

BIBLIOTHECA
MVSEI
SABESIENSIS

Cristian Ioan Popa   Radu Totoianu

Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania

(între vechile şi noile cercetări)

I

2010

PRIMĂRIA ŞI CONSILIUL LOCAL AL MUNICIPIULUI SEBEŞ
CENTRUL CULTURAL „LUCIAN BLAGA" SEBEŞ
MUZEUL MUNICIPAL „IOAN RAICA" SEBEŞ

BIBLIOTHECA MVSEI SABESIENSIS
I

CRISTIAN IOAN POPA RADU TOTOIANU

ASPECTE ALE EPOCII BRONZULUI ÎN TRANSILVANIA

(ÎNTRE VECHILE ŞI NOILE CERCETĂRI)

SEBEŞ, 2010

BIBLIOTHECA MVSEI SABESIENSIS
I

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POPA, CRISTIAN IOAN
Aspecte ale epocii bronzului în Transilvania: (între vechile şi noile cercetări) / Cristian Ioan Popa, Radu Totoianu. – Alba Iulia: Altip, 2010
Bibliogr.
ISBN 978-973-117-297-2

I. Totoianu, Radu

903"637" (498.5)

Editura ALTIP
Alba Iulia

Orice corespondenţă se va adresa / Please send any mail to the following address:
Muzeul Municipal „Ioan Raica" Str. Mihai Viteazul, nr. 4,
Sebeş 515800, jud. Alba, Romania
Tel. 0258735240; e-mail: muzeulsebes@gmail.com

BIBLIOTHECA MVSEI SABESIENSIS

I

CRISTIAN IOAN POPA RADU TOTOIANU

ASPECTE ALE EPOCII BRONZULUI ÎN TRANSILVANIA

(ÎNTRE VECHILE ŞI NOILE CERCETĂRI)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE...7

I. SINTEZE ŞI EVOLUŢII CULTURALE

MODIFICĂRI CULTURALE LA FINALUL BRONZULUI TIMPURIU
ŞI ÎNCEPUTUL BRONZULUI MIJLOCIU ÎN TRANSILVANIA
(*Cristian Ioan Popa*).. 11

NOI OPINII PRIVITOARE LA EVOLUŢIA CULTURALĂ A BRONZULUI
TÂRZIU ÎN ZONA CENTRALĂ ŞI SUD-VEST TRANSILVĂNEANĂ
(*Cristian Ioan Popa, Radu Totoianu*)... 171

II. METALURGICA

SPADA DE BRONZ DE LA SEBEŞ
(*Radu Totoianu*).. 293

UN VÂRF DE LANCE DIN BRONZ DE LA ALBA IULIA
(*Radu Totoianu*).. 309

PROBLEMATICA TURTELOR DE CUPRU ŞI BRONZ DIN BAZINUL
CARPATIC ŞI CÂTEVA PRECIZĂRI NECESARE CU PRIVIRE
LA DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA PĂNADE
(*Cristian Ioan Popa*).. 321

UN POIGNARD DE BRONZE DE CUT (DÉP. ALBA).
DES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES POIGNARDS
ORIENTAUX DU TÉRITOIRE DE LA ROUMANIE
(*Cristian Ioan Popa*).. 349

ABSTRACT.. **375**
EXPLANATION OF FIGURES.. **383**
LITERATURA **389**
ABREVIERI **426**

Profesorilor noştri,
Ioan Andriţoiu şi Ioan Al. Aldea

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul de faţă cuprinde rodul unor cercetări prezentat sub forma unor studii care au ca numitor comun epoca bronzului din Transilvania. Cel puţin o parte a acestor contribuţii, unele deja publicate, altele inedite, au avut ca punct de plecare artefacte, situri, realităţi arheologice aflate în perimetrul sau vecinătatea localităţii Sebeş. Unele descoperiri, prin importanţa lor în cunoaşterea epocii bronzului, au constituit pretextul pentru analize de amploare care au vizat fie zona transilvană, fie legăturile cu regiuni culturale mai îndepărtate. Este, de pildă, cazul satului din epoca bronzului de la Sebeş-*Podul Pripocului*, a cărei evoluţie pe malul Secaşului a lăsat posterităţii un bogat depozit de informaţii. Dar, cu toate că vestigiile dezvelite de-a lungul cercetărilor arheologice apar adesea ca reper în literatura de specialitate, ele nu au beneficiat încă de o publicare corespunzătoare. Astfel, prezentarea integrală, după câteva bune decenii, cu mici excepţii, a vaselor ceramice şi artefactelor din os sau metal descoperite în această aşezare nu o vedem decât ca o datorie împlinită care, chiar dacă nu a putut fi finalizată de autorii cercetărilor, a fost dusă la bun sfârşit de autorii acestei lucrări. Materialul arheologic a constituit baza unora dintre discuţiile de sinteză referitoare la debutul Bronzului mijlociu şi Bronzul târziu din Transilvania cuprinse în această lucrare. Pentru lămurirea unor aspecte legate de şantier, de un real folos ne-au fost informaţiile şi jurnalul de şantier din ultimii ani de cercetări (1967-1968) furnizate, cu aceeaşi deosebită amabilitate, de către Dr. Ioan Al. Aldea.

Pe aceeaşi linie se înscriu şi două dintre armele de bronz cuprinse în carte: spada de la Sebeş şi pumnalul răsăritean de la Cut. Conexiunile relevate de acestea cu lumea central-europeană şi sud-continentală, în cazul primeia, şi cea estică, pe fondul expansiunii populaţiilor

răsăritene, în cazul celei din urmă, s-au concretizat în teme ample de discuție, nu doar pentru zona provenienței lor. Alte descoperiri care se regăsesc în cuprins provin din vecinătatea Podişului Secaşului: este cazul vârfului de lance de la Alba Iulia şi a pieselor care compun depozitul de bronzuri de la Pănade.

Lucrarea a fost structurată pe două problematici majore: **I. Sinteze şi evoluții culturale** şi **II. Metalurgica**. Prima cuprinde o sinteză asupra perioadelor de început ale epocii bronzului în teritoriul intracarpatic şi relațiile acestuia cu zonele învecinate. Sunt prezentate diverse probleme, între care le amintim pe cele de cultură materială şi spirituală, metalurgie şi manifestările culturale perioadei. Intrarea în Bronzul mijlociu şi apariția culturii Wetenberg este cunoscută mai bine astăzi şi grație cercetărilor din perimetrul municipiului Sebeş. Acest spațiu contribuie mai bine şi la cunoaşterea perioadei de final din evoluția epocii bronzului în Transilvania, iar rolul săpăturilor de la *Podul Pripocului*, dacă mai trebuie subliniat, este unul de primă importanță. Reevaluarea unora dintre vechile şi mai noile descoperiri au permis rediscutarea Bronzului târziu transilvan în funcție de realități culturale noi, definite cu acest prilej pentru prima oară.

Partea a doua a lucrării este dedicată metalugiei bronzului. Cu toate că problematica unora dintre primele piese de bronz (depozitul de colane şi seceri Deva I şi câteva accesorii, cum ar acul de tip *Scheibenkopfnadel* de la Sebeş, ori pandantivul în formă de inimă - *Herzförmiger Blechanhänger* şi acul de tip *Ruderkopfnadel* de la Păuleni) a fost dezbătută şi în primul studiu, în partea de final au fost strânse exclusiv câteva contribuții care au ca punct de pornire piese de metal descoperite în zona Sebeşului sau teritoriile învecinate. În acest mod am dorit să ilustrăm discuțiile noastre şi cu artefactele care sunt produsul intensei metalurgii a bronzului intracarpatic şi care definesc, finalmente, epoca din punct de vedere fenomenologic. Aşa cum deja am precizat, discuțiile asupra unor tipuri de artefacte sunt mai extinse (vezi turtele de la Pănade), cuprinzând arealul Bazinului Carpatic sau întregul teritoriu al României (pumnalul de la Cut), dar în fiecare caz în parte am subliniat locul pe care îl ocupă în metalurgia transilvăneană.

Este o lucrare pe care, după cum o anticipează şi subtitlul *Între vechile şi noile descoperiri*, se află sub semnul valorificării cercetărilor, îndeosebi de la mijlocul veacului trecut, alături de cele de dată recentă şi omogenizarea lor în funcție de noile interpretări, unele elaborate de autori într-o proprie viziune.

La Sebeş va fi inițiată, cu acest prilej, şi publicarea colecției de cărți a muzeului, cuprinsă în seria „Bibliotheca Musei Sabesiensis"; debutul ei, prin acest prim volum, îl salutăm ca unul meritoriu pentru această mică urbe transilvană.

AUTORII

I. SINTEZE ŞI EVOLUŢII CULTURALE

MODIFICĂRI CULTURALE LA FINALUL BRONZULUI TIMPURIU ŞI ÎNCEPUTUL BRONZULUI MIJLOCIU ÎN TRANSILVANIA*

Manifestările Bronzului mijlociu din spaţiul carpato-dunărean românesc (Otomani, Wietenberg, Monteoru, Verbicioara, Tei ş. a.) sunt privite ca expresia „apogeului" atins de comunităţile tracilor timpurii. Nu stă în intenţia noastră să aducem un comentariu acestui punct de vedere, pertinent de altfel. Dorim doar să îndreptăm atenţia într-o direcţie mult mai puţin explorată şi cu rol, am putea spune decisiv în geneza Bronzului „clasic" intracarpatic, anume cea a finalului Bronzului timpuriu din acest areal.

Impresia lăsată de parcurgerea marilor sinteze şi tratate de istorie editate în România este aceea că, de cele mai multe ori, enunţarea sau prezentarea sumară a Bronzului timpuriu, şi mai cu seamă a celui de final, nu a reprezentat decât un „pas", obligatoriu, de urmat în firul derulării evoluţiei istorice şi nu unul de analiză. În cel mai bun caz efortul s-a direcţionat pentru a crea o punte de legătură cu manifestările anterioare, îndeosebi cele de tip Coţofeni, şi nu neapărat în direcţia unei suturi cu ceea ce am denumit deja „Bronzul clasic"[1].

Referindu-ne la spaţiul transilvănean, este foarte adevărat că documentaţia existentă până nu demult nu a permis un asemenea mod de abordare, preocupările specialiştilor în epoca bronzului acoperind,

* Studiul a apărut într-o primă versiune în volumul *Omagiu profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice* (ed. C. I. Popa, G. T. Rustoiu), Alba Iulia, 2005, p. 51-183.

[1] Vezi, spre exemplu, ultima sinteză pentru spaţiul românesc (VULPE 2001 b; VULPE 2001 c, p. 269-270).

mai cu seamă prin teme de doctorat, doar arii regionale ale Transilvaniei (sud-vestul, sud-estul, nord-vestul, centrul ş. a. m. d.). Dar poate chiar această analiză microregională constituie o deficienţă în sine, nepermiţând o privire de ansamblu asupra realităţilor culturale din întreg interiorul arcului carpatic[2].

Structural vorbind, evoluţia culturală se modifică sensibil începând cu etapa de mijloc a Bronzului timpuriu şi, cu pregnanţă, în etapa finală. Responsabil de aceste schimbări profunde se face un puternic curent cultural vestic, alimentat continuu, ce se manifestă în spaţiul transilvan prin prezenţa ceramicii ornamentate cu „măturicea”, iar mai apoi şi cu impresiuni textile. Discuţia noastră o vom purta de la momentul pătrunderii acestei „mode” ceramice până la vremea formării culturilor Bronzului mijlociu, culturi ce îşi vor găsi seva în acest puternic şi dinamic fond.

I. ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND FINALUL BRONZULUI TIMPURIU ÎN TRANSILVANIA

Întrucât scheletul discuţiei noastre îl constituie ultima etapă a Bronzului timpuriu[3] credem necesară şi prezentarea unui scurt istoric al principalelor contribuţii de până acum.

Cele dintâi materiale ornamentate cu măturicea sau cu pieptenele care pot fi atribuite Bronzului timpuriu provenite din Transilvania şi publicate încă din anul 1925, sunt cele de la Lechinţa de Mureş (jud. Mureş), descoperiri uitate însă de specialişti. Din săpăturile lui D. Popescu provin câteva fragmente ceramice specifice, unele atribuite de acesta, corect, epocii bronzului[4].

Însă primele cercetări (1960) care au atras atenţia explicit asupra ceramicii decorate în maniera *Besenstrich* din Transilvania au fost cele ale lui N. Vlassa de la Iernut-*Hulpişti* pe care, iniţial, K. Horedt le atribuie primei etape din dezvoltarea culturii Wietenberg[5]. La scurt timp (1966), N. Vlassa încadrează corect materialele caracterizate „printr-o ceramică

[2] O primă încercare la CIUGUDEAN 1991.

[3] În prezentul studiu vom utiliza periodizarea tripartită propusă pentru Bronzul timpuriu (prescurtat BT) de către P. Roman (ROMAN 1986), adaptată ulterior Banatului (GOGÂLTAN 1998) şi spaţiului transilvănean (CIUGUDEAN 1996 a) şi nuanţată de noi (POPA 1998, p. 79). În primele capitole din structura lucrării vom face referire şi la materiale atribuite BT III care, în opinia noastră sunt mai timpurii. Precizările le vom face la momentul cuvenit.

[4] POPESCU 1925, p. 312, 321, pl. I/1; VIII/4; X/1; XI/2, 7. Aceleiaşi perioade îi mai pot aparţine, probabil, şi fragmentele de la pl. VIII/1, 7; XII/8; XIV/2.

[5] HOREDT 1960, p. 135.

striată” de la Iernut în Bronzul timpuriu[6]. Ulterior (1967), K. Horedt atrage atenția asupra necesității luării în considerare a ceramicii ornamentate cu măturicea la geneza culturii Wietenberg semnalând-o în Transilvania, la Iernut şi Moreşti[7].

Gh. Lazarovici, în anul 1971 după o analiză a ceramicii decorată cu măturicea descoperită în aşezarea de epoca bronzului de la Deuş (jud. Cluj) aprecia că aceasta este adusă în Transilvania (precum la Bădeni, Căprioara sau Deuş), de către comunități Otomani II[8], atribuire culturală la care se renunță ulterior, dar se menține observația prezenței în toate cele trei niveluri de la Bădeni (Bronz timpuriu, mijlociu şi târziu) a ceramicii striate şi cu măturicea[9].

În anul 1977 sunt publicate materialele de la Daia (jud. Mureş), în rândul cărora se evidențiau vasele din epoca bronzului decorate pe corp cu striuri[10].

Cu prilejul simpozionului desfăşurat la Velem, P. Roman afirma în anul 1981 că orizontul cu ceramică striată precede cultura Wietenberg[11], după ce cu un an înainte (1980) reactualiza observația lui K. Horedt despre existența unui *„orizont cu ceramică ornamentată cu striuri care stă la baza culturilor bronzului mijlociu”*[12]. Peste trei ani acelaşi arheolog discută descoperirile pre-Otomani din nord-vestul României şi, printre altele, problema categoriilor ceramice întâlnite în Bronzul timpuriu din acest spațiu[13]. Peste doi ani, P. Roman a propus o împărțire tripartită a Bronzului timpuriu de pe teritoriul României avansând ca posibilă ipoteză atribuirea cimitirului de incinerație preistoric de la Bratei etapei finale a Bronzului timpuriu[14].

În 1986 H. Ciugudean va publica o amforă cu decor textil aflată fortuit în malul Văii Teiuşului, pe care o datează la sfârşitul Bronzului timpuriu[15]. Urmează apoi publicarea unei prime sinteze de referință asupra Bronzului timpuriu transilvănean, apărută în anul 1991. Aici sunt valorificate şi descoperirile din orizontul *Besenstrich und*

---

6 VLASSA ET ALII 1966, p. 401-402.
7 HOREDT 1967, p. 139; HOREDT 1968, p. 111.
8 LAZAROVICI 1971, p. 78.
9 LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 20, 29, fig. 1.
10 SOROCEANU ET ALII 1977, p. 59, pl. XXIII/1-2, 4; XXVIII.
11 ROMAN 1981, p. 166. Acum este publicată şi prima hartă cu răspândirea ceramicii decorate cu striuri şi impresiuni textile din spațiul românesc (ROMAN 1981, pl. 7).
12 ROMAN 1980, p. 18.
13 ROMAN 1984.
14 ROMAN 1986.
15 CIUGUDEAN 1986, p. 81, fig. 8/7.

Textilmuster de la Uioara de Jos şi Lopadea Veche. Cu acest prilej este realizată prima repertoriere a descoperirilor din Transilvania, discutate şi racordate la zonele învecinate, ce sunt integrate în BT III din sistemul cronologic propus de către P. Roman[16]. La scurt timp, în anul 1993, Ciugudean va denumi aceste descoperiri cu termenul de *„tip Iernut-Uioara de Jos”*[17]. Urmează alte două sinteze, apărute în anii 1996 şi 1998, în care sunt prezentate descoperirile cunoscute la acea vreme din BT III şi pentru care este propusă denumirea de *descoperiri de tip Iernut*[18]. Autorul revine în anul 2003, publicând un nou punct de la Aiud prilej cu care pledează, din nou, pentru „legitimitatea” utilizării noțiunii de descoperiri de tip Iernut[19].

Mihai Rotea publică pentru prima oară, în 1993, lotul de materiale ceramice decorate cu măturicea de la Iernut, pe care le include în etapa a III-a a Bronzului timpuriu transilvănean[20].

În anii 1994 şi 2004 sunt publicate rapoartele preliminare ale singurelor săpături de amploare realizate într-o aşezare din Bronzul timpuriu de pe Valea Mureşului, cea de la Gligoreşti-*Holoame*. Aici a fost evidențiat şi un strat de cultură, pe un sector cu două niveluri de depuneri, şi cercetate mai multe complexe, fiind semnalată prezența ceramicii decorate cu scrijelituri, alături de ceramica specifică BT II central-transilvănean[21].

O contribuție importantă la cunoaşterea zonei de sud-est a Transilvaniei au adus-o cercetările lui V. Cavruc din aşezarea de la Zoltan, unde a fost identificată o locuire caracterizată prin prezența ceramicii cu decor striat şi textil, suprapusă de materiale din Bronzul mijlociu. Aceste descoperiri, associate celor de la Păuleni i-au prilejuit lui V. Cavruc apariții repetate în literatura de specialitate pe problema sfârşitului Bronzului timpuriu în partea de răsărit a Transilvaniei[22].

---

16 CIUGUDEAN 1991, p. 111, fig. 28, 34.
17 CIUGUDEAN 1990-1993, p. 119.
18 CIUGUDEAN 1996, p. 110-112; CIUGUDEAN 1998, p. 70-71.
19 CIUGUDEAN 2003, p. 104-105.
20 ROTEA 1993 a, p. 84, pl. XIV.
21 GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 11-12, 32-43, fig. 4-13; GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 65-69, 72-73, fig. 10/4-8; 11-12.
22 CAVRUC 1997, p. 97-133; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 157-172; CAVRUC 1998, p. 30-31; CAVRUC 1999, p. 13, 17; CAVRUC, CAVRUC 1999, p. 131-132; CAVRUC 2000, p. 93-102; CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 131-154; CAVRUC 2002, p. 89-98.

În mod repetat, materiale datate la finalul bronzului timpuriu au fost publicate în ultimii ani de către C. I. Popa[23], C. N. Rişcuţa[24], G. T. Rustoiu[25] sporind semnificativ cantitatea şi numărul descoperirilor cunoscute din Transilvania.

II. CONSIDERAŢII PRIVIND HABITATUL LA FINALUL BRONZULUI TIMPURIU

Primele etape ale Bronzului timpuriu transilvănean se dovedesc, sub aspectul habitatului, similare perioadei anterioare, de evoluţie a culturii Coţofeni. Aşezări stabile sau locuiri care ocupă forme de relief variate, ce urcă până la mari altitudini vom regăsi până spre finalul BT II. Odată însă cu momentul apariţiei ceramicii decorate cu măturicea în spaţiul intracarpatic se pot observa şi modificări esenţiale ale tipurilor de locuiri. Se constată o preferinţă a comunităţilor umane pentru zona joasă, limitrofă cursurilor importante de ape. Peşterile şi abriurile se pare că au fost evitate în ultima etapă a Bronzului timpuriu, din moment ce nu cunoaştem din acestea nici măcar un singur fragment ceramic decorat cu măturicea sau cu impresiuni textile[26].

Altfel spus, în Transilvania locuirile/aşezările din BT III nu urcă la altitudini mai mari de 300 m[27], regulă de la care fac rabat doar câteva cazuri ce pot fi considerate, prin prisma observaţiilor de mai sus, ca de excepţie. Aici ar intra locuirea de la Ardeu-*Dealul Judeului*[28], unde ne aflăm la cota 400 şi cele de la Geoagiu de Sus-*Ciciu* şi *La Craia*[29].

Cele mai numeroase situri din această perioadă au fost identificate, până prezent, pe cursul mijlociu al râului Mureş. Chiar la extrema

---

[23] POPA 1998, p. 49, 51-53, 68-81, fig. 2; pl. IV/5; V-XI; POPA 2000, p. 57, pl. 2/2; POPA 2001-2002, p. 80, 84-87, pl. III-V; VI/8-10; VII/1-3, 5.

[24] RIŞCUŢA 1998, p. 115-116, 118-119, fig. 17-18.

[25] RUSTOIU 1999 a, p. 71, 73-74, pl. II/2-3, 6; VI/4, 7-8; VIII/6; RUSTOIU 1999 b, p. 95, 97, pl. II-III; PAUL ET ALII 2002, p. 9-14, pl. III/5-9; II-III; IV/4, 11.

[26] Excepţia care confirmă regulă este oferită de un fragment ceramic prevăzut cu „manşetă", sub care s-a realizat un decor cu măturicea găsit în peştera *Şura* de la Crăciuneşti (jud. Hunedoara) (RIŞCUŢA 1997-1998, p. 105, 111, pl. VII/2). În acest caz credem că descoperirea se poate situa la vreme de BT II final. Gh. Lazarovici, pe baza unei informaţii primite de la Tiberiu Mariş (1987) afirmă că în *Peştera Bolii* (greşit publicată *Peştera Bobii*) de la Băniţa există astfel de materiale (LAZAROVICI 1997, p. 16). Întreaga săpătură de aici a fost verificată de noi, ceramica aparţinând în realitate culturii Coţofeni.

[27] CIUGUDEAN 1996 a, p. 111. Spre exemplu, la Gligoreşti-*Holoame* situl se află la o altitudine de cca. 275 m deasupra nivelului mării (GOGÂLTAN ET ALII 2004, fig. 2).

[28] TODEA 2001, p. 55.

[29] TODEA 2001, p. 55, informaţii amabile prof. Ciprian Dărămuş.

superioară a acestui sector se situează aşezarea de la Gligoreşti-*Holoame*, aflată pe un grind, în amonte de vărsarea Arieşului în Mureş. Numărul restrâns de complexe, majoritatea gropi sau vetre, comparat cu grosimea mare a stratului de cultură aferent acestora a condus la legarea habitatului de aici de comunităţi sezoniere a căror ocupaţie principală era pescuitul şi prepararea prin uscare şi afumare a peştelui pescuit din Mureş sau Arieş, în paralel cu iernarea unor animale domestice[30].

O altă aşezare situată în vecinătatea confluenţei a două râuri importante este cea de la Miceşti-*Cigaşe*, constituită pe prima terasă a Mureşului, în zona de vărsare în antichitate a Ampoiului[31].

Situaţia întâlnită în Transilvania nu este singulară în ansamblul perioadei de timp pe care o acoperă. Spre exemplu, acelaşi relief jos este preferat şi de comunităţile Gornea-Orleşti din bazinul Oltului inferior[32].

Acolo unde s-au făcut cercetări sistematice care să permită o minimă evaluare a întinderii suprafeţei locuite s-a putut observa că aceasta nu era una prea mare, fiind o caracteristică a spaţiului intracarpatic. La Gligoreşti-*Holoame* putem localiza unul dintre cele mai extinse situri, dar intensitatea locuirii de aici este de corelat cu faptul că ea se datează, în liniile ei mari, dacă nu în totaliatate, pe parcursul etapei BT II[33]. În aşezarea de la Miceşti-*Cigaşe* locuirea din Bronzul timpuriu se conservă doar pe un spaţiu restrâns[34]. O altă locuire, cea de la Alba Iulia-*Monolit* este estimată la o suprafaţă de cca. 0,5 ha[35].

Nu ştim încă în ce măsură putem vorbi de anumite concentrări ale locuirilor/aşezărilor din această perioadă, întrucât cu greu putem preciza momentele de contemporaneitate propriu-zise. Acolo unde avem două situri atribuite BT III, precum la Deva-*Str. Depozitelor / Dâmbul Popii*[36] şi *Magna Curia*[37], diferenţele ceramice sunt notabile dar şi distanţa între ele de câţiva kilometri.

II.1. Stratigrafia aşezărilor

La ora actuală putem vorbi de puţine aşezări cercetate sistematic, majoritatea descoperirilor atribuite BT III provenind din periegheze.

30 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72.
31 RUSTOIU 1999 b, p. 95.
32 FÂNTÂNEANU 2004, p. 34.
33 Vezi GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 69.
34 PAUL ET ALII 2002, p. 9-10, pl. I; RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000, p. 53.
35 MOGA ET ALII 2005, p. 51.
36 POPA 1998, p. 52-53, pl. IX/3-8. Acceptăm sugestia lui H. Ciugudean de apartenenţă a celor două puncte probabil la aceeaşi locuire (CIUGUDEAN 2003, p. 104, nota 115).
37 RIŞCUŢA 1998, p. 115-116, 118-119, fig. 17-18.

Niveluri distincte de locuire, acolo unde au fost surprinse, sunt consemnate în puține cazuri. Acest fapt ar putea fi pus îndeosebi pe seama evoluției pe o secvență cronologică de scurtă durată[38]. În general este vorba de depuneri discontinue.

La Iernut în situl de pe *Hulpişti* ceramica decorată cu măturicea şi striuri a apărut la baza nivelului atribuit culturii Wietenberg. N. Vlassa afirma chiar că descoperirile formau un nivel distinct, *sub* un strat Wietenberg[39]. Oricum relația stratigrafică nu este una extrem de relevantă, întrucât depunerile Wietenberg ce suprapun orizontul cu *Besentrich* credem că pot fi datate în faza Wietenberg III[40], faza B, cu elemente A_1-A_2 după N. Boroffka[41]. Nu departe, la Cuci a fost evidențiat, de asemenea, un nivel distinct cu materiale similare celor de la Iernut, dar în care apăreau şi materiale din Bronzul timpuriu ceva mai vechi[42].

Una din stratigrafiile cele mai importante pentru spațiul transilvan, în problema de față, este cea a sitului de la Gligoreşti-*Holoame* (jud. Cluj). Pe aproape întrega lungime a aşezării, în cei aproximativ 150 m, a fost identificat un strat de depuneri ce aparțin Bronzului timpuriu, a cărui grosime medie se situează între 0,30-0,40 m dar care atinge, pe alocuri, chiar 0,50 m. O situație aparte s-a constatat în S 3/1996 (în partea estică a sitului păstrat), unde pe o porțiune de cca. 1 m (m 31) au fost identificate două niveluri de depuneri din Bronzul timpuriu, cel mai vechi cu grosimea de 0,30 m iar cel superior ceva mai subțire, conținând aproape exclusiv ceramică striată[43].

Un alt sit cu o stratigrafie importantă pentru evoluția cultural-cronologică a sud-vestului Transilvaniei în Bronzul timpuriu este cel de la Deva-*Magna Curia*. Din păcate, stratul din această perioadă, cu grosimea de 0,70-0,80 m[44], departajat ulterior în două niveluri[45] atribuite grupului Şoimuş[46] nu a fost surprins în unitatea de cercetare în care au

---

38 CIUGUDEAN 1996 a, p. 78, 111.

39 VLASSA ET ALII 1966, p. 401-402; VLASSA 1974, p. 410. În opinia lui Gh. Lazarovici decorul striat de la Iernut apare pe o ceramică caracteristică fazei Wietenberg I (LAZAROVICI 1987, p. 85).

40 Vezi VLASSA ET ALII 1966, p. 401-402, fig. 3/15-19.

41 BOROFFKA 1994, p. 288.

42 VLASSA 1974, p. 410.

43 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 68-69, pl. III.

44 RIŞCUȚA 1998, p. 112, fig. 3.

45 RIŞCUȚA 1997-1998, nota 22.

46 RIŞCUȚA 2001, nota 24.

fost descoperite materialele ceramice decorate în maniera *Besenstrich*[47], lipsind astfel o relație stratigrafică clară, aşa cum s-a sugerat[48].

La Zoltan (jud. Harghita) nivelul de cultură din Bronzul timpuriu conține un bogat şi diversificat material arheologic. Din acest nivel coboară un singur complex, de mari dimensiuni, suprapus direct de o locuire din Bronzul mijlociu, atribuită recent aşa-numitului grup Zoltan[49].

La Alba Iulia-*Recea (Monolit)* a fost identificat un nivel de locuire din Bronzul timpuriu, cu grosimi variabile, cuprinse între 0,15-0,20 m[50] şi 0,35-60 m[51], constituit pe sterilul galben şi suprapus de o locuire Wietenberg III. În imediata vecinătate, spre nord, la Miceşti-*Cigaşe* în partea centrală a sectorului cercetat (în S V şi S VI) s-a conservat un nivel ce aparține finalului Bronzului timpuriu cu grosimea de 0,25 m[52]. Un nivel subțire, cu grosimea de 0,10-0,15 m a fost observat şi la Uioara de Jos-*Grui*[53] iar la Galații Bistriței avem doar mențiunea existenței unui nivel distinct[54].

La finele Bronzului timpuriu din alte regiuni situația nu se prezintă însă uniform şi similar celei din Transilvania. De exemplu, în Crişana, la Girişu de Criş, se cunosc nu mai puțin de trei niveluri doar cu ceramică ornamentată cu măturicea (nivelurile 1-3) din tell-ul de pe *Alceu* atribuite sfârşitului Bronzului timpuriu[55]. De asemenea, în Oltenia, la Ostrovul Corbului, în sectorul B, stratul atribuit grupului Gornea-Orleşti măsura între 0,40-0,70 m grosime[56].

II.2. Complexe

Una dintre lipsurile resimțite în cercetarea orizontului ceramicii striate transilvănene este dată de penuria complexelor databile în această vreme. Suntem nevoiți să vorbim iarăşi de excepții. Acestea sunt

---

47 RIŞCUȚA 1998, p. 115-116.

48 CIUGUDEAN 2003, p. 104.

49 CAVRUC 1997, p. 97-133; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 157-172; REPARHCOVASNA 1998, p. 86-88, fig. 20-24; pl. VII; CAVRUC 1998, p. 30-31, pl. XXVIII; CAVRUC 1999, p. 131-132; CAVRUC 2002, p. 92.

50 MOGA ET ALII 2005, p. 51.

51 BĂLAN 2009, p. 1-2.

52 PAUL ET ALII 2002, p. 9-10, pl. I; RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000, p. 53.

53 CIUGUDEAN 1996 a, p. 111.

54 Nivelul cu materiale decorate în tehnica *Besenstrich* a fost atribuit Bronzului timpuriu (HARHOIU 1979, p. 321).

55 DUMITRAŞCU 1989, p. 123, care afirmă că, în toate aceste depuneri caracteristica ceramicii este dată de prezența decorului realizat cu „măturicea”.

56 ROMAN 1996, p. 32.

oferite doar de cercetările întreprinse în aşezările de la Bădeni, Zoltan şi Alba Iulia. Nu am luat aici în discuţie complexele apărute în aşezarea de Bronz timpuriu de la Gligoreşti-*Holoame*[57] şi Sebeş-*Valea Janului*[58], întrucât ele sunt specifice pentru BT II.

La Zoltan, în sud-estul Transilvaniei a fost cercetat parţial un complex (*Complexul 1*), de formă ovală cu dimensiuni impresionante (29 x 9 m), având pereţii în pantă, cu adâncimea de 2 m. Atât în umplutura gropii, cât şi în jurul acesteia au fost descoperite mai multe pietre neprelucrate, ce au aparţinut unei amenajări (un zid ?) prăbuşite în interiorul complexului. S-au conturat îndeosebi două aglomerări de piatră de formă circulară, aflate la nord şi sud de complex, printre pietre găsindu-se, uneori, şi urme de argilă. Pe latura de est au apărut şi patru gropi, probabil de stâlp. Prin urmare, ne găsim în faţa unui complex adâncit, înconjurat de o „centură" de piatră se pare legată cu lut şi cu un acoperiş susţinut de stâlpi, a cărui destinaţie nu este clarificată[59].

În situl de la Alba Iulia-*Monolit* a fost cercetată o groapă *(C 2)* cu deschiderea cuprinsă între 1,15-1,45 m despre care ne lipsesc alte informaţii[60].

În cuprinsul aşezării din epoca bronzului de la Bădeni a fost cercetată o groapă *(Groapa L)* ce se adânceşte drept, dar care are partea inferioară cuptorită şi fundul drept, în care s-au găsit materiale ceramice, bucăţi de chirpic şi pământ ars[61]. Aşa cum vom arăta în rândurile de mai jos, considerăm că acest complex aparţine Bronzului timpuriu.

Prin urmare, în tot arealul transilvănean se cunosc doar câteva complexe ce aparţin, cu certitudine, BT III. De altfel, numărul complexelor din această perioadă este foarte mic şi în alte zone ocupate de comunităţile înrudite din cadrul complexului cu ceramică striată şi cu impresiuni textile de pe teritoriul României[62].

II. 3. Habitatul şi viaţa economică

Desigur, tipul de habitat subliniat prin descoperirile actuale ne indică o strategie de subzistenţă şi o economie în care comunităţile BT III

---

57 Pentru complexele de aici, vezi GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 11, fig. 2/7; GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 65, 72, pl. I, III.
58 POPA 2001-2002, p. 84-85.
59 CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 157-158; REPARHCOVASNA 1998, p. 88; CAVRUC 1998, p. 30.
60 MOGA ET ALII 2005, p. 51.
61 LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 10, pl. III/6.
62 În Banat, la Gornea-Vodneac a fost cercetat un bordei, de formă ovală, prevăzut cu un cuptor (BORONEANŢ 1971, p. 5; UZUM ET ALII 1973, p. 412; LAZAROVICI 1998 a, p. 41; LAZAROVICI 1998 b, p. 47).

beneficiau îndeosebi de resursele şi bogățiile situate la altitudini joase. Păstoritul pendulant între zona de şes şi cea de munte, de pe urma căruia ne sunt cunoscute sute de locuiri sezoniere în zona de deal şi munte în intervalul dintre faza Coțofeni III şi BT II nu mai este practicat. O demonstrează şi evitarea peşterilor ca adăpost sezonier. Ce anume se modifică? Dispare o lume şi se naşte alta sau se schimbă radical tipul de subzistență? Ambele? La aceste întrebări suntem tentați să răspundem prin avansarea ipotezei unei „colonizări" de populație de sorginte central-europeană, obişnuită cu relieful de câmpie care îşi păstrează modul de viață din zonele originare.

Sursele cuprifere, cel puțin din prisma lipsei obiectelor de metal, se pare că nu au constituit un punct de interes la acest moment cronologic. Sarea transilvăneană a putut constitui un zăcământ căutat, dar puținele materiale de la Uioara de Jos nu pot constitui, în sine, o dovadă a cunoaşterii şi exploatării salinelor.

Deocamdată, pentru Transilvania nu dispunem de nicio analiză asupra materialului faunistic descoperit în aşezările din BT III. Doar în Banat, în aşezarea de la Gornea s-au realizat identificări pe oasele animale găsite în bordeiul din Bronzul timpuriu, aici fiind sacrificate şi consumate cerbul, mistrețul, boul, oaia şi porcul, dar şi peşti şi scoici[63].

III. ARIA DE RĂSPÂNDIRE

Informația actuală ne permite să trasăm, în linii mari, teritoriul ocupat în Transilvania de comunitățile din BT III. Precizările exacte sunt îngreunate însă de prezența în literatura de specialitate a unor puncte cu descoperiri despre care nu avem siguranța că aparțin perioadei în discuție, fiind semnalată uneori doar vag prezența ceramicii decorată cu măturicea. Întrucât reperul în definirea BT III îl constituie asocierea cu decorul format din impresiuni textile, numărul punctelor şi arealul acestora se restrânge simțitor. Aria cu cea mai mare concentrare de locuiri corespunde zonei joase ce flanchează cursul mijlociu al Mureşului, râu ce poate fi considerat axul principal al descoperirilor de la finele Bronzului timpuriu. Excentric de la acest teritoriu consemnăm aparițiile izolate de pe Mureşul superior, de la Târgu Mureş[64] şi cele din situl de la Zoltan, ultimele în sud-estul Transilvaniei[65]. La nord de Mureş

---

[63] BORONEANȚ 1971, p. 9.
[64] MOLNÁR 2000, p. 37; PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 338-342, pl. I-III, asupra cărora personal avem anumite rezerve.
[65] CAVRUC 1997; CAVRUC, CAVRUC 1997; CAVRUC 1998; REPARHCOVASNA 1998, p. 86-88, fig. 20-24; pl. VII; CAVRUC 1998, p. 30-31, pl. XXVIII.

nu avem documentată încă ceramică decorată cu impresiuni textile, situație ce poate indica fie un stadiu al cercetărilor, fie o realitate arheologică. În schimb avem semnalate câteva stațiuni din care provine doar ceramică ornamentată cu măturicea (Cluj-Napoca, Aruncuta, Ciumăfaia ş. a.) (vezi repertoriul de la finalul lucrării). Această situație nu implică însă imposibilitatea apariției unor materiale similare celor din zona Mureşului mijlociu.

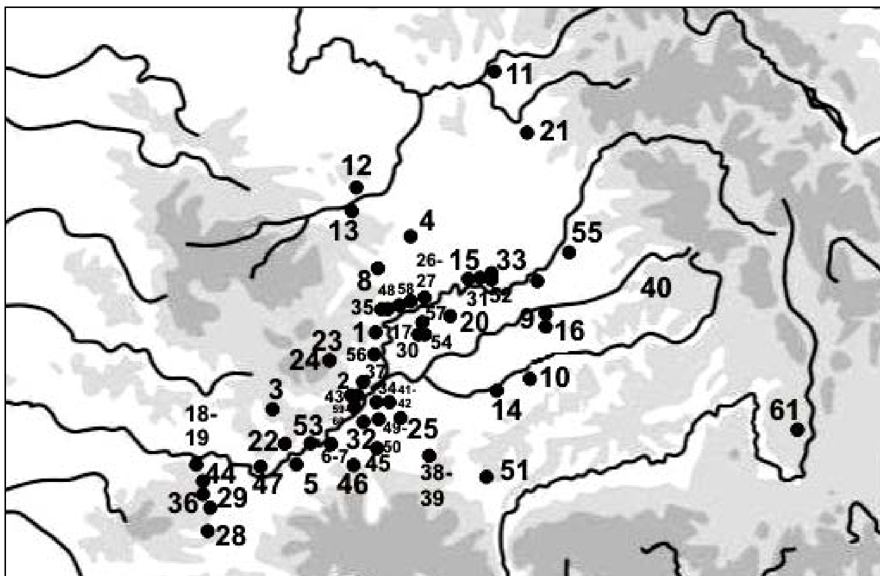

Fig. 1. Harta cu descoperirile de ceramică decorată cu măturicea din Bronzul timpuriu transilvănean
(numerele corespund cu cele din repertoriul final)

Cel puțin în stadiul actual descoperirile sigure din BT III se leagă de aria grupului Gornea-Foeni[66] ce cuprinde Banatul (fără aria culturii Mureş) şi Oltenia. Aria se pare că poate fi extinsă la nord de Mureş, spre cele trei Crişuri, prin descoperirile de la Arad-*Buiac*[67]. Spre nord-vest au fost semnalate recent două descoperiri inedite la Ciumeşti (jud. Satu Mare)[68] şi Pişcolt-*Ógát*[69], unde este semnalată ceramică pe care decorul

[66] Opțiunea pentru această denumire o vom discuta în subcapitolul referitor la terminologie.
[67] ROMAN 1988, p. 200; GOGÂLTAN 2000, p. 124-125.
[68] GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 37; NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.
[69] NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.

textil este asociat cu cel gen „scoarță de copac” şi cu „măturicea”[70]. Acestea din urmă au fost însă atribuite grupului Sanislău[71].

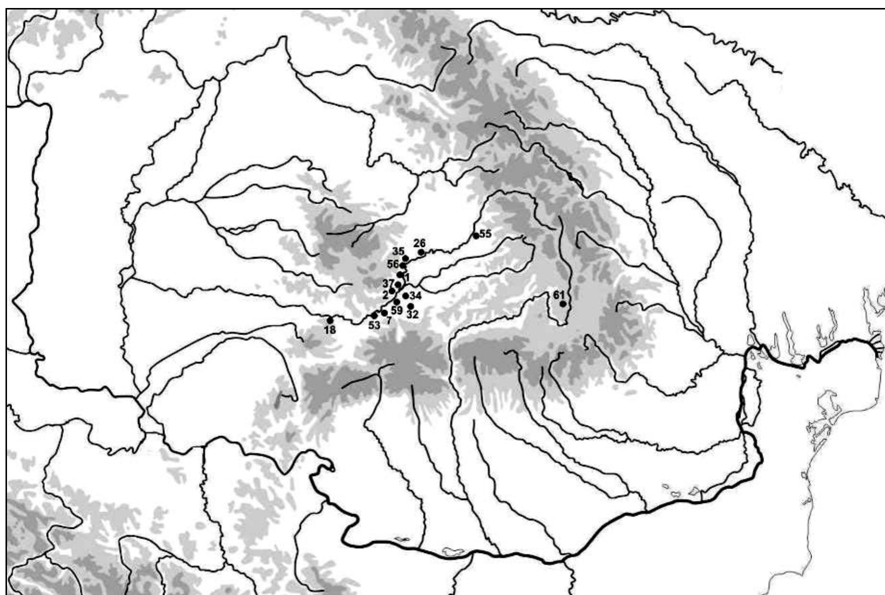

Fig. 2. Harta cu descoperirile de ceramică decorată cu impresiuni textile din Transilvania

IV. CERAMICA

Mai mult poate decât pentru oricare secvență a epocii bronzului din jumătatea vestică a teritoriului României orizontul de cunoaştere este limitat aproape exclusiv la ceramică. „Moda” ornamentării suprafeței vaselor cu măturicea şi prin impresiuni textile a individualizat un spațiu foarte vast din zona central-europeană, vorbindu-se adesea de un orizont *Besenstrich und Textilmuster*. Însă în ce măsură ceramica de acest tip poate constitui un indiciu cultural sau cronologic vom încerca să analizăm în rândurile de mai jos.

Discuția poate fi canalizată în cazul Transilvaniei, în mod concret, doar asupra ceramicii provenite din contexte asigurate (Zoltan, Deva, Miceşti – pentru BT III şi Gligoreşti – pentru finalul BT II) situație ce reprezintă un procentaj infim din totalul descoperirilor atribuite acestei perioade.

---

[70] GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 37; NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.
[71] NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.

Olăria din BT III se încadrează unor nevoi minimale, varietatea formelor şi ornamentelor fiind extrem de săracă. Ar putea fi invocată, ca o constatare generală, ponderea ceramicii uzuale şi prezenţa în număr redus a ceramicii fine. De pildă, la Zoltan, degresantul folosit cuprinde, pentru ceramica grosieră şi semifină nisipul, cioburi pisate, material organic şi chiar scoici pisate[72]. Cât priveşte ceramica fină remarcăm netezirea mecanică[73], lipsa denivelărilor şi buna ardere a vaselor, în general reductantă, verificată şi pe lotul ceramic consultat de noi. O asemenea categorie este prezentă şi la Gornea[74]. Într-o etapă târzie, la Daia-*Grădina lui Miron* ceramica este exclusiv grosieră, degresantul folosit fiind format din pietricele şi cioburi pisate[75]. La Miceşti-*Cigaşe* s-a găsit şi un fragment ceramic la care s-a folosit ca degresant nisip aluvionar ce conţinea şi paiete de aur. Rolul decorativ al paietelor de aur în cazul invocat, aşa cum s-a sugerat[76] îl excludem, prezenţa lor fiind, cel mai probabil, fortuită, aluviunile Ampoiului fiind cunoscute prin aurul coloidal conţinut în ele.

IV.1. Forme ceramice

Caracterul fragmentar al ceramicii nu ne permite reconstituirea formelor decât în situaţii excepţionale. Prin urmare şi funcţionalitatea vaselor e greu de intuit, deşi precum în cazul materialelor de la Târgu Mureş-*Cetate* prezenţa urmelor de ardere secundară a determinat includerea lor în rândul recipientelor de gătit[77].

Tip. I. *Vase cu corpul bombat şi gâtul cilindric înalt*

Trei exemplare, cu buza îngroşată la exterior provin de la Zoltan[78] **(pl. 18/4; 19/13, 19)**.

Tip. II. *Vase-sac*

I. Cu buza înclinată spre interior: un exemplar cu buza crestată şi un brâu crestat plasat pe gât, la Zoltan (*Complexul 1*)[79] **(pl. 19/14)**; alte fragmente, tot de aici **(pl. 19/3)**[80]. Tipul este semnalat şi la Alba Iulia-*Monolit*[81].

Tip. III. *Vase-borcan*

---

72 CAVRUC 1997, p. 98; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158.
73 LAZAROVICI 1998 a, p. 48; LAZAROVICI 1998 b, p. 50.
74 BORONEANŢ 1971, p. 5.
75 SOROCEANU ET ALII 1977, p. 59.
76 RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000, p. 53-54, fig. 1 = 2/1.
77 PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 340.
78 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 8/8; 10/6-7; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 6/6-7; 7/8.
79 Cavruc 1997, p. 98, fig. 9/1; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 8/1.
80 Cavruc 1997, fig. 10/4; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 7/7.
81 MOGA ET ALII 2005, p. 51.

Recipientele au buza uşor arcuită spre exterior. De obicei sunt decorate cu brâie sau impresiuni realizate imediat sub buză iar corpul acoperit cu striuri realizate cu măturicea, aşa cum apar la Zoltan[82] **(pl. 18/1-2, 6, 10, 12-13; 19/6, 10, 14, 24; 20/11)**. Vasul-borcan de la Miceşti[83] **(pl. 27/3)** prin forma sa aminteşte de o tradiție ce pare moştenită din mediul culturii Glockenbecher[84].

Tip IV. *Vase cu toarte*

Întrucât nu putem aproxima forma vasului remarcăm doar prezența torților între gât şi umăr, aşa cum apar la Ghirbom **(pl. 30/2)** şi Zoltan **(pl. 20/1, 24)**, la Gligoreşti având şi un vas miniatural **(pl. 7/3)** sau pe corpul vaselor, precum la Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/1-2, 7)**.

Tip V. *Amforetă*. O amforetă întreagă, singura de altfel de acest gen din Transilvania, provine de la Teiuş. Vasul are gâtul cilindric şi corpul sferic, pe diametrul maxim fiind plasate două torți. De la umăr în jos suprafața e acoperită cu impresiuni textile[85] **(pl. 6/10)**. O formă arhaică apare la Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 10/4)**.

Tip. VI. *Castroane*

VI.I. *Calotiforme*. Câteva fragmente se cunosc de la Zoltan[86] **(pl. 19/2, 4-5; 20/13)**, un fragment de la Târgu Mureş-*Cetate*[87].

Un lot de fragmente ceramice de la Războieni provin din catsroane calotiforme decorate pe corp, începând de sub buză, în tehnica *Besenstrich* **(pl. 8/9-10)**. Atât forma cât şi decorul lor se regăsesc în aria grupului Jigodin, la Leliceni-*Muntele de Piatră*[88].

VI.II. *Tronconice*. Două exemplare de la Zoltan[89].

Probabil din castroane adânci fac parte majoritatea buzelor de vase publicate de la Deva-*Magna Curia*[90] **(pl. 17/2-8, 25)**.

Tip. VII. *Străchini*

VII.1. *Calotiforme*. O grupă distinctă o formează *tipul Foeni*, de formă calotiformă decorat sub buză cu incizii sau brâie iar de la umăr în jos cu impresiuni textile. Un fragment de acest tip apare în Transilvania

---

[82] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 8/1-3; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 6/4-5; 7/1-5; 8/5, 7.
[83] RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000, fig. 2/5.
[84] Vezi, spre exemplu, SCHREIBER 1972, fig. 6/3, 6; MOUCHA 1981, pl. 1/12; 2/3; KALICZ-SCHREIBER 1981, pl. 2/4; SCHREIBER-KALICZ 1984, pl. XXXI/2-3.
[85] CIUGUDEAN 1996 a, p. 111, fig. 86/9.
[86] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 7/2, 4; 10/1-3; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 5/2, 4; 6/1-3.
[87] PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 340, pl. III/6.
[88] ROMAN ET ALII 1992, Taf. X/9 = 117/9.
[89] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 7/1, 3; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 5/1, 3.
[90] RIŞCUȚA 1998, p. 116, fig. 3/1, 3, 5, 7-8, 10, 12-13; 14/1.

la Aiud-*Castelul Bethlen*[91] **(pl. 31/7)**, alte fragmente fiind descoperite la Alba Iulia-*Monolit*[92]. Aceste exemplare prezintă analogii foarte bune în descoperirile de tip Gornea-Foeni, la Foeni[93] şi Ocnele Mari[94]. Două exemplare nedecorate de la Miceşti[95] **(pl. 26/5)** aparţin unei variante ale aceluiaşi tip.

Probabil tot variantă a tipului Foeni o constituie strachina calotiformă, prevăzută sub buză cu o proeminenţă perforată vertical ce provine de la Uioara de Jos-*Grui*[96] ca şi exemplarul de la Hărău prevăzut cu toartă **(pl. 30/1)** şi fragmentul de la Rapoltu Mare **(pl. 30/7)**. De la Miceşti provine o strachină unicat, pictată cu grafit sub forma unei benzi orizontale, corpul fiind decorat cu incizii fine[97].

VII.II. *Tronconice, cu buza trasă spre exterior*. Un exemplar decorat în tehnica *Besenstrich*, cu alveole pe buză provine de la Copşa Mică[98] **(pl. 6/14)**, iar un altul cu buza puternic evazată, de la Zoltan[99]. Câteva exemplare, credem de origine Gornea-Foeni, au apărut şi în aşezarea de la Loeva (Ucraina), deşi pentru acestea din urmă sunt căutate origini în grupul Poceap şi în perioada proto-Merzanowice[100].

Tip. VIII. *Căni*

Apar ca excepţii la Zoltan, unde au toarte uşor supraînălţate (sub formă de „melc", „ştreang")[101] **(pl. 19/16, 18, 23; 20/8)**. Unele fragmente din acest sit pot aparţine tot unor căni **(pl. 20/6, 15)**. La această vreme, un exemplar este cunoscut şi în Banat, în aşezarea de la Gornea[102], alte exemplare cu cioc ascuţit şi decor fiind găsite în umplutura dintre în nivelele 1 şi 2 de la Girişu de Criş-*Alceu*[103].

Tip. IX. *Cupe cu picior*

De la Zoltan se cunoaşte o cupă cu toartă **(pl. 19/29**) şi un fragment de la o cupă cu piciorul plin, de formă circulară **(pl. 19/30)** ambele găsite

---

91 CIUGUDEAN 2003, p. 92-93, fig. 1/5.
92 MOGA ET ALII 2005, p. 51.
93 GOGÂLTAN 1993, pl. 3/1; 5/3; 6/3; 7/1-2; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XI/1-6; GUMĂ 1997, pl. V/5; VI/1, 4, 7, 9, 11-12, 14.
94 PETRE-GOVORA 1988, fig. 3/6, 9, 13; 5/2; PETRE-GOVORA 1995, fig. 3/6, 9, 13; 5/2.
95 PAUL ET ALII 2002, p. 11, pl. VI/11.
96 CIUGUDEAN 1996 a, p. 111, fig. 86/4.
97 RUSTOIU 1999 b, p. 97, pl. II/12.
98 BLĂJAN 1996, p. 147, fig. 3/4, autorul atribuind descoperirea culturii Schneckenberg.
99 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 9/6; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 8/6.
100 KRUSELNICKA 2002, fig. 7/1-6.
101 CAVRUC 1997, fig. 12/5; 14/6-7, 9; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159-160, fig. 11/6-7, 9.
102 BORONEANŢ 1971, p. 5-6, pl. II/6.
103 DUMITRAŞCU 1989, p. 123, pl. VIII/1-2; IX/1.

în *Complexul 1*[104]; alte trei fragmente ar fi putut aparține unor cupe calotiforme, cu tortițe trase din buză[105] **(pl. 19/20-21, 23)**; o altă toartă **(pl. 19/15)** poate aparține aceluiaşi tip ceramic. Un fragment de cupă cu picior se cunoaşte la această vreme din aşezarea de la Orleşti, în Oltenia[106], tipul de vas fiind semnalat şi în cadrul fazei Tei I[107] sau la Tószeg[108].

Tip. X. *Strecurători*

Două exemplare fragmentare, probabil calotiforme, au fost găsite în cadrul locuirii din BT III de la Zoltan[109] **(pl. 20/2-3)**.

Tip. XI. *Capace*

Se cunosc doar de la Zoltan, unde întâlnim două fragmente şi un exemplar întregibil de formă conică, prevăzut pe margine cu trei perechi de perforații, probabil pentru atârnat[110] **(pl. 19/31-33)**.

Un vas de la Sebeş-*Valea Janului*, fără a-i putea stabili forma, avea fundul prevăzut cu o concavitate. Astfel de funduri de vase sunt cunoscute în mediul Şoimuş la Alba Iulia-*Str. Sinaia*[111], Zlatna-*Măgura Dudaşului*[112] şi Cugir[113].

IV.2. Decor

Ornamentația vaselor produse în această perioadă este subordonată unei maniere decorative simple, în care predomină scrijeliturile şi impresiunile textile ce au şi generat denumirea orizontului *Besenstrich und Textilmuster*. La acestea mai pot fi adăugate ornamentele plastice şi, rareori, cele incizate. În majoritatea cazurilor, aproape fără excepție în Transilvania, ornamentele textile apar pe ceramica fină, situație semnalată, spre exemplu, şi pentru Oltenia[114]. De reținut că această grupă reprezintă un procent infim din totalul ceramicii

---

104 CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/12; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158-159, fig. 10/1; 11/12 (cupa cu piciorul plin considerată de autori drept „fructieră”); CAVRUC 1998, pl. XXVIII/3, 5.

105 CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/1-3; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 160, fig. 11/1-3.

106 PETRE-GOVORA 1988, fig. 5/16.

107 LEAHU 1966, p. 88; LEAHU 1992, p. 63, pl. I/10; SÂRBU, DAMIAN 1992, p. 14.

108 MOZSOLICS 1952, p. 50, pl. XXV/19.

109 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 9/2-2; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 8/2-3; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 22/2-3.

110 CAVRUC 1997, p. 99, fig. 13/1-3; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 10/10. Cupa cu picior şi tortiță de la Zoltan a fost, la un moment dat şi ea inclusă în rândul capacelor (Cf. CAVRUC 1997, p. 99; CAVRUC 1998, p. 31).

111 CIUGUDEAN 1988, p. 18, fig. 2/4; CIUGUDEAN 1996 a, fig. 79/7.

112 CIUGUDEAN 1996 a, fig. 61/5.

113 POPA 1998, p. 48, pl. 1/1.

114 PETRE-GOVORA 1988, p. 146; FÂNTÂNEANU 2004, p. 35.

recoltate dintr-un sit (spre exemplu de la Zoltan se găsiseră 13 fragmente, echivalentul a 0,92 % din ceramica decorată)[115].

Tip. I. *Decor textil*

Caracteristica principală pentru definirea BT III este dată de prezența ceramicii pe suprafața căreia s-au realizat impresiuni textile. În Transilvania se cunosc la ora actuală 16 puncte publicate ca atare: Teiuş[116], Uioara de Jos-*Grui*[117], Balomirul de Câmp-*Săteşti*, Şibot-*La Baltă*, Rapoltu Mare-*Şeghi*, Deva-*Str. Depozitelor*[118], Vințu de Jos (Sibişeni)-*Deasupra Satului*[119], Pianu de Jos[120], Miceşti-*Cigaşe*[121], Limba-*Bordane*[122], Lancrăm-*Zăcătoare*[123], Târgu Mureş-*Cetate*[124], Alba Iulia-*Monolit*[125], Zoltan[126], Peştişu Mare-*Tămăştilic*[127], Gligoreşti-*Holoame* şi, unul probabil, la Vadu (jud. Hunedoara)[128].

Termenul de decor textil credem că, de cele mai multe ori, este folosit impropriu întrucât foarte rar se poate observa şi distinge impresiunea unui material textil pe suprafața vasului[129]. Cazurile în care am observat rândurile paralele ale țesăturii, în materialul studiat direct de noi, sunt cele de la Deva-*Str. Depozitelor* **(pl. 30/12)**, Miceşti-*Cigaşe* **(pl. 28/16)** şi Şibot-*La Baltă*.

Pot fi distinse în cadrul acestei grupe trei tipuri de impresiuni textile:

I.1. *Fagure*. Impresiunile de acest tip au aspectul unui fagure de miere, spațiul imprimat fiind mult mai mare comparativ cu cel crușat din pasta vasului. Aici putem include doar câteva descoperiri: Miceşti **(pl. 28/16)**[130], Târgu Mureş-*Cetate*[131], Teiuş şi Aiud **(pl. 31/7)**.

---

115 CAVRUC 1997, p. 98.
116 CIUGUDEAN 1996 a, p. 111, fig. 86/9.
117 CIUGUDEAN 1996 a, p. 111, fig. 86/4.
118 POPA 1998, p. 50-53, pl. VI/1-4; IX/7-8; X/3, 7.
119 POPA 1998, p. 74, 80; ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 148, pl. XIV/6.
120 CIUGUDEAN 1997 a, p. 44.
121 RUSTOIU 1999 b, p. 95, 97, pl. III/1-14.
122 RUSTOIU 1999 a, p. 71, pl. II/2.
123 POPA 2001-2002, p. 80, pl. VI/10; POPA, SIMINA 2004, p. 16, pl. 1/5.
124 PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 339, pl. II/8.
125 MOGA ET ALII 2005, p. 51.
126 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 11/1-5; 11/6; pl. 1/9; CAVRUC 1998, pl. XXVIII/6.
127 ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 103, pl. XV/14-16; LUCA ET ALII 2004, p. 61, pl. LVII/6-9.
128 KALMAR, TATU 1986-1987, p. 38, fig. 5/1.
129 Discuții referitoare la modul de imprimare cu un material textil pe ceramica de la Tószeg, vezi la EMBER 1952, p. 139-142, pl. XXXX-XLI.
130 Alte fragmente la RUSTOIU 1999 b, pl. III/9-10.

I.2. *Boabe de grâu*. Impresiunile au forma unor boabe de grâu, alungite, uneori însoţite de incizii fine apărute probabil accidental în timpul decorării. Raportul între spaţiul cruţat şi cel imprimat este relativ echilibrat. Le întâlnim la Balomiru de Câmp, Deva-*Str. Depozitelor* **(pl. 30/12-13)**, Rapoltu Mare **(pl. 30/7)**, Miceşti **(pl. 28/1-4, 6-7, 9-15)**, Lancrăm **(pl. 31/3)**, Zoltan **(pl. 19/9, 25-28)** şi Peştişu Mare[132].

I.3. *Punctiform („pseudotextil")*. Decorul are forma unor înţepături rare, ce cu greu pot fi puse pe seama unei impresiuni cu material textil. Credem, mai degrabă că impresiunile s-au realizat cu o unealtă ascuţită. Îl regăsim la Miceşti **(pl. 28/5, 8, 17)** şi Vinţu de Jos **(pl. 22/1)**. În această formă este prezent şi pe singurul fragment ceramic cu astfel de impresiuni, de la Gligoreşti-*Holoame*[133]. La Rapoltu Mare decorul textil este încadrat într-o friză marcată de incizii subţiri **(pl. 30/7)**.

Uneori peste decorul textil s-au realizat incizii gen striuri sau trase cu măturicea ori invers, precum la Miceşti[134] **(pl. 28/8-9)**, Zoltan[135] **(pl. 19/9)** şi Gligoreşti sau cele două apar asociate, la Miceşti **(pl. 28/6)**. Tot la Miceşti a fost găsit un fragment ceramic decorat la exterior cu impresiuni textile, iar la interior cu măturicea[136]. Un caz rar, semnalat la Limba-*Bordane*, îl reprezintă cel al asocierii decorului textil cu impresiuni realizate cu unghia dispuse în şir orizontal[137].

Foarte asemănătoare ca factură sunt strachina calotiformă de la Aiud-*Castelul Bethlen* şi amforeta de la Teiuş, ambele de culoare cenuşie închisă acoperite cu un slip netezit sau lustruit, în parte exfoliat, în care s-au realizat impresiuni textile[138]. Modul de realizare a celor două produse, asociat ariei geografice apropiate în care au fost descoperite (Aiud şi Teiuş) ar putea să constituie un indiciu în favoarea unei datări apropiate sau înrudiri culturale.

Cel puţin prin prisma descoperirilor actuale se pare că decorul pseudo-textil indică o etapă mai veche în evoluţia Tipului I iar

---

131 PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 339, pl. II/8. Trebuie să dăm crezare celor publicate, întrucât din desenul fragmentului ceramic nu se distinge nimic.
132 ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 103, pl. XV/14-16.
133 Informaţie amabilă Fl. Gogâltan.
134 RUSTOIU 1999 b, p. 95, pl. III/12.
135 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 11/6; pl. 1/9.
136 RUSTOIU 1999 b, p. 95, pl. III/11; PAUL ET ALII 2002, p. 12.
137 RUSTOIU 1999 a, p. 71, pl. II/2.
138 CIUGUDEAN 1986, p. 81, fig. 8/7; CIUGUDEAN 2003, p. 92-93, fig. 1/5. Specificăm faptul că decorul textil al amforetei cuprinde întreg corpul, până puţin deasupra nivelului toartelor, amănunt ce nu reiese din desenul sau textul publicat de autor.

impresiunile gen „fagure” o etapă mai recentă, deşi ele pot coexista. Aceste observații trebuie însă verificate pe viitor în complexe.

În afara arcului intracarpatic, decorul textil îl regăsim la nivel de BT III pe o arie vastă ce cuprinde pe teritoriul României[139], regiunea Banatului[140] (Periam[141], Foeni-*Cimitirul Ortodox*[142], Giroc-*Mescal*[143], Valea Timişului-*Rovină*[144], Gornea-*Vodneac*[145], Iaz-*Dâmb*[146], Breaznița de Ocol[147], Parța[148]), Oltenia (Ostrovul Corbului[149], Ocnele Mari-*Zdup*[150], Orleşti-*Silea*[151]), sudul Crişanei (Arad-*Buiac*[152]) şi nordul Crişanei (Pişcolt-*Ógát*[153]), Maramureş (Ciumeşti[154]). Decorul textil persistă şi la începutul Bronzului mijlociu, fiind semnalat în grupul Visag-Iaz (Ostrovul Corbului[155]), în nivelurile „Otomani I”[156] (Otomani-*Cetățuie*, nivelul I, Carei-*Bobald*[157], Sălacea[158]), în Corneşti-Crvenka (Socodor[159], la Ciuta-*Cornul Dealului*[160], Corneşti[161], Cicir-*Spinul lui Stanca*[162]), Verbicioara I[163].

---

[139] O ultimă hartă cu răspândirea decorului textil în BT pe teritoriul României, la POPA 1998, fig. 2. Încă de atunci observam concentrarea descoperirilor în jumătatea vestică a acestui teritoriu, cu excepția celor izolate de la Zoltan.
[140] O hartă cu descoperirile ce include ceramică decorată cu impresiuni textile din Banat a fost realizată de Fl. Gogâltan (GOGÂLTAN 1993, pl. 8).
[141] GOGÂLTAN 1993, p. 61.
[142] GOGÂLTAN 1996 a, pl. XI/1-6.
[143] GOGÂLTAN 1996 a, pl. XII/5-6.
[144] GUMĂ, SĂCĂRIN 1983, p. 160 includeau inițial descoperirea la nivel de Reinecke Bz. B; GOGÂLTAN 1993, p. 61; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XIV/1.
[145] BORONEANȚ 1971, p. 7, pl. VII/5; VIII/3-4; IX/7; GOGÂLTAN 1993, p. 61; LAZAROVICI 1998 a, p. 42 şi LAZAROVICI 1998 b, p. 47 consideră că fragmentele cu decor textil pot aparține aceluiaşi vas, fapt puțin probabil dat fiind modul diferit al textilului.
[146] PETROVSZKY, GUMĂ 1979, p. 60, pl. XI/14, 18; GOGÂLTAN 1993, p. 61; GUMĂ 1997, pl. LV/7, 15.
[147] GOGÂLTAN 1993, p. 61.
[148] GOGÂLTAN 1993, p. 61.
[149] ROMAN 1988, p. 217; GOGÂLTAN 1993, p. 61.
[150] PETRE 1976, p. 17, fig. 8/17; PETRE-GOVORA 1988, p. 140, fig. 1/7; 3/5-6, 9, 11, 13; 5/2; PETRE-GOVORA 1995, fig. 1/7; 3/5-6, 9, 11, 13; 5/2.
[151] PETRE 1976, p. 20; PETRE-GOVORA 1988, p. 146, fig. 3/12; 6/1; 8/8, 11, 13; PETRE-GOVORA 1995, fig. 3/12; 6/1; 8/8, 11, 13.
[152] ROMAN 1988, p. 220; GOGÂLTAN 1993, p. 61.
[153] NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.
[154] GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 37; NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.
[155] ROMAN 1998, p. 18, fig. 6/3. Un alt fragment cu textil din acelaşi sit la fig. 6/6.
[156] HOREDT 1967, p. 146; ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 37.
[157] ROMAN 1988, p. 219; ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 46.
[158] HOREDT ET ALII 1962, p. 318, fig. 4/1; POPESCU 1965, p. 333.
[159] Îndeosebi în partea inferioară a depunerilor din epoca bronzului; vezi POPESCU 1956, p. 46-55, fig. 7/3-5, 9-10, 13, 15; 8/1-2, 12-13; 11/4; 12/12, 15, 18; 13/12; 21/2, 10, 13-1-5; 22/1, 3, 12; 23/1-11; 24/8; 27/1-2, 630/9. Decorul striat dispare cu totul abia la

Discutând decorul textil din epoca bronzului P. Roman afirma, în anul 1984, că acesta caracterizează cultura Hatvan şi faza Otomani I, legându-i originea de mişcarea Glockenbecher care ar fi împins în anvangardă o asemenea modă, la finalul evoluţiei culturii Glina. Acesta va cuprinde aria Nagyrév târzie, nordul şi nord-estul Ungariei, estul Slovaciei, nord-vestul României (după descoperirile de tip Sanislău), Oltenia şi foarte probabil Banatul[164].

Aria de acoperire a decorului textil cuprinde Ungaria, Austria şi Slovacia. În Ungaria este semnalat, cel mai devreme, în cadrul culturii Nyirség, la Tiszaluc-*Dankadomb*[165] - problematice însă dacă avem în vedere că aşezarea de aici este suprapusă de o locuire Hatvan, ce a dat şi ea produse similare cu textil gen „fagure"[166] - şi grupul Makó[167], la Tibold[168], urmate de cele din cultura Jevišovice B[169]. Printre apariţiile târzii ar fi de amintit pe cele din grupul Tokod al culturii ceramicii încrustate[170] sau pe cele existente în Füzesabony A[171]. Formele „clasice" de manifestare le regăsim însă în cultura Hatvan, reprezentate îndeosebi prin nivelul superior al aşezării de la Tiszaluc-*Dankadomb*[172] şi la Tószeg[173].

Raportată la descoperirile central-europene, aria transilvăneană este cu claritate una periferică. Aşa se explică şi anumite aspecte

---

adâncimea de 0,40 m, ce corespunde ultimului nivel (nivelul V); ROMAN 1988, p. 220; GOGÂLTAN 1993, p. 63.

160 GOGÂLTAN 1993, p. 61, 63; GOGÂLTAN 2004, pl. X/1.

161 GOGÂLTAN 1993, p. 61, 63.

162 PĂDUREANU 1973, p. 400, fig. 3/34-35, 39, 48, 66 (textil); 3/26, 36-38, 42-47, 49-65, 67-71, 73-75, atribuie materialul la final de Otomani I, început de Otomani II; ROMAN 1988, p. 220; GOGÂLTAN 1993, p. 61, 63.

163 PETRE-GOVORA 1995, fig. 9/6.

164 ROMAN 1984, p. 271-272.

165 KALICZ 1968, p. 69, pl. XXVIII/31-32; XXX/17-18.

166 KALICZ 1968, p. 69, pl. XXXII/7-8 şi urm.

167 KALICZ 1981, fig. 4/5; LAZAROVICI 1987, p. 84.

168 BALÁZS 1907, fig. 32, 34.

169 ROMAN 1984, p. 272.

170 BÓNA 1975, pl. 273/1.

171 BÓNA 1975, pl. 157/8.

172 KALICZ 1968, p. 69, pl. XXXII/7-8; XXXIII/18, 28-29; XXXIV/13, 15, 17-18; XXXV/7, 9-10, 16, 19; XXXVI/8, 19; XXXVII/7, 19-20, 23-25; XXXVIII/4-6; XXXIX/11-12, 14, 17, 18; XL/3, 6, 11-12; XLI/12-13, 17-21; XLIV/14, 24-25; XLV/19; 25; XLVI/7-8, 22; XLVII/25; XLVIII/21, 25; XLIX/7, 12, 17; LIII/11, 14, 18-19; LV/4, 6, 9, 16, 19-20, 21. Pentru alte descoperiri, vezi CSÁNY, TÁRNOKI 1992, p. 177, nr. cat. 27-28; p. 208, nr. cat. 463.

173 MOZSOLICS 1952, p. 41-50, pl. VI/17; VII/9, 26; VIIII/22; IX/12; X/13, 15; XI/8-14; XII/8, 10, 13; XIII/13, 15; XIV/14, 16, 18; XVI/13, 20; XVII/13, 15-16; XVIII/14-15.

particulare sesizabile şi în repertoriul formelor pe care apare decorul textil din spaţiul intracarpatic.

Tip II. *Decorul cu măturicea*

O altă componentă din cele două ce disting această perioadă este dată de ornamentarea vaselor cu scrijelituri realizate, în general, dezorganizat probabil cu un mănunchi de nuiele, pentru care s-a încetăţenit denumirea de decor cu măturicea/măturica. Această modalitate de tratare a suprafeţei vaselor a fost interpretată de P. Roman ca având mai mult un efect termic decât unul ornamental[174]. Ea se poate regăsi încă din eneolitic, în ceramica de tip „C" din răsăritul României, fiind semnalată şi în cadrul culturii Coţofeni, dar aici prezintă o altă formă.

Deşi se pot distinge trei modalităţi diferite de realizare a acestui decor („scoarţă de copac", scrijelituri mai puţin adânci şi striuri), toate puteau fi realizate cu măturicea. Scrijeliturile pot fi dispuse divers: vertical, orizontal, oblic, în arcuri sau combinate. De prea puţine ori s-a făcut distincţia între o manieră şi alta. Constatăm însă că ele sunt contemporane, ponderea diferind de la caz la caz, cu o prezenţă mai redusă a „scoarţei de copac" şi a striurilor.

Vom repertoria[175] aici însă toate descoperirile cu ceramică gen *Besenstrich* cunoscute în Transilvania, urmând a le discuta critic la momentul potrivit, mai jos. Astfel, ele apar la Alba Iulia-*Monolit*, Ardeu-*Dealul Judelui*, Aruncuta, Aurel Vlaicu, Balomiru de Câmp-*După Sat* şi *Săteşti*, Bădeni, Bratei-*Valea Buzdului* **(pl. 13/6, 12)**, Chiuza[176] **(pl. 6/9)**, Ciumăfaia **(pl. 6/7)**, Cluj-Napoca, Copşa Mică **(pl. 6/14)**, Cuci, Daia, Decea Mureşului, Deva-*Str. Depozitelor* **(pl. 30/8-9, 11)** şi *Dâmbu Popii* **(pl. 30/10)**, Deva-*Magna Curia* **(pl. 17/2-30)**, Fărău **(pl. 30/1)**, Galaţii Bistriţei-*Hrube*[177] **(pl. 6/6)**, Gelmar-*La Dig*, Geoagiu de Sus-*Cuciu* şi *La Craia* **(pl. 14/1-6)**, Ghirbom-*În Faţă* **(pl. 30/2)**, Gligoreşti-*După Moară* şi *Holoame* **(pl. 7/2, 4-7)**, Haţeg-*Câmpul Mare*, Hăşdat, Hopârta, Iernut **(pl. 15/8-15)**, Lancrăm **(pl. 31/2, 4)**, Lechinţa de Mureş **(pl. 16/1, 2, 6, 9)**, Limba **(pl. 30/3)**, Lopadea Veche, Mânerău, Miceşti-*Cigaşe* **(pl. 23/1-28; 24/1-15; 25/1-18; 26/1, 6-7, 13; 27/1-8; 29/1-9)**, Mociu, Moreşti, Oarda de Jos-*Cutină* şi *Dublihan*, Pâclişa-*Podei*, Peştişu Mare, Petreşti-*Malul Râului* **(pl. 30/4)**, Pianu de Jos, Rapoltu Mare-*Şeghi* **(pl. 30/5-6)**, Războieni **(pl. 8/2, 4-10; 9/2, 4-13)**, Sebeş-*Podul*

---

174 ROMAN 1984, p. 269; ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 41.

175 Pentru a nu mai repeta numeroasele trimiteri bibliografice, acestea se vor regăsi în cadrul repertoriului general de la finalul lucrării.

176 MARINESCU 2003, p. 331, pl. XXI/11, 14.

177 HARHOIU 1979, p. 321; MARINESCU 2003, p. 335, pl. XXVIII/6.

Pripocului şi *Valea Janului* **(pl. 10/1-3, 5-8; 11/1, 3)**, Sibiu, Sfântu Gheorghe (jud. Mureş), Şibot-*La Baltă*, Şpălnaca, Târgu Mureş-*Cetate*, Uioara de Jos-*Grui*, Vinţu de Jos-*Deasupra Satului* **(pl. 22/2-4, 6-12)**, Cele mai numeroase fragmente de vase decorate pe întreg corpul cu striuri realizate cu măturicea sunt prezente în situl de la Zoltan, reprezentând 36% din totalul ceramicii[178] **(pl. 18/1-13; 19/1-6, 8, 11; 20/11-12, 22-23)**. Acolo unde s-au făcut specificaţii a fost semnalată şi categoria „scoarţă de copac", la Iernut-*Hulpişti*[179], Lopadea Veche-*Jidovină*[180], Uioara de Jos-*Grui*[181], Miceşti-*Cigaşe*[182], Târgu Mureş-*Cetate*[183], Gligoreşti-*Holoame*[184], Aruncuta[185], Cluj-Napoca-fosta str. Báslya[186], Gelmar[187] ş. a.

În câteva staţiuni găsim şi vase decorate atât la exterior, cât şi la interior cu măturicea, precum la Ardeu[188], Iernut[189] **(pl. 15/12)**, Peştişu Mare[190], Miceşti **(pl. 29/1-5)**, Războieni **(pl. 9/11-13)**, Gligoreşti, Geoagiu de Sus **(pl. 14/1-2, 4)**, Zoltan[191] **(pl. 18/3, 8)**. Un astfel de caz este semnalat şi în Banat, la Gornea[192].

În unele cazuri diferenţa între decorul striat şi cel realizat cu măturicea este evident. Exemplificăm aici cu două fragmente cu striuri fin incizate de la Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/9-10)**.

În opinia noastră credem că s-a acreditat greşit ideea conform căreia orice fragment ceramic ornamentat cu scrijelituri aparţine BT III, la care şi noi am subscris până nu demult. Noile observaţii pe materialele din Transilvania, asocierea lor în săpăturile arheologice cu alte materiale ne determină să privim cu precauţie ceea ce devenise deja un veritabil şablon. Este adevărat că acest decor caracterizează perioada dar nu este specific doar acesteia.

---

178 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 6/1-5; 7/1-4; 8/2-7; 9/5, 7; 12/1-3; pl. 1/10; 2/6; Cavruc, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 5/1-4; 6/1-6; 7/2-7; 8/5, 7; 9/1-8; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 24/1-6; CAVRUC 2001 b, p. 61; CAVRUC 2001 c, p. 71.

179 ROTEA 1993 a, pl. XIV/1, 4-7; CIUGUDEAN 1996 a, p. 111-112, fig. 85/1, 4-7.

180 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/1-2.

181 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/5-7.

182 RUSTOIU 1999 b, p. 95, pl. III/11.

183 PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 338-339, pl. II/1-2; III/3, 6.

184 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72.

185 LAZAROVICI 1997, p. 15, pl. V/1.

186 LAZAROVICI 1997, p. 15.

187 TODEA 2001, p. 55, pl. V/2.

188 TODEA 2001, p. 55, pl. V/1, 3-4.

189 ROTEA 1993 a, pl. XIV/4; CIUGUDEAN 1996 a, fig. 85/4.

190 ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 103, pl. XV/8, 10.

191 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 6/6-7; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 9/6-7.

192 BORONEANŢ 1971, p. 7.

În Bronzul timpuriu, astfel de descoperiri se cunosc şi din nord-vestul României (Oradea-*Salca Pepinieră*[193] şi *Avicola*[194], Girişu de Criş-*Alceu*[195], Medieşu Aurit-*Ciuncaş*[196], Carei-*Bobald*[197], Potău[198], Dindeşti[199] ş. a.[200]), din Banat (Gornea-*Vodneac*[201] şi *Ţărmuri*[202], Foeni-*Sălaş*[203], Foeni-*Cimitirul Ortodox*[204], Giroc-*Mescal*[205], Sânnicolau Mare[206], Valea Timişului-*Rovină*[207], Silagiu-*Pârpora*[208], Cleşinţ[209]), sudul Crişanei (Aluniş)[210], Oltenia (Ocnele Mari-*Zdup*[211], Orleşti-*Silea*[212], Curmătura[213], Locusteni[214], Ostrovul Corbului-sectorul B[215]).

De asemenea, acest decor apare şi la începutul Bronzului mijlociu în cultura Mureş I, la Periam (primele niveluri)[216], în Corneşti-Crvenka,

---

193 BULZAN ET ALII 2000, p. 82, 90-91, pl. II/20-22, 25, 28-29; III/13-16, 18-20; VIII/9, 12-13.
194 BULZAN ET ALII 2000, p. 90.
195 DUMITRAŞCU 1989, p. 123, pl. V-VI.
196 BADER, DUMITRAŞCU 1970, p. 130, fig. 5.
197 ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 41.
198 DUMITRAŞCU 1989, p. 123.
199 NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 24, pl. XIII/1-3; XV/4.
200 BADER 1978, p. 26, 61, pl. IV/5-6, 8, 10; V/6, 13; VIII/2, 4; XV/3-5, 15, 18; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 28.
201 BORONEANŢ 1971, p. 6-7, 9, pl. III/7-9; IV/2; V/1-3; VI/3-7; VII/1-4, 6; VIII/1, 5; IX/8; GOGÂLTAN 1995, fig. 11/4; 12/1-2; 13/1-2, 4-8; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XIII/4; GUMĂ 1997, p. 28, 30, pl. X/3, 7, 10; XI/1; XII/2, 7-8; XIII/1-2; XIV/4.
202 LAZAROVICI, SĂCĂRIN 1979, p. 74.
203 GOGÂLTAN 1996 a, p. 44, pl. I/1-7.
204 GOGÂLTAN 1993, p. 52, pl. 1-2; 3/3-5, 7-8; 4/2, 5-9; 5/1, 4; 6/1-2, 4; GOGÂLTAN 1995, p. 58, fig. 5/7, 9, 11; 6/1-6; 7/1-5; 8/8; 9/2, 4-8; 10/10; GOGÂLTAN 1996 a, pl. X/1-6.
205 GOGÂLTAN 1995, p. 58; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XII/3, 7-18; GUMĂ 1997, p. 28, 30, 32, pl. IV/3, 7-10.
206 GOGÂLTAN 1995, p. 60, fig. 5/1-2; GUMĂ 1997, p. 28, 36, pl. XVI/1-2.
207 PETROVSZKY, GUMĂ 1979, p. 64, pl. XXII/3-4; GOGÂLTAN 1995, p. 58, fig. 14/2, 5-7; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XIV/5-7; GUMĂ 1997, p. 28, 30, 32, pl. XV/2, 6-8.
208 LAZAROVICI 1987, p. 84; LAZAROCIVI, SFETCU 1990, p. 54, fig. 5/6; GUMĂ 1997, p. 29, pl. II/3.
209 LAZAROVICI, SĂCĂRIN 1979, p. 74.
210 PĂDUREANU 1973, p. 395, împreună cu ceramică Mureş?
211 PETRE 1976, p. 16, fig. 4/9; 8/16; ROMAN 1985, p. 120; PETRE-GOVORA 1988, p. 139-140, fig. 1/1, 5; 2/1-2, 9; 3/1-4, 7; 4/3, 5, 9, 14; 5/1; 8/1-3, 5-6; PETRE-GOVORA 1995, p. 139, fig. 1/1; 2/1-2; 3/1, 4, 7; 4/3, 5, 9, 14; 5/1; 8/1-2, 5-6.
212 ROMAN 1985, p. 120; PETRE-GOVORA 1988, p. 146, fig. 5/8-9; 6/2, 4, 11; 7/3, 5, 7-8, 10-11; 8/9, 16-17; PETRE-GOVORA 1995, p. 39-40, fig. 5/8; 6/2; 7/4-5, 8-10; 8/7, 9.
213 PETRE-GOVORA 1995, p. 41, fig. 10/3.
214 POPILIAN ET ALII 1979, p. 211; PETRE-GOVORA 1995, p. 41, fig. 10/6.
215 ROMAN 1988, p. 218; GUMĂ 1997, p. 30.
216 HOREDT 1967, p. 139; LAZAROVICI 1987, p. 84; GUMĂ 1997, pl. XIX/5, 9-10; XXIV/19, 26-27, 34.

la Cicir[217], Socodor[218], în faza a doua a necropolei de la Mokrin şi la Szöreg[219] sau în aşezarea de la Semlac[220], în Otomani, la Sălacea-*Dealul Vida* (nivelurile 4 şi 5)[221] sau în grupul Ciomortan, Costişa, culturile Wietenberg, Tei ş. a. (vezi *infra*). Acolo unde s-au făcut observaţii stratigafice s-a reuşit urmărirea evoluţiei acestui decor. Spre exemplu, în nivelurile atribuite iniţial fazei Otomani I, la Sălacea sau Potău, striurile acopereau întreg corpul vasului, pentru ca în depunerile superioare, atribuite începutului fazei a II-a acestea să apară doar ca grupe dispersate neuniform[222].

În majoritatea culturilor Bronzului timpuriu din Europa centrală scrijeliturile cu măturicea apar încă cu grupele post-vučedoliene. Le întâlnim, astfel, în culturile Makó[223], Nyirség[224], Glockenbecher-Csepel[225], Jevišovice B[226], contemporane, în linii mari, cu BT I şi II transilvănean sau în culturile Nagyrév[227], Hatvan[228], în Komarov timpuriu[229], Verbicioara I[230] etc. Pe teritoriul României cele mai timpurii apariţii le regăsim în Muntenia în cultura Glina[231] şi Odaia Turcului IV[232], în Banat la finalul BT II, în descoperiri influenţate de mediile Somogyvár-Vinkovici şi Roşia de la Sânpetru German (Banat)[233]. Ceramica decorată prin scrijelituri, adeseori pe ambele feţe ale vaselor apare asociată, în cadrul grupului

---

217 ROMAN 1988, p. 220; GUMĂ 1997, p. 27.
218 Frecvent în primele niveluri ale tell-ului (POPESCU 1956; GUMĂ 1997, p. 27, 33).
219 SOROCEANU 1975, p. 40, pl. VI/12-15.
220 GOGÂLTAN 1996 a, p. 47, pl. VIII/1, 3; IX/2-5; GUMĂ 1997, p. 30, pl. XVII/1, 3, 5, 8, 11, 13.
221 ORDENTLICH 1972, p. 73.
222 ORDENTLICH 1970, p. 88; ORDENTLICH, KACSÓ 1970, p. 60-61 şi nota 16.
223 KALICZ 1968, p. 79-80, pl. IV/28; VI/12, 26-27; VIII/5, 10-14; SCHREIBER 1972, fig. 1/7-9, 11-12; KALICZ 1984 a, pl. XXI/7, 9, 12-13; XXII/3, 7, 9, 12, 14.
224 KALICZ 1968, pl. XIX/10-11, 14; XX/8, 12-13; 17, 21-22; XXIV/13 etc.; KALICZ 1984 b, pl. XXVI/3, 6; XXVII/1, 3-4, 6, 8, 10.
225 SCHREIBER-KALICZ 1984, pl. XXXI/5; XXXVI/3-4, 14, 16; XXXVII/1; XLI/9, 12.
226 MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1981, pl. 21/4-9, 11; 2/12-15, 17; 3/1-2, 10, 13-14.
227 SCHREIBER 1972, fig. 3/3, 7; 4/9; 5/1; 8/4-6, 8-9; KALICZ-SCHREIBER 1981, pl. 4/5-7; 5/3-4; 6/11; 7/16; 8/1; SCHREIBER-KALICZ 1984, pl. XLIV/8, 10; XLV/9; XLVIII/8, 10, 13-13; XLIX/15; L/1, 4, 6, 8, 10.
228 KALICZ 1968, pl. XXXIV/28-29; XXXV/4, 6, 8, 15, 17-18, 20; XXXVI/8, 17-18; XXXVII/18, 21-22, 26; XXXIX/9, 20, XL/8; XLI/22-24; XLII/18, 29-31; XLIII/5-8 etc.
229 KRUSELNICKA 2002, fig. 5/1-10; 7/1-4; 9/1-2, 8, 10; 10/4, 7.
230 PETRE-GOVORA 1995, fig. 1/1; 2/1, 4; 3/1-3, 8.
231 SCHUSTER 1997, p. 71, fig. 88/2.
232 BĂJENARU 1996, p. 317; BĂJENARU 2002, p. 111. Striurile pe ceramica din nivelul IV de la Odaia Turcului ar putea fi rezultatul influenţei grupului Gornea-Foeni din Oltenia.
233 GOGÂLTAN 1995, fig. 3/1-2; GOGÂLTAN 1996 a, p. 45, pl. II/1-2.

Sanislău, cu motive formate din impresiuni triunghiulare[234], prin urmare apare în nord-vestul României încă la finele BT II (BT II b), dar persistă până la finele Bronzului timpuriu, în cultura Hatvan[235].

Această adevărată modă decorativă adoptată pe un spațiu geografic şi cronologic vast nu apare doar pe vasele ceramice, ea regăsindu-se şi pe alte obiecte realizate din ceramică, precum lingura de la Miceşti **(pl. 31/6)** sau una din duzele de la Girişu de Criş[236].

În Europa centrală asocierea între ceramica ornamentată cu măturicea şi cea cu decor textil (inclusiv gen „fagure") apare cel mai devreme în mediul Nyirség, la Tiszaluc-*Dankadomb* (descoperiri discutabile)[237], în faza a II-a (Hriadky-Rozhanovce) a culturii Nyirség-Zatin din estul Slovaciei[238], în grupul Makó[239], în cultura Jevišovice B[240], contemporană evoluției Schneckenberg B şi parțial cu grupurile Copăceni şi Şoimuş; urmează descoperirile „clasice", din aria culturii Hatvan[241].

III. *Kammkeramik*

O altă categorie ceramică întâlnită în Bronzul timpuriu este cea decorată prin striuri realizate cu un pieptene, sub diferite variante. Cele mai timpurii apariții din Transilvania pe care le cunoştem sunt cele din siturile de la Gligoreşti-*Holoame*[242] **(pl. 7/1, 10)**, Lechința de Mureş[243] **(pl. 16/4-5)**, Geoagiu de Sus **(pl. 14/3)**, Bernadea[244] şi în aşezări împreună cu decorul textil la Miceşti **(pl. 29/11)**. *Kammkeramik*-ul îl aflăm şi în aşezările ce pot fi datate mai târziu, spre finalul BT sau chiar la începutul BM de la Miercurea Sibiului-*Gară*[245] **(pl. 32/1, 3)**, Balomiru de Câmp-*După Sat*[246],

234 BADER 1978, p. 26, pl. IV/5-6, 8, 10; V/6, 13; VIII/2, 4, 9; ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 37.
235 KALICZ 1968, pl. XXXVIII/1; XLIII/1, 8.
236 DUMITRAŞCU 1989, p. 120, pl. I/2 = II/2.
237 KALICZ 1968, p. 69, pl. XXVIII/31-32; XXX/17-18.
238 BÁTORA 1983, p. 190, pl. XI/1, 2, 5; vezi şi ROMAN 1984, p. 269, nota 33; p. 270-271; ROMAN 1985, p. 121; ROMAN 1988, p. 219.
239 KALICZ 1981, fig. 4/5; LAZAROVICI 1987, p. 84.
240 MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1981, pl. 21/4-9, 11; 2/12-15, 17; 3/1-2, 10, 13-14; ROMAN 1984, p. 272; ROMAN 1985, p. 121.
241 KALICZ 1968, p. 154; ROMAN 1985, p. 121.
242 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72, fig. 10/8.
243 POPESCU 1925, pl. X/1, 5.
244 VLASSA ET ALII 1995, p. 581-582, fig. 3/12, 14. Din nivelul preistoric de aici provin şi câteva fragmente ceramice decorate cu pieptenele atribuite unei faze timpurii Wietenberg. Întrucât în acest sit există şi materiale databile în Bronzul timpuriu (inf. Fl. Gogâltan) credem că, mai degrabă materialele striate pot fi atribuite acestei ultime perioade.
245 POPA 2001-2002, p. 80, 87, pl. VII/1, 3.

Petreşti-*Groapa Galbenă*[247] şi Daia, unde decorul este aplicat atât pe gâtul, cât şi pe umărul vaselor, sub forma striurilor trase vertical sau în fascicule dispuse haotic[248]. O dovadă a supravieţuirii *Kammkeramik*-ului în zona sud-vest transilvăneană până la începutul Bronzului mijlociu o reprezintă materialele surprinse la baza depunerilor de la Peşteana-*Măgureauă*[249] **(pl. 34/6-13; 35/12; 36/19-20, 24)**. La sud de Carpaţi, cel mai devreme îl cunoaştem din aşezarea Glina de la Braneţ[250]. În Oltenia apare la vreme de BT III la Orleşti[251] sau început de BM, în Verbicioara I[252] în Banat la Gornea[253], Valea Timişului-*Rovină*[254], Periam I[255], Silagiu[256].

Este un lucru remarcat deja că decorul în maniera *Kammkeramik* are o perioadă de utilizare largă într-o perioadă mai nouă decât cel *Besenstrich*[257] dar, desigur, aici trebuie să avem în vedere perioada sa de maximă utilizare[258]. Chiar în Transilvania, striurile realizate cu pieptenele apar asociate în complexe împreună cu vase cu manşetă, încă la finele BT II **(pl. 7/8-10)**.

IV. *Incizii*

IV.1. Dispuse vertical în grupe de două sau trei, pornind de sub buză până spre fundului vaselor, îndeosebi pe străchini. Din Transilvania poate fi luat în calcul un singur fragment ceramic găsit la Miceşti-*Cigaşe* **(pl. 29/10)**. Acest decor apare frecvent la Gornea-*Vodneac*[259] şi, aşa cum

---

246 POPA 1998, p. 51, pl. XI/1-6.

247 Material inedit (perieghează şi inf. Emilia Covaci).

248 SOROCEANU ET ALII 1977, p. 59, pl. XXIII/1-2, 4; XXVIII; CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/10, 12.

249 POPA, FERENCZ 1999, p. 85; POPA 2001-2002, p. 80, 87.

250 Vas decorat în această manieră găsit în nivelul II (ULANICI 1976, p. 61, fig. 16/2).

251 PETRE-GOVORA 1998, fig. 8/7, 10.

252 BERCIU 1961 a, p. 153, fig. 4/9; 17/4. Astfel de materiale apar şi în Serbia la Mala Vrbica (VUKMANOVIĆ, POPOVIĆ 1986, p. 9, fig. 5/3, 9, 12; 6/1-3, 11-12, 14) în descoperiri datate Verbicioara III. Decorul cu *Kammstrisch* şi vasele globulare par a fi mult mai timpurii.

253 BORONEANŢ 1971, p. 7, pl. VI/3, 5.

254 GOGÂLTAN 1996 a, pl. XIV/10-11.

255 LAZAROVICI 1998 b, p. 48, tabel 2 b.

256 LAZAROVICI, SFETCU 1990, 53-54, fig. 5/5-6; LAZAROVICI 1998 b, p. 49.

257 Cea mai veche observaţie şi discuţie în literatura românească, cunoscută nouă, din anul 1967 aparţine lui Vl. Dumitrescu şi I. Stratan ce preluau din concluziile A. Mozsolics în urma cercetărilor din tell-ul de la Tószeg (DUMITRESCU, STRATAN 1967, p. 79).

258 O discuţie asupra descoperirilor *Kammkeramik* din epoca bronzului a purtat-o şi Gh. Lazarovici, semnalându-le la Visag şi Iaz, Derşida I, în Balta Sărată I ori în nivelul Bădeni I găsindu-i antecedente în subfaza Coţofeni III c. Pentru acestea au fost precizate legături cu manifestări culturale ale Bronzului timpuriu ceantral-european (LAZAROVICI 1998 b, p. 51).

259 BORONEANŢ 1971, p. 10, pl. II/3-5; II/3, 8; GUMĂ 1997, pl. X/8; XI/4-7; XII/6.

remarca M. Gumă, apare aici probabil receptat din cultura Mureş I[260], fiind întâlnit şi pe unele vase din necropola de la Mokrin[261].

IV.2. Incizii paralele orizontale marcate de impresiuni oblice: Zoltan[262] **(pl. 20/9)**.

IV.3. Incizii paralele în val: Zoltan[263] **(pl. 20/17)**.

IV.4. Incizii fine paralele dispuse vertical: Zoltan **(pl. 20/15)**.

IV.5. Incizii sub forma „scheletului de peşte". Le cunoaştem la Sebeş-*Valea Janului*, unde apar realizate chiar la baza vasului **(pl. 11/5)**.

IV.6. Triunghiuri realizate prin incizie. Din aşezarea de la Zoltan au fost publicate două fragmente ceramice pe care apar triunghiuri redate prin incizare. Într-un caz, triunghiurile sunt realizate cu vârful în sus şi haşurate, fiind marcate la bază printr-un şir de mici impresiuni iar vârfurile unite prin puncte dispuse în arcadă[264] **(pl. 20/19)**. Pe unul dintre fragmente triunghiul apare redat cu vârful în jos şi umplut cu două şiruri de impresiuni circulare[265] **(pl. 20/20).** În asociere cu un decor de *tip. VII.6* (impresiuni triunghiulare) apar o serie de incizii dispuse în unghi, care pot forma o motivistică din triunghiuri înlănţuite[266]. Starea fragmentară a decorului nu permite însă o afirmare fără echivoc.

Tip V. *Aplicaţii plastice*

V.1. *Brâie*. Le regăsim sub forma simplă, sub buza vaselor, fără a crea combinaţii speciale.

V.1.1. Brâie orizontale crestate dispuse, majoritatea, sub buza vaselor: Zoltan[267] **(pl. 18/14; 19/6, 10)**, Ciumăfaia[268], Războieni **(pl. 8/10; 9/5)**, Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/6)**, Miceşti **(pl. 26/2)**, Lechinţa de Mureş **(pl. 16/2, 10)**, Miercurea Sibiului **(pl. 32/1)**, Bratei-*Valea Buzdului* **(pl. 13/6, 10)**.

V.1.2. Brâie orizontale alveolate dispuse, majoritatea, sub buza vaselor: Deva-*Magna Curia*[269] **(pl. 17/1)**, Iernut-*Hulpişti*[270] **(pl. 15/1, 9-10)**,

---

[260] GUMĂ 1997, p. 28-30.
[261] SOROCEANU 1975, pl. VIII/8-9.
[262] CAVRUC 1997, p. 99, fig. 15/12.
[263] CAVRUC 1997, p. 99, fig. 11/7.
[264] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/8; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 160, fig. 11/8.
[265] Cavruc 1997, p. 100, fig. 14/13; Cavruc, Cavruc 1997, p. 160, Fig. 11/13.
[266] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/10; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 160, fig. 11/10; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 22/10.
[267] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 8/1-2, 5; 9/1; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 7/1; 8/1, 6.
[268] SZÉKELY 1969, p. 163, fig. 6/3.
[269] RIŞCUŢA 1998, fig. 17/2.
[270] VLASSA ET ALII 1966, fig. 3/11; ROTEA 1993 a, pl. XIV/1-2, 15; CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 85/1-2, 15.

Lopadea Veche-*Jidovină*[271], Uioara de Jos-*Grui*[272], Zoltan[273] **(pl. 18/10, 12)**, Războieni **(pl. 8/3-5; 9/1, 3)**, Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/8)**, Vințu de Jos **(pl. 22/5)**, Lechința de Mureş **(pl. 16/9)**, Miceşti **(pl. 26/10-15)**, Miercurea Sibiului **(pl. 32/2)**, Bratei **(pl. 13/4, 7, 9, 13)**, Gligoreşti **(pl. 7/6)**.

V.2. *Boabe de linte*. Prezența acestui tip de aplicații este documentată numai în stratul de cultură din BT III de la Zoltan[274] **(pl. 19/8, 12)**. Analogii am putea căuta doar în aşezarea eponimă de la Costişa, în Moldova, unde sunt cunoscute două castroane calotiforme decorate cu grupe de pastille aplicate sub buză[275], în mediul Tei I[276] sau, mai departe, în cel Hatvan[277].

V.3. *Butoni de prindere*. Apar sub buza vaselor de tip sac (Zoltan) **(pl. 18/7)** sau a castroanelor (Zoltan) **(pl. 19/5)**.

V.4. *Proeminențe izolate*. Le regăsim sub buza vaselor, precum la Bratei-*Valea Buzdului* **(pl. 13/2, 5, 15)** şi Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/2, 9)**.

Tip. VI. *Crestături pe cant*. Acest decor apare în situl de la Zoltan[278] **(pl. 19/1, 5)**.

Tip. VII. *Impresiuni*

VII.1 *Alveole simple*. Alveole dispuse pe buza sau imediat sub buza vaselor: Iernut-*Hulpişti*[279] **(pl. 15/2-5, 11)**, Uioara de Jos-*Grui*[280], Gligoreşti **(pl. 7/4, 7-8)**, Războieni **(pl. 8/6-8)**, Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 11/1)**, Miceşti **(pl. 26/9; 27/3)**, Lechința de Mureş[281] **(pl. 16/1, 3, 6-8)**, Zoltan[282] **(pl. 18/2, 13, 19)**, Deva-*Str. Depozitelor / Dâmbul Popii* **(pl. 30/10)**. Un mod particular de alveolare a buzei vasului, probabil de castron, îl regăsim la Deva-*Magna Curia*[283] **(pl. 17/2-8)**. Pe umărul vasului apar în situl de la Zoltan **(pl. 20/5-6)** iar pe marginea inferioară a recipientului le cunoaştem la Sebeş-*Valea Janului* **(pl. 10/6)**.

---

271 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/1-2.
272 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/6.
273 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 8/3, 7; 10/5; CAVRUC, CAVRUC 1997, fig. 5/3; 6/5; 7/2-3.
274 CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/14; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 11/14; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 21/14.
275 POPESCU 2000, p. 203, fig. 2/1-2.
276 LEAHU 1963, p. 315, fig. 3/7; 4/2; LEAHU 1966, p. 89, fig. 14/1, 3; 15/1-3.
277 KALICZ 1968, pl. XLV/18, 20; CSÁNYI, STANCZIK 1982, fig. 9/1-2.
278 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 9/4; 10/2; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 6/1-2; 8/1, 4.
279 VLASSA ET ALII 1966, fig. 3/9-10; ROTEA 1993 a, pl. XIV/3, 9-10, 12, 14; CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 85/3, 9-10, 12, 14.
280 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/7-8.
281 POPESCU 1925, p. 312, 321, pl. I/1; VIII/4; XI/2, 7.
282 CAVRUC 1997, p. 99, fig. 7/2-3; 8/4; 9/5; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 5/2-4; 7/4; 8/5, 7.
283 RIŞCUȚA 1998, fig. 17/1, 3, 5, 7-8, 12-13.

VII.2. *Impresiuni circulare*. Sunt dispuse pe buza îngroşată a vaselor, precum la Zoltan[284] **(pl. 18/4; 19/13)**. Tot aici apar în jurul perforației unei tortițe[285] **(pl. 19/14)**. La Războieni impresiuni de formă circulară formează un şir orizontal sub buza unei străchini **(pl. 8/11)**. Un decor similar apare pe ceramica din Oltenia, la Ocnele Mari[286] şi Orleşti[287] sau în aşezarea de la Loeva (Ucraina)[288].

VII.3. *Impresiuni gen „boabe de grâu"*. Apar pe un fragment de la Zoltan, dispuse orizontal sub buza vasului[289] **(pl. 20/7)**.

VII.4. *Impresiuni sub formă de rozetă*. Un unicat îl reprezintă o rozetă formată din impresiuni circulare ce se repetă pe buza unui vas de la Zoltan, asociată cu decor textil[290] **(pl. 19/24)**.

VII.5. *Decor şnurat*. Interesantă este prezența, deocamdată singulară, la Zoltan a unui fragment ceramic ornamentat prin impresiuni realizate cu şnurul răsucit[291] **(pl. 20/18)**.

VII.6. *Impresiuni triunghiulare*. De la Zoltan se cunosc două fragmente ceramice decorate cu impresiuni de formă triunghiulară, într-un caz formând un şir pe umărul vasului[292] **(pl. 20/20)** iar într-un alt caz formând un şir orizontal pe interiorul buzei[293] **(pl. 20/16)**. Un fragment decorat cu impresiuni triunghiulare pe umăr provine din situl de la Gligoreşti-*Holoame*[294]. Impresiuni similare, dar mai grosier realizate se cunosc şi din aşezarea Costişa I de la Borleşti[295].

Tip. VIII. *Pictura*. Este cunoscută pe un fragment ceramic de la Zoltan decorat cu măturicea, pe care apar şi trei linii oblice şi verticale, alături de o bulină, pictate cu culoare albă[296] **(pl. 20/22)**. De la Miceşti-*Cigaşe* avem fragmentul unei buze de strachină calotiformă, de factură fină, care prezintă la exterior, sub margine, o bandă orizontală realizată prin pictură cu grafit; sub această bandă apare un decor format din

---

[284] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 10/6-7; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 6/6-7.
[285] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 15/5.
[286] PETRE-GOVORA 1998, p. 140, fig. 3/8; PETRE-GOVORA 1995, fig. 3/8.
[287] PETRE-GOVORA 1998, p. 140, fig. 7/13; PETRE-GOVORA 1995, fig. 7/13.
[288] KRUSELNICKA 2002, p. 100, fig. 7/3, 6.
[289] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 15/3.
[290] CAVRUC 1997, p. 99, fig. 11/1.
[291] CAVRUC 1997, p. 99, fig. 11/8; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 159, fig. 10/8.
[292] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/10; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 160, fig. 11/10; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 21/10.
[293] CAVRUC 1997, p. 100, fig. 15/7.
[294] CIUGUDEAN 1994 a, fig. 83/1; GOGÂLTAN ET ALII 2004, fig. 11/2.
[295] FLORESCU 1970, pl. 60, fig. 1/9; 5/3.
[296] CAVRUC 1997, p. 98, fig. 12/3; pl. 1/2.

striuri fine dispuse vertical[297]. Adevărate rarități, aceste produse fac notă discordantă atât cu restul ceramicii din această perioadă, cât şi cu viziunea generală ce exclude pictura din rândul culturilor epocii bronzului din România[298].

Tip. IX. *Vase cu „manşetă"*

În trei cazuri, la Limba[299], Deva[300] **(pl. 30/10)** şi Chiuza[301] **(pl. 6/9)** decorul format din scrijelituri apare pe vase având buza îngroşată sub forma unei pseudo-manşete iar la Gligoreşti regăsim o manşetă autentică asociată într-un complex cu ceramică decorată cu pieptenele **(pl. 7/9)**.

Repertorii ale formelor şi decorului au fost publicate de V. Cavruc pentru situl de la Zoltan[302] şi de Gh. Lazarovici pentru descoperirile din Banat şi Transilvania[303].

Categorii de decor ceramic

Inițial, P. Roman a încercat să distingă în rândul ceramicii striate două categorii distincte, decorate prin: a) linii adânc incizate, mai mult sau mai puțin regulate şi b) care imită scoarța de copac[304]. Ulterior, analizând ceramica de tip Nyirség din nord-vestul României a distins patru moduri de ornamentare ale acesteia: 1 – prin excizie, incizie şi încrustație; 2 – prin scrijelituri (2 a – scoarță de copac; 2 b – scrijelituri adânci cu început de motivistică; 2 c – striuri superficiale); 3 – prin impresiuni de formă triunghiulară; 4 – prin imprimări textile. Totodată s-a precizat faptul că asocierile ornamenticii în complexe închise se grupează, constant, în moduri diferite. Specifice fazei Berea a aşa-numite culturi Nir (Nyirség) ar fi ornamentele din categoriile 1-2, mai rar împreună cu 3, în timp ce categoriile 2-3 reprezintă o asociere comună pentru descoperirile de tip Sanislău. Important de reținut însă că, în niciun caz impresiunile textile nu apar asociate decât cu decorul format

---

297 RUSTOIU 1999 b, p. 97, p. II/12. Ceramică grafitată este amintită şi în rândul materialelor din epoca bronzului de la Bădeni, dar nu ştim căruia dintre nivelele de aici îi aparține (LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 20). Un vas pictat la exterior cu grafit este semnalat şi în necropola din Bronzul târziu de la Lăpuş (KACSÓ 2003, nota 13).

298 Noi descoperiri din cadrul culturii Wietenberg la Păuleni (ROTEA 2000, p. 25 şi nota 29) şi Lancrăm (POPA, SIMINA 2004, p. 25, pl. 17/1, cu culoare roşie) confirmă existența unor vase angobate ce dau aspectul unei picturi.

299 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/8.

300 POPA 1998, p. 52, pl. IX/6.

301 MARINESCU 2003, p. 331, pl. XXI/14.

302 CAVRUC 1997, tabel 1-3.

303 LAZAROVICI 1998 a, tabel 1 a-1 b; LAZAROVICI 1998 b, tabel 1 a-1 b; 3; 5 a.

304 ROMAN 1980, p. 18.

din scrijelituri[305]. O adaptare la situația de la finele Bronzului timpuriu transilvănean am încercat-o în 1998, pe un lot de materiale majoritatea fără contexte asigurate[306]. Observațiile trebuiesc aplicate, pentru a deveni viabile, unor complexe.

IV.3. Rotițe de cărucioare

Din sud-vestul Transilvaniei provine o singură piesă, descoperită la Sebeş-*Valea Janului*, apartenența sa la Bronzul timpuriu fiind asigurată de contextul descoperirii[307]. Rotița, lucrată din lut, de culoare cărămiziu-cenuşie prezintă pe ambele părți urmele butucilor **(pl. 11/6)**. În schimb, în aşezarea din BT III de la Zoltan (jud. Covasna) au apărut trei rotițe de cărucioare din lut ars. Avem însă ilustrat doar un singur exemplar, fragmentar, prevăzut pe una din părți cu urmele unui început de butuc[308] **(pl. 21/1)**.

La orizontul cronologic discutat, rotițe de car apar în grupul Gornea-Foeni din Oltenia[309], la Rogova (jud. Mehedinți)[310], în grupul Sanislău fiind găsit un fragment de cărucior şi rotițe miniaturale[311]. De remarcat însă numărul extrem de redus al unor asemenea piese databile în Bronzul timpuriu, pe teritoriul României[312]. Rotițele descoperite în Transilvania puteau fi parte a unor cărucioare miniaturale, fapt sugerat de prezența în mediul Sanislău a unui astfel de vehicul miniatural sau puteau fi utilizate ca piese independente.

IV.4. Plastica zoomorfă

IV.4.1. *Statuete*

Foarte rar documentată pentru această secvență cronologică, plastica zoomorfă este cunoscută doar prin descoperirile de la Zoltan. Aici a fost găsit un singur exemplar ce redă, într-un stil naturalist, jumătatea anterioară a unui bovideu cu capul întors uşor spre stânga. Potrivit autorilor cercetării acesta ar ilustra un animal aflat în tracțiune

---

305 ROMAN 1984, p. 269-270; vezi şi ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 36; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 28.

306 POPA 1998, p. 70-71.

307 POPA 2001-2002, p. 85, pl. V/6.

308 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 5/1; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/4; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/1.

309 PETRE GOVORA 1995, p. 39, fig. 5/12. Piesa prezentată de Gh. Petre-Govora nu prezintă însă butuc, fapt ce o apropie, mai degrabă, de fusaiolele plate.

310 CRĂCIUNESCU 1999, p. 97.

311 BADER 1978, p. 27, pl. VII/15; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 27; SCHUSTER 1996, p. 117, pl. 6/3.

312 Fapt ce reiese în mod evident din repertorierea realizată de C. Schuster (SCHUSTER 1996, p. 117-137; SCHUSTER 2007, p. 31).

care, fiind redat asimetric, ar fi fost „lipit” de un alt bovideu. Împreună cele două figurine, după logica prezentată formau o pereche de taurine ce erau înhămate la un vehicol[313] **(pl. 21/2)**. Datorită stării fragmentare a piesei această supoziție este greu, totuşi, de demonstrat dar poate fi luată în calcul.

IV.4.2. *Aplicații plastice*

La Hațeg-*Câmpul Mare* a fost găsită o aplicație plastică zoomorfă (considerată de bovideu) şi datată alături de materialul din Bronzul timpuriu[314]. Însă din descrierea piesei rezultă că aceasta este bine netezită la interior, detaliu ce indică faptul că fragmentul nu este desprins ci face parte dintr-un recipient. Interpretarea piesei de la Hațeg întâmpină însă mai multe dificultăți. Prima ar fi chiar contextul descoperirii sale, într-o cercetare de suprafață. O altă dificultate este legată de precizarea tipului de reprezentare şi a tipului de recipient de la care provine. Din câte s-a publicat putem să afirmăm doar că nu suntem în fața unei aplicații plastice desprinse şi, cu atât mai puțin, a unei statuete zoomorfe. Ar rămânea, prin urmare, varianta provenienței sale dintr-un vas. Dar ce tip de vas? Întrucât pentru perioada discutată, cea a Bronzului timpuriu final, nu cunoaştem de pe teritoriul României astfel de aplicații precizarea este cu atât mai greu de făcut. Piesa de la Hațeg se aseamănă însă destul de bine cu o reprezentare de pe gâtul unui *askoi* atribuit culturii Füzesabony, la un orizont Koszider, descoperită la Tiszafüred (Ungaria)[315], dar poate fi apropiată şi de o reprezentare zoomorfă de pe un vas din cadrul grupului Lăpuş[316]. În funcție de aceste similitudini şi încadrare cronologică, reprezentarea de la Hațeg ar putea fi legată de o etapă de locuire mai târzie, de altfel documentată în aşezarea de pe *Câmpul Mare*[317].

IV.5. Topoare miniaturale din lut ars

Din aşezarea cercetată la Zoltan provin patru astfel de piese. Trei dintre ele provin din *Complexul 1*: un exemplar întreg, cu ceafa prelungă, rotunjită şi tăişul alungit, prevăzut cu o perforație transversală **(pl. 21/5)**, un exemplar păstrat fragmentar din zona tăişului **(pl. 21/3)** şi un toporaş din care s-a păstrat doar „tăişul”, până la partea unde s-a practicat

---

313 CAVRUC 1997, p. 97-98, fig. 5/2; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/5; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/2.

314 ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 99, pl. 1/7.

315 KOVÁCS 1990, p. 9-20, fig. 1-5, descoperirea de la Tiszafüred fiind legată de influențe sudice, egeo-anatoliene.

316 KACSÓ 1994, p. 10, pl. II/3, descoperirea de la Lăpuş provine dintr-o depunere rituală.

317 ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 99, pl. II/1-3.

perforația transversală[318] **(pl. 21/7)**. Un alt toporaş miniatural a fost găsit în stratul de cultură aflat deasupra complexului[319]. O piesă din *Complexul 1* ar putea fi inclusă în aceeaşi categorie[320] **(pl. 21/6)**. Astfel de piese se cunosc, de pildă, în număr ridicat chiar în sud-estul Transilvaniei într-o etapă mai timpurie a epocii bronzului, în cadrul culturilor Zăbala şi Schneckenberg[321].

IV.6. Fusaiole

În legătură cu activitățile casnice ale torsului sunt fusaiolele. Cunoaştem doar un singur exemplar, de formă bitronconică, aflat în aşezarea de la Zoltan[322] **(pl. 21/10)**.

IV.7. Mosoare

Este cunoscută o singură piesă ce provine de la Zoltan[323] **(pl. 21/11)**.

IV.8. Linguri

Un fragment dintr-o lingură, ruptă în zona de pornire a cozii, pe suprafața căreia se află striuri scurte provine din nivelul de cultură al aşezării de la Miceşti-*Cigaşe*[324] **(pl. 31/6)**. O altă piesă de la Sebeş-*Valea Janului* ar putea aparține, posibil, unui artefact asemănător **(pl. 11/3)**.

IV.9. Obiecte din os

IV.9.1. *Străpungătoare*

În cadrul locuirii de la Zoltan a fost descoperit un străpungător de os, cu partea activă în secțiune circulară[325] **(pl. 21/8)**.

IV.9.2. *Dălțiță*

Un exemplar dintr-o dălțiță de os, ruptă la partea superioară probabil în timpul folosirii sale, provine din locuirea aparținând BT III de la Zoltan[326] **(pl. 21/9)**.

Piese lucrate din os sunt consemnate doar ca rarități în aria Gornea-Foeni[327].

---

318 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 5/3, 7; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/3, 8; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/5-7.

319 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 5/5; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/10.

320 CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/6.

321 SZÉKELY 1997, p. 31, pl. XIX/5; XXVIII/2-6; XLVIII/9.

322 CAVRUC 1997, p. 97, fig. 6/10; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/1; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/10.

323 CAVRUC 1997, p. 97, fig. 5/11; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/2; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/11.

324 PAUL ET ALII 2002, pl. V/11.

325 CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/7; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/8.

326 CAVRUC 1997, p. 97, fig. 5/9; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/11; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/9.

IV.10. Obiecte din piatră

Numărul uneltelor litice cunoscut în această vreme este extrem de redus. Din locuirea de la Alba Iulia-*Monolit* provin un percutor şi două răzuitoare[328] iar de la Zoltan sunt semnalate un percutor, unelte de silex, printre care şi un vârf de săgeată triunghiular, cu baza concavă şi marginile retuşate[329]. Unelte din silex sunt semnalate doar în Banat, la Gornea[330].

IV.11. Alte categorii de inventar

O descoperire interesantă provine de la Zoltan şi constă dintr-o piesă cu secţiunea ovală, ruptă la ambele capete şi subţiată în zona de mijloc, decorată pe una din părţi cu o alveolă izolată de formă circulară[331] **(pl. 21/4)**. Funcţionalitatea acestui artefact poate fi greu intuită, putându-se avansa posibilitatea identificării sale cu un element de plastică antropomorfă[332].

V. RIT ŞI RITUAL FUNERAR

Sărăcia informaţiilor despre mormintele comunităţilor ce ocupau Transilvania la finele Bronzului timpuriu nu a permis încă o analiză a lor de ansamblu. Remarca generală potrivit căreia în cursul Bronzul timpuriu predomina ritul incineraţiei[333], deşi justă nu ne arată decât un stadiu al cercetărilor nedepăşit aproape deloc în ultimele decenii. Observăm însă, de la bun început, că datele publicate sunt confuze, fapt ce îngreunează considerabil efortul nostru.

Practicile funerare de la finele Bronzului timpuriu sunt total necunoscute, situaţie valabilă atât pentru Transilvania, cât şi pentru Banat şi Oltenia, arie care se suprapune practic peste cea a manifestărillor reunite sub denumirea de grup Gornea-Foeni.

În discuţie pentru această perioadă au fost luate, la un moment dat, mormintele ce formează necropola de incineraţie de la Bratei, dar asupra lor vom reveni ceva mai jos, într-un alt context, cel al Bronzului mijlociu[334]. În Transilvania, la Miceşti, a fost cercetată o aşezare

---

327 Cunoscute din bordeiul de la Gornea-Vodneac (trei sule şi o spatulă din os şi un pumnal din corn de cerb) (BORONEANŢ 1971, p. 5, 9, pl. IX/1-5).

328 MOGA ET ALII 2005, p. 51.

329 CAVRUC 1997, p. 97, fig. 5/8; CAVRUC 1998, p. 30-31.

330 BORONEANŢ 1971, p. 5, 7.

331 CAVRUC 1997, p. 98, fig. 5/6; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 158, fig. 4/9; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 20/4.

332 Deocamdată, pe teritoriul României pentru BT III se cunosc doar două reprezentări de picioare umane din aşezarea de la Orleşti (PETRE-GOVORA 1988, fig. 5/13, 17; PETRE-GOVORA 1995, fig. 5/13, 17).

333 ROMAN 1980, p. 18.

334 ROMAN 1986, p. 45.

caracterizată prin prezenţa decorului cu scrijelituri şi textil, aici fiind găsit şi un mormânt de înhumaţie în poziţie chircită depus direct pe solul steril, având ca inventar un fragment dintr-o buză de vas, atipică. Situaţia stratigrafică, alături de lipsa unui inventar funerar relevant fac însă greu de datat acest mormânt în Bronzul timpuriu, aşa cum s-a sugerat[335]. Oarecum mai clară pare a fi situaţia unui mormânt de incineraţie în groapă descoperit izolat într-un nivel cu materiale ornamentate cu măturicea la Galaţii Bistriţei. Dar şi aici lipsesc date suplimentare[336], completate doar de publicarea unei alte gropi, tot de aici, în care s-au găsit trei schelete de adulţi în poziţie chircită pe stânga, având ca inventar două vase, greu de încadrat însă cultural-cronologic[337]. Dacă aceste înmormântări sunt contemporane, ele atestă practicarea unui biritualism.

La această vreme, la nord-vest de aria Gornea-Orleşti, grupul contemporan Sanislău reprezenta „o lume a incineraţiei"[338], aşa cum rezultă pe baza necropolei cercetate la Ciumeşti[339] şi din mormintele izolate apărute la Săcuieni, Sălacea-*Dealul Vida*, Foeni, Sanislău şi Pişcolt[340].

VI. PROBLEME DE TERMINOLOGIE

Înainte de a trece la o analiză asupra materialului atribuit BT III din Transilvania şi a perioadei care îl precede şi îi urmează vedem strict necesară prezentarea modului în care în ultimul deceniu au fost denumite descoperirile cunoscute.

Pentru prima oară, în anul 1993, H. Ciugudean, pe fondul lipsei unor materiale şi studii adecvate care să acopere finalul Bronzului timpuriu din spaţiul intracarpatic va denumi descoperirile cunoscute la acea vreme cu termenul de *„tip Iernut-Uioara de Jos"*[341]. Trei ani mai

---

335 PAUL ET ALII 2002, p. 10, pl. II.
336 HARHOIU 1979, p. 321.
337 MARINESCU 2003, p. 335, pl. XXVIII/11-12. Autorul atribuie descoperirile fie eneoliticului fie Bronzului timpuriu.
338 BADER 1978, p. 23; ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 42, 46; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 29, 31; GOGÂLTAN 2000, p. 125.
339 ORDENTLICH, KACSÓ 1970, p. 49-63, fig. 1-5.
340 Mormintele respective au fost datate şi încadrate cultural diferit, fiind atribuite fie fazei Otomani I, fie culturii Nir (NÉMETI 1969, p. 63-64, 66, pl. XVI/2; XVII/1-6; ORDENTLICH, KACSÓ 1970, p. 50, nota 8; BADER 1978, p. 23-24, 39). P. Roman şi I. Németi le atribuie fazei a II-a a culturii Nir (Sanislău) negând posibilitatea apartenenţei acestora la cultura Otomani (ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 37).
341 CIUGUDEAN 1990-1993, p. 119.

târziu, în lucrarea sa de doctorat, Ciugudean va opta pentru termenul simplificat de *descoperiri de tip Iernut/grup Iernut*, prin care desemna materialele din Transilvania care prezentau analogii şi înrudiri cu cele din aria grupului Gornea-Orleşti[342]; terminologia, încadrarea şi legăturile culturale ale acestui grup au fost menţinute de autor şi în alte studii apărute ulterior[343]. Totuşi, acelaşi cercetător recunoaşte că situl eponim nu a furnizat nici un material bogat şi nici decor textil[344], ultimul aspect definitoriu pentru includerea Iernutului în BT III[345].

La scurt timp după definirea acestui grup, Zs. Székely include Iernutul în BT III, văzut fie ca un *„orizont de tip Iernut"*, fie ca expresia unei *„culturi de tip Iernut, Gornea-Vodneac"* opera unor comunităţi de *„tip Iernut-Zoltan"*[346]. În acelaşi an, C. Schuster deosebeşte în Transilvania centrală şi de sud-est două grupuri distincte pentru BT III: *grupul Iernut* şi *grupul Zoltan*[347]. C. N. Rişcuţa discutând amforeta de la Teiuş o inludea într-un *„orizont distinct al descoperirilor de tip Iernut"*[348]. În acelaşi timp, G. T. Rustoiu discutând ceramica din BT III aflată în jurul Alba Iuliei o atribuie *„descoperirilor de tip Iernut"*[349]. După demararea sondajelor de la Miceşti, autorii săpăturii atribuie iniţial materialul din Bronzul timpuriu *„grupului Iernut, ce reprezintă varianta transilvăneană a orizontului cultural Gornea-Orleşti"*, pentru ca mai apoi să afirme că materialele sunt caracteristice *„orizontului Gornea-Orleşti"*[350].

Reconsiderând descoperirile de la finele Bronzului timpuriu din sud-estul Transilvaniei, V. Cavruc, mai târziu împreună cu Gh. Dumitroaia contestă grupul Iernut, considerându-l insuficient

---

342 CIUGUDEAN 1996 a, p. 110-112.
343 CIUGUDEAN 1998, p. 70-71.
344 CIUGUDEAN 2003, p. 104.
345 Ni se pare hazardată credinţa că noi cercetări la Iernut ar putea aduce, „neîndoielnic" (s. n.) şi descoperiri de ceramică ornamentată cu impresiuni textile (PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 341, nota 42). Confuziile în determinarea şi încadrarea materialului după aşa-numitul „grup Iernut" pot fi numeroase. Spre exemplu, acestea au condus şi la includerea sitului de la Peştişu Mare-*Tămăştilic* în grupul Iernut, prin analogii cu descoperirile din staţiunile de la Iernut şi Gligoreşti (ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 103), alegere nu tocmai fericită, întrucât în aceste două situri lipseşte cu desăvârşire decorul textil. Trimiterea era corectă dacă se preciza că asemănările vizează doar decorul realizat cu măturicea.
346 SZÉKELY 1997, p. 51-52.
347 SCHUSTER 1997, p. 161.
348 RIŞCUŢA 1997-1998, p. 114.
349 RUSTOIU 1999 a, p. 71, 73; RUSTOIU 1999 b, p. 97.
350 PAUL ET ALII 2002, p. 12.

documentat[351] şi propun pentru acest spaţiu denumirea de *„grup Zoltan"*[352].

Discutând realităţile de la sud de Carpaţi, R. Băjenaru vorbeşte iniţial de descoperiri *„de tip Gornea-Orleşti-Iernut"*[353], pentru ca, ulterior, referindu-se la spaţiul sud-est transilvănean să folosească termenul de *„descoperiri de tip Zoltan"*[354].

Recent, Fl. Gogâltan, referindu-se la ceramica de la Gligoreşti, spune că aceasta face legătura cu *„aşa numitele «descoperiri de tip Iernut»"*[355], pentru ca într-un studiu recent să propună denumirea de *„orizont Gornea-Orleşti-Alba Iulia-Zoltan"*[356].

Zs. Molnár încadra iniţial materialele datate în BT III de pe cursul Mureşului superior în cadrul *descoperirilor/manifestărilor de tip Iernut*[357]. La puţin timp amendează acest termen şi propune folosirea denumirii de *orizont cu decor striat şi impresiuni textile*, „până la clarificarea problemei"[358].

Şi colegul C. Fântâneanu se situează pe poziţii similare pledând pentru reunirea „descoperirilor de tip Iernut", a celor de la Zoltan, dar cu excepţia, poate, a celor din nord-vestul României sub denumirea de *grup cultural Gornea-Orleşti*[359].

Pentru Crişana, S. Dumitraşcu lansează la finele anilor '80 termenul de *„grup cultural Girişu de Criş-Alceu"*, denumire dată unor descoperiri din tell-ul de la *Alceu* unde într-o succesiune de trei niveluri, sub depunerile culturii Otomani, apar numai materiale ceramice ornamentate cu *Besenstrich*[360].

Pentru noi, în anul 1998, atunci când încercam o sinteză a noilor descoperiri de pe cursul mijlociu al Mureşului, BT III transilvănean era

---

351 CAVRUC 1997, p. 101.
352 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; CAVRUC 2001 a, p. 55; DUMITROAIA 2001 a, p. 20; CAVRUC 2002, p. 90.
353 BĂJENARU 1998, nota 42.
354 BĂJENARU 2002, p. 121.
355 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72.
356 GOGÂLTAN, APAI 2005, p. 36.
357 MOLNÁR 2000, p. 38-39.
358 PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 341.
359 FÂNTÂNEANU 2004, p. 38.
360 DUMITRAŞCU 1989, p. 123, 126. Din nefericire respectivele descoperiri îşi aşteaptă încă publicarea şi, aşa cum deja s-a remarcat, este greu de definit ce reprezintă, în fapt, acest grup (GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 37). După forma cănilor publicate din umplutura dintre nivelurile 1 şi 2 (DUMITRAŞCU 1989, pl. VIII; IX/1) descoperirile de la Girişu de Criş par a se data spre finele BT III şi preced îndeaproape cultura Otomani.

reprezentat într-o primă etapă de grupul Iernut[361]. Ulterior am revenit reveni şi am renunţat la această denumire optând pentru cea de grup Gornea-Orleşti[362].

Specificăm, dacă mai era cazul, că aceste opinii au fost exprimate după propunerea utilizării, pentru Banat a denumirii de *grup Gornea-Vodneac*[363] şi cea de *grup Gornea-Orleşti* cuprinzând şi descoperirile din nord-estul Olteniei[364].

Prezentarea acestor opinii o considerăm utilă în special pentru a demonstra diversitatea de termeni cu care s-a operat în ultimul deceniu doar în Transilvania pentru desemnarea a câteva zeci de puncte cu descoperiri, majoritatea întâmplătoare. Nu dorim să comentăm cazurile de folosire a mai multor denumiri la acelaşi autor, în aceeaşi lucrare, fapt ce nu denotă, în plus, decât o sporită incosecvenţă.

În concluzia celor prezentate se detaşează, ca o remarcă generală, opţiunea între denumirile de Gornea-Orleşti şi Iernut iar, mai nou, şi pentru cea de Zoltan. Nu lipsec nici „unificările" de terminologie văzute fie ca o realitate culturală, fie ca expresia unui orizont cronologic cu elemente de cultură materială comune.

Întrucât descoperirile din sud-estul Transilvaniei sunt o prezenţă ce pare izolată (e posibil să fie datorată doar stadiului cercetărilor în zonă) nu vom lărgi comentariul asupra termenului de *grup Zoltan*. Deşi aici găsim o varietate a descoperirilor, am spune de invidiat comparativ cu restul Transilvaniei, poziţia periferică şi o origine cel mai probabil sudică a acestui sit, diferită de restul arealului intracarpatic, îl recomandă pentru o discuţie separată (să nu uităm că ele provin doar dintr-un singur complex, pe baza căruia s-a definit un grup cultural!). Cât priveşte termenul de grup Gornea-Orleşti acesta a intrat de multă vreme în literatura de specialitate şi a fost acceptat ca atare, fiind utilizat, cum am văzut şi pentru realităţile din Transilvania.

Problema principală o reprezintă folosirea în continuare a denumirii de *grup/descoperiri de tip Iernut*. Atunci când a definit această manifestare culturală H. Ciugudean raporta descoperirile intracarpatice la cele de tip Gornea-Orleşti considerând reprezentative materialele aflate în situl de la Iernut, decorate cu măturicea. Însă, aşa cum remarca chiar autorul în cauză, de aici lipseşte decorul textil[365], *definitoriu* (s. n.)

---

361 POPA 1998, p. 79.
362 POPA, SIMINA 2004, p. 16.
363 BORONEANŢ 1971.
364 PETRE-GOVORA 1988, p. 146.
365 CIUGUDEAN 2003, p. 104.

pentru etapa BT III, însă această situație nu ar reprezenta pentru autorul în discuție un impediment în renunțarea la termenul de Iernut. Nu ştim însă cum au fost selectate în muzeul clujean cele 15 fragmente ceramice de la Iernut de restul săpăturii, dar ele pot să aparțină, la fel de bine, unei perioade *anterioare* BT III, asemănător celor de la Gligoreşti, sit aflat în imediata vecinătate. Conştient de fragilitatea care i-a fost hărăzită acestui grup cultural, într-o ultimă intervenție este invocat un alt argument de care ar trebui să se țină neapărat seama, implacabil de această dată: trebuie să acceptăm denumirea de *„descoperiri de tip Iernut"*, *„plecând de la faptul elementar că primul sit în care au fost sesizate şi publicate materiale ceramice de acest gen a fost cel de la Iernut"*[366]. Dar şi acest ultim „invicibil" argument nu mai poate fi susținut întrucât lui H. Ciugudean i-au scăpat descoperirile publicate de D. Popescu încă din anul 1925 (!) de la Lechința de Mureş, încadrate atunci, unele dintre ele, corect în epoca bronzului[367]. Prin urmare şi principiul priorității ştiințifice e de domeniul „stadiului cercetărilor" arheologului albaiulean.

Prin urmare, considerăm că folosirea în continuare a termenului de *grup/descoperiri de tip Iernut* pentru întreg ansamblul descoperirilor databile la finele Bronzului timpuriu din Transilvania este, metodologic, greşită[368]. Realitățile culturale intracarpatice se prezintă în stadiul actual uşor diferite de restul arealului de răspândire a acestui grup, date de natura fondului local pe care se grefează. Acest fapt ar necesita adoptarea unei denumiri proprii. Dar, până în momentul apariției unui sit *reprezentativ* pentru finalul Bronzului timpuriu intracarpatic, pentru această secvență vom utiliza, cu excepția unor situații culturale net diferite, denumirea de *grup Gornea-Foeni*, întrucât acoperă ambele subetape ale BT III atât din Oltenia şi Banat cât şi din Transilvania[369].

VII. DEFINIREA ULTIMEI ETAPE A BT III DIN PERSPECTIVA ISTORIOGRAFIEI

Atunci când a definit etapa a III-a a Bronzului timpuriu de pe teritoriul României, P. Roman includea aici descoperirile de tip Gornea-

---

366 CIUGUDEAN 2003, p. 104.

367 POPESCU 1925, p. 312, 321, pl. I/1; VIII/4; X/1; XI/2, 7 (şi probabil pl. VIII/1, 7; XII/8; XIV/2).

368 Vezi şi critica similară adusă de V. Cavruc (CAVRUC 2002, p. 90).

369 Singurul sit cercetat şi publicat din această perioadă care ar putea da denumirea faciesului transilvănean al grupului Gornea-Foeni este cel de la Miceşti-*Cigaşe*, dar aici, pe de o parte, lipsesc complexele de locuire, iar pe de alta ceramica aparține doar subetapei BT III b. În acelaşi timp, nu putem extinde denumirea de grup Zoltan asupra întregii Transilvanii.

Vodneac, pentru care erau caracteristice *„o ceramică ornamentată cu scrijelituri şi,* ***mai ales*** (s. n.) *prin impresiuni textile sub formă de fagure"*, produse ce vor dăinui până la constituirea culturilor Bronzului clasic[370]. Pentru Banat, atât Fl. Gogâltan cât şi M. Gumă includeau în ultima etapă a Bronzului timpuriu acele descoperiri particularizate prin asocierea decorului cu măturicea cu impresiunile textile[371], ultimul autor subliniind faptul că *„doar asocierea în acelaşi context arheologic a elementelor de tip* Besenstrich *şi* Textilmuster *poate constitui indiciul relevant al unui anume orizont din Bronzul timpuriu"*[372]. De reţinut aceste definiri şi greutatea acordată prezenţei decorului textil, pentru discuţia pe care am purtat-o şi o vom purta în continuare. Nu întâmplător am insistat asupra acestor definiri date ultimei etape a BT, deoarece ele vin în completarea observaţiilor noastre de mai sus. După cum am văzut, H. Ciugudean, deşi se raliază fără rezerve acestei convenţii, denumeşte descoperirile transilvănene după situl de la Iernut, în care lipseşte tocmai componenta cea mai importantă a ecuaţiei: decorul textil[373].

Iniţial, K. Horedt atribuia descoperirile de la Iernut unei faze Wietenberg I, paralelizându-le cu Otomani I şi Tószeg A-Nagyrév[374]. Publicând descoperirile din aşezarea de la Gornea, V. Boroneanţ lansa conceptul de grup Gornea-Vodneac ca o entitate distinctă, specifică sfârşitului Bronzului timpuriu din Banat, cu o evoluţie la nivel de Tószeg timpuriu[375].

Acum mai bine de un deceniu, I. Andriţoiu propunea un sincronism între grupul Şoimuş şi grupul Gornea-Orleşti, considerând, pe de altă parte că Bronzul mijlociu debutează în sud-vestul Transilvaniei cu faza Wietenberg II[376].

H. Ciugudean aprecia că în centrul şi sud-vestul Transilvaniei ceramica decorată cu scrijelituri gen „scoarţă de copac" este mai timpurie (Iernut şi Uioara de Jos), fiind urmată de materiale unde apare şi decorul textil (Lopadea Veche şi Teiuş). Respectivele descoperiri s-ar data îndeosebi înainte de perioada Reinecke A_1 dar în parte sunt contemporane cu aceasta, luând sfârşit, în date absolute, în jurul a

370 ROMAN 1986, p. 31.
371 GUMĂ 1997, p. 26; GOGÂLTAN 1999, p. 72, nota 427.
372 GUMĂ 1997, p. 27.
373 Vezi CIUGUDEAN 1996 a, p. 110-112.
374 HOREDT 1960, p. 135.
375 BORONEANŢ 1971.
376 ANDRIŢOIU 1992, p. 26, 50.

2000/1900 a. Chr.[377]. În acelaşi timp, autorul admitea, la rându-i, că pe cursul mijlociu al Mureşului cultura Wietenberg şi-ar începe evoluţia abia cu faza a II-a[378].

M. Rotea împărţea Bronzul timpuriu din Transilvania centrală în trei etape (I-III), în ultima (BT III) evoluând exclusiv comunităţi ce utilizau ceramică striată şi textilă[379]. Şi în opinia lui Zs. Molnár *„penetraţia ceramicii decorate cu Besenstrich şi impresiuni textile marchează debutul perioadei a treia a bronzului timpuriu românesc”* [380].

În privinţa aşa-zisului „grup Zoltan” din sud-estul Transilvaniei, acesta este văzut de V. Cavruc ca imediat ulterior culturii Schneckenberg şi parţial contemporan culturii Ciomortan[381]. Remarcăm, în mod special, folosirea decorului realizat cu măturicea în aria grupului Jigodin, pe forme locale[382].

Pentru Banatul românesc Fl. Gogâltan împarte BT III în două subetape (III a şi III b). Stratigrafia sitului de la Foeni-*Cimitirul Ortodox* ne indică existenţa unui nivel de locuire Gornea-Orleşti pur suprapus de un nivel atribuit subetapei BT III b, ce conţine şi numeroase materiale de tip Mureş I. Grupul Gornea-Orleşti ar fi ocupat în BT III întreg Banatul românesc, cu excepţia extremităţii vestice şi a cursului inferior al Mureşului, ocupat de comunităţile Mureş timpurii. Preluând din opiniile lui M. Gumă autorul consideră că în BT III a din Banat ar putea fi inclus orizontul de tip *Foeni-OcneleMari*, în timp ce în BT III b descoperirile din orizontul de tip *Gornea-Orleşti*[383] sesizând diferenţe notabile între aşezările din câmpie şi cele din zona muntoasă[384]. Contestă includerea de către Gh. Lazarovici a bordeiului de la Gornea la vreme de Tószeg A şi invocă materiale din nivelul Foeni II, Gornea-*Vodneac* ce ar prezenta legături cu Verbicioara timpurie din Oltenia[385]. Evoluţia BT III din Banat este paralelizată cu cea mai mare parte a perioadei Reinecke Bz. A_1 din Europa centrală[386]. Datele ^{14}C corectate dendrocronologic pentru aşezarea

---

[377] CIUGUDEAN 1990-1993, p. 119; CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, 145.
[378] CIUGUDEAN 1998, p. 71.
[379] ROTEA 1993 a, p. 84.
[380] MOLNÁR 2000, p. 37.
[381] CAVRUC 2002, p. 90.
[382] ROMAN ET ALII 1992, p. 248, Taf. X/8-9, 11 = Taf. 117/9, 15-16 (Leliceni-*Muntele cu Piatră*).
[383] GOGÂLTAN 1999, p. 71, nota 427; 203-204; GOGÂLTAN 2001 b, p. 291-292. Iniţial se optase pentru o etapă finală (III) fără subdivizări (v. GOGÂLTAN 1996 a, p. 47).
[384] GOGÂLTAN 1996 a, p. 46.
[385] GOGÂLTAN 1999, p. 204-205.
[386] GOGÂLTAN 1998, p. 195-196; GOGÂLTAN 1999, p. 72.

contemporană grupului Gornea-Orleşti de la Zornice (Slovenia) indică data de 2150 BC, o dată apropiată fiind stabilită şi pentru faza timpurie a culturii Hatvan[387].

O periodizare a Bronzului timpuriu din Banat o datorăm şi lui M. Gumă. Acesta îl împărțea în două orizonturi/faze distincte. Ultima dintre ele (II) corespunzând etapelor III din periodizările lui P. Roman şi Fl. Gogâltan a fost subdivizată în două subetape: II a, în care era inclus orizontul Foeni-Ocnele Mari şi descoperirile Mureş timpurii şi II b, căruia îi aparțineau descoperirile Gornea-Orleşti târzii, alături de o parte a descoperirilor Mureş I b[388]. Printre siturile mai timpurii ale etapei a II-a (II a), M. Gumă includea pe cele de la Foeni-*Cimitirul Ortodox*, Giroc-*Mescal*, Foeni-*Sălaş* şi probabil Silagiu-*Pârpora*, la sfârşitul acestui orizontul sau imediat ulterior plasând şi Bordeiul 1 de la Valea Timişului-*Rovină*. Descoperirile enumerate precedau faza Reinecke Bz. A_1 şi erau contemporane cu Nagyrév timpuriu. În subetapa II b data locuirea de la Gornea-*Vodneac*, descoperirile de tip Cicir-Socodor şi Mureş I b. Faza târzie Gornea-Orleşti putea fi contemporană cu manifestările Mureş I b din nordul Banatului, în cadrul cărora apar inciziile dispuse în arcade şi ghirlande[389]. Pentru acestea din urmă M. Gumă va utiliza termenul de grup Corneşti-Crvenka, incluzând aici într-o fază timpurie şi materialele de tip Cicir-Socodor şi le data undeva la începutul fazei Reinecke Bz. A_1, la vreme de Nagyrév târziu-Hatvan timpuriu; sfârşitul Bronzului timpuriu ar corespunde unei date situate în jurul a 1800-1700 a. Chr.[390].

În legătură cu decorul realizat cu pieptenele, foarte rar asociat celui cu măturicea, M. Gumă îl semnala ca frecvent întâlnit în primele trei niveluri din tell-ul de la Socodor[391]. Autorul în cauză data aceste niveluri într-o perioadă imediat ulterioară descoperirilor de tip Foeni[392], deci contemporan cu descoperirile Gornea-Orleşti târzii.

Gh. Lazarovici distingea acum peste două decenii în cadrul Bronzului timpuriu din Banat şi Transilvania patru etape de evoluție, în etapa a 2-a incluzând apariția ornamentării cu măturicea iar în a 3-a cea

---

[387] GOGÂLTAN 1998, p. 195-196; GOGÂLTAN 1999, p. 72-73.
[388] GUMĂ 1997, p. 26, 32, 34, 37.
[389] GUMĂ 1997, p. 28, 30, 36-37.
[390] GUMĂ 1997, p. 36-37, 39.
[391] POPESCU 1956, p. 46-55, fig. 7/3-5, 9-10, 13, 15; 8/1-2, 12-13; 11/4; 12/12, 15, 18; 13/12; 21/2, 10, 13-1-5; 22/1, 3, 12; 23/1-9, 11; 24/8; 27/1-2, 630/9. Decorul striat dispare cu totul însă abia la adâncimea 0,40 m, ce corespunde ultimului nivel (nivelul V).
[392] GUMĂ 1997, p. 28.

cu impresiuni textile. Descoperirile de la Iernut erau încadrate în ultima etapă (4). Acum situa şi descoperirile de la Gornea[393], la nivel de Tószeg A şi specifica lipsa decorului textil[394]. Cele patru etape sunt însă amalgamate şi, pentru perioada finală, ele sunt depăşite de stadiul actual al cercetărilor.

Opiniile mai recente ale aceluiaşi arheolog sunt mai nuanţate şi mai aproape de realităţile arheologice decât de cele teoretice. O etapă mai timpurie a descoperirilor din Banat şi Oltenia ar fi reprezentată de ceramica de la Silagiu şi Parţa unde apar, alături de decorul cu măturicea, vase prevăzute cu perforaţii sub buză şi decorul şnurat[395]. Situaţia este explicată printr-o dăinuire a elementelor Glina târzii până la apariţia ceramicii striate[396]; de altfel o astfel de opinie a fost susţinută de Gh. Petre-Govora cu mult timp înainte[397]. În aceeaşi secvenţă include şi unele materiale considerate mai vechi de la Gornea[398]. În schimb, contrar opiniilor formulate de M. Gumă, situl de la Giroc este plasat într-o etapă mai târzie[399]. Nu am înţeles exact succesiunea propusă de Lazarovici descoperirilor datate în BT III din Banat şi Oltenia, care are două sau trei (?) etape, în ultima accepţiune cu o evoluţie timpurie *Gornea-Zoltan*, definită prin numărul restrâns al ceramicii cu decor textil[400], o etapă de mijloc, *Foeni* şi o alta târzie, probabil de tip *Orleşti*. Descoperirile sunt paralelizate cu Tószeg A[401]. Referindu-se la Transilvania, Gh. Lazarovici afirmă că materialele decorate de aici sunt mai târzii, probabil în raport cu cele de la Gornea, considerate timpurii[402].

În Oltenia purtătorii ceramicii decorată cu „măturicea” vor determina sfârşitul evoluţiei culturii Glina, vreme în care se apreciază că, peste Olt, în zona de nord-est a Munteniei se va forma grupul Odaia Turcului[403]. Însă în staţiunea de la Ostrovul Corbului, ultimul nivel de

---

393 Discuţia s-a purtat îndeoebi pe inventarul bordeiului de la Gornea-Vodneac cercetat parţial de V. Boroneanţ şi golit ulterior de Gh. Lazarovici. Vezi şi UZUM ET ALII 1973, atribuit iniţial culturii Periam (I-IV)-Otomani I.

394 LAZAROVICI 1987, p. 84-85.

395 LAZAROVICI 1987, p. 85; LAZAROVICI, SFETCU 1990, p. 53-54, fig. 5/5-6, 10-11; LAZAROVICI 1998 b, p. 49.

396 LAZAROVICI 1998 a, p. 49; LAZAROVICI 1998 b, p. 50.

397 PETRE 1976, p. 20.

398 LAZAROVICI 1998 a, p. 42-43, 54.

399 LAZAROVICI 1998 b, p. 50.

400 LAZAROVICI 1998 b, p. 51.

401 LAZAROVICI 1998 a, p. 50. Lipseşte ultima parte a textului tipărit, unde bănuim doar din context că se dorea a fi trecut Orleşti.

402 LAZAROVICI 1998 a, p. 54.

403 BĂJENARU 1995, p. 183; BĂJENARU 1998, p. 4; BĂJENARU 2002, p. 112.

locuire Glina este suprapus, în sectorul B de o depunere de tip Odaia Turcului, peste care avem materiale Vecina-Bubaj III şi, mai apoi, Gornea-Orleşti[404]. Prin urmare, raportându-ne la această stratigrafie, grupul Odaia Turcului apare mai vechi decât descoperirile de tip Gornea-Orleşti. Care este atunci raportul dintre descoperirile de la Bârseşti şi Locusteni pentru care s-au invocat analogii în grupul Odaia Turcului[405] cu grupul ceramicii striate şi cu impresiuni textile? Dacă vom privi punctele de vedere recent exprimate pentru spaţiul Munteniei, vom vedea că R. Băjenaru pune la îndoială caracterul de sine stătător al grupului Gornea-Orleşti, vorbind de o *ceramică de tip Gornea-Orleşti* care ar putea reprezenta, de fapt, o componentă a primelor faze ale culturii Verbicioara[406]; pe aceeaşi poziţie se situase anterior şi Fl. Ridiche[407]. Pentru alţii cercetători acest grup, de sine stătător, va sta la geneza culturii Verbicioara[408]. Oricum în Oltenia aspectul Orleşti al grupului Gornea-Foeni demonstrează o evoluţie târzie. Ea poate fi judecată şi din perspectiva prezenţei în aşezarea de la Silea-*Orleşti* a două „capete de băţ"[409], piese ce vor deveni specifice, prin excelenţă, Bronzului mijlociu[410]. Recent, în zona bazinului Oltului inferior, dispariţia grupului Gornea-Orleşti este pusă pe seama formării culturii Verbicioara, la vreme de Reinecke Bz A_2[411].

Astfel, prin prisma celor prezentate, poate fi acceptată denumirea de *grup Gornea-Orleşti* ca acoperind întreaga realitate a BT III din Transilvania? Cel puţin din punctul de vedere susţinut de M. Gumă răspunsul este nu (!) şi aceasta chiar pentru Banat. În concluziile sale

404 BĂJENARU 2002, p. 120.
405 BĂJENARU 2002, p. 121, nota 61, fig. 11/1-2.
406 BĂJENARU 2002, p. 120.
407 RIDICHE 2001, p. 34, 36. Cei doi autori reactualizează o problematică în liniile ei majore rezolvată. Nu credem că astăzi se mai poate discuta în aceşti termeni, cu atât mai mult cu cât individualizarea descoperirilor de tip Gornea-Foeni este evidentă. Cităm aici doar din remarca foarte bună a regretatului M. Gumă: *„Datorită caracterului lor tranzitoriu de la manifestările Bronzului mijlociu, multe din descoperirile care-i pot fi atribuite au fost adesea integrate unei prime faze a culturilor reprezentative pentru perioada mijlocie a epocii bronzului (Otomani I, Verbicioara I, Vatina timpurie sau Balta Sărată I)"* (GUMĂ 1997, p. 32).
408 PETRE-GOVORA 1987, p. 117; PETRE-GOVORA 1988, p. 146.
409 PETRE-GOVORA 1988, fig. 7/12, 14; PETRE-GOVORA 1995, fig. 7/12, 14. Piesele sunt incluse greşit de descoperitor în rândul fusaiolelor.
410 Cele mai numeroase exemplare se vor regăsi, ulterior, în aria culturii Wietenberg, unde devin unul dintre elementele caracteristice acestei culturi; vezi în acest sens CHIDIOŞAN 1980, p. 50; BOROFFKA 1994, p. 170-172; RUSTOIU 1995; ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997, p. 29.
411 FÂNTÂNEANU 2004, p. 38.

regretatul cercetător conchidea că cele două faze ale Bronzului timpuriu final din Banat sunt *„oarecum distincte atât din punct de vedere cronologic cât şi cultural”*[412]. Prin urmare, dacă ne raliem acestor opinii, despre un grup propriu-zis Gornea-Foeni putem vorbi doar pentru ultima subetapă (BT II b la Gumă, BT III b la Gogâltan). Credem totuşi că nu se poate discuta de diferenţele culturale între orizonturile *Foeni-Ocnele Mari* şi *Gornea-Orleşti* ci doar de ordin cronologic. Poziţia mai târzie a etapei Gornea-Orleşti poate fi susţinută şi de prezenţa unei străchini tronconice cu un mic lob, precum cea de la Gornea[413], în necropola F de la Gemeinlebarn (Austria), în acest ultim caz decorată pe corp cu pieptenele[414].

În aceste circumstanţe mai potrivită ar fi folosirea termenului de *grup Gornea-Foeni* pentru a marca atât cele două etape de evoluţie internă, evidenţiate în Banat, Oltenia şi Transilvania, cât şi regiunea (Banatul) care filtrează şi propagă elementele central-europene spre estul Bazinului carpatic.

Referindu-ne acum strict la ceramică, subliniem că specia ornamentată cu măturicea sau cu pieptenele atunci când este tratată separat, nu poate constitui un element cu valoare cronologică sau culturală, în sine, realitate de altfel subliniată[415]. Ea apare în spaţiul românesc în medii culturale diferite de-a lungul epocii bronzului, începând cu perioada sa timpurie şi continuând până în cea târzie, cum ar fi în aria Suciu de Sus şi Lăpuş[416], Cehăluţ[417], Noua[418] ş. a.[419].

---

412 GUMĂ 1997, p. 30.
413 GUMĂ 1997, pl. XI/2.
414 NEUGEBAUER 1994, p. 91, fig. 11/8.
415 BOROFFKA 1994, p. 207; ROTEA 2000, p. 31.
416 Vezi, spre exemplu, KACSÓ 1990, p. 81, fig. 5/1-4, 6-7; 6/1-3, 5-7, 9-12, 14-18; 7/3, 7-11; 9/4-6; 10/1, 7, 8, 10; NÉMETI 1990, p. 29, fig. 5/6, 10; 7/9; 12/3; 15/14; 19/11; KACSÓ 1993 b, p. 30, pl. I/8-9, 21, 30; II/17, 19; III/4, 7; IV/1, 4, 8, 20, 22, 25; V/2, 7, 16-17; VI/3, 5,-6, 14, 16; VII/1, 10, 12-13; VIII/2, 4, 6, 11; IX/3; X/2, 7; XI/1, 6, 8, 11-12; XII/6, 20; XIII/5, 10, 12-14; KACSÓ 1994, p. 11-12, pl. II/6-8; III/2, 8-9; IV/1-6; BOROFFKA 1994, p. 207; GOGÂLTAN, ISAC 1995, p. 9, pl. I/2-4; II/2-5; III/1-4, 6; IV/3, 8-9; V/1-8; ; VII/1-4; VIIII/11; X/4; KACSÓ 1999, p. 118, fig. 3/3; 4/7-9; BEJINARIU 2003 a, p. 66-70, pl. 2/4-6; 3/2, 5, 7; 4/3; 6/2 etc.
417 BEJINARIU, LAKÓ 1996, p. 13, pl. V/5-6; VI/5; VII/4; KACSÓ 1997, p. 87, pl. V/6, 10; VIII/4, 7.
418 LAZAROVICI 1998 a, p. 48; LAZAROVICI 1998 b, p. 50; MARINESCU 1988, p. 22-23, pl. V/3; VII/6; MARINESCU 1993, p. 5, pl. II/1; BĂDĂU-WIETTENBERGER 1994, p. 152, pl. IX/2-3, 5; XI/4; XVI/1-2.
419 De exemplu în aşezările considerate iniţial Otomani de la Deuş, Căprioara sau Bădeni (LAZAROVICI 1971, p. 71-72, 78, fig. 3/13-14, 18; LAZAROVICI, MILEA 1976, nota 15; LAZAROVICI 1997, p. 16) sau din Ha A, de la Oarda (RUSTOIU 2000, p. 162-164, pl. Pl. I/1-2, 5-8; II/1-4, 7, 9, III/3).

VIII. CÂTEVA ASPECTE PRIVIND UNELE DESCOPERIRI DE LA FINELE BT II TRANSILVĂNEAN

O înțelegere a fenomenului *Besenstrich und Textilmuster* în Transilvania nu poate fi realizată fără a fi reevaluat, dintr-o altă perspectivă, finalul BT II. Aici avem în vedere câteva situri atribuite unei evoluții târzii Şoimuş sau Copăceni.

Originea grupului Gornea-Foeni

La momentul definirii sale, grupului Gornea-Orleşti i-au fost căutate două componente principale, una Coțofeni şi alta Glina-Schneckenberg[420], cu un posibil aport vestic şi nord-vestic, prima astăzi imposibil de acceptat.

H. Ciugudean pornind de la distribuția chorologică a ceramicii *Besenstrich und Textilmuster* pe teritoriul României trage concluzia că direcția de propagare a acesteia este dinspre vest, trădând legături cu manifestările din aria culturilor Nagyrév şi Hatvan[421].

Fl. Gogâltan a expus două teorii cu privire la geneza acestui grup: una ce pledează pentru o origine locală, cu un proces similar celui de apariție a culturii Hatvan şi care ar cuprinde estul Ungariei şi vestul României şi o altă ipoteză ce ar susține posibilitatea penetrării unor grupuri alogene dinspre zona central-nordică a Ungariei, cunoscând o evoluție separată de ce a culturii Hatvan[422]. Aceasta după ce inițial referindu-se la grupul Gornea-Orleşti din Banat îl considera „reprezentat de comunități nordice strâns legate de mediul cultural Hatvan, ajunse în Banat şi Crişana cândva pe parcursul subetapei BT III a[423].

Cu referire la aşezarea atribuită grupului Gornea-Orleşti de la Ostrovul Corbului, P. Roman aprecia că aceasta a luat naştere în urma unei migrații vestice, fie de-a lungul Dunării, fie dinspre nord-vest, peste Banat, Crişana şi regiunile est-ungare. În acelaşi timp remarcăm suprapunerea locuirii aparținând acestui grup din acest sit peste depuneri de tip Vecina-Bubanj III[424].

Am expus în considerațiile referitoare la habitat faptul că formele joase de relief preferate pe parcursul BT III ar putea constitui şi reflectarea unei „colonizări" de populație, cu o origine în câmpia joasă a Ungariei sau a Banatului. Observația noastră ar veni în opoziție cu

---

420 PETRE-GOVORA 1988, p. 146.
421 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112.
422 GOGÂLTAN 2000, p. 124.
423 GOGÂLTAN 1999, p. 204.
424 ROMAN 1996, p. 31-32.

opinia potrivit căreia în spatele acestui fenomen s-ar ascunde doar migraţia unei maniere de decorare a ceramicii nu şi de populaţie[425]. Însă credem că putem avea pentru arealul cultural central-european încă un pandant în Transilvania, nu doar pentru cultura materială, ci şi pentru tipul de habitat. Prezenţa la Miceşti a unui fragment ceramic pictat cu grafit[426] poate susţine punctul nostru de vedere, ştiut fiind faptul că acest mineral se cunoştea, exploata şi folosea încă din antichitate în sudul Boemiei şi Austriei, vestul Moraviei şi probabil în Slovacia[427].

Originea precisă şi întregul fond cultural din care se naşte grupul Gornea-Foeni nu pot fi precizate în momentul de faţă. În Oltenia, dar şi în Banat, un aport local poate fi întrevăzut din partea culturii Glina care, în Transilvania lipseşte. Realităţile transilvănene ne indică un alt fond, pe care vom încerca doar să îl evidenţiem, fără a avea pretenţia de a-l defini, întrucât descoperirile sunt fie inedite, fie insuficiente.

Orizontul descoperirilor de tip Gligoreşti-Valea Janului

Situaţia pare a se schimba în Transilvania, în sensul integrării Transilvaniei în curentele de manifestare vestică, central-europeană, încă de la finele BT II, când se constituie aşezări precum cele de la Gligoreşti, Războieni sau Sebeş-*Valea Janului*. În cadrul acestora este prezentă, în abundenţă, ceramică decorată cu măturicea, alături de cea specifică centrului Transilvaniei, cu o coloratura distinctă faţă de manifestările „clasice", Copăceni sau Şoimuş. Astfel de situri se concentrează pe cursul mijlociu al Mureşului lipsind deocamdată în zonele de deal şi munte, dar cu „ramuri" şi spre alte zone, documentate în sud la Bratei-*Valea Buzdului*.

Iniţial, descoperirile de la Gligoreşti-*Holoame* au fost incluse de M. Rotea în rândul celor de tip Copăceni[428]. Dar, aşa cum menţionau şi semnatarii ultimului raport al săpăturilor de la Gligoreşti, secvenţele cronologice sau culturale din acest sit sunt greu de sesizat stratigrafic[429] şi, am completa noi, complexele cercetate aici oferă o situaţie identică[430]. În consecinţă, se apreciază că materialul ce se datează în Bronzul timpuriu de pe *Holoame* ar face *„legătura între descoperirile de tip Livezile şi*

425 VULPE 2001 c, p. 269-270.
426 RUSTOIU 1999 b, p. 97, pl. II/12.
427 RUSTOIU 1993, p. 133, nota 38.
428 ROTEA 1993 a, p. 75, fig. 1, poz. 15.
429 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72.
430 Aducem mulţumirile noastre colegului Fl. Gogâltan pentru permisiunea de a studia materialul de la Gligoreşti.

aşa numitele «descoperiri de tip Iernut»", putând fi observate similitudini numeroase cu ceramica de tip Copăceni şi cu orizontul ceramicii decorate cu „măturicea" sau „pieptenele"; elementele tipice Şoimuş lipsesc, dar sunt unele materiale oarecum asemănătoare[431].

Prin prisma descoperirilor din orizontul Gligoreşti-Valea Janului, putem întrezări un moment de contact / interferenţă între manifestarea / manifestările de pe cursul râului Mureş şi arealul cultural central-european. Suntem încă precauţi încă în a defini exact fondul local la acest moment cronologic, dar din ce avem documentat la ora actuală se poate aprecia că el este unul Copăceni, aflat într-o fază târzie de evoluţie, precum la Gligoreşti şi Războieni, la nivel de BT II b. Această supoziţie pare întărită şi de prezenţa vaselor decorate cu măturicea având pe buza îngroşată alveole ce amintesc de impresiunile circulare de tip Copăceni, de la Limba şi Chiuza. Însă până la nuanţarea cu date convingătoare a relaţiei Şoimuş-Copăceni discuţia este dificil de purtat. Nu este exclus ca o situaţie culturală similară să avem şi la Cuci, aşezare aflată la doar 2 km de Iernut[432]. Într-unul din complexele de la Gligoreşti avem asociate atât vase cu „manşetă" cât şi ceramică decorată cu fascicule de incizii trasate cu un pieptene **(pl. 7/8-10)**. Astfel de asocieri între decorul cu măturicea, buze îngroşate cu alveole, brâie simple în relief grupate vertical câte trei, precum la Gligoreşti[433] întâlnim în Ungaria începând cu grupul Makó, la Ibrony-*Apárta*[434]. Şi la Miceşti-*Cigaşe*, pe lângă lotul de materiale decorate în tehnica *Besenstrich und Textilmuster* se cunosc buze de vase cu „manşetă", dar ele provin din cercetări de suprafaţă[435], astfel încât nu pot intra în discuţia de faţă.

Punctul nostru de vedere nu ar constitui, de altfel, o noutate întrucât, indirect, s-a scris deja despre existenţa unui *orizont cultural*, în care au fost incluse siturile de la Alba Iulia, Tărtăria, Berghin şi, eventual, Gligoreşti şi nivelul superior de la Deva-*Magna Curia* databil la sfârşit de BT II (atribuite însă Şoimuşului târziu), contemporan cu Odaia Turcului IV şi Mureş I b[436]. Dar acest orizont, pe care noi îl numim de tip *Gligoreşti-Valea Janului* are mai mult o valoare cronologică decât culturală. De remarcat că multe dintre elementele specifice pentru BT II

---

431 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 72.

432 Unde autorul pomeneşte de un strat cu material ceramic striat, alături de ceramică atribuită atunci unui facies vestic al culturii Schneckenberg (VLASSA 1974, p. 410).

433 GOGÂLTAN ET ALII 2003, fig. 12/3.

434 KALICZ 1968, p. 68, pl. XXIV/19, 21-22.

435 RUSTOIU 1999 b, p. 95, pl. II/4.

436 RIŞCUŢA 1997-1998, p. 107. O poziţie similară la CIUGUDEAN 2003, p. 203.

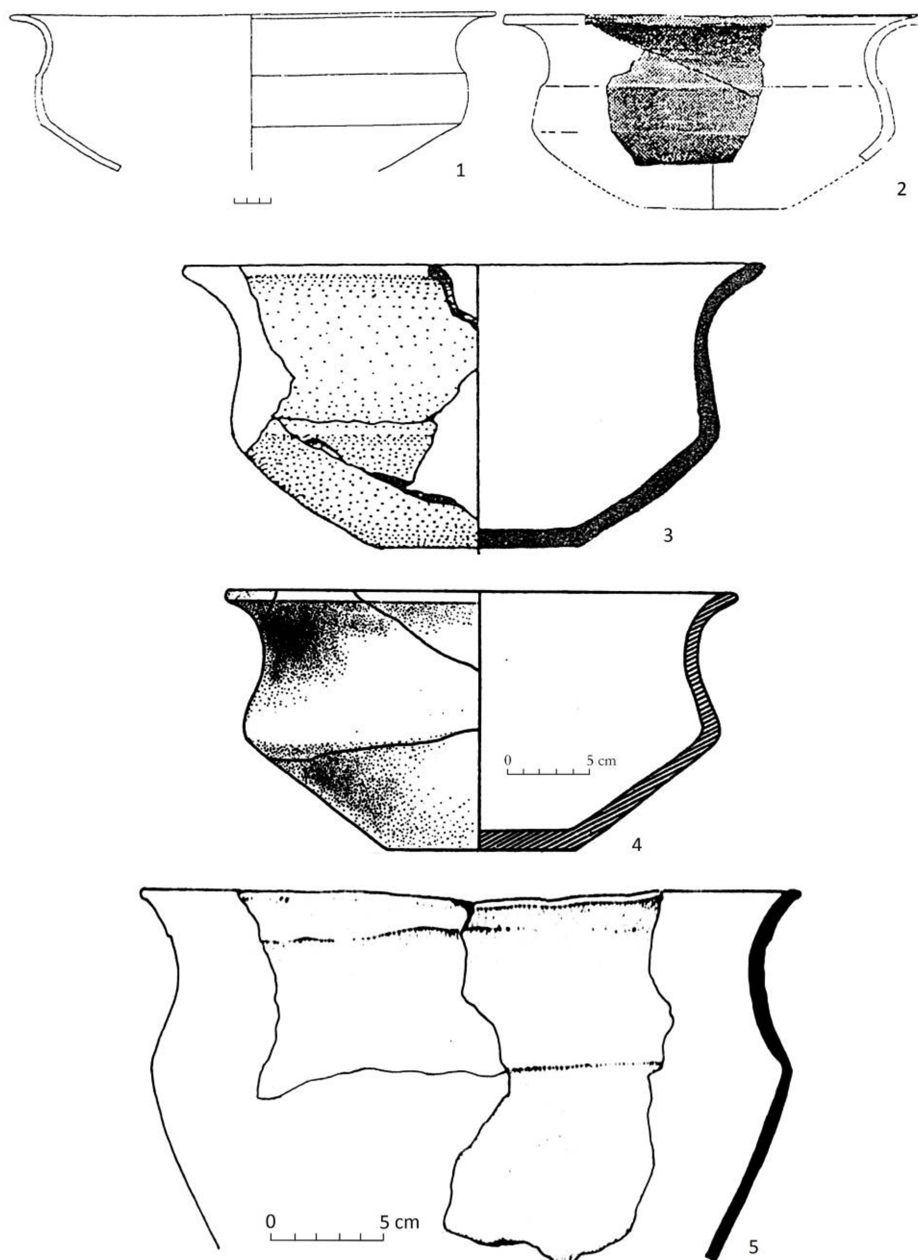
b din centrul şi sud-vestul Transilvaniei (buzele teşite orizontal, în formă T, căni cu toarta supraînălţată, decorul de tip arici şi ornamente formate din striuri) se regăsesc la Odaia Turcului IV[437].

De acest orizont au fost legate şi străchinile cu corp bitronconic şi buza puternic evazată, ce depăşeşte diametrul corpului, întâlnite pe Mureşul mijlociu la Alba Iulia-*Str. Sinaia*[438], Gligoreşti-*Holoame*[439] şi Aiud-*Cetăţuie*[440]. Remarcăm însă că exemplarul din aşezarea Şoimuş de la Alba Iulia **(pl. 1/3)** întâlnit şi în situl cu elemente Copăceni, dar fără materiale tipice Şoimuş (!) de la Gligoreşti **(pl. 1/4)** nu demonstrează decât o evoluţie în paralel, la un moment dat, a celor două manifestări culturale (Şoimuş şi Copăceni) în cadrul unor graniţe se pare destul de labile, greu de trasat în momentul de faţă. Descoperirea străchinii de la Gligoreşti într-o groapă, alături de alte materiale specifice BT II, dar *fără* ceramică striată[441] ne poate indica un paralelism al sitului de la Alba Iulia cu un orizont mai vechi de la Gligoreşti (nu cel mai recent!) *anterior* descoperirilor de tip Gligoreşti-Valea Janului. Prin urmare credem că situl de la Gligoreşti are o evoluţie mai lungă, posterioară aşezărilor în care apar elemente Şoimuş, precum vasele cu buza în formă de T. Acest tip de vas îl regăsim, în linii asemănătoare, şi în descoperirile gen Odaia Turcului IV[442], dar cu deosebirea că de la umăr în jos strachina este faţetată **(pl. 1/1)** similar unor exemplare din aşezarea de la Pančevo (Serbia)[443] **(pl. 1/2)**. R. Băjenaru data greşit descoperirea de la Pančevo şi, implicit, pe cea de la Odaia Turcului în BT III[444], acestea fiind contemporane, în realitate cu BT II b (Gogâltan) din Banat şi Transilvania.

În momentul de faţă, relaţiile Transilvaniei cu Bronzul timpuriu extracarpatic nu sunt încă pe deplin lămurite şi exploatate. Explicarea acestora ar oferi unele răspunsuri edificatoare la schimbările produse la finele BT II intracarpatic şi la plasarea cronologică a orizontului Gligoreşti-Valea Janului.

În accepţiunea lui Al. Vulpe, în estul Transilvaniei şi Muntenia posterior culturii Glina vor evolua grupurile Odaia Turcului şi Năeni-Schneckenberg B[445]. Finalul Bronzului timpuriu din Muntenia este

437 BĂJENARU 2002, p. 111.
438 CIUGUDEAN 1988, p. 17-18, fig. 2/8.
439 GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 32, fig. 5/3.
440 CIUGUDEAN 2003, p. 92, 103, fig. 2/5.
441 GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 32, fig. 5/2-3; 6/1-8.
442 BĂJENERU 2002, fig. 15/12.
443 GRČKI-STANIMIROV 1996, p. 71, pl. I/4; II/7.
444 BĂJENERU 2002, p. 121.
445 VULPE 1997, p. 45-46.

Pl. 1. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Odaia Turcului (1); Pančevo (2); Alba Iulia (3); Gligoreşti (4); Aiud (5) (după R. Băjenaru - 1; S. Grčki-Stanimirov - 2; H. Ciugudean - 3, 5; Fl. Gogâltan, G. Florea – 4)

acoperit în opinia lui R. Băjenaru de manifestări de tip Odaia Turcului IV (posterioare celor de tip Glina) urmate apoi de cele de tip Monteoru $IC_{4,3}$-IC_3 şi de tip Bungetu[446]. Pentru primul grup s-a pledat pertinent în favoarea constituirii sale ca rezultat al unor puternice influenţe culturale balcanice[447]. Însă, pentru C. Schuster în zona bazinului Argeşului şi Ialomiţei superioare lipsesc locuiri certe din BT III, aspectul Odaia Turcului şi orizontul mormintelor în cistă aparţinând BT II b, fiind contemporane cu grupul Şoimuş, Nir II şi grupul Zoltan (?!)[448].

Racordarea Bronzului timpuriu transilvănean la descoperirile din nivelul IV de la Odaia Turcului se poate realiza şi prin prisma altor artefacte. De la Tărtăria, H. Ciugudean a publicat o cană cu toarta supraînălţată pentru care, de altfel, evoca legăturile cu spaţiul extracarpatic[449] **(pl. 2/2)**, unde apar astfel de exemplare la Odaia Turcului IV[450], dar şi în nivelul I b de la Năeni-*Zănoaga*[451], în nivelul IC_{4-1} de la Sărata Monteoru[452], în orizontul mormintelor în cistă din nordul Munteniei[453]; astfel de căni sunt prezente în cadrul grupul Edineţ din nordul Moldovei[454], dar şi la Tószeg[455]. Traiectul circulaţiei unor astfel de bunuri este jalonat de torţile-melc întâlnite la Sf. Gheorghe-*Örkö* şi de unele descoperiri din tell-urile sud-dunărene[456]. O altă cană de acelaşi tip a fost găsită însă şi în situl de la Gligoreşti-*Holoame*[457] **(pl. 2/1)**. Dacă raportăm această ultimă descoperire la stratigrafia publicată[458] putem aprecia că provine din partea superioară a nivelului databil în Bronzul timpuriu, ce aparţine orizontului Gligoreşti-Valea Janului.

În partea de sud-vest a Transilvaniei, sub aspect cultural, dominant în BT II pare a fi fost grupul Şoimuş. Cât de târziu a evoluat însă acest grup? O etapă recentă a acestuia a fost des invocată prin raportarea,

---

446 BĂJENERU 2002, p. 121.
447 BĂJENERU 2002, p. 122.
448 SCHUSTER 1997, p. 156, 163.
449 CIUGUDEAN 1991, p. 111, fig. 26/3; CIUGUDEAN 2003, p. 103.
450 VULPE 1991, fig. 1/5-6, 8; SCHUSTER 1997, fig. 75/2-3; BĂJENERU 2002, 110, fig. 5/5-6 (incluse în rândul cupelor).
451 BĂJENERU 2002, p. 117.
452 VULPE 1991, fig. 2/1-2, 5.
453 SCHUSTER 1997, p. 123.
454 DERGACEV 1994, fig. 7/23; SCHUSTER 1997, p. 129.
455 MOZSOLICS 1952, Abb. 1/1.
456 Vezi BĂJENERU 2002, p. 122 şi nota 68.
457 Descoperire inedită, pusă cu amabilitate la dispoziţie de colegul Fl. Gogâltan. Cana, de culoare neagră la interior şi cu slip brun, lustruit, la exterior a fost descoperită în S I/1994, m. 4-6, la adâncimea de 0,40-0,60 m.
458 GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 65, pl. I.

îndeosebi, la *„importul de tip Nir II/Sanislău"* de la Țebea[459]. Un alt element considerat de noi mai demult ca specific acestei etape Şoimuş târzii[460] sunt scrijeliturile realizate pe interiorul unor vase uzuale, prezente chiar în aşezarea eponimă[461], pe care le legam de lumea nord-vestică a grupului Sanislău[462], astăzi văzându-le mai aproape de grupul Nyrség.

Cele mai caracteristice elemente Şoimuş rămân însă buzele vaselor îngroşate sub forma literei T, întâlnite în spațiul transilvănean în bazinul mijlociu al Mureşului[463]. I. Andrițoiu releva pentru acest tip ceramic o origine sudică sau o preluare din mediul Coțofeni[464], H. Ciugudean găsindu-le corespondențe în nivelul din Bronzul timpuriu de la Kastanas[465], unde se întâlnesc în nivelurile 27-24[466]. Materiale asemănătoare au fost evidențiate şi în cadrul nivelului IV de la Odaia Turcului[467] şi în situl eponim de pe Schneckenberg[468], fapt ce indică, în acest caz, din nou, o modă întâlnită pe arii geografice largi[469], iar mai nou au fos semnalate şi în Banat, la Uivar[470].

Legăturile cu manifestările culturale ale Bronzului timpuriu din nord-vestul României deşi au fost adesea invocate nu întotdeauna au fost şi corect apreciate, îndeosebi în privința valorii lor cronologice. Pentru acest spațiu deocamdată singurele grupuri definite ca specifice pentru finalul BT II şi BT III sunt *Nyirség* şi *Sanislău*. Descoperirile de tip Nyirség, văzute de T. Bader ca o primă fază a culturii Nir se pare că acoperă o secvență temporală de scurtă durată care, în zona Tisei, ar fi

---

459 ANDRIȚOIU 1988, p. 13; ANDRIȚOIU 1989, p. 44, 48, 55, fig. V/14; CIUGUDEAN 1991, p. 108; ANDRIȚOIU 1992, p. 24, 26, fig. 7/14; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 30; CIUGUDEAN 1996 a, p. 144.
460 POPA 1998, p. 68-69.
461 ANDRIȚOIU 1989, p. 44, fig. IV/1; VII/10; ANDRIȚOIU 1992, p. 24, pl. 6/1; 9/10; CIUGUDEAN 1996 a, fig. 73/1, 10. După cum deja am subliniat, pentru BT III decorarea cu scrijelituri pe interiorul vaselor devine o caracteristică a multor aşezări transilvănene.
462 BADER 1978, p. 26.
463 ANDRIȚOIU 1989, p. 43, 52, nota 44, fig. VI/4; VII/6, 8; ANDRIȚOIU 1992, p. 22, pl. 9/6, 8; CIUGUDEAN 1996 a, p. 103, fig. 60/3-4; 61/8; 73/15; 74/19; 79/1; 80/11; POPA 1998, p. 51, pl. II/3; RIŞCUȚA 1998, p. 113, fig. 6/3-4; 7/2-3, 5; 11/7-8.
464 ANDRIȚOIU 1989, nota 52; ANDRIȚOIU 1992, nota 162.
465 CIUGUDEAN 1996 a, p. 103.
466 ASLANIS 1985, pl. 2/1; 10/10; 15/4.
467 BĂJENERU 2002, p. 110, fig. 5/1-3; 13/3. Autorul vorbeşte de castroane cu buza teşită orizontal.
468 BĂJENERU 2002, p. 119, nota 49. Aici sunt incluse între descoperirile de ceramică decorate în manieră Năeni-Schneckenberg şi aparițiile din sud-estul Transilvaniei.
469 Alte analogii şi discuții, a se vedea în studiul semnat de Fl. Gogâltan şi E. Apai (GOGÂLTAN, APAI 2005, p. 31).
470 WOIDICH 2008, p. 123, 132, Abb. 6/4, 6-8.

înlocuită prin descoperirile caracterizate prin prezența decorului textil[471], odată cu apariția Sanislăului.

Aşa-zisul „import de tip Nir II/Sanislău" de la Țebea a creat deja destule confuzii în rândul specialiştilor. Pe baza acestuia grupul Şoimuş a fost paralelizat cu grupul Sanislău, grupul Gornea-Orleşti, Nagyrév târziu (Tószeg A)[472], datare care ne-a determinat şi pe noi, la un moment dat, să includem greşit faza târzie a grupului Şoimuş în BT III[473]. Această paralelizare a fost, pe bună dreptate criticată[474]. Importurile invocate în datarea grupului Sanislău, referindu-ne aici doar la cele de pe teritoriul României credem, încă o dată, că sunt neconcludente, din două motive:

1. Fragmentul ceramic descoperit în aşezarea Şoimuş de la Țebea şi apreciat drept import din aria Nir II/Sanislău nu credem că aparține acestui ultim mediu cultural ci grupului Şoimuş[475];

2. Singurul fragment ceramic tipic, de origine nord-vestică, cel de la Ampoița, aflat în poziție secundară în mantaua tumulului II[476] este ornamentat cu triunghiuri imprimate de-a lungul unei linii incizate trasoare, tip de decor considerat de către P. Roman şi I. Németi ca unul caracteristic pentru aşa-numitul Nir I b, etapă care ar anunța în mod direct apariția olăriei de tip Sanilsău[477]. În consecință, prin motivistica sa, fragmentul de la Ampoița trebuie atribuit nu grupului Sanislău, ci unei etape târzii a grupului Nyirség.

Totuşi, cele două fragmente, indiferent de aparteneța lor culturală, se datează pe parcursul BT II, dar nu pot oferi repere sigure nici în datarea grupului Nyirség[478], nici în a cea a grupurilor Şoimuş sau Copăceni. Decorul cu impresiuni triunghiulare pe umăr întâlnit în situl de la Gligoreşti-*Holoame*[479] şi nici cele două descoperiri similare de la

---

[471] ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 37.
[472] ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 42.
[473] POPA 1998, p. 69, 79.
[474] Vezi GOGÂLTAN 1999, p. 72.
[475] Ornamentul prezent pe fragmentul ceramic des invocat pentru datarea târzie a grupului Şoimuş este format dintr-o combinație de brâie simple, slab reliefate, pe care s-au realizat impresiuni de formă vag triunghiulară şi, în opinia noastră, cu totul întâmplătoare. O manieră similară celei de la Țebea, ce nu are de-a face cu grupul Sanislău este întâlnită, de altfel, şi în aşezarea Şoimuş de la Deva-*Magna Curia* (RIŞCUȚA 1998 a, fig. 12/5).
[476] CIUGUDEAN 1991, p. 108, fig. 22/12.
[477] ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 36.
[478] Fragmentul de la Ampoița provine, probabil, dintr-un nivel anterior celui de ridicare a movilei funerare (CIUGUDEAN 1996, p. 32).
[479] GOGÂLTAN ET ALII 2004, fig. 11/2.

Zoltan[480] **(pl. 20/16, 20)** nu pot fi puse pe seama grupului Sanislău, cu toate că ornamentarea interiorului vaselor în această manieră este întâlnită în aria sa din nord-vestul României[481].

În câteva aşezări datate în etapa finală a BT II din centrul şi sud-vestul Transilvaniei, precum la Gligoreşti[482] **(pl. 2/1)**, Pianu de Jos[483] **(pl. 2/2)**, Tureni **(pl. 2/4)**[484] şi Şibot[485] **(pl. 2/5)** întâlnim pe ceramică o motivistică formată din incizii paralele în zig-zag flancate de mici impresiuni circulare sau crestături, dispuse pe umărul unor vase. Apariția motivisticii incizate (excluzând tehnica *Besentrich* sau *Kammstrich*) pe ceramica de la finele BT II nu a generat încă o discuție, deşi raritatea ei este evidentă. Cele mai bune analogii şi singurele pe care le cunoaştem ne sunt oferite de ceramica monteoreană timpurie, în cadrul căreia constituie un element caracteristic etapei Ic3[486], dar cu o apariție chiar mai timpurie **(pl. 2/6-7)**. Poate nu lipsit de semnificație este faptul că o asemenea motivistică apare şi în sud-estul Transilvaniei, la Leț **(pl. 2/5)** şi Dalnic **(pl. 2/8)** la nivel de Monteoru IC_3, dar mediul cultural în care ele apar, ca importuri, este neclar[487]. Tot de mediul monteorean am putea lega şi o toartă cu umeri la bază, specifică ceramicii Monteoru, din aşezarea de la Războieni **(pl. 2/10)**. O descoperire de acest gen provine chiar din Transilvania, fiind semnalată în siturile de la Boarta-*Cetățuie*[488] şi Sf. Gheorghe-*Örkö*, la vreme de Monteoru IC_4[489] **(pl. 2/9)**. Descoperirile Monteoru din acest ultim sit au fost legate de ceramica de tip Năeni-Schneckenberg[490], astfel încât toarta de la Războieni poate fi ataşată ultimului orizont al Bronzului timpuriu de aici, contemporan cu ceramica decorată cu măturicea. Problemele care apar sunt legate de sincronizarea culturii Schneckenberg cu Monteoru IC_4, contestată de V. Cavruc, care atrage atenția asupra

---

480 CAVRUC 1997, p. 100, fig. 14/10; 15/7; CAVRUC, CAVRUC 1997, p. 160, fig. 11/10; REPARHCOVASNA 1998, p. 88, fig. 21/10.
481 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 26.
482 GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 33, Pl. 12/7.
483 CIUGUDEAN, FLOREA 1995, p. 59, fig. 2/8; CIUGUDEAN 1996 a, p. 106, fig. 78/8.
484 CIUGUDEAN 1996 a, fig. 84/10.
485 POPA 1998, p. 50, pl. IV/4.
486 ZAHARIA 1990 b, p. 42, fig. 6/4; 10/2; 15/3; 16/6-7; 17/2, 4; 22/3; 25/18. Autoarea îl descrie ca decor în căpriori.
487 ZAHARIA 1990 a, p. 35-36, fig. 1/6, 8.
488 ROMAN 1976, pl. 83/4. Toarta de vas a fost atribuită culturii Coțofeni, însă ea aparține, atât ca tip cât şi după factură perioadei timpurii a epocii bronzului, atestat, de altfel prin materiale în acest sit (consultarea materialului am făcut-o la Muzeul Municipal Mediaş).
489 ZAHARIA 1990 a, p. 34, Fig. 2/9.
490 ZAHARIA 1990 b, p. 34-35.

faptului că în depunerile din această subetapă de la Sărata Monteoru apar materiale care permit o sincronizare cu grupul Ciomortan[491], grup care nu este exclus totuşi să-şi înceapă evoluţia la acest moment.

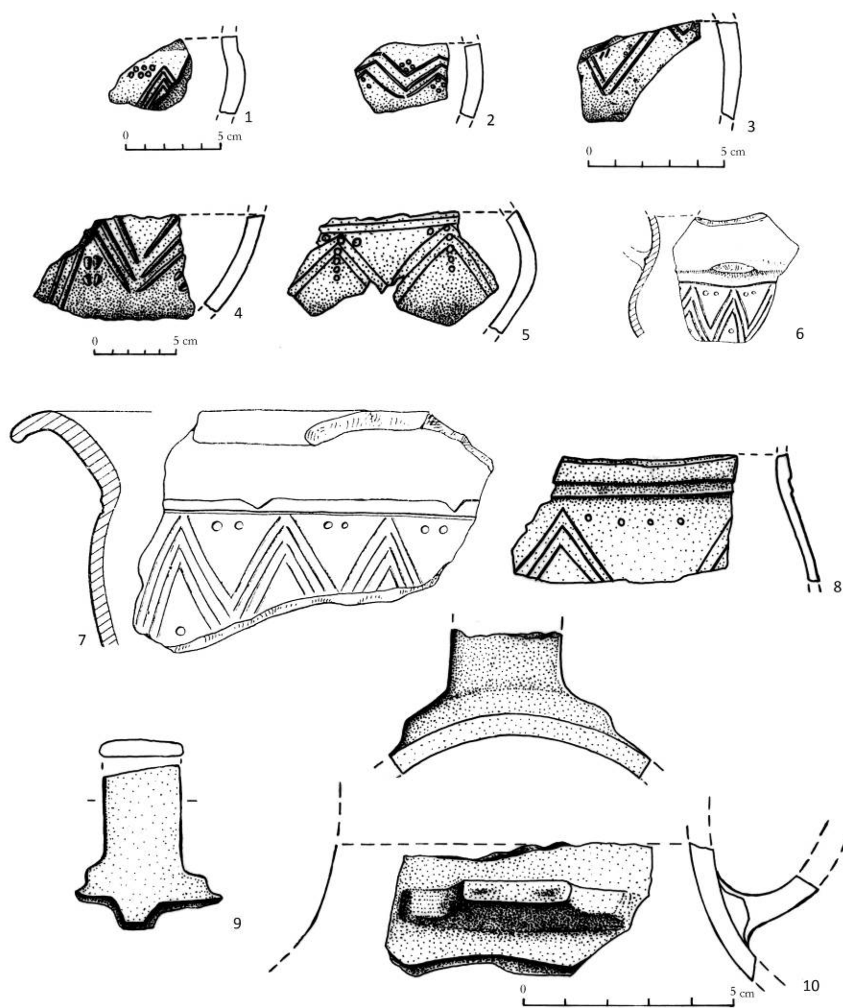
Poate fi, astfel, avansată o sincronizare a orizontului Gligoreşti-Valea Janului cu etapa Monteoru IC_4, în cadrul căreia noile elemente aduse în discuţie pe direcţia est-vest din acest mediu cultural să influenţeze zona central-transilvăneană? Este o întrebare fără un răspuns concret, dar cu o bază în enunţul ei.

Etapa de trecere de la BT II la BT III în Transilvania pare a fi marcată şi de alte produse specifice, prin excelenţă, spaţiului vestic. Curentul cultural ce aduce cu sine ornamentarea ceramicii cu „măturicea" s-ar putea face răspunzător şi de penetrarea în Transilvania a vaselor cu decor de tip „arici", întâlnite la Cicău-*Sălişte*[492] şi în nivelul II al aşezării de la Cuciulata[493], dar credem, cel puţin pentru acest spaţiu, la o vreme anterioară BT III. O proeminenţă izolată apare şi pe interiorul unui vas de la Gligoreşti, a cărui suprafaţă exterioară este acoperită cu scrijelituri realizate cu măturicea **(pl. 7/7)**. Proeminenţe izolate, asociate cu acest tip de decor, sunt semnalate timpuriu, de altfel, în aria grupului Nyirség[494].

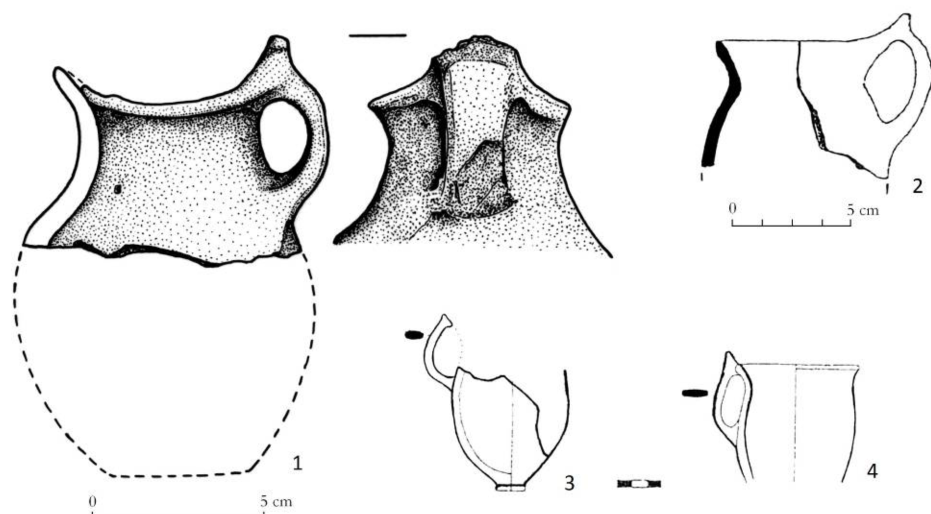
Pe teritoriul României decorul de tip arici, repertoriat de R. Băjenaru[495] apare în aria nord-vestică, în descoperiri ale grupului Nyirség, la Pişcolt[496], în aria Sanislău, la Berea[497], Sanislău[498] şi Finteuşu Mic[499], în „Otomani I", la Sălacea[500], Otomani[501], Săcuieni[502] iar la sud de

---

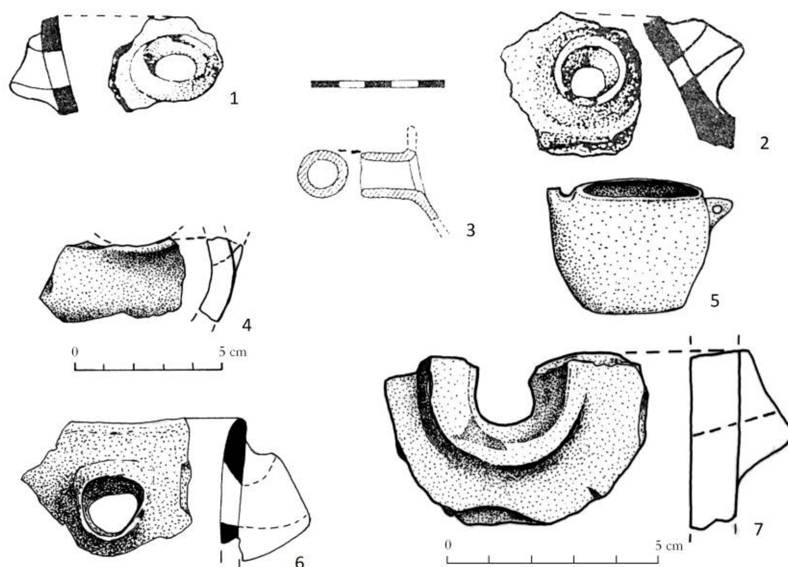
491 CAVRUC 2002, p. 91. O primă îndoială exprimată la CAVRUC 1997, p. 101.
492 CIUGUDEAN 1997, foto 52; CIUGUDEAN 2003, p. 97-98.
493 BĂJENARU 1996, p. 314, fig. 2/10. Fragmentul a fost publicat iniţial de Gh. Bichir, care îl atribuia locuirii Schneckenberg B (BICHIR 1962, fig. 10/5).
494 KALICZ 1968, 68, pl. XXVI/7. Un alt fragment similar, din această lucrare (pl. XXXII/20), poate aparţine şi culturii Hatvan; BADER 1978, p. 26, pl. VI/18.
495 Vezi discuţia şi aria de răspândire a decorului de tip arici la BĂJENARU 1996, p. 313-323, fig. 3; BĂJENARU 2002, p. 125, nota 84.
496 ROMAN, NÉMETI 1986, p. 205, fig. 5/2; BĂJENARU 1996, p. 315, fig. 1/5, decorul de tip arici acoperă doar suprafaţa interioară a vasului, exteriorul fiind decorat cu scrijelituri.
497 BADER 1978, p. 26, pl. VI/18.
498 BADER 1978, p. 26, pl. IX/8, 10.
499 BADER 1978, p. 26, pl. IX/7.
500 CHIDIOŞAN 1980, p. 94; BĂJENARU 1996, p. 315. Atribuite iniţial culturii Otomani (ORDENTLICH 1972, p. 73, pl. 11/2; CHIDIOŞAN 1974, pl. II/1; BADER 1978, p. 49, pl. 29/9).
501 BĂJENARU 1996, p. 314.
502 BĂJENARU 1996, p. 315, fig. 1/5. Atribuit iniţial fazei Otomani I (BADER 1978, p. 44, pl. 16/12).

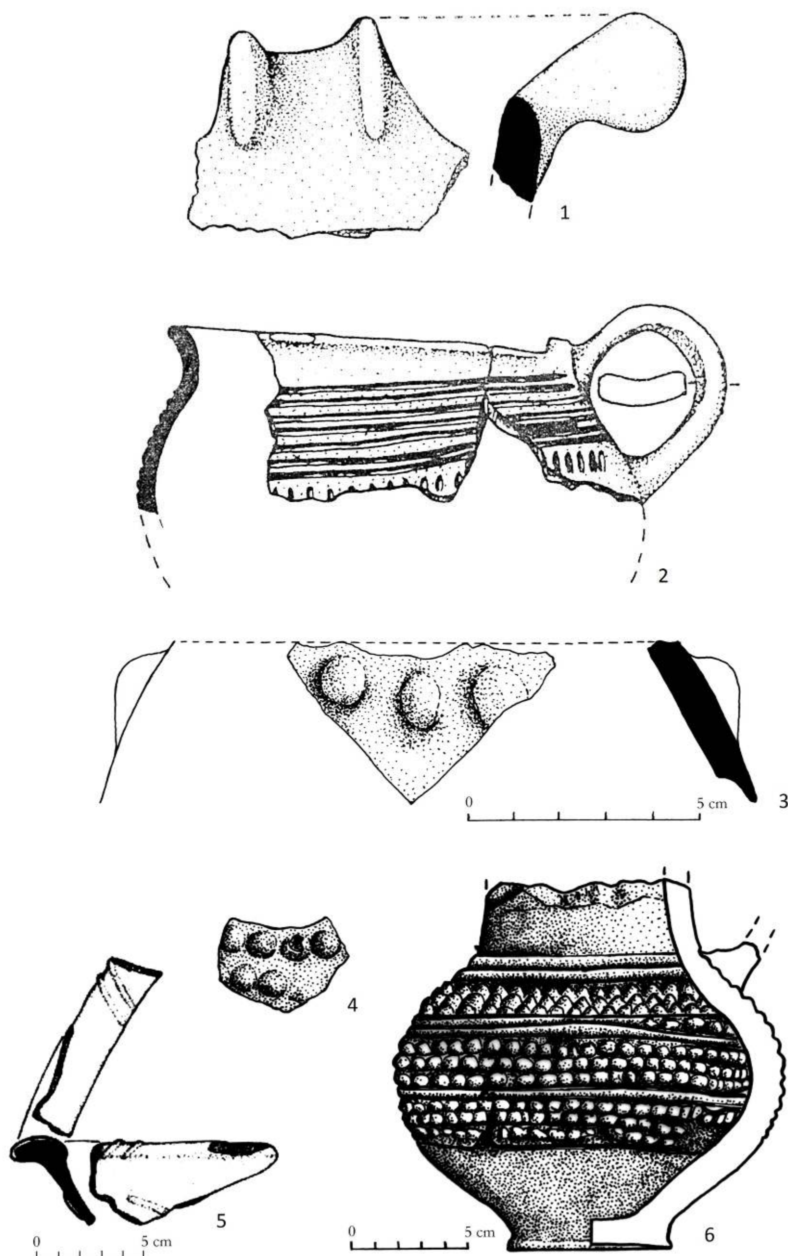
Pl. 2. Ceramică din Bronzul timpuriu transilvănean: Gligoreşti (1); Pianu de Jos (2); Şibot (3); Tureni (4); Războieni (10) şi din cultura Monteoru: Sf. Gheorghe (5, 9), Sărata Monteoru (6-7), Dalnic (8) (după Fl. Gogâltan, G. Florea - 1; H. Ciugudean - 2, 4; C. I. Popa - 3; E. Zaharia - 6-10)

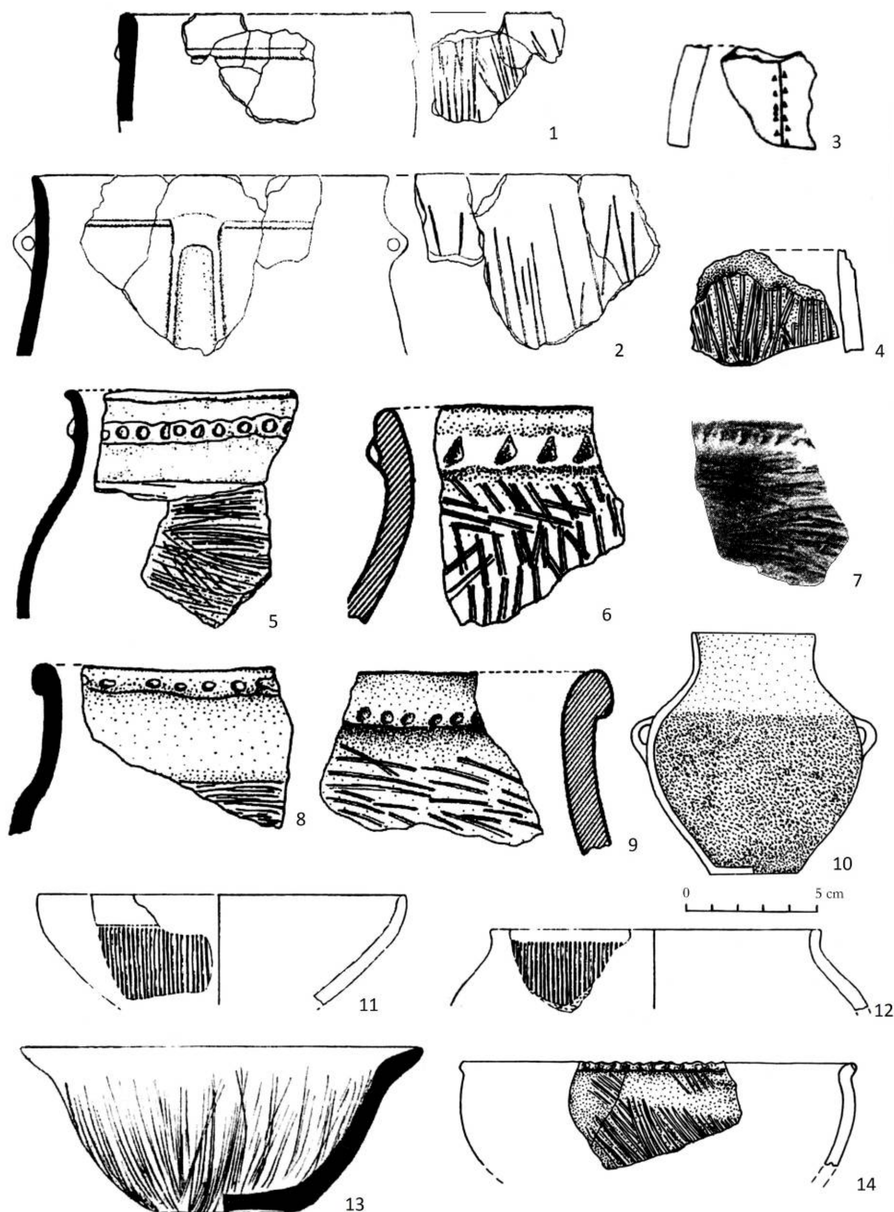
Pl. 3. Căni din Bronzul timpuriu: Gligoreşti (1); Tărtăria (2); Odaia Turcului IV (3-4) (după C. I. Popa - 1; H. Ciugudean - 2; R. Băjenaru - 3-4)

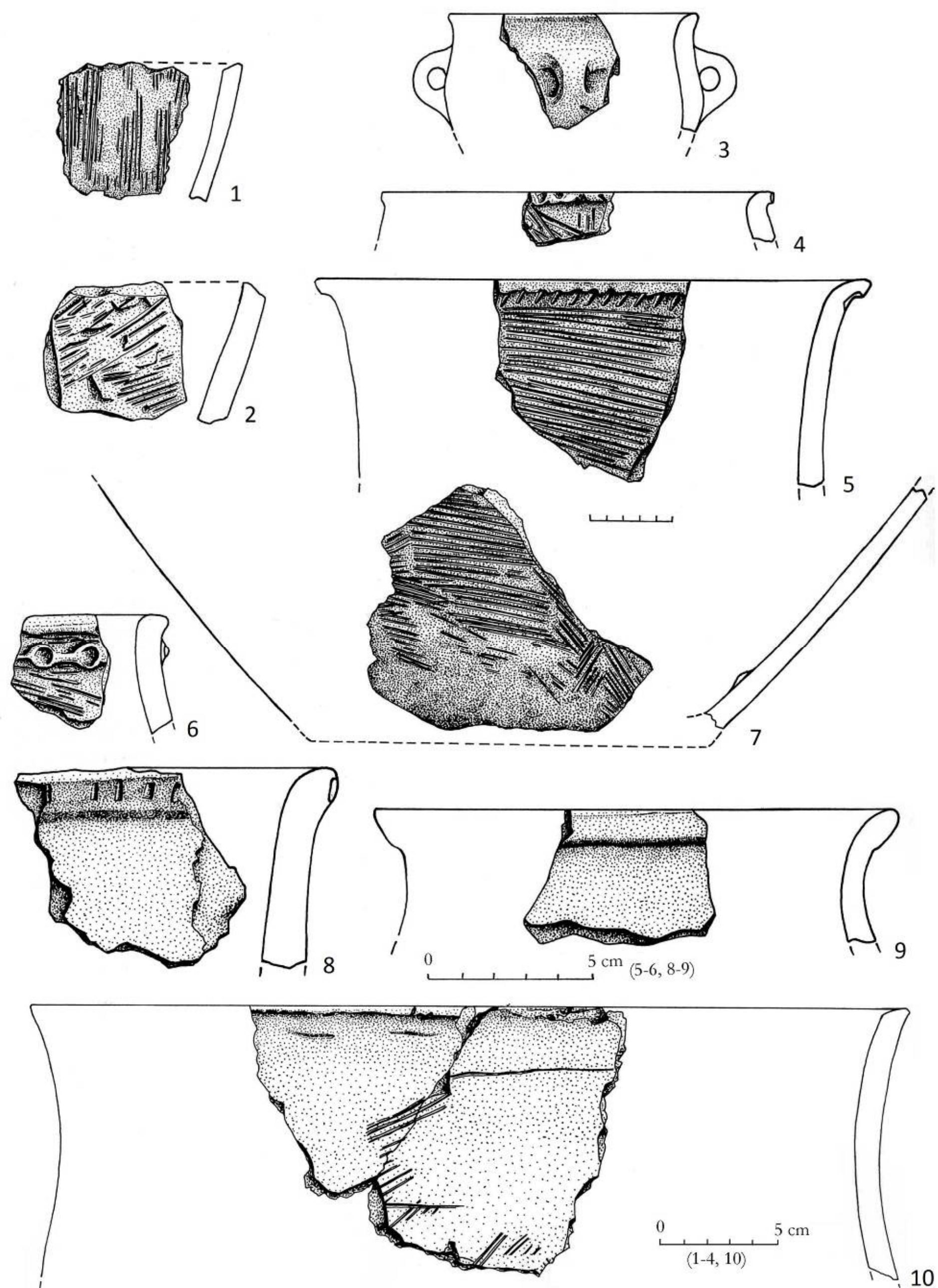
Pl. 4. Vase cu tub din Bronzul timpuriu: Meteş (1-2); Năeni (3); Ciungi (5); Rapoltu Mare (6); Zlatna (7) şi din Bronzul mijlociu: Peşteana (4) (după H. Ciugudean - 1-2; Al. Vulpe, V. Drâmboceanu - 3; N. Vlassa - 5; C. I. Popa - 4, 6-7)

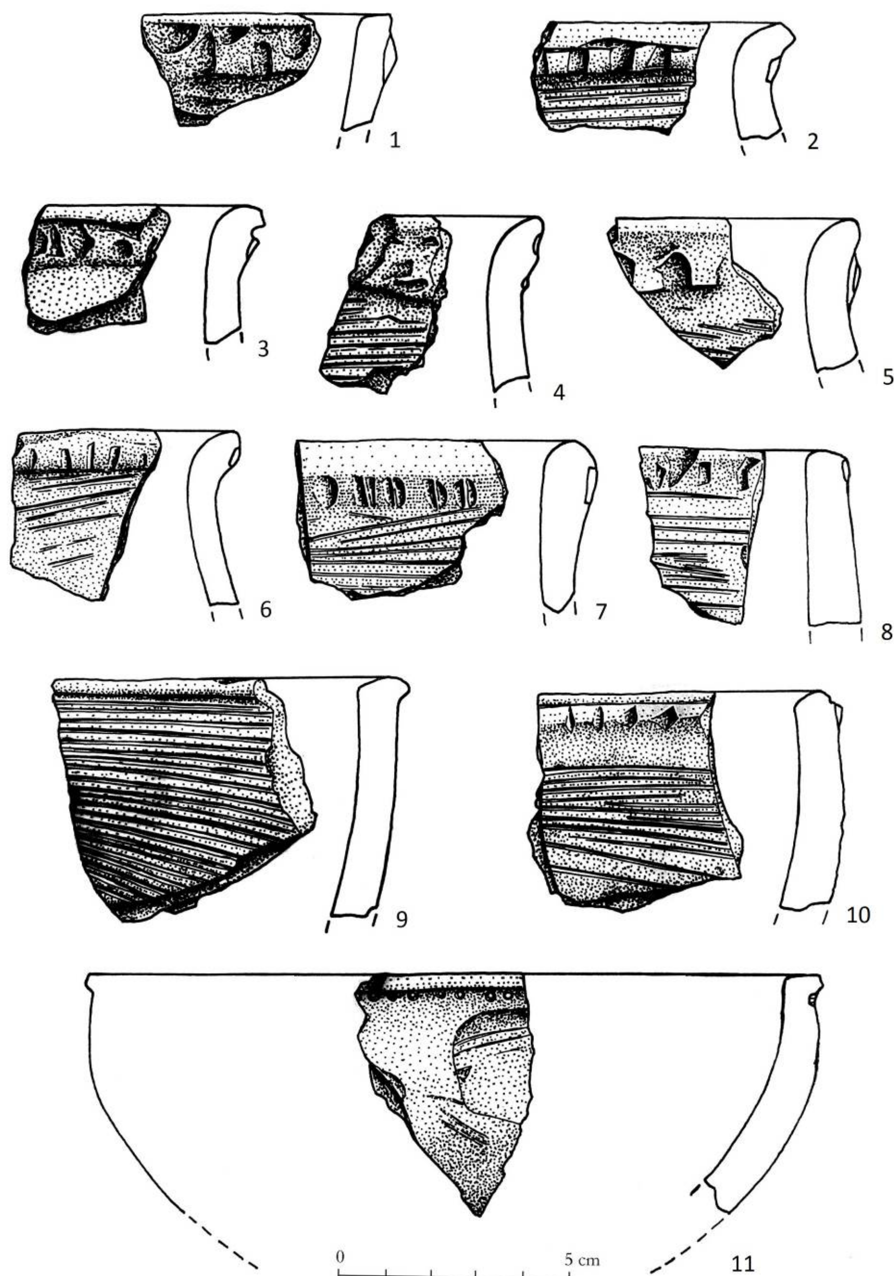
Pl. 5. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Cicău (1-2, 6); loc necunoscut (3); Cuciulata (4); Berghin (5) (după H. Ciugudean - 1-2; C. I. Popa - 3; Gh. Bichir - 4; C. N. Rişcuța - 5; I. Winkler, Takács – 6)

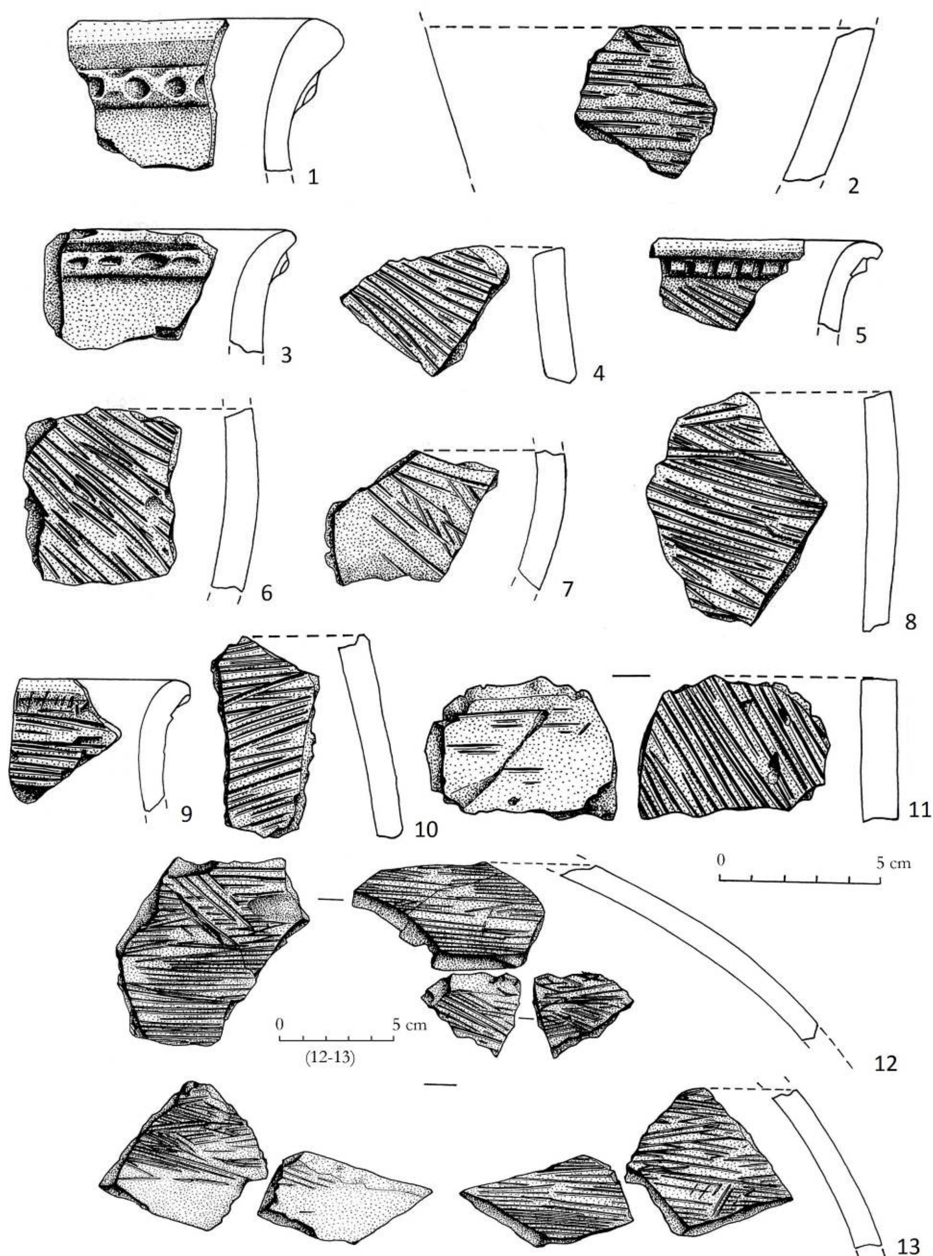
Pl. 6. Ceramică din Bronzul timpuriu: Şoimuş (1-2); Ampoița (3); Copşa Mică (4, 14); Uioara de Jos (5); Galații Bistriței (6); Ciumăfaia (7); Limba (8); Chiuza (9); Teiuş (10); Bădeni (11-13) (după I. Andrițoiu - 1-2; H. Ciugudean - 3, 5, 8, 10; M. Blăjan - 4, 14; G. Marinescu - 6, 9; Z. Székely - 7; N. Boroffka - 11-12; Gh. Lazarovici, Z. Milea - 13)

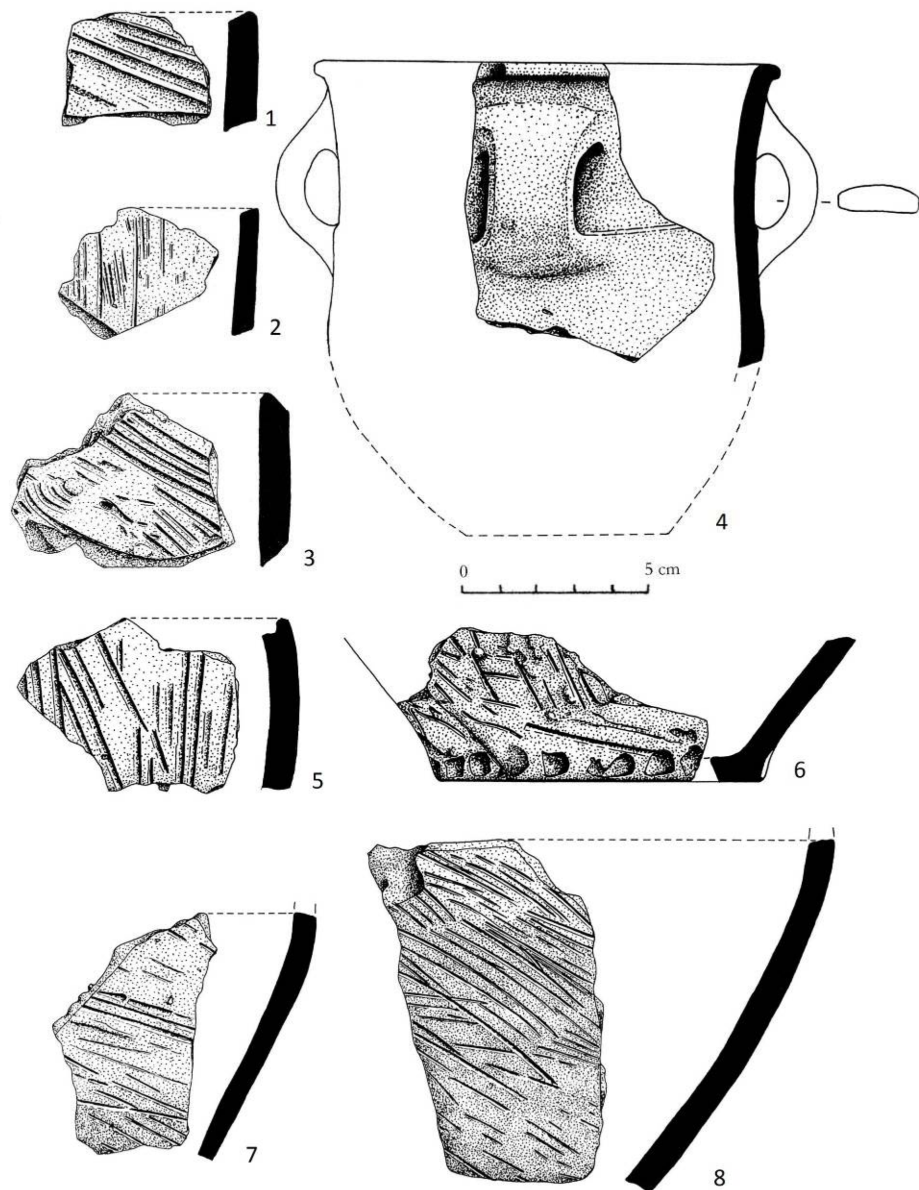
Pl. 7. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Gligoreşti-*Holoame*
(săpături Fl. Gogâltan, după C. I. Popa)

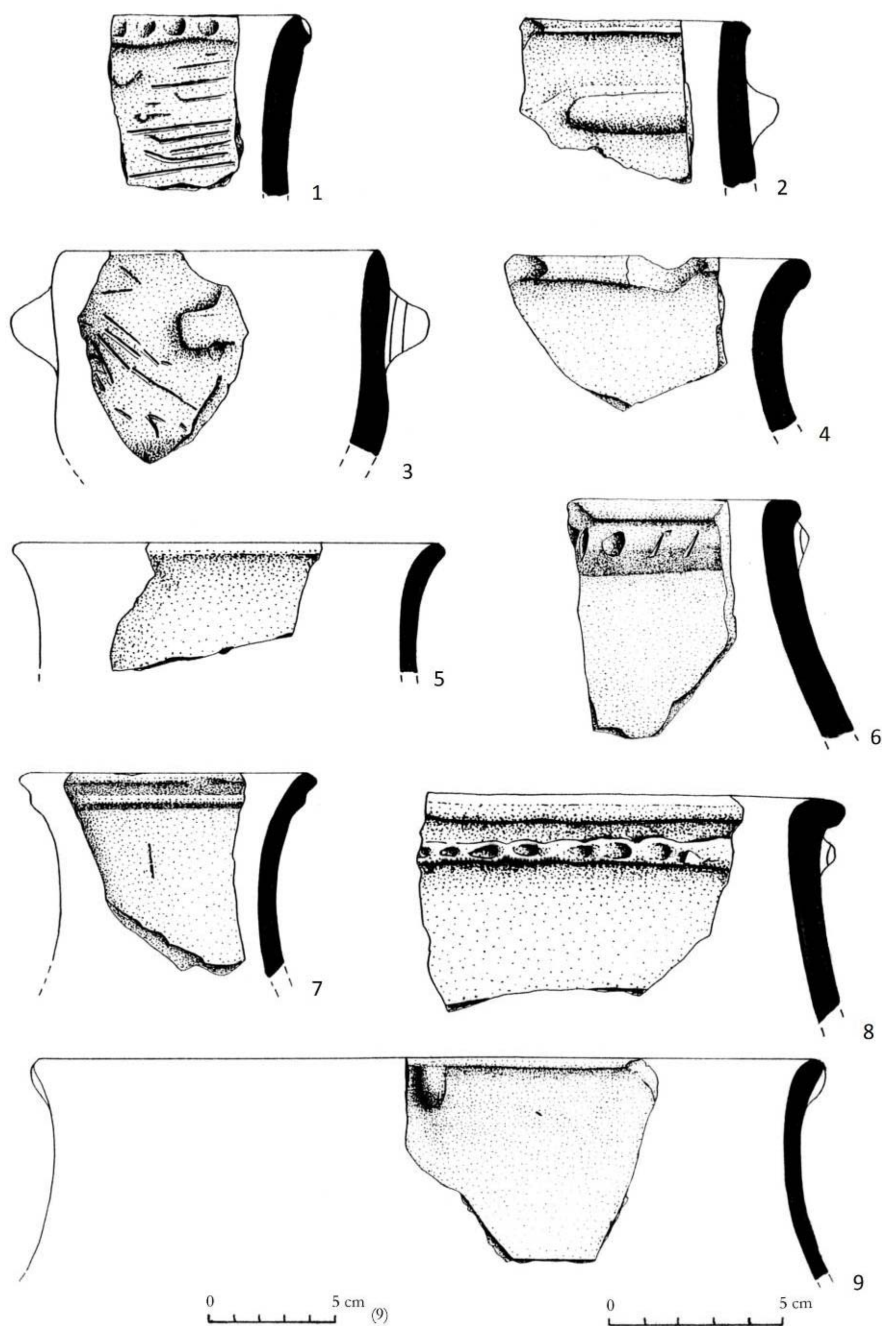
Pl. 8. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Războieni (după C. I. Popa)

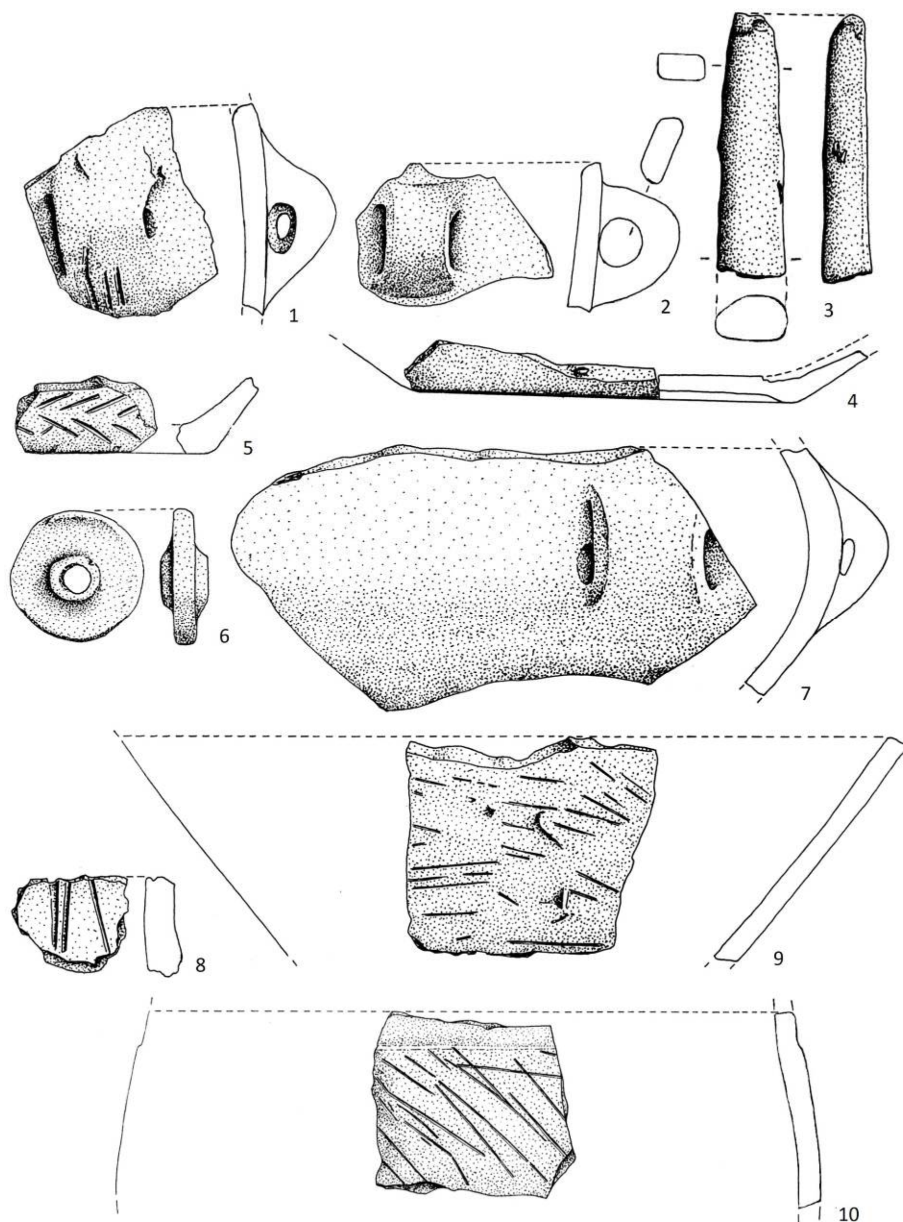
Pl. 9. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Războieni (după C. I. Popa)

Pl. 10. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Sebeş-*Valea Janului* (după C. I. Popa)

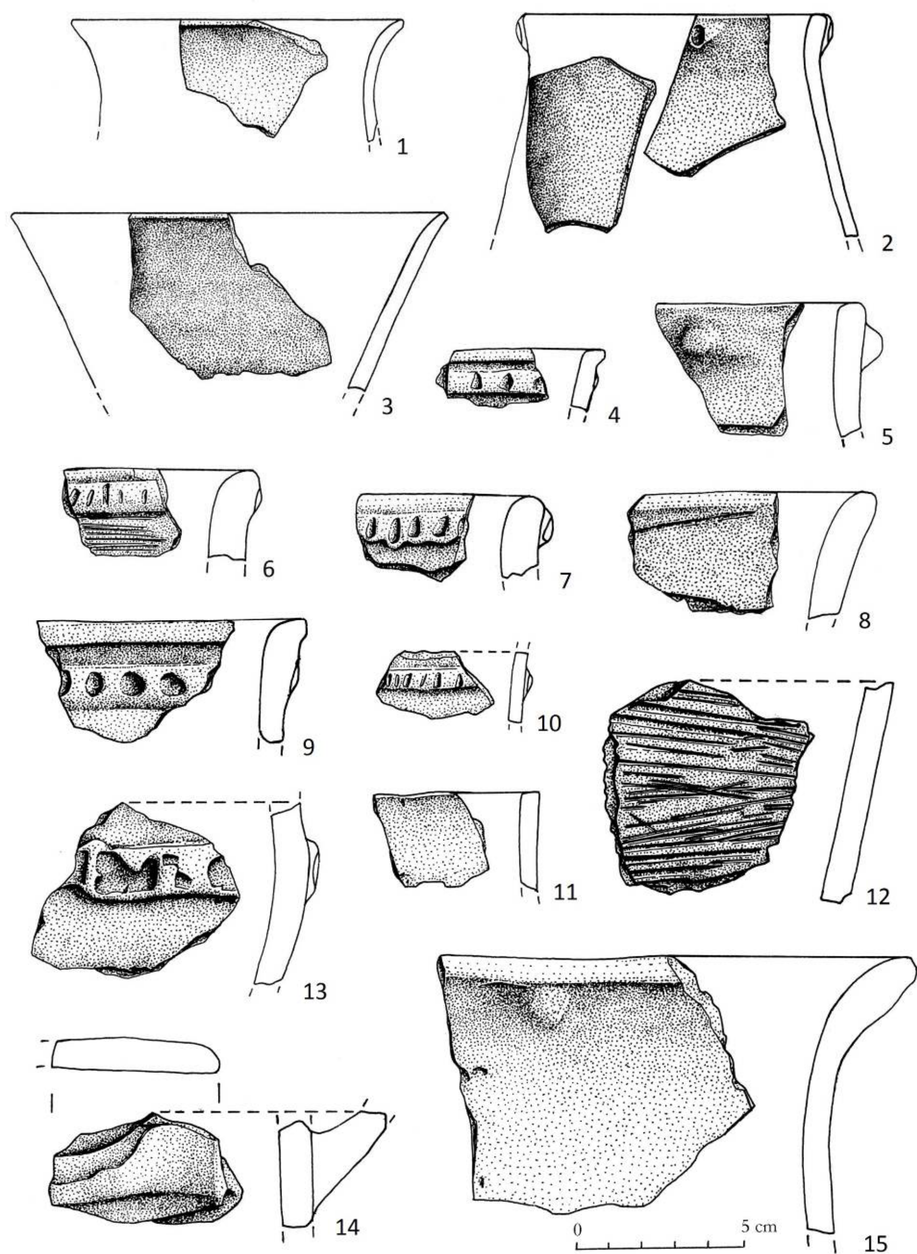

Pl. 11. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Sebeş-*Valea Janului*
(după C. I. Popa)

Pl. 12. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Sebeş-*Valea Janului*

(după C. I. Popa)

Pl. 13. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Bratei-*Valea Buzdului* (după C. I. Popa)

Carpaţi în aşezările Monteoru IC_4, de la Sărata Monteoru[503], Năeni-*Zănoaga*[504] şi Odaia Turcului[505]. O concentrare a vaselor cu acest decor se constată în zona de nord-est a Ungariei, pe cursul mijlociu al Tisei, unde apar în siturile de la Felsődobsza, Galgamácsa, Hatvan, Hernádkak, Nyíregyháza, Szihalom, Tarcal, Tiszafüred, Tiszakarád, Tiszaörvény, Tibolddaróc (Ungaria)[506]. La acestea s-ar putea alătura fragmentele din nivelul IV de la Lerna (Grecia)[507] şi o descoperire izolată din tell-ul de la Razkopanica în Bulgaria[508].

Însă raportarea descoperirilor din sudul României la cele din nord-estul Ungariei, credem că trebuie făcute cu precauţie, existând diferenţe cronologice notabile, chiar N. Kalicz atribuind unele materiale, e adevărat fără context sigur, culturii Nyirség[509]. Descoperirile din zona de nord-est a Munteniei au fost legate de un orizont sincron nivelului IV de la Odaia Turcului, unde apare (se pare pe trei fragmente ceramice) şi decorul striat[510]. Cât priveşte piesele transilvănene, acestea comportă câteva discuţii. Vasul de la Cicău, inclus de H. Ciugudean în rândul acestor descoperiri provine dintr-o aşezare în cadrul căreia materialul aparţine BT II, cu elemente culturale de tip Copăceni[511] **(pl. 5/6)**. Fragmentul ceramic de la Cuciulata, găsit în nivelul II de pe *Pleşiţa Pietroasă* diferă de restul materialelor cunoscute, proeminenţele fiind mult mai rotunjite şi lucrate îngrijit **(pl. 5/4)**, aspect asupra căruia s-a atras atenţia. El pare să aparţină unui orizont posterior locuirii Schneckenberg, fiind datat la vreme de Odaia Turcului IV[512], dar credem că nu poate fi alăturat descoperirilor cu decor de tip arici „clasice”, ci

---

503 BĂJENARU 1996, p. 314, fig. 2/3.
504 BĂJENARU 1996, p. 314.
505 TUDOR 1983, fig. 2/14, 17; BĂJENARU 1996, p. 314, fig. 1/2-4; SCHUSTER 1997, fig. 73/3; 137/3.
506 Vezi BALÁZS 1907, fig. 23; KALICZ 1968, p. 66-68, 116-117, 199, 121, 124, 127, 144, 181, pl. 23/24; 27/10; 58/8; 60/6; 61/5, 7-8; 80/1; 92/5; 99/20; 103/15-16; 117/4; BÓNA 1992, fig. 6; BĂJENARU 1996, p. 315, 317, fig. 1/1; 2/1-2, 4-9.
507 BĂJENARU 2002, fig. 14/5-6.
508 DETEV 1981, fig. 41. De aici provine un fragment ceramic decorat cu gurguie atribuit, larg, epocii bronzului. R. Băjenaru mai atrage atenţia şi asupra unei alte descoperiri, tot din Bulgaria, de la Junatice, ce a fost atribuită însă epocii fierului (BĂJENARU 1996, nota 1).
509 KALICZ 1968, p. 68, 77, pl. XXVII/10.
510 BĂJENARU 1996, p. 317; BĂJENARU 2002, p. 111. Striurile pe ceramica din nivelul IV de la Odaia Turcului ar putea fi rezultatul influenţei grupului Gornea-Foeni din Oltenia, dacă acceptăm paralelismul între cele două manifestări culturale.
511 Vezi ROTEA 1993 a, p. 75, fig. 1, poz. 11, pl. X.
512 BĂJENARU 1996, p. 317-319, fig. 2/10.

este mai timpuriu. În manieră absolut identică şi, se pare cu un profil identic, este un alt fragment ceramic inedit păstrat în Muzeul din Sebeş, cu loc de descoperire necunoscut **(pl. 5/3)**[513].

Conexiunile cu spaţiul sudic, de această dată sud-dunărean, sunt sugerate şi de prezenţa în Bronzul timpuriu a vaselor cu tub[514]. Până nu demult singura descoperire nord-dunăreană atribuită acestui orizont era cea de la Năeni-*Colarea*[515], la vreme Odaia Turcului III[516]. Între timp, două fragmente ale unor astfel de vase au fost publicate de la Meteş-*Piatra Peşterii*, aflate într-un context de BT II[517] **(pl. 4/1-2)**, deci sincron celui de la Năeni **(pl. 4/3)**. La acestea mai poate fi alăturat şi vasul întreg cu tub publicat mai demult de la Ciungi-*Valea Rea*[518]. În momentul de faţă suntem în măsură să semnalăm alte trei exemplare din Transilvania. Unul dintre acestea provine de undeva din apropierea Zlatnei şi făcea parte dintr-un recipient de mari dimensiuni[519] **(pl. 4/7)**. Un alt fragment, dintr-un vas mai mic, având tubul plasat sub buză provine din aşezarea de la Rapoltu Mare-*Şeghi*[520] **(pl. 4/6)**. În fine, cea de-a treia piesă provine din săpăturile noastre de la Peşteana-*Măgureauă* (jud. Hunedoara), unde sub nivelul unei locuinţe Balta Sărată a fost găsit un fragment de vas, din

---

513 Descoperirea se păstrează alături de alte materiale provenite din colecţii mai vechi, unele constituite cu artefacte din sud-estul Transilvaniei. Recent am făcut cunoscute materialele din Bronzul timpuriu provenite de la Braşov-*Gesprengberg* şi *Dealul de Piatră* (POPA 2001-2002, p. 79, pl. VI/1-3, 5-6), de unde ar putea proveni şi acest fragment.

514 Asemenea recipiente, miniaturale, se cunosc la nord de Dunăre încă din perioada eneolitică, atribuindu-li-se fie un rol pediatric, fie unul ritual (vezi CUCOŞ 1974, p. 125-130). La aceeaşi vreme se cunosc şi în Bulgaria (DRAGANOV 1995, fig. 2/4; 4/8; 10/10.

515 VULPE, DRÂMBOCEANU 1981, p. 173, fig. 9/6; BĂJENARU 2002, p. 123, fig. 12/1.

516 BĂJENARU 2002, p. 123.

517 CIUGUDEAN 1996 a, fig. 46/8; CIUGUDEAN 2003, p. 94, fig. 3/3; 6/10.

518 VLASSA 1964, p. 357, fig. 2/1, atribuie vasul culturii Bodrogkeresztúr. Lotul de aici este neunitar, din el făcând parte şi ceramică de tip Coţofeni şi Wietenberg (VLASSA 1964, fig. 2/2; 3/3-5). Atribuirea sa Bronzului timpuriu s-a făcut iniţial de către P. Roman (ROMAN 1976, p. 61) şi, ulterior, de alţi cercetători (ANDRIŢOIU 1978 b, p. 66; RIŞCUŢA 1999-2000, p. 208, nota 36 lasă de înţeles că vasul se asociază cu ceramica din faza Coţofeni III b). Facem precizarea că descoperirea provine de pe raza cătunului Ciungi (com. Romos), întrucât în literatura de specialitate s-a încetăţenit doar toponimul *Valea Rea*.

519 Fragmentul se păstrează în colecţia Casei de Cultură din Zlatna şi a fost găsit, alături de alte materiale din Bronzul timpuriu (o amforetă şi un fragment cu „creastă de cocoş") într-un punct ce astăzi nu mai poate fi precizat cu exactitate. Lotul se pare că reprezintă o donaţie făcută de I. T. Lipovan.

520 Descoperirea provine dintr-o săpătură inedită efectuată de I. Andriţoiu, fiind găsit în S III, □ 1-2, la adâncimea de - 0,10-0,60 m. Din Bronzul timpuriu provin alte câteva fragmente ce pot fi plasate în BT II, dar şi ceramică decorată cu măturicea sau impresiuni textile; pentru ultimele, vezi POPA 1998, p. 53, pl. X/6-7.

care se păstrează doar o parte a tubului[521] **(pl. 4/4)**. Contextele culturale în care au apărut vasele cu tub din aria intracarpatică nu evidențiază relaționări exacte cu situația din siturile investigate. Astfel, la Meteş locuirea nu poate depăşi în nici un caz limita superioară a BT II, chiar din contră pare cea mai timpurie[522]; la fel este situația cu descoperirea din zona Zlatnei, unde nu avem documentate aşezări mai târzii de BT II. În schimb, la Peşteana vasul cu tub provine dintr-un context databil cert la începutul Bronzului mijlociu.

Am adus în atenție acest gen de descoperiri, în virtutea discutării, nu demult, a vasului cu tub de la Năeni-*Colarea*, în care se încerca definirea unei „mode" sudice la finele Bronzului timpuriu, receptată la nivelul comunităților Odaia Turcului, dintr-un mediu cultural balcanic, mare consumator de astfel de produse[523]. Cel puțin în situația de față, descoperirile transilvănene nu pot fi interpretate în contextul evoluției preconizate pentru Muntenia şi, prin urmare, nu confirmă un scenariu propus ariei grupului Odaia Turcului. Transilvania a cunoscut cel puțin la fel de timpuriu astfel de bunuri, probabil pe aceeaşi filieră sudică[524] şi le-a utilizat până la începutul Bronzul mijlociu[525].

Alte bunuri de origine sudică sunt străchinile cu buza lățită prevăzute cu creste de la Cicău-*Sălişte*[526], Deva-*Magna Curia*[527], Berghin[528] şi Ațel (?)[529] ce îşi găsesc corespondențe, după cum deja s-a subliniat, în nivelul 4 de la Odaia Turcului şi în nivelele IC_4 de la Sărata Monteoru[530].

---

521 Fragmentul provine din S II, fiind găsit la adâncimea de - 0,55 m, la baza stratului de cultură din epoca bronzului, sub o locuință de tip Balta Sărată II.

522 H. Ciugudean încadrează descoperirile de aici într-o etapă Copăceni timpurie, mai apropiată de grupul Livezile (CIUGUDEAN 2003, p. 102), după ce anterior optase pentru o includere într-o fază Şoimuş târzie (CIUGUDEAN 1996 c, p. 77).

523 BĂJENARU 2002, p. 123-124, fig. 12/2-11, cu bibliografia; ROMAN ET ALII 1992, Taf. 35/1-2; 38/6 (Ezerovo). Din Bulgaria ar putea fi adăugate şi exemplarele de epoca bronzului din situl de la Razkopanica (DETEV 1968, p. 67, fig. 10/1; DETEV 1981).

524 Apariții timpurii sunt cunoscute la vreme de Ezerovo, în aşezarea lacustră de la Varna (TONČEVA 1981, fig. 15/1-5, 7). La Kastanas, primele apariții, din nivelurile 24-23 pot fi datate la nivelul fazei târzii FH II.

525 R. Băjenaru observă că valoarea cronologică a vaselor cu tub scade odată cu depărtarea de aria Dunării de Jos. Spre exemplu, în Anatolia astfel de vase apar pe întreg parcursul Bronzului timpuriu (BĂJENARU 2002, p. 124). O situație identică poate fi avută în vedere şi pentru descoperirile din Transilvania.

526 CIUGUDEAN 2003, p. 103, fig. 11/10.

527 RIŞCUȚA 1998 a, p. 113, pl. XI/1, 5.

528 RIŞCUȚA 1997-1998, p. 104, 106-107, pl. VI/8.

529 O toartă similară, fără încadrare cronologică sau culturală este publicată alături de alte materiale din epoca bronzului (POPA, COMŞA 1975, pl. I/13).

530 ZAHARIA 1987, p. 38-49.

De acelaşi orizont poate fi ataşat şi fragmentul de cană cu decor de tip Năeni-Schneckenberg[531] de la Cicău[532], cu analogii pentru motivistică în siturile Schneckenberg de la Leliceni[533] şi Cuciulata[534], în nivelul Ic_{4-2} de la Sărata Monteoru[535], Năeni-*Colarea*[536] şi Târcov[537]. Deocamdată nu este lămurită exact aparteneţa culturală a descoperirilor discutate. Materialele de la Deva apar într-un mediu considerat Şoimuş, iar fragmentul de la Berghin a fost ataşat descoperirilor Şoimuş târzii, datate la finalul BT II[538], dar în ultimul caz fiind vorba de o apariţie fortuită rămâne sub semnul întrebării, pe când cele de la Cicău provin dintr-o aşezare cu elemente Copăceni.

În urma analizei de mai sus se conturează, firesc, concluzia că aceste produse sunt bunuri culturale supraregionale ce ne demonstrează pregnant integrarea spaţiului intracarpatic în arealul cultural mai vast al centrului şi sud-estului Europei centrale, la o vreme la care legăturile cu spaţiul balcanic încă mai funcţionau.

Nu ştim încă în ce măsură se poate vorbi şi de o influenţă vestică, „bănăţeană”, în prezenţa amforetelor de tip „arhaic” la nivel de BT II b, precum cea din aşezarea de la Sebeş-*Valea Janului*[539], pentru care se pot invoca analogii la Sânnicolau Mare în descoperiri de tip Mureş (?)[540]. Însă remarcăm faptul că vase cu două toarte prevăzute cu prag în zona umărului sunt frecvente în aşezarea de la finele BT II de la Pančevo[541]. La ora actuală „amforeta” de la Sebeş **(pl. 10/4)** este cea mai timpurie apariţie de acest fel din Transilvania. Să nu uităm că de la Sebeş provine,

---

531 Folosim termenul în accepţiunea dată de R. Băjenaru (BĂJENARU 2002, notele 5, 40) şi nu cea de grup cultural Năeni-Schneckenberg propusă de Al. Vulpe (VULPE, DRÂMBOCEANU 1981, p. 183-184; VULPE 2001 b, p. 235).

532 CIUGUDEAN 2003, p. 96-97, 102-103, fig. 9/1.

533 BĂJENARU 2002, fig. 11/10-11.

534 BICHIR 1959, fig. 5/2.

535 BĂJENARU 2002, p. 117, fig. 9/12-14.

536 VULPE, DRÂMBOCEANU 1981, fig. 3/1; 4/11; BĂJENARU 2002, p. 118, fig. 9/6.

537 ANDREESCU 1992, p. 44, fig. 1/3.

538 RIŞCUŢA 1997-1998, p. 107.

539 POPA 2001-2002, p. 85, pl. IV/4. Vasul a fost iniţial ilustrat de către I. Paul şi atribuit greşit culturii Petreşti (PAUL 1992, pl. XXII a/11).

540 GUMĂ 1997, pl. XVI/3. Descoperirile de la Sânnicolau Mare au fost atribuite, cu rezerve culturii Mureş şi datate la vreme de Foeni-Ocnele Mari. Din materialele publicate se poate aprecia totuşi că acestea par mai vechi, chiar amforeta de aici fiind de un tip aparte faţă de cele tipice mediului Mureş. Nu putem să nu remarcăm şi prezenţa fragmentului decorat pe ambele feţe cu scrijelituri, singurul de acest tip pe care-l cunoaştem din Banat, manieră întâlnită adesea în Transilvania începând cu BT II b (Gligoreşti, Războieni) dar şi în grupul Sanislău.

541 GRČKI-STANIMIROV 1996, pl. I/1-3, 5; II/1-4.

dintr-un alt punct (*Ţiglăria lui Weber*) partea superioară a unei amfore, cu gâtul înalt demarcat de umăr printr-o incizie, ce îşi află cele mai bune analogii tot la finele BT II transilvănean **(pl. 31/5)**[542].

Când ia sfârşit orizontul de tip Gligoreşti-Valea Janului şi, implicit, subetapa BT II b constituie o altă problema pentru care datele sunt încă puţine. Răspunsul ni-l oferă, deocamdată, doar situl de la Gligoreşti-*Holoame*. Aici, printre numeroasele materiale striate a apărut şi un fragment ceramic pe care, peste decorul cu măturicea s-au realizat impresiuni textile arhaice[543]. Descoperirea în cauză judecată prin prisma realităţilor constatate până în prezent în respectivul sit, nu poate fi datată, chiar prin virtutea convenţiei de plasare a textilului în BT III, în această etapă ci la finele celei precedente (BT II b). Acesta este, de fapt, momentul de final al evoluţiei orizontului Gligoreşti-Valea Janului şi al grupelor de origine sau tradiţie locală. Etapa următoare, marcată de apariţia propriu-zisă a decorului textil constituie o ruptură în raport cu realităţile etno-culturale anterioare şi constituie începutul unor noi restructurări, mult mai profunde, cu implicaţii majore în evoluţia culturală a Bronzului transilvănean.

În sud-estul Transilvaniei situaţia culturală pentru BT III se prezintă diferit. Dacă unii specialişti văd o succesiune „Iernut-Zoltan"-Ciomortan, cu posibilitatea unui sincronism parţial[544], recent a fost propusă o schemă evolutivă, jalonată de descoperirile de tip Odaia Turcului, urmate de cele de la Zoltan[545]. Descoperirile din BT III de la Zoltan au fost legate de o posibilă penetrare a unor comunităţi pe Valea Oltului[546], credem justă. Apariţia pe ceramica grupului Jigodin, la Leliceni-*Muntele de Piatră* a decorului în tehnica *Besenstrich*[547] ar putea sugera o durată a acestuia până la finele BT II şi o evoluţie similară descoperirilor de tip Copăceni din centrul Transilvaniei.

Cât priveşte racordarea perioadei de trecere de la etapa BT II la BT III la cronologia Greciei continentale, R. Băjenaru pareleliza Heladicul timpuriu III (2350/2300-2100 a. Chr.) cu descoperirile de tip Odaia Turcului – Monteoru IC4$_{1-2}$ – Schneckenberg, Gornea-Orleşti-Iernut, nivelurile ce preced nemijlocit cultura Otomani, tot acum situând şi

---

542 POPA 2001-2002, p. 83-84, pl. I/2.
543 Material inedit (informaţie amabilă Fl. Gogâltan).
544 SZÉKELY 1997, p. 52.
545 BĂJENARU 2002, p. 121.
546 CAVRUC 2002, p. 90.
547 ROMAN ET ALII 1992, p. 248, Taf. X/8-9, 11 = Taf. 117/9, 15-16 (Leliceni-*Muntele cu Piatră*).

debutul Bronzului mijlociu în aria carpato-dunăreană; în periodizarea lui P. Reienecke momentul se situează la nivelul Bz. A_1 (!)[548]. Pe de altă parte, în opinia lui Al. Vulpe, poziția grupului Schneckenberg față de Odaia Turcului este mai recentă[549], situație ce ar atrage după sine, potrivit schemei propuse de R. Băjenaru, o includere a Schneckenbergului târziu în BT III (!). Sunt puncte de vedere pe care nu ni le putem însuşi în totalitate întrucât, cel puțin în privința „grupului Năeni-Schneckenberg" şi Odaia Turcului acestea nu credem că pot depăşi finalul BT II atingând, cel mult, începutul BT III transilvănean întrucât în sud-estul Transilvaniei se formase deja grupul Ciomortan.

IX. CONSIDERAȚII PRIVIND ETAPIZAREA DESCOPERIRILOR DIN BT III ÎN TRANSILVANIA

Începutul BT III în centrul şi sud-vestul Transilvaniei este plasat, potrivit unei convenții general acceptate, odată cu pătrunderea ceramicii cu decor striat şi textil[550].

Ceramica „striată" de la Deva-*Magna Curia*, prin formele şi decorul alveolat de pe buză[551] rămâne o apariție singulară în Transilvania. Însă astfel de elemente sunt specifice aşezării de la Ocnele Mari-*Zdup* în Oltenia, unde este prezent şi decorul alveolat[552]. Ținând cont de aceste paralele credem că lotul amintit de la Deva se poate plasa la nivel de BT III a, sincron cu orizontul *Foeni-Ocnele Mari*, nefiind exclusă chiar datarea sa mai timpurie.

Castroanele calotiforme, adesea cu o şănțuire sub buză şi decorate de la umăr în jos cu impresiuni textile sunt prezențe rare în Transilvania. Deocamdată este publicat doar un singur exemplar sigur de la Aiud-*Castelul Bethlen*[553], altele fiind prezentate de la Alba Iulia-*Monolit*[554]; un altul de la Rapoltu Mare ar putea fi de acelaşi tip[555]. Aceste castroane, pe care le putem numi de tip *Foeni-Ocnele Mari* indică, pe de o parte

---

548 BĂJENARU 1996, p. 322-323; BĂJENARU 1998, nota 42.

549 VULPE 2001 b, p. 236.

550 CIUGUDEAN 1991, p. 111; ROTEA 1993 a, p. 84; CIUGUDEAN 1996, p. 110-112; POPA 1998, p. 69.

551 RIŞCUȚA 1998 a, fig. 17/1, 3, 5, 7-8, 12-13.

552 PETRE-GOVORA 1998, p. 138-129, fig. 2/10; 3/1-2, 4, 7; 4/9, 14; PETRE-GOVORA 1995, fig. 2/10; 3/1-2, 4, 7; 4/9, 14. Cu particularitatea prezenței, uneori, a unui şir de perforații sub buză la Ocnele Mari.

553 CIUGUDEAN 2003, p. 92-93, 105, fig. 1/5.

554 Comunicare prezentată de H. Ciugudean la Colocviul Național *„Începuturile epocii bronzului în Transilvania. Repere cultural-cronologice"*, Alba Iulia, 2004.

555 POPA 1998, p. 53, pl. X/7.

înrudirile şi unitatea pe spaţii largi, iar pe de altă parte momentul difuzării unor bunuri comune Banatului, Olteniei şi Transilvaniei încă din subetapa III a. De reţinut totuşi amănuntul că forma şi decorul respective sunt specifice doar orizontului *Foeni-Ocnele Mari*, aşa cum le cunoaştem de la Foeni-*Cimitirul Ortodox*[556] (nivelul I din Bronzul timpuriu) şi Ocnele Mari[557]. Nu ştim cât merg spre vest-nord-vest astfel de produse, dar este cert că le întâlnim la Arad-*Buiac* şi în Ungaria, la Körösladány-*Kengel-Köz* (com. Békés)[558]; altele par a se regăsi şi în descoperirile de la Tarnazsadány, în aria Hatvan, dar aici sunt mai timpurii, după cum o indică şi ansamblul ceramicii[559]. În faza următoare se vor întâlni exemplare de pe care dispare decorul textil (cu excepţia unui singur exemplar de la Orleşti prevăzut însă pe buză cu o proeminenţă)[560], suprafaţa fiind ori lisă ori decorată cu scrijelituri aşa

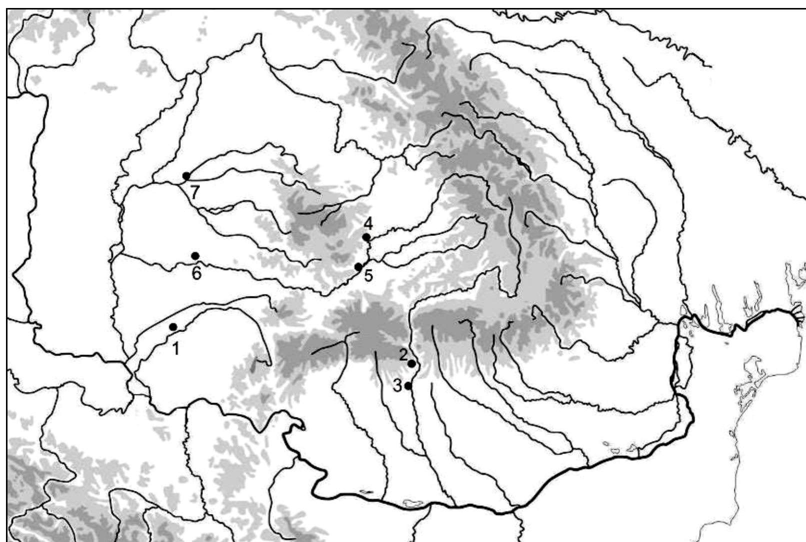
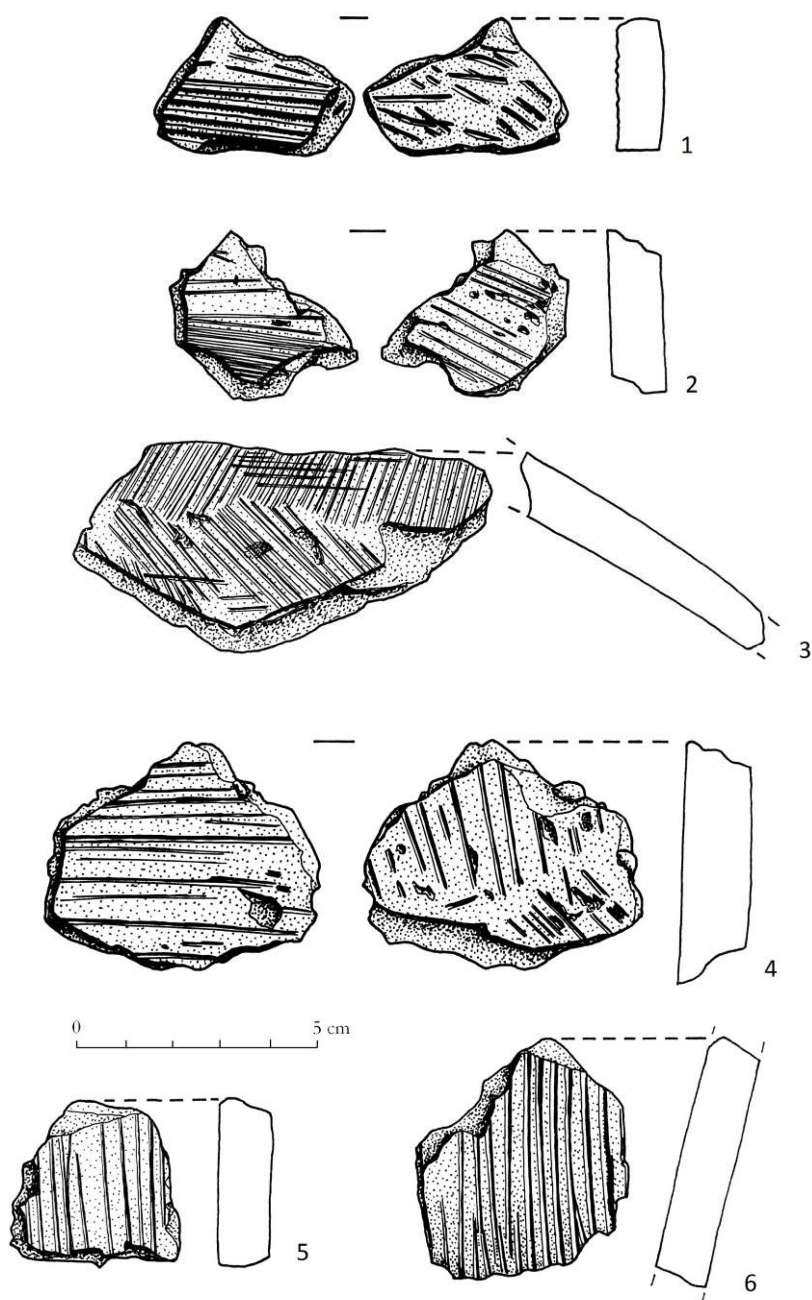
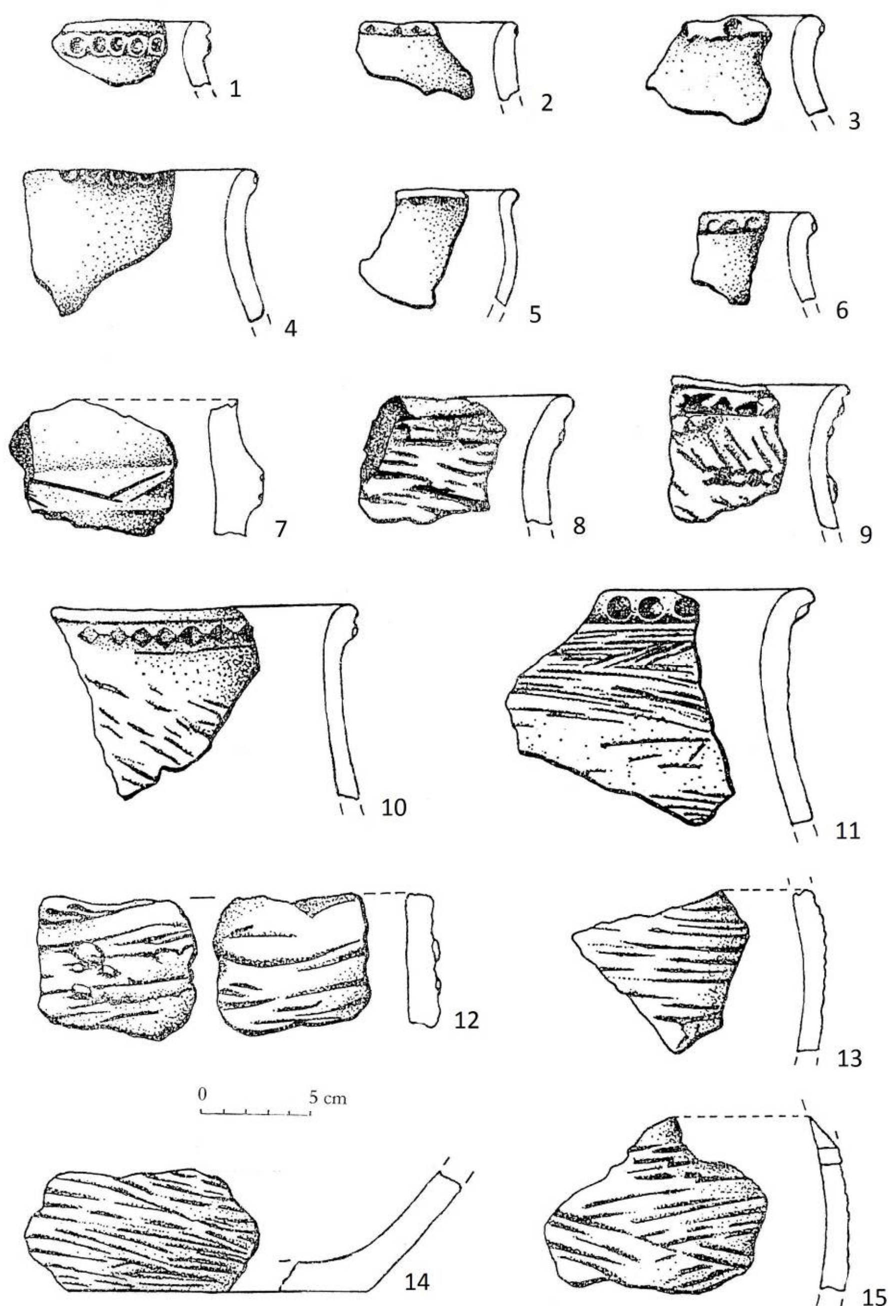

Fig. 3. Harta cu răspândirea castroanelor de tip Foeni-Ocnele Mari: Foeni (1), Ocnele Mari (2), Orleşti (3), Aiud (4), Alba Iulia (5), Arad (6), Körösladány (7)

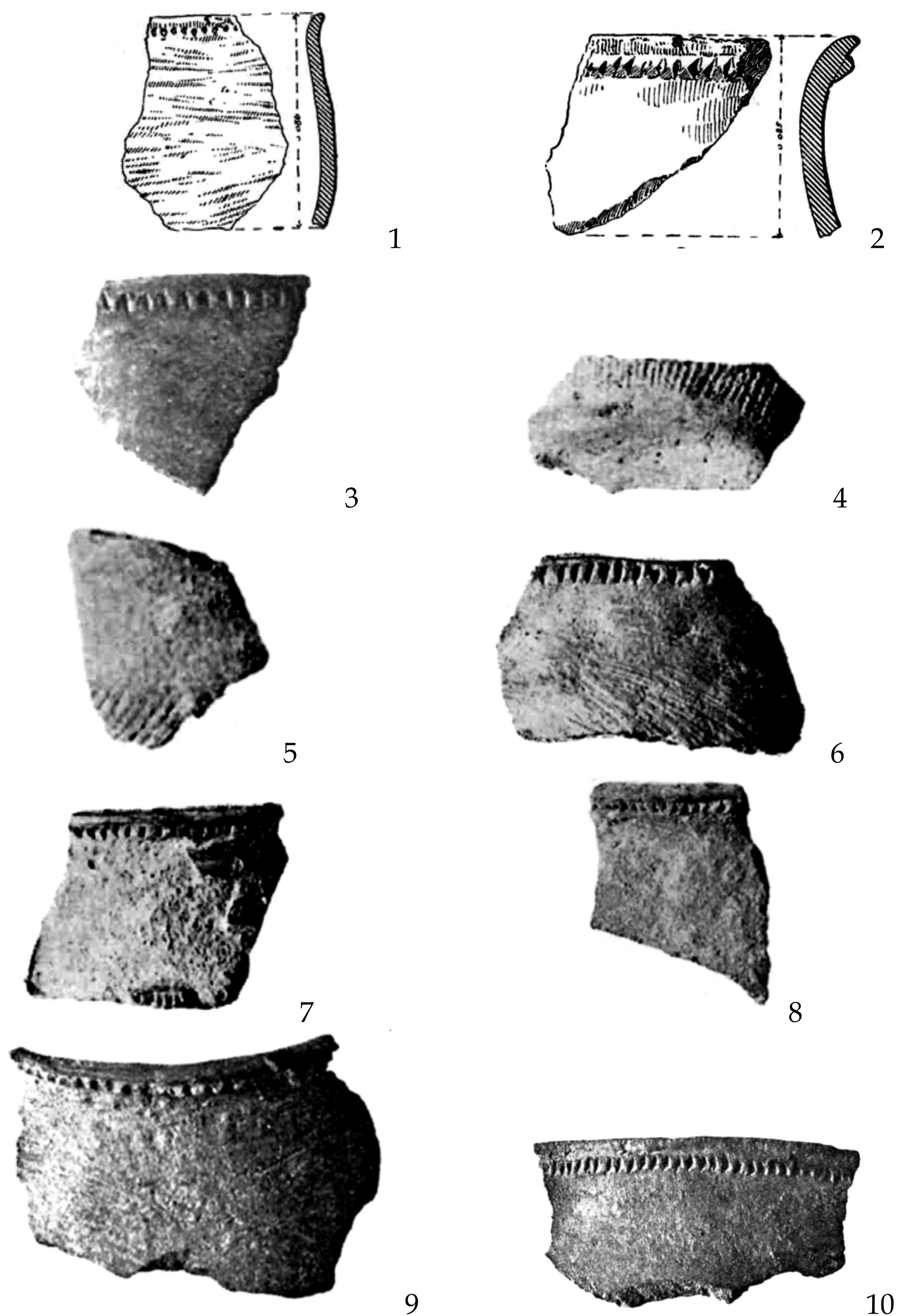
[556] GOGÂLTAN 1993, pl. 3/1; 5/3; 6/3; 7/1-2; GOGÂLTAN 1996 a, pl. XI/1-6.
[557] PETRE-GOVORA 1988, fig. 3/6, 9, 11, 13; 5/2.
[558] ECSEDY ET ALII 1982, p. 102, pl. 24/25. Tot aici aflăm şi un castron ornamentat identic, dar cu Besenstrich (ECSEDY ET ALII 1982, pl. 24/24). Mulţumim colegului Fl. Gogâltan pentru semnalarea acestei lucrări.
[559] KALICZ 1968, pl. LXXXVII/6 şi pl. XXXVII/1-5, 7-12 pentru restul materialului.
[560] PETRE-GOVORA 1988, fig. 6/1; PETRE-GOVORA 1995, fig. 6/1.

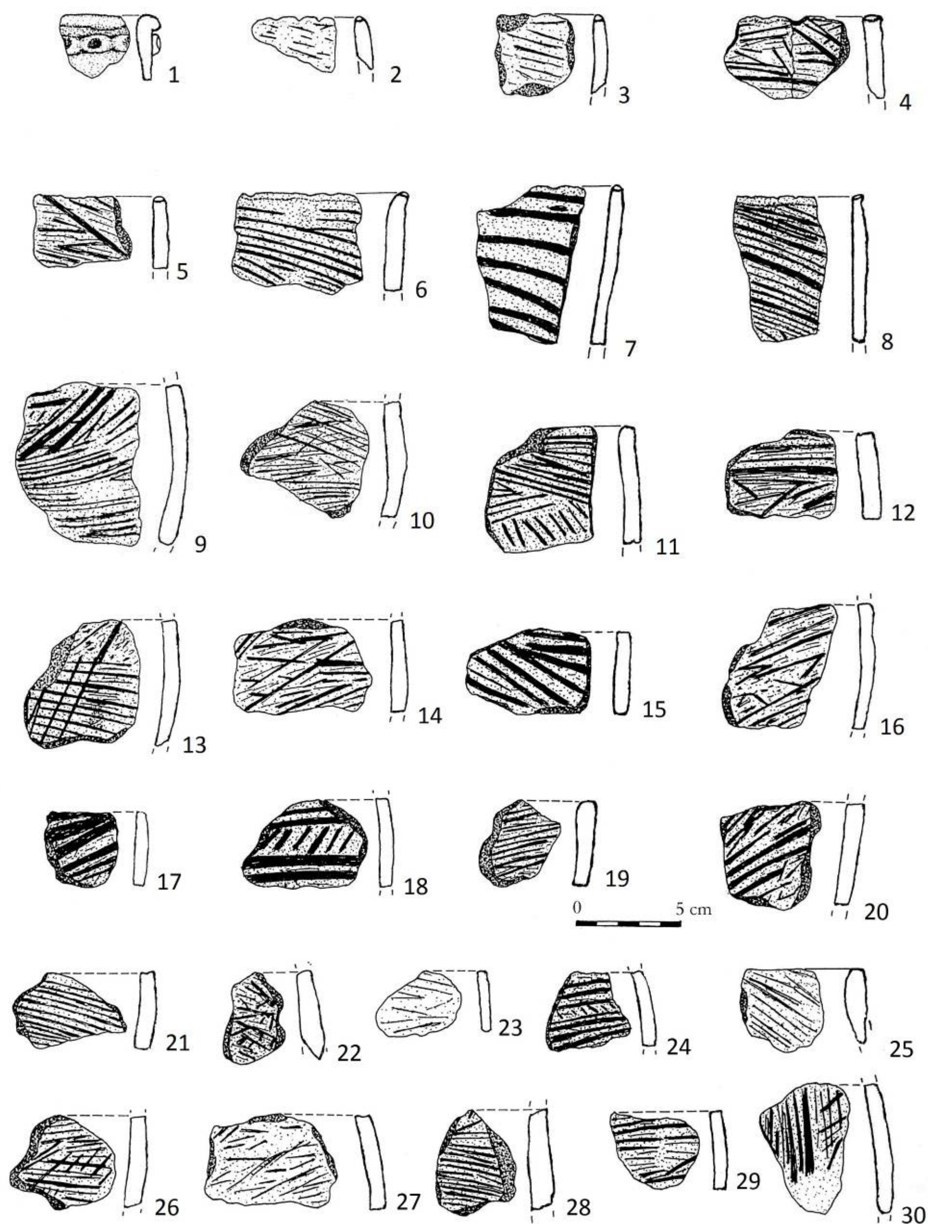
Pl. 14. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Geoagiu de Sus (după C. I. Popa)

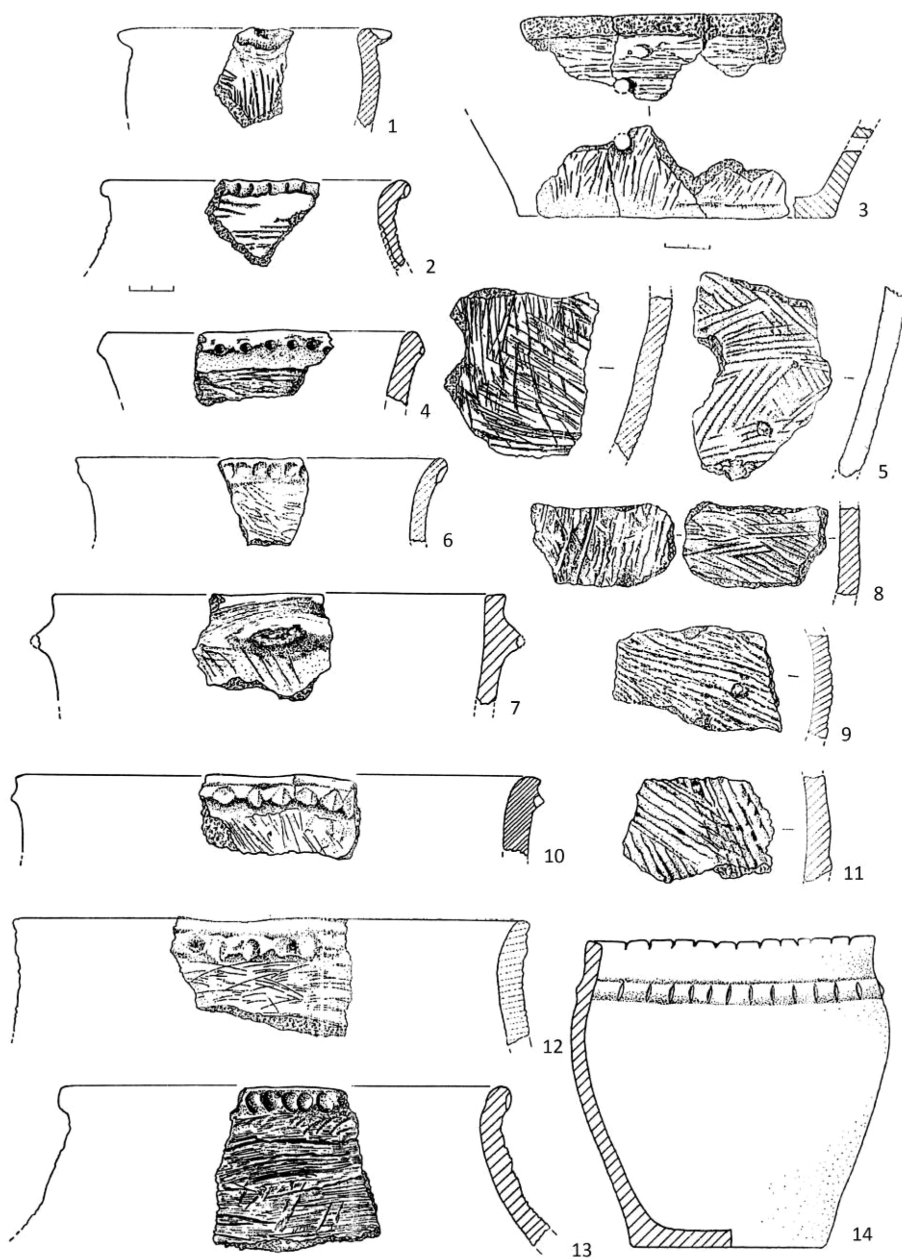
Pl. 15. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Iernut-*Hulpişti*
(după M. Rotea)

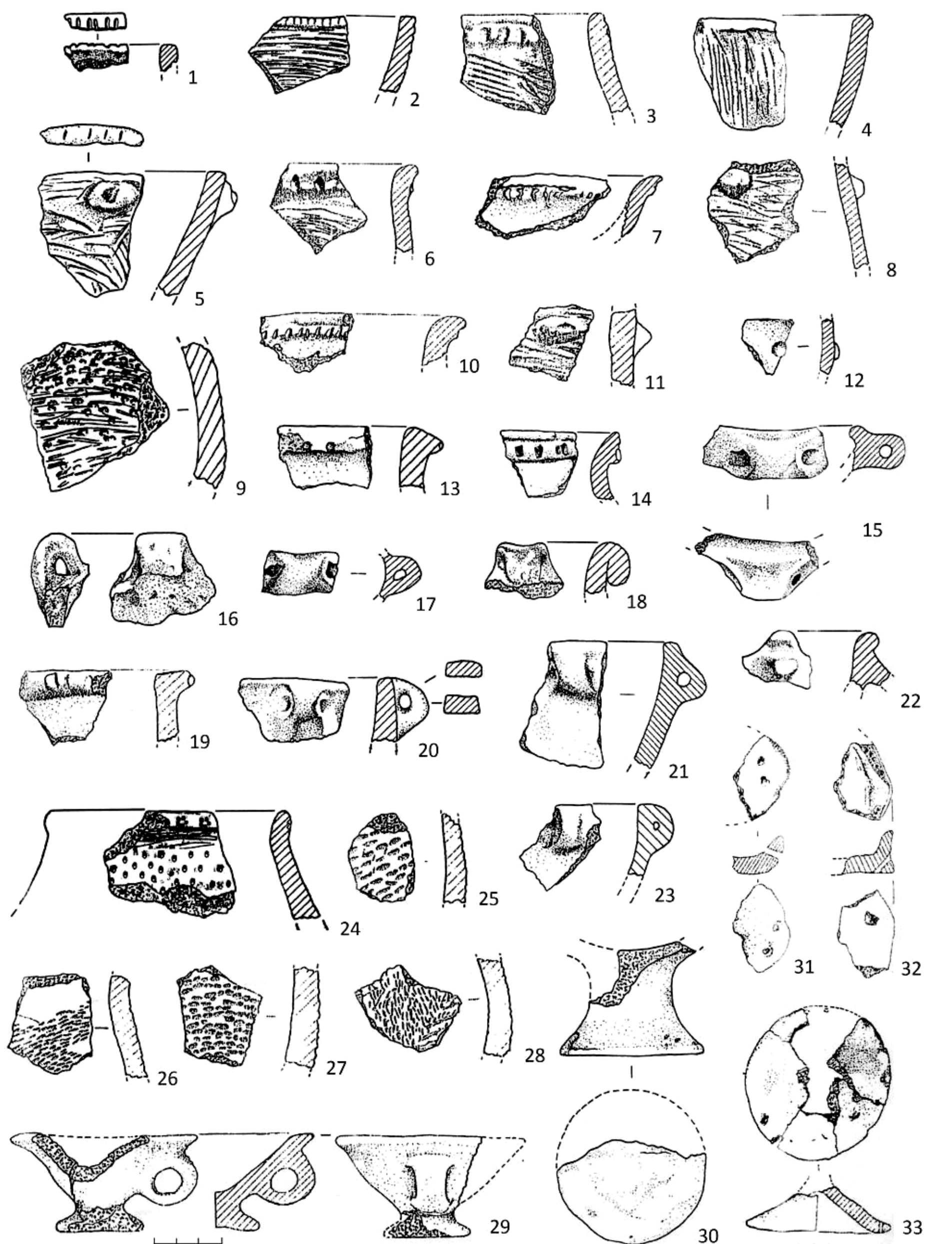
Pl. 16. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Lechința de Mureş (după D. Popescu)

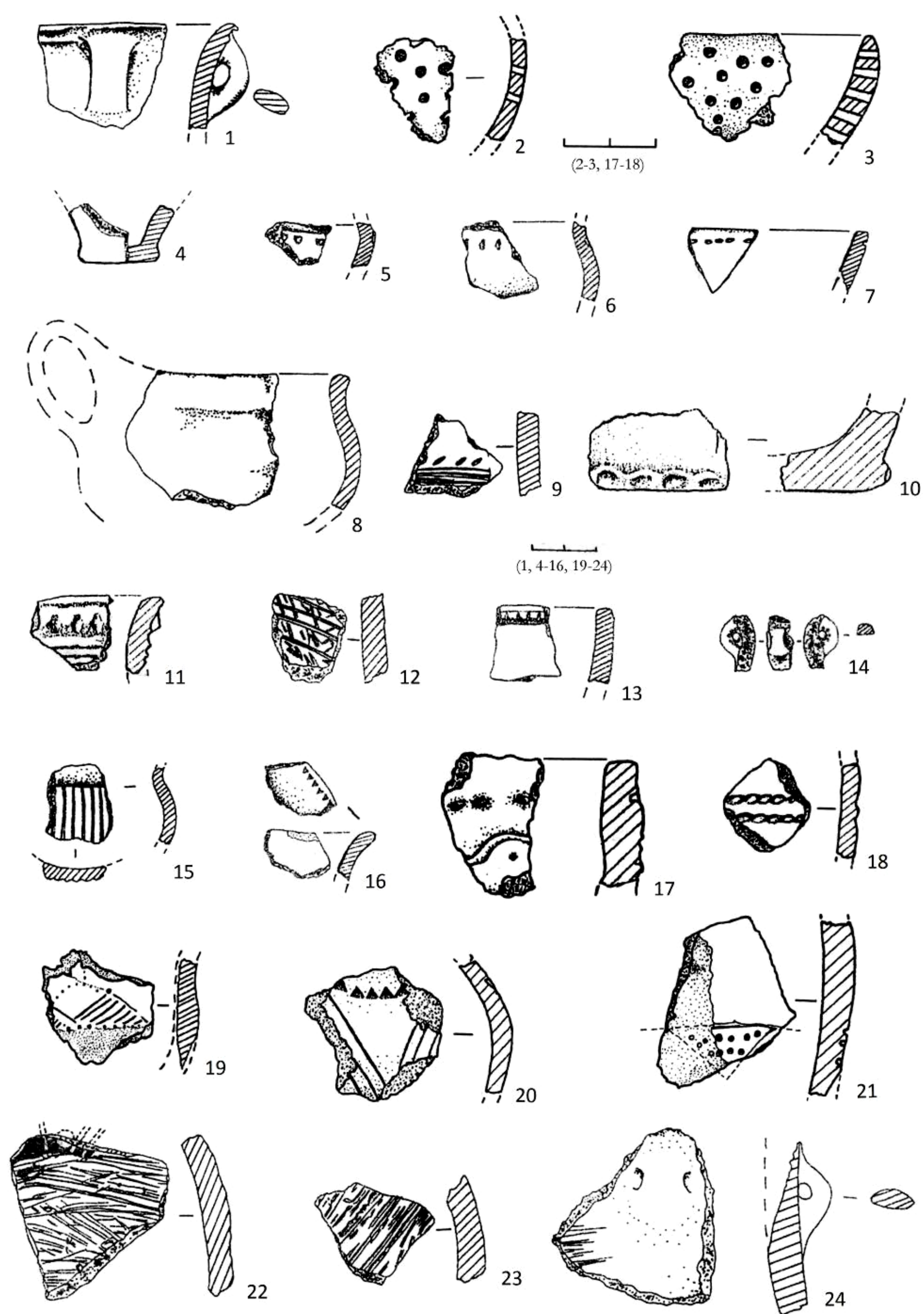
Pl. 17. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Deva-*Magna Curia* (după N. C. Rişcuța)

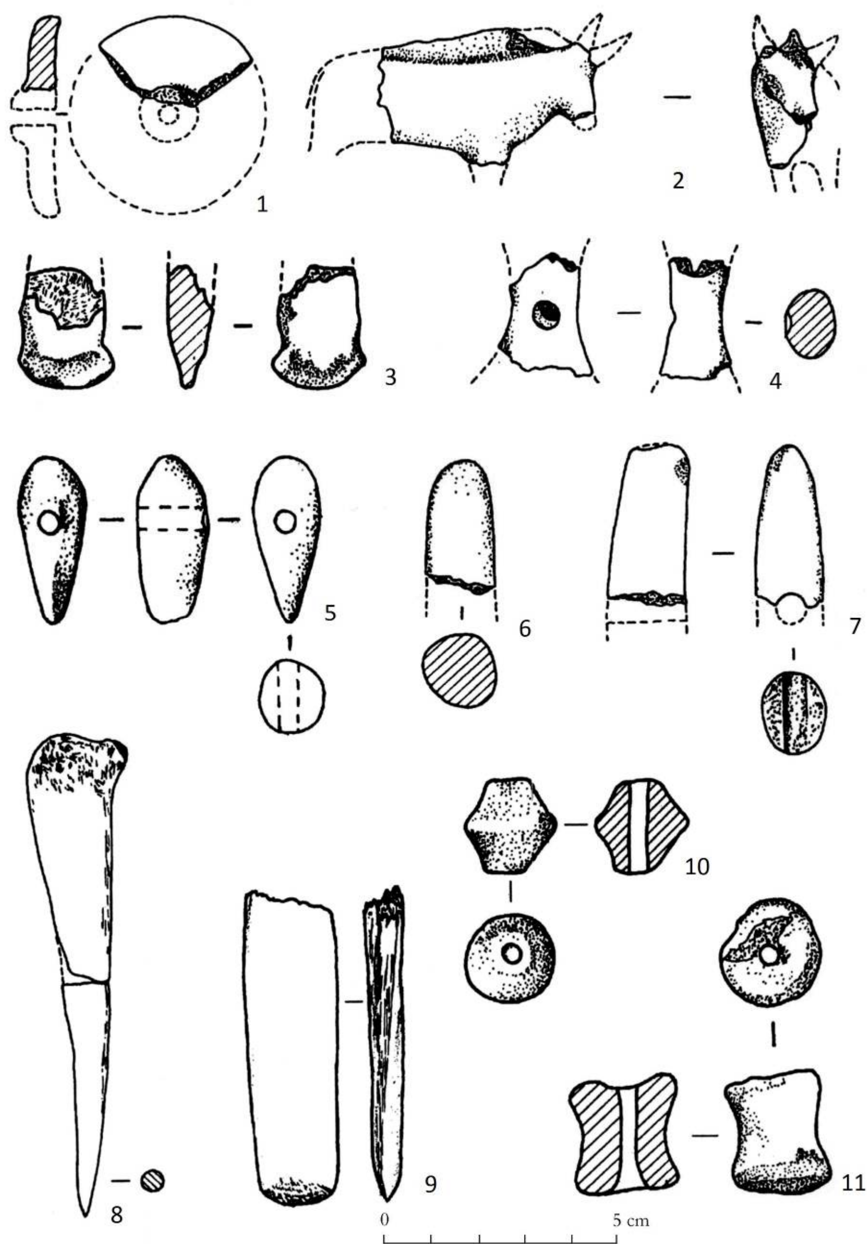
Pl. 18. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Zoltan
(după V. Cavruc)

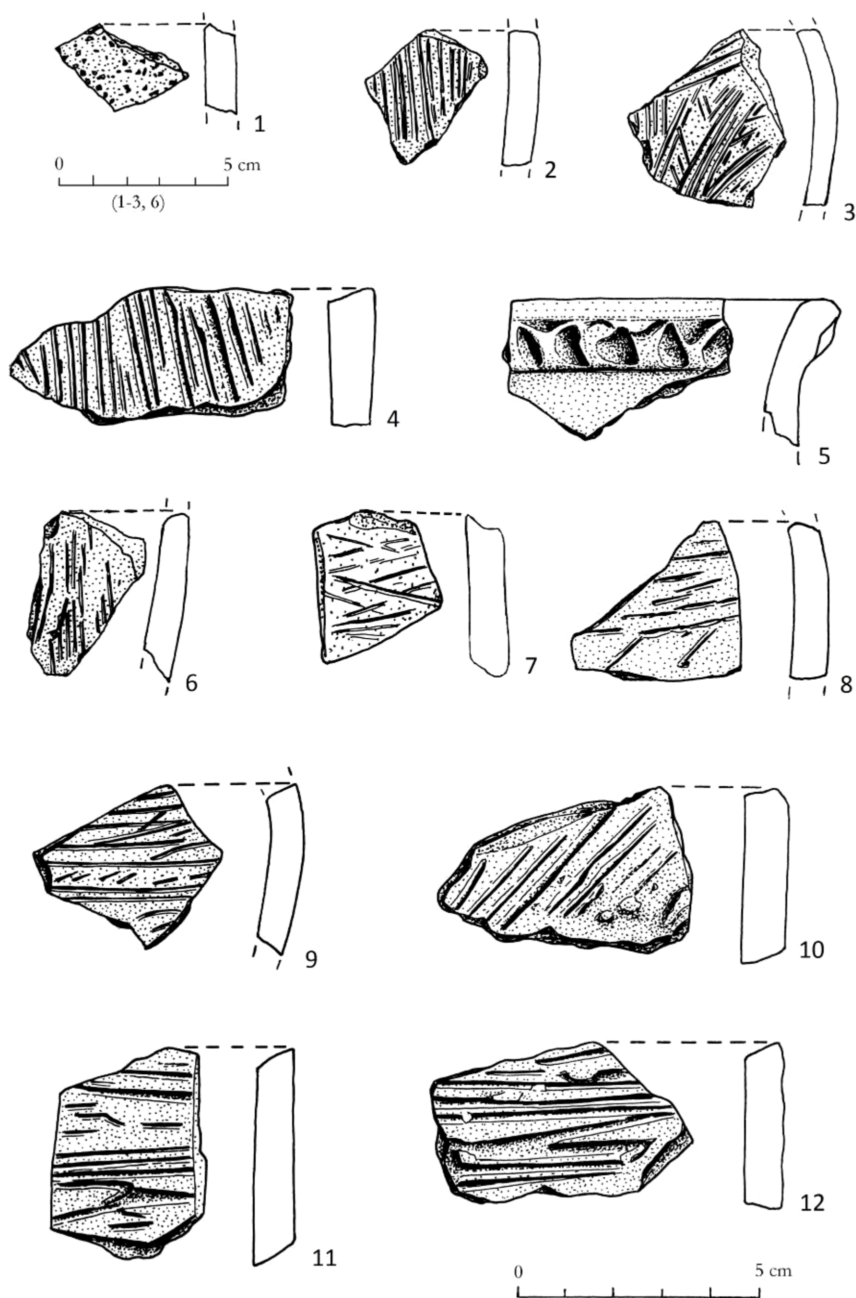
Pl. 19. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Zoltan (după V. Cavruc)

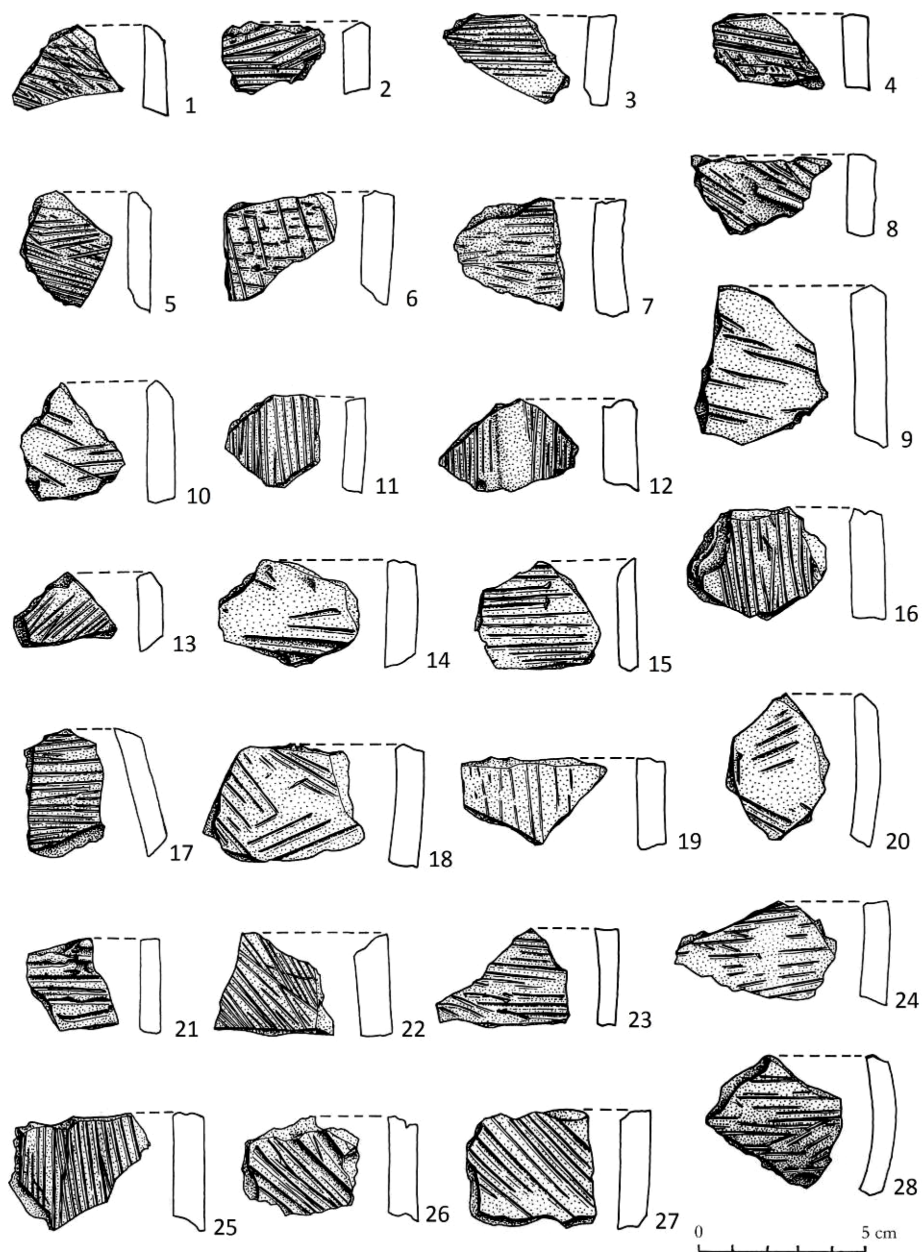
Pl. 20. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Zoltan (după V. Cavruc)

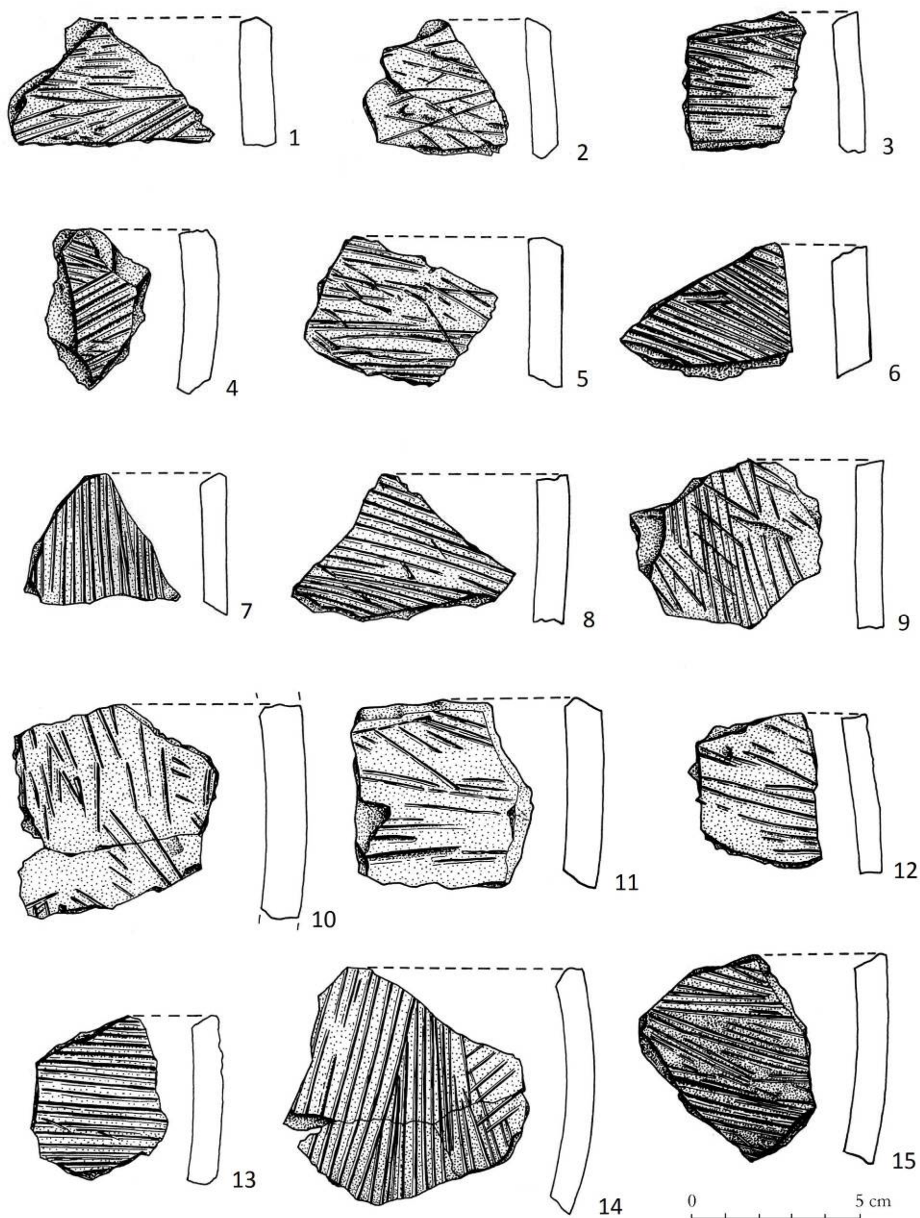
Pl. 21. Rotiță de cărucior (1), statuetă zoomorfă (2), toporaşe miniaturale din lut ars (3, 5-7), unelte din os (8-9), fusaiolă (10) şi mosor (11) din Bronzul timpuriu de la Zoltan (după V. Cavruc)

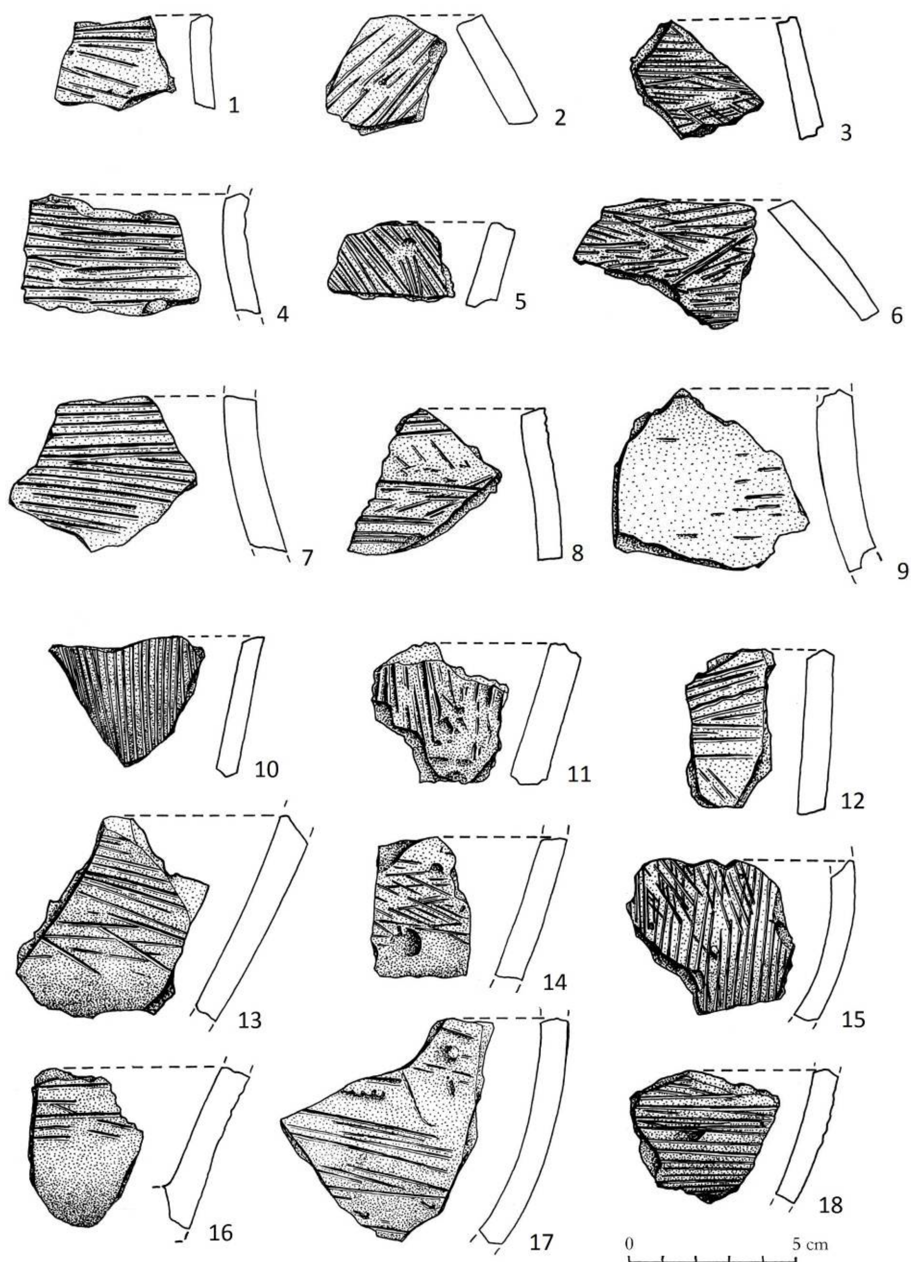
Pl. 22. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Vințu de Jos-*Deasupra Satului* (după C. I. Popa)

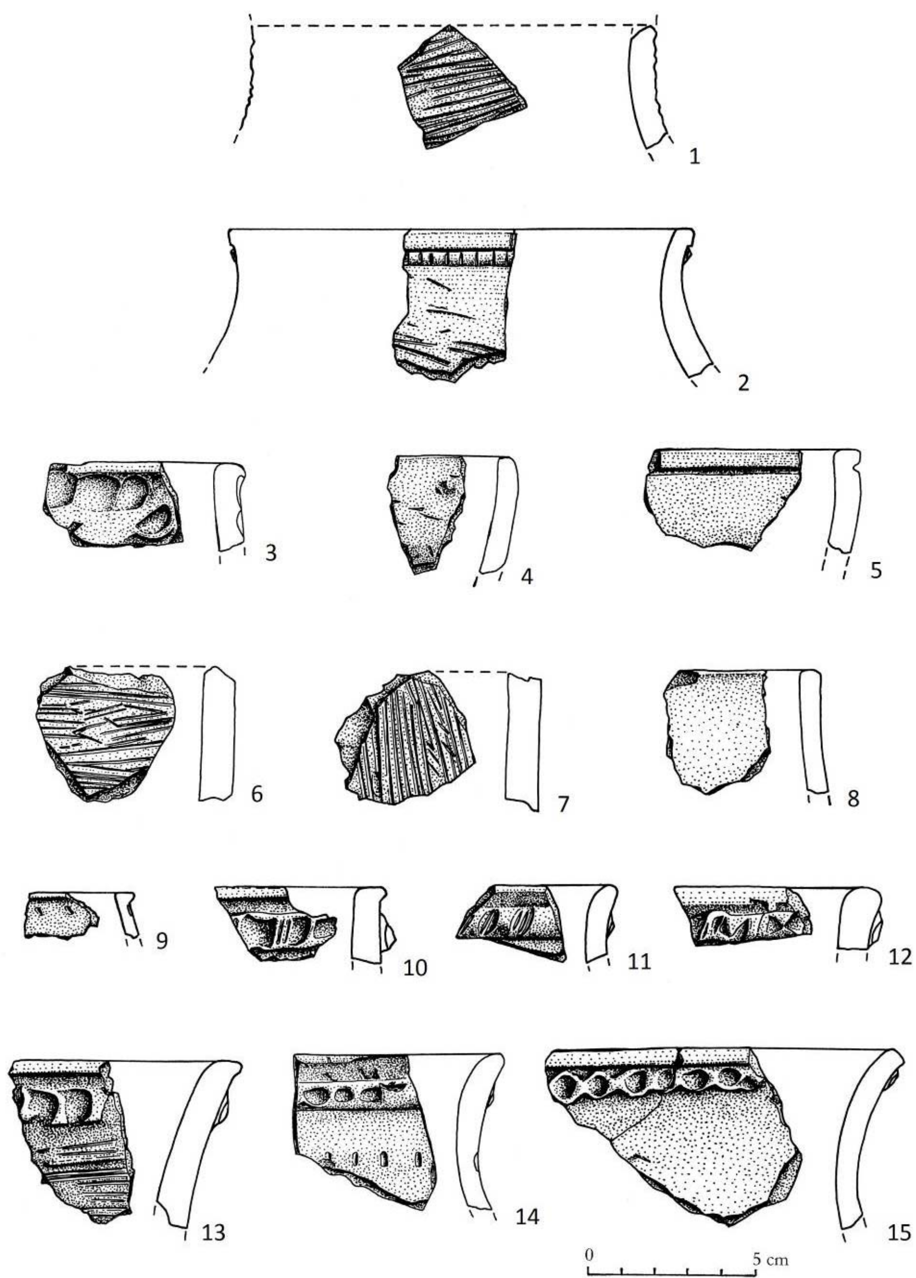
Pl. 23. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

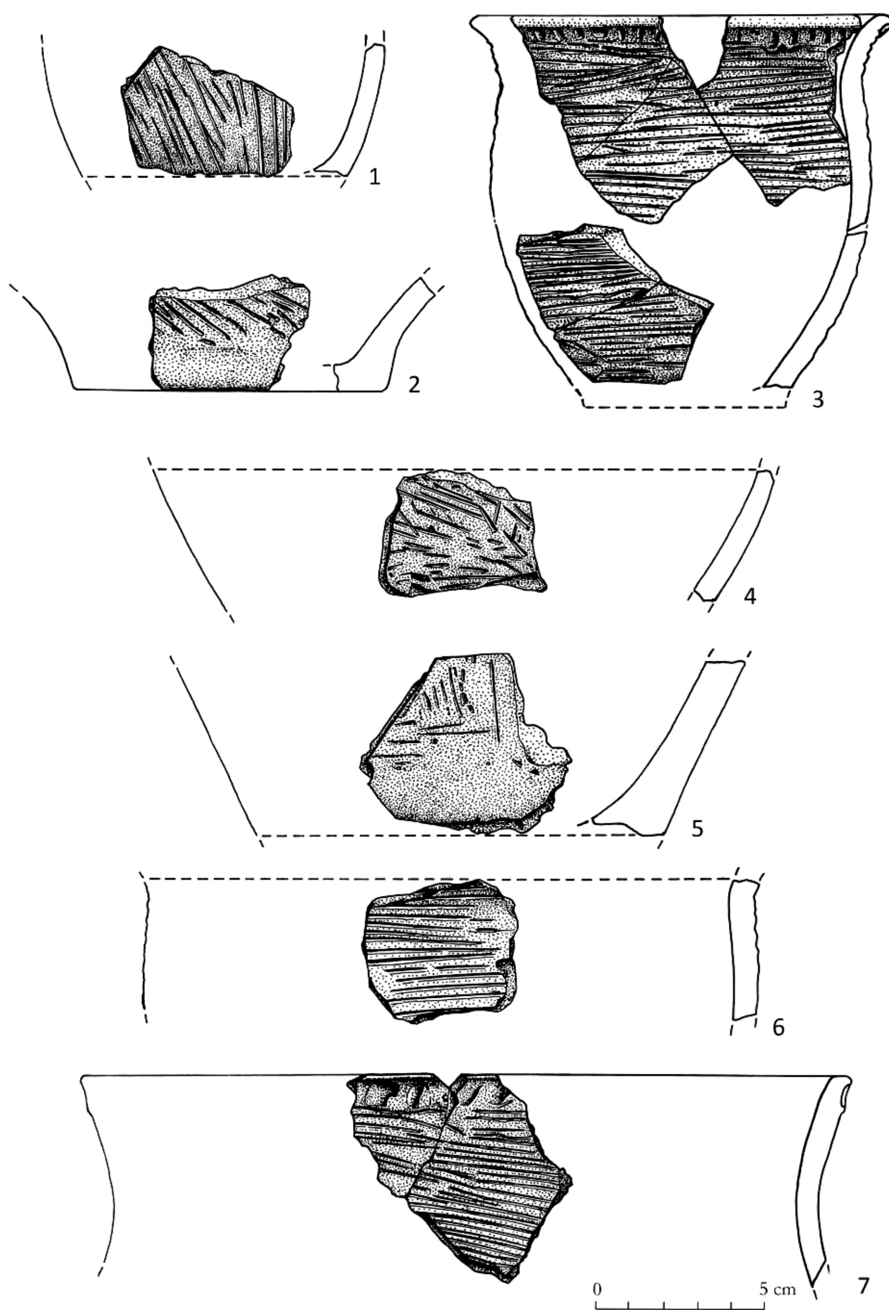
Pl. 24. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

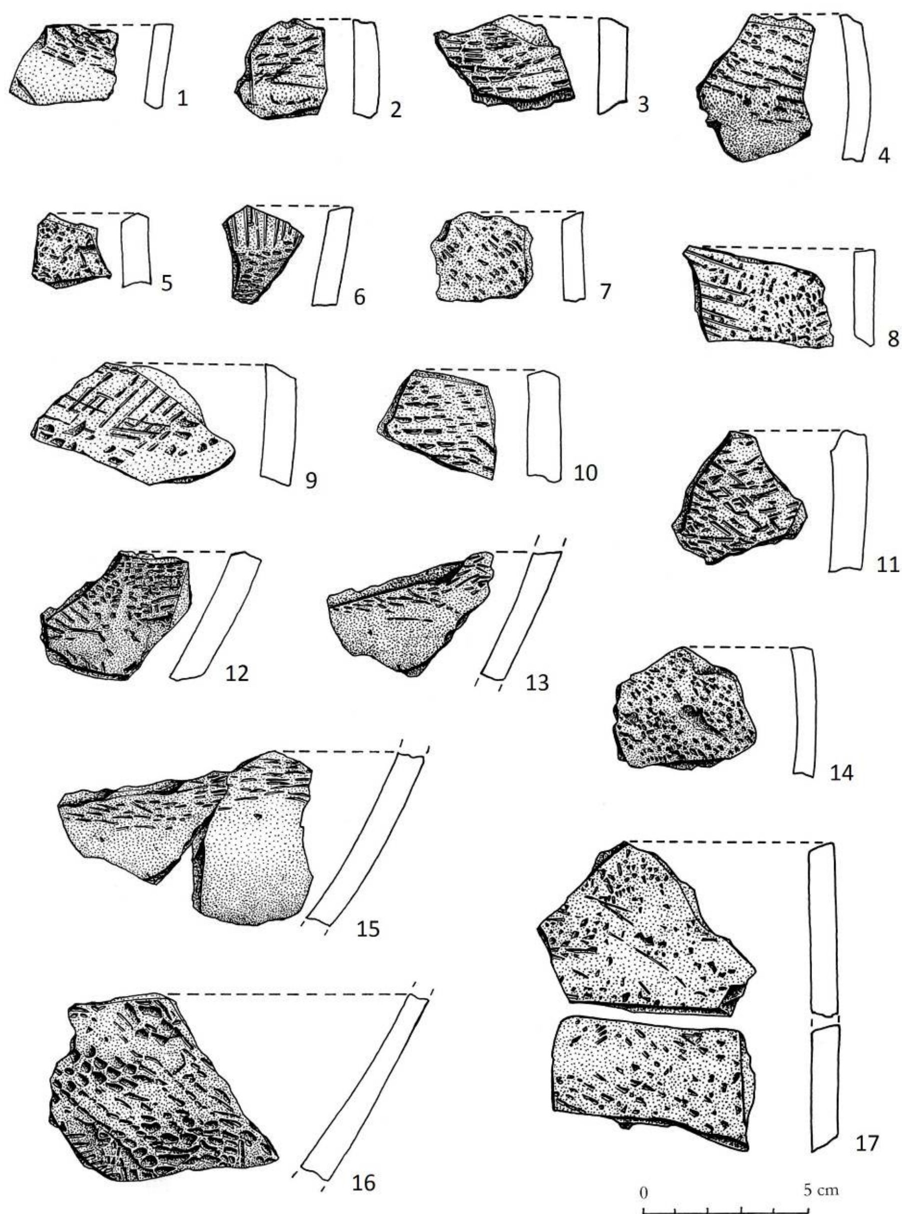
Pl. 25. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

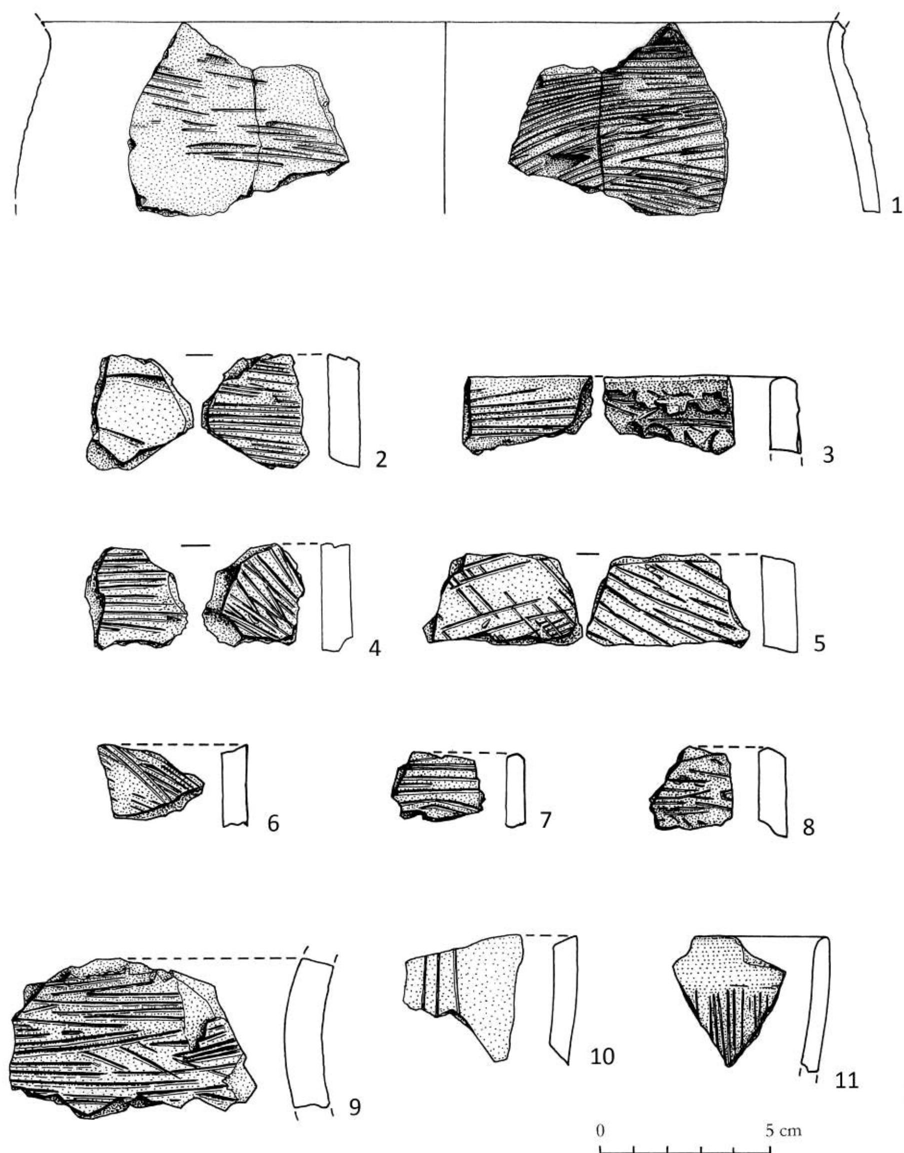
Pl. 26. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

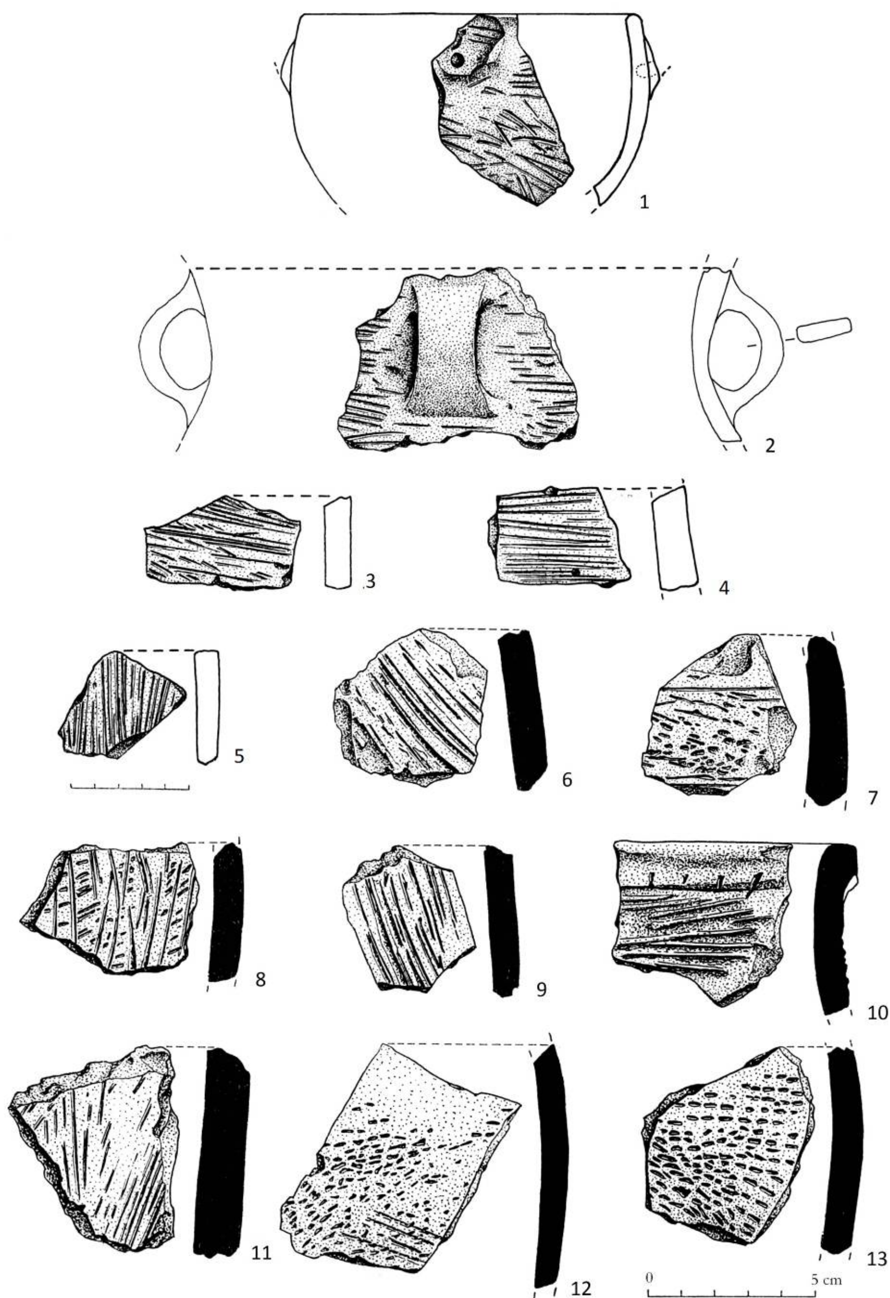
Pl. 27. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

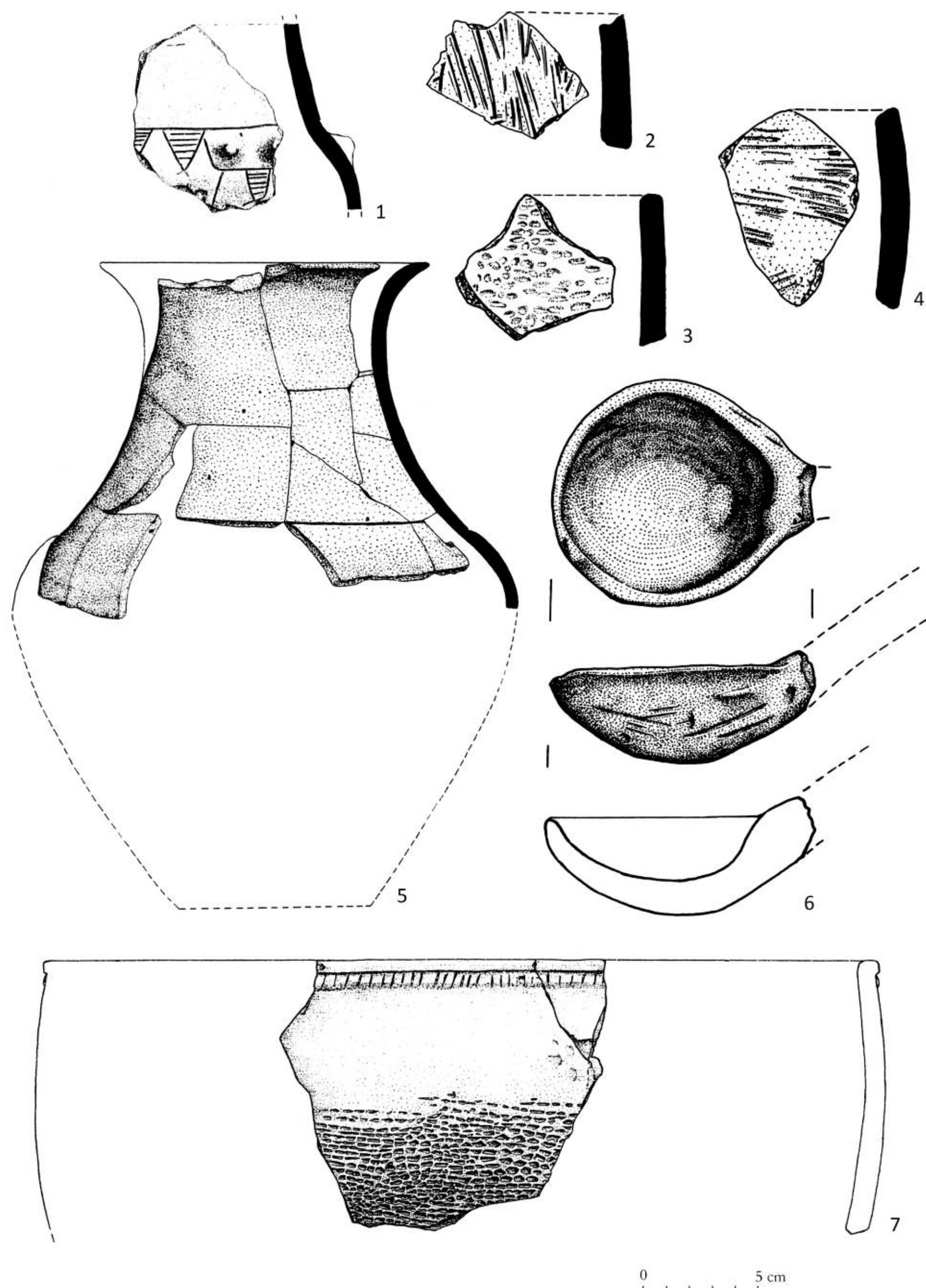
Pl. 28. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

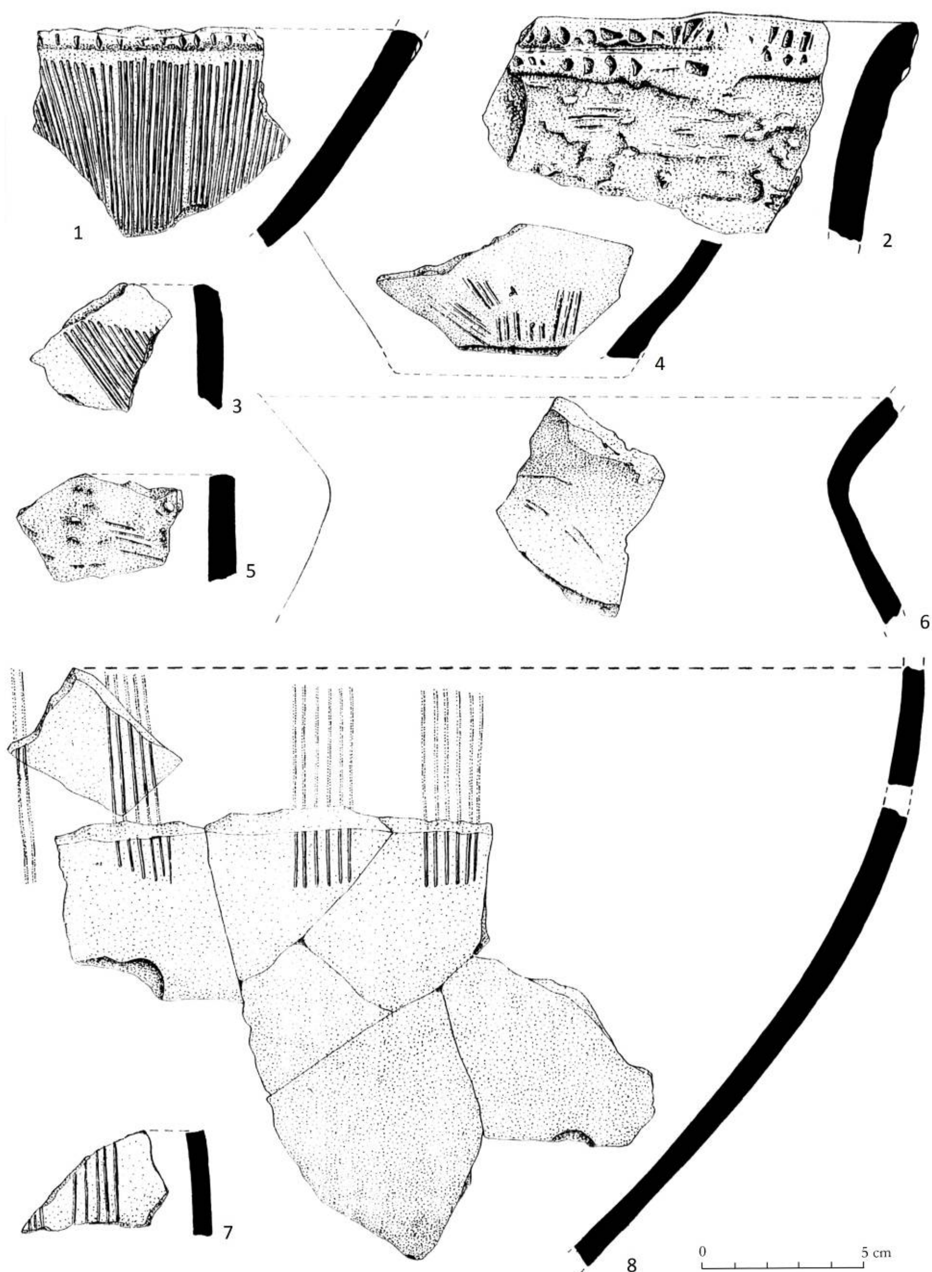
Pl. 29. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Miceşti-*Cigaşe* (după C. I. Popa)

Pl. 30. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Fărău (1), Ghirbom (2), Limba (3), Petreşti (4), Rapoltu Mare (5-7), Deva-*Dâmbul Popii/Str. Depozitelor* (8-13) (după C. I. Popa)

Pl. 31. Ceramică din Bronzul timpuriu de la Răhău (1), Lancrăm (2-4), Sebeş-*Ţiglăria lui Weber* (5), Miceşti (6), Aiud (7) (1-6 – după C. I. Popa; 7 – după H. Ciugudean)

Pl. 32. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Miercurea Sibiului-*Gară* (1-3, 5) şi Săsciori-*Vârful Măglii* (4, 6-8) (după C. I. Popa)

cum le cunoaştem în Banat, la Gornea-*Vodneac*[561], Valea Timişului-*Rovină*[562], în Oltenia la Orleşti[563] iar în Transilvania la Miceşti[564]. Asemenea exemplare, târzii, fără decor, se pare că sunt prezente şi în aşezarea Hatvan de la Tiszaluc[565]. Probabil din castroanele de tip Foeni-Ocnele Mari derivă cele întâlnite în grupul Visag-Iaz, la Iaz, sub buza cărora întâlnim şi impresiuni circulare[566] asemenea celor cunoscute anterior de la Ocnele Mari, Orleşti, Războieni ş. a.

Datarea mai timpurie a orizontului Foeni-Ocnele Mari este întărită şi de prezenţa la Ocnele Mari a vaselor cu perforaţii sub buză, de tradiţie Glina[567], ce lipsesc la Orleşti, Gornea sau în Transilvania, dacă am exclude, în ultimul caz buza cu manşetă perforată de la Deva-*Dealul Cetăţii*, atribuită unui orizont mai timpuriu[568].

O mare pată albă pe harta descoperirilor din BT III avem pentru nordul Transilvaniei situaţie ce trebuie, desigur, corelată unui stadiu al cercetărilor. Datele puţine pe care le cunoaştem ne indică în zona de nord-est prezenţa unor elemente cu caracteristici comune celor din centru sau sud. Avem aici în vedere aşezările care au furnizat ceramică decorată cu măturicea de la Galaţii Bistriţei[569] şi Chiuza[570], este adevărat fără decor textil, situaţie ce le poate modifica datarea şi la o vreme mai timpurie. Şirul de impresiuni prezente pe buza îngroşată (manşetă?) de la Chiuza[571] cu analogii foarte bune în aşezarea de la Limba[572], apropie descoperirea de cele tipice pentru Copăceni, cele două apariţii putând constitui o moştenire din partea acestui grup. Deocamdată nu avem date concrete despre ocuparea zonei Sălajului de către comunităţi Gornea-Foeni. Este posibil ca pe viitor să avem documentate în acest areal alte grupe, genetic legate de realităţile din nord-vest (Crişana sau Sătmar), din aria Sanislău ori Andrid.

---

561 GUMĂ 1997, pl. XI/8; XII/1, 3-4.
562 GOGÂLTAN 1996 a, pl. XIV/12.
563 PETRE-GOVORA 1998, fig. 5/8; 6/5-7.
564 PAUL ET ALII 2002, p. 11, pl. VI/11.
565 KALICZ 1968, pl. XLVI/11; XLVII/17.
566 PETROVSZKY, GUMĂ 1979, pl. XIV/1, 15; XVIII/9, 11, 14; GUMĂ 1997, pl. LV/3, 14; LVI/4, 14, 17-18.
567 PETRE-GOVORA 1988, fig. 2/10; 3/1-4, 7; 4/4, 6, 11, 14; PETRE-GOVORA 1995, fig. 2/10; 3/1-4, 7; 4/4, 6, 11, 14.
568 RIŞCUŢA 1998 b, p. 210, pl. VI/11.
569 HARHOIU 1979, p. 321; MARINESCU 2003, p. 335, pl. XXVIII/6.
570 MARINESCU 2003, p. 331, pl. XXI/11, 14.
571 MARINESCU 2003, p. 331, pl. XXI/11, 14.
572 CIUGUDEAN 1996, fig. 86/8.

Dinamismul comunităților transilvănene ar fi condus, în opinia lui V. Cavruc şi la formarea unui grup în Ucraina subcarpatică, documentat prin aşezarea de la Loeva, ce prezintă afinități cu descoperirile de la Zoltan[573]. În situl de la Loeva sunt prezente forme (vase-borcan, străchini calotiforme) decorate cu măturicea foarte asemănătoare celor din aria grupului Gornea-Foeni. Din păcate cele două complexe cercetate aici, dintre care unul (Groapa B) mai târziu, cu elemente Komarov timpurii, nu au fost publicate separat, astfel încât asocierile de forme şi ornamente este dificil de realizat[574]. Apropierile cele mai bune se pot face însă cu descoperirile de la Lunca I din Moldova[575].

Definirea, din punct de vedere cultural, a situației din BT III transilvănean nu ştim dacă se rezumă doar la existența grupului Gornea-Foeni. Aceasta, cel puțin prin prisma unei descoperiri de la Vințu de Jos-*Deasupra Satului*, de unde provine un castron cu buza teşită oblic la interior şi răsfrântă în afara decorat pe corp cu incizii verticale trasate cu pieptenele[576]. Dacă analogiile pentru spațiul românesc lipsesc, ele se regăsesc la Csepel, în Nagyrév timpuriu, unde întâlnim forme similare, unele prevăzute cu toarte şi decorate cu măturicea[577]. Nu este exclus ca şi materialele din *Groapa L* de la Bădeni, în care apar vase decorate vertical pe corp cu pieptenele[578], cu analogii foarte bune în necropola F de la Gemeinlebarn (Austria)[579] să aparțină aceluiaşi orizont ca şi vasul de la Vințu de Jos, deci BT III[580].

Ceramica din ultima etapă de evoluție (III b) a BT, care face trecerea spre Bronzul mijlociu, este ilustrată prin foarte puține materiale, mai mult pentru centrul şi sudul regiunii. Caracteristic pare a fi, pentru acest moment, lotul de materiale de la Miercurea Sibiului-*Gară*[581]. Aici există atât forme cât şi elemente de decor ce par diferite (mai târzii) decât cele ale grupului Gornea-Foeni. Între acestea se remarcă fragmentul unui vas pântecos, ornamentat pe partea inferioară, sub un brâu crestat, cu *Kammstrisch* **(pl. 32/1)** cu bune analogii în necropola de la

---

573 CAVRUC 2002, p. 90.
574 KRUSELNICKA 2002, p. 99-103, fig. 4-8.
575 DUMITROAIA 2000, p. 151-152, 155-156, fig. 95-98; KRUSELNICKA 2002, p. 102.
576 Material inedit.
577 SCHREIBER 1972, fig. 4/7, 9, 11.
578 BOROFFKA 1994, pl. 4/7, 9. Ar pleda în acest sens şi strachina calotiformă cu buza lățită la interior (BOROFFKA 1994, pl. 4/8).
579 NEUGEBAUER 1994, p. 91, fig. 11/8.
580 De altfel, existența la Bădeni a unui orizont databil în BT a fost deja afirmată (ROTEA 1993 b, nota 30).
581 POPA 2001-2002, p. 80, pl. VII/1-3, 5.

Szigetszentmiklós, încadrată de R. Kalicz-Schreiber în rândul descoperirilor de tip Kulcs, datate în faza III b a Bronzului timpuriu ungar[582] sau a celor Nagyrév[583]. Modalitățile de realizare a decorului prin fascicule oblice trasate cu pieptenele se regăsesc, de asemenea, foarte bine în cadrul grupului Andrid[584]. Materialele de la Daia (jud. Mureş)[585], în cadrul cărora este prezent decorul realizat din striuri trasate cu pieptenele pot marca şi ele finalul Bronzului timpuriu din aria intracarpatică, fiind paralelizate, de altfel, de către H. Ciugudean cu faza Wietenberg I[586]. În privința amforetei de la Teiuş, ea poate aparține acestei perioade (amintim asemănările de factură, cu strachina de tip Foeni-Ocnele Mari de la Aiud), deşi se admite posibilitatea datării acesteia chiar la începutul Bronzului mijlociu[587], găsindu-şi bune paralele în cultura Hatvan[588]. Dar, în niciun caz, descoperirile de la Săsciori-*Vârful Măglii*[589] nu pot fi plasate la acest moment cronologic, ci mai târziu.

Cel puțin din datele disponibile în prezent se conturează pentru grupul Gornea-Foeni o origine şi alimentări continue din mediul culturilor Nagyrév şi Hatvan. Raporturile şi granițele de demarcație cu cele două arii culturale se pot stabili, în linii mari, pe granița de vest a României. O limită, la nivelul etapei Foeni-Ocnele Mari poate fi trasată prin descoperirile de la Arad-*Buiac* şi Körösladány, care indică proxima vecinătate, spre apus, cu aria Hatvan.

În zona Banatului descoperirile din orizontul Gornea-Orleşti târzii au fost sincronizate cu cele Mureş I. Sincronismul pare a fi asigurat de prezența pe ceramica Gornea-Foeni, alături de *Besenstrich und Textilmuster* a decorului format din grupe de două-trei incizii fine, atestat în aşezarea de la Gornea-*Vodneac* şi prezent adesea pe olăria fazei I b (?) a culturii Mureş[590]. O apariție similară celor de la Gornea avem şi din Transilvania, la Miceşti **(pl. 29/10)**.

---

582 KALICZ-SCHREIBER 1981, pl. 10/8.
583 SCHREIBER 1972, fig. 8/1.
584 NÉMETI, MOLNÁR 2001, pl. XII/2; XVII/1; XXVIII/1-2; XXXI/3; XXXIII/1-3; XXXII/2; XXXV/2-4; XXXXIV/2-3; XXXVI/4; XXXXIII/1; XXXXIV/7 etc.
585 SOROCEANU ET ALII 1977, p. 59, pl. XXIII/1-2, 4; XXVIII.
586 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, fig. 86/10-14.
587 CIUGUDEAN 1996 a, p. 112.
588 KALICZ 1968, pl. CX/1-3, 8, 10.
589 H. Ciugudean încadrează greşit materialele de la Săsciori-*Vârful Măglii* în BT III (CIUGUDEAN 2003, p. 105), din moment cei noi am precizat explicit la momentul publicării lor că acestea aparțin unei faze timpurii a culturii Wietenberg.
590 GUMĂ 1997, p. 28-29, pl. X/8; XI/4-7; XII/6.

IX.1. *Încadrarea cronologică a BT III transilvănean*

În privința încadrării cronologice a BT III din Transilvania, demersul poate fi realizat doar indirect, prin intermediul datelor absolute cunoscute pentru regiunile învecinate. Astfel, cultura Nagyrév a fost datată pe parcursul celei de a doua jumătăți a mileniului III a. Chr.[591]. Faza timpurie a culturii Hatvan poate fi plasată, pe baza datelor ^{14}C începând cu 2450-2050[592]. Sfârşitul Bronzului timpuriu şi începutul celui mijlociu din Europa centrală a fost datat undeva înainte de anul 2000 a. Chr., fiind precizat îndeosebi prin datele obținute din necropola grupei Nitra de la Branči[593]. Date ^{14}C dispunem şi pentru aşezarea de la Zornice (Slovenia), sincronă cu manifestările Gornea-Foeni, rezultatele calibrate indicând 1935±100 a. Chr., cu corecțiile dendrocronologice ajungând la 2150 a. Chr.[594]. H. Ciugudean situează sfârşitul descoperirilor de „tip Iernut", în linii mari, îndeosebi înainte de perioada Reinecke A_1 în jurul a 2000/1900 a. Chr.[595]. Prin urmare se poate aprecia o evoluție a BT III din Transilvania, judecată prin filiera sumelor datelor ^{14}C din culturile Nagyrév, Mureş, Nitra şi Hatvan[596] cuprinsă între cca. 2300/2200-2000/1900 a. Chr.

X. GRUPUL CULTURAL CIOMORTAN

O problemă de actualitate este cea legată de conținutul cultural, evoluția şi datarea grupului Ciomortan, esențială pentru definirea finalului Bronzului timpuriu în Transilvania de sud-est.

Cercetări mai vechi efectuate între anii 1956, 1960, 1967 la Ciomortan (a. Păuleni, jud. Covasna) au condus la dezvelirea unei aşezări cu materiale foate asemănătoare celor cunoscute la Costişa-*Cetățuia*, în Moldova, atribuită pentru multă vreme culturii Ciomortan[597]. După o perioadă de „tatonare", în care au fost evidențiate o serie de afinități între descoperirile „Ciomortan" şi cele de tip Costişa[598], noile descoperiri şi observații au avansat ipoteza apartenenței descoperirilor transilvănene la cultura Costişa, puse pe seama unei infiltrări est-carpatice[599]. De-a lungul

[591] RACZKY ET ALII 1992, p. 43; GOGÂLTAN 1999, p. 69, pl. 7.
[592] RACZKY ET ALII 1992, p. 43-44; GOGÂLTAN 1999, p. 65.
[593] GOGÂLTAN 1999, p. 70.
[594] GOGÂLTAN 1998, p. 195-196; GOGÂLTAN 1999, p. 72-73.
[595] CIUGUDEAN 1990-1993, p. 119; CIUGUDEAN 1996 a, p. 112, 145.
[596] Vezi aceste date la GOGÂLTAN 1999, p. 7-12.
[597] SZÉKELY 1970; SZÉKELY 1997, p. 53-55, cu istoricul cercetărilor.
[598] Vezi SZÉKELY 1970, p. 74; VULPE 1995, p. 164; CAVRUC 2000, p. 96.
[599] DUMITROAIA 2000, p. 155; CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; VULPE 2001 a, p. 10; VULPE 2001 c, p. 254; CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2001 b, p. 61.

timpului, pornindu-se de la descoperirile de la Ciomortan s-a vorbit fie de o *„cultură Ciomortan”*[600], fie de de un *„aspect cultural Ciomortan”*[601].

Punctele cu descoperiri incluse în rândul celor de tip Ciomortan se concentrează în sud-estul Transilvaniei, fiind localizate la Ciomortan/Păuleni[602], considerat recent singurul sit cert aparţinând acestei manifestări culturale[603], la Poian[604], Peteni[605], Rotbav[606], Sântionlunca[607], Zoltan[608] şi Braşov[609]. La acestea, E. Zaharia includea şi descoperirile de la Târgu Secuiesc[610]. O prezenţă singulară a fost identificată recent în sud-vestul ariei intracarpatice, la Răhău-*La Şipote*[611], cu analogii foarte bune în aşezarea de la Peteni[612]. Aceasta, prin caracterul său izolat nu ştim dacă extinde aria Cimortanului, cum pare puţin probabil, sau reprezintă doar un produs de import într-un mediu cultural încă greu de intuit.

Reluarea studierii culturii Costişa, în ultimii ani, a permis extinderea discuţiei şi asupra spaţiului situat la vest de Carpaţii Orientali. Originea şi evoluţia grupului Ciomortan este încă vag lămurită, părerile fiind împărţite. Zs. Székely vede acest grup ca format „pe un fond Schneckenberg şi Monteoru-Costişa”[613] datat înainte de cultura Wietenberg[614]. Acum peste trei decenii, Z. Székely pleda pentru o participare a culturii Ciomortan la dezvoltarea culturii Wietenberg[615]. În schimb, N. Chidioşan vedea în această manifestare un aspect zonal al

---

600 SZÉKELY 1970; ZAHARIA 1970, p. 65; ZAHARIA 1995, p. 151-152.
601 CAVRUC 2000, p. 96.
602 Vezi ZAHARIA 1970, p. 65; ZAHARIA 1995, 151-151; CAVRUC, DUMITROAIA 2000; VULPE 2001 a, p. 10.
603 CAVRUC 2001 a, p. 55; CAVRUC 2001 b, p. 62; CAVRUC 2002, p. 89.
604 ZAHARIA 1995, p. 151; CAVRUC 2001 a, p. 55; CAVRUC 2002, p. 89.
605 SZÉKELY, SZÉKELY 1979, p. 71-72; ZAHARIA 1995, p. 151; CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2002, p. 89.
606 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2001 c, p. 73; CAVRUC 2002, p. 89. Includerea s-a făcut pe materialele considerate de A. C. Florescu ca fiind de tip Noua I, cu elemente de tradiţie Costişa-Komarov sau Tei (FLORESCU 1991, fig. 15/3-5).
607 CAVRUC 2002, p. 89.
608 CAVRUC 2002, p. 89.
609 CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2002, p. 89.
610 ZAHARIA 1995, p. 151.
611 POPA 2001-2002, p. 81-82, pl. VI/11. Pentru triunghiuri alungite haşurate orizontal semnalăm corespondenţe şi în mediul Hatvan (KALICZ 1968, pl. CXI/4).
612 SZÉKELY 1980, fig. 4/5.
613 SZÉKELY 1997, p. 22.
614 SZÉKELY 1987, p. 139.
615 SZÉKELY 1970, p. 74-75.

primei faze Wietenberg[616]. În accepțiunea lui T. Muscă putem vorbi de o cultură Ciomortan, pe parcursul căreia apar primele elemente ale culturii Wietenberg[617]. Prezența în proporție ridicată a ceramicii decorate în tehnica *Besenstrich* a atras după sine căutarea originii în descoperirile de „tip Iernut". Într-adevăr, aşa cum bine s-a evidențiat, nu puține sunt elementele comune, de legătură între descoperirile din Bronzul timpuriu de la Zoltan şi cele de tip Ciomortan, precum prezența masivă a ceramicii cu măturicea sau, izolat, a triunghiurilor incizate umplute cu puncte[618].

Prin urmare, înainte de a creiona evoluția grupului Ciomortan este necesară o abordare care să-i precizeze începuturile, cu atât mai mult cu cât acestea, în lumina unor vechi cercetări şi noi opinii este foarte timpurie. Recent V. Cavruc a avansat ipoteza unei posibile geneze a Ciomortanului din grupul Jigodin, în cadrul căruia se regăsesc unele forme şi motive realizate din romburi şi triunghiuri asemănătoare cu cele Ciomortan şi chiar un posibil contact cronologic între cele două manifestări, la un orizont contemporan cu Monteoru IC_3 sau, eventual, I C_4[619].

Acest punct de vedere, ce susține o datare foarte timpurie este însă argumentat cu importurile de tip Ciomortan din aria culturii Monteoru. Astfel, în nivelul contemporan fazei Monteoru IC_4 de la Sărata Monteoru se regăsesc elemente decorative tipice grupului Ciomortan, ce ar face dovada unei contemporaneități Ciomortan-Monteoru IC_4 şi IC_3[620], la care putem adăuga şi pe cele din aşezarea Monteoru IC_3 de la Mândrişca[621]. Prin urmare, grupul Ciomortan îşi începe evoluția cândva la finalul BT II transilvănean. În această schiță evolutivă culturală ar trebui să acceptăm, în consecință, o evoluție în paralel a grupului Ciomortan într-o altă etapă cu descoperirile atribuite grupului Gornea-Orleşti de la Zoltan şi chiar o succesiune Ciomortan - Gornea-Orleşti în sud-estul Transilvaniei (!) şi nu invers, cum s-a afirmat îndeobşte[622]. Nu este exclusă, astfel, o evoluție de scurtă durată, poate chiar accidentală a „grupului Gornea-Orleşti"/„Zoltan" de la Zoltan, unde avem un complex total atipic în

616 CHIDIOŞAN 1980, p. 71, 85.
617 MUSCĂ 1979, p. 88.
618 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; CAVRUC 2002, p. 90.
619 CAVRUC 2002, p. 90, 93. O motivistică identică este întâlnită şi pe interiorul cupelor de tip Makó (KALICZ 1968, pl. V/5).
620 CAVRUC 2002, p. 91; CAVRUC, BUZEA 2002, p. 50.
621 Vezi BICHIR 1970, fig. 8/5.
622 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133; CAVRUC 2002, p. 90.

peisajul BT din România şi nu numai; mai mult, alte descoperiri de acest tip lipsesc în zonă. Ipoteza este sprijinită şi de numărul mai mare de descoperiri Ciomortan, cât şi de evoluția grupului până în Bronzul mijlociu, fapt ce indică şi o „impunere" a sa în teritoriul pe care îl controla în sud-estul Transilvaniei şi, foarte probabil, şi la răsărit de Carpați.

În Moldova descoperiri similare celor de tip Ciomortan sunt reunite în cultura Costişa. O problemă ce îşi aşteaptă încă o rezolvare satisfăcătoare este legată de geneza acestei manifestări. Publicarea săpăturilor de la Siliştea (jud. Neamț) au permis lui N. Bolohan şi C. Crețu, pe baza prezenței în acest sit a decorului în *Besenstrich* şi a pieselor de podoabă de tip *Noppenringe*, avansarea posibilității unei aport central-european la formarea culturii Costişa[623]. În săpăturile de la Lunca-*Poiana Slatinei* (jud. Neamț) au fost surprinse două niveluri de locuire atribuite de Gh. Dumitroaia *culturii Costişa-Komarov*. Însă, în opinia lui Al. Vulpe ceramica nivelului inferior nu-şi află analogii în ceramica de tip Costişa; mai mult chiar, nici ceramica din nivelul superior nu oferă materiale identice întru totul celor de la Costişa. În schimb, ceramica primului nivel de la Lunca şi-ar găsi corespondențe în cea a grupurilor Edineț şi Iernut. În urma acestor observații, Al. Vulpe este îndreptățit să remarce că *„totuşi, fondul cultural anterior culturii Costişa care ar trebui să explice formarea acestei culturi nu este încă deplin cunoscut"*[624].

Fig. 4. Harta cu răspândirea descoperirilor de tip Ciomortan din Transilvania

[623] BOLOHAN, CREȚU 2004, p. 61.
[624] VULPE 2001 a, p. 10. La rândul ei, Marilena Florescu atrăgea mai demult atenția asupra imposibilității explicării originii culturii Costişa din vechiul fond Folteşti II (FLORESCU 1970, p. 67, nota 36).

Unele elemente decorative de la Lunca, cum ar fi triunghiurile afrontate ce formează în negativ romburi[625] îşi găsesc analogii în aşezarea de la Biharugrán (Ungaria), la vreme de Otomani timpuriu-Hatvan timpuriu[626].

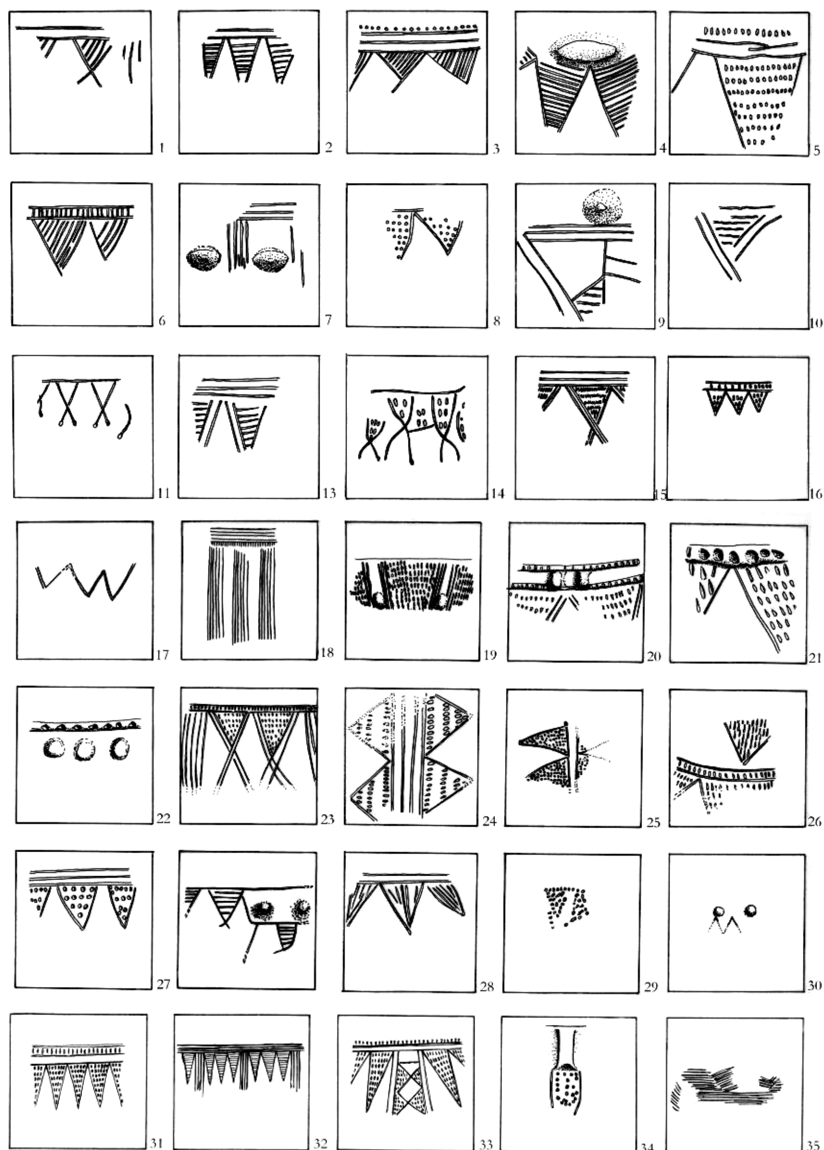
Contrar acestor opinii, V. Cavruc găseşte analogii pentru nivelul Lunca I în faza clasică a culturii Trzciniec şi îl datează la o vreme posterioară culturii Costişa, deci mult mai târziu. Prin prisma acestor observaţii arheologul amintit apreciază drept prematură folosirea temenului de „complex Costişa-Komarov"[627]. Grupului Edineţ[628], amintit de noi, i-au fost găsite corespondenţe în cultura Hatvan, afirmaţie forţată în opinia lui C. Schuster[629]. După aspectul culturii materiale pare mai timpuriu, observaţie justă dacă ne gândim că pentru acesta au fost invocate analogii cu grupul Odaia Turcului şi depunerile inferioare de la Sărata Monteoru[630].

Pe de altă parte, Gh. Dumitroaia vede aşa-zisa *„cultură Ciomortan"* ca pe un aspect local al complexului Costişa-Komarov, nuanţând cu precizarea că siturile din Moldova şi cele est-transilvănene formează împreună o variantă regională contemporană, cel mai probabil, cu faza a doua a culturii Komarov[631].

Din aşezările transilvănene de „tip Ciomortan" a fost semnalată deja cantitatea importantă de ceramică striată[632]. În Moldova, atât în aşezarea eponimă de la Costişa, cât şi în cele de la Deleni-Neguleşti, Luminiş, Lunca, Poduri, Siliştea şi Văleni decorul striat apare, sporadic, pe castroane şi vase-borcan atribuite culturii Costişa, datate pe baza importurilor monteorene la un orizont Monteoru IC_{4-3}-IC_3[633]. Potrivit Ancăi Popescu, prin intermediul ceramicii striate cultura Costişa se leagă de manifestările similare din sud-estul Transilvaniei şi de cele din bazinul Dunării mijlocii[634]. Pentru această categorie ceramică Gh. Dumitroaia stabilea legături cu ceramica similară apărută în sud-estul

---

625 DUMITROAIA 2001 a, pl. 47/3.
626 ECSEDY 1978, fig. 4/2.
627 CAVRUC 2002, p. 92.
628 DERGACEV 1994, p. 129, 137, fig. 7.
629 SCHUSTER 1997, p. 157.
630 VULPE 2001 b, p. 237.
631 DUMITROAIA 2000, p. 156; DUMITROAIA 2001 a, p. 22.
632 ZAHARIA 1995, p. 152.
633 POPESCU 2000, p. 203-204, fig. 1-3; CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 133, pl. XIX; POPESCU 2001, p. 25; DUMITROAIA 2001 a, p. 20.
634 POPESCU 2000, p. 204.

Pl. 33. Repertoriul ornamentelor grupului Ciomortan din Transilvania

Transilvaniei la Păuleni (Ciomortan) *„zonă în care a existat anterior grupul cultural Zoltan”*[635].

Cercetările în situl eponim de la Păuleni (Ciomortan) i-au permis şi prilejuit lui V. Cavruc apariţii repetate pe marginea descoperirilor de tip Ciomortan. După o perioadă de acumulări acesta conchide recent că putem vorbi de *„aparteneţa descoperirilor atribuite până acum cuturilor Costişa şi Ciomortan la o singură cultură, pentru care ar fi mai potrivită probabil denumirea de «Costişa-Ciomortan»”*. Descoperirile sud-est transilvănene nu ar constitui altceva decât rezultatul unei expansiuni estice, Costişa, de dincolo de Carpaţi. Totuşi, V. Cavruc sesizează nu mai puţin de patru aspecte, diferenţiate pe criterii geografice şi conologice, în cadrul preconizatei culturi, anume *Ciomortan, Costişa, Lunca şi Zoltan*[636].

Aspectul Ciomortan ar fi ocupat bazinul Trotuşului, de o parte şi alta a Carpaţilor. Îi sunt atribuite doar două aşezări, Păuleni în Transilvania şi Poduri în Moldova. Caracteristice ceramicii acestui aspect sunt triunghiurile umplute cu împunsături realizate pe vase fine sau semifine. Pe baza observaţiilor stratigrafice aspectul a fost încadrat cronologic între grupul Jigodin şi faza Wietenberg II[637]. Prezenţa unor castroane calotifome cu toarta ce porneşte din buză la Costişa[638], leagă credem acest areal de zona Olteniei unde, în locul decorului striat regăsim impresiuni textile[639]. Aceste descoperiri par a susţine ipoteza pătrunderii comunităţilor Gornea-Foeni din Oltenia în zona de sud-est transilvăneană.

Aspectul Costişa întâlnit exclusiv în Moldova şi în mod special la Costişa, Siliştea şi Deleni a fost datat ante Monteoru IC_2, la vreme de Reinecke Bz. A_1[640]. În lumina descoperirilor din aşezarea eponimă de la Costişa, se pare locul comunităţilor costişene este luat de cele monteorene, cele două fiind contemporane pentru o perioadă de timp, la nivel de Monteoru IC_3 şi IC_2[641].

Aşa-numitul *aspect Zoltan* este considerat, măcar în parte contemporan cu aspectul Ciomortan[642]. Un fragment ceramic de la Zoltan decorat cu triunghiuri umplute cu împunsături este lucrat în

---

635 DUMITROAIA 2001 a, p. 20.
636 CAVRUC 2002, p. 89-92.
637 CAVRUC 2002, p. 89-90.
638 POPESCU 2000, p. 203, fig. 2/1-2.
639 POPESCU 2000, p. 203, fig. 2/1-2.
640 CAVRUC 2002, p. 92.
641 VULPE 2001 a, p. 12; POPESCU 2001, p. 26. E. Zaharia plasa această posibilă contemporaneitate, pe baza importurilor, la nivelul subfazei Ic3 (ZAHARIA 1995, p. 152).
642 CAVRUC 2002, p. 90-91.

manieră Ciomortan[643] **(pl. 20/21)**. Acest decor, în manieră identică, are o apariție timpurie în Bronzul de la sud de Dunăre, unde îl regăsim la Varna, încă la vreme de Ezerovo II[644].

Cel puțin în stadiul actual credem că se poate admite o evoluție de lungă durată a grupului Ciomortan, departe de a fi o prezență pasageră în Transilvania. E. Zaharia atingând problema periodizării *„culturii Ciomortan"* avansa, de altfel, posibila existență a două faze evolutive[645], deocamdată greu de precizat şi definit. Importurile Ciomortan din nivelurile timpurii de la Sărata Monteoru ar indica existența unei aşezări care îşi are începuturile mai devreme decât cea de la Păuleni. Astfel, pare firesc să admitem o evoluție a Ciomortanului pe durata a două faze.

Un indiciu al evoluției grupului l-ar putea constitui ceramica, dar nu dispunem încă de complexe cercetate decât la Păuleni. Remarcăm însă prezența în olăria Ciomortan, dar şi Costişa a unor forme şi ornamente specifice zonei central-europene[646]. O categorie aparte a ceramicii Ciomortan o formează vasele decorate cu măturicea, întâlnite în număr ridicat în aşezarea de la Păuleni. Uneori şi interiorul vaselor este ornamentat în aceeaşi manieră[647]; proporția ridicată a ceramicii striate în Ciomortan este explicată printr-o transmitere din partea „grupului Zoltan"[648]. Importantă de amintit este şi prezența decorului realizat prin împunsături succesive[649] văzut şi ca o posibilă derivare din cel şnurat[650]. Forma ceramică cea mai expresivă în privința racordării grupului Ciomortan cu lumea vestică este amforeta. Un exemplar de la Peteni poate fi comparat cu descoperiri de la Tőszeg[651] şi Novi Sad[652] ori cu un exemplar Mureş de la Periam[653], numeroasele amforete din aşezarea eponimă de la Costişa fiind apropiate ca formă de cele întâlnite în cultura Vatina[654]. Pentru amfora cu corpul pântecos şi puternic bitronconic de la

---

643 CAVRUC 2002, p. 90.
644 TONČEVA 1981, p. fig. 17/11-12; 20/1.
645 ZAHARIA 1995, p. 152.
646 Spre exemplu, discutând tipul G1 al cănilor de la Derşida, ce apar încă din nivelul I, N. Chidioşan remarca lipsa analogiilor exacte, singurele repere fiind oferite de cultura Costişa, mediu în care originea o căuta în repertoriul formelor din Bronzul timpuriu ungar (Zók, Nagyrév şi Hatvan) (CHIDIOŞAN 1980, p. 40).
647 CAVRUC 2001 b, p. 60; CAVRUC, BUZEA 2002, p. 44, pl. V/5-6; XX/2-5.
648 CAVRUC 2001 b, p. 61.
649 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 132-133, pl. V-XI; XII/1-3; XIII-XVI.
650 CAVRUC 2002, p. 90.
651 SCHALK 1981, pl. 28/136.
652 TASIĆ 1981, pl. 1/2.
653 SOROCEANU 1991, pl. 44/11.
654 BOGDANOVIĆ 1996, pl. I/3; II/2-7.

Costişa pot fi căutate analogii în cănile mari cu torţi asimetrice din cultura Vinkovici[655]; în acelaşi mediu cultural poate fi regăsită şi forma pentru amfora cu gâtul îngust de la Poduri (jud. Bacău)[656]. De asemenea, în cazul unei amforete de la Păuleni ce prezintă pe fund un decor cruciform[657] se pot invoca bune analogii în descoperiri similare din aria culturii Mureş[658]. Decorul incizat format din triunghiuri alungite, haşurate oblic, marcate în partea superioară de o bandă umplută cu mici impresiuni, sau din triunghiuri redate în aceeaşi manieră, dar haşurate paralel cu laturile lungi, în V sau orizontal vădeşte bune analogii cu ceramica din stratul B II de la Tőszeg, ce aparţine începutului etapei Reinecke Bz. A_1[659]. O cană decorată cu triunghiuri având capetele petrecute umplute cu impresiuni circulare, foarte asemănătoare celor Ciomortan e cunoscută din tell-ul de la Vărşand[660], la vreme de Otomani II. O formă specifică grupului Ciomortan şi apoi culturii Costişa este amfora decorată pe umăr cu triunghiuri alungite umplute cu împunsături între care se intercalează câte patru benzi dispuse în cruce ce formează în negativ, prin cruţare, romburi înlănţuite. Asemenea vase se cunosc de la Păuleni[661] şi Costişa[662]. Triunghiuri haşurate ce formează în negativ romburi apar şi în mediu Corneşti-Crvenka, la începutul Bronzului mijlociu, în nivelul III de la Socodor[663].

Corespondenţele oferite de ceramică indică, pe lângă presupusul aport local, de tip Jigodin, o puternică componentă central-europeană, filtrată însă de grupele periferice ale acestui spaţiu.

Relaţia grupului Ciomortan cu cultura Wietenberg

Observaţiile stratigrafice din sud-estul Transilvaniei au demonstrat presupusa anterioritate a grupului Ciomortan în relaţie cu cultura Wietenberg[664]. Raportul Ciomortan-Wietenberg pare acum lămurit, cel puţin prin prisma observaţiilor stratigrafice de la Păuleni, unde două complexe şi valul Ciomortan sunt suprapuse de locuinţe ale culturii

655 TASIĆ 1984, pl. I/4; II/14.
656 TASIĆ 1984, pl. III/5 = IV/7.
657 CAVRUC, DUMITROAIA 2000, pl. XII/1.
658 GUMĂ 1997, pl. XXX/8.
659 SCHALK 1981, p. 89, pl. 17/24-25 = 29/162; 34/242, 245.
660 BÓNA 1975, p. 127, pl. 132/7.
661 CAVRUC, BUZEA 2002, pl. III71.
662 MORINTZ 1978, fig. 58/9; DUMITROAIA 2000, fig. 110/1; 113/2.
663 POPESCU 1956, p. 49, fig. 10/8.
664 Printre specialiştii care au susţinut o astfel de relaţie, amintim aici pe ZAHARIA 1995, p. 152.

Wietenberg. Părăsirea cetăţuii de la Costişa de către comunitatea Ciomortan s-a încheiat, se pare, cu un ritual complex, ce a avut ca finalitate un puternic incendiu şi astuparea porţii de acces în fortificaţie[665]. Dacă iniţial locuirea Wietenberg a fost datată în faza I[666], cercetările recente au demonstrat atribuirea lor fazei Wietenberg II[667].

Materiale de tip Wietenberg sunt semnalate în câteva aşezări Costişa din Moldova, precum la Lunca[668], Bogdăneşti[669] şi Răcăciuni[670] ori într-un mormânt tumular din necropola de la Cotârgaci[671]. În orice caz, descoperirile Costişa propriu-zise din Transilvania, precum cele de la Sighişoara[672], apar doar în mediul culturii Wietenberg II sau III şi ţin de o etapă mai târzie ce ilustrează relaţiile acestor comunităţi cu spaţiul est-carpatic. O posibilă influenţă Costişa (târzie ?) se poate invoca şi în decorul unei urne din necropola de la Turia[673]. Aceste descoperiri, cu caracter de importuri susţin o contemporaneitate Wietenberg-Costişa, la un orizont la care în Transilvania evoluţia grupului Ciomortan se încheiase.

În urmă cu peste trei decenii, Z. Székely vedea o participare a culturii Ciomortan la dezvoltarea culturii Wietenberg[674]. Eventualele moşteniri Ciomortan în ceramica de tip Wietenberg ar putea fi într-adevăr bănuite pentru unele materiale apărute în câteva situri transilvănene[675].

Date fiind aceste observaţii apare pertinentă supoziţia încetării evoluţiei grupului Ciomortan în urma pătrunderii comunităţilor Wietenberg în sud-estul Transilvaniei. În atare condiţii „dispariţia"

---

665 CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2001 b, p. 59, 62, 65; CAVRUC 2002, p. 91, studiu în care autorul infirmă vechile afirmaţii privind o distrugere a fortificaţiei pe seama unei ofensive a comunităţilor Wietenberg (CAVRUC 2001 b, p. 65); CAVRUC, BUZEA 2002, p. 41.
666 CAVRUC 2000, p. 96; CAVRUC, DUMITROAIA 2000, p. 132, pl. II/2-3; CAVRUC, ROTEA 2000, p. 155; VULPE 2001 a, p. 11; CAVRUC 2001 b, p. 65.
667 CAVRUC 2002, p. 90-91.
668 CAVRUC, ROTEA 2000, p. 157; CAVRUC 2001 b, p. 65.
669 VULPE 2001 a, p. 10.
670 VULPE 2001 a, p. 10.
671 DUMITROAIA 2001 a, p. 18.
672 HOREDT, SERAPHIN 1971, fig. 24/3; BOROFFKA 1994, pl. 132/8, unde este ilustrat un vas tipic Costişa, decorat cu triunghiuri haşurate oblic, dispuse cu vârful în jos. Un vas cu acelaşi decor, din acelaşi sit ar putea fi tot un produs Costişa sau de influenţă Costişa (ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997, fig. 14/9); VULPE 2001 a, p. 11; CAVRUC 2001 a, p. 56.
673 SZÉKELY 1995, pl. XI/2.
674 SZÉKELY 1970, p. 74-75.
675 POPA, COMŞA 1981, pl. I/11 (Aţel); SOROCEANU 1984, pl. II/4; VII/1 (Noşlac); LAZĂR 1997 a, pl. II/1 (Unirea); POPA, SIMINA 2004, p. 30, pl. 12/1 (Lancrăm).

descoperirilor de tip Ciomortan poate fi explicată printr-un proces de migraţie spre răsărit, în Moldova, unde vor evolua probabil într-o primă etapă cu aceeaşi coloratură şi, mai apoi, primind elemente Komarow, în formele clasice ale culturii Costişa. Un scenariu similar a fost, de altfel, propus recent şi de către V. Cavruc, care acceptă în noua sa viziune apariţia *aspectului Costişa* ca urmare a extinderii grupului Ciomortan spre răsărit, în Moldova. În opinia aceluiaşi cercetător într-o etapă ulterioară în Moldova pătrund dinspre nord impulsuri culturale de tip Trzciniec-Komarov ce vor da naştere, într-o primă fază unor descoperiri precum cele de la Lunca I. Acestui mediu cultural îi sunt atribuite de către Cavruc şi importurile sesizate în aşezările Wietenberg din Transilvania[676], pe care deja le-am semnalat.

XI. CÂTEVA CONSIDERAŢII DESPRE CERAMICA DIN FAZA TEI I ŞI LEGĂTURILE EI CU GRUPUL GORNEA-FOENI

Se pare că grupul Gornea-Foeni din Oltenia, prin varianta sa Orleşti, nu şi-a extins aria spre răsărit sau, chiar dacă a făcut-o, a fost accidentală. Probabil responsabilă de această situaţie, într-o primă fază ar fi existenţa în nord-estul Munteniei a grupului Odaia Turcului, ce ar putea lua naştere în urma unei „regrupări” a comunităţilor Glina târzii din faţa acestui curent cultural vestic. Totuşi, la finele Bronzului timpuriu, într-o etapă mai târzie cel puţin în aria centrală şi sudică a Munteniei „amprenta” vestică pare evidentă, în descoperirile înglobate fazei Tei I. Acestea din urmă sunt ulterioare descoperirilor de tip Odaia Turcului IV şi vor marca debutul Bronzului mijlociu în Muntenia[677].

Printr-o serie de trăsături ale fazei Tei I, această cultură se circumscrie şi ea celor născute pe un fond central-european şi, mai mult, prezintă unele similitudini cu grupul Gornea-Foeni dar, mai ales, cu descoperirile de la Zoltan, ultimele deja semnalate[678].

Spre exemplu, pentru buzele de vase alveolate şi îngroşate la exterior a vaselor din faza Tei I[679] aflăm bune analogii în aşezarea de la Zoltan **(pl. 18/4; 19/13)**. În acelaşi timp însă, regăsim corespondenţe cu ceramica de la Táp, Győrszemere sau Domony (Ungaria) de tip Makó târzii, unde apar asociate cu decor striat[680]. În aşezarea Tei I de la Căţelu

[676] CAVRUC 2002, p. 93.
[677] BĂJENARU 2002, p. 188, 121.
[678] BĂJENARU 2002, p. 121.
[679] LEAHU 1966, p. 88-89, fig. 13/1-2; 15/1, 3.
[680] KALICZ 1968, p. 78-79, pl. IV/20, 25; VIII/13; IX/13, 17; 26, 36; FIGLER 1994, fig. 4/12; 5/7; 6/6, 11-12; 7/4; 8/3, 7.

Nou aflăm şi un fragment ceramic decorat cu un şir de impresiuni triunghiulare ordonate pe orizontală[681]. De asemenea, bune analogii pentru aplicaţiile gen „boabe de linte" de la Zoltan le aflăm tot la Căţelu Nou, unde apar, alături de mici proeminenţe conice dispuse fie izolat, fie în grupe de două, trei sau patru. Mai mult, într-un caz ornamentul plastic este asociat decorului realizat cu măturicea[682]. De altfel, această ultimă categorie ceramică (decorată cu măturicea) este semnalată şi în aşezarea Tei II de la Mogoşeşti, unde este văzută ca un element de tradiţie Tei I[683]. Brâie crestate dispuse în zig-zag precum la Căţelu Nou, asociate cu textil, avem la Tibold[684] şi Tiszaluc (Ungaria), în mediu Hatvan[685]. Tot aici aflăm şi analogii identice pentru vase de uz comun decorate pe umăr cu aplicaţii gen „boabe de linte"[686]. Decorul sub formă de „spic de grâu" întâlnit la Zoltan îl aflăm şi la Căţelu Nou, în faze Tei I[687].

Cupele cu picior[688], ca şi decoraţia formată din zig-zaguri[689] specifice fazei Tei I (descoperiri de tip Căţelu Nou), ultimele amintind de o tehnică a exciziei aflată în descompunere[690], ne pot sugera posibile legături cu cultura Nyirség sau alte grupe din nord-estul Ungariei, decât cu faza Govora Sat-*Runcuri* a culturii Glina, aşa cum a sugerat C. Schuster[691]. Par, astfel, evidente o serie de conexiuni cu arealul vestic, central-european ce ar putea fi explicate pe viitor prin noi cercetări. Mereu invocata origine din cultura Coţofeni pentru Tei I[692] credem că trebuie momentan abandonată, fiind imposibil de demonstrat în ciuda unor apropieri de ordin stilistic. Pe de altă parte, pentru ceramica grosieră, bogat decorată cu măturicea, au fost avute în vedere pentru faza Tei I din aşezarea de la Greci doar „elemente de tip Folteşti şi Glina"[693].

---

681 LEAHU 1966, p. 90, fig. 14/2.
682 LEAHU 1963, p. 315, fig. 3/7; 4/2; LEAHU 1966, p. 89, fig. 14/1, 3; 15/1-3. Autorul caută o geneză a decorului în „boabe de linte" în cultura Cernavoda (LEAHU 1963, p. 318; LEAHU 1966, p. 143.
683 SCHUSTER 1990, p. 105.
684 BALÁZS 1907, fig. 34.
685 KALICZ 1968, pl. XLV/19; XLVI/7; vezi şi pl. XCVIII/15.
686 KALICZ 1968, pl. XLV/18, 20; CSÁNYI, STANCZIK 1982, fig. 9/1-2.
687 LEAHU 1966, p. 93, fig. 18/1-2.
688 LEAHU 1963, p. 310, fig. 2/1-2; LEAHU 1966, p. 88; LEAHU 1992, p. 63, pl. I/10; SÂRBU, DAMIAN 1992, p. 14 (numite „fructiere").
689 LEAHU 1963, p. 312, 314, fig. 5/2-3, 6, 8; MORINTZ 1978, fig. 26/1-6.
690 Un fenomen similar, dar în sens invers se petrece în faza târzie a culturii Coţofeni, cel mai probabil ca influenţă din partea ceramicii excizate Vučedol.
691 SCHUSTER 1997, p. 161.
692 LEAHU 1966, p. 144; LEAHU 1992, p. 69.
693 ULANICI 1979, p. 12, 22.

Recent, C. Fântâneanu şi-a formulat opinia conform căreia descoperirile de tip Bungetu nu pot fi încadrate în rândul celor Gornea-Orleşti, întrucât ar fi caracteristice fazei timpurii a culturii Tei şi se datează în Bronzul mijlociu[694]. Prin urmare, aşa cum a precizat şi V. Leahu, orizontul cu ceramică striată are un rol genetic la apariţia materialelor de tip Tei I, dar materialele striate apărute izolat în zona sud-centrală a Munteniei nu au un context asigurat[695]. Pe linia legăturilor cu zona central-europeană se înscrie şi secera de tip arhaic de la Căţelu[696].

În concluzia discuţiilor noastre vedem în stadiul actual al cercetărilor următoarea evoluţie la finalul Bronzului timpuriu transilvănean:

BT II b - Descoperiri de tip Năeni-Schneckenberg, Gligoreşti-Valea Janului, Ciomortan timpuriu.

BT III a - Gornea-Foeni I (etapa Foeni I-Ocnele Mari-Aiud), Ciomortan.

BT III b - Gornea-Foeni II (etapa Gornea-Orleşti-Miceşti), Ciomortan.

XII. ÎNCEPUTURILE BRONZULUI MIJLOCIU ÎN TRANSILVANIA

Legăturile dintre Ţara Haţegului şi Banat la începutul Bronzului mijlociu

La baza stratului de cultură de la Peşteana - în săpăturile noastre din anul 1998 -, în cuprinsul S II, suprapuse de o locuinţă de suprafaţă Balta Sărată II[697] au apărut aproape exclusiv fragmente ceramice lucrate grosier, în general de la vase-borcan, decorate pe corp cu pieptenele **(pl. 34/6-15; 35/12; 36/21-22, 26)** dar şi alte materiale decorate cu aplicaţii, incizii sau impresiuni **(pl. 34-36)**. Alături, în acelaşi context, a fost găsit şi un fragment ceramic de bună calitate, decorat cu incizii în arcade şi ghirlande **(pl. 34/3)**. Apariţie inedită pentru spaţiul transilvănean, fragmentul respectiv îşi află analogii, într-o asociere similară, în

---

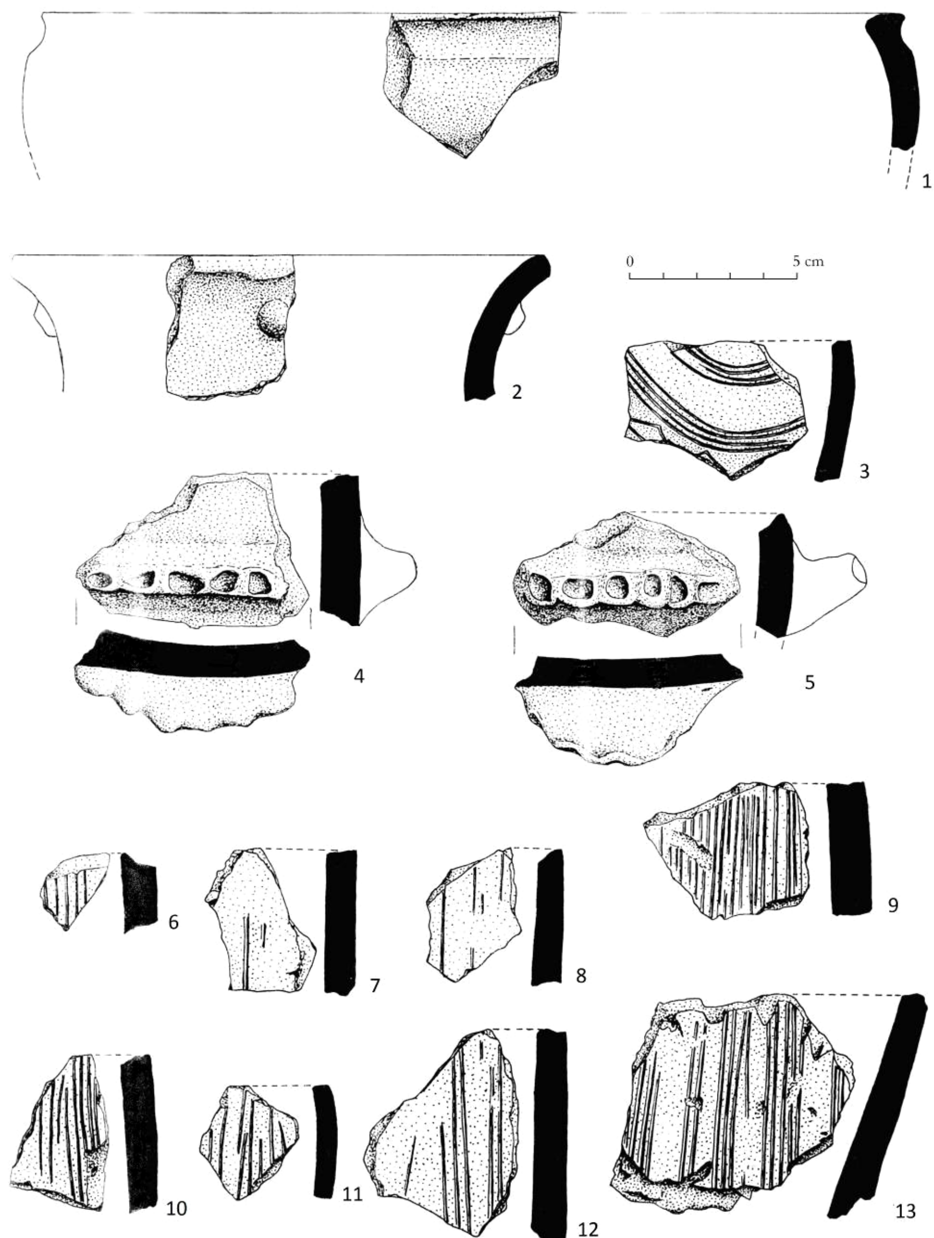
694 FÂNTÂNEANU 2004, p. 38.
695 LEAHU 1995 a, p. 254.
696 LEAHU 1966, p. 70, pl. III/4.
697 Utilizăm periodizarea propusă de M. Gumă (GUMĂ 1997, p. 49-50) deşi considerăm că, în fapt, prima fază a grupului Balta Sărată corespunde fazei Balta Sărată II, aşa cum a fost definită de acelaşi cercetător. Prezenţa constantă a decorului realizat în tehnica *Stichkanaltechnik* sau cu „dinţi de lup", numeroasele analogii cu materiale Balta Sărată II din Banat, la care se adaugă importurile Wietenberg ne asigură încadrarea cronologico-culturală a locuinţei de la Peşteana la acest palier cronologic.

nivelurile inferioare de la Socodor, la Cicir, Corneşti şi Periam III-IV[698], în aşezarea de la Iaz-*Dâmb*[699] ori chiar în Tei I[700]. M. Gumă includea descoperirile de la Socodor (nivelurile inferioare) şi Cicir în *grupul Cicir-Socodor*, pe care îl situa mai timpuriu comparativ cu grupul Visag-Iaz, motivând în cazul ultimului, elementele de legătură cu grupul Balta Sărată, ce ar putea forma chiar o primă fază (I) din evoluţia Balta Sărată iar cele mijlocii în grupul Corneşti-Crvenka I; pe de altă parte situa aşezarea Corneşti-Crvenka I de la Ciuta la un orizont imediat anterior primei faze Balta Sărată[701]. În schimb, Fl. Gogâltan atenţionează că ceramica decorată cu pieptenele (de factură grosieră) de la Socodor reflectă o tradiţie preluată din grupul Gornea-Orleşti, ce nu poate fi „ruptă" de categoria semifină şi fină a locuirii de aici atribuită grupului Corneşti-Crvenka[702].

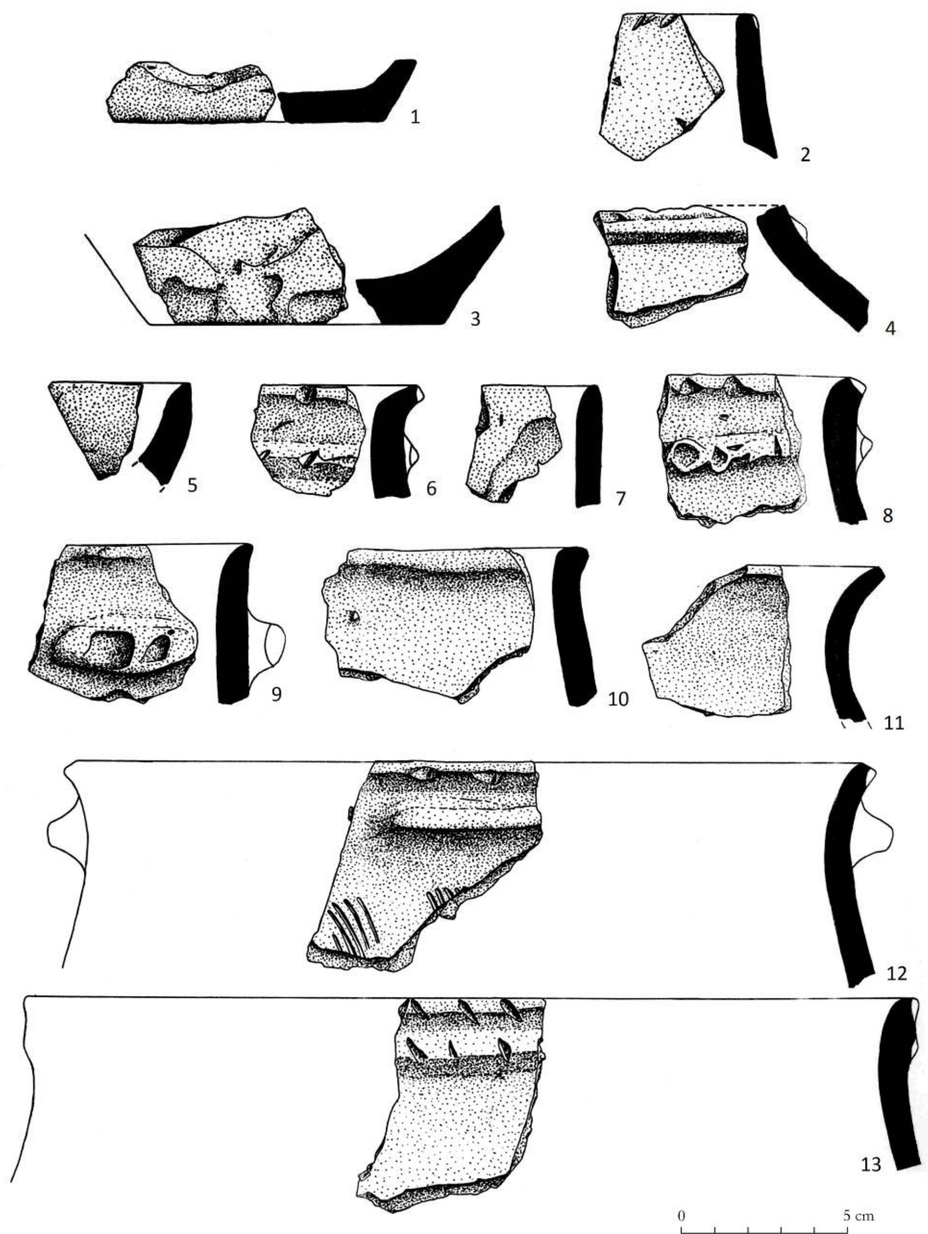
Prin urmare existenţa unui grup Cicir-Socodor fiind indirect contestată, materialul de la Peşteana se leagă de o pătrundere dinspre Banat, fie, cel mai probabil, într-o fază timpurie Corneşti-Crvenka, fie din aria grupului Visag-Iaz. Cele mai bune analogii pentru materialul prezentat de la Peşteana le aflăm în aşezarea de la Ciuta, datată în faza Corneşti-Crvenka I şi începutul fazei a II-a[703]. Aici regăsim analogii pentru vasul cu profilul îngroşat şi arcuit spre interior[704] **(pl. 34/1)**, decorul realizat cu pieptenele[705] **(pl. 34/6-15; 35/12; 36/21-22, 26)**, proeminețele gen „creastă de cocoş"[706] **(pl. 34/4-5)** şi decorul format din arcade şi ghirlande[707] **(pl. 34/3)**, toate în aceeaşi asociere. Acest grup cultural a fost definit recent, ca o manifestare ce debutează la finele Bronzului timpuriu dar specifică Bronzului mijlociu din Banatul românesc, ce cuprinde această regiune, mai puţin zona sa de nord-vest,

---

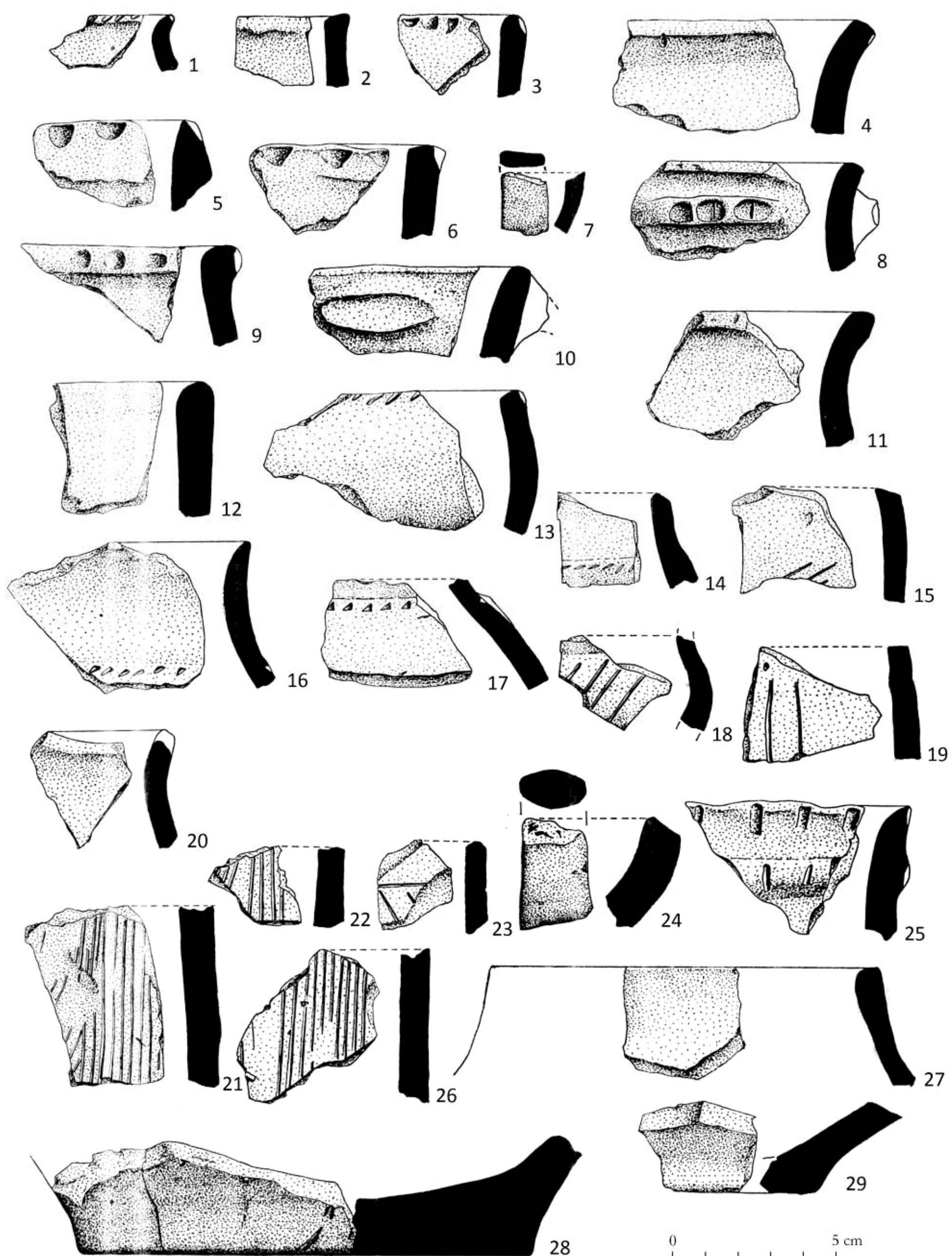
698 GOGÂLTAN 1996 a, p. 46; GUMĂ 1997, p. 33-34.
699 PETROVSZKY 1979, pl. VI/10; GUMĂ 1997, pl. LVI/11. Materialul de aici este atribuit când „descoperirilor de tip Visag-Iaz", când fazei „Balta Sărată I".
700 A. Ulanici publică un fragment ceramic dintr-o locuinţă Tei I, pe care apare o friză umplută cu incizii în ghirlandă (?) (ULANICI 1979, p. 12, fig. 6/13) ce, eventual, ar putea fi apropiată motivisticii Corneşti-Crvenka.
701 GUMĂ 1997, p. 33-34, 45.
702 GOGÂLTAN 2000, p. 124, 129.
703 GUMĂ 1997, p. 45.
704 GUMĂ 1997, pl. XXXII/3; XXXIII/13.
705 GUMĂ 1997, pl. XXXV/2; pentru alte analogii similare în alte aşezări Corneşti-Crvenka, vezi GOGÂLTAN 2004, pl. XIII/2-4; XV/6.
706 GUMĂ 1997, pl. XXXIII/4, 9.
707 GUMĂ 1997, pl. XXXIV/17; XXXVI/31.

Pl. 34. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Peşteana-*Măgureauă*
(după C. I. Popa)

Pl. 35. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Peşteana-*Măgureauă*
(după C. I. Popa)

Pl. 36. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Peşteana-*Măgureauă* (după C. I. Popa)

ocupată de comunitățile Mureş[708]. Faza Corneşti-Crvenka II a fost paralelizată de M. Gumă cu Wietenberg I şi parțial II (Wietenberg A_1-A_2 la Boroffka)[709].

Descoperirile de *tip Visag-Iaz*, denumite astfel pentru prima oară de P. Roman[710], după necropola de la Visag[711] şi aşezarea de la Iaz-*Dâmb*[712] ocupă zona înaltă a Banatului de nord-est şi se cunosc de la Iaz-*Dâmb*, Visag şi Susani-*Deluț*[713]. În rândul acestora se remarcă asocierea decorului de tip *Besenstrich und Textilmuster* cu cel format din incizii şi şiruri de puncte imprimate de-a lungul unei linii („spic de grâu")[714].

Pentru P. Rogozea descoperirile de la Visag, Iaz, Valea Timişului şi Silagiu ar constitui o fază premergătoare (*„pre"*) a grupului Balta Sărată[715]. M. Gumă, deşi includea descoperirile de la Visag şi Iaz într-un orizont distinct de tip Visag-Iaz[716], atunci când a discutat faza Balta Sărată I din Banat apreciază ca reprezentative aceleaşi situri[717]. Această poziție este negată ferm de Fl. Gogâltan care exclude amintitele descoperiri din rândul celor de tip Verbicioara sau Balta Sărată şi sugerează o posibilă cuprindere a lor în aria de formare Corneşti-Crvenka[718]. Materiale asemănătoare au fost publicate sau semnalate şi din Oltenia, de la Ostrovul Corbului (sectorul B)[719] şi Cârcea-*Viaduct*, fiind comparate cu cele de tip Visag-Iaz[720] şi explicate pe seama derivării lor dintr-un fond comun[721]; altele similare provin din Serbia (Kladovo[722]). La Ostrovul Corbului acestea suprapuneau depuneri de tip Bubanj III-Vecina şi erau anterioare locuirii Verbicioara II surprinsă în sectorul A[723].

---

708 Vezi GUMĂ 1997, p. 43-47; GOGÂLTAN 2004.
709 GUMĂ 1997, p. 45.
710 ROMAN 1988, p. 221-222.
711 DUMITRESCU, STRATAN 1967, p. 71-81, atribuită inițial culturii Verbicioara. Încadrare respinsă ulterior de I. Bóna, care o apropie de „cultura Hatvan-Otomani" (BÓNA 1975, p. 192, nota 15); vezi şi MORINTZ 1978, fig. 7/4-5; GUMĂ 1997, pl. LIIII-LIV.
712 PETROVSZKY 1979, p. 79, 82, fig. 4; pl. V-IX; PETROVSZKY, GUMĂ 1979, p. 58-61, pl. X-XVIII; GUMĂ 1997, pl. LV-LVIII.
713 ROMAN 1988, p. 221-222; GOGÂLTAN 1995, p. 60; GUMĂ 1997, p. 32; GOGÂLTAN 1999, p. 206.
714 GUMĂ 1997, p. 32-33; vezi şi DUMITRESCU, STRATAN 1967, fig. 1-4.
715 ROGOZEA 1994 b, p. 181. Nu mai comentăm aici încadrarea şi terminologia, întrucât critica a fost adusă deja de colegul Fl. Gogâltan (GOGÂLTAN 1999, p. 207).
716 GUMĂ 1997, p. 32-34.
717 GUMĂ 1997, p. 49-50.
718 GOGÂLTAN 2004, 101-102.
719 ROMAN 1998, p. 19, fig. 6/1-5, 7-9.
720 GUMĂ 1997, p. 28.
721 GOGÂLTAN 1999, p. 206.
722 MORINTZ 1978, p. 22, fig. 7/3, atribuit culturii Verbicioara.
723 ROMAN 1988, p. 222; GUMĂ 1997, p. 28; ROMAN 1998, p. 18.

Forme specifice pentru grupul Visag-Iaz, cum sunt străchinile cu buza scurtă şi corpul bombat[724] regăsim şi în descoperirile de la Biharugrán (Ungaria), la vreme de Otomani timpuriu/Hatvan timpuriu[725], fapt ce sugerează anumite legături între descoperirile din Banat şi cele din Ungaria.

Prin anumite elemente de decor („spic de grâu" ori benzi incizate umplute cu alveole, ce pornesc radial) ceramica de tip Visag-Iaz se dovedeşte înrudită şi cu cea Tei I[726]. Decorul format din înțepături dispuse într-o motivistică anume din aşezarea eponimă de la Ciomortan (Păuleni) apare şi în necropola grupului Visag-Iaz de la Visag[727]. Oricum, situarea descoperirilor de tip Visag-Iaz credem că trebuie acceptată la o vreme *post* Gornea-Foeni şi *ante* Balta Sărată, ce corespunde începutului Bronzului mijlociu[728].

Locuirea ulterioară de la Peşteana, ce suprapune materialele din BM I aparține altor comunități cu origine „bănățeană", de tip Balta Sărată[729]. În consecință, se poate aprecia că debutul şi evoluția Bronzului

---

724 Vezi, spre exemplu, GUMĂ 1997, pl. LVI/2, 8, 17.
725 ECSEDY 1978, fig. 4/2-3, 5-6.
726 LEAHU 1966, fig. 18/1-2, 4; LEAHU 1992, pl. III/1, 5, 8.
727 GUMĂ 1997, pl. LII/21.
728 GOGÂLTAN 1999, p. 207.
729 Asupra problemelor legate de locuirea Balta Sărată din Transilvania vom reveni, pe larg, cu alt prilej. Apariția unei recente lucrări care cuprinde şi descoperiri de tip Balta Sărată din peştera *Cauce* (jud. Hunedoara) (LUCA ET ALII 2005, p. 47) ne obligă însă la câteva scurte precizări. Materiale de tip Balta Sărată sunt semnalate de la Peşteana încă din anul 1986 (PETRESCU 1986, p. 216) fiind publicate peste un an de Z. Kalmar şi H. Tatu, cei doi ridicând pentru prima oară problema prezenței acestui grup cultural şi în sud-vestul Transilvaniei (KALMAR, TATU 1986-1987, p. 38-39, 41, fig. 1-4; 5/3, 6, 9, 11, 13-14; 6/2-3). Alte puncte cu descoperiri de acelaşi tip vor fi semnalate ulterior şi la Baru (vom cita în continuare doar prima semnalare bibliografică) (TATU ET ALII 1991, p. 93), Fărcădin (KALMAR, TATU 1986-1987, p. 35, 41, fig. 5/10, 12), Gânțaga (KALMAR, TATU 1986-1987, p. 41, fig. 5/5, 8; 6/4), Hațeg (TATU ET ALII 1991, p. 96, fig. 9/23), Subcetate (ANDRIȚOIU 1992, p. 48, 125, poz. 103, pl. 36/20), Streisângeorgiu (POPA 1999 a, p. 136) şi Deva (POPA 1999 a, p. 136). Mai mult, a fost publicat raportul preliminar al săpăturilor noastre din anul 1998 în aşezarea de la Peşteana-*Măgureauă* (POPA, FERENCZ 1999, p. 83-84) şi prezentate comunicări extinse cu rezultatele acestor cercetări la sesiunile Muzeului Banatului din Timişoara (1999) şi Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (2003). De asemenea, M. Rotea atrăgea atenția asupra faptului că în Țara Hațegului nu este sigură prezența unor situri Wietenberg „având în vedere că zona este una de contact cu grupul Balta Sărată" (ROTEA 1993 b, p. 28). Am făcut acest excurs, necesar, în dorința de a informa pe autorii volumului amintit la începutul notei de faptul că descoperirile Balta Sărată transilvănene nu se rezumă, doar la cele câteva cioburi publicate din perieghezele unor colegi hunedoreni de la Hăşdat (ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 99-100, pl. IV-VIII, atribuite

mijlociu din Țara Hațegului sunt ancorate în realități culturale specifice Mureşului inferior şi Banatului având o evoluție diferită de restul arealului sud-vest transilvănean, situându-i începuturile încă la vreme de BM I.

Problema aspectului cultural Zoltan

De curând, descoperirile de la Zoltan cuprinse între depunerile din Bronzul timpuriu şi cele din Bronzul târziu au fost reconsiderate de V. Cavruc, autorul importantelor cercetări de aici. Cum era de aşteptat, în virtutea unor poziții recente referitoare la materialul de la Zoltan, Cavruc ne oferă şi o definire a aşa-numitului *aspect Zoltan*.

„Insolite", prin caracterul lor „intrusiv" materialele de la Zoltan suprapun locuirea din Bronzul timpuriu şi sunt suprapuse, la rândul lor, de o vatră a culturii Noua. Aici întâlnim amforete cu corpul bitronconic decorate cu grupe de incizii simple, umplute cu impresiuni sau flancate de „boabe de grâu" **(pl. 37/11, 14, 25; 38/3)**. Apar, de asemenea şi „vase-cuptor" şi un vas prevăzut cu lobi în zona torților decorat cu caneluri late oblice **(pl. 37/4)**. Frecvent este prezent şi decorul format din trei-patru incizii verticale ce pornesc de sub o bandă incizată orizontal **(pl. 37/16, 21-24)**; aceeaşi frecvență o are şi motivul în „spic de grâu"[730] **(pl. 37/2-3, 5-6, 9, 18)**. Se mai întâlnesc romburi haşurate, înlănțuite orizontal **(pl. 37/12)** şi caneluri late dispuse vertical **(pl. 37/13, 20)** sau sub formă de spirală **(pl. 38/1)**[731]. În ceramica de aici se apreciază că s-ar regăsi atât elemente Costişa, cât şi de factură Monteoru (IC_2, IC_1) şi Tei I[732].

Motivistica formată din incizii directoare flancate de mici impresiuni triunghiulare, specifice ariei grupului Sanislău se pare că a fost moştenită, în formă modificată, prin înlocuirea cu decorul sub formă de „spic de grâu"/„brăduț", în arealul grupului Visag-Iaz[733], de unde cel mai probabil se va răspândi spre est între Carpați şi Dunăre, în faza I a culturii Tei[734] şi, de aici probabil, în grupul Zoltan. De altfel originea

greşit culturii Wietenberg; pot fi încadrate în grupul Balta Sărată fragmentele de la pl. IV/10; V/2, 9; VI/3; VII/1 şi posibil pl. VIII/2, 5) şi cele recente din peştera *Cauce*.

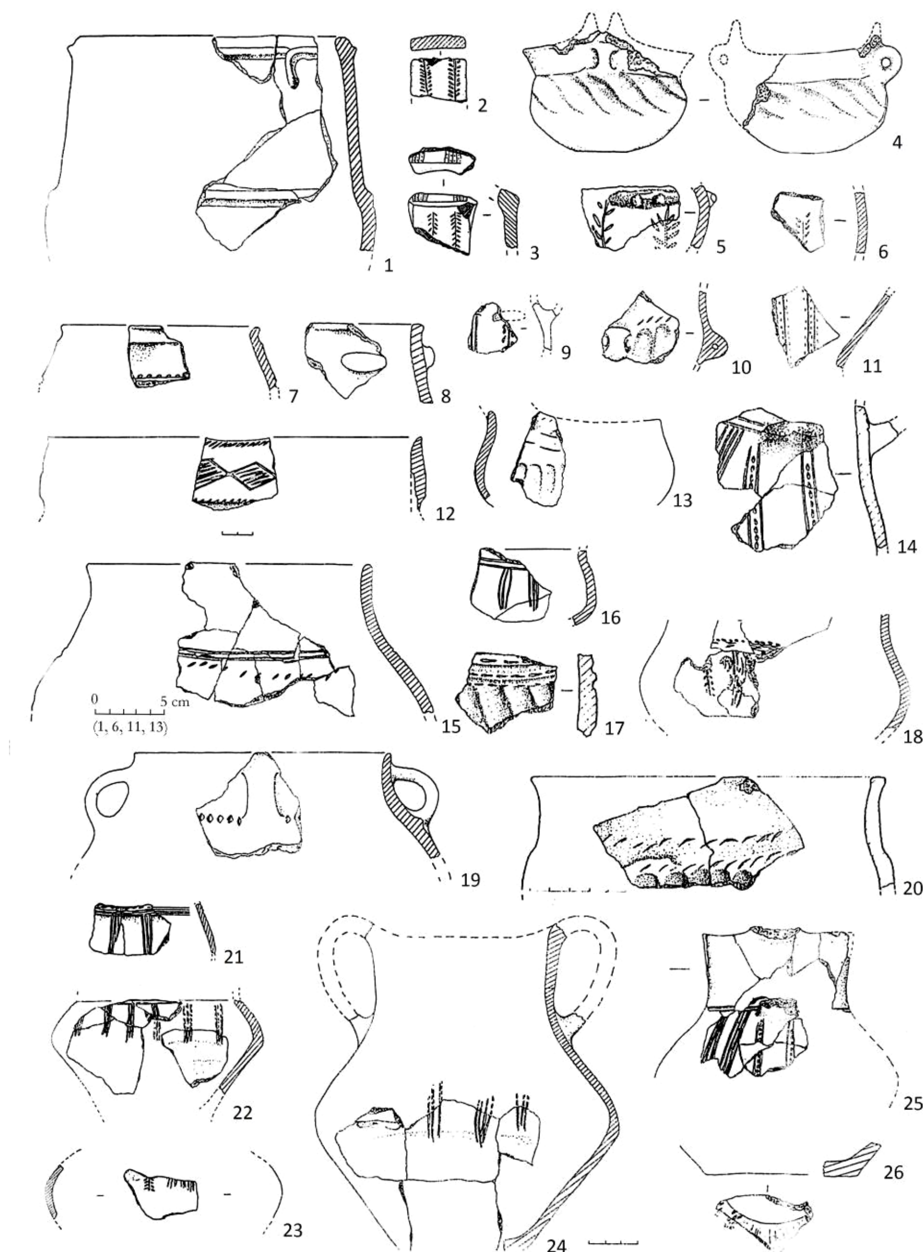
730 Numit şi „brăduț" (CAVRUC 2001 c, p. 72).

731 CAVRUC 1997, fig. 17-20; CAVRUC 2001 c, pl. 79-81.

732 CAVRUC 2001 a, p. 56; CAVRUC 2001 c, p. 71.

733 DUMITRESCU, STRATAN 1967, p. 79-80, fig. 3/4, 7, 11-12; GUMĂ 1997, pl. LIII/7, 12-13. Pentru o încercare de sintetizare într-un repertoriu a descoperirilor Balta Sărată din Țara Hațegului, a se vedea TINCU 2010 (în curs de apariție).

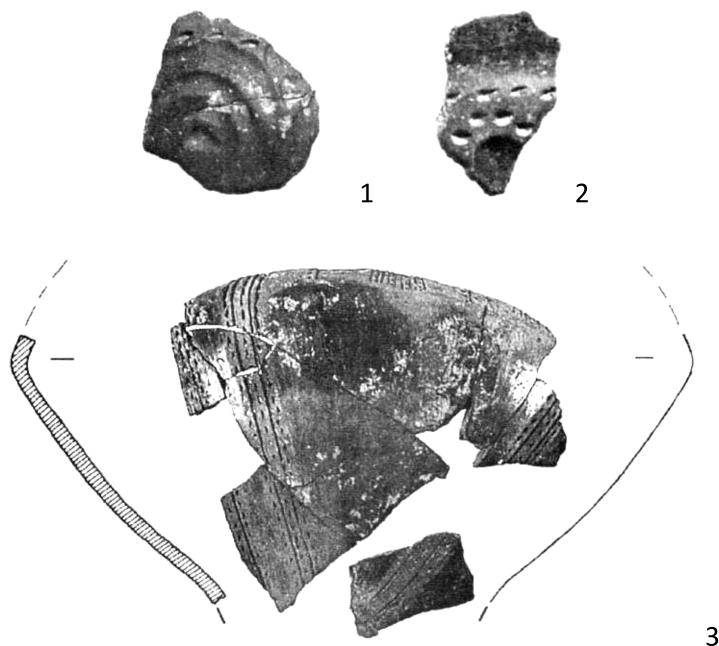
734 LEAHU 1966, fig. 18/1-2; LEAHU 1992, pl. III/1, 8. Nu putem să nu remarcăm şi apropierile stilistice între ornamentația formată din benzi umplute cu zig-zaguri de pe

Pl. 37. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Zoltan
(după V. Cavruc)

un vas de tip Sanislău de la Berea (BADER 1978, pl. IV/9) şi motivistica de pe ceramica de tip Tei I de la Căţelu Nou (LEAHU 1966, fig. 17/3, 6).

acestui decor din motivistica Nir II (Sanislău) a fost invocată de P. Roman, cu referire la descoperirile din grupul Visag-Iaz[735]. Îl vom mai regăsi şi în aria Monteoru ($IC_{3, 1}$)[736], IC_1[737] până în Ib[738], tot în Moldova în aşezarea de la Lunca (jud. Neamț)[739], în cultura Verbicioara din Oltenia[740] sau în Mureş II (Szőreg)[741]. O motivistică similară întâlnim în Transilvania la Rotbav[742] şi Adămuş[743].

Pl. 38. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Zoltan (după V. Cavruc)

---

735 ROMAN 1988, p. 222. O apropiere de descoperirile de tip Visag-Iaz pentru aceste materiale o face şi Gh. Lazarovici (LAZAROVICI 1998 b, p. 50).
736 ZAHARIA 1990 b, fig. 20/5.
737 ZAHARIA 1993, fig. 9/4; 18/6.
738 ZAHARIA 1993, fig. 12/5; 13/4.
739 DUMITROAIA 2001 b, pl. 48/5; 50/5-6.
740 Decorul şi încadrarea culturală consemnate pe baza unei informații de la D. Berciu de către DUMITRESCU, STRATAN 1967, p. 79-80. Cei doi cercetători îi căutau originile în cultura Baden.
741 BÓNA 1975, pl. 94/11; 95/9.
742 FLORESCU 1991, p. 113, pig. 15/4-5, unde este datată la nivel de Noua I şi considerată de tradiție Costişa-Komarov; CAVRUC 2002, p. 92.
743 SOROCEANU, ISTRATE 1975, p. 23, decor pe toarta unui vas datat în Wietenberg IV.

Pentru vasul cu lobi şi caneluri oblice **(pl. 37/4)** o foarte bună analogie este oferită de un vas similar găsit se pare în nivelul III de la Socodor, în mediu Corneşti-Crvenka[744]. De asemenea, decorul format din câte trei incizii ce pornesc vertical dintr-o bandă incizată orizontală **(pl. 37/16, 21-24)** apare frecvent, tot spre vest, în cadrul culturii Mureş[745], dar şi în aşezarea Costişa de la Siliştea[746]. Importantă în analiza ceramicii este prezența decorului canelat **(pl. 38/1)**, cu corespondențe stilistice în aria Wietenberg sau Monteoru[747]. Prezența vaselor-cuptor poate constitui un indiciu de datare relativă, fiind exclusă o încadrare anterioară fazei Wietenberg II[748].

Din lipsă de analogii, V. Cavruc apreciază, pe baza acestor materiale, existența unui grup distinct[749], denumit *grupul Zoltan*, grup pe care îl circumscrie Depresiunii Braşovului[750]. Gh. Lazarovici era de părere că, prin decorul cu măturicea din nivelul de Bronz timpuriu din acest sit se leagă de materialele din Bronzul mijlociu, la vreme de Wietenberg II[751], trecând totuşi cu vederea faptul că fiecare dintre ele au o poziție stratigrafică diferită, prin urmare nu pot fi contemporane. Descoperirile în cauză se datează, cu siguranță, în Bronzul mijlociu. O parte din descoperirile de aici[752] prezintă afinități cu ceramica din nivelul Lunca II, din Moldova[753]. Noi considerăm că sunt contemporane fazei Wietenberg II. Prezența la Zoltan a unui fragment decorat cu o alveolă de formă circulară înconjurată de impresiuni **(pl. 38/2)** cu analogii în Bronzul mijlociu în mediul Balta Sărată, începând cu faza a II-a sugerează legăturile „grupului Zoltan” cu zona vestică a României. În schimb, vasul decorat cu brâie întrerupte cu capetele în jos **(pl. 37/1)** este specific Bronzului târziu[754] şi pare să țină de orizontul următor de locuire de la Zoltan.

---

744 POPESCU 1956, p. 29, fig. 19/18. vas găsit la adâncimea de 0,80-1,00 m.

745 BÓNA 1975, pl. 95/5; 96/12; 105/3; 106/10-11; 107/3, 9, 11; 108/6; SOROCEANU 1975, pl. VIII/8-10.

746 BOLOHAN, CREȚU 2004, pl. 9/g.

747 CAVRUC 2001 c, p. 72.

748 CAVRUC 2001 c, p. 73.

749 CAVRUC 2001 c, p. 73, nefiind exclusă însă nici posibilitatea unei succesiuni pe parcursul Bronzului mijlociu.

750 CAVRUC 2002, p. 92.

751 LAZAROVICI 1998 a, p. 47; LAZAROVICI 1998 b, p. 50.

752 CAVRUC 1997, fig. 19/3, 9; 20/20/2, 4-8.

753 DUMITROAIA 2000, fig. 102/2, 7.

754 Vezi o prezentare a acestui decor şi a evoluției sale în Moldova, la Niculiță, NICIC 2004, p. 140-141, tabele 1-2.

XII.2. *Faza timpurie a culturii Wietenberg*

Începuturile culturii Wietenberg, în pofida unei literaturi am spune chiar vaste este încă în aşteptarea unei definiri precise. Faza Wietenberg I, aşa cum a fost ea prezentată încă acum patru decenii de către K. Horedt, pe baza săpăturilor recente atunci ale lui N. Chidioşan de la Derşida s-ar caracteriza prin decorul ceramic incizat sub formă de zig-zag, haşuri distanţate, caneluri late, scobite şi împunsături mici pe umărul ceştilor, lipsind însă decorul spiralic, considerat specific începând cu faza Wietenberg II[755]. Printre altele, K. Horedt problematiza oportunitatea atribuirii ceramicii decorate cu măturicea unei etape aparte din evoluţia culturii Wietenberg sau ataşarea acesteia unui fenomen cultural distinct[756]. N. Boroffka va remarca, în ultima sinteză asupra culturii Wietenberg, ponderea mare a ceramicii decorate cu măturicea, în cadrul primei faze din sistemul său (Wietenberg A_1) interpretată ca un indiciu în favoarea unei apropieri temporale cu complexul caracterizat prin *Besenstrich und Textilmuster*[757], care-i stă şi la origine[758]. De asemenea, Al. Vulpe vedea cultura Wietenberg ca dezvoltată pe fondul ceramicii striate de la finele Bronzului timpuriu[759]. La rândul nostru, într-un studiu anterior atrăgeam atenţia asupra datărilor timpurii stabilite pentru unele situri Wietenberg, ce în opinia noastră nu acopereau acel mult aşteptat Wietenberg I. Un indiciu ar fi fost proporţia redusă numeric a ceramicii striate din aceste contexte, fără a-i supralicita însă rolul[760], întrucât apariţia sa în contexte cultural-cronologice diferite ale epocii bronzului îi reduc sensibil din valoarea de indicator[761].

Menţionăm totuşi că ceramică grosieră de factură Wietenberg decorată cu „măturicea" sau cu striuri verticale se cunoaşte din aşezările cercetate prin periegheze datând din fazele timpurii, de la Aiton-*Deasupra Morii*[762], Ciugud-*Între Potece*[763], Turda[764] şi din siturile cercetate

[755] HOREDT 1967, p. 138; CHIDIOŞAN 1980, p. 58.
[756] HOREDT 1967, p. 139.
[757] BOROFFKA 1994, p. 286.
[758] MORINTZ 1978, p. 116.
[759] VULPE 2001 c, p. 257.
[760] POPA 1998, p. 78.
[761] ROTEA 2000, p. 31.
[762] SOROCEANU ET ALII 1976, fig. 10/1.
[763] POPA 1999 a, p. 108, pl. I/1-4.
[764] LAZAROVICI 1997, p. 16.

sistematic la Păuleni[765], Suatu[766], Plopiş[767], Şeuşa-*La Cărarea Morii*[768], Turia[769], Unguraş[770] sau chiar mai târzii atribuite aceleiaşi culturi, precum la Ampoiţa-*Pietrele Gomnuşei*[771], Beclean[772], Ciceu-Corabia[773], Derşida[774], Dumbrăviţa[775], Noşlac[776], Pianu de Jos[777] şi Uioara de Jos[778].

Cu excepţia locuirii din nivelul Derşida I, pe care o vom analiza mai jos, alte situri Wietenberg au fost interpretate în ultimii ani, tributar observaţiilor de la Derşida, ca expresie a fazei I (Suatu, Păuleni, Plopiş, Pianu de Jos, Turia) sau ca reprezentând un posibil Wietenberg I de final sau început de Wietenberg II (Lancrăm, Şeuşa).

Una din aşezările Wietenberg inclusă în mod repetat în faza I este cea de la Suatu[779]. Lipsa complexelor ca şi prezenţa aici a unor materiale (nepublicate) invocate de Gh. Lazarovici sau Fl. Gogâltan ca fiind mai târzii (Wietenberg III b la Lazarovici !) a atras după sine o poziţie rezervată faţă de datarea timpurie propusă de M. Rotea[780]. Se remarcă aici lipsa decorului spiralic, dar, în acelaşi timp, prezenţa străchinilor lobate[781], ce apar la Derşida doar din nivelul II[782]. Ne aflăm în faţa unei aşezări secundare care nu exte exclus să aibă cel puţin două etape de locuire Wietenberg, dintre care una ar putea fi timpurie.

O altă aşezare Wietenberg atribuită fazei I este cea de la Păuleni (Ciomortan). Aici au fost cercetate mai multe complexe de locuit, o serie

765 CAVRUC, ROTEA 2000, p. 157, pl. X/3, 9; ROTEA 2000, p. 28, pl. VII/3, 9; CAVRUC 2001 b, p. 63; CAVRUC, BUZEA 2002, pl. XVII/3; XXII/8-9.
766 ROTEA 1994, pl. III/5.
767 BEJINARIU 2003 b, p. 32, pl. II/4.
768 CIUTĂ 2004, p. 152, 154, 158-159, fig. X/16; XI/19; XIII/3-4.
769 SZÉKELY 1995, pl. IX/5.
770 BLĂJAN 1975, p. 622, fig. 2/3.
771 CIUGUDEAN ET ALII 1999, p. 44, pl. XVI/6.
772 BOROFFKA 1994, pl. 10/1.
773 BOROFFKA 1994, pl. 52/12 (semnalăm şi ornamentarea pe interior, deocamdată singulară pentru aria Wietenberg); 56/1.
774 CHIDIOŞAN 1980, p. 38.
775 SOROCEANU, RETEGAN 1981, fig. 3/2.
776 SOROCEANU 1984, p. 435, pl. VII/5, 9.
777 CIUGUDEAN, FLOREA 1995, p. 60, fig. 3/9.
778 LAZAROVICI, CRISTEA 1979, fig. 3/10, 14; BOROFFKA 1994, pl. 139/9; vezi şi harta 18, cu răspândirea decorului striat în aria Wietenberg.
779 ROTEA 1993 b, p. 30, nota 24, pl. V-VI; CAVRUC, ROTEA 2000, p. 157-158.
780 LAZAROVICI 1997, p. 15; POPA 1998, p. 78; GOGÂLTAN 1999, nota 450. Pentru evitarea unor eventuale speculaţii pe viitor, considerăm absolut necesară publicarea lotului de materiale „mai târzii”, dacă ele chiar există.
781 ROTEA 1994, p. 134, pl. II/7, 9.
782 CHIDIOŞAN 1980, p. 42.

de gropi, o depunere rituală, o groapă rituală cu un schelet de copil[783] şi o construcţie-anexă de suprafaţă[784]. Într-unul din complexele cercetate aici este semnalată şi prezenţa rară a ceramicii decorate cu pieptenele *(Kammstrich)* sau cu striuri[785]. Locuirea Wietenberg de la Păuleni o suprapune pe cea aparţinând grupului Ciomortan, relaţie stratigrafică foarte importantă[786]. Datarea timpurie a sitului Wietenberg a fost privită, de altfel, cu circumspecţie de la primele cercetări[787]. Ulterior, după descoperirea unor fragmente ceramice decorate cu spirale în releif s-a revenit cu argumente în favoarea plasării sale abia în faza Wietenberg II, susţinută şi de importurile, probabil de tip Monteoru IC_2[788].

Recent I. Bejinariu publică inventarul unei locuinţe (?) Wietenberg de la Plopiş (jud. Sălaj) pe care o datează, pe baza elementelor sărace de decor, din care lipseşte spirala, în faza I[789]. Dar şi aici, asemeni aşezării de la Suatu avem cel mai probabil o locuire sezonieră. Mai mult, întâlnim, ca şi la Suatu, castronul lobat[790].

Necropola de incineraţie de la Turia[791], reinterpretată de către M. Rotea, a fost atribuită, la un moment dat, fazei Wietenberg I[792]. Criteriul principal adoptat şi în acest caz a fost lipsa decorului spiralic. Însă aspectul general al vaselor plasează acest cimitir mai târziu. Oricum, în opinia noastră nu atât de târziu, la nivel de Bz. D-Ha A, precum preconizase autorul cercetărilor, Zs. Székely[793]. Este evident că aici pot fi întâlnite numeroase aspecte particulare, dar unitare pe ansamblul necropolei[794]. De pildă un vas unicat îl reprezintă o mică urnă globulară,

---

783 Copilul avea 5-6 luni la momentul decesului (COMŞA 2000, p. 177, pl. I). Un alt complex ritual, cu un schelet şi două cranii umane poate aparţine aceleiaşi culturi (CAVRUC, BUZEA 2002, p. 50).
784 CAVRUC 2000, p. 96; CAVRUC, ROTEA 2000, p. 155, pl. I-IV; ROTEA 2000, p. 21-25; CAVRUC 2001 b, p. 63; CAVRUC, BUZEA 2002, p. 46-49, pl. VI-VII; XI-XII; XV; XVIII-XIX; XXII/1-2; XXVII-XXX.
785 CAVRUC, ROTEA 2000, p. 156; CAVRUC 2001 b, p. 63.
786 CAVRUC 2002, p. 91.
787 CAVRUC 1997, p. 101, nota 25; GOGÂLTAN 1999, p. nota 450.
788 CAVRUC, BUZEA 2002, p. 46, 50, pl. X/1-3; XXXII; CAVRUC 2002, p. 91.
789 BEJINARIU 2001 b, p. 101, pl. II-III; IV/5-8; BEJINARIU 2003 b, p. 31-32, pl. II-VI.
790 BEJINARIU 2001 b, pl. III/6; BEJINARIU 2003 b, pl. V/6.
791 Semnalată iniţial la SZÉKELY 1989, p. 246.
792 CAVRUC, ROTEA 2000, p. 158.
793 SZÉKELY 1995.
794 Nu trebuie ignorat conservatorismul de care dădeau dovadă comunităţile preistorice în privinţa inventarului funerar. Spre exemplu, un caracter arhaic al vaselor funerare poate fi observat şi în cazul necropolei de la Aiton (urna mormântului A - cu cele mai bune analogii în Tei II – LEAHU 1966, fig. 19/1-2; LEAHU 1992, pl. IV/1-2 sau vasul unui mormânt apărut accidental la Iernut – SOROCEANU ET ALII 1976, fig. 11/1 – ce poate fi

cu patru picioruşe şi patru torţiţe perforate orizontal, decorată pe corp cu caneluri oblice[795]. În acest caz nu poate fi trecut cu vederea faptul că asemenea vase, apropiate ca formă apar la în cultura Vatina[796], cel mai devreme în BM II, cu toate că vase globulare cu picioruşe sunt semnalate şi în Verbicioara I (?)[797]. Nu trebuie ignorate nici similitudinile cu aria tumulară[798]. De altfel, legăturile cu lumea vestică au fost deja subliniate pentru locuirea aflată în vecinătatea cimitirului[799]. Prin urmare, necropola de la Turia trebuie situată, cel mai probabil la vreme de Wietenberg (posibil Wietenberg II ?) datare exprimată şi de alţi cercetători, mai recent[800].

Cât priveşte nivelul I de la Bădeni, inclus de unii cercetători la finele fazei Wietenberg I[801], până la publicarea intergală a descoperirilor de aici lipsesc datele concrete de discuţie[802], iar cel puţin un complex se poate data în Bronzul timpuriu, aşa cum am arătat şi mai sus.

Prin publicarea descoperirilor Wietenberg de la Lancrăm-*Glod* avansam posibilitatea datării celor mai timpurii încă la finele fazei I, aşa cum a fost definită de N. Chidioşan şi M. Rotea, sau la începutul fazei a II-a[803]. Însă în *Groapa 12* este prezentă spirala[804] (tip VD30) ce se datează după N. Boroffka în faza Wietenberg B[805] dar şi un fragment de castron lobat, descoperiri care sugerează o datare a complexului la începutul fazei Wietenberg II. Rămâne însă ca probabilă o datare mai timpurie pentru unele materiale apărute fortuit[806].

O ultimă aşezare publicată, datată similar primului orizont Wietenberg de la Lancrăm este cea de la Şeuşa[807]. Şi de aici provine un

---

comparat, în linii mari pentru decor, cu o urnă de la Turia - SZÉKELY 1995, pl. XI/1) deşi aceasta se datează în faza Wietenberg III (SOROCEANU ET ALII 1976, p. 63).

795 SZÉKELY 1995, p. 130, pl. IV/6 = VII/3.

796 BÓNA 1975, pl. 202/10; GIRIĆ 1996, pl. IV/5 (un vas cu patru picioruşe); GUMĂ 1997, pl. LII a/15.

797 BERCIU 1961 a, p. 153, fig. 3/4 (inclus în Verbicioara I); BERCIU 1961 b, fig. 2/4 (neinclus în Verbicioara I).

798 Vezi KOVÁCS 1965, fig. 19/5-6.

799 SZÉKELY 1987, p. 139. Descoperirile de la Turia au fost puse de autor în legătură cu o pătrundere din Banat, din aria Vatina, Gârla Mare sau Cruceni.

800 CAVRUC, BUZEA 2002, p. 50.

801 ANDRIŢOIU 1992, p. 50.

802 Vezi şi ROTEA 1993 b, nota 30.

803 POPA, SIMINA 2004, p. 30-31.

804 POPA, SIMINA 2004, pl. 4/10.

805 BOROFFKA 1994, p. 250, Typentafel 16/20.

806 Vezi POPA, SIMINA 2004, p. 30, pl. 12/1; 11/8; 12/1.

807 CIUTĂ 2004, p. 160-161.

vas pe umărul căruia s-a aplicat o spirală în relief care, în forma reconstituită, aparține tipului VE11 din tipologia lui N. Boroffka, ce se datează în Wietenberg B[808]. Dacă spirala era sub formă de cârlig, flancând toarta vasului, cum pare destul de probabil, analogiile se opresc asupra descoperirilor de la Oarța de Sus[809], datate de Boroffka în Wietenberg A[810]. Oricum, remarcăm prezența în număr ridicat a străchinilor / castroanelor lobate[811], prezente doar în nivelele 2-5 de la Derşida[812], fapt ce atrage după sine o datare în faza Wietenberg II, chiar dacă nu pentru întregul lot de materiale. De altfel, asemeni ca şi în cazul aşezării de la Suatu, şi la Şeuşa apare, chiar dacă izolat şi ceramică specifică pentru faza Wietenberg III[813] demonstrând locuiri sezoniere pe parcursul unor etape diferite din evoluția culturii Wietenberg.

O poziție prin care a încercat să se „rupă" de moştenirea numită Derşida I o are N. Boroffka. În opinia acestuia începuturile culturii Wietenberg, înglobate în faza A prezintă două subetape distincte (A_1 şi A_2). Încă din subetapa A_1 Boroffka include decorul format din spirale cu capetele îmbucate (VD28)[814] ca şi S-urile culcate realizate în relief (VE8)[815]. În acelaşi timp, Boroffka repertoria pentru secvența A_1 un număr de 79 de descoperiri probabile, din care 19 sigure iar pentru cea următoare, A_2, 132 de descoperiri probabile din care sigure 53[816].

Esențială în discuția privitoare la naşterea celei mai timpurii faze a culturii Wietenberg pare a fi precizarea momentului apariției decorului spiralic. Problematica a fost atinsă de-a lungul timpului, cu diverse ocazii. K. Horedt îi vedea o eventuală derivare din culturile Coțofeni sau Butmir[817], teorie combătută de N. Chidioşan, care o semnalează la Derşida doar din nivelul II[818]. În ultimul tratat de Istoria Românilor, nu se exclude o persistență a acesteia din fondul Baden-Coțofeni, eventual prin filiera ceramicii de tip Bratislava care va da naştere în Ciclade decorului spiralo-meandric de la începutul Bronzului timpuriu egeic[819].

---

808 BOROFFKA 1994, p. 250, Typentafel 11/32.
809 KACSÓ 2004, pl. XXXI-XXXII.
810 BOROFFKA 1994, hărțile 54-55.
811 CIUTĂ 2004, p. 151, fig. IV/3, 6, 12; VI/3; VIII/5; X/6; XII/18; XIII/8; XIV/10.
812 CHIDIOŞAN 1980, p. 42.
813 CIUTĂ 2004, p. 159, fig. XI/7.
814 BOROFFKA 1994, p. 190, 249, Typentafel 16/6-12.
815 BOROFFKA 1994, p. 192, 249, Typentafel 11/16-17.
816 BOROFFKA 1994, p. 253, hărțile 54-55.
817 HOREDT 1968, p. 107 şi nota 29.
818 CHIDIOŞAN 1980, p. 58-59, 74.
819 VULPE 2001 c, p. 257-258.

Această ipoteză nu poate fi validată din cauza decalajului cronologic important până la apariția culturii Wietenberg. Un alt punct de vedere îl are N. Boroffka, care afirmă că spirala cu capetele îmbucate apare încă din subfaza Wietenberg A_1[820], cu o evoluție până spre finalul culturii. Lipsa spiralei, alături de alte motive considerate mai târzii, de pe ceramica Wietenberg de la Derşida (I-II), Suatu, Plopiş sau Turia a constituit „şablonul" folosit pentru datări *ante* Wietenberg II[821]. Aceste descoperiri izolate ar fi urmate de o fază Wietenberg II care ar acoperi întreg arealul culturii[822]. În momentul de față este însă evident faptul că siturile incluse aici, precum Suatu, Păuleni, Plopiş, Turia prezintă sensibile diferențe comparativ cu nivelul Derşida I.

Privită prin prisma decorului spiralic şi a obiectelor de metal trebuie, credem, să admitem o origine vest-nord-vestică, cea care a dat naştere şi culturii Otomani. De altiminteri, cele mai timpurii spirale incluse chiar de N. Boroffka în faza Wietenberg A[823] sunt apropiate de cele întâlnite în grupul Andrid[824]. Spirale arhaice par a fi şi cele în relief, de tip „cârlig", aşa cum apar la Braşov-*Bartolomeu* (aplicate inclusiv peste un decor striat)[825], ce amintesc de mediul Hatvan.

Problema nivelului Derşida I şi a relației Andrid-Wietenberg

Singura aşezare cu o stratigrafie complexă (nepusă încă la îndoială), din aria culturii Wietenberg cercetată până în prezent este cea de la Derşida (jud. Sălaj)[826] ilustrând primele trei faze evolutive la care, după cum am văzut, se raportează marea majoritate a specialiştilor. În nivelul I de la Derşida, cu grosimea cuprinsă între 0,05-0,35 m, s-au cercetat cinci bordeie, mai multe gropi şi vetre deschise[827]. Nu ştim dacă în aceste complexe sau în strat au fost descoperite cele 19 fragmente ceramice ornamentate cu striuri fragmentate scurte realizate cu pieptenele. Aceste materiale au fost considerate de către Chidioşan ca reprezentând importuri din aria Otomani, la nivelul fazei Otomani I b, de unde şi sincronizarea primului nivel de la Derşida, atribuit fazei

---

[820] BOROFFKA 1994, p. 190, 192, 249, Typentafel 16/6-12.
[821] Vezi ROTEA 1994, p. 136; ROTEA 2000, p. 29-30.
[822] ROTEA 1993 b, p. 31.
[823] BOROFFKA 1994, p. 190, 192, 249, Typentafel 16/6-12.
[824] NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 74, pl. XXXXIX/1.
[825] BOROFFKA 1994, pl. 16/5-6.
[826] Aşezarea se află în Transilvania şi nu în Maramureş, aşa cum a afirmat în două rânduri Gh. Lazarovici (LAZAROVICI 1997, p. 16).
[827] CHIDOŞAN 1980, p. 15, 17, 69.

Wietenberg I cu Otomaniul timpuriu[828]. Tot de aici însă este publicat şi un fragment decorat cu măturicea[829]. Deocamdată, nivelul Derşida I[830] rămâne, în ansamblu, „izolat" prin lipsa corespondenţelor în aria culturii Wietenberg[831]. Unele vase de uz comun de aici (tipurile I c-e), au fost considerate ca moşteniri din Bronzul timpuriu[832]. O serie de elemente par mai vechi şi pot ţine de o tradiţie a Bronzului timpuriu[833], pe când altele (forme, decor) sunt deja caracteristice culturii Wietenberg. Printre elementele „alogene" am aminti inciziile dispuse în zig-zag, unele cu colţurile rotunjite formând o motivistică[834] ce le apropie de cele specifice grupului Andrid aşa cum le întâlnim chiar în situl eponim[835]. Mai mult, la Andrid găsim şi un fragment ceramic ornamentat cu triunghiuri haşurate specific motivisticii Wietenberg[836], ca şi unele forme ce le anunţă pe cele din această din urmă cultură[837]. Aceste materiale nasc întrebarea dacă nu cumva nivelul Derşida I este tributar grupului Andrid sau recepteaza elemente Andrid, la nivelul primar de dezvoltare a culturii Wietenberg, cu aport în definirea ulterioară a celei din urmă. Doar publicarea integrală a materialelor din nivelul Derşida I ar lămuri această posibilă relaţie şi, implicit, geneza culturii Wietenberg din arealul său nord-vestic.

Fascicule de incizii realizate cu pieptenele specifice pentru grupul Andrid[838] sunt cunoscute în Transilvania, după cum am văzut, la Miercurea Sibiului-*Gară* **(pl. 32/3)** dar şi în aşezarea atribuită fazei Wietenberg I de la Plopiş[839].

Materialele acestui nivel pune din nou sub semnul întrebării, pe de altă parte, atributul de etalon a sitului de la Derşida pentru întreg spaţiul transilvan ocupat de comunităţile Wietenberg, în care avem extrem de

---

828 CHIDIOŞAN 1968, fig. 6/8, 10; CHIDIOŞAN 1974, p. 161; CHIDIOŞAN 1980, p. 56, 66, 71, 90, pl. 34/6, 9 f, 10; 37/7.
829 CHIDOŞAN 1968, p. 161, fig. 6/1.
830 Pentru materialele publicate de aici a se vedea CHIDIOŞAN 1968, p. 157, 161, 170, fig. 3; 6.
831 N. Chidioşan mai includea în faza Wietenberg I şi aşezările de la Sf. Gheorghe-*Bedehaza* şi Ghirbom-*Sub Vii*, dar şi cele cu materiale de tip Ciomortan (CHIDIOŞAN 1980, p. 71).
832 CHIDIOŞAN 1980, p. 28.
833 Vezi remarca şi la ROTEA 1994, p. 137.
834 CHIDIOŞAN 1980, p. 66, pl. 34/a, 10.
835 NÉMETI, MOLNÁR 2001, pl. XXVI/1; XXXIX/4; XXXX/3.
836 NÉMETI, MOLNÁR 2001, pl. XXXIX/5.
837 Cum ar fi cele de la NÉMETI, MOLNÁR 2001, pl. IV/4; XII/2.
838 Vezi nota 576.
839 BEJINARIU 2003 b, pl. II/6.

numeroase situri Wietenberg cercetate sistematic, unele (Sighişoara sau Cugir) în proporţii chiar mai mari decât la Derşida[840]. Mai degrabă, Derşida I nu pare să reflecte decât o realitate specifică zonei de nord-vest a Transilvaniei, situaţie motivată prin poziţia excentrică a aşezării de la Derşida, aflată, de altfel, în afara ariei propriu-zise a culturii Wietenberg, realitate care, desigur, poate acoperi o bună parte a aspectelor Wietenberg, până la nivelul fazei a III-a, dar nu totalitatea lor.

Încă de acum aproape trei decenii P. Roman prin formulări precum *„aşa zisei faze Otomani I”* punea la îndoială oportunitatea acceptării noţiunii de *„Otomani I”*, aşa cum a fost ea definită[841], fază care, în realitate, ar putea constitui o manifestare culturală diferită[842], lucru acceptat de tot mai mulţi specialişti[843]. I. Bóna remarca anterior conţinutul cultural diferit al aşa zisei faze „Otomani I” dar considera că, de fapt, aceasta ar reprezenta adevărata cultură Otomani[844]. Renunţarea la faza Otomani I a generat o nouă reperiodizare a culturii, pentru care mai recent se propune un sistem tripartit (A, B, C), prima fază (A) debutând la nivel de Reinecke Bz. A_2 [845].

În cadrul ceramicii timpurii atribuite, iniţial, culturii Otomani (Otomani I) se regăsesc vase decorate cu striuri, impresiuni textile şi

---

840 Rezerve în acest sens, exprimate şi la M. Rotea (ROTEA 1994, p. 136-137). O origine nord-vestică ar putea fi căutată şi în cănile cu ciocul ascuţit, specifice olăriei Wietenberg încă din faza a II-a (pentru faza a II-a se pot vedea descoperirile de la Oarţa de Sus-*Ghiile Botii* (KACSÓ 2004, p. 59, pl. XIX/1-6; XXII/1; XXVIII/6) sau chiar la o vreme considerată mai timpurie (Wietenberg I) (ROTEA 1993 b, pl. V/3) îşi pot găsi un ascendent în formele primitive descoperite în umplutura dintre nivelele 1 şi 2 de la Girişu de Criş-*Alceu* (DUMITRAŞCU 1989, p. 123, pl. VIII/1-2; IX/1). Forme mai apropiate le regăsim, ce-i drept, şi în mediul Otomani, cu un decor foarte apropiat (BADER 1978, pl. XX/18), dar aici ele nu vor face carieră. De asemenea, originea vestică pentru un vas bombat, cu o toartă la baza gâtului de la Oarţa de Sus (KACSÓ 1987, fig. 27/2) ar putea fi căutată şi în cultura Gáta, datată în Reinecke Bz. A_2 (KŐSZEGI 1958, p. 58, pl. V/6), dar mai cu seamă în mediul Hatvan, unde la Tiszaluc întâlnim şi un decor format din incizii în zig-zag (KALICZ 1968, pl. LVII/14-15. Un vas cu formă identică, cu toarta diferită, decorat cu măturicea, de la Tiszakeszi (KALICZ 1968, pl. LXXII/7). Motivistica de pe vasul cu simboluri (clepsidre haşurate, cârlige) ar putea fi o reminiscenţă din bogata simbolistică de pe ceramica Nagyrév.

841 Vezi BADER 1978, p. 42-44, 57, 61.

842 ROMAN 1980, p. 18-19, nota 16; ROMAN 1984, p. 267.

843 BĂJENARU 1996, p. 321. Vezi un istoric al definirii noţiunii de cultură Otomani, la NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 68-69.

844 BÓNA 1975, p. 120, 126, 139 (tabel cronologic). Încercare combătută la scurt timp (ROMAN 1980, nota 16).

845 FAZECAŞ 1997, p. 51-52, pl. I (tabel cronologic).

brâie; decorul incizat apare într-o etapă ulterioară[846]. Decorul textil asociat cu cel format din scrijelituri se regăseşte doar în nivelul inferior de la Otomani-*Cetățuie*, pentru ca în nivelul II să dispară[847]. La Sălacea, în nivelul inferior (V) apar vase decorate pe tot corpul cu scrijelituri[848], pentru ca în următorul nivel (IV) să regăsim vase ornamentate cu striuri în benzi asociate cu motive specifice deja Bronzului mijlociu, de tip Andrid[849]. Mai nou, se admite că specia grosieră a olăriei Otomani îşi află originea formelor şi ornamenticii în cea a grupului Gornea-Orleşti şi Hatvan timpuriu[850]. De la Săcuieni, I. Ordentlich aminteşte un vas Hatvan descoperit în nivelul atribuit fazei Otomani I[851]. Importurile în sens invers sunt mult mai numeroase, însă specifice unei etape mai târzii din evoluția celor două culturi[852]. Aria culturii Otomani, deja cristalizată, s-ar fi lărgit de la sud spre nord, în detrimentul grupelor Nyirség, Nagyrév şi Hatvan[853]. Totuşi, aria de demarcație între culturile Hatvan şi Otomani poate fi trasată, în linii mari, pe râul Tisa[854].

Recent definitul grup Andrid, ce ocupă nord-vestul României este văzut fie ca rezultatul unor influențe Otomani timpurii asupra comunităților Nir târzii (Nir III?), fie născut din asimilarea unui fond Nir de către Otomaniul timpuriu[855]. În ceramică, pe lângă decorul striat ori executat cu pieptenele sub formă de frânturi de linii scurte, apar şi arcade sau capete de spirale redate prin canelură. Astfel de materiale au fost semnalate la Andrid[856], Sălacea[857], Carei-*Bobald*[858], Oradea-*Salca Pepinieră*[859], Dindeşti[860] şi Berettyóújfalu-*Herpály*[861]. Grupul a fost

---

[846] Vezi POPESCU 1965, p. 333; KACSÓ 1972, p. 40; ORDENTLICH 1974, p. 141; CHIDIOŞAN 1974, p. 161; BADER 1978, p. 43, pl. XV/3-5, 15, 18.
[847] HOREDT ET ALII 1962, p. 318, 322, fig. 4/1; LAZAROVICI 1987, p. 84; ROMAN 1988, p. 219; ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 38.
[848] CHIDIOŞAN 1974, p. 161.
[849] ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 38.
[850] GOGÂLTAN 2000, p. 126.
[851] ORDENTLICH 1974, p. 142-144.
[852] ORDENTLICH 1974, p. 143.
[853] ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 40.
[854] ORDENTLICH 1974, p. 144.
[855] ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 42, 46; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 30.
[856] ROMAN, NÉMETI 1990 a, nota 15; NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 74, pl. XXXXIX/1.
[857] ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 38.
[858] ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 42, 46; NÉMETI 1995, p. 124.
[859] BULZAN ET ALII 2000, p. 82, 90-91, pl. I-II; III/13-20; VIII/9, 12-13. Din acest sit, în care este prezent decorul cu măturicea, lipsind impresiunile textile provine şi un fragment ceramic atribuit grupului Sanislău (p. 91, pl. II/26). Afirmația că respectiva descoperire prezintă un decor din impresiuni triunghiulare nu poate fi convingătoare întrucât este plasat pe buza vasului şi, în plus, chiar autorii săpăturii îl descriu, anterior cu câteva

paralelizat cu Tószeg B timpuriu[862], orizont datat cu probe ^{14}C înainte de anul 2000 a. Chr.[863].

Relația Otomani I-Andrid, abordată recent cu ocazia publicării descoperirilor de la Andrid, nu este explicit prezentată[864]. Reprezintă Andridul un grup de sine stătător moștenind întru totul „zestrea" acelui Otomani I ? La Carei-*Bobald*, nivelul de tip Andrid suprapune depunerile de tip Sanislău şi precede cultura Otomani[865]; o situația similară nesurprinsă clar stratigrafic e consemnată şi la Dindeşti[866]. Aceste materiale îşi găsesc corespondențe în aşa-zisul „Ottomany B"[867]. Subetapa BT III a din zona de nord-vest a României a fost atribuită grupului Sanislău (cu aşezările conținând ceramică striată şi textilă de la Ciumeşti şi Pişcolt-*Ógát*[868]) dar nu ştim ce manifestare ocupă subetapa următoare (BT III b), întrucât grupul Andrid a fost datat la o vreme posterioară, în BM I, anterior depozitelor de tip Hajdusámson[869]. Potrivit lui Fl. Gogâltan, zona de nord-vest a României s-a aflat şi ea, la finalul Bronzului timpuriu, în aria de cuprindere a „orizontului cu măturicea, scoarță de copac şi ornamente textile"[870]. În mod normal la finele BT III trebuie văzută o continuare a evoluției grupului Sanislău.

XII.3. *Faza Wietenberg timpurie prin prisma obiectelor de metal apusene*

Un aspect important în sprijinul susținerii unor contacte ale culturilor de la debutul Bronzului mijlociu cu lumea central-europeană îl relevă o serie de bronzuri din sudul Transilvaniei (Deva, Sebeş, Păuleni) care pot fi atribuite culturii Wietenberg. Le vom discuta pe rând.

Depozitul de bronzuri Deva I

Unul dintre cele mai cunoscute depozite de bronzuri, printre cele mai timpurii din România, este cel aflat la Deva (*Deva I*). Lotul, format din 12 obiecte de bronz (zece colane, desemnate şi ca bare-coliere şi două

---

pagini în categoria unor „brâuri alveolate dispuse pe corpul sau buza recipientelor" (p. 90).

860 NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 27-28.

861 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 31.

862 ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 38.

863 GOGÂLTAN 1999, p. 70.

864 Vezi NÉMETI, MOLNÁR 2001.

865 NÉMETI 1995, p. 124.

866 NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 25.

867 NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 73.

868 NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 76.

869 NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 72.

870 GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 40.

seceri fragmentare) a fost găsit întâmplător în anul 1907 pe versantul foarte abrupt, sudic, al *Dealului Cetăţii* de la Deva, în locul numit *La Sfinţi*[871], pe un teren accidentat, fără urme de locuire **(pl. 39-40)**.

Opt din cele zece colane **(pl. 39/3-6; 40)** au fost lucrate, majoritatea, din „bronz arsenic", la care procentajul de As este cuprins între 1,3-1,7 %. Restul de două piese au un procent scăzut de As (0,26 respectiv 0,67 %) dar conţin în cantităţi infime şi Sn (0,13, respectiv 0,34 %)[872]. Colanele sunt lucrate dintr-o bară turnată, cu capetele subţiate, depărtate şi adesea lăţite, răsucite sub forma unor urechiuşe.

În România, un depozit, format doar din colane similare celor de la Deva a apărut la Predeal (*Predeal I*), un altul de la Maglavit conţinând, pe lângă alte piese şi şase colane, ambele descoperiri încadrate în Bronzului mijlociu[873]. Un exemplar similar de la Periam, în Banat, se pare că a fost găsit într-un nivel Corneşti-Crvenka, fiind datat astfel la începutul Bronzului mijlociu[874]. Astfel de piese masive apar încă de la finele Bronzului timpuriu pe teritoriul Ungariei (Vörösmart, Mosonszentjános, Gáta[875]), Slovaciei (Rastislavice, Gemer, Vel'ký Slavkov, Dvory nad Žitavou) unde le regăsim până la începutul Bronzului mijlociu[876], al Germaniei (Bernhaupten, Aschering[877]) sau al

---

871 NESTOR 1944-1945, p. 165-181, fig. 1-3; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 40, pl. 2/4-9; ANDRIŢOIU 1992, p. 74, 78, 86, 91, pl. 67/1-10, 15-16; ANDRIŢOIU 1993, p. 90, 97, 100, 106, pl. III/1-10, 15-16; ROTEA 1995, p. 67-68; CIUGUDEAN 1996 a, p. 125-126, fig. 89; THE BRONZE AGE 1997, p. 34, nr. 50; KADAR 2007, p. 98-99, 165, fig. 24, pl. 42. Toponimul corect este *La Sfinţi*, nume ce derivă de la prezenţa într-o nişă a stâncii, sub locul descoperirii, a unor statui catolice. Facem această precizare întrucât s-a avansat şi alt toponim, greşit: *La Finţi* (ROTEA 1995, p. 67).
Depozitul a fost redesenat şi analizat de noi în studiul publicat în anul 2005 (Popa 2005, p. 148-149, pl. 39-40), însă observaţiile noastre asupra sa, dar şi ale altor colegi, mai sus-menţionaţi de noi, nu au fost, pare-se, accesibile autorilor ultimei sinteze asupra acestor obiecte descoperite pe teritoriul României (ŢÂRLEA ET ALII 2009, p. 314, 316-321, 323-324).

872 ANDRIŢOIU 1992, p. 75, anexa nr. 2; ANDRIŢOIU 1993, p. 90; CIUGUDEAN 1996 a, p. 126. Iniţial, M. Petrescu-Dîmboviţa le aprecia ca fiind lucrate doar din cupru (PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 40).

873 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 42, 48, pl. 7/1-5; 17/11-15; 18/1. O prezentare recentă asupra celor două depozite, cu rezerve asupra unei atribuiri cronologice anume, a se vedea la ŢÂRLEA ET ALII 2009, p. 305-307, 309-312, pl. 1 = 4 (Maglavit), p. 307-309, 312, pl. 2 = 5 (Predeal).

874 GOGÂLTAN 1999, p. 161, fig. 26/1.

875 BÓNA 1975, p. 218, fig. 22/31 = 271/4; 25/1; 26/8.

876 NOVOTNÁ 1984, pl. 4/24-25, 28; 5/33-33 A; 81.

877 MOOSLEITNER 1988, p. 48, fig. 12/2-3.

Franței, unde se datează, de asemenea, în Reinecke Bz. A[878]. După cum se poate observa, cele mai numeroase colane, de tipul celor de la Deva, sunt concentrate în spațiul central-european, la nivel de Bronz timpuriu III după periodizarea maghiară (Reinecke Br. A_2), cu antecedente (formale şi greutate mai redusă în metal) datate la finele eneoliticului[879]. Ele ne indică, implicit, şi originea celor din depozitul *Deva I*[880], cât şi momentul cronologic la care pătrund în spațiul intracarpatic. Prezența unor produse de bronz specifice zonei central-europene precum cele din depozitul discutat s-ar putea datora fie unor schimburi între comunitățile intracarpatice cu cele vestice, probabil având ca obiect sarea transilvăneană[881], fie vehiculării lor directe de către comunități venite dinspre vest.

Funcția colanelor din depozitul *Deva I* nu poate fi exact definită. Există posibilitatea intepretării lor atât ca unități premonetare, fapt sugerat de slaba finisare a pieselor, obiecte de podoabă ori piese ce indică statutul social al purtătorului[882] **(fig. 4 a)** ori piese cu valoare de lingou sau premonetară[883]. Având curiozitatea de a cântări aceste piese am constatat următoarele greutăți: 165,03; 174,42; 186,71; 195,58; 197,14; 199,85; 201,02; 204,18; 204,69; 209,61 gr. Diferența maximă este de 40 de gr., dar cu excepția primelor trei piese (cele mai uşoare) restul se apropie în greutate, dar aici trebuie ținut cont şi de faptul că din unele lipsesc mici părți. Astfel, este greu de apreciat valoarea premonetară atribuită exemplarelor de acest tip, care însumează o greutate medie de 193,82 g[884].

Cel puțin în Transilvania, piesele în discuție au fost datate la finele Bronzului timpuriu[885] sau posibil chiar la începutul Bronzului mijlociu[886], mai explicit fiind N. Boroffka, ce le atribuie culturii

---

878 GERLOFF 1993, p. 105-107, fig. 39; pl. 30/1-3. Exemplare cu capetele lățite, foarte asemănătoare celor de la Deva.
879 NOVOTNÁ 1981, p. 121-122, fig. 1.
880 ANDRIȚOIU 1992, p. 84; ROTEA 1995, p. 67.
881 ANDRIȚOIU 1992, p. 91.
882 ANDRIȚOIU 1992, p. 84; ANDRIȚOIU 1993, p. 106 le considera, mai degrabă, obiecte de podoabă; ROTEA 1995, p. 67-68.
883 Vezi, recent, ȚÂRLEA ET ALII 2009, p. 317-318, 324.
884 POPA 2005, p. 148-149. Alte valori, preluate după I. Nestor, diferite (greşite) față de ale noastre au fost luate recent în discuția asupra metrologiei colanelor devene, în urma cărora a fost calculată o medie a greutății colanelor de 195,6 g (ȚÂRLEA ET ALII 2009, p. 317, pl. 6).
885 CIUGUDEAN 1996 a, p. 125-126, fig. 89/1-10. O încadrare în Bronzul timpuriu şi la KADAR 2007, p. 98-99, 165, fig. 24, pl. 42.
886 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 40; ANDRIȚOIU 1993, p. 100, 108.

Wietenberg[887]. În opinia noastră piesele şi întreg depozitul se leagă de locuirea Wietenberg II, documentată de altfel, pe *Dealul Cetăţii* de la Deva[888].

Între piesele ce compun depozitul *Deva I* se păstrează şi două seceri de tip arhaic (*Rebmesserartige Sicheln*) **(pl. 40/1-2)**. Descendente din cuţitele de piatră curbe *(Krummesser)* întâlnite adesea în Bazinul carpatic în Bronzul timpuriu, acest tip de seceră este considerat cel mai primitiv tip de seceră lucrat din metal[889]. Cele două exemplare, dintre care una fragmentară, sunt de mici dimensiuni, cu lama uşor curbată iar baza şi marginea lamei îngroşată. M. Petrescu-Dîmboviţa le includea în tipul I, varianta Deva[890]. De remarcat faptul că una dintre ele, secera fragmentară, are lama mult subţiată **(pl. 40/1),** detaliu ce ne determină să o considerăm drept un tip diferit. Analizele metalografice au relevat alierea cu As, dar şi prezenţa staniului în două piese, în procente de 0,31 şi 0,34 %[891].

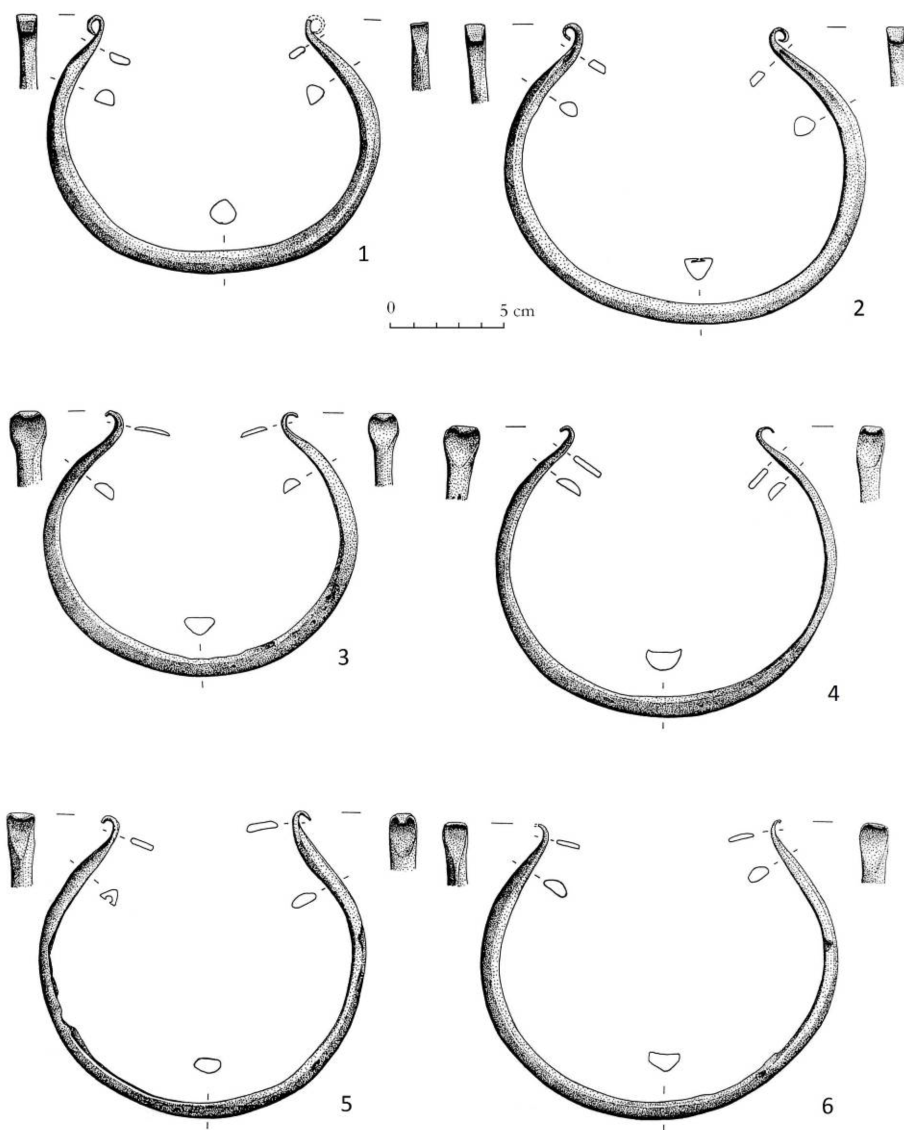
Piese similare se cunosc în Bronzul mijlociu în mediul culturii Wietenberg, la nivelul fazei a II-a, la Sighişoara[892] şi Livezile-*Obârşie*[893], dar şi în cultura Tei I, la Căţelu Nou[894]. Însă acestea au corpul mai zvelt şi evoluat comparativ cu exemplarele de la Deva. Cu toate acestea, K. Horedt era tentat să dateze secera de la Sighişoara în Bronzul timpuriu[895]. În legătură cu turnarea unor astfel de piese ar putea sta un tipar găsit la Oarţa de Sus, datat în faza Wietenberg II[896].

Piesele de bronz de la Sebeş

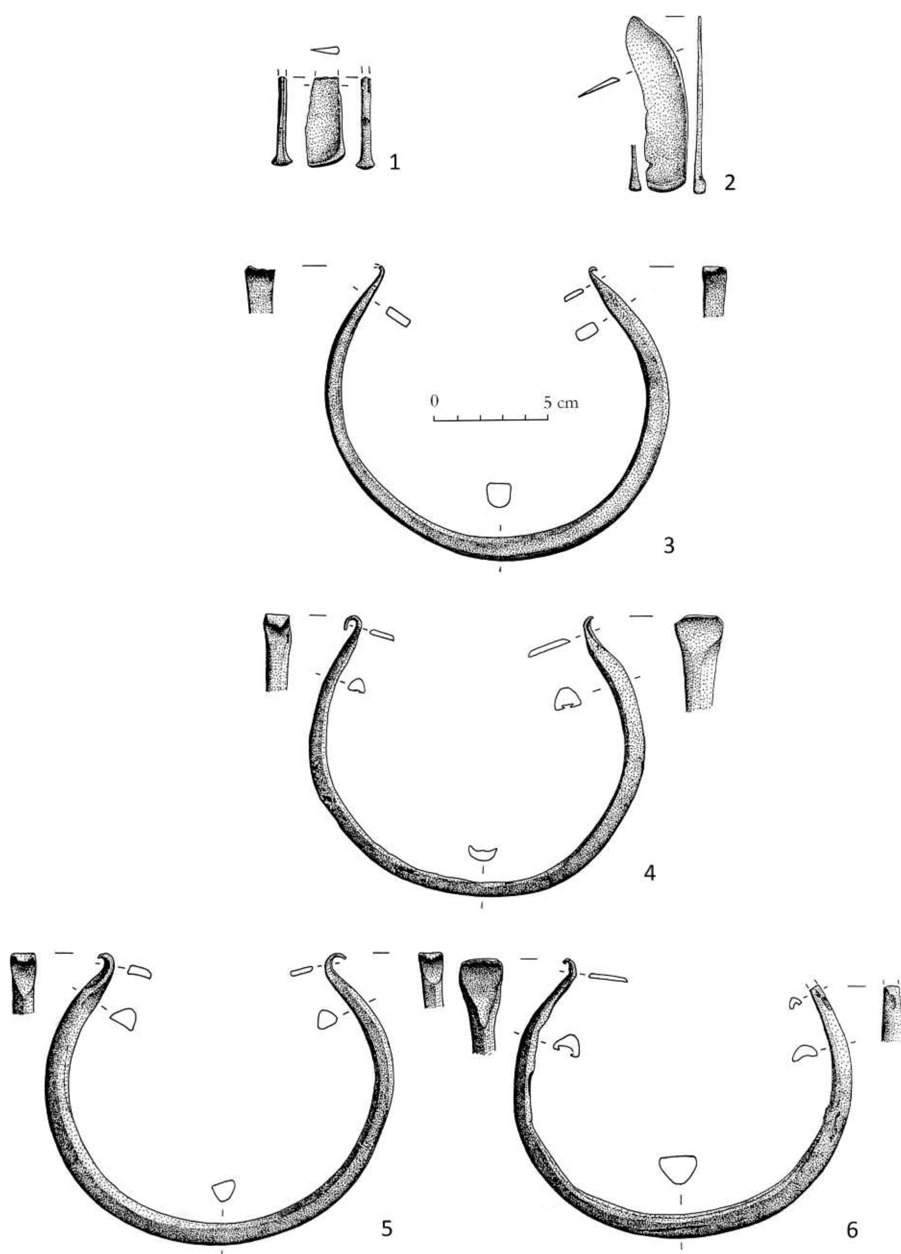
În aceeaşi sferă a contactelor între zona central-europeană şi sudul Transilvaniei de la debutul Bronzului mijlociu putem discuta şi acul de

---

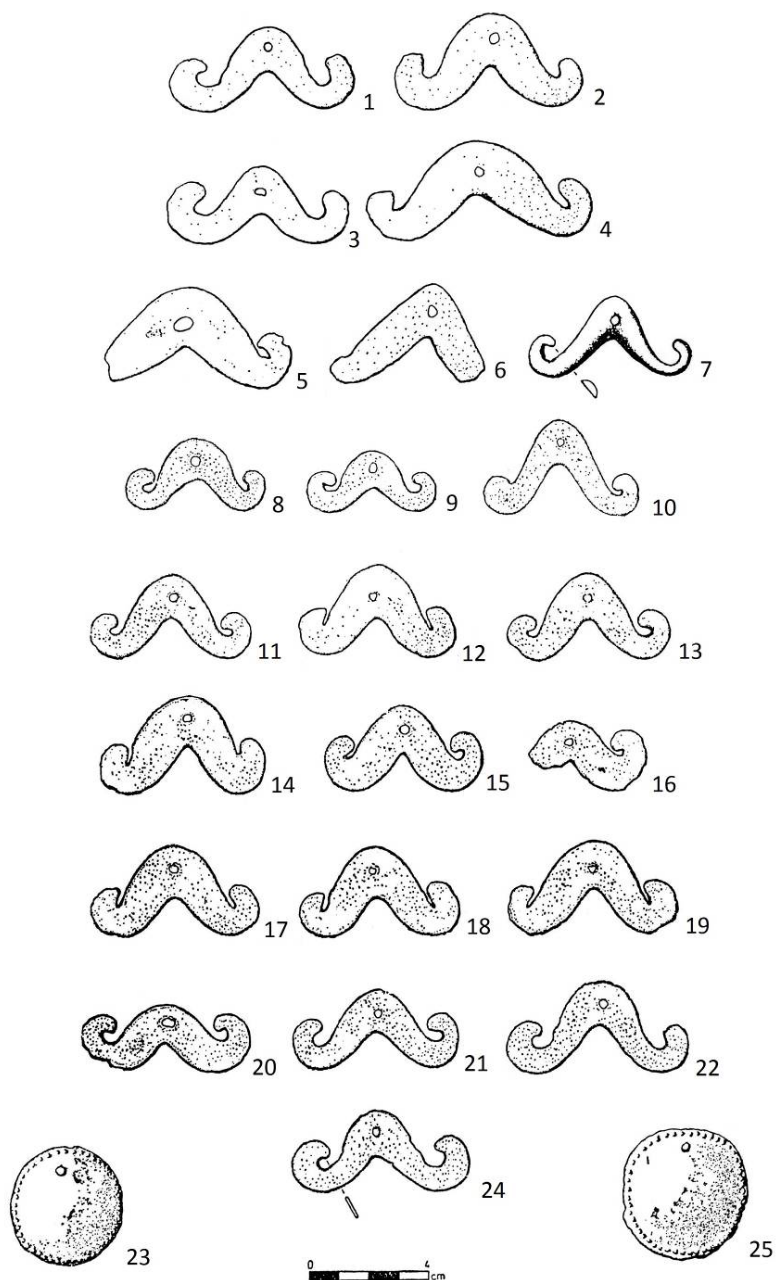
887 BOROFFKA 1994, p. 275.
888 ANDRIŢOIU 1992, p. 29, 50, 121, nr. 40.
889 LEAHU 1966, p. 70; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 8; ANDRIŢOIU 1992, p. 78; ANDRIŢOIU 1993, p. 97, 100; BOROFFKA 1994, p. 275; ROTEA 1995, p. 68. Recent, cele două piese de la Deva au fost incluse în categoria cuţitelor-lingou, având rolul de a acoperi diferenţa de greutate pentru colanele de dimensiuni mai mici din depozit, în cazul unui sistem premonetar (ŢÂRLEA ET ALII 2009, p. 314, 317).
890 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 5.
891 KADAR 2007, p. 98-99, fig. 24.
892 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 8-9; ANDRIŢOIU 1992, p. 78; BOROFFKA 1994, p. 233, 240, pl. 130/2; ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997, p. 32, fig. 21/2.
893 BOROFFKA 1994, p. 233, pl. 149/7.
894 LEAHU 1966, p. 70, pl. III/4.
895 HOREDT 1960, p. 129.
896 BOROFFKA 1994, p. 234; ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997, p. 32; KACSÓ 2004, pl. XXXVIII/2.

Pl. 39. Depozitul de bronzuri *Deva I* (după C. I. Popa)

Pl. 40. Depozitul de bronzuri *Deva I* (după C. I. Popa)

Pl. 41. Depozitul de tip Tolnanémedi de la Sebeş (după C. Kacsó)

bronz cu capul discoidal *(Scheibenkopfnadel)* decorat în tehnica au repoussé de la Sebeş[897] **(pl. 42/3)**. Piesa prezintă numeroase analogii, din punct de vedere stilistic, în medii culturale diferite din zona central europeană, unde întâlnim exemplare cu ornamentaţie extrem de variată. Pot fi amintite aici descoperirile de la Vycapy-Opatovce din grupul Nitra[898], în mediul Vatina, la Kisapostag[899], Dunaújváros[900], Százhalombatta[901], Dunakeszi[902], în mediul Gáta, la Oroszvár[903] sau în staţiunea eponimă[904], la vreme de Glockenbecher-Csepel, la Franzhausen I[905], ori în cultura Unetice[906]. Aşa cum am apreciat şi cu alt prilej, dată fiind prezenţa constantă, în respectivele staţiuni, în contexte cu caracter funerar, nu excludem posibilitatea ca acul de la Sebeş să aparţină, şi în acest caz, unui posibil inventar funerar[907]. Piesa poate fi datată la finele subfazei Reinecke Br. A_2, fiind legată de locuirea de la începutul fazei Wietenberg II de aici[908].

O altă descoperire de la Sebeş este depozitul de bronzuri de tip Tolnanémedi, format din 23 de pandantive de tip ancoră **(pl. 41/1-22, 24)** (dintre care doar una turnată) **(pl. 41/7)** şi două discuri plate **(pl. 41/23, 25)** găsit fortuit într-un loc necunoscut. Depozitul, ce se datează la nivel de Reinecke Bz. A_2 indică aceleaşi legături ale zonei cu spaţiul transdanubian, la nivelul fazei Wietenberg II, contemporan cu depozitele de tip Apa-Hajdusámson[909]. Panadantivele în formă de

---

897 HOREDT 1960, p. 135, fig. 15; HOREDT ET ALII 1967, p. 19, fig. 9/5; HOREDT 1967, p. 139; CHIDIOŞAN 1974, p. 162; ANDRIŢOIU 1992, p. 83, pl. 66/2; ANDRIŢOIU 1993, p. 105, pl. IV/21; BOROFFKA 1994, p. 232, pl. 117/8; POPA 2001-2002, p. 83, pl. VIII/2; KADAR 2007, p. 165, anexa 10, nr. 254, pl. 41/18. Atribuirea acului culturii Noua şi datarea sa în Bronzul târziu (FLORESCU 1991, p. 117, fig. 98/6; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 2001, fig. 49/8) este greşită.

898 TOČÍK 1963, fig. 257/1-2; GIMBUTAS 1965, fig. 10/1-5, 17; pl. 3/1; 39/1-2; VLADÁR 1981, pl. 5/1, 6.

899 SZATHMÁRI 1988, fig. 1/8; 6/23.

900 BÓNA 1975, p. 55, fig. 9/9-10; pl. 23/12; 57/6, 80/7.

901 BÓNA 1975, fig. 14/2, ac (*mit Fächerkopf*) decorat pe margine asemănător celui de la Sebeş.

902 BÓNA 1975, fig. 55/5, 13.

903 BÓNA 1975, pl. 277/3.

904 BÓNA 1975, p. 244, pl. 26/6; 275/1-2; 277/1.

905 NEUGEBAUER 1994, fig. 5/13-14, 16.

906 GIMBUTAS 1965, fig. 164/4-8.

907 POPA 2001-2002, p. 83.

908 HOREDT 1960, p. 135, fig. 15; HOREDT 1967, p. 139; ANDRIŢOIU 1992, p. 83, 93; ANDRIŢOIU 1993, p. 105. N. Chidoşan îl vedea la vreme de Wietenberg I final-început de Wietenberg II (CHIDIOŞAN 1968, p. 174). N. Boroffka îl datează în faza Wietenberg B (BOROFFKA 1994, p. 286).

909 KACSÓ 1993 a, p. 69-76, fig. 1-2.

ancoră din bronz, cu antecedente realizate din os[910] cunosc o difuziune spațială ce cuprinde îndeosebi Transdanubia, în cadrul grupului Tokod, în metalele culturilor Kisapostag, Vatya sau ale culturilor cu ceramică încrustată. Cele mai târzii exemplare apar în depozitele orizontului Koszider[911]. Cu titlu de excepție sunt prezente şi în cultura Hatvan[912]. Tot de la Sebeş provine şi o spadă de bronz descoperită recent, databilă la aceeaşi vreme[913].

Aria de răspândire a pieselor de podoabă sau vestimentație cu origine central-europeană se lărgeşte cu mult, în lumina unor noi descoperiri din sud-estul Transilvaniei, ce provin din aşezarea Wietenberg II de la Păuleni. Din acest sit, fără a fi precizate contextul lor, s-au găsit un pandantiv în formă de inimă *(Herzförmiger Blechanhänger)*[914] **(pl. 42/1)** şi un ac cu capul în formă de vâslă *(Ruderkopfnadel)*[915] **(pl. 42/2)**, piese interpretate cu totul greşit de către descoperitori[916]. Pandantivele în formă de inimă îşi află analogii timpurii în descoperirile de tip Kulcs (BT III ungar)[917], în fazele Vatya I-II[918] şi în cultura ceramicii încrustate din Transdanubia unde dăinuie până la orizontul Koszider[919]. În mediul Vatya se cunosc şi ace de tipul *Ruderkopfnadel* la Dunaújváros, Lovasberény[920] şi Kisapostag[921], alte exemplare fiind aflate în depozitul de la Ercsi[922]; acest tip cunoaşte însă o răspândire şi în Transdanubia, Slovacia şi Austria[923]. În unele depozite de tip Tolnanémedi, precum la Simontornya[924], Tolnanémedi[925] şi Ipoly-Tal[926] pandantivele în formă de ancoră sunt asociate cu cele în formă de

---

910 Vezi, spre exemplu, SCHREIBER-KALICZ 1984, pl. LI/9.
911 BÓNA 1975, pl. 265/12; 267/14; 268; 269/6, 14;271/9, 13; 272/1, 6-7; KOVÁCS 1994, p. 160, fig. 2.
912 KALICZ 1968, pl. CXIX/3.
913 TOTOIANU 2005.
914 CAVRUC, BUZEA 2002, p. 46, pl. VIII/1; BUZEA 2004, p. 118, pl. II/10 = III/10.
915 CAVRUC, BUZEA 2002, p. 46, pl. VIII/2; BUZEA 2004, p. 117-118, pl. II/9 = III/9.
916 Pandantivul în formă de inimă este considerat drept „fragment de placă discoidală de ac, cu capul rulat (?)" ori „ac (?)" iar acul de tip *Ruderkopfnadel* este catalogat drept cuțit cu lama de formă dreptunghiulară (sic !).
917 BÓNA 1975, pl. 18/16-17; 19/35.
918 BÓNA 1975, pl. 23/4, 6-7; 26/21; 34/22; 35/10.
919 KÓVACS 1994, p. 160, fig. 4.
920 BÓNA 1975, p. 55-56, fig. 8/3; 12/12; pl. 27/1-2; 80/4.
921 SZATHMÁRI 1988, p. 80, Fig. 8/6.
922 CSÁNY, TÁRNOKI 1992, p. 202, nr. cat. 366-5.
923 SZATHMÁRI 1988, p. 80.
924 BÓNA 1975, p. 216, pl. 269.
925 Vezi BÓNA 1975, p. 216, pl. 267-268, unde predomină pandantivele-ancoră turnate.
926 BÓNA 1975, p. 216, pl. 270/20-24, cu pandantive-ancoră turnate.

inimă, situație ce indică contemporaneitatea pieselor din depozitul de la Sebeş cu piesa găsită la Păuleni şi atribuirea acestora fazei Wietenberg II.

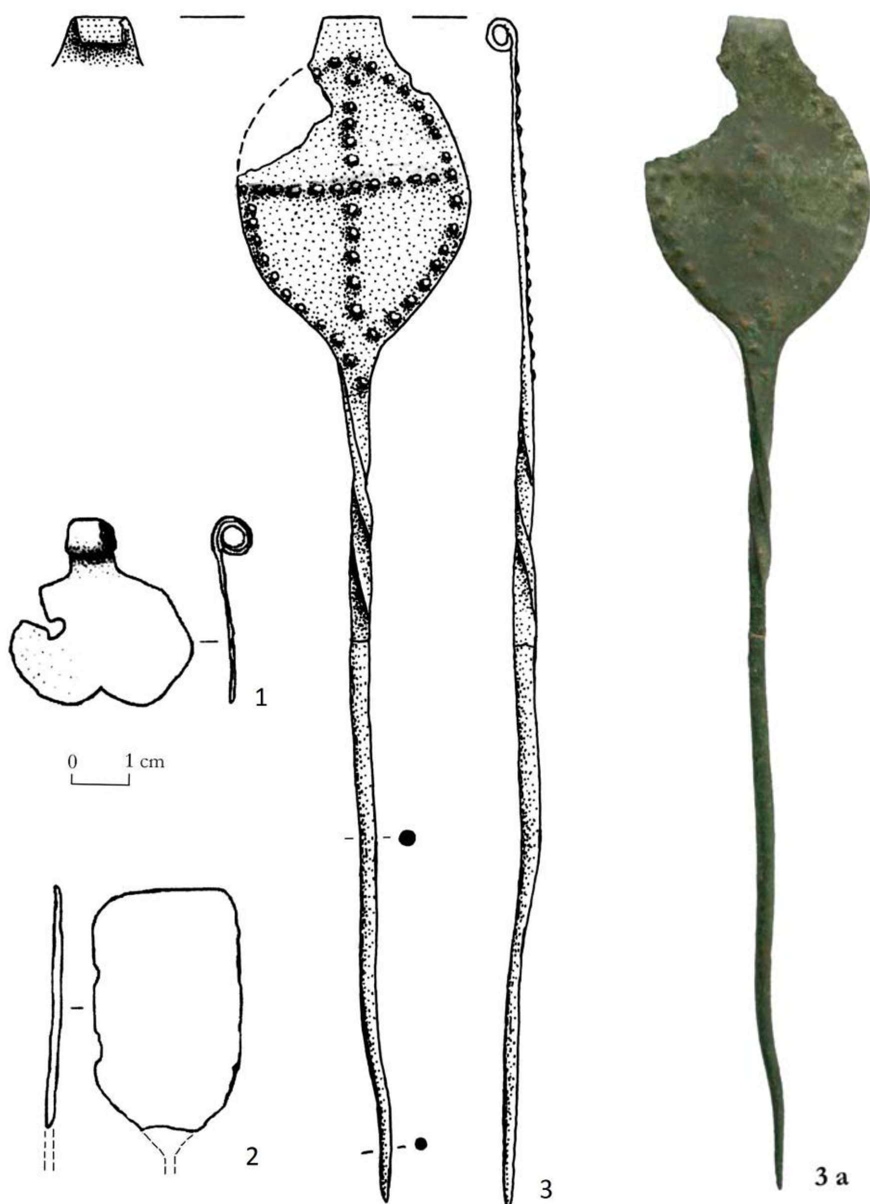
Astfel, din punctul de vedere al metalurgiei obiectelor de podoabă apare evidentă conexiunea celor mai timpurii manifestări Wietenberg cu centrele de producere central-europene. De remarcat însă faptul că acul şi depozitul de tip Tolnanémedi de la Sebeş, acul şi pandantivul în formă de inimă de la Păuleni reprezintă, deocamdată, *cele mai răsăritene apariții*, cu mult în afara ariei în care ele se concentrează (centrul Europei).

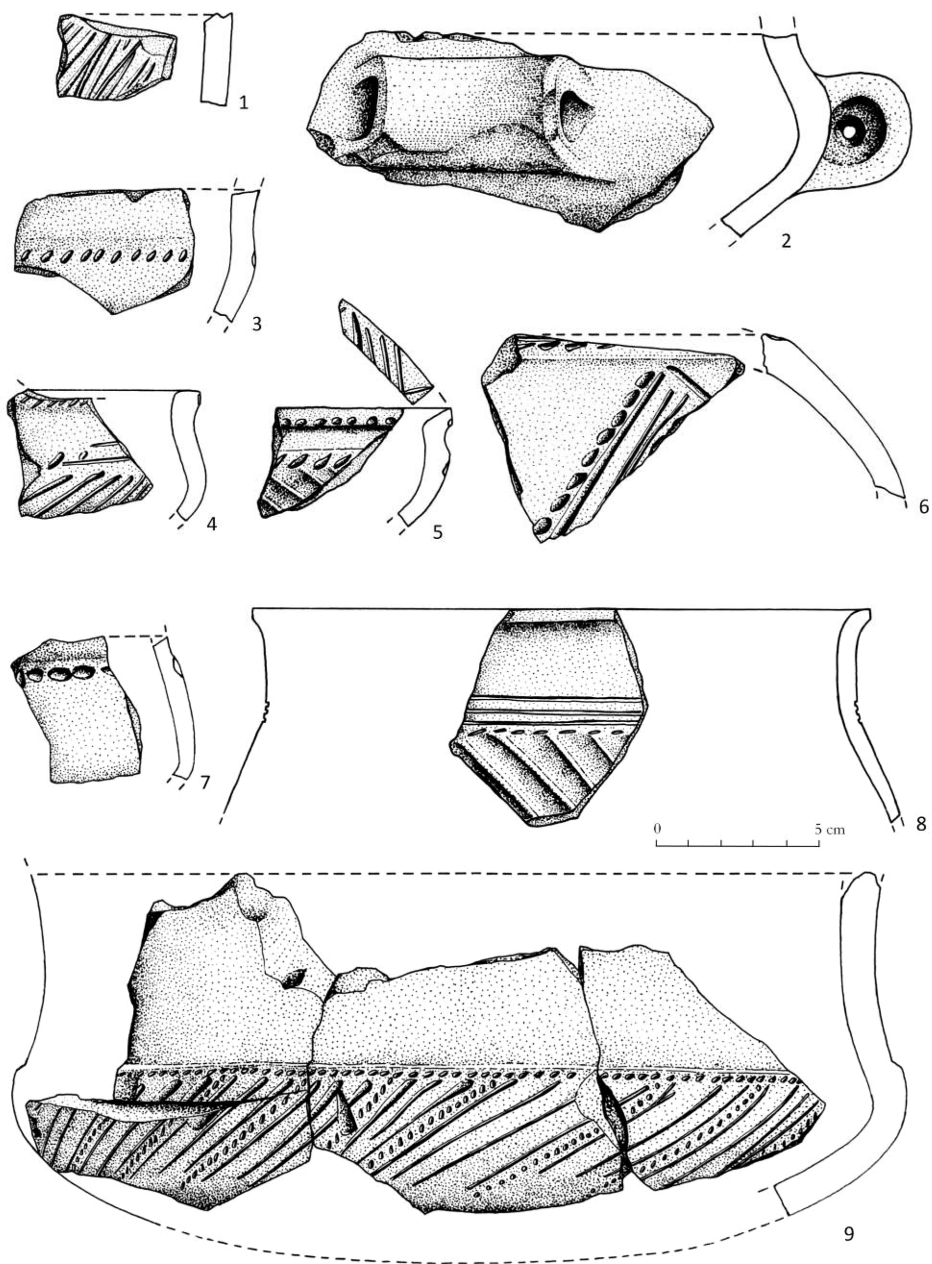
Fig. 4a. Modul de purtare a colierelor de la Deva
(propunere de reconstituire a funcției de podoabă)

Desigur, nu întâmplător, la Sebeş aflăm trei apariții de piese cu origine central-europeană, locația fiind aflată pe un drum principal ce lega zona saliniferă de la Ocna Sibiului cu Mureşul şi, de aici, cu Transdanubia. Pe această rută, ce continuă cu culoarul Mureşului se află şi depozitul Deva I. N. Boroffka observa, de altfel, lipsa artefactelor de metal răsăritene la finele Bronzului timpuriu în aria ocupată ulterior de cultura Wietenberg[927] ba chiar mai mult, am completa noi, *absența totală* a O orientare către metalurgia central-europeană, similară celei transilvănene de la finele Bronzului timpuriu şi debutul Bronzului mijlociu este susținută şi de prezența a trei inele de buclă[928] descoperite în aşezarea de tip Costişa de la Siliştea (Moldova)[929], cu analogii bune în

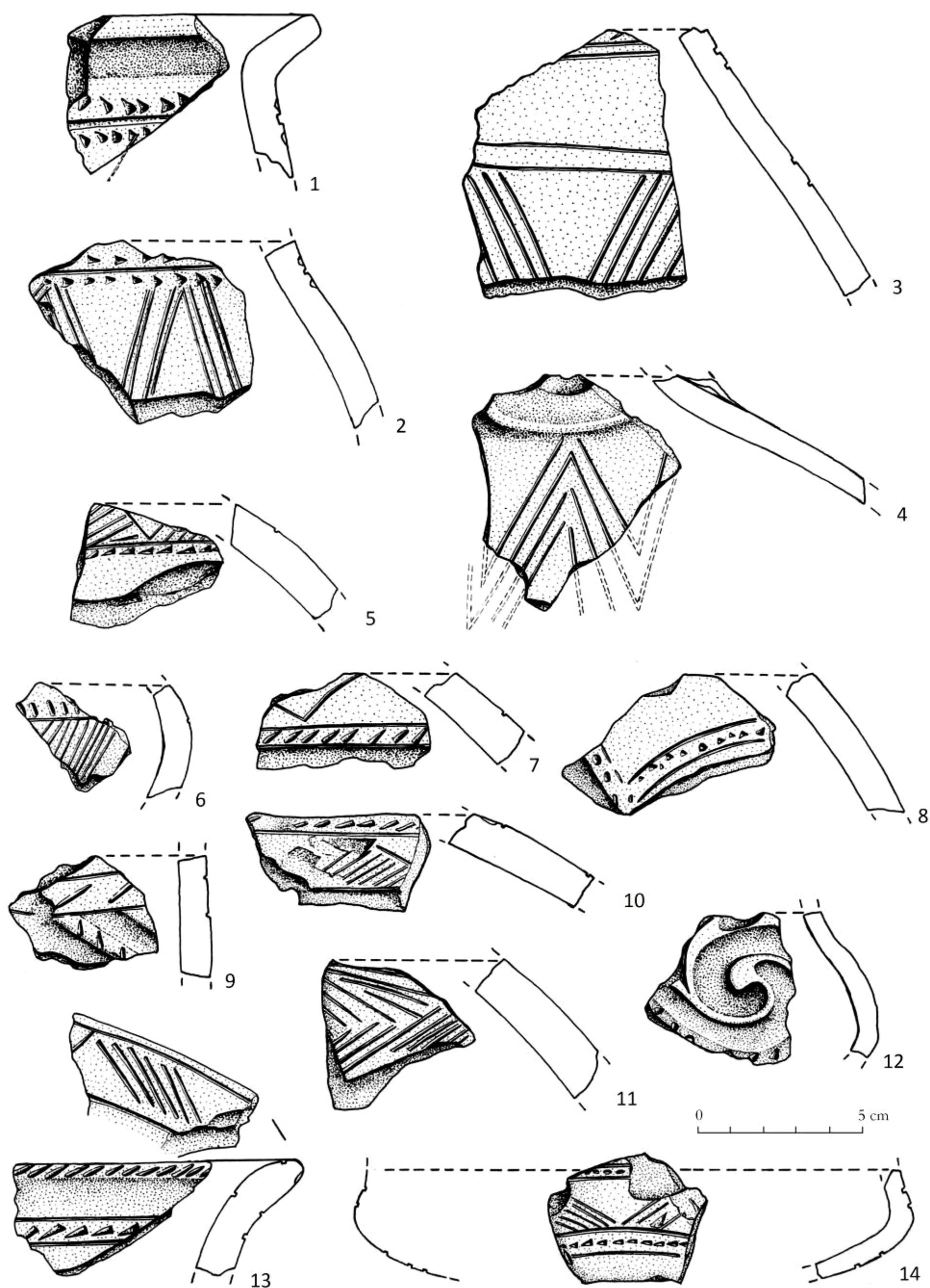
[927] BOROFFKA 1994, p. 207.
[928] Funcționalitate ce reiese din reconstituirea modului de purtare a podoabelor Mormântului 4, ce a aparținut unei femei, de la Oroszvár (Ungaria) (vezi BÓNA 1975, fig. 27).
[929] BOLOHAN, MUNTEANU 2001, p. 46, pl. 40/1-3; CAVRUC 2002, p. 92; BOLOHAN, CREȚU 2004, p. 59-60, pl. 13/a-e.

Pl. 42. Obiecte de podoabă şi vestimentaţie din bronz de la Păuleni (1-2) şi Sebeş (1-2 după C. Cavruc, D. Buzea; 3 după C. I. Popa)

Pl. 43. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Sebeş-*Podul Pripocului*
(după C. I. Popa)

Pl. 44. Ceramică din Bronzul mijlociu de la Sebeş-*Podul Pripocului*
(după C. I. Popa)

centrul Europei, în cultura Nitra[930] (Slovacia), în grupul Gáta (Ungaria)[931], în inventarul mormintelor de la Melk (Austria) ş. a., datate în Reinecke Bz. A ori în Moldova, la Răcătău (jud. Bacău) în cultura Monteoru şi la Calu (jud. Neamț)[932].

Prezența în necropola de la Melk şi a unui colan cu capetele răsucite[933], asemenea celor de la Deva indică un orizont contemporan pentru metalele din Transilvania şi cele de la Siliştea. Al. Vulpe atribuia inelele din sârmă împletită cu mai multe noduri (*Noppenringe*) grupei Nitra, pe care o paraleliza cu începutul Bronzului mijlociu sau imediat anterior, înaintea orizontului Aunjetitz[934].

Desigur piesele de metal de la Sebeş trebuies legate, în mod firesc, de o locuire anume. Acul cu cap discoidal provine din aşezarea de la *Podul Pripocului*. De aici au fost publicate câteva fragmente ceramice rezultate din săpături mai vechi, care au fost datate în faza Wietenberg II[935]. Însă în colecțiile Muzeului din Sebeş se păstrează şi alte materiale rămase inedite[936]. Unele provin din strat, altele din complexe (o vatră şi o locuință). Noi vom ilustra doar fragmente găsite în strat. Aici remarcăm prezența unei toarte de tip tunel de tip Hatvan, mediu cultural în care acestea apar însă ornamentate cu impresiuni textile gen „fagure"[937]. Alte două fragmente ceramice sunt decorate cu incizii dispuse în zig-zaguri alungite, formate din câte patru linii **(pl. 44/2-4)**, cu bune şi numeroase analogii, de asemenea, în mediu Hatvan[938]. Tot aici regăsim şi triunghiuri haşurate fin incizate, marcate la partea superioară de un şir de impresiuni **(pl. 44/6)**[939]. Un castron cu gâtul cilindric demarcat de umăr printr-un prag este decorat pe corp[940] cu incizii puternic lustruite dispuse oblic, mai late la partea superioară, spațiul

---

930 TOČÍK 1963, fig. 241/11-12; 248/1.
931 KŐSZEGI 1958, p. 57, pl. VII/1-2; VIII/6; BÓNA 1975, fig. 26/1-2.
932 LEEB 1994, fig. 8/5; 11/13. Vezi şi BOLOHAN, CREȚU 2004, p. 60.
933 LEEB 1994, fig. 10/7.
934 VULPE 1974, p. 252.
935 HOREDT 1967, p. 139; LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 34; CHIDIOŞAN 1980, p. 18, 74; ANDRIȚOIU 1992, p. 50-51, 88, pl. 23/6, 12; 27/4-6; 33/4-7, 9-10; BOROFFKA 1994, pl. 117/1-6; POPA, TOTOIANU 2001.
936 Mulțumim Dr. I. Al. Aldea pentru permisiunea de a utiliza aceste materiale.
937 MOZSOLICS 1952, pl. VI/17; VII/26; XI/8-9; KALICZ 1968, pl. XL/3; LVIII/12; POPA 1998, p. 53, pl. IV/5.
938 MOZSOLICS 1952, pl. VI/16; KALICZ 1968, pl. XLVIII/15, 22; L/18, 24; LIV/9, 23; LXI/2; LXXII/3; C/9; CIII/13-14; CIV/6; CVI/9; CVII/16; CXVIII/9; ECSEDY 1978, fig. 4/12.
939 KALICZ 1968, pl. XLVII/16; LIV/10.
940 Formă (B1 la Chidioşan) întâlnită în nivelul Derşida I (CHIDIOŞAN 1980, p. 70, pl. 12/4-5).

dintre ele fiind umplut, din loc în loc, cu impresiuni gen „boabe de grâu"; acelaşi tip de impresiuni formează un şir continuu chiar pe umărul vasului **(pl. 43/9)**. Incizii lustruite dispuse oblic, similare celor de la *Podul Pripocului* se cunosc în nivelul I de la Derşida, la adâncimea de -1,40 m, fiind semnalate însă şi în nivelul II[941]. Pentru motivistică asemănări pot fi regăsite în mediul Wietenberg la Archiud-*Fundătură*[942] şi Aţel[943] ori în cel Costişa, la Siliştea[944]. În acelaşi timp, semnalăm prezenţa pe o vatră Wietenberg din situl de la Sebeş şi a unui perete de vas cu decor spiralic specific fazei a II-a, ca şi prezenţa în strat a unor elemente mai târzii, decorate prin împunsături succesive[945]. Aşadar lotul din Bronzul mijlociu de la Sebeş-*Podul Pripocului* nu este unitar şi nu reprezintă o singură secvenţă cronologică şi nici măcar culturală.

Ceramica cu caractere mai timpurii de la *Podul Pripocului* prezintă evidente diferenţe faţă de repertoriul formelor şi ornamentelor Wietenberg cunoscute, unele fiind chiar unicat. De remarcat factura foarte bună a majorităţii acestor produse, de unde şi concluzia că ne aflăm în faţa unei aşezări aflată în evoluţie. Frapantă este prezenţa decorului format din şiruri de impresiuni triunghiulare dispuse de-a lungul unei linii trasoare **(pl. 43/1-2)** cu analogii în Bronzul timpuriu, în cadrul grupului Sanislău.

Poate fi avută în vedere, în acest caz, o moştenire Sanislău? Deşi pare practic imposibilă, cel puţin teoretic ea nu poate fi exclusă. Grupul Sanislău este posterior manifestărilor grupei Nyírség, dar nu ştim încă unde se sfârşeşte evoluţia sa. Astăzi este văzut ca o manifestare specifică pentru BT III din nord-vestul României[946], cu toate că evoluţia sa poate depăşi limitele acestei perioade. Recent, Fl. Gogâltan a încadrat descoperirile Sanislău în BT II b şi, eventual, BT IIIa[947]. Importuri Sanislău, în contexte bine asigurate, sunt cunoscute în mediul culturii Koštany din estul Slovaciei, unde sunt sensibil mai târzii decât cele

941 CHIDIOŞAN 1980, p. 52, pl. 28/8; vezi şi fig. 4/1 e. Chidioşan numeşte aceste incizii „striuri canelate" şi le aseamănă cu cele din Baden şi Coţofeni.
942 MARINESCU 1993, p. 5, pl. I/12.
943 POPA, COMŞA 1981, pl. I/12.
944 BOLOHAN, CREŢU 2004, pl. 10/i.
945 Unul dintre fragmente ilustrat şi de N. Boroffka (BOROFFKA 1994, pl. 117/2) aparţine grupului Balta Sărată.
946 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, p. 30. Vezi şi NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 25, datare ce reiese din analogiile în mediul Hatvan şi Nagyrév târziu pentru materialele Sanislău de la Dindeşti.
947 GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 40.

preconizate pentru spațiul românesc[948], întrucât această cultură se plasează în Reinecke Bz. A[949]. Astfel stau lucrurile şi în privința importurilor din aşezările de la Oborin şi Streda nad Bodrogom[950], cât şi în mormântul 18 din necropola de la Valalíky[951]. De altfel, nu demult a fost avansată o datare a acestui grup până la nivel de Reinecke Bz. A_1[952]. Din punct de vedere stratigrafic, aşezările Sanislău au la partea superioară materiale cu analogii în mediul Andrid[953], fie sunt suprapuse de depuneri ale culturii Otomani în care este prezentă şi ceramica cu decor textil[954].

În loc de concluzii, constatăm doar că atât în aria nordică grupului Sanislău, cât şi la Sebeş importurile sau materialele similare celor Sanislău sunt datate mult mai recent decât ar permite-o observațiile din aria de bază a grupului. Să avem oare de-a face cu grupuri desprinse de grupul Andrid şi dislocate la distanțe apreciabile, ulterioare evoluției Sanislău propriu-zise?

***

În consecință, problema ridicată de faza Wietenberg I (după N. Chidioşan) comportă două aspecte esențiale: fie este tributară încă stadiului cercetărilor, noi descoperiri putând adeveri-o ca o realitate concretă, fie căutările prezente se focalizează către o situație ipotetică, ce nu va putea fi demonstrată întrucât lipseşte fenomenul în sine. Din cunoştințele noastre, singura probă recentă invocată pentru susținerea unui Wietenberg I „clasic", în care decorul cu scrijelituri şi impresiuni textile ar fi asociat cu tehnici precum incizia şi canelura, ultimele cu „amprenta" unui Wietenberg deja format, aşa cum se consideră, ar fi cele semnalate de H. Ciugudean de la Pianu de Jos[955]. Ne expuneam şi

948 BÁTORA 1981, p. 12; vezi şi ROMAN 1988, p. 220; GOGÂLTAN 2000, p. 125, nota 40. Vezi şi analogiile târzii propuse pentru ceramica Sanislău de la Dindeşti (NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 25).
949 BADER 1978, p. 30.
950 BÁTORA 1981, p. 12.
951 BÁTORA 1983, p. 226, pl. VI/1.
952 BĂJENARU 1996, p. 321-322.
953 NÉMETI, MOLNÁR 2001, p. 73; NÉMETI, MOLNÁR 2003, p. 25.
954 ROMAN, NÉMETI 1990 b, p. 37-38.
955 Descoperirile au fost doar semnalate în diferite publicații (CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; CIUGUDEAN 1998, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 6.) dar au rămas nepublicate. Detalii despre acestea au fost oferite cu prilejul realizării expoziției ca a însoțit lucrările Simpozionului dedicat Bronzului Timpuriu şi Mijlociu de la Alba Iulia, din anul 1998 şi în discuțiile din cadrul Colocviului Național *„Începuturile epocii bronzului în Transilvania. Repere cultural-cronologice"*, organizat de noi la Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia, din 16 aprilie 2004.

cu altă ocazie speranța că aceste din urmă materiale, prin publicarea lor, vor putea arunca o altă lumină în discuția deja stereotipă pe marginea subiectului în cauză[956]. Oricum acest gen de materiale par evident diferite de cele integrate astăzi în prima fază Wietenberg, întrucât se remarcă prezența unui număr important de fragmente ceramice cu decor textil, element se pare străin acestei culturi[957]. Nu excludem ca aşezarea de la Pianu de Jos să reprezinte, în fapt, o evoluție locală târzie a fondului Gornea-Foeni independent şi paralel cu fenomenele care dau naştere nivelului I de la Derşida. De altfel, o evoluție târzie a grupului Gornea-Foeni, cu supraviețuiri până în debutul Bronzului mijlociu a fost deja preconizată[958]. O datare a materialului din Bronzul timpuriu până într-o vreme de contact cu faza I a culturii Wietenberg a fost avansată ca ipoteză de lucru şi pentru aşezarea de la Miceşti-*Cigaşe*[959]. Mai mult, s-a propus chiar o datare a Bronzului timpuriu în Transilvania până la începutul fazei Wietenberg II[960], opinie însă forțată şi greu de acceptat[961] în opinia noastră.

Din păcate importurile de fază Wietenberg I în alte medii culturale lipsesc şi ele, cu excepția unei ceşti fragmentare (Wietenberg I ?) găsită în aşezarea Mureş de la Periam, confirmând penuria materialelor databile la această vreme[962].

Prin urmare, cum se naşte cultura Wietenberg şi ce conținut real are faza I? N. Chidioşan vedea trei componente principale în geneza culturii: una locală (Coțofeni şi Glina III-Schneckenberg, una răsăriteană,

956 POPA 1998, p. 78.

957 Interesantă este lipsa în cadrul culturii Wietenberg a ceramicii decorată cu textil. Un fragment de acest gen descoperit în context Wietenberg II la Oarța de Sus este considerat import din mediul Hatvan II (KACSÓ 1987, p. 70; N. Boroffka (BOROFFKA 1994, p. 286) îl datează la vreme de fază Wietenberg A_1. Alte materiale din acelaşi sit pot fi puse în relație cu cultura Hatvan (KACSÓ 1987, p. 70. Spre exemplu, vasul cu toarte specifice culturii Hatvan (KACSÓ 1987, fig. 27/3; KACSÓ 2004, pl. XXIII). Legăturile spațiului sud-est transilvănean cu mediul Hatvan au fost căutate pentru un orizont mult prea timpuriu, la vreme de Jigodin (SZÉKELY 1987, p. 139).

Filiația Sanislău-Andrid-Wietenberg ar putea fi acceptată şi din perspectiva lipsei sau numărului extrem de redus de materiale cu decor textil în cadrul acestor manifestări culturale, fapt ce sugerează şi o evoluție la periferia ariei Hatvan diferită de aceasta, dar cu influențe pe care le receptează până la nivelul fazei Wietenberg II.

958 GOGÂLTAN 2000, p. 124; GOGÂLTAN 2001 b, p. 292.

959 RUSTOIU 1999 b, p. 97.

960 LAZAROVICI 1997, p. 9.

961 Vezi poziția critică la GOGÂLTAN 1999, p. 74, nota 450.

962 Importurile prezentate de N. Boroffka (BOROFFKA 1994, p. 286-287) sunt mai târzii.

Monteoru şi o alta vestică, din aria culturilor BT din Câmpia Tisei[963]. P. Roman afirma încă la finele anilor ′70 ai secolului trecut că unele aşezări din NE Olteniei şi zona Porților de Fier prezentau frapante asemănări cu faza timpurie a culturii Hatvan. Situația ar fi permis avansarea ipotezei existenței unei vaste unități culturale la finalul Bronzului timpuriu (ante Verbicioara, Wietenberg sau Tei), cu forme de exprimare aparent identice[964]. Seria de descoperiri conținând ceramică decorată cu măturicea asociată celei cu textil din Banat şi de pe Mureşul inferior s-ar datora, potrivit lui Roman, contactelor cu cultura Hatvan[965]. Observațiile fiind făcute, autorul citat se întreba inerent: *„când putem vorbi de o cultură Hatvan? Şi, inevitabil, de o cultură Otomani?"*[966]. Interogări pe care noi le-am completa cu cea devenită deja retorică: *când putem vorbi de o cultură Wietenberg?*

Cel mai probabil, în stadiul actual, va trebui să admitem un proces de regionalizare al marii unități etno-culturale central-europene[967] (caracterizată prin unitatea în diversitate), proces în urma căruia se vor naşte culturile Bronzului „clasic" din jumătatea vestică a teritoriului României. Cel puțin culturile Otomani şi Wietenberg par a se dezvolta, mai degrabă, din manifestări periferice ariei propriu-zise Hatvan, gen Gornea-Foeni şi Andrid.

Cât priveşte datarea fazei Wietenberg I, dacă N. Chidioşan o plasa în Reinecke Bz. A_2[968], M. Rotea o include la sfârşit de Reinecke Bz. A_1 sau prima parte a etapei Reinecke Bz. A_2[969]. În sistemul său, N. Boroffka includea faza Wietenberg A în Reinecke Bz. A_2[970]. Datele ^{14}C din centrul Europei vin să situeze etapa Reinecke Bz. A_1 între 2300-1950 a. Chr.[971]. În schimb, o probă ^{14}C calibrată din situl Wietenberg II de la Oarța de Jos indică anii 1610-1445 a. Chr, datare completată cu piesele de metal din complexele de aici specifice doar etapei Reinecke Bz. A_2[972]. Ar rezulta, astfel, o diferență de cca. 300 de ani în care cea mai mare parte a Transilvaniei este încă necunoscută exact sub aspect cultural.

---

963 CHIDIOŞAN 1980, p. 71.
964 ROMAN 1984, p. 267.
965 ROMAN 1988, p. 222.
966 ROMAN 1984, p. 271.
967 ROMAN 1984, p. 272, autorul acordând un anume rol în acest proces şi elementelor sudice reactivate, manifestate sub forma Periam sau Szöreg.
968 CHIDIOŞAN 1980, p. 71.
969 ROTEA 1994, p. 137.
970 BOROFFKA 1994, Tab. 14.
971 GOGÂLTAN 1999, p. 72.
972 KACSÓ 1987, p. 70; KACSÓ 2004, p. 60.

Necropola de incinerație de la Bratei

Cercetările în cadrul complexului de situri de la Bratei au dus la dezvelirea unei necropole de incinerație preistorice, ce nu a beneficiat încă de o analiză şi încadrare satisfăcătoare.

Aceasta era formată din 14 morminte, toate de incinerație, cu resturile de oase calcinate depuse în vase ceramice aşezate în gropi simple sau direct pe solul antic. Inventarul este extrem de sărac, fiind recuperate doar câteva fragmente de vase, iar într-un caz un vas întreg. În repertoriul formelor regăsim un vas cu corpul puternic bombat în zona umărului şi gâtul cilindric, scund, uşor invazat la baza căruia se găsesc patru tortițe de tip tunel perforate orizontal, aflat în M 12 **(pl. 45/13)**, un vas de tip amforă din care se păstrează gâtul cilindric terminat cu o buză lățită şi evazată spre exterior, pe umărul căreia aflăm o friză în care s-a executat un decor punctat în zig-zag, marcată la partea inferioară de o incizie, pe pântec putând fi observate două cârlige îndreptate în sus, ce pornesc de la baza torților **(pl. 45/18)**, partea superioară a unui vas askos **(pl. 45/19)**, precum şi un vas cu gâtul înalt, cilindric, prevăzut sub buză cu o tortiță perforată orizontal **(pl. 45/16)**. Restul fragmentelor păstrate aparțin unui vas pântecos decorat cu o friză în care s-a executat un motiv în „schelet de peşte" **(pl. 45/20)** şi unor părți din jumătatea inferioară a urnelor, unele asimetrice **(pl. 45/14, 17)**.

Cimitirul a fost inclus inițial de către P. Roman în etapa finală a Bronzului timpuriu[973], încadrare preluată, apoi cu rezerve, şi de alți specialişti[974]. Publicarea integrală a necropolei de către E. Zaharia nu lămureşte, din păcate, nici pe departe acceptabil datarea acesteia. Autoarea săpăturii susține o încadrare a mormintelor în perioada de trecere spre epoca bronzului. În sprijinul acestor afirmații au fost invocate unele analogii formale, neconcludente, care coboară în epoca eneolitică, însă fără o argumentare susținută de literatura necesară[975].

Într-adevăr, repertoriul formelor şi decorului limitează mult posibilitățile de încadrare. Însă nu pot fi ignorate anumite indicii. De exemplu, decorul în „schelet de peşte" prezent la Bratei în M 7 dispus într-o friză **(pl. 45/20)** îl regăsim pe un vas din aşezarea de la Derşida[976]

---

[973] ROMAN 1986, p. 45.

[974] BÂRZU 1994-1995, p. 299 atribuia necropola unui facies cultural necunoscut; CIUGUDEAN 1996 a, p. 134; GOGÂLTAN 1999, nota 450.

[975] ZAHARIA 1999.

[976] CHIDIOŞAN 1980, p. 44, pl. 22/16. Din nefericire, nu ştim din ce nivel al aşezării Wietenberg provine respectivul vas.

ori în aşezări Wietenberg II, precum cele de la Păuleni[977] sau Lancrăm[978]. Vasul aflat în M 12 de la Bratei[979] **(pl. 45/13)**, prin forma sa şi modul de dispunere a tortiţelor aminteşte de un vas Wietenberg II de la Păuleni[980]. Însă o foarte bună analogie, atât ca formă cât şi ca mod de dispunere a celor patru tortiţe o avem cu un vas găsit în groapa de cult de la Oarţa de Sus, pe care apare însă o motivistică specifică fazei Wietenberg II[981].

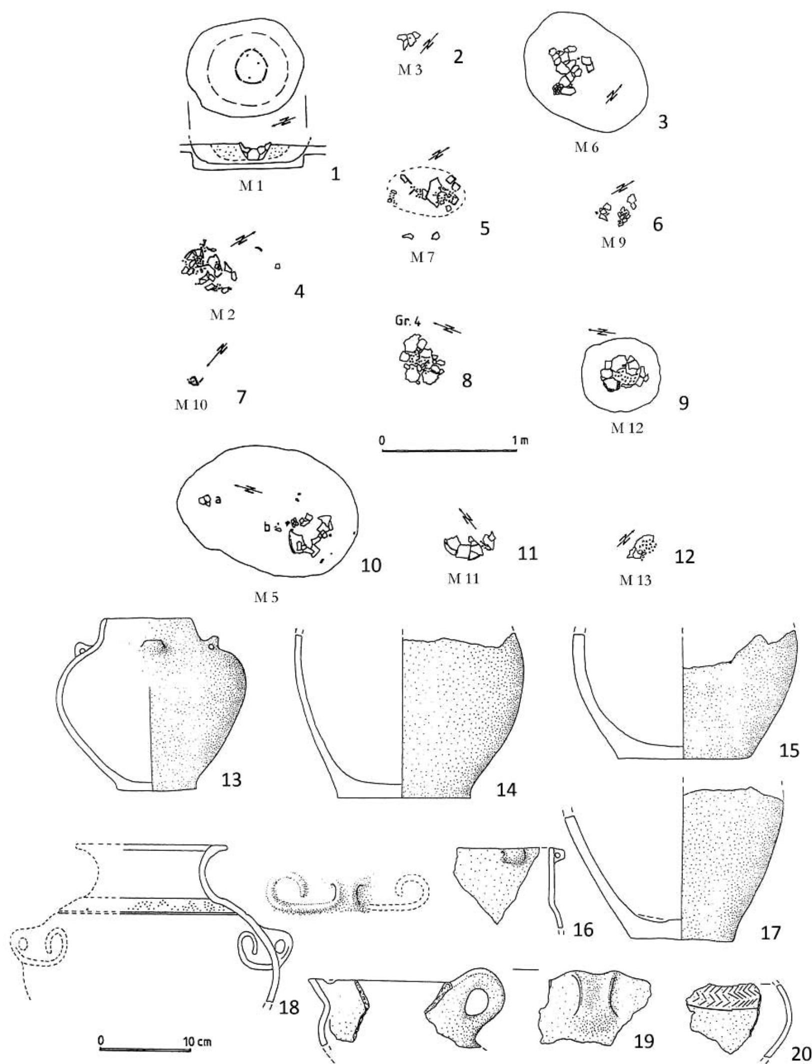
În mediul Hatvan aflăm analogii pentru vase deformate, precum cele din M 1 şi 2 de la Bratei **(pl. 45/14, 17)**[982], precum şi vasul de tip askos[983] **(pl. 45/19)**, ce va fi preluat în cultura Wietenberg[984], unde îl vom regăsi doar până în faza a II-a, precum la Derşida (nivelul III)[985] şi Sighişoara[986], după care dispare din repertoriul acestei culturi.

O formă extrem de sugestivă pentru olăria epocii bronzului o are şi vasul găsit în M 6[987] **(pl. 45/18)**. Profilul acestuia se încadrează perfect în repertoriul culturii Wietenberg. Forma, ca şi modul de dispunere a frizei, flancată de un prag şi o incizie ne îndreaptă spre una din amforele găsite la Păuleni[988]. Decorul din friză, în zig-zag, se încadrează în repertoriul fazei Wietenberg I[989].

---

977 ROTEA 2000, p. 28, pl. VIII/2, 4.
978 POPA, SIMINA 2004, pl. 2/1.
979 ZAHARIA 1999, fig. 2/5.
980 ROTEA 2000, pl. V/3.
981 KACSÓ 1987, fig. 27/1; KACSÓ 2004, p. 59, pl. XXVI. Forma credem că se cristalizează în Bronzul timpuriu, în aria Makó şi Glockenbecherkultur-Csepel unde întâlnim vase cu patru torţi plasate la baza gâtului îngustat (ŠEBELA 1981, fig. 2/1, 5). Un vas oarecum similar a fost găsit şi în Transilvania, în peştera de la Crăciuneşti (jud. Hunedoara) (ANDRIŢOIU 1978 b, p. 61, fig. 3, unde vasul este atribuit culturii Coţofeni) ce credem că aparţine Bronzului timpuriu (o primă încadrare în această perioadă la CIUGUDEAN 1997 a, p. 31, nr. cat. 29) şi se leagă de mediul Nyirség, unde îşi află o bună analogie în situl de la Vencsellő (KALICZ 1968, p. 66, pl. XV/10), mediu cultural de altfel prezent în Transilvania şi prin descoperirile de la Şimleul Silvaniei-*Observator* (BEJINARIU, KADAR 2003, p. 49). Materiale de inspiraţie Nyirség par a trece şi la răsărit de Carpaţi în nivelul II a de la Năeni-*Zănoaga* (MOTZOI-CHICIDEANU 2003, p. 40).
982 KALICZ 1968, pl. LX/2.
983 KALICZ 1968, pl. LII/10; LX/3.
984 CHIDIOŞAN 1980, p. 94.
985 CHIDIOŞAN 1980, p. 45, pl. 33/17.
986 ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997, p. 22, fig. 14/6.
987 ZAHARIA 1999, fig. 3/1.
988 CAVRUC, ROTEA 2000, p. 157, pl. VIII/1.
989 HOREDT 1967, p. 138.
* (În varianta tipărită fraza următoare nu a apărut, dintr-o eroare în tipografie. Pentru a nu schimba numerotarea notelor, am ales această modalitate de a insera textul şi notele aferente discuţiei). Decorul îl întâlnim într-o manieră oarecum similară pe ceramica Wietenberg de la Feldioara (BOROFFKA 1994, pl. 75/15) şi este prezent, într-o formă

Reperele în favoarea acestei atribuiri culturale sunt date şi de cele două „cârlige” în relief ce pornesc de la baza torţii vasului de la Bratei*.

Pl. 45. Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Bratei (după E. Zaharia)

evoluată, sub formă de spirală flancând toartele a două vase Wietenberg II de la Oarţa de Sus (KACSÓ 2004, pl. XXXI-XXXII) şi, se pare, a unuia de la Şeuşa (CIUTĂ 2004, pl. VIII/6; foarte probabil, în acest caz, decorul spiralic în relief era dispus în apropierea torţii şi nu acoperea corpul propriu-zis, aşa cum s-a sugerat prin reconstituire). Alte posibile analogii se regăsesc şi în mediul Hatvan (KALICZ 1968, pl. CVII/16 b) sau Otomani II (BADER, DUMITRAŞCU 1970, fig. 6).

Prin urmare, credem că avem suficiente motive să atribuim necropola de incinerație de la Bratei culturii Wietenberg[990]. Lipsa spiralei, a meandrelor sau a altor motive specifice fazelor II-III, ca şi elementele arhaice ale ceramicii cu destinație funerară de aici, comparativ îndeosebi cu cea Wietenberg II de la Oarța de Sus, unde îşi află bune corespondențe ne îndeamnă să o datăm mai timpuriu, la nivelul fazei Wietenberg I. Dacă acceptăm această încadrare rezultă, implicit, o practicare a incinerației de către comunitățile Wietenberg încă din prima fază de evoluție[991]. Singurul mormânt atribuit fazei Wietenberg I este cel de la Derşida, în cazul căruia s-a practicat înhumația în poziție chircită[992], dar atributul de *mormânt* a fost contestat, propunându-se includerea sa în rândul sacrificiilor umane de fondare[993]. Şi, nu în ultimul rând, nu trebuie scăpată din vedere o caracteristică a culturii Wietenberg, anume cea a lipsei obiectelor de metal din inventarul funerar, sesizabilă şi în cazul cimitirului de la Bratei.

XIII. CONCLUZII

Similar situației analizate în nord-vestul României[994], succesiunea cronologică a categoriilor ceramice din perioada de final a BT II şi din BT III nu poate fi susținută şi prin comparări de stratigrafie verticală a siturilor cercetate în interiorul arcului carpatic. Observația este valabilă şi pentru perioada ce urmează, până la începutul Bronzului mijlociu. Prin urmare, şi în cazul analizei noastre a trebuit să apelăm, aproape exclusiv, la metoda comparativă.

---

990 P. Roman, deşi a datat necropola de la Bratei ante Wietenberg nota totuşi că „având în vedere analogiile vestice, se apropie mai mult de Wietenberg" (ROMAN 1986, p. 45).

991 De câteva decenii s-a acreditat teza practicării în cadrul culturii Wietenberg a înhumației în faza I şi a incinerației în fazele II-IV. A se vedea în acest sens: CHIDIOŞAN 1980, p. 24-26; ANDRIȚOIU 1992, p. 33. *Mormântul 3* de la Derşida conținea o urnă „atipică" pentru mediul Wietenberg (CHIDIOŞAN 1980, pl. 7/2). M. Rotea remarca acest vas ce îi lăsa impresia că ar putea fi mai timpuriu, ante Wietenberg (ROTEA 1994, p. 137). Într-adevăr, decorația urnei pare străină de mediul Wietenberg (sau poate fi atribuită fazei Wietenberg I?). Situația stratigrafică a mormântului ne determină însă să fim mai rezervați, întrucât se apreciază că groapa sepulcrală cobora (e drept totuşi nesigur!) din nivelul III (CHIDIOŞAN 1980, p. 23).

992 CHIDIOŞAN 1980, p. 24-26, 69; ANDRIȚOIU 1992, p. 33; ANDRIȚOIU 1994, p. 150, 153, fig. 5/1. Tot acestei faze îi mai sunt atribuite şi depunerea de craniu din nivelul Derşida I şi un mormânt de la Laslea (jud. Sibiu).

993 ROTEA 1994, p. 138. Remarcă pertinentă dacă ținem cont de faptul că mormântul se afla, cum bine a subliniat M. Rotea, în cadrul aşezării Wietenberg. Vezi şi PAUL 1995, p. 249-254; BEJINARIU 2001 b, p. 98.

994 Vezi ROMAN 1984, p. 270.

Pentru nord-vestul României în ultimele două decenii s-a propus pentru finalul Bonzului timpuriu o succesiune, în care avem o etapă paralelă cu faza târzie a culturii Nagyrév, la un moment post Sanislău, urmată de o „etapă a grupei 4” paralelizată cu Hatvan timpuriu. Doar după aceste etape ar urma efectiv cultura Otomani[995]. În opinia lui R. Băjenaru termeni precum Nyírség, Hatvan sau Otomani I ar acoperi, de multe ori, aceeaşi realitate culturală[996], lucru însă greu de acceptat prin includerea grupului Nyírség alături de ultimele două, cu evoluții mai târzii. Întrebarea care se naşte este următoarea: acea „etapă a grupei 4”, cum o numea P. Roman în care firul definitoriu este dat de prezența decorului textil de ce manifestare culturală se leagă? Este unitară sau nu? Prezintă legături cu grupul Gornea-Foeni, prin descoperirile din Banat sau cu manifestări Nagyrév târzii şi Hatvan timpurii din nord-estul Ungariei? Rămâne ca cercetări viitoare să ofere un răspuns.

Doar cultura Monteoru pare să se fi desprins din grupe culturale locale, specifice BT II[997], restul culturilor „clasice” pentru Bronzul mijlociu din Bazinul Carpatic, Oltenia şi Muntenia prezentându-se cu o filiație genetică ce se regăseşte într-un fond central-european cu o largă extensie şi influență. Din acest bloc destul de eterogen, în care elementul unitar îl dă mai degrabă o modă de ornamentare ceramică *(Besenstrich und Textilmuster)* se vor forma grupurile şi culturile analizate de noi mai sus. Unele dintre ele, la finele BT II vor mai primi încă unele impulsuri culturale sudice, „tăiate” se pare o dată cu dispariția manifestărilor de tip Odaia Turcului şi obturarea canalelor de comunicare prin interpunerea între Carpați şi Dunăre a grupului Gornea-Foeni, manifestare nereceptivă la „oferta” culturală sud-dunăreană. O revitalizare a influențelor sudice, peste zona de vest a Bulgariei se constată la începutul Bronzului mijlociu, cu rol în formarea culturilor din Oltenia şi Banat[998].

---

995 ROMAN 1984, p. 272.
996 BĂJENARU 1996, p. 321.
997 Fapt remarcat de P. Roman (ROMAN 1981, p. 166; ROMAN 1985, p. 120) şi deductibil prin observația lipsei decorului striat, ce stă la baza altor culturi ale Bronzului mijlociu românesc (VULPE 2001 c, p. 270).
998 ROMAN 1985, p. 121.

Catalogul descoperirilor cu ceramică „striată” şi/sau cu impresiuni textile din Bronzul timpuriu transilvănean

Acest catalog a fost întocmit având la bază informaţia existentă în literatura de specialitate dar şi o serie de informaţii inedite. Precizăm că alte două repertorii care au vizat BT III din Transilvania au fost publicate recent, în care au fost incluse descoperiri ce conţineau aceleaşi categorii ceramice. Astfel, Zs. Molnár repertoria în anul 2000 pentru BT III transilvănean 10 puncte cu descoperiri[999], pe când H. Ciugudean carta în anul 2003 aproape 20 de puncte cu *„descoperiri de tip Iernut”*, în fapt descoperiri atribuite de autor BT III[1000]. După cum se va vedea, numărul real al acestora este cu mult mai mare şi, cu siguranţă, reflectă doar un stadiu momentan al cercetărilor.

1. AIUD-*Castelul Bethlen* (jud. Alba)

Sondaje realizate în zona centrală a Aiudului, lângă clădirea Castelului Bethlen au condus la descoperirea unui fragment dintr-un castron calotiform, ornamentat de la umăr în jos cu impresiuni textile, iar sub buză cu un brâu crestat.

Bibl.: CIUGUDEAN 2003, p. 92-93, 105, fig. 1/5; 5, nr. 10.

2. ALBA IULIA-*Monolit* (jud. Alba)

Pe o suprafaţă de cca. 0,5 ha a fost cercetată o locuire din BT III, căreia îi aparţine un nivel distinct de cultură şi o groapă ce conţin în inventar ceramică ornamentată cu măturicea şi impresiuni textile.

Bibl.: MOGA ET ALII 2005, p. 51.

3. ARDEU-*Dealul Judelui* (jud.Hunedoara)

Din cercetări de suprafaţă provin câteva fragmente ceramice decorate pe ambele feţe cu scrijelituri, ce aparţin Bronzului timpuriu.

Bibl: TODEA 2001, p. 55, pl. V/1, 3-4.

4. ARUNCUTA (jud. Cluj)

De aici este cunoscută ceramică încadrată la finele Bronzului timpuriu.

Bibl.: LAZAROVICI 1987, p. 84; CIUGUDEAN 2003, p. 104; LAZAROVICI 1997, p. 15-16, pl. V/1; LAZAROVICI 1998 a, p. 54; LAZAROVICI 1998 b, p. 51.

5. AUREL VLAICU (jud. Hunedoara)

La vest de sat a fost identificată o locuire din Bronzul timpuriu, din cadrul căreia provin două fragmente ceramice decorate cu striuri şi cu măturicea.

Bibl.: POPA 1998, p. 52, pl. IX/1-2; CIUGUDEAN 2003, p. 104.

6. BALOMIRU DE CÂMP-*După Sat* (jud. Alba)

Cercetările de teren din acest loc au condus la descoperirea câtorva fragmente ceramice decorate cu striuri superficiale, gen „scoarţă de copac” sau

999 PETICĂ, MOLNÁR 2000, fig. I.

1000 CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15 (harta dată de autor include doar 16 puncte omiţând multe altele enunţate în text sau publicate deja de alţi autori ori chiar de D-sa).

cu pieptenele, ce se pot data la finele Bronzului timpuriu şi începutul Bronzului mijlociu.

Bibl.: POPA 1998, p. 51-52, pl. XI; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105, fig. 15, nr. 4.

7. BALOMIRU DE CÂMP-*Săteşti* (jud. Alba)

În acest punct a fost localizată o aşezare preistorică din care provin o serie de materiale databile în Bronzul timpuriu, între care unele cu „manşetă" şi altele decorate cu striuri, scrijelituri şi impresiuni textile.

Bibl.: POPA 1998, pl. VI-VII; VIII/1-3, 5-6; X/1-2, 4-5; CIUGUDEAN 2003, p. 104, fig. 15, nr. 4.

8. BĂDENI-*Movilă* (jud. Cluj)

În aşezarea pluristratificată din epoca bronzului cercetată în acest punct a fost identificat un complex şi materiale care aparţin nivelului I, ce se pot data în BT III.

Bibl.: LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 20, pl. XVI/2.

9. BERNADEA-*Dâmbău* (jud. Mureş)

Din nivelul preistoric de aici provin şi câteva fragmente ceramice decorate cu pieptenele atribuite unei faze timpurii Wietenberg. Întrucât în acest sit există şi materiale databile în Bronzul timpuriu (inf. Fl. Gogâltan) credem că, mai degrabă materialele striate pot fi atribuite acestei ultime perioade.

Bibl.: VLASSA ET ALII 1995, p. 581-582, fig. 3/12, 14.

10. BRATEI-*Valea Buzdului* (jud. Sibiu)

La stânga Văii Buzdului a fost localizată o aşezare preistorică, din cuprinsul căreia provin şi fragmente ceramice care aparţin Bronzului timpuriu, unele decorate cu măturicea.

Bibl.: POPA 2005, pl. 13; BLĂJAN, TATAI-BALTĂ 1978, p. 9, fig. 4/9.

11. CHIUZA (jud. Bistriţa-Năsăud)

Din periegheză provin două fragmente ceramice aparţinând Bronzului timpuriu, decorate cu măturicea, dintre care unul având pe „manşetă" un şir de impresiuni.

Bibl.: MARINESCU 2003, p. 331, pl. XXI/11, 14.

12. CIUMĂFAIA-*Păluta* (jud. Cluj)

În cadrul materialului preistoric găsit cu prilejul săpării unei *villa rustica* romane şi atribuit de descoperitor culturii Coţofeni s-a publicat şi buza unui vas cu decor *Besenstrich* ce aparţine, în realitate, Bronzului timpuriu.

Bibl: SZÉKELY 1969, p. 163, fig. 6/3; POPA 1998, p. 71.

13. CLUJ-NAPOCA-*fosta str. Báslya* (jud. Cluj)

De aici este semnalată ceramică decorată cu scoarţă de copac, datată la finele Bronzului timpuriu.

Bibl.: LAZAROVICI 1987, p. 84; LAZAROVICI 1997, p. 15-16.

14. COPŞA MICĂ (jud. Sibiu)

Dintr-o aşezare preistorică distrusă de o carieră de nisip provin şi fragmente ceramice decorate cu măturicea. Descoperirile, atribuite, alături de

alte materiale, culturii Schneckenberg pot să aparţină, în realitate unei secvenţe cronologice şi culturale mai târzii.

Bibl.: BLĂJAN 1996, p. 147, fig. 3/2, 4; CAVRUC 1997, p. 101.

15. CUCI (jud. Mureş)

În cuprinsul aşezării preistorice de aici a fost reperat şi un nivel de cultură ce conţinea ceramică striată, specifică Bronzului timpuriu.

Bibl.: HOREDT 1968, p. 105; VLASSA 1974, p. 410; ROMAN 1986, p. 41; CIUGUDEAN 1991, p. 111; ROTEA 1993 a, p. 84; CIUGUDEAN 1996 a, p. 44, 110; CIUGUDEAN 1998, harta 3; MOLNÁR 2000, p. 37; CIUGUDEAN 2003, p. 104.

16. DAIA-*Grădina lui Miron* (jud. Mureş)

În cursul unor cercetări de teren au fost găsite mai multe fragmente ceramice, lucrate grosier, unele dintre ele decorate cu striuri trase cu pieptenele sau organizate în mici fascicule.

Bibl.: SOROCEANU ET ALII 1977, p. 59, pl. XXIII; XXIV/5; XVIII; CIUGUDEAN 1996 a, p. 44, 110, 112, fig. 86/10-14; LAZAROVICI 1997, p. 16; CIUGUDEAN 1998, p. 70, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105.

17. DECEA MUREŞULUI (jud. Alba)

Din cercetări de suprafaţă provin câteva fragmente ceramice decorate cu măturicea, specifice Bronzului timpuriu, alături de ceramică ce se datează în BT II.

Bibl.: Inedit (inf. Al. Bărbat).

18. DEVA-*Dâmbu Popii* şi *Str. Depozitelor* (jud. Hunedoara)

Cu prilejul unei săpături realizate în anul 1974 de către I. Andriţoiu, în cele două locuri au fost descoperite câteva fragmente ceramice decorate în tehnica *Besenstrich und Textilmuster*. Dată fiind apropierea dintre cele două puncte (cca. 50-100 m) probabil provin din aceeaşi locuire.

Bibl: POPA 1998, p. 52-53, pl. IX/3-8; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105, fig. 15, nr. 1.

19. DEVA-*Magna Curia* (jud. Hunedoara)

Într-un sector restrâns al aşezării de aici a fost descoperită ceramică ornamentată în tehnica *Besenstrich*, în cadrul căreia predomină vasele decorate pe buză cu alveole.

Bibl.: RIŞCUŢA 1998, p. 115-116, 118-119, fig. 17-18; CIUGUDEAN 1998, p. 71, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105, fig. 15, nr. 1.

20. FĂRĂU-*Sub Coasta Zăpeiului* (jud. Alba)

Dintr-o perieghează efectuată în anul 1984 a fost donat muzeului din Aiud un fragment dintr-un vas decorat pe întrega suprafaţă cu măturicea, aparţinând Bronzului timpuriu.

Bibl.: POPA 2005, pl. 30/1 (Mz. Aiud).

21. GALAŢII BISTRIŢEI-*Hrube* (jud. Bistriţa-Năsăud)

În cursul unor cercetări sistematice a fost descoperit un nivel de locuire cu ceramică decorată cu măturicea, atribuit Bronzului timpuriu. Un fragment de acest tip provine şi din perieghează. În respectivul nivel a fost găsit şi un

mormânt de incinerație în urnă; tot aici a fost cercetată o groapă cu trei schelete umane depuse în poziție chircită (datare incertă).

Bibl: HARHOIU 1979, p. 321; MARINESCU 2003, p. 335, pl. XXVIII/6, 11-12.

22. GELMAR-*La Dig* (jud. Hunedoara)

În cuprinsul aşezării preistorice de aici a fost găsit şi un fragment ceramic datat în Bronzul timpuriu decorat cu scrijelituri gen „scoarță de copac".

Bibl.: TODEA 2001, p. 55, pl. V/2.

23. GEOAGIU DE SUS-*Cuciu* (jud. Alba)

Aşezare cu ceramică decorată cu scrijelituri din Bronzul timpuriu.

Bibl.: TODEA 2001, p. 55 (inf. C. Dărămuş)

24. GEOAGIU DE SUS-*La Craia* (jud. Alba)

Aşezare cu ceramică decorată cu scrijelituri din Bronzul timpuriu.

Bibl.: POPA 2005, pl. 14.

25. GHIRBOM-*În Față, Cânepi* (jud. Alba).

În săpăturile întreprinse de I. Al. Aldea în această aşezare, alături de vestigii neolitice şi hallstattiene, în S VIII/1974, caroul 5, la adâncimea de 0,80-1,00 a apărut şi un fragment ceramic aparținând Bronzului timpuriu. Acesta este lucrat din pastă grosieră, de culoare cenuşie şi aparține unui vas cu două torți, fiind decorat pe corp cu striuri realizate cu măturicea.

Bibl: POPA 2005, pl. 30/2.

26. GLIGOREŞTI-*Holoame* (jud. Cluj)

Pe *Holoame*, probabil un fost grind din lunca Mureşului a fost cercetată sistematic o aşezare din Bronzul timpuriu cu un strat de cultură consistent care, pe un mic sector, prezenta două niveluri succesive de depuneri. Atât din stratul de cultură cât şi din complexe provine, într-un procent ridicat ceramică decorată cu „măturicea", mai rar cu „pieptenele".

Bibl.: GOGÂLTAN, FLOREA 1994, p. 33, fig. 13/2-4, 8-9; CIUGUDEAN 1996 a, p. 47; POPA 2000, p. 57; MOLNÁR 2000, p. 31, 34, 38, pl. III/5, 13; GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 63-69, 72-73, fig. 10/8, pl. I-III.

27. GLIGOREŞTI-*După Moară* (jud. Cluj)

Pe terasa înaltă de pe malul drept al Arieşului, în punctul *După Moară* au fost găsite câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, între care şi unul decorat cu „măturicea" aparținând Bronzului timpuriu.

Bibl.: POPA 1998, p. 71; POPA 2000, p. 57, pl. 2/2.

28. HAȚEG-*Câmpul Mare* (jud. Hunedoara)

a) Din cercetări de suprafață provin fragmente ceramice ornamentate prin scrijelituri realizate cu măturicea ce se datează în Bronzul timpuriu. Aceleiaşi perioade îi este atribuită şi o aplicație plastică zoomorfă, ce apreciem că este mai târzie.

Bibl.: ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 97-99, pl. 1/3-13.

b) Ceramică striată dintr-un punct neprecizat.

Bibl.: LAZAROVICI 1997, p. 16 (inf. I. Andrițoiu).

29. HĂŞDAT (jud. Hunedoara)

Dintr-o aşezare aflată la est de localitate este semnalată şi ceramică ornamentată cu măturicea datată în Bronzul timpuriu.

Bibl.: LUCA ET ALII 2004, p. 56.

30. HOPÂRTA (jud. Alba)

De pe raza acestei localităţi este semnalată ceramică decorată cu măturicea atribuită Bronzului timpuriu.

Bibl.: DUMITRAŞCU 1989, p. 123; POPA 1998, p. 71.

31. IERNUT-*Hulpişti* (jud. Mureş)

În acest sit, la baza nivelului Wietenberg au fost surprinse (după N. Vlassa într-un nivel distinct) o serie de materiale decorate în tehnica *Besenstrich*, aparţinând Bronzului timpuriu.

Bibl.: HOREDT 1960, p. 135 (atribuie materialul unei faze timpurii a culturii Wietenberg); VLASSA ET ALII 1966, p. 401-402, fig. 3/9-11; HOREDT 1967, p. 139; HOREDT 1968, p. 111, n. 58; LAZAROVICI 1971, p. 78; ROMAN 1986, p. 41; LAZAROVICI 1987, p. 94; CIUGUDEAN 1991, p. 111; ROTEA 1993 a, p. 84, pl. XIV; CIUGUDEAN 1996 a, p. 47-48, 110, 112, fig. 85; CIUGUDEAN 1996 b, p. 255; CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; CIUGUDEAN 1998, p. 70, harta 3; MOLNÁR 2000, p. 37, pl. IV; CIUGUDEAN 2003, p. 104, fig. 15, nr. 13.

32. LANCRĂM-*Glod* şi *Zăcătoare* (jud. Alba)

Glod şi *Zăcătoare* sunt cele două toponime sub care e cunoscută prima terasă de pe malul stâng al râului Sebeş în sectorul dintre Sebeş şi vatra Lancrămului. Din descoperiri fortuite provin două fragmente ceramice decorate cu striuri neregulate şi unul cu impresiuni textile.

Bibl.: POPA 2001-2002, p. 80, 86, pl. VIII-X; POPA, SIMINA 2004, p. 15-17, pl. 1/3-6; CIUGUDEAN 2003, p. 105.

33. LECHINŢA DE MUREŞ (jud. Mureş)

Din cercetările lui D. Popescu sunt publicate câteva fragmente decorate cu măturicea ce se pot data în Bronzul timpuriu.

Bibl.: POPESCU 1925, p. 312, 321, pl. I/1; VIII/4; X/1; XI/2, 7 (şi probabil pl. VIII/1, 7; XII/8; XIV/2).

34. LIMBA (f. Dumbrava)-*Bordane* (jud. Alba)

Săpături mai vechi au dus la descoperirea a câteva fragmente ceramice decorate cu striuri, databile în Bronzul timpuriu. Cercetări de suprafaţă întreprinse de noi în anul 1996 au condus la descoperirea altor fragmente din această perioadă, din care s-a mai păstrat unul, decorat cu măturicea. Alte materiale, printre care şi unele decorate cu impresiuni textile au fost descoperite ulterior.

Punctul este, de fapt, identic cu cel de la Oarda de Jos-*Nord Sat* (toponim inexistent) (RUSTOIU 1999 a, p. 71, pl. II/2-3, 6; CIUGUDEAN 2003, p. 105).

Bibl.: CIUGUDEAN 1996 a, p. 44, 111, fig. 86/8; CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; LAZAROVICI 1997, p. 16; CIUGUDEAN 1998, p. 71, harta 3 (autorul localizează descoperirile în punctul *Vărar*); RUSTOIU 1999 a, p. 71, pl. II/2-3, 6; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105.

35. LOPADEA VECHE-*Jidovină* (jud. Alba)

Din cuprinsul aşezării cercetate aici provin şi câteva fragmente ceramice decorate cu striuri şi impresiuni textile.

Bibl.: CIUGUDEAN 1991, p. 110-111, fig. 28/1-3; ROTEA 1993 a, p. 84; CIUGUDEAN 1996 a, p. 54, 110, 112, fig. 86/1-3; CIUGUDEAN 1996 b, p. 255; LAZAROVICI 1997, p. 16; CIUGUDEAN 1998, p. 70, harta 3; POPA 1998, p. 71; CIUGUDEAN 2003, p. 104-105, fig. 15, nr. 11.

36. MÂNERĂU-*Pe Planuri* (jud. Hunedoara)

De aici sunt cunoscute două fragmente ceramice, dintre care unul decorat cu striuri superficiale, atribuite Bronzului timpuriu.

Bibl.: ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 98, 101, pl. XII/1-2.

37. MICEŞTI-*Cigaşe* (jud. Alba)

Cercetări de suprafaţă au dus la descoperirea unui lot important de material ceramic decorat în tehnica *Besenstrich und Textilmuster*, dar şi câteva fragmente de vase cu „manşetă”. Sondaje realizate ulterior în aşezare au permis surprinderea unui nivel de cultură aferent acestui orizont, dar lipsit de complexe arheologice.

Bibl.: RUSTOIU 1999 b, p. 95, 97, pl. II-III; RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000, p. 53-54, fig. 1-2; PAUL ET ALII 2002, p. 9-14, pl. III/5-9; II-III; IV/4, 11; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 7.

38. MIERCUREA SIBIULUI-*Gară* (jud. Sibiu)

Dintr-o descoperire fortuită provine un lot de materiale ceramice, ornamentate cu striuri realizate cu pieptenele, barbotină şi brâie alveolate ce se pot data la finele Bronzului timpuriu sau, poate mai probabil, la începutul Bronzului mijlociu.

Bibl.: POPA 2001-2002, p. 80, 87, pl. VII/1-3, 5; CIUGUDEAN 2003, p. 105.

39. MIERCUREA SIBIULUI-*Albele* (jud. Sibiu)

Dintr-o cercetare de teren provine şi un fragment ceramic decorat cu striuri ce ar putea aparţine Bronzului timpuriu.

Bibl.: DRAGOTĂ ET ALII 1999, p. 83, pl. VII/5; LUCA ET ALII 2003, p. 33.

40. MOREŞTI (jud. Mureş)

Din aşezarea de aici este semnalată şi ceramică decorată cu măturicea datată în Bronzul timpuriu.

Bibl.: HOREDT 1967, p. 139; LAZAROVICI 1971, p. 78; LAZAROVICI 1997, p. 16.

41. OARDA DE JOS-*Cutină* (jud. Alba)

Din cercetări de suprafaţă provin câteva fragmente ceramice decorate cu „măturicea” atribuite finalului Bronzului timpuriu.

Bibl.: RUSTOIU 1999 a, p. 73, pl. VI/4, 7-8.

42. OARDA DE JOS-*Dublihan* (jud. Alba)

În acest punct a fost semnalată o locuire de la finalului Bronzului timpuriu.

Bibl.: RUSTOIU 1999 a, p. 74; CIUGUDEAN 2003, p. 105.

43. PÂCLIŞA-*Podei* (jud. Alba)

Din acest punct provine un fragment ceramic decorat cu „măturicea" atribuit finalului Bronzului timpuriu.

Bibl.: RUSTOIU 1999 a, p. 74, pl. VIII/6.

44. PEŞTIŞU MARE[1001]-*Tămăştilic* (jud. Hunedoara)

În vatra localității au fost identificate urmele unei aşezări din care provin fragmente ceramice decorate cu scrijelituri şi impresiuni textile.

Bibl: ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 98, 103, pl. XV/4-19; LUCA ET ALII 2004, p. 61, pl. LVII/6-9.

45. PETREŞTI-*Groapa Galbenă* (jud. Alba)

Dintr-o periegheză realizată de I. Raica în anul 1968 provine şi un fragment ceramic decorat cu măturicea, specific Bronzului timpuriu iar din cercetări recente de suprafață (Emilia Covaci) un perete de vas specific finalului BT decorat cu pieptenele.

Bibl.: POPA 2005, pl. 30/4 (Mz. Sebeş).

46. PIANU DE JOS (jud. Alba)

În cursul unor sondaje efectuate aici au fost descoperite materiale ceramice decorate cu măturicea, striuri fine, ornamente textile asociate cu elemente care ar putea fi specifice fazei Wietenberg I (?).

Bibl.: CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; CIUGUDEAN 1998, harta 3; POPA 1998, p. 79-80; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 6.

47. RAPOLTU MARE (jud. Hunedoara)

Atât cu prilejul unei săpături din anul 1978, cât şi cu ocazia unor cercetări de suprafață de aici au fost recuperate fragmente ceramice decorate cu măturicea şi cu impresiuni textile.

Bibl.: POPA 1998, p. 53, pl. X/6-7; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 2.

48. RĂZBOIENI-*Cetate* (jud. Alba)

Pe o terasă, deasupra Fabricii de Cărămidă din localitate a fost identificată de către prof. D. Popovici un important sit, din care au fost recoltate de-a lungul anilor şi numeroase fragmente ceramice aparținând Bronzului timpuriu, unele cu afinități în grupul Copăceni, altele decorate cu măturicea.

Bibl.: POPA 2005, pl. 8-9 (Şc. Gen. Războieni).

49. SEBEŞ-*Podul Pripocului* (jud. Alba)

În cursul cercetărilor de suprafață din acest sit au fost găsite şi două fragmente ceramice decorate cu măturicea.

Bibl.: POPA, TOTOIANU 2001, p. 36, pl. 2/3.

50. SEBEŞ-*Valea Janului* (jud. Alba)

În săpăturile mai vechi ale lui D. şi I. Berciu a fost surprinsă, nu şi stratigrafic, o locuire de la finele Bronzului timpuriu II, posibil şi urmele unui complex, în care apare şi o cantitate ridicată de ceramică decorată cu măturicea sau cu striuri.

Bibl.: POPA 2001-2002, p. 84-87, fig. 1; pl. III-V; CIUGUDEAN 2003, p. 105.

51. SIBIU-*Piața Mare* (jud. Sibiu)

[1001] Sau Peştişu Mic?, cum apare la LUCA ET ALII 2004, p. 60-61.

Dintr-un lot de materiale ceramice atribuit Bronzului timpuriu fac parte şi două fragmente, unul decorat cu *Besenstrich* şi un altul cu pieptenele.

Bibl.: LUCA, BOROFFKA 1995, p. 75, fig. 4/2, 5; LUCA, BOROFFKA 1997, p. 76; POPA 1998, p. 75-76, nota 175.

52. SFÂNTU GHEORGHE (com. Iernut, jud. Mureş)

În apropierea sitului de la Iernut-*Hulpişti*, în raza cătunului Sf. Gheorghe a fost cercetată o aşezare Wietenberg din care este publicată şi ceramică ce poate aparţine Bronzului timpuriu, printre care şi câteva fragmente decorate cu *Besenstrich*, similare celor din aşezarea de pe Hulpişti.

Bibl.: VLASSA 1965, fig. 7/1, 9, 11; VLASSA ET ALII 1966, fig. 5/1.

53. ŞIBOT-*La Baltă* (ob.1 şi ob. 2) (jud. Alba)

Pe terasa din stânga Mureşului, din două puncte apropiate ca distanţă provine ceramică decorată cu striuri, *Besenstrich* şi impresiuni textile, databile în Bronzul timpuriu.

Bibl.: POPA 1998, p. 49-50, pl. V; X/3; CIUGUDEAN 2003, fig. 15, nr. 3.

54. ŞPĂLNACA (jud. Alba)

Dintr-un punct neprecizat de pe raza localităţii este semnalată ceramică cu decor striat încadrată în Bronzul timpuriu.

Bibl.: CIUGUDEAN 1996 a, p. 111; CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; LAZAROVICI 1997, p. 16; CIUGUDEAN 2003, p. 104.

55. TÂRGU MUREŞ-*Cetate* (jud. Mureş)

Din săpături mai vechi ar proveni un lot de materiale ceramice decorate cu măturicea şi, într-un caz, cu decor textil. Descoperirile au fost datate la sfârşitul Bronzului timpuriu.

Bibl.: MOLNÁR 2000, p. 37; PETICĂ, MOLNÁR 2000, p. 338-342, pl. I-III; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 14.

56. TEIUŞ (jud. Alba)

În albia Văii Teiuşului a fost găsită, întâmplător, o amforetă decorată pe corp cu impresiuni textile.

Bibl.: CIUGUDEAN 1986, p. 81, fig. 8/7; PETRE-GOVORA 1995, p. 40; CIUGUDEAN 1996 a, p. 111-112, fig. 86/9; CIUGUDEAN 1997 a, p. 34, poz. 51; LAZAROVICI 1997, p. 16; GUMĂ 1997, p. 27; CIUGUDEAN 1998, p. 71, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 104, fig. 15, nr. 9.

57. UIOARA DE JOS-*Grui* (jud. Alba)

În aşezarea preistorică din acest punct s-a delimitat şi un nivel subţire de cultură ce conţinea ceramică decorată cu măturicea.

Bibl.: CIUGUDEAN 1991, p. 111; ROTEA 1993 a, p. 84; CIUGUDEAN 1996 a, p. 73, 110-112, fig. 86/4-7; CIUGUDEAN 1996, p. 255; CIUGUDEAN 1997 a, p. 10; CIUGUDEAN 1998, p. 70, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 104, fig. 15, nr. 12.

58. UNIREA-*Dâlmă* (jud. Alba)

În cursul unor săpături întreprinse de V. Lazăr au fost descoperite materiale ceramice cu similitudini în aşezarea de la Gligoreşti, unele decorate cu măturicea.

Bibl.: LAZĂR 1997 a, p. 68-69.

59. VINȚU DE JOS (SIBIŞENI)-*Deasupra Satului* (jud. Alba)

Atât din săpăturile sistematice cât şi din cercetările de teren întreprinse de N. M. Simina în acest sit provin fragmente ceramice decorate cu „măturicea” iar într-un caz cu impresiuni textile arhaice.

Bibl: POPA 1998, p. 74, 80; CIUGUDEAN 2003, fig. 15, nr. 5; ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 148, pl. XIV/2, 6-7, 12.

60. VINȚU DE JOS-*Lunca Fermei* (jud. Alba)

Din aşezarea aflată în lunca Mureşului provin şi două fragmente ceramice ce pot fi datate la finele Bronzului timpuriu.

Bibl.: GHENESCU ET ALII 2000, p. 80, pl. IV/1; X/1.

61. ZOLTAN (jud. Covasna)

a) La marginea de nord a satului, pe un bot de deal aflat peste drum de şcoală a fost cercetată o locuire atribuită BT III, căreia îi aparține un nivel de depuneri distinct, din care porneşte un complex de mărimi neobişnuit de mari (29 x 9 m) mărginit de ruinele unei construcții din piatră. Inventarul arheologic este deosebit de bogat, fiind format din ceramică decorată cu scrijelituri, dar şi cu impresiuni textile, brâie crestate sau alveolate şi „boabe de linte”, alături de rotițe de cărucioare, o figurină zoomorfă, toporaşe miniaturale şi un mosor din lut ars. O categorie aparte în cadrul inventarului o constituie ceramica fină, prezentă prin forme şi ornamentație diferită, în general, de restul ceramicii, în rândul căreia sunt prezente picioare de cupă şi o serie de torți tubulare sau de tip „melc”.

Materiale din Bronzul timpuriu au apărut şi în cercetări de suprafață. Locuirea este suprapusă de o locuire din Bronzul mijlociu.

Bibl.: LAZAROVICI 1997, p. 16; LAZAROVICI 1998 a, p. 46-47, 54; LAZAROVICI 1998 b, p. 49; REPARHCOVASNA 1998, p. 86-88, fig. 20-24; pl. VII; CAVRUC 1998, p. 30-31, pl. XXVIII; CIUGUDEAN 1998, p. 71, harta 3; CIUGUDEAN 2003, p. 105, fig. 15, nr. 15.

***

Unele puncte au fost atribuite eronat perioadei de care ne ocupăm (Aiud[1002]) sau prezintă incertitudini de încadrare, informațiile publicate fiind insuficiente (Sântămăria-Orlea[1003], Sângeorgiu de Mureş[1004], Iclod-*Tabla Popii*[1005],

---

[1002] Unde Gh. Lazarovici semnalează ceramică decorată cu striuri (LAZAROVICI 1971, p. 78; LAZAROVICI 1997, p. 16) făcând trimitere la HOREDT 1967, p. 139, unde însă este amintit un fragment cu analogii în mediul Glina de la Cetea, nu Aiud.

[1003] POPA 1972, p. 440, fig. 5/3, 5 (ce pot aparține Bronzului timpuriu). Materialul preistoric de aici este încadrat de autor în Bronzul timpuriu, deşi în el se pot regăsi şi elemente Coțofeni şi Wietenberg.

[1004] Din aşezarea de pe *Dealul Bunii* sunt semnalate „fragmente, mai puține, decorate cu striuri verticale neregulate” atribuite epocii bronzului (LAZĂR 1989, p. 92, 97, fig. 3/1-3).

[1005] MAXIM ET ALII 1994, p. 107, fig. 19/1-2, 17, fragmente ceramice atribuite larg epocii bronzului.

Mociu[1006], Avrig-*Glogovăț*[1007], Zoltan[1008], Şincai[1009], Cernat, Peteni sau Peştera Bolii[1010].

1006 LAZAROVICI 1997, p. 16.

1007 De aici provin două fragmente ceramice decorate cu striuri neregulate. Întregul material a fost atribuit, cu probabilitate, de descoperitori, Bronzului timpuriu. Însă în afara celor două fragmente menționate datarea lotului este arbitrară, întrucât aici pot fi observate şi elemente tipice culturii Wietenberg (DRAGOTĂ ET ALII 1999, p. 81, pl. V/7-8).

1008 REPARHCOVASNA 1998, p. 89.

1009 În colecția Muzeului din Târgu Mureş se păstrează două fragmente ceramice decorate cu măturicea care apar cu locul de descoperire Şincai. Asocierea lor cu ceramică neolitică, din Bronzul târziu sau evul mediu timpuriu ne indică un alt sit decât cel cercetat, *Cetatea Păgânilor*, fie o aşezare înregistrată greşit la Şincai.

1010 LAZAROVICI 1997, p. 16. Primul se bazează pe un văscior ornamentat pe corp cu striuri, publicat de M. Roska alături de alte materiale, unele de tip Ariuşd (ROSKA 1942 a, p. 39, fig. 6/6). Pentru *Peştera Bolii*, vezi supra.

NOI OPINII PRIVITOARE LA EVOLUȚIA CULTURALĂ A BRONZULUI TÂRZIU ÎN ZONA CENTRAL-SUD-VEST TRANSILVĂNEANĂ

Efortul tot mai asiduu de cunoaştere a epocii bronzului din Bazinul Carpatic în ultimele decenii a permis, pe de o parte, îmbogățirea informațiilor referitoare la unele culturi bine conturate iar, pe de altă parte, a pus în fața specialiştilor date despre manifestări culturale noi, încă insuficient conturate. În acest context, perioada finală a epocii bronzului (Bz D-Ha A), cu referire specială asupra centrului şi sud-vestului Transilvaniei, constituie un segment temporal aflat în prezent în „reconstrucție". Chiar culturi, precum Noua, considerate până nu demult „clasice" pentru acest spațiu, se află, în prezent, în situația de redefinire.

Săpăturile din ultimul deceniu şi jumătate şi publicarea, chiar parțială, a rezultatelor acestora, alături de prezentarea unor materiale din cercetări mai vechi au contribuit în principal la „umplerea" unor goluri, mai cu seamă în ceea ce priveşte perioada Ha A şi definirea unor grupe culturale specifice centrului şi vestului Transilvaniei[1011].

Prin prisma acestor succinte considerații, punerea în circuitul ştiințific a unor noi materiale o vedem benefică, deşi, în acest stadiu,

[1011] Vezi CIUGUDEAN 1994 a; CIUGUDEAN 1994 b.

chiar dacă aparent ele conduc la elucidarea unor fenomene culturale petrecute la finalul epocii bronzului lasă loc viitoarelor cercetări să le stabilească mai exact locul, încadrarea cronologică, şi mai ales cea culturală. Importantă, în acest context, credem că este prezentarea întregului lot de materiale aparţinând Bronzului târziu provenit din săpăturile într-un sit „cheie”, cum e cel de la Sebeş-*Podul Pripocului* **(fig. 5)**. Acesta, publicat *illo tempore* selectiv, va contribui în special la lămurirea, măcar după câteva decenii, a aşa-numitului facies Noua târziu, *Noua-Teiuş*, cum îl numea K. Horedt atunci când se referea la descoperirile de la Teiuş şi Sebeş, ce ar fi ilustrat o tendinţă spre „hallstattizare” a culturii Noua. Profităm de acest prilej şi pentru a atrage atenţia asupra unor complexe din Bronzul târziu sud-vest transilvănean, din păcate uitate de la momentul publicării lor şi necuprinse în sintezele referitoare la această perioadă, sau asupra unor descoperiri recente, inedite.

Fig. 5. Situl arheologic de la Sebeş-*Podul Pripocului*
(imagine de pe malul stâng al râului Secaş)

Unul dintre siturile la care se face adesea trimitere în contextul descoperirilor de tip Noua este, aşadar, cel de la Sebeş-*Podul Pripocului* (jud. Alba)[1012]. Aşezarea a fost investigată mai întâi prin sondaje (trei secţiuni), realizate sub coordonarea lui K. Horedt, în anul 1960 şi ulterior prin cercetări sistematice (nouă secţiuni: S I-V/1966; S VI-IX/1967) realizate între anii 1966-1967 de către I. Al. Aldea **(fig. 7)**. Materialul din

[1012] O prezentare a descoperirilor aparţinând Bronzului târziu din aşezarea de la Sebeş-*Podul Pripocului* (Cristian I. Popa, Radu Totoianu, *The Late Bronze Age settlement at Sebeş-*Podul Pripocului, *County of Alba*) va apărea în volumul dedicat lucrărilor simpozionului internaţional *Das Ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. Auf der Theiß-Ebene und Siebenbürgen*, la Satu-Mare, 2010.

Bronzul târziu a fost valorificat doar parțial, singurele referiri făcându-se la descoperirile atribuite culturii Noua[1013].

De la *Podul Pripocului* a fost publicată însă în urmă cu patru decenii, o groapă cu un inventar caracteristic pentru această secvență cronologică, din care au fost prezentate câteva fragmente ceramice canelate, dintre care unul aparținând unui vas cu corpul bitronconic, ornamentat cu caneluri deasupra umărului, un fragment dintr-un vas-sac prevăzut sub buză cu o proeminență-apucătoare, un fragment decorat cu barbotină şi un ac de bronz cu capul profilat. K. Horedt data complexul *„probabil în epoca târzie a bronzului (Ha A-B)”* afirmând că atât ceramica, cât şi piesa de metal *„nu prezintă trăsături obişnuite în bronzul târziu”*[1014]. Autorul intuia, astfel, foarte bine datarea gropii în bronzul evoluat, remarcând indirect, caracterul diferit de cel tipic descoperirilor Noua, singurele cunoscute la acel moment pentru această perioadă. Foarte interesant este însă acul de bronz cu capul profilat (*Nadel mit profiliertem Kopf*), pentru care Horedt nu găsea la acel moment analogii.

Complexul (pe care noi îl vom denumi *Complexul A*[1015]) cercetat de K. Horedt a fost surprins în secțiunea B/1960, deschisă chiar pe malul stâng al râului Secaş. Materialele provenite din acesta au putut fi identificate în muzeul din Sebeş, mai puțin acul de bronz şi fragmentul de vas cu proeminență-apucătoare[1016]. Întregul lot ceramic este unitar, aparținând epocii bronzului:

1. Vas bitronconic fragmentar, având umărul demarcat de gât printr-un uşor prag. Pe umăr se păstrează o serie de caneluri superficiale, dispuse probabil în arcade. Este ilustrat şi de K. Horedt[1017] (interior/exterior: slip cenuşiu, suprafața netezită; nisip, fin) **(pl. 46/6)**.

2. Vas bitronconic fragmentar. La baza gâtului este realizat un registru orizontal de caneluri fine sub care, pe umăr, se află caneluri late dispuse oblic sub formă de „turban” (interior: cenuşiu; exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin) **(pl. 46/7)**.

[1013] ANDRIȚOIU 1986, p. 22, fig. 2/1-2, 4, 6-7, 9-12; 4/6-8, 10; 5/1-12; FLORESCU 1991, p. 117, fig. 13; 98/1; 140/6; 149/1; ANDRIȚOIU 1992, p. 62-68, 124, pl. 52/1-2, 4, 6-7, 9-12; 53/6-8, 10; 55/3-12; 56.

[1014] HOREDT ET ALII 1967, p. 25, fig. 9/1-4.

[1015] K. Horedt nu a numerotat complexul.

[1016] Identificarea s-a făcut prin compararea ceramicii publicate cu cea păstrată în acest muzeu. Recunoaşterea materialelor ne-a fost facilitată şi de însemnările cu tuş de pe ceramică, cu specificația Podul Pripocului 1960 casetă, fapt care sprijină atribuirea lor unui complex pentru care a fost necesară deschiderea unei casete.

[1017] HOREDT ET ALII 1967, fig. 9/1.

3. Fragment din partea superioară a unui vas bitronconic, din care se păstrează buza evazată uşor oblic la exterior şi o parte din gâtul ce se îngustează spre gură. Suprafaţa exterioară şi interiorul buzei sunt lustruite puternic cu grafit în mai multe direcţii (interior/exterior: cenuşiu; nisip; fin) **(pl. 46/8)**.

4. Fragment de strachină tronconică (interior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; exterior: cenuşiu, cu suprafaţa netezită; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 46/5)**.

5. Fragment din buza unui vas-sac, decorată sub margine cu un brâu alveolat (interior: cărămiziu, exterior: brun; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 47/3)**.

6. Fragment din buza unui vas-sac cu marginea teşită la interior, sub care se află aplicat un brâu simplu şi o proeminenţă (interior/exterior: cafeniu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 47/5)**.

7. Fragment din buza unui vas, îngroşată şi lăţită uşor la exterior (interior/exterior: cărămiziu-cenuşiu; nisip şi foarte multă mică; aspru la pipăit; grosier) **(pl. 47/4)**.

8. Fragment din buza unui vas îngroşată la exterior (interior/exterior: slip cafeniu; nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 46/3)**.

9. Fragment dintr-un castron tronconic, cu buza teşită spre interior (interior/exterior: negru, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 47/2)**.

10. Fragment dintr-un vas bitronconic de mici dimensiuni decorat pe partea inferioară cu caneluri fine înguste dispuse oblic (interior/exterior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; nisip; fin) **(pl. 46/1)**.

11. Fund de vas (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 47/6)**.

12. Fund de la un vas de mici dimensiuni. Suprafaţa exterioară este lustruită cu grafit (interior/exterior: cenuşiu; nisip; fin) **(pl. 46/2)**.

13. Fragmente din partea inferioară a unui vas de mari dimensiuni, din care se păstrează şi o parte a fundului, având pereţii decoraţi cu barbotină trasă vertical[1018]. Suprafaţa dintre benzile verticale date de barbotină este netezită (interior: slip cafeniu, lustruit; exterior: cafeniu cu pete rezultate în urma unei arderi secundare; nisip, pietricele şi cioburi pisate; semifin) **(pl. 47/9)**.

14. Fragment din partea inferioară a unui vas de mari dimensiuni decorat cu barbotină trasă vertical. Suprafaţa dintre benzile verticale

[1018] Unul din fragmente este ilustrat şi de K. Horedt (HOREDT ET ALII 1967, p. 25, fig. 9/4).

date de barbotină este netezită (interior: slip cafeniu, lustruit; exterior: cafeniu; nisip, pietricele şi cioburi pisate; semifin) **(pl. 47/8)**.

15. Fragment din buza unui vas, lăţită la exterior. Suprafaţa interioară este puternic lustruită iar cea exterioară exfoliată. Arderea şi factura este tipică pentru ceramica Gáva (interior: cafeniu şi negru spre marginea buzei; nisip, pietricele şi cioburi pisate; fin) **(pl. 46/4)**.

Formele şi elementele decorative întâlnite în *Complexul A* de la Sebeş se detaşează net de cele de tip Noua, lipsind orice componentă specifică din partea acestei culturi. Ceramica, în ansamblul ei, indică o etapă mai evoluată. Pentru vasul cu corpul bitronconic, ornamentat cu caneluri deasupra umărului analogiile sunt relative[1019]. Însă pentru fragmentul cu caneluri dispuse în „turban”, distanţate, flancate în partea superioară de caneluri înguste **(pl. 46/7)** dispunem de analogii în grupul Igriţa[1020], în depozitul de la Cornuţel (Bz. D-Ha A_1)[1021], în tumulul de la Susani[1022], în vasul în care au fost depozitate bronzurile de la Fizeş[1023] ori în necropola de la Ticvaniul Mare[1024] (Ha A_1-Ha A_2). Cât priveşte proeminenţa înconjurată de tăieturi **(pl. 47/1)** pentru ea aveam o analogie la Deva-*Viile Noi*, în mediu „Igriţa”, pe pastă grosieră[1025]. Deocamdată subliniem doar lustruirea exterioară cu grafit a vaselor şi utilizarea barbotinei, urmând să revenim mai jos, într-o discuţie mai detaliată asupra lor, alături de alte descoperiri similare transilvănene.

Un indiciu cronologic relativ îl oferă şi acul de bronz cu capul îngroşat **(pl. 47/7)**. Piesa constituie o raritate pentru spaţiul transilvănean, dar nefiind identificată[1026] nu o putem compara cu desenul publicat şi găsi analogiile cuvenite. Totuşi, acul se apropie foarte mult, fiind aproape identic, cu un ac descoperit la Muhi-Princ, în cultura Pilinyi, datat în Bz. D[1027], însă dată fiind circulaţia largă a acestei

---

1019 Posibile analogii în tumulul de la Susani (STRATAN, VULPE 1977, fig. 6; pl. 6/9; 19/150; GUMĂ 1993, pl. XIX/12) şi într-o descoperire de la Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud) (PROTASE ET ALII 1997, pl. XXIV/5).

1020 EMÖDI 1980, p. 255, fig. 15/109 (vas lustruit cu grafit); p. 256, fig. 22/189 (vas lustruit cu grafit); EMÖDI 1997, p. 486, fig. 37.

1021 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 55, pl. 35/1; GUMĂ 1993, p. 252, pl. XIII/12.

1022 STRATAN, VULPE 1977, pl. 6/96; 16/148; 17/138, 141; 18/142, 144; GUMĂ 1993, pl. XVIII/10.

1023 GUMĂ 1993, pl. XXII/1.

1024 GUMĂ 1993, pl. XXV/2.

1025 ANDRIŢOIU 1969, p. 38, fig. 3.

1026 În colecţiile Muzeului din Sebeş, unde în mod normal piesa ar fi trebuit să se păstreze, nu a fost găsită. Nu este exclus ca ea să se găsească în muzeul clujean.

1027 KEMENCZEI 1965, fig. 6/12; KEMENCZEI 1984, p. 21, pl. XXXVIII/14.

categorii de artefacte datarea ei nu se poate restrânge la un interval cronologic atât de restrictiv.

Important este însă, din acest complex, fragmentul ceramic de la **pl. 46/4** lucrat în cea mai bună manieră Gáva. Prezenţa sa, aparent insolită, stabileşte, în fapt, momentul la care groapa a fost umplută, cândva la finele Bronzului târziu III (Gogâltan)/Reinecke Ha A_2.

Un alt complex care aparţine Bronzului târziu, distinct de cel amintit, denumit de noi *Complexul B* poate fi reconstituit tot din săpăturile lui K. Horedt. Nu cunoaştem motivele pentru care acesta nu este amintit în raportul de cercetare a sitului de la Sebeş-*Podul Pripocului*. În Muzeul din Sebeş se păstrează un lot distinct de materiale însemnate cu tuş, cu precizarea: *„Sebeş-Podul Pripocului ultima secţiune 1960"*. Întrucât din ultima secţiune prezentată de Horedt (secţiunea C) nu este amintit nici un complex[1028] nu este exclus ca această „ultimă secţiune" să fi avut caracterul unui sondaj care nu a mai fi fost amintit în studiul respectiv. Remarcăm caracterul unitar a acestui lot şi faptul că însemnarea respectivă se regăseşte *doar* pe aceste materiale. Este vorba despre un vas bitronconic etajat şi fragmente din alte trei vase ce nu puteau proveni, judecând după bucăţile păstrate, decât dintr-un complex.

1. Vas bitronconic cu corpul etajat, având gâtul bombat la exterior, buza lăţită răsfrântă şi umărul reliefat, deasupra căruia se află un prag; pe umăr au fost aplicate proeminenţe. Suprafaţa vasului a fost netezită şi lustruită pe ambele feţe (interior/exterior: cenuşiu; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 38/1; fig. 6)**.

2. Fragment dintr-un vas bitronconic, din care se păstrează o porţiune din partea inferioară. De pe umăr coboară un decor format din caneluri verticale late distanţate. Suprafaţa este puternic lustruită pe ambele feţe (interior: cenuşiu; exterior: negru; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 48/4)**.

3. Fragment dintr-un vas bitronconic, din care se păstrează o parte din umăr şi din zona inferioară. Pe umăr s-au realizat caneluri distanţate, dispuse oblic. Suprafaţa este puternic lustruită pe ambele feţe (interior/exterior: cenuşiu; nisip; fin) **(pl. 48/3)**.

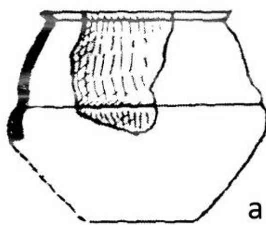
4. Fragment din fundul unui vas lucrat neglijent, de culoare cenuşie **(pl. 48/2)**.

Se remarcă din acest complex vasul bitronconic etajat, întregibil, de mari dimensiuni **(pl. 3/1; fig. 6)**; probabil şi celelalte două fragmente

[1028] HOREDT ET ALII 1967, p. 25, fig. 8/C.

de la **pl. 3/3-4** aparțin unor vase asemănătoare. Forma[1029] este una comună, prin excelență, grupului cultural Igrița fiind întâlnită în Peştera Izbândiş[1030], Şuncuiuş-*Peştera Ungurului*[1031], la Oradea[1032] şi Biharea[1033].

1

2

Fig. 6. Vas bitronconic de la Sebeş-*Podul Pripocului* (1); Cioclovina (2 a-b) (2 – după I. Emödi)

Numeroase vase cu aspect asemănător, unele lipsite de decor şi prevăzute cu proeminențe pe diametrul maxim provin din Peştera Igrița[1034]. În Peştera Mişidului (jud. Bihor), în cadrul unei depuneri a fost

[1029] Pentru aspectele legate de restaurarea vasului, a se vedea LIPOT 2009, p. 373-378.
[1030] CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 17, 21, fig. 2/1, 5; 4/4.
[1031] EMÖDI 1997, p. 486, fig. 1, 3, 25 (descoperire încadrată de autor în Bz D).
[1032] EMÖDI 1979, p. 739, 742, fig. 1/7.
[1033] DUMITRAŞCU 1994, p. 102, pl. XLVI/1, la care autorul observă că „pasta şi arderea amintesc de ceramica de tip Gáva (?)".
[1034] EMÖDI 1980, p. 257-258, fig. 5/1, 7; 10/53; 11/77; 12/80, 84; 13/89; 15/101, 113; 18/145-146; 19/151-152; 21/180; 22/182; 23/193-194; 26/229-230; CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 63, 65, fig. 2/2-3.

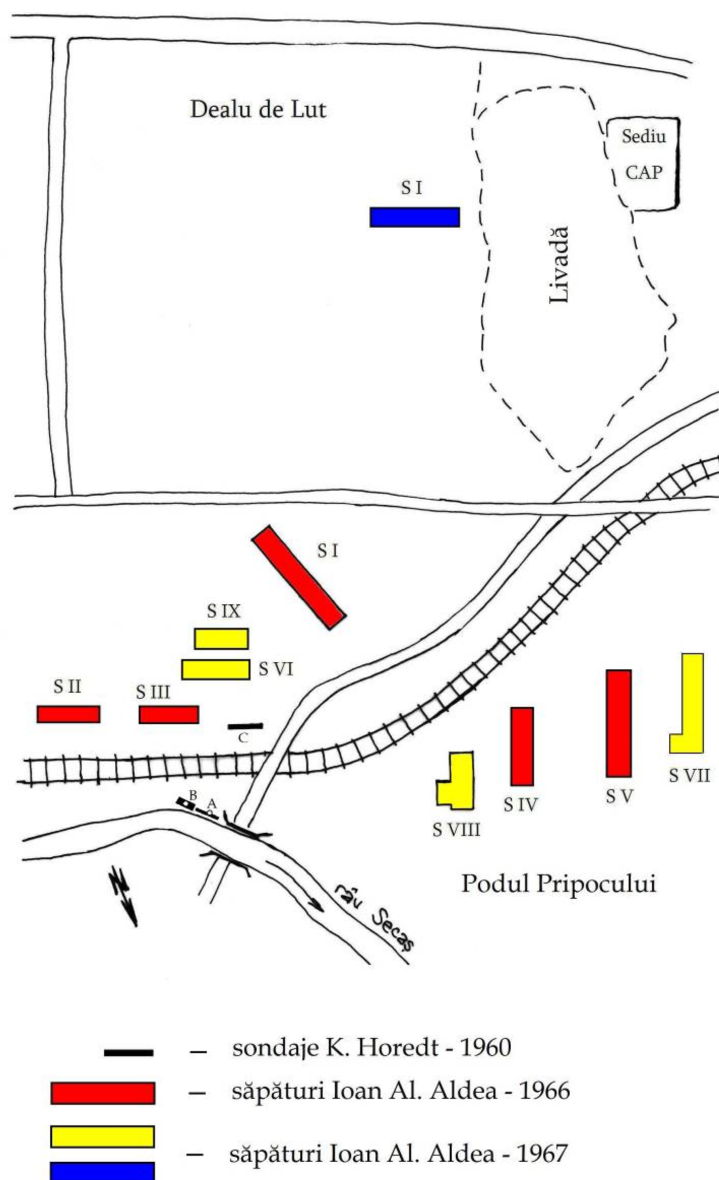

Fig. 7. Schiță a poziționării sondajelor şi secțiunilor arheologice din anii 1960, 1966-1967 de la Sebeş-*Podul Pripocului* (prelucrat după Kurt Horedt şi jurnalul de şantier redactat de Ioan Al. Aldea)

găsit şi un vas bitronconic, din tipul aşa-numitelor urne etajate, de culoare cenuşie, fără decor, dar de dimensiuni mult mai mici[1035] faţă de cel de la Sebeş. Judecând după piesele de metal, şi în special după prezenţa în depunere a centurii de bronz bogat decorate[1036] descoperirea se datează cel mai probabil în Ha A_1, când aceste brâie fac „carieră" în depozitele din Bazinul Carpatic[1037]. Aceeaşi lipsă a decorului de pe urna etajată de la Sebeş o remarcăm şi în cazul fragmentului de vas etajat care însoţeşte depozitul de la Cioclovina[1038] **(fig. 6/2 a)** sau a vasului aflat în stratul aşezării de la Uioara de Jos-*Grui*, datate în Ha A[1039]. O urnă de acest tip, decorată, apare şi la Susani-*Grămurada lui Ticu*[1040]. În partea de nord a Bazinului Carpatic, forma foarte apropiată celei de la Sebeş, trece în repertoriul culturii Gáva, în faza sa timpurie[1041]. Pentru cele două fragmente ceramice decorate cu caneluri pe umăr **(pl. 48/3-4)** analogiile ne îndreptă tot spre mediul Igriţa, unde întâlnim un decor similar pe două vase bitronconice din *Peştera Ungurului* de la Şuncuiuş[1042].

După reluarea săpăturilor de către I. Al. Aldea în anul 1966 a fost cercetată o suprafaţa importantă din situl de la Sebeş, fiind trasate nouă secţiuni. Pe unele din materialele din Bronzul târziu, păstrate în acelaşi muzeu, apare notaţia *L 2* (S VII/1967), dar acest marcaj e prezent pe materiale apărute în cadrul unei locuinţe neolitice. Iată însă descrierea lor:

1. Fragment dintr-un castron calotiform decorat sub buză cu caneluri dispuse orizontal (interior/exterior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VII/1967; *L 2*) **(pl. 56/5)**;

2. Fragment ceramic din gâtul unui vas decorat cu caneluri late orizontale (interior: cafeniu; exterior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VII/1967; *L 2*) **(pl. 56/1)**;

1035 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1981, p. 163, 166, fig. 4/1-1 a. Acest vas a fost văzut de autorii articolului ca o formă care ilustrează un tip de tranziţie spre Hallstatt; EMÖDI 1995, p. 10, fig. 2.

1036 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 80; EMÖDI 1995, p. 10, 12, fig. 3. Un fragment de centură ornamentată provine şi din Peştera Igriţa (EMÖDI 1980, p. 254, 263, fig. 9/46).

1037 Vezi discuţia la RUSU, CHIŢU 1982, p. 35; VASILIEV 2004, p. 136.

1038 EMÖDI 1978, p. 484, 492, 494, fig. 4/3, autorul atribuind vasul probabil unui cenotaf, vezi şi ROMAN 2008, p. 195, cu aceeaşi posibilă interpretare.

1039 CIUGUDEAN 1994 a, p. 27, fig. 4/6; CIUGUDEAN 1994 b, p. 71, fig. 4/6.

1040 STRATAN, VULPE 1977, p. 51, pl. 6/94.

1041 GEDL 2001, p. 337, fig. 7.

1042 EMÖDI 1997, p. 486, fig. 2-3.

3. Fragment din buza unui vas cu marginea arcuită spre exterior (interior/exterior: brun, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VII/1967; *L 2*) **(pl. 55/2)**;

4. Fragment ceramic din umărul unui vas decorat cu caneluri oblice (în ghirlandă ?) (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața netezită; nisip şi pietricele; fin; S VII/1967; *L 2*) **(pl. 56/2)**;

5. Buza unui vas arcuită la exterior (interior: cafeniu, cu suprafața lustruită; exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VII/1967; *L 2*) **(pl. 56/3)**;

Din stratul de cultură al aşezării provin şi alte numeroase materiale ceramice ce aparțin Bronzului târziu, parte din ele, dintre cele de tip Noua, fiind publicate. Materialele cu forme specifice culturii Noua sunt reprezentate de vasele de tip *kantharos*:

1. Vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu butoni conici; în zona dintre umăr şi gât se observă un uşor prag (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VI/1967; □ 1-3)[1043] **(pl. 53/1)**;

2. Fragment dintr-un vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu butoni simpli; în zona dintre umăr şi gât se observă un uşor prag. Pe umăr s-a realizat un decor incizat din caneluri înguste orizontale sub care se observă un decor, probabil în căpriori, în aceeaşi tehnică (interior/exterior: slip cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VI/1967; □ 6-9; ▼ 0,30-0,50) **(pl. 54/5)**;

3. Toartă de *kantharos* terminată cu un buton simplu (interior/exterior: slip negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S I/1966; □ 17; ▼ 0,40[1044] **(pl. 54/4)**;

4. Toartă de *kantharos* cu creastă (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S II/1966; ▼ 1,15-1,55) **(pl. 51/13)**;

5. Vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu butoni simpli; pe gât s-a realizat un registru orizontal de caneluri fine iar pe umăr un decor format din căpriori (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S II/1966; □ 1-14; ▼ 0,30-0,60)[1045] **(pl. 53/2)**;

6. Vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu butoni conici. La baza gâtului se distinge o nervură sub care s-a realizat o canelură orizontală; pe umăr apare un decor din caneluri fine dispuse în căpriori

[1043] Vezi şi ANDRIȚOIU 1992, pl. 53/10.
[1044] Vezi şi ANDRIȚOIU 1992, pl. 52/12.
[1045] Vezi şi ANDRIȚOIU 1992, pl. 55/9.

(interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 8-9; ▼ 0-0,50)[1046] **(pl. 53/3)**;

7. Fragment dintr-un vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu butoni conici; pe umăr apare un decor format din caneluri dispuse într-un registru orizontal (interior/exterior: negru-cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1966; □ 1-4; ▼ 0,40-0,80) **(pl. 54/8)**;

8. Toartă de *kantharos* cu creastă (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1966; □ 4; ▼ 0,60-0,80) **(pl. 51/15)**;

9. Toartă de *kantharos* cu secțiunea triunghiulară (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 8-9; ▼ 0,30-0,50) **(pl. 51/6)**;

10. Fragment dintr-un vas de tip *kantharos*. Pe gât apare un registru orizontal realizat din trei caneluri iar pe umăr caneluri fine dispuse vertical (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S I/1966; □ 5-6; ▼ 0,40-0,60) **(pl. 51/3)**;

11. Toartă de *kantharos* cu buton (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1966; □ 10-12; ▼ 0,60-0,90) **(pl. 54/7)**;

12. Toartă de *kantharos* cu buton (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S I/1966; □ 16; ▼ 0,40) **(pl. 54/6)**;

13. Fragment dintr-un vas de tip *kantharos* având toarte cu creastă (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1967; □ 5; ▼ 0,30-0,50) **(pl. 52/1)**;

14. Toartă de *kantharos* cu buton conic (interior/exterior: slip cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; *passim*) **(pl. 54/2)**;

15. Fragment de toartă de *kantharos* cu buton conic (interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 5-6; ▼ 0,30) **(pl. 54/3)**;

16. Fragment dintr-un vas de tip *kantharos* având toartele terminate cu buton simplu. Pe umăr a fost realizat un decor din caneluri oblice. Suprafața este acoperită cu o angobă alb-transparentă aşa cum întâlnim la unele materiale ceramice din Ha A de pe valea Mureşului (interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 4; ▼ 0,52-0,67) **(pl. 52/2)**;

17. Vas fragmentar bitronconic, cu corpul rotunjit, gâtul scurt şi buza uşor arcuită la exterior. La baza gâtului se află două toarte, una de tip Noua, cu buton simplu şi o alta mică, tubulară. Cel mai probabil cele două toarte aveau pereche pe direcția diametral opusă. Între toarte a fost realizat un decor format dintr-o canelură lată dispusă orizontal flancată

[1046] Vezi şi ANDRIȚOIU 1992, pl. 53/6.

de impresiuni ovale lustruite (interior/exterior: cenuşiu-negru, cu suprafaţa netezită; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 60/3)**.

Tot la *Podul Pripocului* este plasată cu loc de descoperire şi o ceaşcă de tip Noua[1047] de culoare cenuşie, cu suprafaţa netezită, păstrată în Muzeul din Sebeş[1048] **(pl. 59/2)** (nr. inv. 82/251).

Alături de ceramica specifică descoperirilor de tip Noua din aşezarea de la Sebeş, putem alătura şi mai mulţi omoplaţi crestaţi din oase de bovine[1049] **(pl. 58/1-5)**, atribuite în Transilvania, fără excepţie, variantei transilvănene a culturii Noua. Toate piesele sunt în stare fragmentară şi poartă urme de utilizare intensă pe toată suprafaţa, în urma căreia s-a format un lustru specific. Cel mai probabil, „omoplaţii crestaţi", cum sunt cunoscuţi ei în literatura de specialitate, erau folosiţi la răzuirea pieilor de animale, cavitatea glenoidă a omoplatului de formă concavă având calitatea de a nu permite încărcarea uneltei cu materialul desprins de pe piele. Este de remarcat intensa tocire oblică a „dinţilor" care sugerează faptul că aceasta era partea activă a unor astfel de unelte[1050].

Lotul ceramic de tip Noua se încadrează perfect în repertoriul tipologic stabilit pentru această cultură. Însă disocierea unor astfel de descoperiri de restul materialelor cu care sunt descoperite în centrul şi sud-vestul Transilvaniei s-a realizat destul de frecvent, astfel încât multe aşezări păreau a fi „curate" Noua. Este şi cazul aşezării de la Sebeş-*Podul Pripocului*, unde întâlnim şi alte descoperiri care, în parte, nu pot fi decât contemporane cu lotul prezentat mai sus ori ulterioare în timp, în limitele Bronzului târziu.

1. Fragment de strachină cu marginea evazată decorată pe umăr cu un şir de impresiuni oblice (interior/exterior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; nisip; fin; S II/1966; □ 1-14; ▼ 0,40-0,60) **(pl. 50/4)**;

2. Fragment ceramic decorat cu o canelură orizontală flancată în partea inferioară de un şir de impresiuni oblice (interior: cenuşiu; exterior: cenuşiu, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin; S IX/1967; ▼ 0,60-1,00) **(pl. 51/14)**;

3. Fragment dintr-un castron bitronconic, cu buza lăţită şi evazată, pe care se distinge un decor format din caneluri late oblice

1047 Vezi şi ANDRIŢOIU 1992, pl. 53/7.

1048 Vasul apare în registrul de inventar doar cu specificaţia că provine din fosta colecţie a Gimnaziului Evanghelic din Sebeş.

1049 Vezi ANDRIŢOIU 1992, p. 66, pl. 56/3-4; 8-12.

1050 Pentru funcţionalitatea acestor piese, a se vedea ultimele studii dedicate subiectului (BĂLĂŞESCU, DIETRICH 2009, p. 31-37, pl. I-5).

(interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip şi cioburi pisate; fin; *passim*) **(pl. 50/3)**;

4. Fragment din buza unui vas decorat cu un registru de caneluri orizontale flancate de impresiuni ovale (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 4-5; ▼ 0,70-1,20) **(pl. 51/7)**;

5. Fragment din buza unui vas decorat cu un registru de caneluri orizontale (interior/exterior: cenuşiu-negru, cu suprafața netezită; nisip şi pietricele; fin; *passim* 2005) **(pl. 51/8)**;

6. Fragment ceramic dintr-un vas bitronconic decorat cu un registru de cinci caneluri orizontale (interior: cenuşiu; exterior: cenuşiu, cu suprafața netezită; nisip; fin; S II/1967; ▼ 0,60-1,10) **(pl. 56/8)**;

7. Fragment dintr-un castron tronconic decorat cu caneluri orizontale (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S II/1966; □ 1-14) **(pl. 56/5)**.

8. Fragment de ceaşcă cu corpul bombat decorat pe gât cu două caneluri orizontale (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; *passim*) **(pl. 56/4)**;

9. Fragment de cană cu corpul puternic bombat, gâtul scurt şi toarta supraînălțată (interior: cenuşiu; exterior: cenuşiu, cu pete cărămizii şi suprafața lustruită; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 0,60-1,10) **(pl. 57/1)**;

10. Fragment ceramic decorat la baza gâtului cu caneluri orizontale iar pe umăr cu caneluri dispuse oblic (interior: cenuşiu; exterior: negru, cu pete cenuşii-gălbui; nisip; fin; S V/1966; □ 1-4; ▼ 0,40-0,60) **(pl. 51/5)**;

11. Fragment din partea superioară a unui vas cu gâtul înalt şi buza lățită spre exterior (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1966; □ 5-6; ▼ 0,40-0,60) **(pl. 50/2)**;

12. Fragment dintr-o cană cu corpul bitronconic şi buza uşor arcuită spre exterior, prevăzută cu o toartă supraînălțată (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața netezită; nisip şi pietricele; fin; S VI/1967; □ 2-4;▼ 0,20-0,30) **(pl. 57/3)**;

13. Fragment dintr-un vas decorat pe umăr cu un registru de caneluri oblice întrerupte de cerculețe realizate în aceeaşi tehnică, marcat de o canelură orizontală (interior: cenuşiu; exterior: negru-gălbui, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 8-9; ▼ 0,70-1,20) **(pl. 51/10)**;

14. Fragment de castron bitronconic, cu buza arcuită la exterior (interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip, fin; S IX/1967; ▼ 0-0,60) **(pl. 55/3)**;

15. Fragment din peretele unui vas decorat pe umăr cu o alveolă realizată prin împingerea pastei spre interior (interior/exterior: slip brun; nisip şi pietricele; fin; S I/1966; □ 1-8; ▼ 0,50-0,70)[1051] **(pl. 49/6)**;

16. Fragment din umărul unui vas cu copul bitronconic decorat la baza gâtului cu trei caneluri orizontale (interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S I/1966; □ 1-8; ▼ 0,50-0,90) **(pl. 51/12)**;

17. Fragment dintr-un vas bitronconic decorat pe umăr cu cercuri realizate din caneluri (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S V/1966; □ 9-10;▼ 1,60-2,00) **(pl. 51/11)**;

18. Fragment de strachină cu buza arcuită la exterior decorată pe corp cu caneluri înguste dispuse uşor oblic (interior: cenuşiu; exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S II/1966; □ 1-14; ▼ 0,40-0,60) **(pl. 55/6)**;

19. Fragment dintr-un vas cu corpul uşor bitronconic prevăzut pe umăr cu tortițe între care s-au realizat metope de caneluri fine verticale (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 6-7; ▼ 0,70-1,20) **(pl. 57/4)**;

20. Fragment din corpul unui vas bitronconic decorat pe umăr cu caneluri dispuse oblic (interior: negru; exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S V/1966; □ 15; ▼ 0-0,40) **(pl. 55/8)**;

21. Fragment de cană cu toarta supraînălțată prevăzută pe umăr cu o proeminență conică (interior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; exterior: negru, cu suprafața lustruită, nisip; fin; S I/1966; □ 15; ▼ 0-0,40) **(pl. 50/1)**;

22. Fragment dintr-un vas bitronconic decorat pe umăr cu caneluri late, distanțate, dispuse vertical (interior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 4-5; ▼ 0,50-0,80) **(pl. 55/11)**;

23. Fragment dintr-un vas bitronconic cu gâtul cilindric la baza căruia se află torțile; între acestea se află două caneluri înguste orizontale iar pe umăr caneluri oblice de acelaşi tip (interior: cafeniu cu pete negre; exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele, fin; S I/1966; □ 15; ▼ 0-0,40) **(pl. 56/9)**;

24. Fragment ceramic din umărul unui vas decorat cu caneluri medii dispuse oblic (interior/exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 1,15-1,55) **(pl. 55/5)**;

[1051] Descoperire care aparține primei epoci a fierului.

25. Fragment din buza unui vas-sac decorat cu un brâu cu profil triunghiular (interior/exterior: negru; nisip şi pietricele; grosier; S IX/1967; ▼ 1,15-1,55) **(pl. 49/1)**;

26. Fragment dintr-un vas cu buza arcuită uşor la exterior decorat pe umăr cu un şir de impresiuni (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 1,15-1,55) **(pl. 55/1)**;

27. Fragment dintr-un vas cu corpul rotunjit decorat sub buză cu un registru de caneluri înguste orizontale iar pe umăr cu caneluri înguste dispuse oblic (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S I/1966; □ 18; ▼ 0-0,40) **(pl. 50/5)**;

28. Fragment dintr-un vas decorat pe umăr cu caneluri înguste şi medii dispuse în căpriori (interior/exterior: slip cenuşiu; nisip şi pietricele; semifin; *passim* 1966) **(pl. 56/10)**;

29. Fragment din buza unui castron tronconic cu marginea uşor înclinată la exterior (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S VI/1967; □ 4-5; ▼ 0,30-0,50) **(pl. 49/7)**;

30. Fragment ceramic decorat cu incizii dispuse în zig-zag intercalate într-un registru de benzi incizate orizontal (interior: cafeniu; exterior: cenuşiu; nisip şi pietricele, semifin; S VI/1967; □ 4-5; ▼ 0,30-0,50) **(pl. 49/4)**;

31. Fragment ceramic decorat cu incizii dispuse în zig-zag intercalate într-un registru de benzi incizate orizontal (interior/exterior: cărămiziu, nisip şi pietricele, semifin; S VI/1967; ▼ 0-0,60) **(pl. 49/5)**;

32. Fragment ceramic decorat la baza gâtului cu incizii dispuse în zig-zag (interior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip şi pietricele; fin; S III/1966; □ 9-12; ▼ 0,20-0,60) **(pl. 49/3)**;

33. Fragment ceramic decorat cu caneluri oblice (interior: cenuşiu; exterior: cafeniu; nisip; fin; S II71966; □ 9-12; ▼ 0,20-0,60) **(pl. 55/12)**;

34. Toartă fragmentară decorată la bază cu incizii dispuse în V întors (cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S III/1966; □ 9-12; ▼ 0,20-0,60) **(pl. 49/2)**;

35. Fragment dintr-o strachină tronconică, cu buza invazată decorată pe partea inferioară cu incizii verticale fine realizate cu pieptenele (interior/exterior: cenuşiu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S III/1966) **(pl. 56/6)**;

36. Fragment din umărul unui vas decorat cu caneluri dispuse în arcade (interior: cafeniu; exterior: negru, cu suprafața lustruită, nisip; fin; *passim* 1966) **(pl. 55/7)**;

37. Fragment ceramic decorat cu caneluri înguste dispuse oblic (interior/exterior: cenuşiu; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 0-0,60) **(pl. 55/10)**;

38. Fragment ceramic decorat pe partea inferioară cu caneluri late dispuse oblic (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S VI/1967; □ 4-5; ▼ 0,70-1,20) **(pl. 55/9)**;

39. Fragment ceramic dintr-un vas decorat la baza gâtului cu o canelură orizontală iar pe umăr cu metope de caneluri verticale (interior: cafeniu; exterior: cafeniu, cu suprafața lustruită; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 0-0,60) **(pl. 51/1)**;

40. Fragment ceramic decorat pe umăr cu caneluri înguste orizontale sub care s-au realizat caneluri de acelaşi gen dispuse în arcade (?) (interior/exterior: cenuşiu, lustruit; nisip; fin; S IX/1967; ▼ 0-0,60) **(pl. 51/4)**;

42. Fragment din fundul unui vas de mari dimensiuni decorat pe partea inferioară cu barbotină organizată vertical (interior: cărămiziu; exterior: negru; nisip şi cioburi pisate; grosier; factură Gáva; *passim*) **(pl. 55/13)**.

Nu este exclus ca unele materiale aparținând Bronzului târziu aflate la adâncimi foarte mari (chiar comparativ cu stratigrafia generoasă a sitului), apărute în S IX/1967, la - 1,15-1,55) **(pl. 49/1; 55/1, 5)**, în S II/1966, □ 17, la - 1,15-1,55 **(pl. 51/13)** sau în S V/1966, □ 9-10, la - 1,60-2,00) **(pl. 51/11)** să provină din fundul unor complexe.

Încadrarea cultural-cronologică a descoperirilor din Bronzul târziu de la Sebeş-*Podul Pripocului* ridică o serie de probleme care nu fac decât să ilustreze complexitatea înțelegerii fenomenelor derulate la această vreme în sud-vestul Transilvaniei. După cum este cunoscut, la Sebeş a fost semnalată o locuire atribuită culturii Noua (cu ceramică şi unelte din os caracteristice)[1052] şi chiar un strat cu materiale specifice, dar fără complexe, aşa cum se precizează[1053] (în care s-ar fi aflat şi multă cenuşă[1054]), greu însă de departajat de cel al culturii Basarabi[1055]. Materialele Noua de la Sebeş, alături de cele de la Teiuş ar documenta, potrivit lui K. Horedt, o etapă târzie (faza a III-a) din evoluția acestei culturi, numită *Noua-Teiuş*, aserțiune admisă apoi şi de alți cercetători; această secvență ar fi ilustrat o dezvoltare a culturii materiale în „sens

[1052] FLORESCU 1991, p. 117, fig. 13; 98/1; 140/6; 149/1; ANDRIȚOIU 1992, p. 62-68, 124, pl. 52/1-2, 4, 6-7, 9-12; 53/6-8, 10; 55/3-12; 56.

[1053] ANDRIȚOIU 1992, p. 64.

[1054] ANDRIȚOIU, VASILIEV 1993 b, p. 122.

[1055] Pentru informațiile privitoare la stratigrafia sitului îi mulțumim şi pe această cale Dr. I. Al. Aldea.

hallstattian", ce ar veni în sprijinul unei prelungiri a existenței culturii Noua până în Ha A_1[1056], ipoteză pe care Horedt şi-a expus-o încă din anul 1953, atunci când afirma că unele vase decorate cu caneluri din „grupul de la Teiuş" *„prezintă o factură hallstattiană neîndoielnică"*[1057].

Trebuie reținut de la bun început faptul că în aşezarea de la Sebeş-*Podul Pripocului* nu am identificat în tot lotul consultat, din campaniile anilor 1960, 1966-1967 *nici* un fragment ceramic Wietenberg III/C sau ceramică de tip Gáva (cu două excepții asupra cărora vom reveni mai jos), aşa cum apare ea în zonă începând cu nivelul Teleac I. Această mențiune o subliniem în contextul evoluției sitului pe verticală şi a posibilității amestecării materialelor. Locuirea din Bronzul târziu este interpusă între locuirea Wietenberg II[1058] şi cea de tip Basarabi[1059].

Analiza ceramicii aflate în complexele restituite din săpăturile întreprinse în anul 1960 ne pune în fața unei alte situații, am spune total diferită de ceea ce cunoşteam despre aşezarea de la *Podul Pripocului*. În cele două complexe identificate lipsesc elementele de tip Noua sau ale sintezei Noua-Wietenberg târziu (grupul Gligoreşti). Prin caracteristicile prezentate şi discutate, acestea se pot data într-o etapă post-Noua (din sud-vestul Transilvaniei), pe parcursul perioadei Hallstatt A. O etapă mai timpurie (Ha A_1) ar putea fi ilustrată de *Complexul B*, dar afirmația este relativă. În schimb, inventarul recuperat din *Complexul A* prezintă elemente mai evoluate. Prezența fragmentului ceramic de factură Gáva **(pl. 46/4)** credem că îl poate plasa la finele Bronzului târziu III, în etapa Ha A_2. Remarcăm prezența vaselor cu barbotină **(pl. 47/8-9)** pe care le vom regăsi în complexele de la Aurel Vlaicu (vezi mai jos) în asociere cu ceramică de tip Cugir-Band (Ha A_1-Ha A_2). Factura, formele şi decorul unor vase, cum sunt cele apărute între materialele din locuința neolitică, indică şi în acest caz o etapă evoluată a Bronzului târziu. Acest lucru este confirmat şi de buza a cărei facturi este foarte apropiată de cea a ceramicii de tip Gáva **(pl. 56/3)**, cât şi de gâtul de vas cu caneluri late **(pl. 56/1)**, similar celor întâlnite în descoperirile atribuite fazei timpurii Gáva

---

1056 ANDRIȚOIU 1992, p. 67-68.

1057 HOREDT 1953, p. 807, 810. Despre „forme evoluate" Noua în acest cimitir, după reluarea cercetărilor în anul 1969 vorbesc şi I. Berciu şi Al. Popa (BERCIU, POPA 1965 b, p. 47).

1058 Zona a fost locuită în faza Wietenberg III în punctul *Glod* (Lancrăm), aflat la cca. 4 km de *Podul Pripocului* (POPA, SIMINA 2004, p. 17-31).

1059 O locuire din Ha B-C a fost identificată în acelaşi sit de la Lancrăm-*Glod* (POPA, SIMINA 2004, p. 31-35, pl. 19-21).

din nord-estul Ungariei[1060]. Trebuie amintit că aceeaşi factură apropiată ceramicii de tip Gáva o are şi fundul unui vas de mari dimensiuni, ars bicrom şi decorat cu barbotină organizată vertical, ce provine din stratul de cultură **(pl. 55/13)**.

Problematică rămâne de stabilit relaţia, per ansamblu a acestor materiale cu cele care îşi găsesc bune analogii în Crişana, în grupul Igriţa. Ne referim aici în primul rând la vasul bitronconic etajat din *Complexul B* şi, nu în ultimul rând, la vasul şi fragmentele ceramice descoperite în punctul *Dealul de Lut* (ce ţine practic de acelaşi sit)[1061], pentru care există analogii în descoperirile de tip Igriţa[1062]. Însă acestea din urmă, prin formă, decor şi factură, indică o etapă mai timpurie ce se poate data în intervalul Reinecke Bz. D-Ha A_1.

Probabil de aceste materiale trebuie legat şi acul de bronz cu capul îngroşat decorat cu incizii[1063] **(pl. 57/2)**, datorită lipsei acestui tip de ac din cadrul descoperirilor de tip Noua sau cu participare Noua şi prezenţa sa frecventă în zonele vestice. Analogii găsim în cadrul culturii Vatina[1064], în mediul Igriţa (Peştera Izbândiş[1065], Şuncuiuş[1066] şi într-o descoperire cu loc necunoscut din nord-vestul României[1067]), „Igriţa" varianta transilvăneană, la Deva-*Viile Noi*[1068], în aşezarea din Ha A de la Uioara de Jos-*Grui*[1069], în grupul Cehăluţ (Crasna[1070]), într-o descoperirire

---

1060 Spre exemplu, KEMENCZEI 1982, fig. 3/8; 4/1; 10/1-2, 4-5; KEMENCZEI 1984, pl. CXXIX/1; CXXX/1-3, 5.

1061 Specificăm faptul că deşi au intrat în literatura de specialitate cu toponime diferite, respectiv *Podul Pripocului* şi *Dealul de Lut*, cele două puncte aparţin unei singure mari aşezări ce ocupă terasa din stânga Secaşului şi dealul învecinat, despărţite arbitrar de linia de cale ferată ce împarte staţiunea în două.

1062 Vasul prezintă la interior şi exterior un slip cenuşiu, cu suprafaţa poroasă, fiind degresat cu nisip şi pietricele; TOTOIANU 2001, p. 83-87, pl. 2/3-5. Pentru forma vasului, vezi o analogie apropiată în Peştera Bíró Lajos (EMÖDI 1995, p. 13, fig. 10/1).

1063 TOTOIANU 2001, p. 86, pl. 2/1, cu desenul corect al decorului; vezi şi ANDRIŢOIU 1992, pl. 72/24; ANDRIŢOIU 1993, pl. VIII/24.

1064 MILLEKER 1902, pl. I/1.

1065 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 80, 82, fig. 8/4; CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 19, fig. 9/7. Acest tip de ac este transpuns aici, identic, şi în os (CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 19, fig. 9/8).

1066 DUMITRAŞCU, CRIŞAN 1989, p. 49, pl. L/5.

1067 EMÖDI 2003, p. 117, fig. 16.

1068 ANDRIŢOIU 1969, p. 44-45, fig. 9; ANDRIŢOIU 1992, p. 84, pl. 72/39; ANDRIŢOIU 1993, p. 105, pl. VIII/39.

1069 CIUGUDEAN 1994, p. 71, fig. 2/1.

1070 BEJINARIU, LAKÓ 1996, p. 172-173, 177, fig. 35/1. Piesa a fost găsită într-o locuinţă (L 1) şi datată în Bz D-Ha A; BEJINARIU, LAKÓ 2000, p. 172-173, fig. 35/1; BEJINARIU 2005 a, p. 58, pl. V/10.

de suprafaţă la Lunca Târnavei-*Ierdaş*[1071], în depozite de bronzuri din seria Cincu-Suseni (Guşteriţa II[1072], Uioara de Sus[1073], Zau de Câmpie[1074]), în depozitul de la Mada (jud. Hunedoara)[1075], în depozitul[1076] Uriu-Opályi sau mai degrabă mormânt, după M. Gumă de la Cornuţel[1077], în depozitul de la Doboz (Ungaria) (Ha A_1)[1078] sau în necropola de la Ticvaniul Mare (Ha A)[1079]. În Transilvania ácele de acest tip dăinuie până în Ha B_2 final-Ha B_3, precum în nivelul II de la Teleac[1080]. O altă piesă de la Doştat (jud. Alba) inclusă recent în acelaşi tip[1081] şi considerată de M. Petrescu-Dîmboviţa drept „o daltă de bronz decorată, cu o răsucire spiralică" (sic!)[1082] constituie, mult mai probabil, fragmentul unei brăţări. Acest tip de ac se întâlneşte îndeosebi în Europa centrală şi, cu toate că nu oferă un bun reper cronologic, constituie un sugestiv indicator al legăturilor cu spaţiul vest-transilvănean, unde penetrează pe cursurile Mureşului, Crişurilor şi Someşului **(fig. 8)**.

Perioadei Ha A îi poate fi atribuit fragmentul de strachină invazată decorată pe corp cu striuri verticale realizate cu un pieptene **(pl. 56/6),** asemenea descoperirilor de la Cugir şi Band (vezi discuţia mai jos).

O parte a ceramicii ar putea fi ataşată celei de tip Noua care, în acest mod, prin unele elemente decorative specifice, ilustrează extensia sintezei Noua-Wietenberg şi în zona Sebeşului, practic la periferia recent definitului *grup Gligoreşti*, în conţinutul căruia intră cele două componente culturale[1083]. Aici putem include fragmentele ceramice de la **pl. 50/3-4; 51/7-8; 12, 14; 55/1, 3**. Incizii în zig-zag **(pl. 49/3-5)** apar în cultura tumulară[1084].

1071 BĂRBAT 2008, p. 49-51, fig. 1-1a, împreună cu o încercare de repertoriere şi discuţie asupra acestui tip de ac.
1072 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 96, pl. 160/12.
1073 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 116, pl. 268/37-41, 46-48.
1074 RUSU 1972 a, pl. 219/4.
1075 Piesă ce face parte dintr-un mic depozit apărut în mantaua unui tumul din Bronzul timpuriu (cercetări 1998); o semnalare a descoperirii la PESCARU ET ALII 2001, p. 33, publicarea în RIŞCUŢA ET ALII 2009, p. 265, fig. 11/4.
1076 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 55, pl. 35/7.
1077 GUMĂ 1993, p. 252, pl. XIII/3.
1078 SZATHMÁRI 1991, fig. 6/1, 3-4.
1079 GUMĂ 1993, p. 175, pl. XXV/4d-5f.
1080 VASILIEV ET ALII 1991, p. 64-65, fig. 18/12; VASILIEV 2004, p. 136.
1081 TOTOIANU 2001, p. 86, pl. 2/2.
1082 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 59, pl. 46/26.
1083 Vezi o hartă cu aria acestei sinteze la GOGÂLTAN 2001 a, pl. VII. Discuţii despre acest grup, la GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 73-74.
1084 KOVÁCS 1965, p. 66, fig. 14/1, 4, 6.

Deosebit de interesant este vasul bitronconic cu corpul rotunjit prevăzut la baza gâtului cu toarte Noua **(pl. 60/3)**. Vase, altele decât ceşti şi *kantharos*-uri, cu torţi terminate în butoni sunt extrem de rare pentru Transilvania, aici amintind doar vasul aflat la Băcăinţi[1085] **(pl. 60/2)** şi toarta de la Simeria-*În Coastă*[1086] **(pl. 82/3)**, ambele situate tot în sud-vestul Transilvaniei. Astfel de vase cu toarte pe corp se cunosc *exclusiv* din descoperirile fazei Noua I din Moldova[1087], lipsind în faza următoare; apar, de asemenea, şi în cultura Coslogeni[1088].

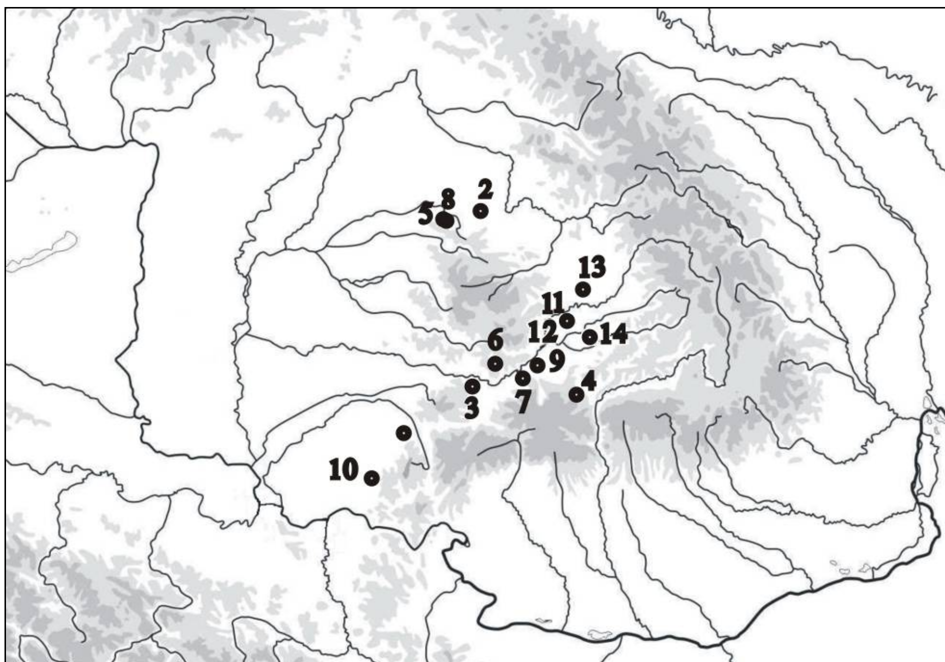

Fig. 8. Hartă cu răspândirea în România a ácelor cu capul îngroşat decorate cu motivul „scheletului de peşte”: **1.** Cornuţel; **2.** Crasna; **3.** Deva; **4.** Guşteriţa II; **5.** Izbândiş; **6.** Mada; **7.** Sebeş; **8.** Şuncuiuş; **9.** Teleac; **10.** Ticvaniul Mare; **11.** Uioara de Jos; **12.** Uioara de Sus; **13.** Zau de Câmpie; **14.** Lunca Târnavei

---

1085 ANDRIŢOIU 1986, p. 43, fig. 3/5.

1086 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 129, 131, pl. 2/10; ANDRIŢOIU 1992, p. 71-72, pl. 59/10.

1087 La Truşeşti, Glăvăneştii Vechi, Bârlad, Lichitişeni, Tăvădărăşti, Gârbovăţ, Cavadineşti, Balinteşti, Căbeşti (FLORESCU 1991, fig. 35/1; 36/6; 50/4; 52/11; 61/15, 17-18; 66/26, 29, 33; 68/41; 69/57; 73/6-7; 200/16; 204/1; 205/7).

1088 La Călăraşi-*Măgureni*, Rasa, Crăsani (FLORESCU 1991, fig. 86/5, 7; 90/1; 90/4-5).

Tot din împrejurimile Sebeşului sau chiar de la Sebeş sunt mai multe vase din colecţii vechi[1089] **(pl. 59/1)**, dintre care unul de la Petreşti[1090] **(pl. 59/3)**. Un vas întreg de tip *kantharos*, cu toarte terminate în butoni, intrat în literatura de specialitate ca provenind de la Alba Iulia[1091] ar putea să fie tot din zona Sebeşului[1092]. Atragem atenţia, în legătură cu acest vas, asupra decorului de pe fund format din trei alveole dispuse în triunghi, nesemnalat de niciunul dintre autorii publicării sale **(pl. 59/4)**. Acest motiv apare în decorul ceramic al vaselor datate în Bz. C-D din Bazinul Carpatic, dar este plasat pe corpul acestora[1093]. Un *kantharos*, din fosta colecţie a Gimnaziului Evanghelic, al cărui loc de descoperire este necunoscut, are pântecul faţetat şi poartă urme de vitrifiere pe una dintre torţi **(pl. 52/3)**[1094].

În virtutea materialelor din Bronzul târziu de la Sebeş-*Podul Pripocului* prezentate în acest studiu[1095], o problemă extrem de dificil de precizat actualmente este cea a stabilirii limitei superioare de evoluţie a variantei transilvănene a culturii Noua în acest spaţiu, fie că acest fenomen este văzut ca o manifestare sub acest nume, fie ca un amestec cultural de tip Gligoreşti. Nu s-a dovedit încă, de patru decenii, că preconizatul facies târziu al culturii Noua, numit de K. Horedt *Noua-Teiuş* care ar atinge şi etapa Reinecke Ha A[1096] ar exista cu adevărat în zona central transilvăneană, şi cu atât mai mult că el ar aparţine Ha A_1, deşi a fost luat în ultimele decenii în calcul pentru întregul spaţiu intracarpatic[1097] sau, mai restrictiv, pentru bazinul Mureşului

---

1089 HOREDT 1953, p. 807, poz. 27-28; BERCIU, POPA 1965 c, p. 547, nota 1, fig. 1 b; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 142, poz. 127.

1090 HOREDT 1953, p. 807, poz. 23; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 141, poz. 112.

1091 HOREDT 1953, p. 806, nr. 2; BERCIU, POPA 1965 c, p. 547, nota 1, fig. 1 a; FLORESCU 1991, p. 24, fig. 172/3; ANDRIŢOIU 1992, p. 119, pl. 53/11.

1092 În registrul de inventar al Muzeului din Sebeş (nr. inv. 81/250) se precizează doar faptul că vasul provine din fosta colecţie a Gimnaziului Evanghelic din Sebeş, constituită, cu precădere, din materiale provenite de pe raza actualului municipiu Sebeş.

1093 KOVÁCS 1975, fig. 9. Decorul, înconjurat de mici puncte, repertoriat la BOROFFKA 1994 a, p. 8, fig. 2/E.

1094 Vasul este de culoare cafenie, pe ambele părţi, cu suprafaţa lustruită. Un mod de faţetare similar îl întâlnim, de exemplu, în Ha A, la Oarda-*Bulza* (RUSTOIU 2000, p. 163, pl. I/9), în cazul unui vas din necropola de la Ticvaniul Mare (GUMĂ 1993, pl. XXIV/1), la Susani-*Deluţ* (STRATAN, VULPE 1977, pl. 28/22) sau în cultura Velatice-Baierdorf (PAULÍK 1962, pl. VI/6, 9-10).

1095 Au rămas neprezentate doar o serie de fragmente sau părţi de vase-sac, de uz comun, destul de numeroase în acest sit, o parte din ceramica deja publicată sau obiecte de os; pentru acestea vezi ANDRIŢOIU 1992, pl. 52/1-2, 4, 6, 10; 55/4-8, 10, 11-12; 56).

1096 HOREDT 1967 a, p. 45.

1097 ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 134; VASILIEV 1997, p. 94; VASILIEV 1999, p. 174.

mijlociu[1098]. De altfel, nu demult, cel puţin pentru spaţiul sud-vest şi central transilvănean a fost exclusă o evoluţie Noua care să depăşească Bz D[1099]. După cum am văzut, chiar în aşezarea de la Sebeş apar vase de tip Noua **(pl. 60/3)** cu analogii doar în faza Noua I.

Torţile cu butoni conici apărute în unele aşezări în care alte elemente de tip Noua/Gligoreşti lipsesc, au generat întotdeauna o reacţie imediată de raportare mai cu seamă de ordin cronologic la acest fenomen cultural. O astfel de toartă este cunoscută din aşezarea atribuită grupului „Igriţa" de la Simeria-*În Coastă* **(pl. 82/3)**, determinând o sincronizare a locuirii de aici cu cultura Noua şi faza Lăpuş I[1100]. O altă descoperire identică a apărut şi în aşezarea Cugir-Band de la Oarda-*Bulza*. Pe baza acesteia întreg materialul de aici a fost sincronizat similar, cu faza Lăpuş I, „trăgând" în jos atât datarea sitului cât şi a întregului grup, îndeosebi prin raportarea la toartele cu butoni conici din mediul Lăpuş I[1101]. O descoperire identică am prezentat-o şi noi de la Ciugud-*După Grădini*, asociată cu materiale pe care le-am datat în Ha A şi le-am atribuit grupului Uioara de Jos[1102]. De remarcat totuşi factura acestor toarte cu butoni conici, de bună calitate, *diferită* de cele Noua, cum este şi cazul unei toarte de la Sebeş-*Podul Pripocului* **(pl. 54/3)**. În opinia noastră, ele nu reprezintă decât o moştenire Noua. În acest context semnalăm şi o toartă cu buton mare discoidal descoperită la Războieni (jud. Alba)[1103] **(pl. 77/3)**, deocamdată singulară pentru centrul Transilvaniei, şi care se aseamănă atât cu cele din mediul Lăpuş[1104], cât şi cu cele întâlnite (ceva mai mici) în aria răsăriteană a culturii Noua din Transilvania, în faza a II-a (Feldioara[1105], Olteni[1106], Chintelnic[1107]).

1098 RUSTOIU 1997, p. 23, fig. 2 (tabel cronologic).
1099 CIUGUDEAN 1994, p. 73, fig. 7 (tabel cronologic).
1100 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 129, 131, pl. 2/10; ANDRIŢOIU 1992, p. 71-72, pl. 59/10; vezi şi RUSTOIU 1997, p. 22.
1101 RUSTOIU 2000, p. 163-164, pl. I/3. Pentru butonii conici de la Lăpuş, vezi KACSÓ 1975, fig. 11/1. Un buton similar, decorat cu spirale, probabil tot de tip Lăpuş, a fost publicat dintr-o colecţie de la Şimleul Silvaniei (BEJINARIU 1995, p. 19, pl. 13/7; POPA 1999 a, nota 21). O toartă cu buton de tip Noua a apărut şi în aşezarea Lăpuş I de la Căşeiu (jud. Cluj) (GOGÂLTAN, ISAC 1995, p. 9, pl. VIII/1).
1102 POPA 1999 a, p. 112, 118, pl. IV/4, cu o primă discuţie asupra apariţiei acestui tip de torţi.
1103 Material păstrat în colecţia Şcolii din Războieni şi provenit din cercetări de suprafaţă. Toarta are suprafaţa lustruită, de culoare brună.
1104 MARTA 2009, pl. 7/3 (Petea).
1105 FLORESCU 1991, p. 66, fig. 20/1.
1106 BUZEA 2006, p. 70-71, pl. VII/9-10. Locuirea Noua de aici indică o fază evoluată de dezvoltare.

Referitor la caracterul descoperirilor de tip Noua din sud-vestul Transilvaniei s-a înclinat la un moment dat, spre ideea că acestea nu reprezintă, în fapt, materiale suficient de concludente în favoarea unei atari atribuiri culturale, îndeosebi datorită aflării lor la periferia vestică a arealului principal de răspândire[1108].

Necesară este în acest context şi readucerea în discuţie a urnei funerare de la Băcăinţi (punctul *Obreje*), mereu invocată în documentarea unei interferenţe Wietenberg târzii-Noua. Urna a apărut fortuit în urma lucrărilor agricole şi a fost atribuită unui mormânt de incineraţie, în care au fost depuse resturile cinerare. Vasul, disproporţionat, este acoperit cu un slip cenuşiu închis, fiind decorat în zona de maximă curbură cu caneluri oblice dispuse sub un prag uşor accentuat. La baza gâtului se găsesc patru torţi cu butoni cilindrici de tip Noua. Un fragment de aceeaşi factură dintr-o buză lăţită la exterior, inventariat împreună cu vasul în discuţie ar putea reprezenta, foarte bine, partea superioară a urnei[1109] **(pl. 60/2)**. Alături de urnă s-a găsit şi un mic vas de formă tronconică[1110], însă apartenenţa sa la descoperirea funerară nu este certă **(pl. 60/1)**.

În anul 1983, V. Vasiliev semnalează urna, atribuind-o culturii Wietenberg[1111], însă publicarea sa o vom datora, ulterior, lui I. Andriţoiu. Prezenţa torţilor de tip Noua şi a canelurilor oblice vor cântări considerabil în plasarea descoperirii în faza târzie a culturii Wietenberg (Wietenberg IV), aducând argumente în favoarea amintitei contemporaneităţi Wietenberg-Noua şi fiind comparată cu anumite urne Wietenberg din necropola de la Sibişeni[1112].

Locul de descoperire al mormântului, se află în imediata vecinătate a unei aşezări din Bronzul târziu identificate de noi la

---

[1107] MARINESCU 1995, p. 55, pl. XV/4.

[1108] ANDRIŢOIU 1978 a, p. 75, nota 57.

[1109] Analizarea vasului păstrat în Muzeul din Orăştie, ne-a relevat unele diferenţe faţă de desenul publicat, în sensul evidenţierii pragului din zona umărului şi a tipului de caneluri ce formează ornamentaţia, care sunt executate neuniform ca stil, şi de lăţimea ilustrată în desenul nostru.

[1110] VASILIEV 1983, p. 37, nota 17; ANDRIŢOIU 1986, p. 43, fig. 3/5; ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 57, 59, 62, pl. VI/1-2; ANDRIŢOIU 1992, p. 33, nota 346, pl. 28/2, 4; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 134, fig. 8/1; ANDRIŢOIU 1994, p. 147, 152, fig. 9/1-2; BOROFFKA 1994 b, p. 17 (poz. 31), 106, 130, pl. 3/1; ANDRIŢOIU 1996, p. 224.

[1111] VASILIEV 1983, p. 37, nota 17.

[1112] ANDRIŢOIU 1986, p. 43, fig. 3/5; ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 58-59, 62, Pl. VI/1-2; ANDRIŢOIU 1992, p. 32; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 134, fig. 8/1; ANDRIŢOIU 1994, p. 147, 152, fig. 9/1-2; VASILIEV 1997, p. 94 (cu o poziţie mai rezervată).

Sărăcsău-*Obreje* de care o desparte cel mult 70 m. Ceramica încadrabilă la finalul epocii bronzului din această aşezare este destul de numeroasă sub aspect cantitativ, tot aici fiind găsită şi ceramică de tip Wietenberg III. Faţă de cea de tip Wietenberg apărută în acelaşi loc, ceramica ce o vom analiza în continuare se deosebeşte prin factură, forme şi elemente de decor. Se constată o mai mare consistenţă a pastei unora dintre fragmentele găsite şi, în alte cazuri, folosirea ca degresant a cioburilor pisate. Este de subliniat procentajul mare deţinut de ceramica grosieră, de culoare cărămizie, brună sau cenuşiu-închisă spre negru.

Ca forme, întâlnim vase de provizii, cu deschiderea largă sau îngustă, având buza răsfrântă **(pl. 61/6, 12, 16; 62/3-4; 63/1-2, 4)** sau dreaptă **(pl. 61/5, 7, 10, 13-15; 62/12-13)**. Străchinile sunt reprezentate de exemplare având buza dreaptă **(pl. 61/1, 4)**. Una dintre acestea e prevăzută sub buză cu o proeminenţă-buton alveolată **(pl. 61/1)**. O formă mai aparte o constituie un vas având gura îngustă iar corpul, probabil, bombat **(pl. 62/7)**. Prezenţa unei căni cu toarta înălţată pare a fi sugerată prin fragmentul de la **pl. 62/1**. Unui vas de tip *kantharos*, de culoare neagră, îi aparţine o toartă supraînălţată şi prevăzută în partea superioară cu un buton de formă conică **(pl. 63/9)**. Alte două fragmente ceramice de culoare neagră-cenuşie aparţin unui vas de formă bitronconică accentuată, având pe zona maximă de curbură o proeminenţă conică puţin alungită **(pl. 62/8)**. Proeminenţe-apucători sunt prezente pe trei fragmente, dispunerea acestora fiind relativ aproape de buza vasului **(pl. 61/5, 10, 13)**. Brâiele simple **(pl. 61/8; 18/3)** sau alveolate **(pl. 61/2)** sunt prezente pe corpul unor vase de uz comun. O aplicaţie în relief pe o ceramică degresată cu cioburi pisate completează repertoriul ornamentelor în relief **(pl. 63/5)**. Reprezentări plastice precum cea din urmă întâlnim destul de frecvent în descoperiri atribuite culturii Noua[1113]. Pe alte trei fragmente, de culoare brună, aparţinând speciei fine, apar elemente de decor realizate prin caneluri trasate vertical **(pl. 63/7)**, sub formă semicirculară (circulară ?) înguste **(pl. 63/8)**. Fundurile de vase aparţin unor recipiente de mari dimensiuni **(pl. 62/6)**.

Ceramica analizată mai sus excelează, după cum am văzut, prin sărăcia elementelor decorative care se reduc practic aproape în totalitate, la cele plastice. Încercarea de atribuire culturală a acestor descoperiri este, astfel, dificil de realizat. O parte din materiale pot fi considerate de factură Noua, pe când altele pot fi interpretate ca mărturii ale unor

---

1113 CIUGUDEAN 1979, p. 75, fig. 8/3; FLORESCU 1991, fig. 61/19; 77/8; 80/9; 81/3.

influențe venite din areal vestic. Ne referim pentru cele din urmă la forma de vas cu bitronconism accentuat de la **pl. 62/8**, care îşi găseşte corespondențe în mediu aşa-zis „Igrița" din sud-vestul Transilvaniei[1114], sau la decorul canelat ce avea fie o formă circulară, fie semicirculară **(pl. 63/8)**, element de decor întâlnit în descoperirile „Otomani târzii", în fapt post-Otomani, de la Folt[1115] şi Tâmpa[1116], ori de la Româneşti-*Peştera cu Apă*, în Banat[1117]. Materialele prezentate ilustrează foarte probabil un orizont de sinteză între elementele autohtone (Wietenberg) şi elementele alogene din areal estic (Noua) sau vestic. Spre descoperirile de tip Suciu de Sus ne trimit vasele cu buza puternic arcuită spre exterior[1118], unele chiar în unghi de 90^0 **(pl. 63/1, 4)**[1119]. Caracterul fortuit al descoperirilor ne împiedică însă de la considerații mai ample.

Elemente de tip Noua identificate după specificele vase cu butoni, apar izolat şi cu mult în afara ariei vestice transilvănene marcată de cursul râului Cugir. Astfel, sunt de amintit descoperirile de la Hunedoara-*Grădina Castelului* (două „torți de tip Noua"[1120]), Peştera Cauce (un *kantharos* fragmentar cu toartă de tip Noua)[1121], Peşteana (un perete de *kantharos* cu decor de tip Noua)[1122] dar şi pe cele de la Româneşti-*Peştera cu Apă*, unde avem un *kantharos* cu toartă de tip Noua decorat cu motive considerate caracteristice fazei Balta Sărată târzii[1123].

Revenind la urna de la Băcăinți-*Obreje*, putem afirma că aceasta reflectă ritul şi ritualul practicate de comunitatea de la Sărăcsău-*Obreje*, fiind deci ulterioară locuirii Wietenberg propriu-zise. În acest sens poate pleda şi factura urnei care o apropie de ceramica Bronzului evoluat. Deci, descoperirea trebuie să aparțină sintezei Wietenberg-Noua, numită, mai recent, de tip Gligoreşti.

1114 ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 3/7, 12; ANDRIȚOIU 1992, pl. 60/7, 12.
1115 ANDRIȚOIU 1992, pl. 48/1, 4.
1116 BASSA 1968, p. 20 (il.), 21. Autorul consideră decorul specific pentru Otomani târziu, surprinzând foarte bine faptul că acesta marchează trecerea spre Hallstattul timpuriu; vezi şi ANDRIȚOIU 1978 a, pl. IV/8.
1117 GUMĂ 1993, pl. VI/5; ROGOZEA 1994 a, pl. IV/9.
1118 KACSÓ 1987, fig. 5/2; 7/4-7.
1119 KACSÓ 1987, fig. 1/11-12, 14; 2/23-28.
1120 MARIŞ 1992, p. 52, nota 5. Tot de aici, însă din locul învecinat, numit *Stația de Filtrare*, provine un vas globular prevăzut cu toarte având butoni la partea superioară, însă de tip Verbicioara (SZENTMIKLOSI, TINCU 2009, p. 12, pl. III/1).
1121 LUCA ET ALII 2005, p. 48, pl. XIV/2.
1122 KALMAR, TATU 1986-1987, fig. 1/3, cu analogii bune la Alba Iulia, Vințu de Jos-*Gară* şi *Trei Poduri* (ANDRIȚOIU 1992, pl. 52/8) pentru a aminti doar descoperiri din sud-vestul Transilvaniei.
1123 GUMĂ 1993, pl. VI/2; ROGOZEA 1994 a, pl. III/4.

Pe acelaşi mal al Mureşului, în amonte, la Şibot, a fost identificată prin cercetări repetate de suprafaţă o altă locuire din Bronzul târziu. Materialele au fost recoltate de pe ambele terase ale Mureşului din locul numit *La Baltă*, însă ele fac dovada unei singure aşezări. Întrucât materialul provine din două loturi distincte, primul din cercetările lui I. T. Lipovan, cel de-al doilea din cercetările noastre, le vom trata separat[1124].

În lotul de materiale adunat de I. T. Lipovan predominantă este ceramica grosieră, în rândul căreia se remarcă vasele de tip sac cu buza dreaptă, ornamentate sub aceasta cu impresiuni realizate cu degetul **(pl. 64/2-5, 8, 17-19)** - în interiorul cărora, uneori, s-au executat mici crestături **(pl. 64/19)** -, brâie cu profil triunghiular **(pl. 64/7, 9-14, 20)**, brâie alveolate **(pl. 64/1)** sau proeminenţe mici de formă ovală decorate cu impresiuni (**pl. 64/6, 15, 19)**. O categorie aparte este reprezentată de două fragmente ceramice care provin din partea inferioară a recipientelor, pe suprafaţa cărora se observă, bine relifate, urmele unei barbotine trase vertical cu degetele **(pl. 65/17-18)**.

Din specia semifină fac parte două torţi **(pl. 65/8, 14)**, buza unui vas **(pl. 65/9)** şi un fragment decorat cu incizii având o dispunere mai aparte **(pl. 65/5)**.

Ceramica fină, îngrijit realizată, are pereţii, uneori, cu urme de lustruire. Ca forme ceramice deosebim vasele cu buza bine arcuită spre exterior **(pl. 65/7, 15)**, vasele de provizii **(pl. 65/4)**, strachina invazată **(pl. 65/6)** sau uşor evazată **(pl. 65/9)**, *kantharos*-ul **(pl. 65/2-3)** şi strecurătoarea **(pl. 65/1)**. Motivele ornamentale constau din caneluri înguste dispuse în căpriori sub o bandă orizontală **(pl. 65/3)** sau caneluri late dispuse orizontal **(pl. 65/10)** ori vertical, pe corpul bombat al vasului **(pl. 65/12)**. Şi în cadrul acestei specii ceramice întâlnim barbotina organizată asemeni celei de pe ceramica grosieră, însă dispusă sub buza vasului **(pl. 65/15)**.

Formele şi decorul ceramicii ne indică o aşezare caracteristică Bronzului târziu. Problema ce se ridică de la bun început, este cea a omogenităţii lotului de materiale prezentat. În cadrul acestuia se pot sesiza o serie de elemente specifice mai multor grupe culturale, care tratate împreună crează imaginea unei amagalmări culturale. Luând în vedere vasele de uz comun, aşa-numitele vase-sac, decorate cu brâie

1124 O parte din materiale au fost descoperite de către I. T. Lipovan în anul 1979 şi predate Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane-Deva, unde se păstrează în prezent. În anii 1994-1995 situl a fost reidentificat de noi (C. I. Popa), prilej cu care au fost descoperite alte materiale.

dispuse sub buză, foarte bine reprezentate în aşezarea de aici, trebuie spus că acestea se regăsesc cel mai bine în exemplarele întâlnite în mediul Noua, unde au o frecvenţă extrem de mare[1125]. Pentru acelaşi mediu cultural sunt caracteristice şi vasele de tip *kantharos*, prevăzute cu două torţi terminate cu butoni, precum exemplarele noastre de la **pl. 65/2-3**.

Decorul în căpriori de pe fragmentul de la **pl. 65/3**, se regăseşte tot în descoperiri de tip Noua, precum cele de la Alba Iulia[1126], Archiud[1127], Blaj[1128], Caşolţ[1129], Proştea Mare[1130], Sebeş-*Podul Pripocului*[1131], Sibiu[1132], Tăureni[1133], Vinţu de Jos[1134] ş. a, observându-se o clară preponderenţă a sa în varianta transilvăneană a acestei culturi. Cât priveşte restul ceramicii, aceasta nu mai conţine elemente care să poată fi atribuite manifestărilor de tip Noua. Vasele-sac ornamentate sub buză cu un şir de impresiuni executate cu degetul nu sunt comune complexului cultural Noua, deşi, sporadic, apar uneori[1135]. În schimb, analogiile sunt oferite de manifestările înrudite cu grupele „Igriţa'' şi Balta Sărată ce evoluează în sud-vestul Transilvaniei[1136], mediu în care apar şi canelurile late în genul celor de la **pl. 65/10, 12**[1137].

Lotul provenit din perieghezele noastre este reprezentat printr-un număr relativ mic de fragmente tipice. Cu toate acestea, materialul ce ne stă la dispoziţie e deosebit de sugestiv, uşurând încercarea de încadrare cronologică. Ceramica grosieră, cea mai numeroasă sub aspect cantitativ, foloseşte ca degresant nisipul, pietricelele şi, în unele cazuri, cioburile pisate. Din această categorie avem o serie de buze cu profilul drept şi marginea teşită spre interior **(pl. 66/1-2, 12)**, rotunjite **(pl. 66/5)**, cu cantul drept **(pl. 66/4)** sau îngroşată **(pl. 66/6)** ce au putut aparţine unor vase-sac. Se întâlnesc apoi recipiente cu buza scurtă evazată **(pl. 66/9**) sau un

---

1125 Vezi FLORESCU 1991, fig. 10/14, 16-18; 11/3, 5-9; 12/1, 5, 7-8; 13/4, 7-8; 14/5, 7; 15/7-8; 16/1-4, 7-8; 19/1 etc.
1126 FLORESCU 1991, fig. 172/5; ANDRIŢOIU 1992, pl. 53/1.
1127 MARINESCU, GAIU 1983, fig. 3/5.
1128 FLORESCU 1991, fig. 173/9.
1129 FLORESCU 1991, fig. 174/5.
1130 FLORESCU 1991, fig. 171/7.
1131 FLORESCU 1991, fig. 13/5; ANDRIŢOIU 1992, pl. 53/6.
1132 FLORESCU 1991, fig. 12/6.
1133 LAZĂR 1997 b, p. 506, Pl. I/1.
1134 FLORESCU 1991, fig. 171/9; ANDRIŢOIU 1992, pl. 52/8; 53/3.
1135 FLORESCU 1991, fig. 22/4; ANDRIŢOIU 1992, pl. 52/5.
1136 ANDRIŢOIU 1982-1983, pl. 2/4, 7, 9; ANDRIŢOIU 1992, pl. 59/4, 7, 9.
1137 ANDRIŢOIU 1982-1983, pl. 3/5, 9; ANDRIŢOIU 1992, pl. 60/5, 9.

fragment din buza unei străchini tronconice **(pl. 66/10)**. Ca elemente de decor s-au utilizat impresiunile sub forma unor alveole mai mari, de diferite forme, plasate sub buza vasului **(pl. 66/4-5)**, brâie simple **(pl. 66/11-12)** sau alveolate **(pl. 67/2, 6)** ori butoni circulari plasați sub buză **(pl. 66/7)**. Acestei specii îi aparțin şi două fragmente de torți **(pl. 67/9-10)**.

Încercând stabilirea unor analogii pentru acest gen de ceramică, remarcăm faptul că alveole de tipul celor realizate sub buza vaselor se cunosc în descoperirile deja citate[1138] sau în descoperirile contemporane din spațiul intracarpatic, de la Uioara de Jos, datate în Ha A[1139]. Pentru fragmentul de vas-sac cu buza teşită spre interior ce are aplicat relativ aproape de margine un brâu simplu, găsim analogii tot la Uioara de Jos[1140], dar şi la Ciugud[1141], în perioada Hallstatt A. Vase având dispuse sub buză butoni, apar, spre exemplu, la Alba Iulia-*Ampoi III*, în descoperiri datate în Bz D[1142] sau în Ha A, cum este cazul unuia din vasele depozitului de la Cugir[1143].

Privitor la ceramica fină, se remarcă maniera de decorare total diferită utilizată pentru ornamentare, şi anume canelarea. Pe un singur fragment ceramic, provenind de la un recipient cu corpul bitronconic, probabil o strachină, apare pe zona de maximă curbură o proeminență **(pl. 67/7)**. Asemenea descoperiri se cunosc în materiale de factură aşa-zis „Igrița" din zona sud-vest trasilvăneană[1144] ori în cele considerate de tip Balta Sărată târzii din Banat[1145]. Dintre formele ceramice aparținând speciei fine amintim un fragment dintr-o strachină cu buza evazată având suprafața lustruită şi un decor constând din caneluri orizontale nedistanțate **(pl. 67/1)**. Un fragment de culoare cenuşiu-neagră, ce provine de la un vas bitronconic, este decorat în partea superioară cu caneluri orizontale distanțate şi adânci **(pl. 67/3)**. Acesta îşi găseşte bune analogii în descoperiri datate în Ha A de la Cugir[1146], Uioara de Jos[1147] sau în tumulul de la Susani[1148].

1138 ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 2/4, 7, 9; ANDRIȚOIU 1992, pl. 59/4, 7, 9.
1139 CIUGUDEAN 1994 a, p. 35, fig. 3/8; CIUGUDEAN 1994 b, p. 72, fig. 3/8.
1140 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 3/2; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 3/2.
1141 POPA 1999 a, p. 118, pl. IV/8; V/5.
1142 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 2/1; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 2/1.
1143 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 6/1; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 6/1.
1144 ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 4/3; ANDRIȚOIU 1992, pl. 61/2.
1145 GUMĂ 1993, pl. I/4; II/7, 9; III/3; V/6.
1146 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 6/2; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 6/2.
1147 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 3/6; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 3/6.
1148 STRATAN, VULPE 1977, pl. 25/149; GUMĂ 1993, pl. VIII/16.

O formă interesantă este cea a unui fragment pe care se observă urmele unei torți plasate la baza gâtului, unde se pot distinge şi două caneluri orizontale distanțate. Pe umărul vasului s-au executat, de asemenea, o serie de caneluri distanțate, dispuse oblic **(pl. 67/5)**. Tipologic, forma aceasta aparține unor recipiente bitronconice cu gâtul prelung. Cea mai apropiată analogie, atât sub aspectul formei, cât şi sub cel al decorului - şi care reflectă influențe venite din mediul tumular -, avem la Valea Timişului în mediu Balta Sărată târziu (Bz D)[1149] şi în lotul prezentat de la Sebeş-*Podul Pripocului* **(pl. 56/9)**. Asemenea forme sunt prezente şi la Deva, în mediu „Igrița" transilvănean[1150], apoi la Cugir[1151] sau în necropola de la Bobda[1152], aparținând culturii Cruceni-Belegiš, ultimele datate sigur în Ha A.

Un alt decor realizat din caneluri oblice se observă pe un fragment ceramic de culoare cenuşiu-neagră **(pl. 67/4)**. Apropieri de ordin tipologic şi stilistic se pot face cu materiale considerate de tip Balta Sărată târzii[1153].

Împreună cu lotul de materiale ce aparține Bronzului târziu, a apărut şi un fragment ceramic de culoare cărămizie la interior şi neagră la exterior, cu o proeminență conică de pe care pornesc două caneluri late ce formează o pseudo-ghirlandă. În partea superioară a proeminenței s-au executat caneluri fine, înguste, dispuse oblic, afrontate **(pl. 67/8)**. Prin factură şi tehnica de decorare, fragmentul se aseamănă foarte bine cu materialele de tip Gáva. Aceste caracteristici îi asigură o datare în etapa Ha A_2, la nivel de Gáva timpuriu, susținută şi de analogia pe care ne-o oferă două fragmente Gáva I de la Nagykálló[1154] şi un altul de acelaşi tip de la Hódmezővásárhely-Kopáncs[1155].

Încadrarea cronologico-culturală a descoperirilor ne este sugerată de analogiile ce au putut fi stabilite, acestea oprindu-se asupra perioadelor Bz D şi Ha A. Apreciem că aşezarea îşi are începuturile la finele Bz D şi evoluează până spre sfârşitul etapei Ha A (Ha A_2).

Descoperirile prezentate mai sus se află pe granița de vest a pătrunderii elementelor de tip Noua. Pe acest aliniament se află şi cea

[1149] GUMĂ 1993, pl. IV/5.
[1150] ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 3/8; ANDRIȚOIU 1992, pl. 60/8.
[1151] CIUGUDEAN 1994 a, fig. 6/3; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 6/3.
[1152] GUMĂ 1993, pl. X/2.
[1153] GUMĂ 1993, pl. II/5, 7.
[1154] KEMENCZEI 1982, fig. 3/1, 4.
[1155] KEMENCZEI 1984, p. 156, pl. CXXIV/1; SZABÓ 1996, fig. 29/14. Bune corespondențe ne sunt oferite şi de o descoperire mai târzie, de la Giroc-*Mescal* din mediul Gornea-Kalakača (Vezi GOGÂLTAN 1996 b, p. 35, fig. 10/10).

mai vestică înmormântare atribuită culturii Noua, de la Vinerea-*Zăvoi* (jud. Alba). Aici a fost descoperit un mormânt izolat de înhumaţie, parţial distrus de săparea fundaţiei unei case[1156]. Defunctul a fost aşezat în poziţie chircită pe partea dreaptă, orientat cu capul spre est. Patru vase ceramice dispuse în zona capului, a bazinului şi la picioarele celui înhumat constituiau singurul inventar arheologic recuperat. Conturul gropii sepulcrale nu a putut fi însă sesizat[1157].

Cele patru vase ceramice au forme frecvent întâlnite în cadrul culturii Noua. Două exemplare reprezintă cunoscutul vas-borcan cu brâu plasat sub buză **(pl. 68/3-4)**, iar celelalte două recipiente au o formă bitronconică, fiind prevăzute cu două torţi având secţiunea ovală sau triunghiulară **(pl. 68/1-2)**, ca element de decor fiind întâlnite grupuri de câte trei caneluri verticale paralele **(pl. 68/2)**[1158]. În afara necropolei de la Tărtăria-*Valea Rea*[1159], mormântul găsit la Vinerea constituie, până în prezent, cel mai vestic punct ce ilustrează ritul şi ritualul funerar caracteristic culturii Noua[1160].

Prin cercetările de teren din ultimul deceniu[1161] a fost descoperită în vecinătatea posibilei necropole şi aşezarea ce credem că aparţine comunităţii înhumate în *Zăvoi*. Aceasta a fost identificată la Cugir-*Sub Peret*, pe acelaşi mal stâng al Văii Cugirului, la o distanţă de cca. 200 m de mormântul prezentat.

În această aşezare se remarcă prezenţa masivă a ceramicii grosiere, fiind puţine exemplare ce pot fi atribuite speciei fine. Predominantă este ceramica de culoare cărămizie, urmată de cea cenuşie şi neagră. S-a reuşit reconstituirea părţii superioare a unor recipiente, evidenţiindu-se o serie de forme ce apar constant. Între acestea enumerăm vasele a căror gât se înclină uşor spre interior în zona buzei, marginea fiind trasă puţin în afară **(pl. 69/2-5)**, vase cu partea superioară dreaptă teşită spre interior **(pl. 69/1, 7; 70/1-2)**, sau vase cu marginea invazată **(pl. 70/11-12)**. Un recipient este prevăzut cu proeminenţe-apucători plasate în zona gâtului **(pl. 69/4)**. Referitor la ornamentele în relief, trebuie amintit un fragment decorat cu un brâu cu secţiunea triunghiulară **(pl. 70/10)**.

1156 ANDRIŢOIU 1986, p. 32; ANDRIŢOIU 1992, p. 64; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 145, poz. 172.

1157 ANDRIŢOIU 1986, p. 36; ANDRIŢOIU 1992, p. 64.

1158 ANDRIŢOIU 1986, p. 36, fig. 3/1-4; ANDRIŢOIU 1992, p. 65, pl. 54/1-4.

1159 BERCIU, BERCIU 1949, p. 30, 32-33, fig. 26; HOREDT 1949, p. 57; ANDRIŢOIU 1986, p. 31, 35; FLORESCU 1991, p. 126; ANDRIŢOIU 1992, p. 64-65; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 a, p. 113, poz. 154; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, p. 144, poz. 154.

1160 ANDRIŢOIU 1986, p. 32; ANDRIŢOIU 1992, p. 63; ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b, fig. 1.

1161 Cercetări Cristian I. Popa.

Un caz interesant îl constituie lăţirea şi răsfrângerea, într-un caz, a buzei vasului, pe care s-au practicat două mici impresiuni **(pl. 70/11)**. Un alt fragment ceramic, de culoare gălbui-cenuşie, are o serie de caneluri orizontale **(pl. 70/14)**. Decorul incizat apare sub forma unor serii de linii scurte grupate pe un şir orizontal, dispuse oblic **(pl. 70/4)**, întretăiate **(pl. 70/3)** sau sub forma unor striuri oblice executate sub câteva linii orizontale **(pl. 70/7)**. Pe un fragment dintr-o ceaşcă, de culoare cenuşie s-a executat un şir orizontal de mici alveole alungite, oblice, dispuse de umăr **(pl. 70/8)**. Fundurile de vase aparţin unor recipiente având partea inferioară bombată **(pl. 70/16-17)** sau suplă **(pl. 70/15)**. Într-un caz avem de-a face cu un fragment de culoare cenuşie aparţinând unui vas cu fundul inelar **(pl. 70/8)**. Un caz mai aparte îl reprezintă un fragment din partea inferioară a unui recipient ce prezintă la cca. 2 cm de fund, o perforaţie practicată înainte de ardere **(pl. 70/15)**. Este puţin probabil, datorită dimensiunilor vasului, să avem de-a face cu un vas-strecurătoare. Utilitatea acestei perforaţii, datorită contextului descoperirii, nu o întrezărim deocamdată. Cele două torţi găsite au secţiunea oval-alungită **(pl. 70/9)** şi triunghiulară cu colţurile rotunjite **(pl. 70/12)**. Privitor la ceramica descoperită în acest punct, atragem atenţia asupra unui fragment ceramic având o curbură pronunţată, ars cărămiziu la interior, cu suprafaţa interioară neagră, puternic lustruită, având un luciu metalic.

Pe aceeaşi vale se situează două descoperiri de bronzuri cu compoziţii şi datări diferite, aparţinând Bronzului târziu.

Depozitul Cugir I

Pe *Valea Dăii*, un afluent de stânga al râului Cugir, la sfârşitul anilor ′60 un elev al Şcolii Generale Nr. 1 din localitate, descoperea în condiţii astăzi necunoscute, mai multe piese din bronz ce au aparţinut unui depozit. Lotul de obiecte a fost achiziţionat ulterior, în anul 1973, de către prof. Gh. Nedea din Cugir, fiind publicat ulterior de către G. T. Rustoiu[1162]. Depozitul este compus exclusiv din brăţări, şase la număr, din care cinci publicate **(pl. 71/3-7)**[1163] şi unul inedit **(pl. 71/2)**. Exemplarul inedit a fost greşit plasat ca fiind descoperit la Cugir pe *Dealul Cetăţii*[1164], el provenind, de fapt, din acelaşi depozit *Cugir I*[1165].

1162 RUSTOIU 1998.

1163 O primă ilustrare a acestor piese s-a realizat pe coperta a II-a a revistei *Magazin istoric*, nr. 11 (128), 1977.

1164 Vezi RUSTOIU 1998, p. 94, nota 18.

Acesta a fost deformat şi rupt după descoperire fiind, astfel, imposibil de precizat forma sa iniţială. Brăţara are capetele subţiate şi este decorată cu 10 grupe de incizii paralele, dispuse uşor oblic, ce suprapun un decor realizat în prealabil format din grupe de incizii pe direcţia lungimii piesei. Patina antică a fost înlăturată în totalitate.

În cadrul depozitului *Cugir I* pot fi distinse două tipuri principale de piese: brăţări cu capetele suprapuse şi brăţări cu capetele apropiate[1166]. Problemele legate de încadrarea cronologico-culturală a depozitului se sprijină pe ornamentaţia artefactelor şi pe compoziţia în sine a acestuia. Astfel, în cazul brăţării fară ornamentaţie **(pl. 71/3)**, aceasta are analogii în descoperirile de la Lozna, în Bz D[1167], sau de la Balsa (Ungaria), unde este datată la nivel de Ha B_1[1168]. O altă brăţară **(pl. 71/4-4 a)** îşi găseşte cele mai bune analogii, în privinţa ornamentaţiei, în depozitul de la Balc[1169] (Bz D, seria Uriu-Domăneşti), la Chergheş în Ha A_1[1170], dar şi în depozitul de la Cluj-Napoca IV datat în Ha C[1171]. O bună analogie o găsim şi în depozitul de la Balsa (Ungaria), datat în Ha B_1[1172]. Decorul brăţării de la **pl. 71/5** are o durată de utilizare îndelungată, cuprinsă între Bz D şi Ha C, putând fi regăsit în piese ce provin de la Băleni[1173], Domăneşti I[1174], Domăneşti II[1175] (Bz D), Chergheş[1176], Galoşpetreu[1177] ş. a. Cât priveşte decorul brăţărilor de la **pl. 71/6-7**, acesta îşi are corespondenţe la Balc[1178], Cireşoaia II[1179], Crăciuneşti[1180] Domăneşti I[1181], Domăneşti II[1182], Stâna[1183], Băbeni[1184], ori în necropola

---

1165 Informaţii G. T. Rustoiu, limpezite *după* predarea spre tipar a respectivului studiu. Prin urmare, prezenţa în aşezarea de pe *Dealul Cetăţii* a unei brăţări de bronz de tipul celei prezentate de pe *Valea Dăii* trebuie exclusă, cel puţin deocamdată.
1166 La Gabriel T. Rustoiu tipul I (cu capetele alăturate) şi tipul II (cu capetele mai mult sau mai puţin apropiate ori petrecute pe o mică porţiune) (RUSTOIU 1998, p. 92).
1167 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 52/22.
1168 KEMENCZEI 1984, pl. CLXVI/25.
1169 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 22/20-20 a.
1170 ANDRIŢOIU 1971, pl. I/1; 2/2; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 128/3-3 a.
1171 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 369/7-7 a.
1172 KEMENCZEI 1984, pl. CLXVI/22.
1173 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 75/11-11 a; 76/1-12.
1174 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 45/7-7 a.
1175 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 46/9-9 a.
1176 ANDRIŢOIU 1971, pl. I/1.
1177 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 146/15-15 a.
1178 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 23/1.
1179 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 34/4-4 a, 7.
1180 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 40/3.
1181 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 45/8.
1182 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 46/7-7 a.

Noua de la Teiuş[1185], toate databile în Bz D. Analogii ne oferă şi descoperirile de la Bârsana[1186], Deva III[1187], Uioara de Sus[1188], Sacoţi[1189] datate în Ha A_1 ori, la Moigrad I[1190], Sălard[1191] şi Visuia[1192], în depozite datate în Ha B_1. Din Ungaria, piese asemănătoare apar la nivel de Bz D, în seria de depozite Ópály, la Arka[1193], Bükkaranyos[1194] şi Kemecse[1195]. Depozitul *Cugir I*, aflat pe Valea Dăii a fost atribuit orizontului Uriu-Domăneşti şi legat de locuirea din Bz. D de pe *Dealul Cetăţii*, la poalele căruia a fost găsit[1196], dar remarcăm compunerea sa doar din podoabe.

Precizăm în final, că în literatura de specialitate apar adesea confuzii în desemnarea descoperirilor de bronzuri de la Cugir. Astfel, întâlnim frecvent utilizată de către V. Vasiliev terminologia de *Cugir II* pentru depozitul găsit la Cugir-*Valea Gugului*, fără a se preciza însă care este depozitul *Cugir I*[1197]. Recent însă, H. Ciugudean numeşte cu prescurtarea *Cugir I* depozitul de pe valea Gugului[1198], fără a se ţine seama de desele referiri la acesta, sub abrevierea *Cugir II*. Pentru a evita pe viitor perpetuarea unor astfel de neclarităţi, propunem păstrarea vechii terminologii, utilizată deja de V. Vasiliev şi adaptată de noi lucrării de faţă: *Cugir I* pentru piesele găsite pe *Valea Dăii* şi *Cugir II* pentru depozitul de pe *Valea Gugului*, întrucât ea are deja o vechime de două decenii.

În efortul de cunoaştere a perioadei Ha A în zona pe care am supus-o atenţiei prezentăm în continuare o descoperire recentă de la Aurel Vlaicu (jud. Hunedoara), importantă cu atât mai mult cu cât au fost evidenţiate şi două complexe. În luna februarie 2006, cu prilejul tranzitării localităţii Aurel Vlaicu atenţia ne-a fost atrasă de malul

---

1183 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 64/16.
1184 KACSÓ 1980 a, pl. I/10-11.
1185 FLORESCU 1991, fig. 168/3, 6.
1186 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1948, p. 270, fig. 2/3-4; 3/1-2.
1187 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 136/20.
1188 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 260/19, 27.
1189 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 282/7-8.
1190 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 311/8-9.
1191 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 317/8.
1192 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 333/9-10; 334/1-6.
1193 KEMENCZEI 1984, pl. XLIII a/2-3.
1194 KEMENCZEI 1984, pl. CXXI/13-13 a.
1195 KEMENCZEI 1984, pl. LX b/6 a; 8 a-8 b; XXI/7.
1196 RUSTOIU 1998, p. 94.
1197 VASILIEV ET ALII 1991, p. 128 (tabel cronologic); VASILIEV 1994 a, p. 235; VASILIEV 1996, p. 140; VASILIEV 1997, p. 94.
1198 CIUGUDEAN, ALDEA 2005, p. 95, nota 2; CIUGUDEAN 2010, p. 27.

puternic afectat de intervenţii mecanizate, al unei terase ce mărgineşte, la stânga, şoseaua europeană pe tronsonul Sebeş-Orăştie, deasupra popasului turistic *Izvorul Rece*. O verificare la faţa locului ne-a permis să observăm că aceste lucrări au distrus marginea unei aşezări preistorice, din care se mai puteau vedea urmele unor resturi de complexe şi materiale arheologice antrenate în pământul excavat[1199] **(fig. 9)**.

Fig. 9. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Imagine cu profilul secţionat de lucrările din anul 2006 (după taluzare)

1199 Situaţia a fost prezentată autorităţilor hunedorene competente. Însă la o nouă deplasare la faţa locului, către sfârşitul aceleiaşi luni, am constatat că lucrările nu fuseseră stopate, chiar mai mult situaţia sitului se prezenta dezolant. Segmente noi din terasă au fost distruse, iar malurile excavate în zona complexelor erau prăbuşite cu tot cu conţinutul acestora. În urma unei discuţii cu beneficiarul lucrării am fost informaţi că lucrarea va înainta începând cu ziua următoare. În aceste condiţii, pentru a mai salva din informaţia ce se mai păstra în urma distrugerilor ce avansau într-un ritm alert, am procedat la identificarea zonelor cu complexe, la golirea acestora şi recuperarea întregului material care se găsea în pământul excavat. În acelaşi timp, au fost realizate periegheze pentru delimitarea suprafeţei sitului şi identificarea unor potenţiale puncte de interes arheologic în imediata vecinătate. Mai multe vase întregibile ar fi fost descoperite de muncitori.

Descrierea sitului

Cum deja am precizat, situl se află pe o terasă foarte întinsă ce flanchează pe partea stângă DE 81 Sebeş-Orăştie, între dealurile piemontane ce coboară dinspre Pişchinţi şi Romos şi valea râului Mureş. Aşezarea propriu-zisă ocupă colţul acestei terase, mărginită pe latura de vest de un pârâu ce taie terasa care continuă spre complexul de situri de la Orăştie-*Dealul Pemilor*. În urma cercetărilor de teren apreciem că aşezarea a fost afectată doar spre latura de vest, ce se identifică cu marginea terasei, fragmentele ceramice descoperite spre interiorul terasei indicând o extensie spre răsărit, dar pe o suprafaţă greu de estimat chiar cu aproximaţie; spre nord, locuirea ce suprapune o aşezare turdăşeană, continuă până pe terasa de peste şoseaua şi calea ferată ce taie situl în două, materiale similare fiind identificate şi spre vest pe botul terasei paralele.

Descrierea situaţiei arheologice

Cercetările noastre au fost în măsură să furnizeze câteva informaţii referitoare la stratigrafia şi la complexele de locuire.

Stratigrafia

Buza terasei a fost excavată pe o lungime de 75 m, rezultând un profil stratigrafic uşor de observat, cu câteva mici excepţii date de unele porţiuni prăbuşite. Depunerile sunt relativ uniforme pe întreaga lungime, sub nivelul arabil de culoare neagră cu grosimea cuprinsă între 0,30-0,50 m urmând un strat de culoare neagră-gălbuie, cu grosimi cuprinse între - 0,12-0,20 m ce se subţiază treptat cu cât se depărtează de şosea, luată ca punct de reper. În acest strat au fost descoperite, cu totul sporadic, fragmente ceramice din epoca bronzului. Sub stratul menţionat se află depunerile naturale ale terasei, formate din lut galben, steril din punct de vedere arheologic **(fig. 10)**.

Complexele

Groapa 1/2006

La o distanţă de 7,50 m de buza terasei dinspre şosea în profil se contura o groapă. Complexul pornea de la partea superioară a stratului cu materiale arheologice şi avea o formă de clopot cu colţurile rotunjite în partea de jos. Diametrul gurii era de 0,80 m iar cel al părţii inferioare de 1,25 m. După golire s-a putut observa că groapa avea o formă circulară şi că din ea se păstrase ceva mai mult de jumătate, restul fiind distrus de lucrările amintite. Umplutura era formată dintr-un pământ negru-cenuşiu, în jumătatea inferioară fiind sesizate două lentile de lut galben **(fig. 10-11)**.

Groapa 2/2006

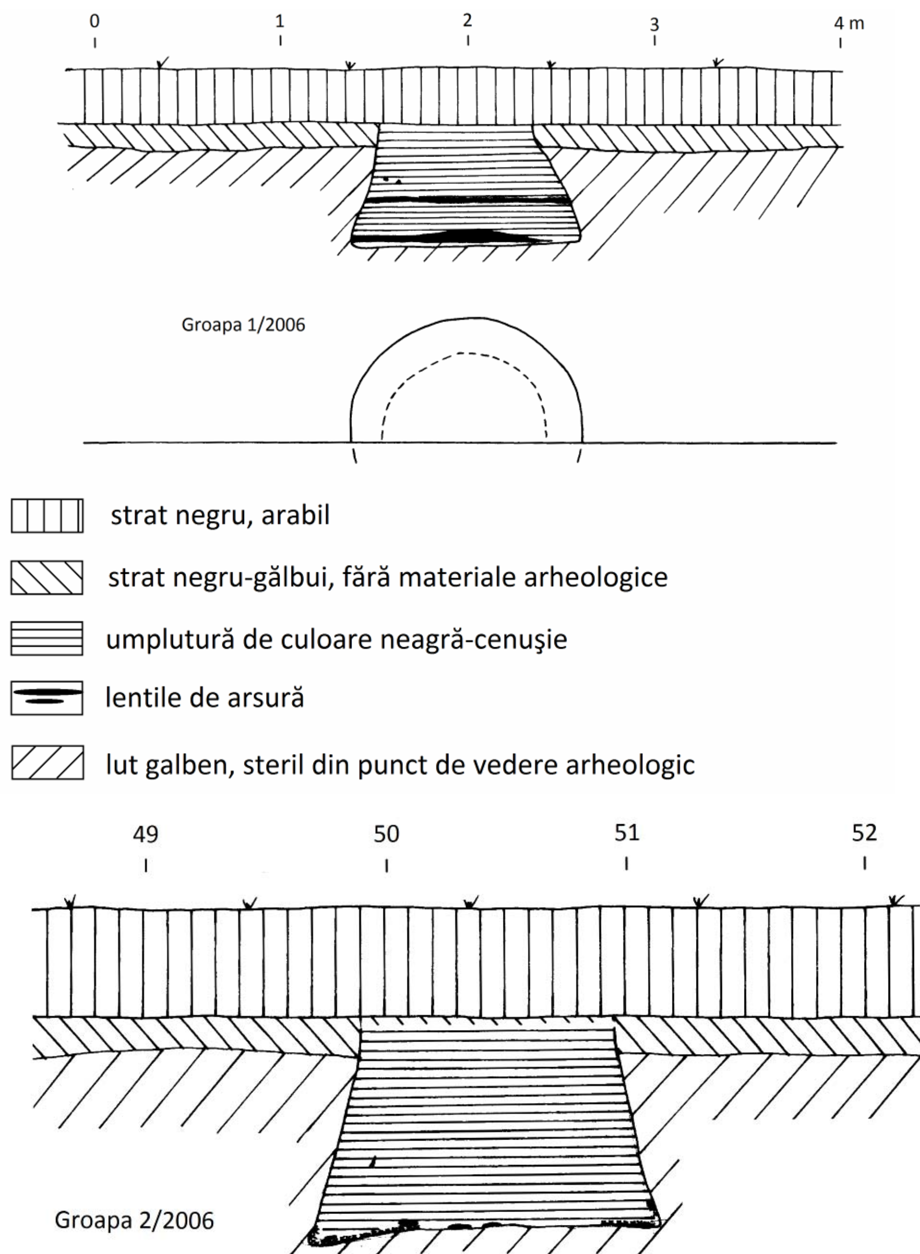

Fig. 10. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Profil stratigrafic şi cele două complexe (G 1 şi G 2/2006) din perioada Ha A

Fig. 11. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Imagine cu *Groapa 1/2006* (după taluzare)

La o distanță de 47,50 m de primul complex a fost reperată o altă groapă sub formă de clopot, de dimensiuni mai mari care, din păcate, era distrusă aproape integral, în profil păstrându-se doar cca. 0,10-0,15 m din peretele ei. Adâncimea la care a fost săpată în lutul galben era de cca. 1 m, deschiderea la gură de 1,05 m iar la bază de 1,35 m. Pământul din umplutura complexului era de culoare neagră. Pe fundul şi marginile gropii au fost observate urme de cărbune, aici fiind concentrat şi materialul arheologic recuperat de noi.

Descrierea materialului arheologic

Groapa 1. Materialul arheologic salvat din acest complex este foarte restrâns numeric şi puternic fragmentat, în majoritatea lui atipic.

1. Fragment din partea inferioară a unui vas decorat cu striuri trase vertical cu ajutorul unui pieptene (*Kammstrich*) (interior: cafeniu; exterior: cenuşiu; degresant: nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 73/1)**.

2. Fragment dintr-un vas mare bitronconic, cu gâtul înalt, cilindric, pe care s-a realizat un decor format din trei caneluri paralele orizontale, cu lățimea de 3-4 mm (interior: cafeniu; exterior: cenuşiu, suprafața lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 73/2)**.

3. Fragment din partea inferioară a unui vas de mari dimensiuni ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: negru; exterior: cafeniu; degresant: nisip, pietricele şi cioburi pisate; grosier) **(pl. 73/3)**.

4. Fragment ceramic decorat cu striuri verticale trase cu pieptenele (*Kammstrich*) (interior/exterior: negru; degresant: nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 73/4)**.

5. Fragment din buza unei străchini tronconice, cu marginea subțiată. Ambele fețe sunt acoperite integral cu grafit (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/5)**.

Groapa 2. Inventarul salvat din acest complex este ceva mai numeros şi mai variat. Aşa cum deja am precizat, a fost descoperit îndeosebi în partea inferioară a gropii, alături de urme de cărbune. Pe lângă materialul ce îl vom descrie au fost găsite şi câteva oase de animale.

1. Fragment de strachină bitronconică, cu buza uşor invazată (interior/exterior: cenuşiu; degresant: nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 73/6)**.

2. Fragment din umărul unui vas bitronconic (interior: cenuşiu; exterior: negru, cu suprafața lustruită; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/7)**.

3. Fragment din buza unui vas, uşor evazată, decorată spre baza gâtului cu o incizie lustruită dispusă, probabil, în val. Pe partea interioară suprafața a fost acoperită cu grafit (interior: negru, cu suprafața lustruită; exterior: negru; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/9)**.

4. Fragment din buza unui vas, evazată (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 73/10)**.

5. Fragment din buza unui vas de mici dimensiuni, arcuită spre exterior (interior/exterior: negru, cu suprafața lustruită; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/11)**.

6. Fragment din buza unui castron tronconic (interior: brun; exterior: cafeniu; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/13)**.

7. Fragment din fundul unui vas (exterior: cenuşiu, degresant: nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 73/16)**.

8. Fragment ceramic decorat cu striuri verticale trase cu pieptenele (*Kammstrich*) (interior: negru, cu suprafața lustruită având aspect metalic; exterior: cenuşiu; degresant: nisip; fin) **(pl. 73/17)**.

9. Fragment din partea inferioară a unui vas ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: negru; exterior: cafeniu; degresant: nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 73/18)**.

10. Fragment din partea inferioară a unui vas ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; exterior: cafeniu; degresant: nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 73/19)**.

11. Fragment din partea inferioară a unui vas ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: cafeniu-brun, cu suprafaţa netezită; exterior: cenuşiu; degresant: nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 73/20)**.

12. Fragment din partea inferioară a unui vas ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: cenuşiu, cu suprafaţa lustruită; exterior: negru; degresant: nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 73/21)**.

13. Fragment din partea inferioară a unui vas ornamentat cu barbotină organizată, trasă vertical cu degetele (interior: negru; exterior: cafeniu; degresant: nisip, pietricele şi cioburi pisate; grosier) **(pl. 73/22; 31/5)**.

14. Fragment din partea inferioară a unui vas (interior: negru; exterior: cafeniu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 74/1)**.

15. Fragment din umărul unui vas bitronconic (interior: slip brun, cu suprafaţa lustruită; exterior: cafeniu, cu suprafaţa lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 74/2)**.

16. Fragment dintr-o ceaşcă, cu gâtul înalt, tronconic (interior/exterior: cafeniu- gălbui, având suprafaţa acoperită cu o angobă transparentă, lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 74/3)**.

17. Fragment dintr-o strachină tronconică, cu buza retezată drept (interior/exterior: negru, cu suprafaţa lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 74/4)**.

18. Fragment dintr-un vas bitronconic. Pe suprafaţa exterioară se disting urmele lustruirii mecanice, direcţionate vertical şi oblic (interior: cenuşiu, cu suprafaţa lustruită; exterior: negru, cu suprafaţa lustruită; degresant: nisip şi pietricele; fin) **(pl. 74/5)**.

19. Fragment ceramic aparţinând culturii Coţofeni decorat cu împunsături succesive, aflat în poziţie secundară în complex[1200] (interior: slip brun; exterior: cenuşiu; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 73/8)**.

20. Fragment de chirpici, pe care se distinge amprenta unui par cu diametrul de cca. 2 cm (degresant: nisip şi pleavă) **(pl. 73/14)**.

[1200] Prezenţa acestui fragment ceramic se explică prin descoperirea urmelor unei locuiri Coţofeni, inedite, aflată în imediata vecinătate a sitului nostru.

21. Fragment de chirpici, cu una din fețe netezite drept (degresant: nisip şi pleavă) **(pl. 73/15)**.

22. Fragment dintr-un buton calotiform de bronz, prevăzut cu o perforație. Suprafața piesei este acoperită cu o patină de culoare verde închis **(pl. 73/12)**.

Materiale ceramice din epoca bronzului au fost descoperite, cu totul răzleț, în stratul de cultură **(pl. 75/3, 6)** cât şi în cercetările de suprafață întreprinse pe terasa paralelă, din stânga văii **(pl. 75/12, 15)** ori, în număr mai mare, pe terasa din fața popasului turistic, paralelă cu şoseaua şi linia ferată **(pl. 75/1-2, 4-5, 7-11, 13-14, 16)**. Unul din fragmentele ceramice amintite ar putea aparține şi primei epoci a fierului **(pl. 75/16)**.

1. Fragment dintr-o cană cu corpul bombat, probabil prevăzută cu o toartă supraînălțată (interior/exterior: cărămiziu; nisip şi pietricele, grosier) **(pl. 75/1)**.

2. Fragment de vas cu fundul inelar având deschiderea corpului foarte largă (interior: negru; exterior: cafeniu, suprafața netezită; nisip; fin) **(pl. 75/2)**.

3. Fragment dintr-o buză dreaptă de vas-sac; sub buză este aplicată o proeminență-apucătoare decorată cu alveole în gen „creastă de cocoş (interior/exterior: cărămiziu; nisip şi pietricele, poros; grosier) **(pl. 75/3; 77/6)**.

4. Fragment din buza unui vas cu cantul drept (interior: negru; exterior: cărămiziu; nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 75/4)**.

5. Fragment dintr-un vas de mari dimensiuni, cu buza îngroşată (interior/exterior: slip cărămiziu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/5)**.

6. Fragment de toartă (interior/exterior: slip cenuşiu; nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 75/6)**.

7. Fragment din buza evazată a unui vas (interior/exterior: slip brun; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/7)**.

8. Fragment din peretele unui vas purtând urme de barbotină organizată vertical (interior: cenuşiu închis; exterior: brun; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/8)**.

9. Proeminență-apucătoare alungită (interior/exterior: slip cafeniu-cenuşiu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/9)**.

10. Fragment dintr-un castron tronconic cu buza invazată (interior: negru; exterior: cafeniu; nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 75/10)**.

11. Fragment din peretele unui vas purtând urme de barbotină organizată vertical (interior: cenuşiu închis; exterior: brun; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/9)**.

12. Fragment de vas decorat cu striuri neregulate realizate cu măturicea (interior/exterior: cenuşiu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/12)**.

13. Fragment de vas decorat cu striuri verticale realizate cu pieptenele (interior/exterior: cenuşiu închis; nisip; grosier) **(pl. 75/13)**.

14. Fragment de vas decorat cu striuri neregulate realizate cu măturicea (interior: cenuşiu; exterior: brun; nisip şi pietricele; semifin) **(pl. 75/14)**.

15. Fragment de vas decorat la baza gâtului cu un brâu simplu dispus orizontal (interior/exterior: slip brun-cenuşiu; nisip şi pietricele; grosier) **(pl. 75/15)**.

16. Fragment din umărul unui vas cu corpul bitronconic decorat cu caneluri late dispuse vertical (interior: cărămiziu; exterior: negru, cu suprafaţa lustruită; nisip şi pietricele; fin) **(pl. 75/16)**.

În rândul ceramicii din complexele de la Aurel Vlaicu, remarcăm prezenţa constantă a decorului realizat în maniera *Kammstrich*. Vase ceramice ornamentate pe partea inferioară cu striuri, aşa cum apar în cele două complexe de la Aurel Vlaicu **(pl. 73/1, 4, 17)** sunt încă slab documentate pentru spaţiul intracarpatic al României. La nivelul cunoaşterii actuale putem aminti descoperirile aflate nu departe la Cugir (două vase cu decor striat)[1201], pe cele de pe Mureş de la Oarda[1202], Sebeş-*Podul Pripocului* **(pl. 56/6)** şi, probabil, o apariţie de la Vinţu de Jos-*Lunca Fermei*[1203], pe cele de la Band[1204], cele din Sălaj, de la Doh[1205] şi Zăuan-*Banffy-tag*[1206] ori descoperirile din sud-estul Transilvaniei, din cadrul necropolei Noua II, de la Jigodin[1207]. Decorul striat apare în aceeaşi manieră de execuţie şi la Vladimirescu (jud. Arad), în descoperiri

1201 Publicate iniţial cu o ilustraţie necorespunzătoare la PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 91, pl. 135/22-23; a se vedea îndeosebi VASILIEV ET ALII 1991, p. 94, 97; CIUGUDEAN 1994 a, fig. 6/1, 3; CIUGUDEAN 1994 b, p. 70, fig. 6/1, 3; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 100, 120, fig. 1/1, 3; CIUGUDEAN, ALDEA 2005, p. 96, fig. 1/1, 3; 16/1, 3.

1202 RUSTOIU 2000, p. 162-164, pl. I/1-2, 5-8; II/24, 7, 8-9; III/3. Gabriel T. Rustoiu încadra aşezarea de la Oarda-*Bulza* în perioada Ha A găsindu-i corespondenţe în grupul Cugir-Band şi Uioara de Jos.

1203 GHENESCU ET ALII 2000, pl. X/1; POPA 2005, p. 168 cu referire la un fragment ceramic striat cu pieptenele pe parte inferioară a unui vas bitronconic. Revăzând materialul respectiv credem că acesta aparţine, mult mai probabil, perioadei de sfârşit a epocii bronzului.

1204 HOREDT 1967 a, p. 45-46, fig. 2/6.

1205 BEJINARIU ET ALII 2004, p. 114-115, pl. II/4.

1206 BEJINARIU ET ALII 2004, p. 115.

1207 CAVRUC 1999, p. 15, fig. 8/5; CAVRUC 2001 d, p. 49, fig. 9/5.

datate în Ha A-Ha B[1208]. La acestea putem alătura, spre răsărit, descoperirile izolate din nordul Moldovei de la Prăjeni, aparținând grupului Corlăteni[1209]. Descoperiri similare apar spre vest în cultura Velatice-Baierdorf[1210], în grupul Csorva[1211], Vál-Chotín[1212] (Ha A), sau în câmpurile de urne din SV Transdanubiei, la Balatonmagyaród-*Hídvépuszta* (Ha A_1)[1213]. În cultura Gáva apare încă din faza sa timpurie la Nagykálló[1214], sau în descoperirile Gáva de la Vencsellő, datate în Ha A_1-B_1[1215].

Analogiile sesizate pentru decorul striat prezent pe vasele de la Cugir şi Band, au stat la baza definirii de către H. Ciugudean a *grupului Cugir-Band*, manifestare culturală datată în Ha A şi caracterizată tocmai prin utilizarea acestei tehnici decorative, alături de canelurile dipuse pe partea superioară a vaselor[1216]. Vasul bitronconic cu toarte decorat cu striuri de la Cugir se consideră că reflectă tradiții tumulare şi îşi găseşte analogii în necropola de la Bobda (faza Bobda I)[1217], în cimitirul de la Csórva[1218], în necropola Gáva de la Taktabáj[1219], în mediu Balta Sărată târziu[1220] sau la Şibot, în punctul *La Baltă* **(pl. 67/5)**.

Aici credem că putem discuta şi cele două fragmente ceramice decorate cu măturicea, descoperite în periegheză[1221] **(pl. 75/12, 14)**. Ceramică striată, de acest tip apare în Transilvania, în locuirile Noua[1222] (cel mai apropiat punct la Cugir-*Sub Peret*- **pl. 70/4, 6**) în aria Suciu de Sus şi Lăpuş[1223] sau în grupul Cehăluț[1224]. Pentru teritoriul estic al ariei

---

1208 PĂDUREANU 1979, pl. I/6; III/7.
1209 ŞADURSCHI, URSULESCU 1986, p. 44.
1210 PITTIONI 1954, fig. 283; 302/12, 17; PAULÍK 1962, p. 26, fig. 14/4 = 18/2.
1211 TROGMAYER 1963, pl. VIII/3; XXIII/14.
1212 În ultimul caz pe un vas similar celui descoperit în depozitul de la Cugir (PARE 1998, fig. 44/B 8).
1213 HORVÁTH 1994, fig. 13/2.
1214 KEMENCZEI 1982, p. 88, fig. 4/3; 5/2; 7/7; 9/1, 7.
1215 DANI 1999, p. 121, pl. I/1; II/1-2; VII/1; VIII/3.
1216 CIUGUDEAN 1994 a, p. 35; CIUGUDEAN 1994 b, p. 72-73; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 120-121.
1217 GUMĂ 1993, p. 155, pl. X/2; GUMĂ 1995, pl. II/12.
1218 CIUGUDEAN 1994 a, p. 27; CIUGUDEAN 1994 b, p. 70.
1219 KEMENCZEI 1984, pl. 160/7; 161/19.
1220 GUMĂ 1993, pl. IV/5.
1221 Acestea sunt diferite de cele databile la începutul epocii bronzului.
1222 MARINESCU 1988, p. 22-23, pl. V/3; VII/6; MARINESCU 1993, p. 5, pl. II/1; BĂDĂU-WITTENBERGER 1994, p. 152, 154, pl. IX/2-3, 5-6; XVI/1-2; ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 152, pl. XVII/3, 14; XVIII/12.
1223 Vezi, spre exemplu, KACSÓ 1990 b, p. 81, fig. 5/1-4, 6-7; 6/1-3, 5-7, 9-12, 14-18; 7/3, 7-11; 9/4-6; 10/1, 7, 8, 10; NÉMETI 1990, p. 29, fig. 5/6, 10; 7/9; 12/3; 15/14; 19/11; KACSÓ

de răspândire a culturii Noua, M. Florescu şi A. C. Florescu şi-au exprimat opinia conform căreia maniera de decorare a vaselor cu măturicea este străină mediului local, ea reprezentând o adoptare şi adaptare a unei mode venite din partea comunităților de tip Srubnaia-Hvalinsk. Asemenea ceramică este semnalată în aşezările Noua din Moldova, la Cândeşti (în ambele faze ale culturii), Lichitişeni, Gârbovăț, Truşeşti[1225], în sud-estul Transilvaniei la Olteni (jud. Covasna)[1226] ori în descoperiri funerare Srubnaia-Hvalinsk de la Iacobeni, Holboca şi Glăvăneştii Vechi[1227]. Aceste materiale se pot lega de fragmentele de vase de tip Noua descoperite ulterior intervenției noastre, ce au aparținut, posibil, unui mormânt[1228].

Ceramică cu barbotină în partea inferioară **(pl. 73/3, 18-22; 75/8, 11)** apare în cultura Velatice-Baierdorf[1229] şi în sud-vestul Transilvaniei, unde este prezentă în aşezările din Bronzul târziu de la Simeria[1230], Sebeş-*Podul Pripocului*[1231] (vezi şi supra) **(pl. 47/8-9)**, Şibot-*La Baltă* (vezi supra) **(pl. 65/16-18)** şi Oarda-*Bulza*[1232] cât şi în descoperiri de tip Gáva, aşa cum sunt cunoscute de la Alba Iulia-*Str. Brânduşei*[1233], Desa, în Oltenia[1234] sau ProtoGáva (= Gáva I) din sud-estul Ungariei (Baks-*Temetőpart*[1235] şi Hódmezővásárhely-*Gorzsa*[1236]. Acest element cu rol

1993 b, p. 30, pl. I/8-9, 21, 30; II/17, 19; III/4, 7; IV/1, 4, 8, 20, 22, 25; V/2, 7, 16-17; VI/3, 5,-6, 14, 16; VII/1, 10, 12-13; VIII/2, 4, 6, 11; IX/3; X/2, 7; XI/1, 6, 8, 11-12; XII/6, 20; XIII/5, 10, 12-14; KACSÓ 1994, p. 11-12, pl. II/6-8; III/2, 8-9; IV/1-6; BOROFFKA 1994 b, p. 207; GOGÂLTAN, ISAC 1995, p. 9, pl. I/2-4; II/2-5; III/1-4, 6; IV/3, 8-9; V/1-8; ; VII/1-4; VIIII/11; X/4; KACSÓ 1999, p. 118, fig. 3/3; 4/7-9; GOGÂLTAN 2001 a, p. 192-193, pl. I-II; III/1, 4; 5/1, 3; BEJINARIU 2003 a, p. 66-70, pl. 2/4-6; 3/2, 5, 7; 4/3; 6/2 etc.

1224 BEJINARIU, LAKÓ 1996, p. 13, pl. V/5-6; VI/5; VII/4; KACSÓ 1997, p. 87, pl. V/6, 10; VIII/4, 7.

1225 FLORESCU, FLORESCU 1990, p. 65, fig. 22/4, 9; 23/6.

1226 BUZEA 2006, p. 71.

1227 FLORESCU 1991, fig. 207/3-4, 6.

1228 Informație amabilă primită de la colegii Mihai Căstăian şi Costin Țuțuianu.

1229 PAULÍK 1962, p. 25-26, pl. IV/11; V/4, 7.

1230 ANDRIȚOIU 1976, pl. V/4.

1231 HOREDT ET ALII 1967, p. 25, fig. 9/4.

1232 RUSTOIU 2000, p. 164, pl. III/5.

1233 POPA ET ALII 2004, p. 151, fig. 3/6, 10, cu diferența că aici barbotina este stropită pe suprafața vasului.

1234 BONDOC 1999 b, p. 66, fig. 5/5. Ceramică de tip Gáva cu barbotină este semnalată şi într-o altă aşezare din Oltenia, la Bădoşi-*Spatele Pajiştii*, jud. Dolj. Aici însă barbotnia este organizată fie orizontal, fie oblic (BONDOC 1999 a, p. 55, Fig. 12/3-5), diferit de cea transilvăneană.

1235 SZABÓ 1996, fig. 21/2-3.

1236 SZABÓ 1996, fig. 28/5.

decorativ secundar trebuie considerat ca unul specific descoperirilor din Ha A sud-vest transilvănean, fiind cel mai probabil, o altă caracteristică a grupului Cugir-Band, transmisă, pare-se şi comunităţilor Gáva.

Un element distinctiv în cadrul ceramicii de la Aurel Vlaicu îl constituie acoperirea suprafeţei vaselor cu grafit. În ambele complexe de aici a apărut câte un fragment **(pl. 73/5, 9)**. Cele mai apropiate aşezări în care este prezentă ceramică de acest tip (alături de numeroase materiale decorate cu pieptenele) sunt cele de la Oarda-*Bulza*, datată în Ha A[1237], Sebeş-*Podul Pripocului* **(pl. 46/2, 8)** şi Oarda-*Dublihan*, probabil din aceeaşi perioadă[1238]. Acoperirea suprafeţei vaselor ceramice cu grafit a fost practicată în epoca bronzului începând cu perioada timpurie, fiind prezentă în Transilvania în cadrul grupului Gornea-Foeni[1239]. Ceramică lustruită cu grafit este semnalată şi în aşezarea de epoca bronzului de la Bădeni (jud. Cluj), fără a şti însă cărui orizont de aici îi aparţine[1240]. M. Rusu vorbea în anul 1966 de aşa-numitele comunităţi Sântana-Lăpuş, purtători ai „culturii cu ceramică grafitată şi canelată”[1241]. La nivel de Bz D-Ha A este semnalată în grupul Igriţa, în descoperirile din peştera de la Izbândiş[1242], Igriţa[1243] şi Şuncuiuş-*Peştera Ungurului*[1244], în grupul Lăpuş[1245], în grupul Susani (grafit în pastă)[1246] sau în mediul tumular din Transdanubia[1247]. În peştera Igriţa este semnalată inclusiv o ceaşcă având grafit în pastă şi o bucată de grafit ce poartă urme de şlefuire[1248]; câţiva mici bulgăraşi de grafit provin şi din descoperirile Igriţa târzii de la Şuncuiuş-*Peştera Ungurului*[1249].

Cunoaşterea şi folosirea în antichitate a zăcămintelor de grafit din centrul Europei (sudul Boemiei, vestul Moravei, sudul Austriei şi zona Passau)[1250] sugerează legături ale comunităţilor central şi sud-

---

1237 RUSTOIU 2000, p. 163, pl. II/1.
1238 RUSTOIU 2001, p. 59, pl. VI/13.
1239 RUSTOIU 1999 b, p. 97, pl. II/12; POPA 2005, p. 71.
1240 LAZAROVICI, MILEA 1976, p. 20.
1241 RUSU 1966, p. 30.
1242 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 20, fig. 2/3; 8/6; 10/7-8.
1243 EMÖDI 1980, p. 259-260, fig. 6/27; 12/86; 15/109; 22/189-190.
1244 EMÖDI 1997, p. 486-487, fig. 13.
1245 KACSÓ 2003, nota 13.
1246 STRATAN, VULPE 1977, p. 47.
1247 EMÖDI 1980, p. 260.
1248 EMÖDI 1980, p. 259-260, fig. 6/24.
1249 EMÖDI 1997, p. 486-487, fig. 23.
1250 RUSTOIU 1993, p. 68.

transilvănene[1251] din Ha A cu această zonă, dovedite şi prin apropierile din repertoriul ceramicii şi al pieselor de metal.

Restul materialelor din cele două gropi de la Aurel Vlaicu prezintă analogii relative. Amintim doar că străchini tronconice adânci, precum cea de la **pl. 74/4** regăsim şi în cultura Velatice-Baierdorf[1252]. Fragmentul de strachină cu peretele subțire şi suprafața lustruită cu grafit **(pl. 73/5)** îşi găseşte analogii în vasele de la Band[1253] şi în cultura Velatice-Baierdorf[1254]. Spre aceeaşi cultură ne trimite şi un fragment de vas bitronconic decorat cu caneluri paralele pe umăr de la Oarda-*Bulza*[1255]. Străchini tronconice cu buza invazată **(pl. 73/6; 75/10)** sunt prezente în Bz D sau Ha A din sud-vestul Transilvaniei, la Vințu de Jos-*Deasupra Satului*[1256] şi Cioclovina[1257] **(fig. 6/2 b)**. Caneluri înguste şi adânci, uşor distanțate, ce ornamentează partea superioară a vaselor **(pl. 73/2)** apar frecvent în grupul Igrița[1258]. În centrul Transilvaniei le regăsim în aşezarea de la Uioara de Jos-*Grui* datată în Ha A[1259]. Pentru fragmentul de la **pl. 74/3** avem analogii în Ha A, la Alba Iulia-*Ampoi III*[1260], sit în care găsim corespondențe şi pentru forma vasului de la **pl. 75/1**[1261].

Cât priveşte fragmentul ceramic cu caneluri verticale asemănător celor de tip Gáva **(pl. 75/16)** el reconfirmă existența unei locuiri din prima epocă a fierului în acest punct, semnalată deja în literatura de specialitate[1262]. Acesta îşi are şi analogii mai timpurii, în cultura Velatice-Baierdorf[1263] sau în descoperiri datate în perioada Ha A din Transilvania, la Uioara de Jos-*Grui*[1264], dispunerea lor fiind însă diferită[1265].

Butonii calotiformi de bronz cu două perforații, nedecorați, precum cel găsit în *Groapa 2* **(pl. 73/12)** au o largă utilizare încă de la

---

1251 După Ioan Emödi grafitul descoperit în *Peştera Ungurului* de la Şuncuiuş, alături de ceramica Igrița, a fost importat din fosta Cehoslovacie (EMÖDI 1997, p. 487).
1252 PAULÍK 1962, pl. IV/5.
1253 HOREDT 1967 a, fig. 2/9-17; CIUGUDEAN 1994 b, p. 62, fig. 5/9-17.
1254 PAULÍK 1962, fig. 14/3; 18/5.
1255 RUSTOIU 2000, p. 163, pl. I/9 cu analogii la PAULÍK 1962, fig. 15/11; 17/8; pl. VI/4, 10.
1256 ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 154, 157, pl. XXI/9; XXII/9.
1257 EMÖDI 1978, p. 484, fig. 4/1.
1258 Vezi EMÖDI 1980, p. 254-256, fig. 5/9; 11/78; 19/150; 22/190; 23/192, 194; 27/233.
1259 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 3/6; 4/4; CIUGUDEAN 1994 b, p. 70-71, fig. 3/6; 4/4.
1260 CIUGUDEAN 1994 b, p. 61, fig. 2/4.
1261 CIUGUDEAN 1994 b, p. 61, fig. 2/8.
1262 ANDRIȚOIU 1979, p. 15.
1263 PAULÍK 1962, pl. I/2, 5-6; IV/8; V/1, 3-8; VI/2-3, 5.
1264 CIUGUDEAN 1994 b, p. 70-71, fig. 2/5-6; 3/5; 4/1.
1265 Referitor la evoluția canelurilor verticale pentru arealul Dunării Mijlocii şi cel Chişinău-Corlăteni, vezi LEVIȚKI 1994 a, p. 87.

finele Bronzului timpuriu din Ungaria[1266] şi Banat[1267] sau în Bronzul mijlociu din Ungaria[1268], Transilvania (Alba Iulia[1269], Samizegetusa[1270], Turdaş[1271]), Banat (Şandra)[1272], în Bz D, la Cruceni[1273], în aşezarea cu elemente Noua de la Bistriţa-*Cighir*[1274], în Bz D din Ungaria, la Ócsa[1275], Kurd[1276], Mende[1277], Jánoshidai[1278], la Debrecen I (Ha A_1)[1279], la Rimavská Sobota[1280], în grupul Igriţa, în peştera Igriţa[1281], la Şuncuiuş (depunerea din *Peştera Ungurului*[1282] şi depozitul din gura peşterii[1283]) şi în Hallstatt A, în seria Cincu-Suseni (Caransebeş[1284], Pecica II[1285], Pecica IV[1286], Sântana[1287], Şpălnaca II[1288], Tăut[1289], Uioara de Sus[1290]) etc.

Aşa cum ne sugerează analogiile prezentate mai sus, cele două complexe cercetate parţial la Aurel Vlaicu se pot data pe parcursul perioadei Ha A. Prin caracteristicile vaselor ceramice descoperirea poate fi integrată ca un punct periferic al ariei vestice a grupului Cugir-Band. Cu siguranţă, fragmentele de vase Noua găsite aici ilustrează o etapă mai timpurie din evoluţia sitului, indicând în acelaşi timp şi cel mai

1266 BÓNA 1975, pl. 13/8; 28; 14/11; 15/7, 22, 24; 16/4, 10, 18; 17/10, 18-19; 18/8, 15, 26; 19/5, 7, 13, 17, 22, 30-31 (Kulcs).
1267 GOGÂLTAN 1999, p. 173-174.
1268 BÓNA 1975, fig. 6; 9/1; 14/11-14; 27/25; 27/8, 18, 29; 33/8; 116/18; 117/11; 120/1, 16; 121/6; 122/2, 5-7, 11; 123/12; SZATHMÁRI 2002, p. 237, fig. 2/2-11.
1269 ANDRIŢOIU 1992, p. 84; ANDRIŢOIU 1993, p. 106.
1270 ANDRIŢOIU 1992, p. 84, pl. 72/8-9, 14-23, 28-35; ANDRIŢOIU 1993, p. 106, pl. VIII/8-9, 14-23, 28-35.
1271 ANDRIŢOIU 1992, p. 84; ANDRIŢOIU 1993, p. 106.
1272 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 44, pl. 12/4-9, 12-15; GOGÂLTAN 1999, p. 173-174, fig. 34/3-8.
1273 GUMĂ 1993, pl. VIII/4.
1274 MARINESCU 1988, p. 23.
1275 TOPÁL 1973, p. 12, fig. 11/1-29; 12/2-20
1276 MOZSOLICS 1985, p. 141, pl. 24/4-5.
1277 KEMENCZEI 1975, p. 52, fig. 2/8.
1278 CSÁNYI 1980, fig. 7/49-64.
1279 MOZSOLICS 1985, p. 110, pl. 216/5-13.
1280 HAMPEL 1886, pl. CXII/17-22.
1281 EMÖDI 1980, p. 254-255, 264, fig. 5/11-12; 16/124/1-35; 19/155.
1282 EMÖDI 1997, p. 487, fig. 20.
1283 DUMITRAŞCU, CRIŞAN 1989, p. 42-43 (cu analogii), pl. L/2.
1284 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 87, pl. 126/17-18.
1285 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 101, pl. 176/3-8.
1286 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 102, pl. 177/17-18.
1287 RUSU ET ALII 1999, p. 158, 161, fig. 15/1.
1288 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 211/10
1289 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 113, pl. 213/31.
1290 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 115, pl. 218/6, 8-9.

vestic punct cu elemente de tip Noua specifice. Putem în momentul de față să afirmăm că aşezarea de la Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece* aparține grupului Cugir-Band şi se situează la un orizont ante Teleac I.

Descoperirile de la Aurel Vlaicu se află tot la periferia vestică, de data aceasta pentru un orizont mai vechi, de expansiune a variantei transilvănene a culturii Noua/Gligoreşti. Singura apariție de acest gen aflată nu departe, pe Valea Cugirului, este mormântul de inhumație izolat de la Vinerea, cu inventar funerar, rit şi ritual de înmormântare specifice comunităților Noua[1291] **(pl. 68)** şi toarta de *kantharos* cu buton de la Sărăcsău-*Obreje* **(pl. 63/9)**. De la Vințu de Jos-*Lunca Fermei* cunoaştem cel mai vestic omoplat crestat[1292], fapt ce confirmă în linii mari, limita de vest a descoperirilor în care regăsim elementele tipice pentru Noua şi diluarea progresivă a lor spre vest. La un orizont cronologic comun, nu ştim dacă şi cultural, s-ar putea plasa şi descoperirea de la Orăştie-*Valea Lipovița*, aflată în vecinătatea vestică[1293].

De la Aurel Vlaicu provine şi un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat doar o seceră şi un fragment de spadă, încadrat în Bz D, seria Uriu-Domăneşti (Uriu-Opályi)[1294]. Piesele au fost găsite cu ocazia lucrărilor de terasament ale liniei ferate, nefiind precizat exact locul provenienței lor, dar nu este exclusă posibilitatea descoperirii depozitului în perimetrul acestei aşezări tăiate de calea ferată şi şoseaua europeană. Dacă acceptăm punctul de vedere exprimat de Al. Vulpe, conform căruia depozitele de tip Uriu-Opályi şi Arpăşel ar avea o evoluție îndelungată ce le face contemporane cu depozitele seriei Cincu-Suseni din centrul Transilvaniei, precum cele de la Uioara de Sus, Şpălnaca sau Aiud[1295] devine posibilă o asociere a depozitului de la Aurel Vlaicu cu aşezarea de la *Izvorul Rece*. Acelaşi punct de vedere îl împărtăşea şi M. Gumă, care data orizontul de bronzuri Uriu-Domăneşti la vreme de Reinecke Bz D-Ha A_1[1296]. O situație interesantă se constată şi în privința depozitelor de bronzuri din spațiul imediat învecinat, unde, la Cugir, avem două depozite diferite: Cugir I (*Valea Dăii*) format

[1291] ANDRIȚOIU 1986, p. 36, fig. 3/1-4; ANDRIȚOIU 1992, p. 65, pl. 54/1-4; ANDRIȚOIU 1986, p. 36, fig. 3/1-4; ANDRIȚOIU 1992, p. 65, pl. 54/1-4; ANDRIȚOIU, VASILIEV 1993 b, p. 145, poz. 172.
[1292] GHENESCU ET ALII 2000, p. 81, pl. IV/10.
[1293] CĂSTĂIAN 1995, p. 45, pl. VI/1-3.
[1294] RUSU 1963, p. 205; BERCIU, POPA 1965 a, p. 78-80, fig. 4; BERCIU, POPA 1967, p. 81-82, fig. 3/1-2; Petrescu-Dîmbovița 1978, p. 52, Pl. 22/11-12; Bader 1991, p. 82, Pl. 16/132; Andrițoiu 1992, p. 73-75, 79, 82, 86; ANDRIȚOIU 1993, p. 87, 93, 100, 103, 108, pl. V/10-11.
[1295] VULPE 1974, p. 15 şi urm.
[1296] GUMĂ 1993, p. 170.

exclusiv din brăţări[1297] şi Cugir II (*Valea Gugului*), cu piese caracteristice seriei Cincu-Suseni[1298]. Tot de la Cugir, M. Roska semnalează în anul 1942 descoperirea unui celt de bronz, fără indicarea exactă a locului de provenienţă[1299]. Ulterior, I. Andriţoiu va publica şi ilustra această piesă[1300]. Celtul **(fig. 12)** se datează în Ha A_1, aşa cum indică analogiile pe care forma şi elementele de decor ale piesei le are la Păucea (jud. Sibiu)[1301] ori în seria de depozite de tip Cincu-Suseni, la Bogata[1302], Răscruci[1303] sau Uioara de Sus[1304]. De pe teritoriul ungar ar fi de amintit în privinţa decorului, două celturi cu decor în zig-zag, dar dispus pe un singur şir[1305].

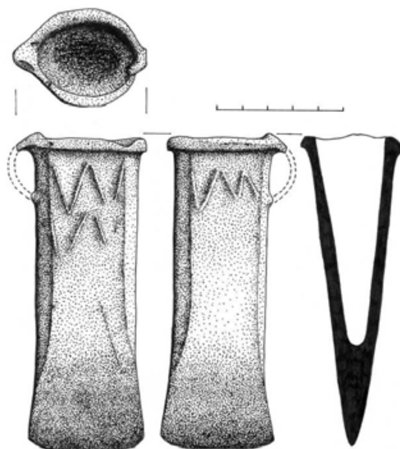

Fig. 12. Celt de bronz descoperit la Cugir (loc necunoscut)

1297 RUSTOIU 1998, p. 91-95, pl. I.

1298 CIUGUDEAN, ALDEA 1997. S. Hansen atribuie descoperirea perioadei timpurii a câmpurilor de urne (Hansen 1994, p. 581).

1299 ROSKA 1942 a, p. 40, poz. 98; ROSKA 1942 b, p. 144, nr. 332.

1300 ANDRIŢOIU 1970, p. 633-637. Lipseşte al doilea rând de linii în zig-zag; Andriţoiu 1993, pl. I, poz. 19. Celtul de la Cugir are următoarele dimensiuni: lungime = 13,3 cm, grosime = 5,2 x 3,9 cm, lăţimea tăişului = 4,6 cm, diametrele găurii de fixare în coadă = 3,7 x 3,1 cm, greutatea sa fiind de 435 g. Piesa la care lipseşte toarta, ruptă din vechime, este decorată sub bordură cu patru linii reliefate, dispuse în zig-zag. Adâncimea găurii de fixare este de 8,6 cm. Celtul prezintă o patină verde-cenuşie. Piesa se păstrează actualmente în colecţia Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane-Deva unde am avut posibilitatea să o consultăm şi desenăm (Cristian I. Popa).

1301 BLĂJAN ET ALII 1983, p. 102, fig. 10/3 = 11/2.

1302 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 85, pl. 11/5.

1303 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 104, pl. 181/3.

1304 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 114-117, pl. 219/12.

1305 SZENDREI 1889, fig. 1; KEMENCZEI 1984, pl. XLIV c/2, ultimul din depozitul de la Korlát, datat în Bz D (cultura Piliny).

Rămânând în cadrul discuției asupra bazinului mijlociu al Mureşului amintim aici alte două aşezări databile în perioada Ha A, cele de la Ciugud-*După Grădini* şi Vințu de Jos-*Podei*. Prima dintre ele, cea de la Ciugud, am publicat-o dar cu acest prilej o inserăm în discuția de față **(pl. 76)** întrucât ea se leagă, prin materialele descoperit, de cea de la Vințu de Jos. În punctul *Podei*, Nicolae M. Simina a întreprins săpături în vederea cercetării unei aşezări medievale timpurii, care au condus şi la descoperirea unor fragmente ceramice preistorice aparținând Bronzului târziu[1306]. De aici provin fragmentul unei străchini invazate decorată sub buză cu caneluri oblice dispuse în „turban" **(pl. 77/5)**, fragmentele a două castroane, ambele cu buza invazată **(pl. 77/2, 7)**, din care unul cu marginea fațetată la exterior **(pl. 77/2)**, o buză lățită la exterior dintr-un vas cu gâtul înalt **(pl. 77/6)**, un fragment dintr-un vas decorat pe gât cu caneluri late dispuse orizontal **(pl. 77/4)** şi un fragment decorat cu caneluri fine dispuse probabil în ghirlandă **(pl. 77/1)**. Factura materialelor este bună, toate având suprafața lustruită.

Strachina cu buza invazată în unghi de 90^0 fațetată orizontal la exterior **(pl. 77/2)** are analogii în mediul Igrița (Peştera Izbândiş[1307]) sau în Gáva I, la Nagykálló[1308]. Străchini invazate canelate/fațetate oblic sub buză sub formă de „turban" **(pl. 77/5)**, similare celor din centrul şi sud-vestul Transilvaniei apar în Bronzul târziu II transilvănean şi în descoperiri din Oltenia nord-estică[1309] sau în zona Dunării, în aria grupului Hinova-Vârtop (Ha A)[1310], ori în câmpurile de urne[1311], în grupul Vál-Chotín (Ha A)[1312]. Un exemplar similar provine chiar de la Vințu de Jos, dintr-un complex datat în Ha A[1313].

Tot de pe Mureşul mijlociu a fost recent prezentată o cană decorată de la Şoimuş (probabil dintr-un inventar funerar)[1314], care prezintă analogii în culturile Piliny[1315], Kyjatice[1316] şi Velatice-Baierdorf[1317] sau în

1306 Materialele se păstrează în Muzeul Municipal „Ioan Raica" Sebeş.
1307 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 21, fig. 5/7.
1308 KEMENCZEI 1982, fig. 6/1.
1309 PETRE-GOVORA 1995, p. 55, fig. 5/3-5.
1310 NICA 1995, p. 236-238, fig. 3/1-2; 4/5-6, 9; 5/3, 7; POPOVIĆ 1998, p. 148, fig. 4/3; 5/8.
1311 FOLTINY 1967, fig. 2/3; HORVÁTH 1994, p. 221, fig. 14/2.
1312 PARE 1998, fig. 44/A 5.
1313 ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 157, pl. XXII/9.
1314 CIUGUDEAN 2004, p. 180-182, fig. 2/1.
1315 KEMENCZEI 1984, pl. XVII/20; XVIII/2, 16.
1316 KEMENCZEI 1984, pl. LXX/16; LXXII/13; LXXIII/3.
1317 PAULÍK 1962, fig. 15/2, 4, 6-9, 12; pl. II/7.

grupele Igrița[1318], Cehăluț[1319] şi Susani[1320]. O altă cană, cu *umbo* prezintă analogii identice în inventarul din mormintele de la Balatonmagyaród-*Hídvépuszta* (în sud-vestul Transdanubiei), datate în Ha A_1[1321], iar asocierea formei cu un vas decorat în partea inferioară cu striuri verticale sugerează o încadrare a descoperirii de pe râul Mureş în cadrul grupului Cugir-Band.

O altă descoperire care poate fi atribuită Bronzului târziu II este şi cea de la Miceşti-*Cigaşe*, de unde provine fragmentul unui vas bitrononic decorat în dreptul torților cu caneluri orizontale[1322]. Astfel de vase apar în mediu Balta Sărată târziu (Bz D) la Valea Timişului[1323], dar şi în mediu „Igrița" la Deva[1324], Cugir[1325] sau în necropola de la Bobda[1326], ultimele două datate în Ha A. În perioada Ha A poate fi încadrat şi un fragment de vas cu proeminențe duble dispuse vertical, cu loc de descoperire necunoscut (probabil județul Alba)[1327].

Dacă elementele vestice sunt prezente în această etapă disparat, în schimb în secvența cronologică ulterioară, vizibile în conținutul materialelor din mai multe situri, acestea formează fondul descoperirilor, în detrimentul, de pildă, a celor Noua care, se pare, în această zonă au jucat un rol pasager. De altfel şi H. Ciugudean şi-a exprimat de mai multă vreme părerea că evoluția culturii Noua în spațiul central transilvănean nu depăşeşte în timp Bz D[1328], opinie nuanțată recent, prin avansarea unei posibile contemporaneități între monumentele Noua târzii din sud-estul Transilvaniei şi cele ale grupului Cugir-Band[1329].

Chiar dacă în ansamblul său, ceramica din perioada Ha A din Transilvania centrală şi de sud-vest prezintă în restul cazurilor cunoscute doar puține analogii cu grupul Susani, aşa cum o ilustrează unele materiale de la Oarda[1330] şi Vințu de Jos-*Podei* ea oferă însă repere

---

1318 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, fig. 8/3-4 (pentru umbo); EMÖDI 1997, p. 496, fig. 14-15.
1319 KACSÓ 1997, pl. XI/3-4.
1320 GUMĂ 1993, pl. XIX/14.
1321 HORVÁTH 1994, fig. 13/5; 14/4.
1322 RUSTOIU 1999 b, p. 103, pl. V/3.
1323 GUMĂ 1993, pl. IV/5.
1324 ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 3/8; ANDRIȚOIU 1992, pl. 60/8.
1325 CIUGUDEAN 1994 a, fig. 6/3; CIUGUDEAN 1994 b, fig. 6/3.
1326 GUMĂ 1993, pl. X/2.
1327 POPA 2003, p. 55, pl. I/9.
1328 CIUGUDEAN 1994 a, p. 35; CIUGUDEAN 1994 b, p. 73.
1329 CIUGUDEAN 2004, p. 181-182; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 52.
1330 RUSTOIU 2000, p. 163-164, pl. I/4; II/5.

atât cronologice, cât şi în sfera contactelor interculturale de la finele epocii bronzului.

Complexitatea definirii şi delimitării spaţial-temporale a manifestărilor culturale ce evoluează după bronzul „clasic" în centrul şi sud-vestul Transilvaniei, rezidă atât în stadiul cunoaşterii cât şi în perpetuarea unor vechi teorii, cărora încă bună parte dintre specialişti le sunt tributari. Încă se poartă discuţii controversate cu privire la pătrunderea culturii Noua în Transilvania şi la caracterul acestei prezenţe intracarpatice. Desigur, situaţia trebuie văzută discriminatoriu între estul şi vestul Transilvaniei. După M. Wittenberger această penetraţie s-a produs într-o fază evoluată a culturii, la un moment la care aici exista un grup de mixtură Wietenberg-Otomani-Suciu de Sus, grup definit anterior de M. Rotea sub numele de *Bădeni III-Deva*[1331]. Peste acest grup şi ulterior acestuia ar fi apărut o sinteză rezultată în urma pătrunderii culturii Noua în Transilvania, cu participarea directă şi consistentă a acesteia, ce ar fi condus la naşterea unui „orizont cultural nou", numit de Wittenberger fie *Buza-Teiuş*, fie *Buza-Iernut*, parte a complexului cultural Noua[1332]. În virtutea săpăturilor mai noi de la Cluj-*Str. Banatului* acelaşi autor propune o etapizare în cadrul sitului: Wietenberg III-Wietenberg IV urmate de înmormântările Noua[1333]. Ne întrebăm, când ia sfârşit cultura Wietenberg şi când dispar efectiv elementele de bună tradiţie Wietenberg? Încă din anul 1967, K. Horedt lua în calcul o posibilă prelungire a evoluţiei culturilor Wietenberg şi Noua în Hallstatt A *„până ce ele sunt înlocuite, în bronzul târziu (Ha A), de cultura Gáva şi de alte fenomene asemănătoare"*[1334]. Mai este valabilă sau nu această teorie, chiar şi atunci când ne referim strict la fondul derivat din cele două culturi?

Dacă în centrul Transilvaniei prin definirea de către Fl. Gogâltan a *grupului Gligoreşti*[1335] ca o sinteză ce îmbină elementele de tip Noua (indubitabile în opinia noastră) şi cele locale, fie Wietenberg târzii[1336]

[1331] ROTEA 1994.
[1332] BĂDĂU-WITTENBERGER 1994, p. 155. O revizuire mai recentă, în sensul acceptării unei pătrunderi Noua mai timpurii în centrul Transilvaniei (Ţichindeal), vezi la WIETTENBERGER 2006, p. 150.
[1333] WIETTENBERGER 2006, p. 150; vezi şi VASILIEV 2004-2005, p. 9.
[1334] HOREDT 1967 a, p. 45; HOREDT 1967 b, p. 140-141.
[1335] GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 73-74.
[1336] După opinia lui V. Vasiliev acest amestec cultural, deşi posibil, va trebui demonstrat pe viitor (VASILIEV 2004-2005, p. 8).

după unii, fie de tradiție (post-) Wietenberg, după alții, ne aflăm mai aproape de realitățile etno-culturale din Bronzul târziu II (Bz D)[1337].

Fig. 13. Cană masivă Wietenberg IV de la Geoagiu de Sus (complex de cult)

A rămas încă un deziderat precizarea conținutului cultural al manifestărilor contemporane spre vestul şi sud-vestul Transilvaniei, şi mai ales a celor care îi urmează. Un posibil scenariu poate fi creionat. Probabil ca reacție la pătrunderea comunităților Noua în centrul Transilvaniei, îndeosebi între râul Mureş şi Munții Apuseni, pe rama răsăriteană a acestora întâlnim o „comasare" a fondului local Wietenberg IV (precum la Geoagiu de Sus[1338] – **fig. 13** sau Măhăceni[1339]), foarte puțin contaminat cu elemente de tip Noua, care pot să rămână doar la nivelul de influențe sau importuri[1340]. Acest grup al Bronzului târziu, diferit în opinia noastră de cel de pe cursul râului Mureş cu care se interferează în Podişul Transilvaniei[1341], se pare că are o durată lungă

[1337] GOGÂLTAN ET ALII 2004, p. 73-74; STANCIU ET ALII 2005, p. 405.

[1338] CIUGUDEAN 1997 b, p. 71-73, fig. 5/2; 6-12.

[1339] CIUGUDEAN 1997 b, p. 67-70, fig. 1-4; 5/1.

[1340] Vezi şi vasul „răsăritean" de la Sărtaş (jud. Alba) atribuit fazei Balinteşti-Gârbovăț a culturii Monteoru (ZAHARIA 1990, p. 37, fig. 3/6).

[1341] O încercare de prezentare a acestei sinteze văzută însă într-un mod diferit atât ca şi conținut, cât şi ca datare a condus la definirea grupului Bădeni III-Deva; vezi la ROTEA 1994, care consideră acest grup ca specific pentru debutul Bronzului târziu în spațiul intracarpatic (ROTEA 1994, p. 55).

de existență, însă suficientă pentru cristalizarea unei evoluții proprii, greu deocamdată de etapizat. În cursul evoluției sale acest grup înaintează până în zonele înalte ale Munților Apuseni, precum la Piatra Craivii venind în contact direct cu grupele nord-vestice Cehăluț şi Igrița, cu care intră în sinteză, aşa cum reiese cu destulă claritate din materialul prelevat în urma cercetărilor din stațiunea de la Piatra Craivii[1342]. Privite astfel lucrurile, lanțul muntos al Apusenilor nu a format o barieră culturală ci, mai degrabă, un liant între manifestările transilvănene şi cele din zona Crişanei care vor grăbi procesul de uniformizare culturală de la finele epocii bronzului[1343], în care se vor regăsi, ulterior, numeroase elemente din spațiul nord-vestic şi central-european, ultimele probabil din aria grupului Velatice-Baierdorf. În acest timp, pe rama sudică a Apusenilor pătrund elemente mai numeroase din arealul grupurilor Igrița şi Balta Sărată, care vor da naştere unei variante sud-vest transilvănene. Nota distinctă a acestor materiale, care le deosebeşte de cele din Crişana este dată, în opinia noastră, de componentă Balta Sărată „clasică" sud-vest transilvăneană (mai cu seamă din Țara Hațegului) sau din Banat[1344].

Discuțiile s-au purtat până în prezent, cu sau fără temei, în direcția unor sincronisme Balta Sărată-Wietenberg II-III. Totul se baza pe materiale descoperite la suprafață în diferite puncte ale Țării Hațegului, precum la Peşteana, Fărcădin, Hațeg sau Subcetate[1345]. Optând pentru

1342 Pe lângă materialul târziu publicat de aici (vezi ANDRIȚOIU 1992, pl. 24/8-9; 44/6-12; 45/2, 4-7, 12; 46/2, 5-6, 11; 47/5-6) sunt alte numeroase elemente databile la finele Bz D, posibil până în pragul Ha A_1, în care lipsesc cele de tip Noua (materiale inedite în MNU Alba Iulia, aflate în curs de prelucrare).

1343 Kurt Horedt remarca foarte bine încă de acum patru decenii, procesul de uniformizare a ceramicii din „bronzul evoluat" (Bz. D), proces ce se intensifică în perioada următoare, cea a bronzului târziu (Ha A) datorat întrepătrunderii diferitelor arii culturale (HOREDT 1967 b, p. 150).

1344 Materiale de acest tip sunt publicate de Beniamin Bassa de la Simeria, încă din anul 1970, mai precis un fragment ceramic de tip Balta Sărată „clasic", decorat cu „dinți de lup" (BASSA 1970, fig. 7; PETRESCU 1986, p. 216; KALMAR, TATU 1986-1987, p. 35, 38-39, 41, fig. 1-4; 5/3, 5-6, 8-12, 13-14; 6/2-4; TATU ET ALII 1991, p. 93, 96, fig. 9/23; ANDRIȚOIU 1992, p. 48, 125, poz. 103, pl. 36/20; ROTEA 1993 b, p. 28; POPA 1999 a, p. 136; POPA, FERENCZ 1999, p. 83-84; ROMAN, DIACONESCU 1999-2000, p. 99-100, pl. IV-VIII (atribuite greşit culturii Wietenberg; pot fi încadrate în grupul Balta Sărată fragmentele de la IV/10; V/2, 9; VI/3; VII/1 şi posibil Pl. VIII/2, 5); URSUȚ ET ALII 2001, p. 9, pl. 2/2-3, 7; LUCA ET ALII 2005, p. 47, pl. XIV/4-6; XV/2; XVI/12; XXXI/3; XXXII/1; XXXIV/5-6; POPA 2005, nota 719.

1345 KALMAR, TATU 1986-1987, p. 35, 38; ANDRIȚOIU 1992, p. 48; ROGOZEA 1992 a, p. 24; GUMĂ 1993, p. 163; GUMĂ 1995, p. 102; GUMĂ 1997, p. 49.

sistemul tripartit utilizat de M. Gumă[1346], în opinia noastră sincronismele între cele două medii culturale trebuiesc privite la nivel de Balta Sărată I-Wietenberg II, Balta Sărată II-Wietenberg III final/IV incipient. Săpăturile în aşezarea Balta Sărată de la Peşteana (jud. Hunedoara) indică un sincronism, dovedit de materiale din locuințe, Balta Sărată II-Wietenberg III[1347].

Discuțiile asupra fazei finale Balta Sărată (Balta Sărată III) nu credem că sunt pe deplin lămurite. M. Gumă includea aici aşa-numitul „orizont Valea Timişului II – Susani-*Deluț* – Româneşti"[1348], deşi remarca faptul că materialele de la Româneşti şi Susani-*Deluț* sunt mai evoluate decât cele de la Valea Timişului II[1349]. Pentru descoperirile târzii ale grupului Balta Sărată din Transilvania ar fi de amintit materialele de la Cărmăzăneşti[1350], Peştera Cauce[1351] şi Rapoltu Mare (jud. Hunedoara)[1352]. Vasul descoperit întâmplător la Subcetate[1353] **(pl. 84/1)** indică o fază Balta Sărată II târzie sau poate fi ulterior. Nu cunoaştem exact aria vestică de influență a grupului Balta Sărată, dar o serie de descoperiri din Ungaria, de la Alsóberecki[1354] sau Battonya[1355], lasă să se observe o iradiere din partea acestui grup. De altfel, şi în conținutul descoperirilor aşa-zise „Igrița" din sud-vestul Transilvaniei, de la Simeria-*În Coastă*[1356] şi Deva[1357] poate fi sesizată o importantă componentă numită Balta Sărată târzie, care caracterizează însă alt gen de descoperiri; aceeaşi componentă, alături de una Cruceni-Belegiš este de semnalat şi în cazul

---

1346 GUMĂ 1995, p. 102.
1347 Material inedit; vezi şi POPA, FERENCZ 1999, p. 83-84.
1348 GUMĂ 1993, p. 164-166, 168-170.
1349 GUMĂ 1995, p. 102.
1350 POPA 1999 a, p. 136, pl. XVI/5, 8-10.
1351 Dintre materialele aparținând acestui grup publicate de aici, ar putea fi atribuite fazei Balta Sărate târzie cele de la LUCA ET ALII 2005, pl. XIV/7; XV/4; XVIII/4-6; XXIII/13, 16-17; XXXIV/4, cu analogii pentru forme şi decor în descoperirile de la Valea Timişului-*Rovină* şi Româneşti-*Peştera cu Apă*.
1352 URSUȚ ET ALII 2001, p. 9, pl. 2/2-3, 7.
1353 Vasul fiind găsit fortuit a fost în mod greşit asociat cu materiale Wietenberg II-III (ANDRIȚOIU 1992, p. 48, 125, poz. 103, pl. 36/20; GUMĂ 1993, p. 163; BOROFFKA 1994 b, p. 81, 287, pl. 135/2; GUMĂ 1995, p. 102; VASILIEV 1995, p. 44, nota 2; GUMĂ 1997, p. 49).
1354 KEMENCZEI 1981, fig. 5/1.
1355 KÁLLAY 1983, fig. 7/1, 4; 15/5, 7; 17/5.
1356 A se vedea un fragment de vas publicat de B. Bassa (BASSA 1970, fig. 5/4), cu foarte bune analogii în descoperirile Balta Sărată târzii de la Româneşti-*Peştera cu Apă* (GUMĂ 1993, pl. VI/7; ROGOZEA 1994 a, pl. VI/5).
1357 ANDRIȚOIU 1969, fig. 7; ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 2/14; 3/8-9, 11; 4/1-2, 5, 8; 5/7, 10, 12 (?), 21-22; ANDRIȚOIU 1992, pl. 59/14 ; 60/8-9, 11; 61/1-5, 8; 62/7, 10, 12 (?), 21-22.

unui vas considerat Otomani târziu de la Folt[1358], localitate unde ar putea exista, într-un alt vas, şi influenţe Pilinyi[1359].

Problema grupului Igriţa, îndeosebi în privinţa periodizării şi cronologiei sale, a fost foarte recent dezbătută de către V. Vasiliev, aşa încât nu o vom mai relua. Referindu-se la descoperirile din sud-vestul Transilvaniei (Deva şi Simeria) şi la cele de la Româneşti, cercetătorul clujean le considera drept rezultat al unor expandări Igriţa sau al unor replieri ale comunităţilor Igriţa târzii datorate presiunii exercitate spre sud de populaţiile Gáva în procesul lor de extindere teritorială[1360] şi le considera drept *„grupuri înrudite cu aspectul Igriţa"*[1361]. Analiza pieselor de metal ale acestui grup sugerează o formare a sa în perioada Bz D şi o prelungire a evoluţiei sale, fără dubii, până în Ha A_1[1362].

Aceste descoperiri, pe care le-am catalogat în acest studiu cu termeni precum Balta Sărată târzii sau „Igriţa" varianta transilvăneană, ar trebui mai degrabă tratate unitar, atât din punct de vedere cultural, cât şi cronologic. I. Andriţoiu utiliza pentru materialele de la Deva şi Simeria termeni precum: *„materiale asemănătoare cu cele de tip Igriţa"*[1363], pe care le atribuia unor *„comunităţi înrudite cu grupul Igriţa"*[1364], cu două faze de evoluţie: o fază timpurie (sugerată de toarta cu buton conic de la

---

1358 ANDRIŢOIU 1992, p. 55, 61, 122, pl. 48/1-4. Pentru vasul de la pl. 48/2, cu diametrul maxim de formă hexagonală, se poate invoca o analogie bună în descoperirile Balta Sărată târzii de la Valea Timişului-*Rovină* (PETROVSZKY, GUMĂ 1979, pl. XXX; GUMĂ 1993, pl. 1/2; GUMĂ 1997, pl. LXVI/2), dar pentru forma sa generală o analogie poate fi invocată din necropola de la Cruceni (RADU 1973, pl. 7/2). Un vas oarecum asemănător, ce are pe partea inferioară un decor incizat ce descrie un hexagon, este publicat dintr-o aşezare atribuită fazei Wieteneberg IV de la Crasna-*Csereoldal* (jud. Sălaj) (BEJINARIU 2003 b, Pl. XVIII/1a-b). Ceştile, în schimb, se apropie mai mult de tradiţia Otomani.

1359 CĂSTĂIAN 1995, p. 39, 41, pl. II/1, vas considerat de tip Otomani, cu analogii pentru decor la Bodrogkeresztúr (KEMENCZEI 1965, fig. 1/13).

1360 VASILIEV 2004, p. 135-136, 138. În anul 1991, V. Vasiliev vorbea de „prezenţa unor grupuri înrudite cu orizontul Igriţa, semnalate în Transilvania intracarpatică, şi anume Deva-*Viile Noi* şi Simeria" (VASILIEV ET ALII 1991, p. 113).

1361 VASILIEV ET ALII 1991, p. 97, 113; vezi şi VASILIEV 2004-2005, p. 10.

1362 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1981, p. 166; CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 85; DUMITRAŞCU 1994, p. 111 (atribuie descoperirile culturii Biharea); I. Emödi foloseşte termenul de cultura Igriţa, pe care o datează, în principal, în Bz D cu o prelungire în Ha A „denotând o deplasare lentă a populaţiei spre centrul Transilvaniei" (EMÖDI 1995, p. 12); VASILIEV ET ALII 1991, p. 97, 113; VASILIEV 2004, p. 135-136, 138; vezi şi VASILIEV 1997, p. 94. C. Kacsó datează grupul Igriţa îndeosebi în cea de-a doua fază a Bronzului târziu transilvănean dar nu exclude prelungirea sa şi în faza a treia (KACSÓ 1997, p. 89).

1363 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 126, 131.

1364 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 130.

Simeria-*În Coastă*[1365]) şi o fază târzie (sugerată de vasul bitronconic de la Deva-*Viile Noi*)[1366]. H. Ciugudean includea descoperirile de la Simeria, Deva şi Hunedoara între cele de tip Igriţa sau înrudite cu cele Igriţa[1367].

Relaţionarea materialelor *timpurii* aflate la Deva şi Simeria cu cele de la Româneşti-*Peştera cu Apă* este însă evidentă. Descoperirile de la Româneşti, aflate la sud de Mureş, în Banat, au fost atribuite unui facies târziu Balta Sărată (încadrat în Reinecke Bz D)[1368] sau repertoriate în rândul celor de tip Igriţa[1369]. Însă în componenţa descoperirilor apar, alături de elementele Igriţa şi Balta Sărată şi altele de tip *Cruceni-Belegiš* şi *tumulare* târzii, fapt ce permite o plasare cronologică târzie şi stabileşte, în acelaşi timp, contacte noi cu entităţi culturale specifice Dunării mijlocii, cât şi din vestul şi nord-vestul României. Problema care se ridică este cea de a stabili dacă la Româneşti avem de a face cu o nouă fază târzie a grupului Balta Sărată, sau ne aflăm în faţa unui sinteze culturale generată de mişcarea spre est a populaţiilor tumulare târzii. Ultima dintre posibilităţi pare să câştige teren, mai ales dacă luăm în calcul că materiale similare sunt cunoscute şi în sud-vestul Transilvaniei, la Deva-*Cimitirul Ciangăilor* (vezi şi **pl. 79/3-5**), Deva-*Viile Noi*, Deva-*Micro 15* **(fig. 15)** şi Simeria-*În Coastă*, unde aspectul de mixtură culturală este mai pregnant. Pentru acest gen de descoperiri găsim mai potrivită folosirea termenului de ***descoperiri de tip Deva-Româneşti***, rezultate în urma interacţiunii dintre grupele Balta Sărată, Igriţa, Cruceni-Belegiš şi cultura mormintelor tumulare, care ia naştere în Reinecke Bz D. Contactul şi mixtura trebuie să se fi realizat undeva între Banat şi Crişana, în sectorul dintre partea inferioară a Mureşului mijlociu şi începutul Mureşului inferior, mai precis între Susani şi Simeria (gurile de vărsare ale Cernei şi Streiului)[1370] **(fig. 14)**. Aceleaşi componente diverse în descoperirile de la Româneşti şi Susani-*Deluţ* le observa foarte bine şi M. Gumă, însă le atribuia unui aspect final al grupului Balta Sărată („orizontul Valea Timişului II – Susani-*Deluţ* – Româneşti") şi accepta că descoperirile din împrejurimile Devei aparţin grupului Igriţa[1371]. Apariţia descoperirilor de tip Deva-Româneşti se situează cel

1365 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 13, pl. 2/10.
1366 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 131, pl. 3/5.
1367 CIUGUDEAN 1994 b, p. 60-61, 71; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121.
1368 ROGOZEA 1994 a; GUMĂ 1995, p. 102.
1369 KACSÓ 1997, p. 91.
1370 Nu este exclus ca o altă locuire, din aceeaşi vreme, să existe şi pe *Dealul Cetăţii* de la Deva, aşa cum ar sugera-o vasul publicat de Ioan Andriţoiu acum câteva decenii (ANDRIŢOIU 1973, p. 18, fig. 9).
1371 GUMĂ 1993, p. 164-166, 168-170.

mai probabil, la un orizont imediat posterior celor de tip Păuliş din zona Aradului[1372] şi cele contemporane din sud-vestul Transilvaniei (catalogate fie Wietenberg târzii, fie Bădeni III-Deva, fie post-Otomani).

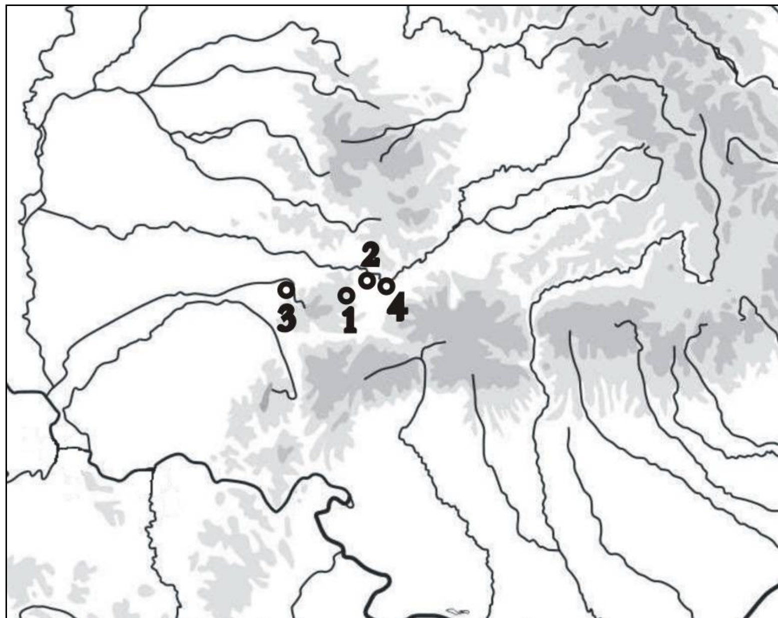

Fig. 14. Hartă cu răspândirea descoperirilor de tip Deva-Româneşti (1 – Cerişor-*Peştera Cauce*; 2 – Deva; 3 – Româneşti; 4 – Simeria)

Acestui grup trebuie să îi fi aparținut câteva metale binecunoscute, cum sunt depozitele de tip Arpăşel de la Cioclovina[1373] şi Poşaga de Sus[1374] şi celtul fragmentar găsit în aşezarea de la Deva-*Cimitirul Ciangăilor*[1375] **(pl. 79/6)**.

[1372] Vezi PĂDUREANU 1990, p. 158-159, 191, pl. 2-20; 24/6-10; 30/1-5.

[1373] Descoperirile ceramice de la Cioclovina (nu depozitul, de care de altfel se leagă) au fost atribuite explicit grupului Igrița doar către I. Emödi (EMÖDI 1997, p. 488) şi Carol Kacsó (KACSÓ 1990 b, p. 97; vezi şi KACSÓ 1997, p. 90-91). Ultimul autor atribuia depozitele de tip Arpăşel din vestul Transilvaniei comunităților înrudite cu Igrița şi Cehăluț, contemporane cu tipul Uriu-Opályi (KACSÓ 1995 a, p. 107-109); în privința celui de la Cioclovina a avansat ipoteza depunerii sale în etape succesive, pe o perioadă de timp mai îndelungată (KACSÓ 2009, p. 167).

[1374] KACSÓ 1995 a, p. 107-109, fig. 10; KACSÓ 1997, p. 92.

[1375] Publicat la ANDRIȚOIU 1992, pl. 44/3. Celtul are suprafața acoperită cu numeroase asperități. Pe una dintre muchii se observă urmele îmbinării valvelor deplasate ale tiparului. Dimensiuni: L = 7,5 cm; l = 5,8 cm; adâncimea găurii de fixare = 2,2, cm (piesă păstrată la Muzeul Civilizației Dacice şi Romane-Deva; nr. inv. 3709).

Este posibil ca acestor descoperiri (Deva-Româneşti) să îi atribuim, mai degrabă, şi osemintele umane descoperite în Peştera Cauce[1376], care au analogii bune de rit şi ritual în *Peştera cu Apă* de la Româneşti, unde s-au găsit mai multe oase umane, ce provin din trei puncte diferite ale peşterii[1377]. O parte din cele de la Româneşti s-au găsit într-o albiere de la marginea peşterii şi într-o groapă din imediata vecinătate a cavităţii, o altă parte provenind din primul nivel al S_2/1991, iar un ultim lot din S_3/1991. Studiul de specialitate, efectuat de M. Munteanu a fost de natură să ofere câteva date interesante asupra descoperirilor. Astfel, au fost identificate în total un număr de 116 oase umane, majoritatea oase mici, cele lungi sau oasele craniene fiind prezente în număr mic. Fragmente din acelaşi os s-au găsit în toate cele trei secţiuni, fapt ce sugerează împrăştierea scheletelor după dezintegrarea părţilor moi. Oasele, în întregime, au fost găsite în poziţie secundară, fără conexiune anatomică, ele reprezentând toate segmentele corpului omenesc. Determinările au stabilit prezenţa, în cele trei secţiuni, a cel puţin 11 indivizi: patru femei, trei bărbaţi şi patru copii. Din punctul de vedere al grupelor de vârstă, indivizii sunt reprezentaţi începând de la *infants I* până la *senilis*[1378]. Practicile funerare de la Româneşti şi Cauce le apropie, evident, de cele documentate în aria grupului Igriţa[1379], de unde probabil au fost preluate şi perpetuate.

Prezenţa în repertoriul formelor a vaselor cu toarte asemănătoare celor de tip Noua, întâlnite la Simeria-*În Coastă*, Româneşti-*Peştera cu*

1376 Acestea au fost atribuite culturii Wietenberg (LUCA ET ALII 2004, p. 48-49, plan 7; LUCA ET ALII 2005, p. 42-43, pl. XXXVII-XXXVIII; ROMAN 2008, p. 194), fără a aduce argumente suficient de clare, atât de natură stratigrafică cât şi de precizare a unor astfel de situaţii total străine mediului Wietenberg. Din păcate materialul de epoca bronzului din această peşteră, diversificat din punct de vedere cultural şi cronologic, nu a fost prezentat pe asocieri/disocieri, dovedind însă cu claritate o eşalonare largă în timp, începând cu faza Wietenberg II, până în Bronzul târziu. Privind astfel lucrurile, prin lipsa de unitate a lotului prezentat, amănuntul că în groapa mormântului M_1/1998 a fost găsită antrenată inclusiv ceramică de tip Wietenberg (LUCA ET ALII 2004, p. 49; LUCA ET ALII 2005, p. 42) ne sugerează săparea acesteia într-o etapă ulterioară, aparţinând Bronzului târziu, remarcată de altfel de autorii cercetării (LUCA ET ALII 2004, p. 50; LUCA ET ALII 2005, p. 41). Cum o înmormântare Noua trebuie exclusă, susţinută de faptul că se află cu mult în afara arealului cunoscut, cât şi prin faptul că ar fi prima înmormântare Noua în peşteră, rămânem la opinia că osemintele umane de la Cauce se leagă de materialele de tip Deva-Româneşti.

1377 ROGOZEA 1992 a, p. 24; ROGOZEA 1992 b, p. 98-99; ROGOZEA 1994 a, p. 155, nota 7.

1378 MUNTEANU 1995, p. 145-148.

1379 Pentru depunerile din peşterile Crişanei, considerate în general cenotafuri, vezi CHIDIOŞAN, EMÖDI 1981, p. 166.

Apă şi Susani-*Deluț* ar proba atât un sincronism, cât şi un contact cu comunitățile aflate la est de actualul județ Hunedoara. Prin utilizarea acestui termen nou propus (Deva-Româneşti) credem că, pe de o parte se reflectă mai exact o realitate culturală, iar pe de altă parte se evită utilizarea denumirii, uşor ambigue de *descoperiri de tip Igrița*, pentru aşezările menționate transilvănene, când este evident faptul că acestea nu pot fi decât înrudite cu cele igrițene şi nicidecum „curate". Deocamdată, aria cunoscută pentru acest grup al Bronzului târziu este cea conturată mai sus. Mai rămâne de făcut o specificație în legătură cu situl de la Simeria-*În Coastă*, unde într-o etapă mai recentă este atestată o locuire Susani, care ar putea reprezenta în fapt doar o altă etapă din evoluția comunității de tip Deva-Româneşti! Faptul că materialele mai recente se găsesc în acelaşi sit credem că nu este întâmplătoare şi ele ar putea aparține aceleiaşi comunități aflate în evoluție. Pentru acest gen de descoperiri, mai recente în timp, mai nimerită ar fi folosirea denumirii de descoperiri de ***tip Susani-Simeria***, care continuă evoluția anterioară Deva-Româneşti până la vreme de Ha A_1-Ha A_2.

Aşa cum s-a remarcat atât în cazul aşezărilor de la Deva cât şi de la Simeria, nivelurile de cultură atribuite grupului Igrița au o grosime apreciabilă (0,30-0,40 m), iar suprafața destinată habitatului este mare[1380], fapt ce sugerează că aceste comunități au locuit în acest perimetru vreme de câteva decenii[1381]. De remarcat suprapunerea aşezărilor din Bronzul târziu de la Deva-*Viile Noi* şi Simeria-*În Coastă* de locuiri din prima epocă a fierului[1382], pe care V. Vasiliev le datează în Ha B şi le atribuie culturii Gáva[1383]. Tocmai aceste relații şi evoluții stratigrafice, în cadrul aceluiaşi sit, ar trebui să dea de gândit vizavi atât de natura materialelor de tip Susani-Simeria, cât şi a posibilei filiații Susani-„Gáva", chiar dacă în ultimul caz, deocamdată, ipoteza pare hazardată.

Importantă este de stabilit şi relația între importanta aşezare de la Rapoltu Mare-*Şeghi*, invocată în literatura de specialitate[1384], unde se află şi materiale Balta Sărată târzii[1385] **(pl. 79/1)** şi cea de la Simeria-*În*

1380 Vezi FLOCA 1969, p. 15; ANDRIȚOIU 1969, p. 37, 46; ANDRIȚOIU 1982-1983, p. 126; VASILIEV 2004, p. 138-139. Fapt confirmat şi de noile descoperiri fortuite din situl de la Simeria (inf. amabilă R. Stăncescu).
1381 VASILIEV 2004, p. 138-139.
1382 ANDRIȚOIU 1982-1983, p. 126.
1383 VASILIEV 2004, p. 138-139.
1384 RUSU 1966, nota 18 („urme ale culturii Pecica, faciesul târziu" şi „Otomani III"); ANDRIȚOIU 1992, p. 61, 124 („materiale de tip Mureş şi Otomani").
1385 Vezi URSUȚ ET ALII 2001, p. 9, pl. 2/2-3, 7.

Coastă[1386], pe care le desparte Mureşul şi o distanţă nu foarte mare, întrucât din cercetări de teren în aşezarea de la Rapoltu Mare provin o serie de materiale care o plasează cert şi în Bronzul târziu **(pl. 72; 82/2)**.

Referindu-se la geneza „grupei Susani”, M. Gumă admitea că la aceasta contribuie îndeosebi sinteza născută din elementele numite Balta Sărată târzii (orizontul Valea Timişului II – Susani-*Deluţ* – Româneşti), cele Igriţa şi tumulare târzii. Regretatul cercetător observa şi modul de confecţionare a ceramicii Susani, similar celui Igriţa, cu aspectul bicrom, cărămiziu la interior şi negru la exterior[1387]. Însă, geneza Susaniului printr-o participare Igriţa a fost privită cu rezerve de către V. Vasiliev[1388]. Mai mult, N. Chidioşan şi I. Emödi respingeau datarea descoperirilor de la Susani în Ha A şi optau pentru o plasare a lor, mai degrabă, în Bz D[1389].

Totuşi, această componentă Igriţa poate fi sesizată chiar şi prin prezenţa decorului stelat pe interiorul ceramicii de la Susani, dacă avem în vedere faptul că cel din urmă decor se datează posterior celui întâlnit în mediul Igriţa[1390] şi care conduce spre concluzia că ornamentul nu are o direcţie sud-nord, aşa cum admite V. Vasiliev[1391], ci nord-sud, pe filiera Igriţa-Susani. Semnalăm aici prezenţa sa şi în aşezarea din Bronzul târziu de la Rapoltu Mare-*Şeghi*[1392], pe interiorul unui vas având o formă diferită **(pl. 82/2)** de cele pe care, îndeobşte, este întâlnit, însă nu putem stabili mediul cultural din care provine, posibil tot unul Susani (?). Un alt element de decor larg răspândit la Susani, cum ar fi canelurile de la baza cănilor sau a altor vase se întâlneşte şi în grupul Igriţa[1393]. Aşa cum observau foarte bine şi N. Chidioşan şi I. Emödi, deşi nu au extins discuţia, categoriile (formele) ceramice prezente în depunerile Igriţa, precum ceştile[1394], la care am adăuga şi celelalte tipuri (vase

---

1386 Pentru cercetările sistematice mai noi, vezi URSUŢIU ET ALII 2008, p. 280-281; URSUŢIU ET ALII 2009, p. 195-196; ŢUŢUIANU ET ALII 2010, p. 309.
1387 GUMĂ 1993, p. 170.
1388 VASILIEV 2004, p. 138.
1389 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 77, nota 50.
1390 Vezi EMÖDI 1980, p. 256, fig. 22/183; 23/198; CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, p. 77, fig. 5/1-3.
1391 VASILIEV 2004, p. 136.
1392 Săpături Ioan Andriţoiu, în anul 1988. Fragmentul provine din S III, caroul 1-2, adâncimea - 0,10-0,60 m; ardere oxindantă (negru pe ambele feţe), factură fină.
1393 EMÖDI 1980, p. 256, fig. 23/199; 18/141; 19/151; 22/189; CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982, fig. 5/5.
1394 CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983, p. 21-22.

bitronconice, castroane, străchini) se regăsesc şi în depunerea de cult de la Susani[1395].

S-a afirmat că ştim prea puţine despre aşezările grupului Susani, în afară de descoperirea cu caracter ritual de la Susani-*Grămurada lui Ticu*. Singura locuire din Banat inclusă aici este cea de la Susani-*Deluţ*, învecinată tumulului. În nivelul I de pe *Deluţ* au fost descoperite o serie de materiale ceramice şi piese de bronz[1396] care au fost atribuite unei faze târzii Balta Sărată[1397]; peste acest nivel, în nivelul II, a apărut ceramică în poziţie secundară în rândul căreia predomină străchinile cu buza invazată care se pot lega de descoperirile de tip Susani-Simeria[1398].

Însă, tot în Banat, o descoperire care poate fi atribută grupului Susani este cea de la Periam (jud. Timiş), de unde cunoaştem o cană absolut tipică **(fig. 17/5)** ce nu are nicio legătură culturală cu restul materialelor publicate de aici[1399].

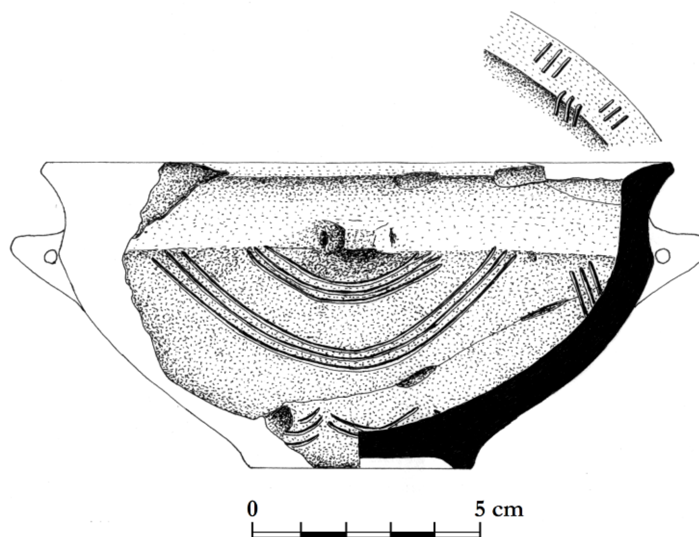

Fig. 15. Strachină de tip Româneşti-Deva de la Deva-*Micro 15* (săpături Ioan Andriţoiu)

1395 GUMĂ 1993, pl. XVII-XXI.
1396 STRATAN, VULPE 1977, p. 30-31, anexele 1-2, pl. 26 B/2-5; 27/4-26; 28/1-17.
1397 PETROVSZKY, GUMĂ 1979, p. 67; ROGOZEA 1992 a, p. 23; GUMĂ 1993, p. 164-165; GUMĂ 1995, p. 102; ROGOZEA 1994 a, p. 181, pl. I.
1398 STRATAN, VULPE 1977, p. 31-33, pl. 28/18-23.
1399 ROSKA 1944, fig. 268.

Paradoxal sau nu, deşi numeroase materiale se cunosc de câteva decenii, nu a fost subliniat încă faptul că locuirile de tip Susani sunt documentate până în momentul de față *cert* în Transilvania de sud-vest. Astfel, la Simeria-*În Coastă* şi *Sub Vii* a fost cercetată o aşezare care conține pe lângă materiale de tip Deva-Româneşti, şi o locuire posterioară (Susani) semnalată atât din săpăturile lui I. Andrițoiu întreprinse între anii 1971-1973[1400], cât şi din cele recente (2007-2009)[1401].

Primele materiale de tip Susani publicate în România, uitate de specialişti, provin din cercetările întreprinse în anul 1962 de către Beniamin Bassa în aşezarea deja amintită de la Simeria. Deşi publicarea lor a venit mai târziu, în anul 1967 şi 1970, acesta semnala urme de locuire bogate (ceramică, obiecte de bronz), căreia îi aparțineau trei locuințe de tip bordei. Una dintre ele, cu dimensiunile de 3 x 3 m, era prevăzută cu vatră interioară şi avea o suprastructură de lemn; probabil în zona intrării se aflau două lespezi de piatră ce puteau folosi drept prag. Întregul material descoperit atunci era datat în Ha A_1 (!)[1402].

Pe baza ceramicii publicate de aici din vechile săpături ale lui B. Bassa se poate contura şi repertoriul formelor şi ornamentelor întâlnite în aşezarea de la Simeria:

1. Căni cu toarta supraînălțată neornamentate[1403] **(pl. 80/1)** sau ornamentate cu caneluri în arcade, asociate sau nu cu caneluri orizontale în partea inferioară[1404] **(pl. 80/3; 81/5, 7)**, zig-zaguri asociate cu caneluri în partea inferioară[1405] **(pl. 80/2)** caneluri verticale asociate cu proeminențe[1406] **(pl. 81/3)** şi cu caneluri vălurite[1407] **(pl. 81/6)**.

2. Străchini calotiforme[1408] **(pl. 81/4)**, cu umărul arcuit şi buza evazată decorate cu proeminențe şi caneluri[1409] **(pl. 81/2)**.

3. Vase bitronconice, cu gâtul scurt decorate pe umăr cu proeminențe[1410] **(pl. 80/4)**, cu umărul profilat, decorat cu caneluri oblice[1411].

1400 ANDRIȚOIU 1996, p. 224.
1401 URSUȚIU ET ALII 2008, p. 280-281; URSUȚIU ET ALII 2009, p. 195; ȚUȚUIANU ET ALII 2010, p. 309.
1402 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 105-108, fig. 1-2; BASSA 1970, p. 225-231, fig. 1-6; 8/1-2.
1403 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 106, fig. 1/4; BASSA 1970, p. 225, fig. 4/2.
1404 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 106, fig. 1/2; BASSA 1970, p. 225, fig. 4/4; 6/1, 4.
1405 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 106, fig. 1/1; BASSA 1970, p. 225, fig. 4/3.
1406 BASSA 1970, p. 225, fig. 5/3.
1407 BASSA 1970, p. 225, fig. 6/1.
1408 BASSA 1970, p. 225, fig. 2/6.
1409 BASSA 1970, p. 225, fig. 5/1; 6/6.

4. Vas-borcan, cu marginea evazată decorat pe umăr cu caneluri în arcade[1412] **(pl. 81/1)**.

5. Vas-clopot[1413] **(pl. 80/5)**.

6. Vase de uz comun prevăzute cu proeminențe-apucători[1414] **(pl. 81/10-11)**.

7. Vas miniatural cu corpul sferic[1415] **(pl. 81/12)**.

8. Vase-strecurătoare[1416] **(pl. 81/8-9)**.

La acestea se adaugă informațiile furnizate de săpăturile lui I. Andrițoiu, în acelaşi sit, care publică o locuință de suprafață prevăzută de asemenea cu o vatră interioară, alte două vetre exterioare şi ceramică, pe care le atribuie însă „grupului Igrița"[1417].

Complexele grupului Susani-Simeria de la Simeria-*În Coastă*, cunoscute din cele publicate acum se prezintă astfel:

- trei locuințe de tip bordei; una era prevăzută cu vatră interioară;
- o locuință de suprafață prevăzută cu vatră în zona centrală;
- două vetre exterioare.

Cu toate acestea, încă nu avem publicat din vechile descoperiri nici un complex complet sau măcar referiri la materiale din complexele semnalate, astfel încât nu putem sesiza asocierile descoperirilor la care s-a făcut referire. Din fericire, în noile cercetări au putut fi conturate mai multe complexe care indică mai multe structuri de locuire, de la locuințe parțial adâncite, la gropi menajere, de cult sau cu alte destinații[1418].

Cele mai bune analogii în descoperirile din tumulul de la Susani[1419] le prezintă o cană decorată pe corp cu caneluri în arcade[1420], cu

---

1410 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 106, fig. 1/3; BASSA 1970, p. 225, fig. 4/1; din imaginea foto nu putem observa clar dacă vasul avea sau nu toartă, aşa cum pare să o sugereze ilustrația, caz în care am avea de-a face cu un alt tip de vas.

1411 BASSA 1970, p. 225, fig. 2/1, 4.

1412 BASSA 1970, p. 225, fig. 5/2.

1413 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 107, fig. 2; BASSA 1970, p. 225, fig. 4/5.

1414 BASSA 1970, p. 225, fig. 1/1, 3, 5; 3/2.

1415 BASSA 1970, p. 225, fig. 2/5.

1416 BASSA 1970, p. 225, fig. 2/2-3.

1417 ANDRIȚOIU 1982-1983, p. 126, pl. 1; 2/2, 10; 3/4, 12; 4/3, la care se adaugă materialul din punctul *Sub Vii* (ANDRIȚOIU 1982-1983, pl. 5/5).

1418 URSUȚIU ET ALII 2008, p. 280-281; URSUȚIU ET ALII 2009, p. 195-196; ȚUȚUIANU ET ALII 2010, p. 309.

1419 STRATAN, VULPE 1977, pl. 4/1-2; 5/4; 6/97-99; 7/13-22, 68, 78; 8/23-26, 29-32, 34-36, 38-39, 41-46, 48-49, 53-54; 23/186-189; 24/190, 201; 25/204-205, 208-209; GUMĂ 1993, pl. XIX/11, 19; XXI/9, 24.

1420 BASSA, MĂRGHITAN 1967, fig. 1/2; BASSA 1970, fig. 4/4.

analogii foarte bune şi la Periam[1421]. Căni decorate în partea inferioară cu caneluri orizontale, aşa cum apar şi la Simeria[1422] se găsesc în număr mare în tumulul de la Susani[1423], unde aflăm corespondenţe şi pentru decorul în zigzag[1424] de la Simeria[1425] **(pl. 80/2)**. Tot de la Simeria provine şi un vas bitronconic fără buză, decorat pe umăr cu caneluri late dispuse oblic[1426] **(pl. 84/3)** ce pare a fi acelaşi cu un vas publicat de B. Bassa de la Simeria-*În Coastă*[1427]. Acesta îşi găseşte analogii ca formă în cultura Piliny (Gelej[1428], Bodrogkeresztúr[1429]), în cultura Kyjatice (Szajila[1430]) sau în cultura Gáva (Nyíribrony[1431] şi Nyírbogat)[1432]. Privit în contextul descoperirilor de la Simeria apreciem că vasul se leagă de locuirea de tip Susani-Simeria.

Alte materiale Susani-Simeria, absolut tipice, uitate şi ele, provin de la Deva-*Viile Noi*, din cercetările lui Ioan Andriţoiu efectuate în anii 1968-1969[1433]. Între materialele ilustrate, atribuite atunci Bronzului târziu, se află şi fragmente de căni, decorate pe corp cu caneluri în ghirlande[1434] **(fig. 17/2-3)** sau arcade[1435] **(fig. 17/4)**, aparţinând, fără dubii, grupului Susani-Simeria.

Dacă aria răsăriteană a descoperirilor de tip Susani-Simeria este jalonată în stadiul actual de cursul râului Strei, spre vest nivelul de cunoaştere este „blocat” **(fig. 16)**. Eventual, în formele şi decorul ceramicii descoperite la Szőreg-C, pot fi bănuite influenţe de tip Susani-

1421 ROSKA 1942 a, p. 221, fig. 268.
1422 BASSA, MĂRGHITAN 1967, fig. 1/1; BASSA 1970, fig. 4/3.
1423 STRATAN, VULPE 1977, pl. 4/1-2; 6/97-99; 7/13-22, 68, 78; 8/23, 25-26, 30-32, 34-36, 38-39, 41-46, 49, 53-54; 9/150; 20/153, 155-156, 158, 161-162; 21/165-166, 169; 22/175, 177-178; 23/180, 182, 184, 187; 24/191, 195-199, 201; 25/204-205, 208, 210; 26/212.
1424 STRATAN, VULPE 1977, pl. 9/62; 22/176.
1425 BASSA, MĂRGHITAN 1967, fig. 1/1; BASSA 1970, fig. 4/3.
1426 Vasul se păstrează în Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane-Deva (nr. inv. 11928) inventariat ca descoperit la Simeria-*Biscaria* (Biscaria fiind cartierul unde se află şi situl de la Simeria-*În Coastă*). Vasul se prezintă roşcat la interior, şi negru cu suprafaţa lustruită la exterior, fiind degresat cu nisip şi pietricele.
1427 BASSA 1970, fig. 2/4; vezi şi ANDRIŢOIU 1976, p. 397, fig. 3.
1428 KEMENCZEI 1975, p. 58, fig. 4/1; KEMENCZEI 1984, p. 100, pl. XVIII/1.
1429 KEMENCZEI 1984, pl. XXXIII/18.
1430 KEMENCZEI 1984, pl. LXXIX/6, 10.
1431 KEMENCZEI 1984, pl. CXXIX/9.
1432 KEMENCZEI 1984, pl. CXXX/11.
1433 ANDRIŢOIU 1969, p. 37-46, fig. 1-9 (împreună cu materiale mai timpurii, de tip Deva-Româneşti).
1434 ANDRIŢOIU 1969, fig. 4/2, 5.
1435 ANDRIŢOIU 1982-1983, pl. 5/17.

Simeria, cu atât mai mult cu cât şi situl din Ungaria se datează în intervalul Ha A_1-Ha A_2[1436].

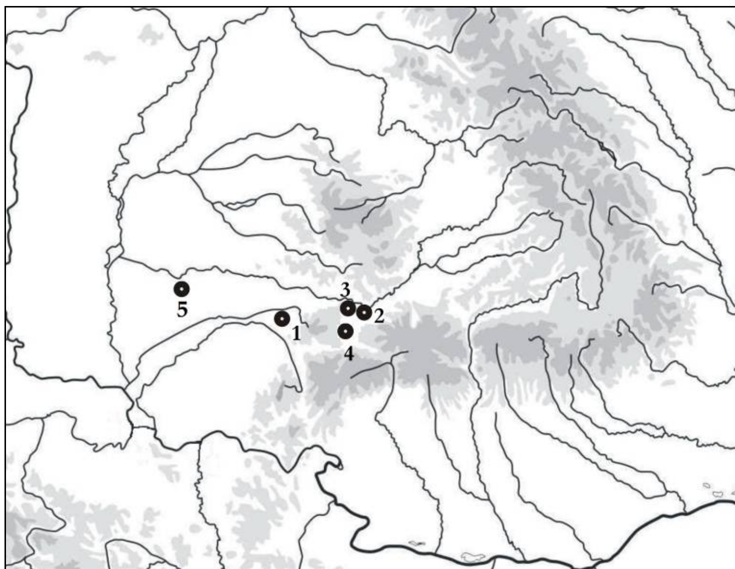

Fig. 16. Hartă cu răspândirea descoperirilor de tip Susani-Simeria (1 – Susani; 2 – Simeria; 3 – Deva; 4 – Hunedoara; 5 – Periam)

Bazându-ne pe observațiile făcute în Banat referitoare la poziția cronologică a grupului Susani, cum îl numeşte M. Gumă[1437] credem că putem accepta o datare a descoperirilor de tip Susani-Simeria din Transilvania în a doua jumătate a Ha A_1-a doua jumătate a Ha A_2, precedând nemijlocit cele mai timpurii manifestări de tip „Gáva" (Teleac-Mediaş) şi contribuind probabil chiar la geneza acestora. De altfel, un scenariu similar a propus cercetătorul amintit şi pentru zona de nord a Banatului, afirmând că *„se poate accepta şi o anumită participare genetică a grupei Susani la naşterea manifestărilor locale aparținând vastului şi uniformului complex cu ceramică neagră canelată (de tip Gáva-Holihrady-Mediaş), caracteristic zonelor bănățene în cea mai timpurie fază din prima*

1436 SZABÓ 1996, p. 55, Fig. 53/4, 7.

1437 Datare care ține seama îndeosebi de piesele de bronz din depozitul de la Fizeş, depus într-o urnă cu analogii în tumulul de la Susani (BOZU 1982; GUMĂ 1993, p. 169-170, pl. XXII).

epocă a fierului"[1438]. Desigur, evoluția respectivă ridică problema genezei locale sau a caracterului intruziv al culturii Gáva în Transilvania.

Spre sud de zona Deva-Simeria se remarcă o serie de descoperiri din Bronzul târziu. Acestea ridică încă unele probleme de datare şi încadrare culturală, dar le semnalăm în speranța că pe viitor vor beneficia de o mai mare atenție şi acuratețe în publicare, aşa cum e cazul celor de la Hunedoara-*Grădina Castelului*. Un castron cu lob ascuțit din acest sit[1439], cu analogii în descoperirile de la Susani[1440], ar putea indica şi o componentă a acestui grup în aşezarea de aici. Însă cel mai sigur elemente de racordare a descoperirilor hunedorene cu cele ale grupului Susani-Simeria îl constituie o cană cu o toartă decorată pe umăr şi corp cu caneluri dispuse în arcade între care se află o alveolă înconjurată de impresiuni circulare şi caneluri orizontale pe partea dinspre fund[1441] **(fig. 17/1)**. Cana îşi găseşte foarte bune analogii, atât pentru formă, cât şi pentru decor în descoperirile de la Susani[1442]. Datarea târzie a locuirii din epoca bronzului de la Hunedoara, care ar susține o posibilă contemporaneitate cu grupul Susani, este sprijinită şi de semnalarea unor elemente de factură Čaka între aceste descoperiri[1443]. Deocamdată atribuirea materialelor din Bronzul târziu este greu de realizat, cu atât mai mult cu cât în ultimele cercetări nu s-au luat în seamă şi vechile rapoarte publicate de T. Mariş. „Amalgamul" cultural-cronologic are o reflectare şi în evoluția pe verticală a depunerilor de la finalul epocii bronzului, în cercetările din anii 1996-1998 fiind pomenite două niveluri distincte atribuite epocii bronzului, dar materialul nu este şi prezentat diferențiat[1444]. T. Mariş atribuie descoperirile unor faciesuri târzii Wietenberg, Otomani şi Mureş, cu elemente de tip Čaka (greşit numite Coka)[1445]. I. Andrițoiu încadrează descoperirile în rândul celor de tip

---

1438 GUMĂ 1993, p. 170. Geneză pusă la îndoială de Valentin Vasiliev (VASILIEV 2004-2005, p. 10).
1439 Vezi LUCA 1999, p. 63, 112, pl. IV/16.
1440 GUMĂ 1993, pl. XX/9 (alți lobi identici, decorați, la pl. XX/5, 7-8).
1441 SÂRBU ET ALII 2005, fig. 4/5 în varianta electronică de pe www.cimec.ro.
1442 STRATAN, VULPE 1977, pl. 4/1; 5/4; 6/98; 7/13-22; 8/23-26, 29-32, 34-36, 38-39, 41-46, 48-49, 52-54; 23/188-189; 24/190-201; 25/204-205, 208. Elementul particular pentru cana de la Hunedoara e dat de grupele de caneluri verticale prezente pe buza interioară. Însă canelurile interioare, dispuse oblic, apar şi în cazul unei căni de la Susani (STRATAN, VULPE 1977, pl. 25/206).
1443 MARIŞ 1989, p. 258-259; KACSÓ 1990 b, p. 97, nota 56.
1444 LUCA 1999, p. 48, plan 2.
1445 MARIŞ 1989, p. 257-258; vezi şi KACSÓ 1990 b, p. 97, nota 56.

Wietenberg şi Otomani târzii[1446], pe când S. A. Luca le atribuie culturii Wietenberg, faza IV (în care s-ar resimţi influenţe Otomani) şi unui aspect ce prezintă afinităţi cu grupul Igriţa, dar pe care le încadrează în *„perioada de tranziţie de la epoca bronzului la prima epocă a fierului, aşa cum a fost ea definită de M. Gumă"*[1447].

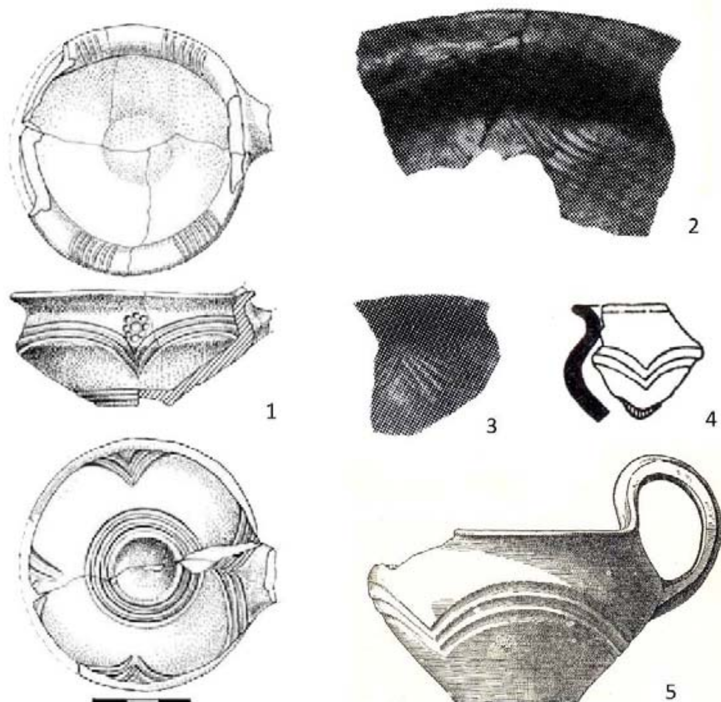

Fig. 17. Căni de tip Susani-Simeria de la Hunedoara-*Dealul Sânpetru* (1) Deva-*Viile Noi* (2-4) şi Periam (5) (după V. Sârbu et alii – 1; I. Andriţoiu – 2-4; M. Roska - 5)

La Hunedoara sunt documentate şi căni cu torţi supraînălţate bogat decorate, cu bune analogii în descoperiri datate în Bz D-Ha A. Astfel decorul format din caneluri oblice „pseudotorsadat" apare

1446 ANDRIŢOIU 1992, p. 29-30, 47, 54-56, 61, 22, pl. 45/8; 46/7; 47/3.

1447 LUCA 1999, p. 49, 64, pl. IV-V, cu specificarea că, în niciun caz nu aşa a fost definită perioada respectivă de către Marian Gumă, decât pentru grupul Igriţa, care este posterior fazelor târzii Wietenberg şi Otomani! Corect ar fi fost ca autorul amintit să citeze şi cele două lucrări ale lui T. Mariş despre aceste săpături (MARIŞ 1989; MARIŞ 1992) în care sunt prezentate atât complexele, stratigrafia, planurile cât şi materialele (nu doar de epoca bronzului) descoperite în campaniile sale.

frecvent în cultura Velatice[1448], pentru decorul fin canelat dispus orizontal la baza torților[1449] având corespondențe în cazul unei căni publicată de la Şoimuş (jud. Alba)[1450]. Cele mai bune analogii le regăsim însă la răsărit de Carpați, în situri ale grupului Chişinău-Corlăteni[1451], dar şi în Banat, în necropola din Ha A de la Ticvaniul Mare, în cadrul „grupului" Ticvaniul Mare-Karaburma III (Cruceni-Belegiš)[1452]. Elementul comun între aceste grupe culturale şi, probabil, cele de la Hunedoara-*Grădina Castelului* este dat de aportul Cruceni-Belegiš II. Având în vedere datarea grupului Corlăteni-Chişinău, începând cu etapa Ha A_2[1453], dar şi a descoperirilor din Banat amintite la finele Ha A_1 şi prima parte a Ha A_2[1454] putem propune o datare a cănilor cu decor canelat de la Hunedoara în Ha A, foarte posibil, în etapa Ha A_2.

Deosebit de importantă în contextul Bronzului târziu sud-vest transilvănean sunt materialele de factură Čaka descoperite într-unul din complexele de la Hunedoara-*Grădina Castelului*, singurele de acest gen din Transilvania, relaționate, credem, foarte bine de T. Mariş cu cele central-europene care pătrund aici din aria culturii Velatice[1455]. Legăturile spațiului intracarpatic cu această din urmă cultură încep să prindă contur, de altfel, prin prisma descoperirilor discutate deja de la Aurel Vlaicu, Band, Cugir, Hunedoara, Oarda, Simeria, Şibot.

O descoperire care poate fi atribuită cu destulă siguranță Bronzului târziu este cea de la Ciulpăz-*Peştera Bulgărelu* (jud. Hunedoara), de unde este publicat un vas cu corpul globular, având buza evazată puternic, ornamentat pe corp cu caneluri înguste dispuse vertical combinate cu creste orientate similar[1456]. Forma, inedită pentru spațiul transilvănean, se apropie de cea a unor vase întâlnite în aria grupului Chişinău-Corlăteni[1457], iar decorul asociat între caneluri înguste verticale şi creste îl întâlnim în descoperiri din Bronzul târziu de la Doh

---

1448 PAULÍK 1962, pl. I/3, 7, 12; III/10, 16.
1449 LUCA 1999, p. 63, 113, pl. V/9-10.
1450 CIUGUDEAN 2004, p. 180, fig. 2/2.
1451 LEVIȚKI 1994 a, fig. 10/3-4 (Chişinău); 16/10 (Lucaşeuca); 26/8-9 (Mândreşti); 31/3-4 (Prăjeşti); 32/1-2 (Târpeşti); 35/2-4 (Petruşeni); 37/7 (Dănceni); 40/13-15 (Văratic); SAVA, LEVIȚKI 1995, p. 166, fig. 22/4 (Petruşeni - unde piesa este considerată mâner de polonic).
1452 GUMĂ 1993, pl. XXIV/3c; XXV/1b, 2b
1453 GUMĂ 1993, p. 176. Vezi divergența de opinii referitoare la începutul acestui grup, mai nou, la PARE 1998, p. 413.
1454 GUMĂ 1993, p. 178, fig. 10.
1455 MARIŞ 1989, p. 257-258; KACSÓ 1990 b, p. 97, nota 56.
1456 ROMAN, DIACONESCU 2004, p. 91, pl. VII/4; ROMAN 2008, p. 196, fig. CLXV/1.
1457 LEVIȚKI 1994 a, fig. 30/3, 6; 33/8; 62/4; 63/1, 4.

(jud. Sălaj)[1458], Valea lui Mihai (în grupul Cehăluţ[1459]) ori la Cerişor-*Peştera Cauce* (jud. Hunedoara)[1460]. Spre mediul Chişinău-Corlăteni ne îndreaptă şi tipul de răsfrângere a buzei vasului asociat decorului format din caneluri orizontale/faţetări pe interior, publicat de aici ca aparţinând primei epoci a fierului (Ha B_2-Ha B_3[1461]), dar specific pentru vasele bitronconice (chiupuri) din cadrul acestui grup[1462], unde regăsim o bună analogie formă-decor[1463]. Aici, ca şi în descoperirile cunoscute de la Sântana (jud. Arad)[1464] se transmit, probabil, prin intermediul culturii Cruceni-Belegiš II dinspre Banat[1465], dar le întâlnim şi ca un element specific ceramicii Gáva timpurii[1466]. În Transilvania apar în cazul vasului din Ha A de la Târgu Mureş[1467]. Un fragment de strachină tronconică cu buza invazată, atribuită de descoperitori primei epoci a fierului[1468], ar putea data din Bronzul târziu. Datarea descoperirilor ceramice de la Ciulpăz în Bronzul târziu este asigurată şi de prezenţa unui ac de bronz cu capul în formă de cârjă episcopală *(Hirtenstabnadel)*[1469], aflat în legătură cu etapa timpurie a câmpurilor de urne, ce se poate data în Bz D[1470] şi pentru care, în spaţiul intracarpatic, dispunem doar de o singură analogie, în Sălaj, la Porţ-*Corău*[1471]; o piesă similară de la Orşova[1472]. Încadrarea culturală a descoperirii este dificilă, dat fiind lotul foarte mic

---

1458 BEJINARIU ET ALII 2004, p. 113, pl. I/7. Fragmentul, atribuit grupului Cehăluţ, ar putea aparţine lotului de materiale de aici datate în Ha A.
1459 KACSÓ 1995 a, pl. X/1.
1460 LUCA ET ALII 2005, pl. XXXIV/4; ROMAN 2008, fig. CLXIV/4. Un vas cu corpul globular decorat cu creste verticale apare şi mediul tumular (KOVÁCS 1965, fig. 17/5).
1461 ROMAN, DIACONESCU 2004, p. 89-90, pl. VIII/3; ROMAN 2008, p. 194, fig. CLXVIII/3.
1462 LEVIŢKI 1994 a, p. 85, fig. 12/10, 12; 19/10; 23/4; 24/1-3; 28/1; 31/11; 32/17; 33/8; 34/8; 35/8; 41/10, 12; 43/7; 46/9; 62/1-3; PARE 1998, fig. 47/B 8.
1463 LEVIŢKI 1994 a, p. 85, fig. 23/5 = 62/2.
1464 RUSU ET ALII 1999, fig. 7/4.
1465 M. Gumă vorbea de un aport Ticvaniul Mare-Karaburma III la geneza grupului Chişinău-Corlăteni, integrând acest grup distinct de evoluţia culturii amintite în peisajul Bronzului târziu bănăţean (GUMĂ 1993, p. 176; vezi şi PARE 1998, p. 413).
1466 Vezi discuţia la PANKAU 2004, p. 96.
1467 PÂRVAN 1926, fig. 191, 240.
1468 ROMAN, DIACONESCU 2004, pl. VI/5 (în text lipseşe încadrarea materialului, dar se regăseşte în explicaţia, ce corespunde pentru pl. VII).
1469 ROMAN, DIACONESCU 2004, p. 91, foto 1-2. Piesa este descrisă şi încadrată greşit în rândul ácelor cu capul în formă de „S".
1470 ŘÍHOVSKÝ 1979 (tabel cu poziţia cronologică a ácelor, nr. 306).
1471 BEJINARIU 2005 b, p. 9, 24 (foto).
1472 POPESCU 1944, p. 128, Abb. 56/6.

de materiale găsit. De remarcat însă tipul de caneluri similar celor din aşezarea de Ha A de la Ciugud-*După Grădini*[1473].

Prin prisma descoperirilor cunoscute din judeţul Hunedoara se poate remarca „melanjul" cultural ce caracterizează acest spaţiu, cu aporturi pe de o parte venite din centrul Europei şi nord-vestul României, pe de altă parte, cu legături prin Ţara Haţegului cu zona Banatului. Din acest ultim teritoriu semnalăm un fragment ceramic descoperit într-o aşezare situată între Streisângeorgiu şi Strei-Săcel ornamentat cu caneluri fine dispuse în ghirlandă[1474], specific perioadei Ha A **(pl. 79/2)**. Deocamdată singulară pentru Ţara Haţegului, apariţia sa trebuie să se lege de grupele culturale din Bronzul târziu bănăţean.

***

Întrucât grupele culturale din perioada Hallstatt A din Transilvania sunt la nivelul de reprezentare prin câteva situri pentru fiecare manifestare în parte este greu de făcut aprecieri foarte exacte, în momentul de faţă. Excluzând descoperirile de tip Deva-Româneşti şi cele de tip Susani-Simeria (Deva-*Cimitirul Ciangăilor*, Deva-*Viile Noi*, Haţeg-*Grădişte*, Hunedoara-*Cimitirul Reformat* şi *Grădina Castelului*, Simeria-*În Coastă*, Cauce) a căror concentrare o remarcăm îndeosebi între cursul râurilor Strei şi Cerna, şi care ar putea forma, împreună, o singură manifestare culturală, cu două etape, datate preGáva; restul apariţiilor, puţine la număr, sunt dificil de atribuit din punct de vedere cultural.

Bronzului târziu II central-transilvănean i-ar putea fi atribuite şi mormintele de incineraţie de la Tg. Mureş şi Caşolţ, precum şi o serie de descoperiri de la Moreşti puse de K. Horedt pe seama unei influenţe a culturii mormintelor tumulare[1475].

Din nefericire, numărul complexelor din spaţiul discutat databile în perioada Ha A (sau Bz D/Ha A) sunt extrem de puţine pentru spaţiul central şi sud-vest transilvănean şi unele nepublicate corespunzător. Pot fi amintite aici cele două gropi de la Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*, alte două gropi semnalate la Aiud-*Microraion III*[1476], o groapă de la Alba Iulia-*Ampoi III*[1477], cel puţin un complex (considerat ritual) de la Hunedoara-

---

1473 POPA 1999 a, p. 118, pl. V/7-8.

1474 Material ce provine din vechea colecţie a Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane-Deva (nr. inv. 3652) (interior: cărămiziu; exterior: negru, cu suprafaţa lustruită; nisip; fin).

1475 HOREDT 1967 a, p. 42-43, 45, fig. 1/1, 4-5; HOREDT 1967 b, p. 141-142.

1476 CIUGUDEANU 1978, p. 40; RUSU, CHIŢU 1982, p. 33; CIUGUDEAN 1994 b, p. 60-61.

1477 CIUGUDEAN 1994 b, p. 61.

Grădina Castelului[1478], două complexe (gropi?) de la Sebeş-*Podul Pripocului*[1479], două gropi de la Uioara de Jos-*Grui*[1480], trei locuinţe de tip bordei[1481], o locuinţă de suprafaţă şi două vetre exterioare de la Simeria-*În Coastă*[1482]; dar şi alte structuri în cercetările recente (locuinţe, gropi - unele rituale)[1483], Vinţu de Jos-*Deasupra Satului* (o groapă rituală şi o locuinţă de tip bordei)[1484], Vlaha-*Pad* (cel puţin o groapă)[1485] şi posibilele locuinţe şi vetre de la Deva-*Viile Noi*[1486].

Un aspect ce dorim să îl evidenţiem, în legătură cu aceste complexe, este cel al prezenţei în majoritatea celor datate în perioada Ha A (sau Bz D/Ha A) a unor piese de bronz. Este cazul celor de la Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece* (un buton), Deva-*Viile Noi* (un ac şi o brăţară[1487]), Deva-*Cimitirul Ciangăilor* (un fragment de celt)[1488], Sebeş-*Podul Pripocului* (ac)[1489], Uioara de Jos-*Grui* (ac)[1490], Simeria-*În Coastă* (două pumnale[1491] şi un fragment de bronz[1492]), Vinţu de Jos-*Deasupra Satului* (un cuţit)[1493], Vlaha-*Pad* (un pumnal şi un fragment de sârmă de bronz)[1494] şi, se pare, şi Hunedoara-*Grădina Castelului*[1495]. La acestea se alătură piesele de

---

1478 MARIŞ 1989, p. 257 (cel cu materiale de tip Čaka); vezi şi KACSÓ 1990 b, p. 97, nota 56 (localizează descoperirea pe *Dealul Sânpetru*).
1479 HOREDT ET ALII 1967, p. 25.
1480 CIUGUDEAN 1994 b, p. 70-71.
1481 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 107; BASSA 1970, p. 225.
1482 ANDRIŢOIU 1992, p. 70, pl. 58/B.
1483 URSUŢIU ET ALII 2008, p. 280-281; URSUŢIU ET ALII 2009, p. 195; ŢUŢUIANU ET ALII 2010, p. 309.
1484 ANDRIŢOIU ET ALII 2004, p. 154, pl. XXI/15.
1485 STANCIU ET ALII 2005, p. 405; complexele din epoca bronzului sunt datate, mai recent, în etapele Bronz târziu II şi III (Bz. D-Ha A) (STANCIU ET ALII 2007, p. 393).
1486 ANDRIŢOIU 1992, p. 70.
1487 ANDRIŢOIU 1969, p. 44, fig. 8; ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 130.
1488 ANDRIŢOIU 1992, pl. 44/3, inclus la cultura Otomani.
1489 HOREDT ET ALII 1967, p. 25. Un alt ac de bronz cu capul îngroşat, decorat cu incizii în „schelet de peşte" provine din aceeaşi aşezare (ANDRIŢOIU 1992, pl. 72/24; ANDRIŢOIU 1993, pl. VIII/24; TOTOIANU 2001, p. 86, pl. 2/1).
1490 CIUGUDEAN 1994 b, p. 71, fig. 2/10.
1491 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 107; BASSA 1970, p. 225, 229. Una din piese este considerată greşit vârf de săgeată (vezi POPA 1999-2000, p. 77, pl. IV/12, 16).
1492 ANDRIŢOIU 1982-1983, p. 130. Alte obiecte de bronz ar putea aparţine locuirii din Bronzul târziu, între care se pare şi un fragment dintr-o turtă provin din cercetările recente (URSUŢIU ET ALII 2009, p. 195).
1493 ANDRIŢOIU ET ALII 2004, p. 154, pl. XXI/15.
1494 STANCIU ET ALII 2005, p. 405.
1495 Deşi Tiberiu Mariş nu aminteşte de piese de bronz în gropile sale de la Hunedoara-*Grădina Castelului*, Carol Kacsó, le semnalează pe baza unei informaţii primite de la autorul săpăturilor (KACSÓ 1990 b, p. 97, în care vorbeşte de „obiecte de metal").

bronz aflate în stratul de cultură al aşezărilor sau, cum e cazul la Aiud-*Microraion III*[1496] şi Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*, descoperirea unor depozite de bronzuri în perimetrul aşezărilor.

Debutul Bronzului târziu III credem că poate fi stabilit, în partea de sud-vest a Transilvaniei, până la râul Strei spre est, odată cu grupul Susani-Simeria şi cu apariţia unor elemente de caracter aşa-zise Bobda II (Cruceni-Belegiš), acestea din urmă reprezentând un nou impuls vestic, cu efecte notabile asupra restructurării etno-culturale din din acest spaţiu. I. Andriţoiu atrăgea atenţia, cu ceva timp în urmă asupra faptului că, explicarea fenomenelor culturale ce s-au derulat în sud-vestul Transilvaniei în perioada de trecere spre ceramica canelată, nu poate fi posibilă fără a lua în considerare şi participarea aspectului Bobda din Banat[1497]. În Banat acest grup (mai nou încorporat culturii Cruceni-Belegiš) este sincronizat, în mare parte, cu descoperirile de tip Susani[1498]. Depozitul *Cugir II* ilustrează cel mai bine aceste două componente (Susani-Simeria şi Bobda) relevând, totodată, o etapă mai târzie. Totuşi, H. Ciugudean înglobează ceramica din depozitul *Cugir II*, alături de cea de la Band (integrată de K. Horedt în cultura Velatice)[1499], în *grupul Cugir-Band*, grup plasat în Ha A (îndeosebi în Ha A_1), contemporan cu grupul Susani şi Lăpuş II[1500], manifestare care apare la M. Gumă sub denumirea de *grup Uioara-Cugir-Band*[1501].

Grupul Uioara de Jos a fost definit ca o manifestare înrudită cu grupul Igriţa şi încadrată în intervalul Bz D-Ha A[1502], deşi staţiunea eponimă a fost datată doar în Ha A_1[1503]. G. T. Rustoiu discută grupul Uioara de Jos în contextul Bronzului Târziu II, databil la finele Bz D şi începutul Ha A (Ha A_1), şi-i atribuie descoperirile de la Uioara de Jos-*Grui*, Alba Iulia-*Ampoi III*, Aiud-*Microraion III* şi Ciugud-*După Grădini*[1504]. Este posibil, dacă grupul va mai fi acceptat de către specialişti, ca el să acopere realităţi diferite de cele ale grupului Cugir-Band. Şi aici ne referim la materiale care au bune analogii curate în

---

1496 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 80-81, pl. 101-112; RUSU, CHIŢU 1982; CIUGUDEAN 1994 b, p. 60.
1497 ANDRIŢOIU 1978 a, p. 75.
1498 GUMĂ 1993, p. 104-105.
1499 Vezi HOREDT 1967 a, p. 45-46, 48, fig. 2/1-17.
1500 CIUGUDEAN 1994 a, p. 35, fig. 7; CIUGUDEAN 1994 b, p. 72-73, fig. 7; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 52; vezi şi BĂDĂU-WITTENBERGER 1996, p. 366.
1501 GUMĂ 1995, pl. XVII.
1502 CIUGUDEAN 1994 b, fig. 7 (tabel cronologic).
1503 CIUGUDEAN 1994 b, p. 72.
1504 RUSTOIU 2000, p. 168, fig. 2.

ceramica de tip Igrița (Uioara de Jos, Sebeş-*Podul Pripocului* şi *Dealu de Lut*, Vințu de Jos-*Podei*, poate Cioclovina?). Aceste descoperiri se comasează la periferia estică a ariei Susani.

Cât priveşte *grupul Cugir-Band*, acesta este singurul grup cultural definit pentru centrul şi o parte a sud-vestului Transilvaniei încadrat exclusiv în perioada Ha A (Ha A_1-Ha A_2) şi caracterizat prin utilizarea în decorul ceramic a striurilor realizate cu pieptenele pe partea inferioară a vaselor. Datarea recentă a depozitelor seriei Cincu-Suseni între mijlocul sec. XIII şi mijlocul sec. XI a. Chr.[1505], atribuite în centrul şi sud-vestul Transilvaniei grupului Cugir-Band, din care fac parte şi piesele de bronz şi aur depozitate în cele trei vase de la Cugir, asigură plasarea sa în intervalul cronologic pomenit[1506]. Dată fiind interferarea ariilor grupurilor Uioara de Jos şi Cugir-Band M. Gumă a folosit denumirea de *grup Uioara-Cugir-Band*[1507]. Un paralelism Noua – Cugir-Band - Uioara de Jos – Lăpuş II – Igrița – Gáva I propune Ch. Pare, dar acesta este forțat, cel puțin în direcția sincronismului Noua-Gáva[1508]. Contemporaneitatea Lăpuş I - Cugir-Band, aşa cum o avansa ca ipoteză de lucru G. T. Rustoiu[1509] nu credem că poate fi luată în calcul. Asocierea fericită în cazul depozitului de la Cugir a pieselor de metal cu cele trei vase, dintre care două decorate pe corp în maniera *Kammstrich* indică o etapă mai târzie pentru acest grup transilvănean, aşa cum a fost, credem, bine plasat de H. Ciugudean în intervalul Ha A_1-Ha A_2, contemporan cu Lăpuş II[1510]. Descoperirea de la Vişinelu (jud. Mureş), unde a fost cercetat un mormânt, în inventarul căruia se găseau patru vase asemănătoare celor de la Band, însă fără ornamentație (Ha A_1)[1511] indică practicarea înhumației în aria grupului Cugir-Band. Între acest orizont al Bronzului târziu III şi Teleac I trebuie plasată prima etapă a locuirii şi depunerilor din situl de la Alba Iulia-*Recea (Monolit)*, despre care, recent, H. Ciugudean afirmă că *„reprezintă veriga de legătură între grupul Band-Cugir şi faza Teleac I, având elemente comune cu ambele"*[1512].

[1505] GUMĂ 1993, p. 157.

[1506] CIUGUDEAN 1994 b, p. 72, fig. 7 (tabel cronologic); CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 52.

[1507] GUMĂ 1995, pl. XVII. Grup cultural preconizat, dar nedenumit, de Valentin Vasiliev (VASILIEV 1996, p. 140).

[1508] PARE 1998, p. 423, Tab. 7.

[1509] RUSTOIU 2000, p. 164.

[1510] CIUGUDEAN 1994 b, p. 72-73, fig. 7 (tabel cronologic).

[1511] LAZĂR 1997 b, p. 507, fig. I/3-5. Alte descoperiri identice sunt semnalate de autor şi de la Iernut.

[1512] CIUGUDEAN 2009 a, p. 318; CIUGUDEAN 2009 b, p. 68.

Prin materialele prezentate ca specifice pentru cele două grupe publicate de H. Ciugudean, apare clara diferențiere a lor comparativ cu grupul Susani-Simeria. „Granița” culturală între Susani-Simeria şi Cugir-Band se situează undeva pe linia bazinului răsăritean al Streiului. Aşezarea prezentată de la Aurel Vlaicu împinge spre vest aria grupului Cugir-Band sigur până în partea de răsărit a județului Hunedoara. Deosebirea dintre cele două manifestări importante ale Ha A, atât în privința ceramicii, cât şi a ariei de răspândire trebuie căutată, cel mai probabil, în fondul distinct care participă la geneza lor din Hallstatt-ul A tranilvănean. Dacă grupele Deva-Româneşti şi Susani-Simeria ocupă vechea arie a grupului Balta Sărată, moştenind şi bogăția motivisticii de tip Balta Sărată şi Igrița, în schimb grupul Cugir-Band va ocupa vechiul teritoriu controlat de comunitățile de tip Gligoreşti ce încorporau şi elementul Noua, de la care moştenesc şi „austeritatea” decorului ceramic. Dacă acceptăm folosirea, în sens generic, a termenului de *orizont Sântana-Lăpuş II-Pecica-Susani*[1513] atunci putem extinde aria „stilului baroc” la un spațiu mai vast din partea vestică a României. În aria ocupată de sinteza de tip Gligoreşti şi grupul Cugir-Band decorul canelat cunoaşte puține modalități de expresie şi apare, ca element de noutate, decorul realizat cu pieptenele şi cel cu barbotina. Aceasta pare a fi, într-adevăr, o caracteristică a grupului Cugir-Band[1514], în care modul „baroc” de ornamentare, din tradiția bronzului „clasic” dispare, anunțând deja, prin forme, tehnici şi motive ceramica „hallstattiană”. Acestui ultim grup cultural îi pot fi atribuite descoperirile de la Cugir, Band, Vişinelu, Oarda, Aurel Vlaicu, Şibot.

În sprijinul unei evoluții locale în sensul unei epoci a fierului vin şi descoperirile din partea de nord-vest a Transilvaniei (zona Sălajului), unde la partea superioară a depunerilor grupului Cehăluț din stațiunile de la Cehei-*Misig*, Pericei-*Keller-tag*, Doh au apărut complexe ulterioare cronologic, dar şi diferite cultural, care prin analogiile prezentate încadrate în Bronzul târziu III (Gogâltan), sugerează o plasare a lor în Ha A_1-A_2. Alte complexe similare, datate în aceeaşi perioadă au fost descoperite în acelaşi areal la Zăuan-*Banffy-tag*, Zalău-*Valea Miții* şi, posibil, Nuşfalău-*Str. Mare, nr. 527*[1515]. Daniel Sana referindu-se la unele

---

1513 RUSU 1963, p. 189; HOREDT 1967 b, p. 150; VASILIEV ET ALII 1991, p. 97; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121; CIUGUDEAN, ALDEA 2005, p. 108.
1514 Vezi pentru acestea CIUGUDEAN 1994 a; CIUGUDEAN 1994 b.
1515 BEJINARIU, LAKÓ 1996, p. 18-19, pl. X-XI/1-2; BEJINARIU 2001 a, p. 158, 162, pl. VII/1-5; BEJINARIU ET ALII 2004, p. 115-118, pl. II/3-4; IV/4 (în această perioadă s-ar putea data şi fragmentul de la BEJINARIU ET ALII 2004, pl. I/7 cu analogii pentru decorul canelat în Ha

descoperiri Gáva de la Cehei le întrevedea o datare timpurie, în care lua în calcul şi o moştenire locală din partea grupului Cehăluţ[1516], lucru care atrage după sine, implicit, şi o datare a acestui grup mult mai recentă, pe care descoperirile actuale nu o lasă să se întrevadă. Aceeaşi situaţie de trecere a comunităţilor epocii bronzului către prima epocă a fierului este consemnată şi pentru nord-vestul României, în zona Careiului[1517]. Un fenomen identic de „hallstattizare" a comunităţilor locale, în cadrul unei evoluţii locale poate fi sesizat şi prin descoperirile din nord-estul Olteniei, în care regăsim aceeaşi asociere de „vechi" şi „nou", ultimul prezent prin străchinile invazate canelate/faţetate oblic sub buză şi ornamentul în ghirlandă[1518].

Sfârşitul epocii bronzului în Transilvania centrală şi de sud-vest este încă neclar. În legătură cu „umplerea" etapei Ha A_2 şi începutul propriu-zis al primei epoci a fierului observăm că se conturează două opinii principale, în funcţie de care „aşteptarea" specialiştilor se confirmă sau nu:

1. O migraţie nord-vestică a culturii Gáva, deja formată, în spaţiul intracarpatic.

2. Acceptarea unei evoluţii locale în Bronzul târziu care va da naştere, în interiorul spaţiului intracarpatic, culturii Gáva/orizontului Teleac-Mediaş.

În acest proces de restructurare culturală şi continuare a avansării elementelor vestice înspre centrul transilvaniei, grupul Susani-Simeria trebuie să fi jucat un rol important. Datarea grupului pe parcursul etapelor Ha A_1-Ha A_2 credem că trebuie văzută ca o ipoteză de lucru acceptabilă. Nu poate fi exclusă încetarea acestui grup în momentul în care apar în vecinătatea Teleacului şi la Teleac cele mai timpurii elemente de tip Gáva. Dacă grupul Susani-Simeria a avut un aport la geneza acestei culturi observaţia nu poate fi una chiar întâmplătoare.

Recenta etapizare propusă de către H. Ciugudean pentru Bronzul târziu, ce include şi evoluţia culturii Gáva până la faza sa Gáva III (echivalent cu Mediaş II şi aşa-numitul Teleac III a) se doreşte, sperăm, o racordare la sistemul cu care operează şi unii colegi din nord-vestul României şi nord-estul Ungariei. În această schemă se vorbeşte de un

---

A, la Ciugud şi Ciulpăz); pentru o datare Gáva timpurie a unor materiale descoperite la Cehei-*Misig* şi Şimleul Silvaniei-*Observator* se pronunţă Dan Sana (SANA 2006, p. 58-59, 62-63, pl. 8/4; 9/7).

[1516] SANA 2006, p. 63.

[1517] NEMETI 1990; BEJINARIU ET ALII 2004, p. 117-118.

[1518] PETRE-GOVORA 1995, fig. 1-5.

Bronz târziu II a (orizont Proto-Gáva), ce include manifestările Band-Cugir-Lăpuş II-Velatice-Vál I; în etapă următoare, Bronz târziu II b am putea vorbi în Transilvania şi de o fază Gáva I, precum la Alba Iulia şi Teleac[1519]. Revenind la această nouă încercare, ea nu arată decât că eforturile cercetătorilor români pentru a clarifica problemele genezei acestei culturi şi evoluția ei transilvăneană sunt disipate în mai toate direcțiile posibile, iar numitorul comun al discuțiilor este de prea puține ori acelaşi.

Dacă cei mai mulți dintre specialişti acceptă o migrațiune dinspre partea de nord-vest a României, susținută cu cele mai multe dovezi la ora actuală, cel de-al doilea punct de vedere începe să se contureze ca o posibilă alternativă în încercarea de explicare a începutului epocii fierului transilvănean. După C. Kacsó, cultura Gáva este, mai degrabă, rezultatul unei uniformizări culturale pe spații largi decât o deplasare de comunități Gáva[1520]. Pornind de la această premiză ar fi logic ca în Ha A_2 transilvănean să se contureze un orizont PreGáva care să îmbine atât caracteristicile grupelor anterioare locale din Ha A_1-Ha A_2 cât şi pe cele prezente în nivelurile timpurii de la Teleac (I) şi Mediaş (I). Descoperirea unor materiale de factură tipică Gáva, pe care le-am discutat mai sus, de la Sebeş-*Podul Pripocului* şi Şibot-*La Baltă*, aflate în ambianțe care *nu* sunt Gáva ar sprijini, mai degrabă, posibilitatea existenței unui fond local (Susani-Simeria târziu?) în etapa Ha A_2, în care apar, probabil ca importuri, elemente de tip Gáva I. Aici ar putea fi inserate şi materialele din primul orizont „canelat” de la Alba Iulia-*Recea*. Nu poate fi exclusă o contemporaneitate între aceste aşezări şi cele cu ceramică de tip Gáva, reprezentate în zona noastră de primul nivel de locuire de la Teleac.

Începuturile culturii Gáva în Transilvania sunt datate nu mai devreme de Ha A_2[1521], cel mai probabil însă Ha B_1[1522]. Datarea încă timpurie a ceramicii de la Reci înainte de Teleac I[1523] sau contemporan cu acesta[1524] nu face decât să complice problema pe marginea unor discuții deja lămurite[1525].

1519 CIUGUDEAN 2009 a, p. 332; CIUGUDEAN 2009 b, p. 70.

1520 KACSÓ 1997, p. 89.

1521 Pentru o posibilă datare a descoperirilor timpurii de la Teleac încă la finele Ha A_2, mai explicit la CIUGUDEAN, ALDEA 2005, p. 110; CIUGUDEAN 2009 a, p. 313-318; CIUGUDEAN 2009 b, p. 65-70.

1522 VASILIEV ET ALII 1991, p. 128 (tabel cronologic); VASILIEV 1997, p. 95; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121; VASILIEV 2004, p. 135.

1523 PARE 1998, Tab. 7.

1524 PANKAU 2004, p. 98.

1525 VASILIEV ET ALII 1991, p. 114, 117-118, 128 (tabel cronologic); VASILIEV 1994 b, p. 41-42.

Un element considerat specific fazei Gáva timpurii îl constituie decorul canelat de pe gâtul vaselor bitronconice, aşa cum este întâlnit constant în aşezarea de la Nagykálló[1526]. Vase de tip Gáva decorate cu caneluri la baza gâtului, sunt prezente însă în mai multe aşezări transilvănene, la Alba Iulia-*Recea*[1527], Cicău-*Sălişte*[1528], Ciceu-Corabia[1529], Dezmir[1530], în nivelul I de la Mediaş-*Cetate*[1531], Mediaş-*Gura Câmpului*[1532], Mediaş-*Baia de Nisip*[1533], Oarda-*Bulza II*[1534], Petreşti-*Groapa Galbenă*[1535], Şimleul Silvaniei[1536], Teleac[1537], Ţelna[1538]; aici poate fi inserată şi o descoperire de la Cluj, cartată de K. Horedt[1539]. Important este de precizat pe viitor poziţia cronologică şi culturală a vasului decorat cu caneluri pe gât şi proeminenţe-pereche pe umăr de la Târgu Mureş[1540], care sugerează o descoperire preGáva. Problema ridicată însă aceste descoperiri este cea a formelor pe care apar, cât de mult urcă pe gât canelurile, cât şi lipsa asocierii lor, pe acelaşi vas, cu alte elemente timpurii, cum ar fi tortiţele de pe gât sau proeminenţele hipertrofiate. Tipul de vase pe care apar aceste caneluri, ca şi modul lor de dispunere la baza gâtului, aduc însă mult mai bine cu descoperirile PreGáva din Ungaria de sud-est, de la Hódmezővásárhely-*Solt-Palé*[1541] şi Baks-

---

1526 KEMENCZEI 1982, fig. 3/8; 5/6; 10/1-2, 4-5.

1527 Sit cunoscut şi sub numele de Alba Iulia-*Monolit* (CIUGUDEAN 2009 a, p. 318, pl. VIII/5).

1528 WINKLER, TAKÁCS 1980, p. 46, fig. 24/1.

1529 VASILIEV, GAIU 1980, fig. 16/13, aşezarea fiind datată de autori în Ha B_3-Ha C (VASILIEV, GAIU 1980, p. 61).

1530 RUSU ET ALII 1977, pl. R 65 d/46.

1531 PANKAU 2004, pl. 2/2 (material stratigrafiat); 16/5; 20/6, 10; 21/5; 31/8 (material fără precizări stratigrafice exacte).

1532 PANKAU 2004, pl. 36/6, 8; 38/2; 43/8.

1533 PANKAU 2004, pl. 45/9.

1534 GHEORGHIU, LASCU 2001, p. 88, pl. I/1.

1535 POPA 2004, p. 64, pl. I/5.

1536 SANA 2006, pl. 8/1; 9/2.

1537 De aici sunt menţionate două fragmente ceramice decorate cu caneluri în partea superioară (CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 121), publicate apoi (CIUGUDEAN 2009 a, p. 318, pl. I/2, 8; CIUGUDEAN 2009 b, pl. I/8). Material inedit din cercetare de suprafaţă Daniel V. Sana (2000) **(pl. 84/2)**.

1538 Informaţii amabile Gligor Mircea.

1539 HOREDT 1967 a, p. 48, nota 22, harta 3.

1540 Vezi PÂRVAN 1926, p. 295, 305, fg. 191, 240; PANKAU 2004, fig. 7/4.

1541 SZABÓ 1996, fig. 43/4; 44/1. Aici apare şi un vas bitronconic, cu gâtul canelat şi prevăzut cu torţi (SZABÓ 1996, fig. 45/4); un vas cu gâtul canelat având pe umăr proeminenţe hipertrofiate canelate este publicat din aceeaşi zonă, de la Kiszombor (SZABÓ 1996, fig. 49/1).

Temetőpart[1542] decât cu cele din nord-est de la Nagykálló. Ne întrebăm, în acest context, dacă nu cumva pentru cele mai timpurii descoperiri Gáva din Transilvania centrală şi de sud/sud-vest (precum Teleac I, Mediaş I) trebuie căutată o legătură în zona Szegedului, decât în aria considerată, obsesiv, de geneză din nord-estul Ungariei de azi.

REINECKE	CRONOLOGIE		TRANSILVANIA CENTRALĂ	TRANSILVANIA DE SUD-VEST	
	RELATIVĂ	ABSOLUTĂ			
Bz. C	BRONZUL TÂRZIU I	1400 1300	WIETENBERG	WIETENBERG	BALTA SĂRATĂ
Bz. D	BRONZUL TÂRZIU II	1200	GLIGOREŞTI (Wietenberg – Noua - post Otomani)	GLIGOREŞTI (Wietenberg – Noua – post Otomani)	DEVA – ROMÂNEŞTI
Ha. A_1	BRONZUL TÂRZIU III	1100	CUGIR-BAND	CUGIR-BAND	
Ha. A_2		1000	GÁVA	GÁVA	SUSANI – SIMERIA
Ha. B_1	FIER I		GÁVA		

Tabel 1. Tabel cronologic cu evoluţia culturală a Bronzului târziu în Transilvania centrală şi de sud

Din cercetări de suprafaţă întreprinse în cuprinsul aşezării fortificate de la Teleac provine şi un interesant fragment ceramic. Acesta aparţinea unui vas bitronconic ars cafeniu-cărămiziu la interior şi negru la exterior, cu ambele suprafeţe puternic lustruite, ornamentat pe gât cu caneluri fine, subţiri, dispuse într-un registru orizontal sub care apar altele similare dispuse sub formă de ghirlandă. Registrul orizontal de caneluri se întrerupe, loc în care peretele vasului se îngroaşă, fapt ce sugerează existenţa unei proeminenţe sau a unei torţi **(pl. 84/2)**. O analogie perfectă pentru formă şi decorul din caneluri fine provine tot de la Teleac, din nivelul I (strat)[1543] dar şi de la Alba Iulia-*Recea (Monolit)*[1544]. Pentru decorul format din registrul orizontal întrerupt de

[1542] SZABÓ 1996, fig. 18/3.
[1543] VASILIEV ET ALII 1991, p. 92, fig. 32/12; CIUGUDEAN 2009 a, p. 318, pl. I/2.
[1544] CIUGUDEAN 2009 a, p. 318, pl. VIII/5.

proeminențe plasate sub buza vasului avem analogii la Cefa (jud. Bihor) într-o descoperire din Bronzul târziu[1545], iar întrerupt de o tortiță avem la Şuncuiuş-*Dealul Simionului* (jud. Bihor), datată în Ha A-eventual început de Ha B[1546]. Torți pe gâtul vaselor apar doar în descoperiri de tip Gáva timpurii, aşa cum se cunosc la Nagykálló[1547] sau Mezökovácsháza[1548]. Vase cu torți pe gât, decorate uneori cu registre simple de caneluri în dreptul torților apar în grupul Lăpuş[1549], în Gáva I, la Hódmezővásárhaly IV[1550] sau în cultura Kyjatice[1551]. O bună analogie o oferă însă un vas cu tortițe pe gât decorat cu aceleaşi registre ornamentale, ca şi în cazul fragmentului de la Teleac, descoperit în aşezarea fortificată de la Sântana[1552]. Din perspectiva datării timpurii a nivelului Teleac I, încă din etapa Ha A_2[1553], descoperirea prezentată îşi justifică prezența.

Din păcate urmele unor locuiri din Bronzul târziu III din imediata vecinătate a marii aşezări de la Teleac se pare că lipsesc, dar e probabil ca acestei perioade să-i aparțină materialele prezentate de I. Mitrofan de la Hăpria-*Cânechi*, despre care acesta spunea că se încadrează în *„epoca bronzului şi începutul primei epoci a fierului”* şi că lotul *„premerge celui cunoscut – pe teritoriul acestei comune – din întinsa şi bogata aşezare fortificată de la Teleac”*[1554].

Având în vedere analogiile oferite de materialul publicat de la Sântana (jud. Arad), ca şi poziția ce o ocupă în relație cu descoperirile datate în Ha A din sud-estul Ungariei şi apropierile cu Gáva timpurie din acest spațiu şi cel sud-transilvănean, nu este exclusă o geneză a „grupului Sântana” la formarea culturii materiale de tip Gáva din zona de vest a României aflată la nord de Mureş. Probabil aici poate fi plasat primul centru de putere a comunităților care vor înainta spre est pe cursul Mureşului. Faptul că la Sântana avem documentată prima mare aşezare fortificată datată mai timpuriu decât cele transilvănene, sugerează direcția de difuziune a ideii de fortificare devenită specifică interiorului arcului carpatic.

1545 CRIŞAN 1988, p. 353, pl. I/1.
1546 DUMITRAŞCU, CRIŞAN 1989, pl. LXI/1.
1547 KEMENCZEI 1982, fig. 10/1, 3, 5; KEMENCZEI 1984, pl. CXXX/1, 3-6.
1548 KEMENCZEI 1984, pl. CXXV/1, 5.
1549 KACSÓ 2001, fig. 20.
1550 SZABÓ 1996, fig. 22/1.
1551 KEMENCZEI 1984, p. 132, pl. CV/1; CVIII/5, 13.
1552 RUSU ET ALII 1999, fig. 7/15.
1553 CIUGUDEAN, ALDEA 2005, p. 110-111.
1554 MITROFAN 1964, p. 95-96, 101, fig. 4/1-13.

În concluzie, apreciem că imaginea noastră asupra realităților culturale din spațiul central şi sud-vest transilvănean va fi, desigur, mult mai coerentă în momentul în care anumite materiale vor fi prezentate, în legătură cu:

1. „Grupul Sântana”[1555] şi rolul său în transformările culturale de pe Mureşul inferior şi relația sa cu grupurile Igrița, descoperirile de tip Deva-Româneşti şi Susani-Simeria, precum şi cultura Gáva timpurie.

2. Evidențierea, precizarea şi delimitarea ariei ocupate de comunitățile Susani-Simeria în sud-vestul Transilvaniei cât şi stabilirea raportului lor cu grupul Cugir-Band.

3. Definirea perioadei Ha A_2 şi a grupelor culturale ce o însoțesc în Transilvania cât şi precizarea începuturilor culturii Gáva în această zonă[1556].

Până la rezolvarea acestor deziderate considerațiile elaborate în urma analizei descoperirilor pe care le-am supus atenției pot forma o bază de lărgire a discuției, rămasă, în bună parte, încă tributară cercetărilor din ultimele decenii.

1555 Pentru descoperirile de la Sântana, a se vedea HOREDT 1967 b, p. 148-150; RUSU ET ALII 1999. Materiale de tip Sântana sunt semnalate la Sântana (Sântana I-II) (HOREDT 1967 b, p. 148-150) şi Zădăreni (jud. Arad), din faza Sântana II (HOREDT 1967 b, p. 149, nota 62). Descoperirile de tip Sântana trebuie să se lege de cele din zona de sud-est a Ungariei, catalogate drept Gáva timpurii, aşa cum o indică descoperirile de la Hódmezővásárhely-Solt-Palé. De la Sântana este publicat un fragment ceramic dintr-un vas ce are pe umăr o proeminență deasupra căreia s-a realizat un decor sub formă de „brăduț” (RUSU ET ALII 1999, fig. 8/4 = 9/7 – ilustrează însă fragmentul ceramic invers), cu foarte bune analogii în această aşezare din Ungaria (KEMENCZEI 1984, p. 156, pl. CXXIV/1; SZABÓ 1996, fig. 45/4).

1556 O posibilă locuire cu ceramică de tip Gáva timpurie am prezentat-o recent de la Alba Iulia-*Str. Brânduşei* (POPA ET ALII 2004, p. 151, fig. 3/1-12). Deşi lotul de materiale este extrem de restrâns numeric, se detaşează câteva caracteristici care susțin o astfel de datare: prezența ceramicii barbotinate, discutată mai sus şi întâlnită frecvent în aşezările databile în Ha A din sud-vestul Transilvaniei; fragmentul de strachină evazată, cu marginea îngroşată la interior, cu analogii bune în aşezările Gáva I de la Nagykálló (KEMENCZEI 1982, fig. 3/7; 8/6; 9/13) sau PreGáva de la Baks-Temetőpart (SZABÓ 1996, fig. 17/14, 16); descoperiri similare în aşezarea fortificată de la Ciceu-Corabia, datate în Ha B_3-Ha C (VASILIEV, GAIU 1980, p. 58, 61, fig. 9/5, 14; 16/3, 15, 19; 17/11); decorul incizat format din linii vălurite asociat sau nu cu linii orizontale, ce apare pe trei fragmente ceramice, întâlnit frecvent în aşezarea Gáva I de la Nagykálló (KEMENCZEI 1982, p. 88, fig. 4/2; 5/8, 10, 12; 6/3; 7/9; 8/5, 8; 9/2, cu discuția asupra ceramicii de acest tip) în cele ProtoGáva de la Szentes-Szentlászló (SZABÓ 1996, fig. 7/1) şi Baks-Temetőpart (SZABÓ 1996, fig. 12/1-2, 5, 8, 10, 11-14, 17-19) ori în chiar în complexul de situri din care face parte şi descoperirea noastră, de la Alba Iulia-*Recea (Monolit)* (CIUGUDEAN 2009 a, p. 318, pl. VIII/4).

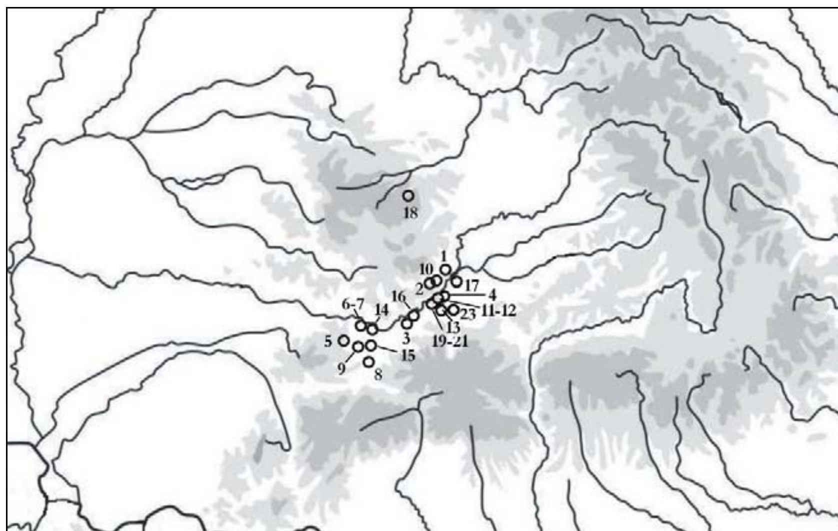

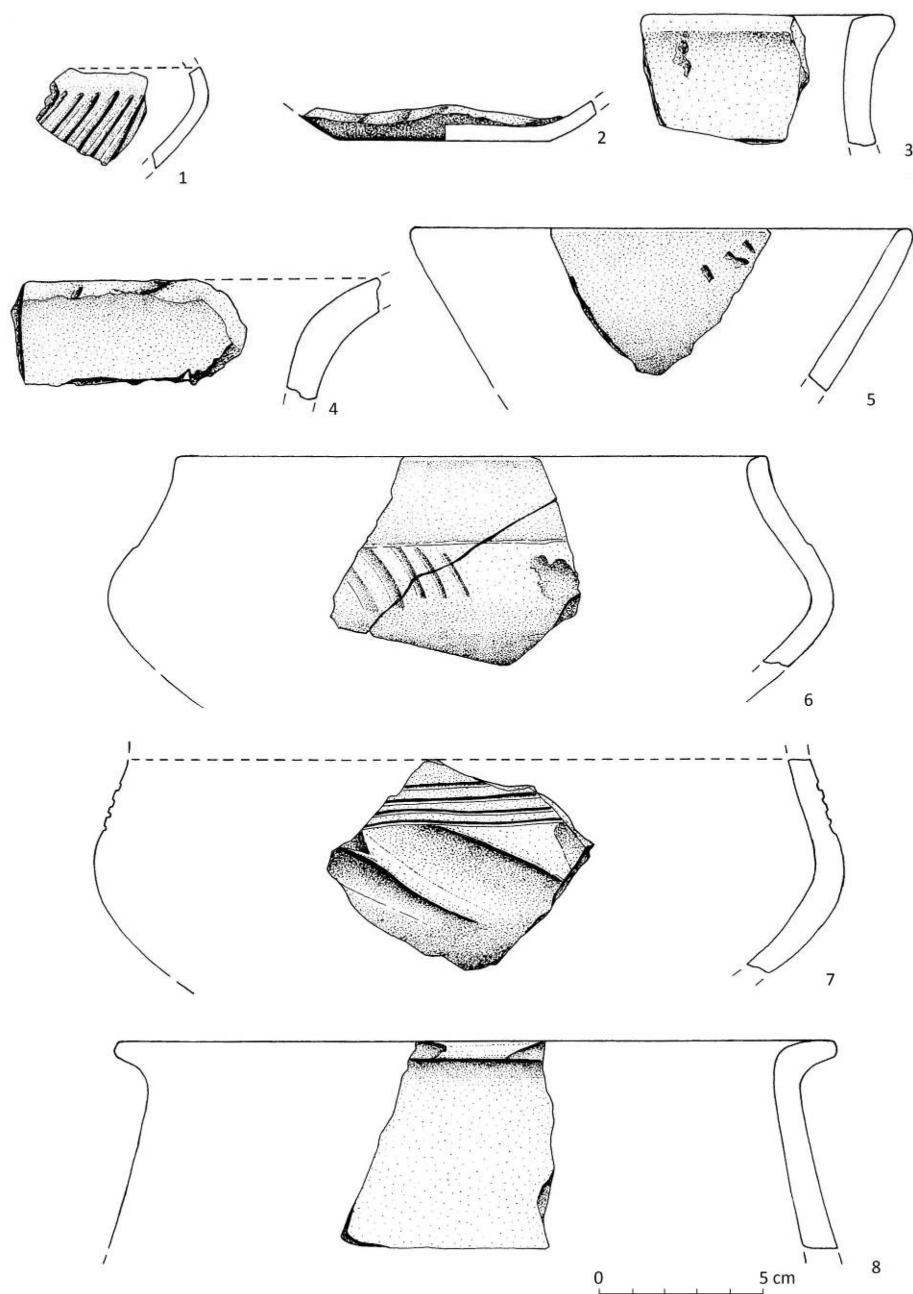
Fig. 18. Hartă cu aşezările din Ha A din centrul şi sud-vestul Transilvaniei

1. Aiud-*Microraion III* (jud. Alba)[1557];
2. Alba Iulia-*Ampoi III* (jud. Alba)[1558];
3. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece* (jud. Hunedoara)[1559];
4. Ciugud-*După Grădini* (jud. Alba)[1560];
5. Ciulpăz-*Peştera Bulgărelu* (jud. Hunedoara)[1561] (?);
6. Deva-*Cimitirul Ciangăilor* (jud. Hunedoara)[1562];
7a. Deva-*Viile Noi* (jud. Hunedoara)[1563];
7b. Deva-*Micro 15* (jud. Hunedoara);
8. Haţeg-*Grădişte* (jud. Hunedoara)[1564];
9 a. Hunedoara-*Cimitirul Reformat* (jud. Hunedoara)[1565];
9 b. Hunedoara-*Grădina Castelului* (jud. Hunedoara)[1566];

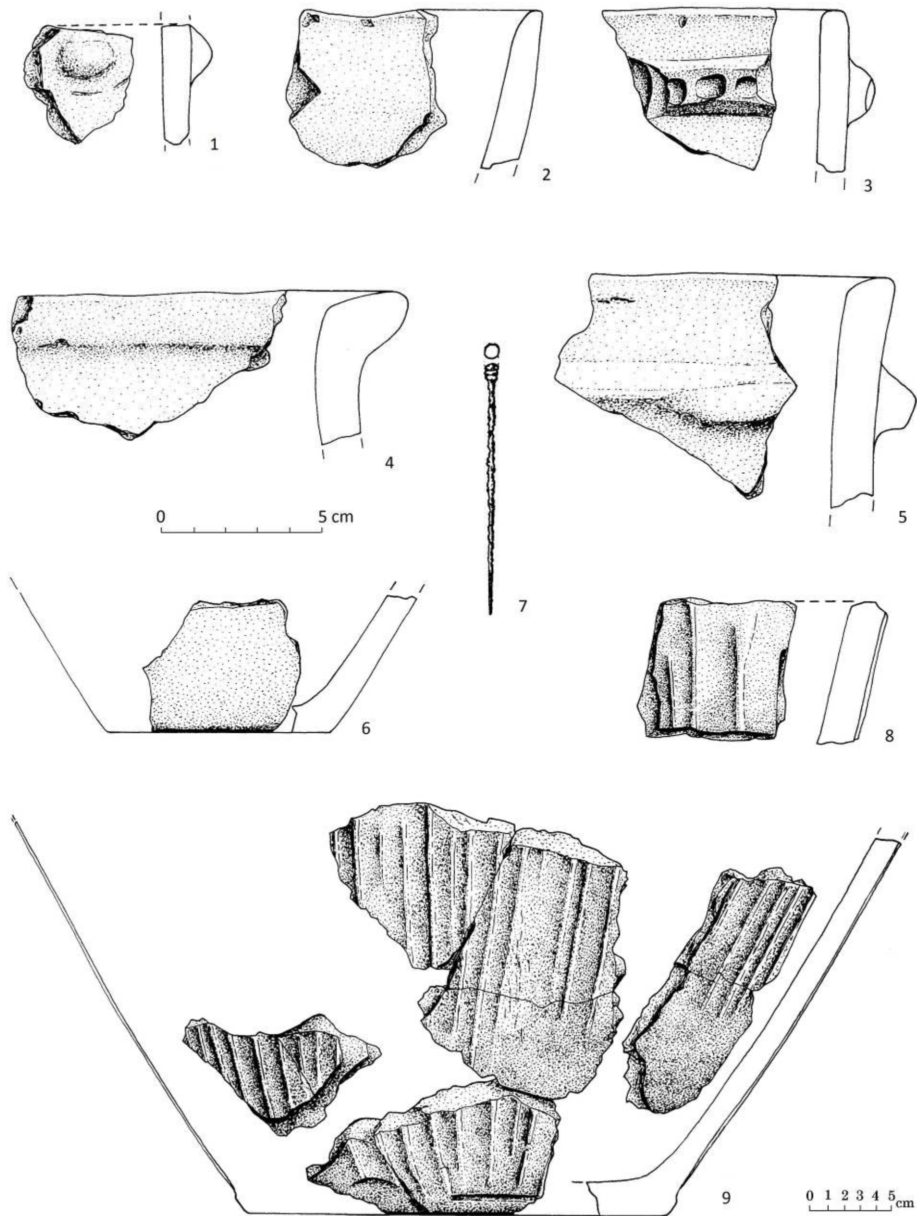
1557 CIUGUDEANU 1978, p. 40, fig. 2/2-3, 6-7; RUSU, CHIŢU 1982, p. 33; CIUGUDEAN 1994 b, p. 60-61, fig. 1.
1558 CIUGUDEAN 1994 b, p. 61-62, fig. 2/1-4.
1559 Inedit, în prezentul volum.
1560 POPA 1999 a, p. 112, 118, pl. IV; V/1-9.
1561 ROMAN, DIACONESCU 2004, p. 91, pl. VII/4; VI/5 (?).
1562 ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 50; ANDRIŢOIU 1992, p. 69-72, pl. 59/6, 11-12; 60/8; 61/4, 8; 62/7, 10, 12; KACSÓ 1995 a, p. 110, fig. 10; KACSÓ 1997, p. 90. Material inedit MCDR-Deva.
1563 FLOCA 1969, p. 15, fig. 9; ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 50; ANDRIŢOIU 1992, p. 69-72, pl. 59/1, 3-5, 7-9, 13-16; 60/1-3, 5-7, 9-11; 61/1-2, 5-7, 9-18; 62/1-4, 8-9, 11, 13-23; KACSÓ 1995 a, p. 110, fig. 10; KACSÓ 1997, p. 90.
1564 ANDRIŢOIU 1992, p. 69; KACSÓ 1997, p. 90.
1565 ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 50; ANDRIŢOIU 1992, p. 69; KACSÓ 1997, p. 90.

10. Miceşti-*Cigaşe* (jud. Alba)[1567];
11. Oarda-*Bulza* (jud. Alba)[1568];
12. Oarda-*Dublihan* (jud. Alba)[1569];
13 a. Sebeş-*Podul Pripocului* (jud. Alba)[1570];
13 b. Sebeş-*Dealul de Lut* (jud. Alba)[1571];
14 a. Simeria-*În Coastă* (jud. Hunedoara)[1572];
14 b. Simeria-*În Vie / Biscaria* (jud. Hunedoara)[1573];
15. Streisângeorgiu (jud. Hunedoara)[1574];
16. Şibot-*La Baltă* (jud. Alba)[1575];
17. Uioara de Jos-*Grui* (jud. Alba)[1576];
18. Vlaha-*Pad* (jud. Cluj)[1577];
19. Vinţu de Jos (Sibişeni)-*Deasupra Satului* (jud. Alba)[1578];
20. Vinţu de Jos-*Lunca Fermei* (jud. Alba)[1579] (?);
21. Vinţu de Jos-*Podei* (jud. Alba)[1580].
22. Loc necunoscut (probabil judeţul Alba)[1581].
23. Cut-*Valea Buturuzii* (jud. Alba)[1582].

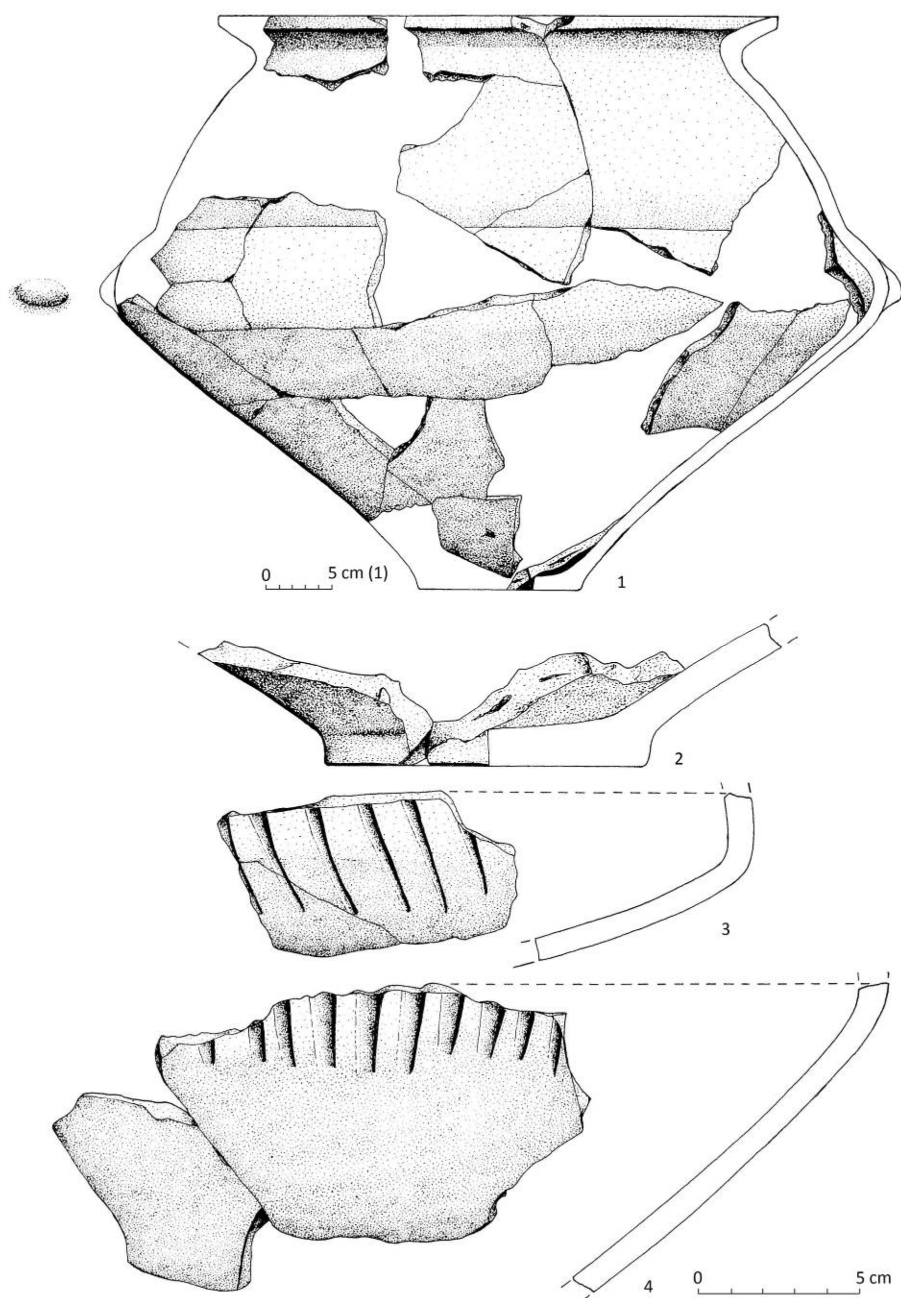
1566 MARIŞ 1989, p. 257-258; KACSÓ 1990 b, p. 97, nota 56; MARIŞ 1992, p. 52, fig. 1-2 (plan şi profil); LUCA 1999, p. 63-64, pl. IV-V. Autorii citaţi tratează distinct acest punct de cel anterior. Pentru a nu crea confuzii, deşi e vorba doar de o singură mare aşezare ce acoperă în Bronzul târziu şi *Cimitirul Reformat*, am optat pentru prezentarea lor separată.
1567 RUSTOIU 1999 b, p. 103, pl. V/3; com. Gabriel Liviu Bălan pentru săpăturile de salvare.
1568 RUSTOIU 2000, p. 161-175, pl. I-III.
1569 RUSTOIU 2001, p. 59, pl. VI/13; VII/14.
1570 HOREDT ET ALII 1967, p. 25, fig. 9/1-4; POPA, TOTOIANU 2001, p. 37-38, pl. 3/15.
1571 TOTOIANU 2001, p. 82-87, pl. 2.
1572 BASSA, MĂRGHITAN 1967, p. 105-108, fig. 1-2 (localizează iniţial aşezarea la Săuleşti); BASSA 1970, p. 225-231, fig. 1; 8/1-2; ANDRIŢOIU 1976, p. 396-397, fig. 3; pl. IV; V/1-7; ANDRIŢOIU 1986-1987, p. 50; ANDRIŢOIU 1992, p. 69-72, pl. 59/2, 10; 60/4, 12; 61/3; 62/5-6; KACSÓ 1995 a, p. 110, fig. 10; ANDRIŢOIU 1996, p. 224; KACSÓ 1997, p. 91.
1573 ANDRIŢOIU 1982-1983, pl. 1 A; 5/5.
1574 Material inedit.
1575 Inedit. Cercetări de teren I. T. Lipovan şi C. I. Popa.
1576 CIUGUDEAN 1994 b, p. 71-72, fig. 2/5-10; 3-4.
1577 STANCIU ET ALII 2005, p. 405; STANCIU ET ALII 2007, p. 393.
1578 ANDRIŢOIU ET ALII 2004, p. 154-157, pl. XX-XXII.
1579 GHENESCU ET ALII 2000, pl. X/1; POPA 2005, p. 168 cu referire la un fragment ceramic striat cu pieptenele pe parte inferioară a unui vas bitronconic. Revăzând materialul respectiv credem că acesta aparţine, mult mai probabil, perioadei de sfârşit a epocii bronzului.
1580 Inedit. Cercetări N. M. Simina.
1581 POPA 2003, p. 55, pl. I/9.
1582 Material inedit. Cercetări de teren Radu Totoianu **(pl. 99/9-10)**.

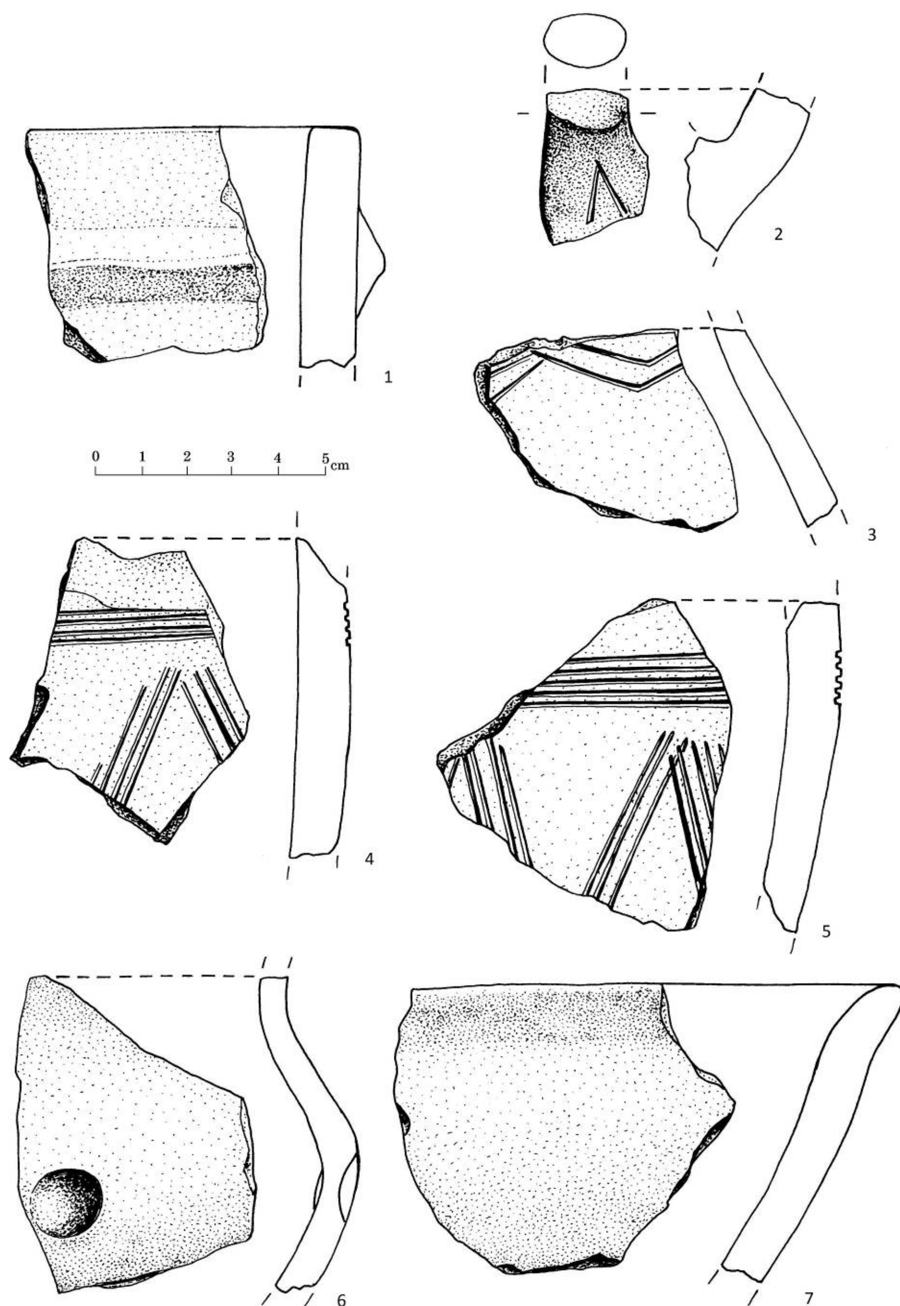
Pl. 46. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (Ha A) – *complexul A* (săpături K. Horedt)

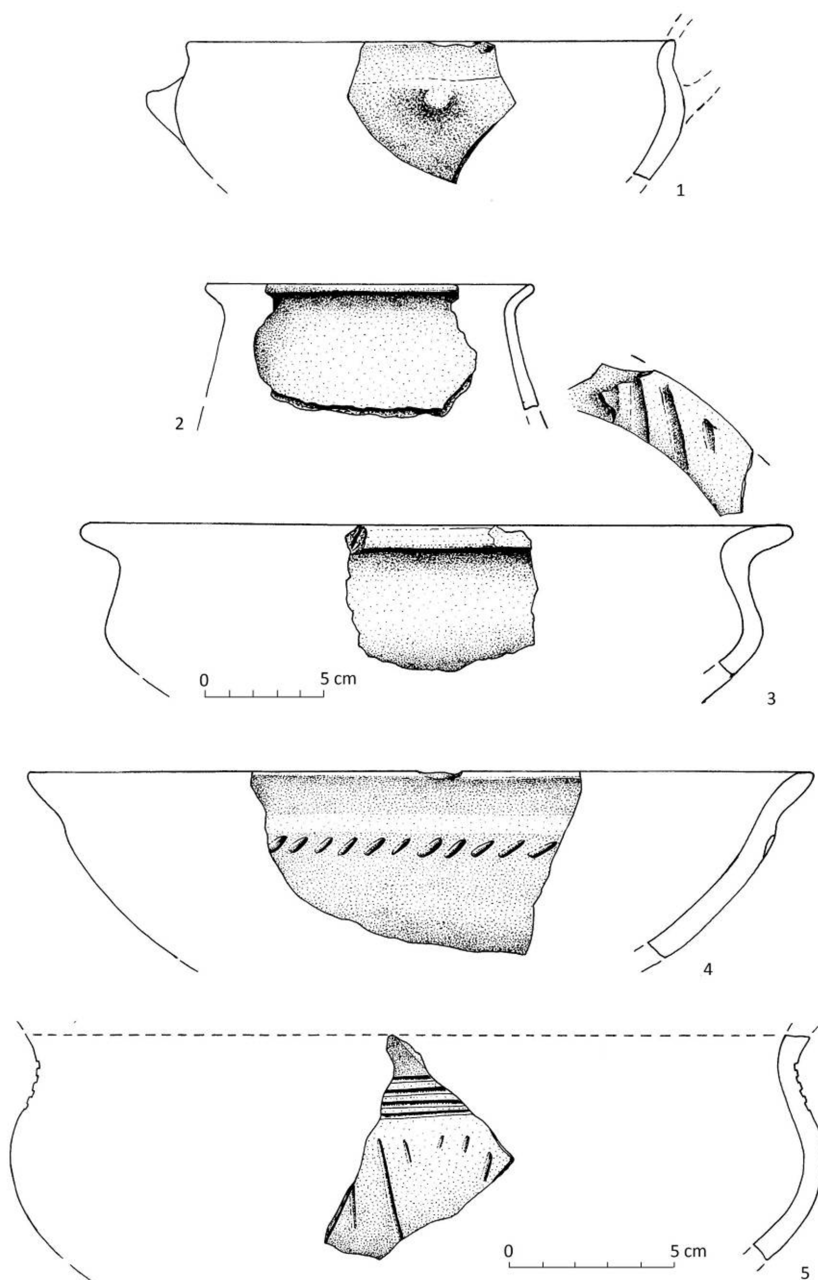
Pl. 47. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică (1-6, 8-9) şi ac de bronz (7) aparținând Bronzului târziu (Ha A) – *complexul A* (săpături K. Horedt) (7- după K. Horedt *et alii*)

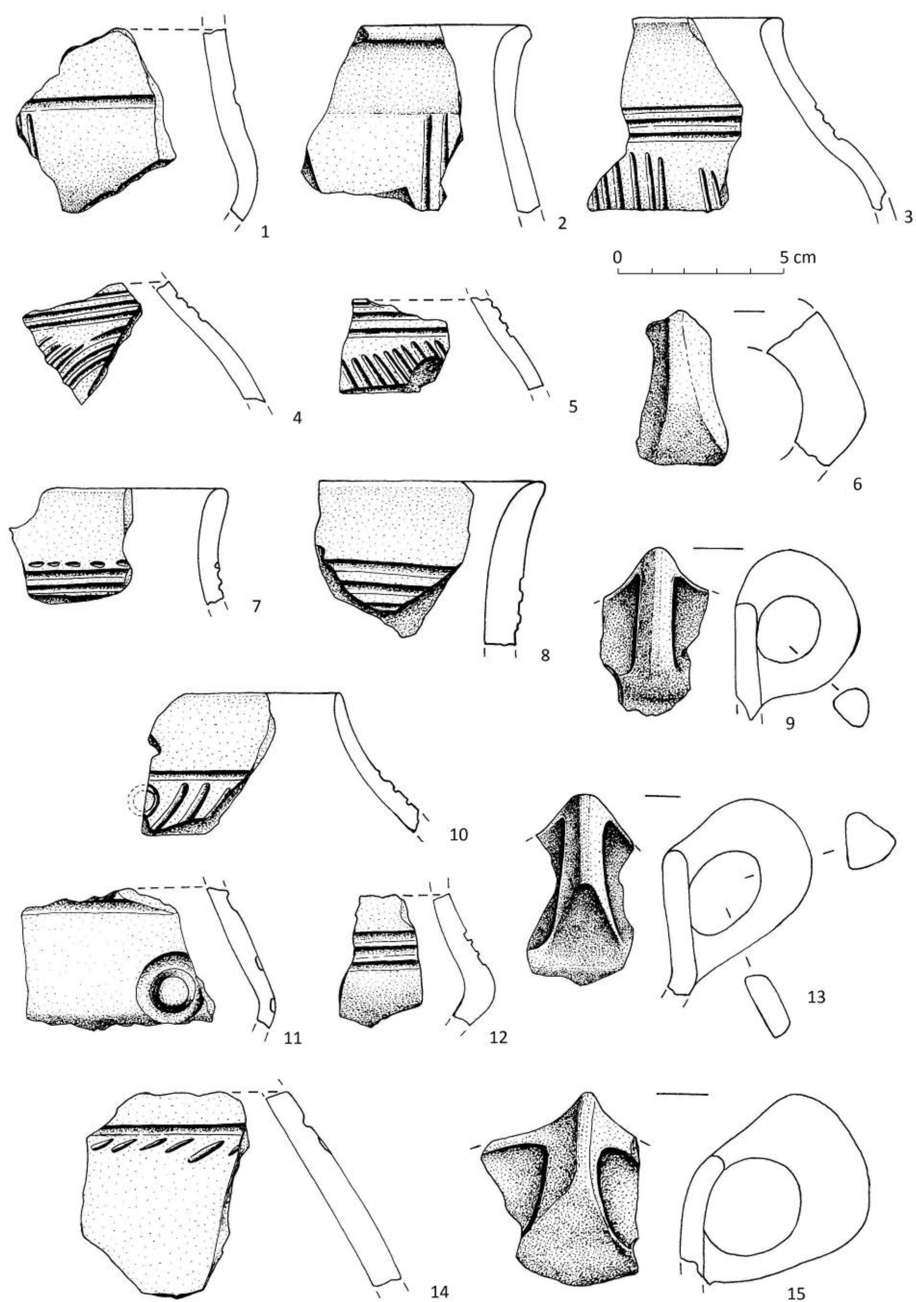
Pl. 48. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (Ha A) – *complexul B* (săpături K. Horedt)

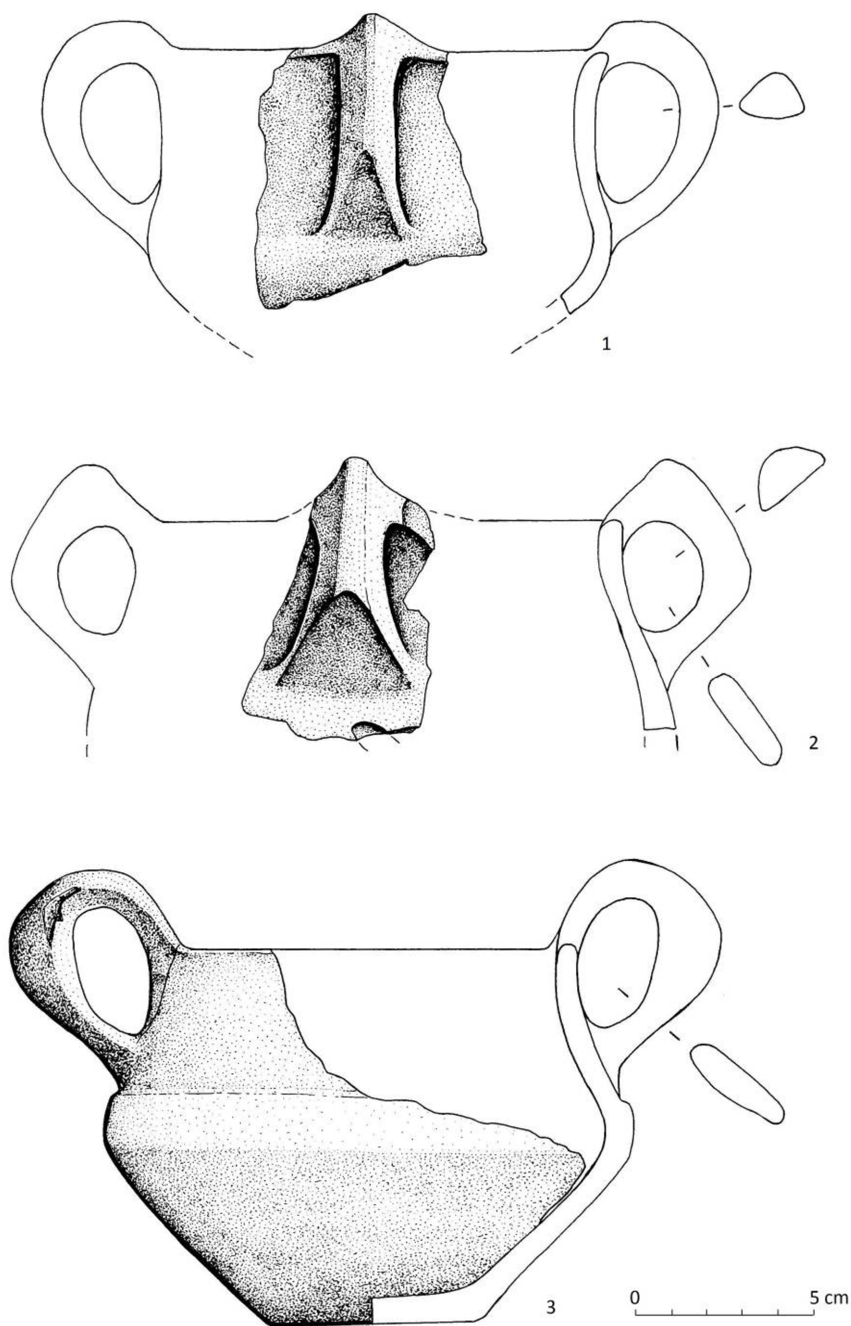
Pl. 49. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu (1-5, 7) şi primei epoci a fierului (6) (săpături I. Al. Aldea)

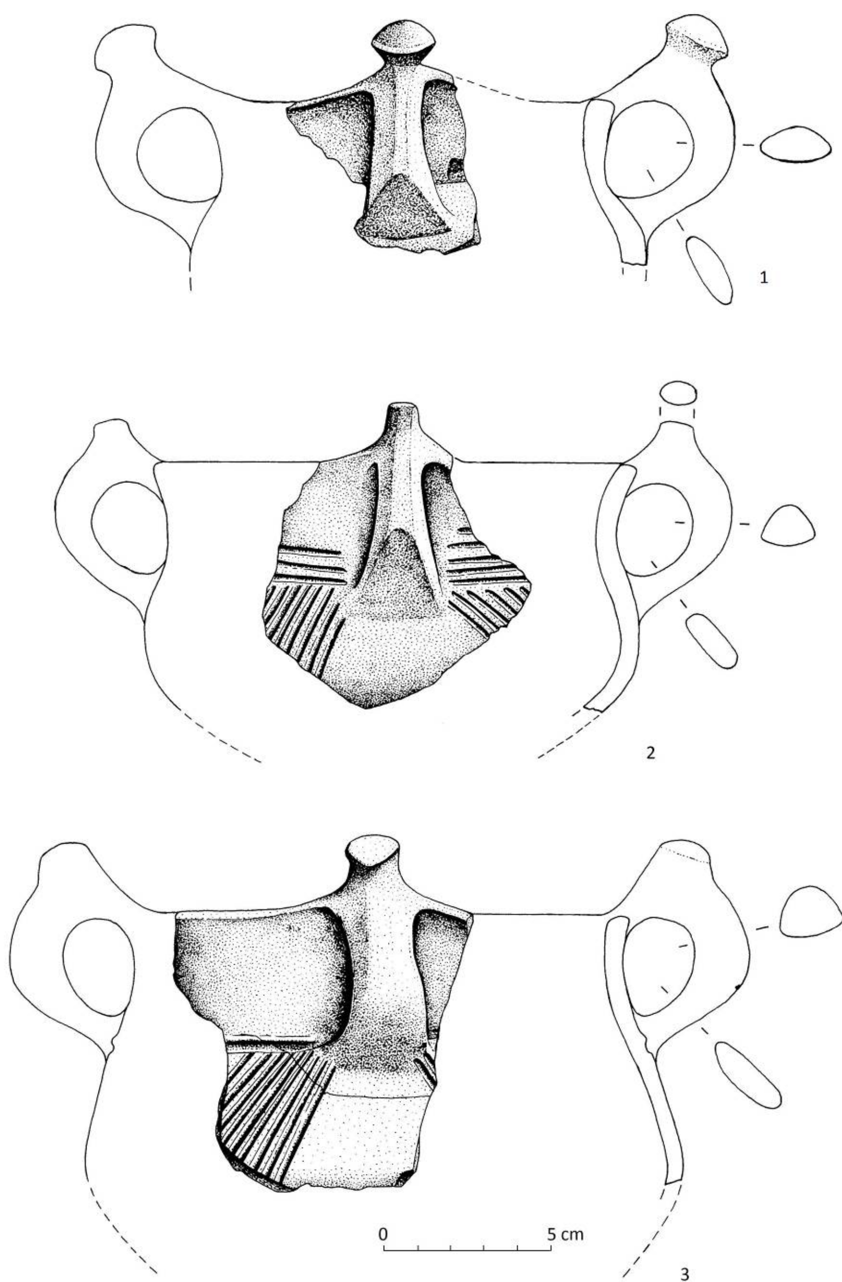
Pl. 50. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

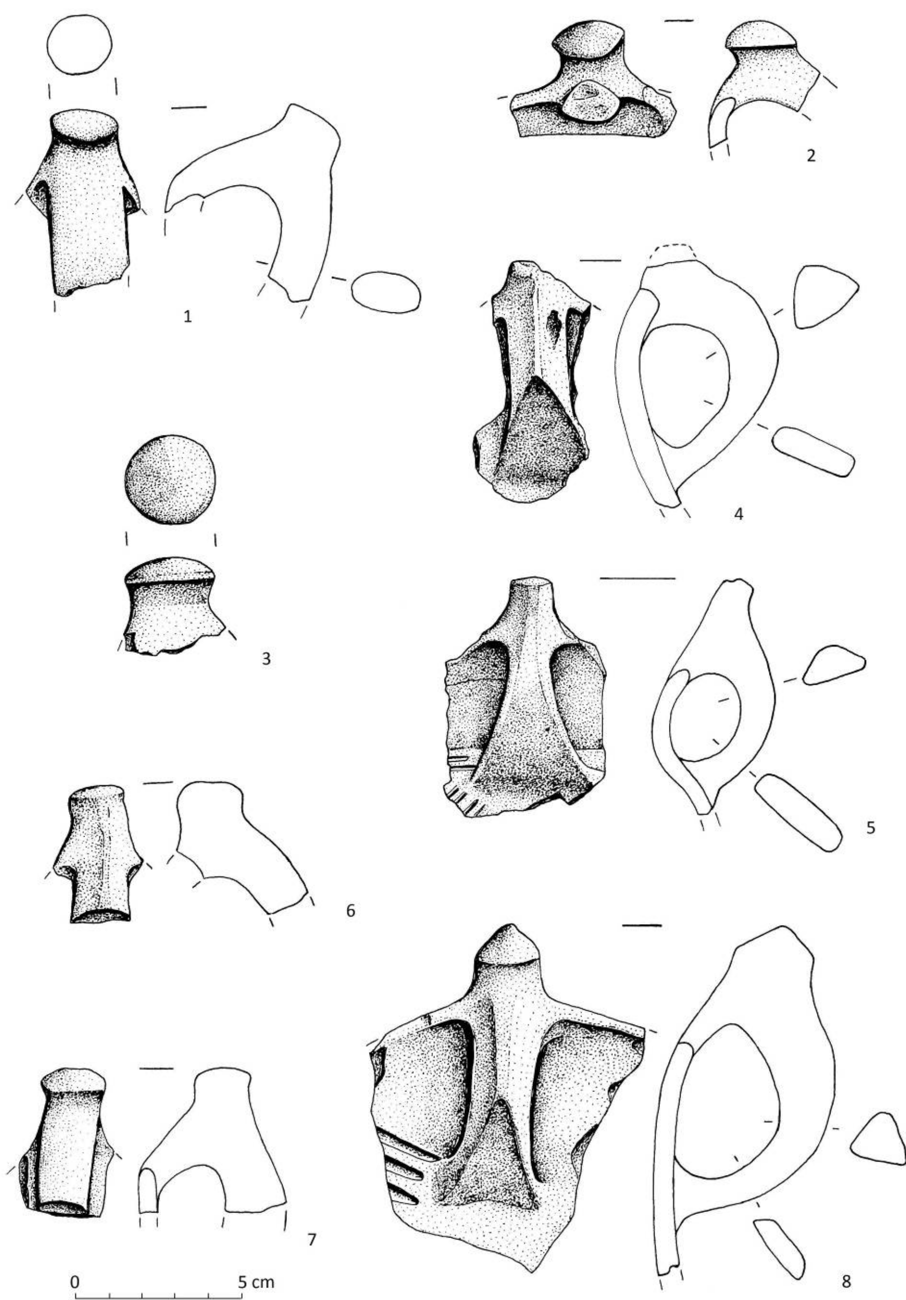
Pl. 51. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

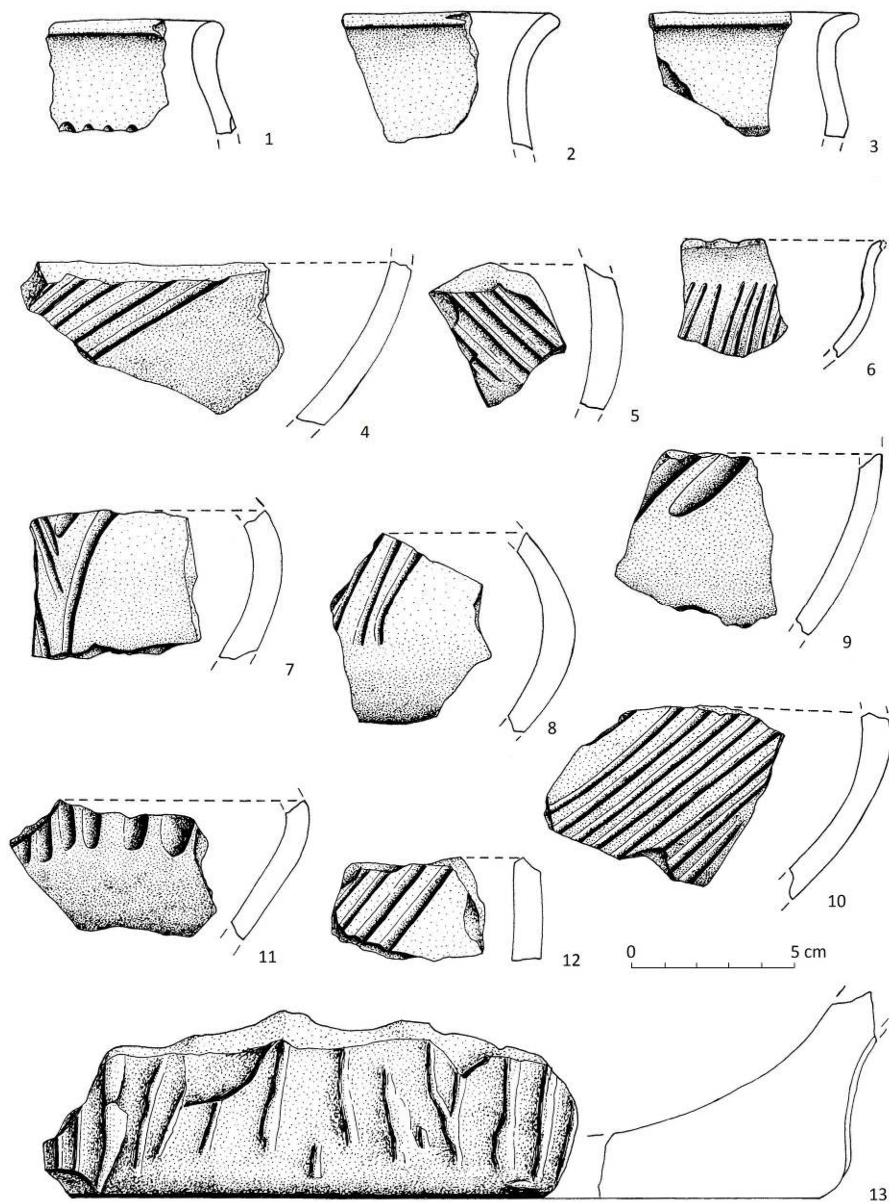
Pl. 52. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu (1-2) (săpături I. Al. Aldea); loc necunoscut (3)

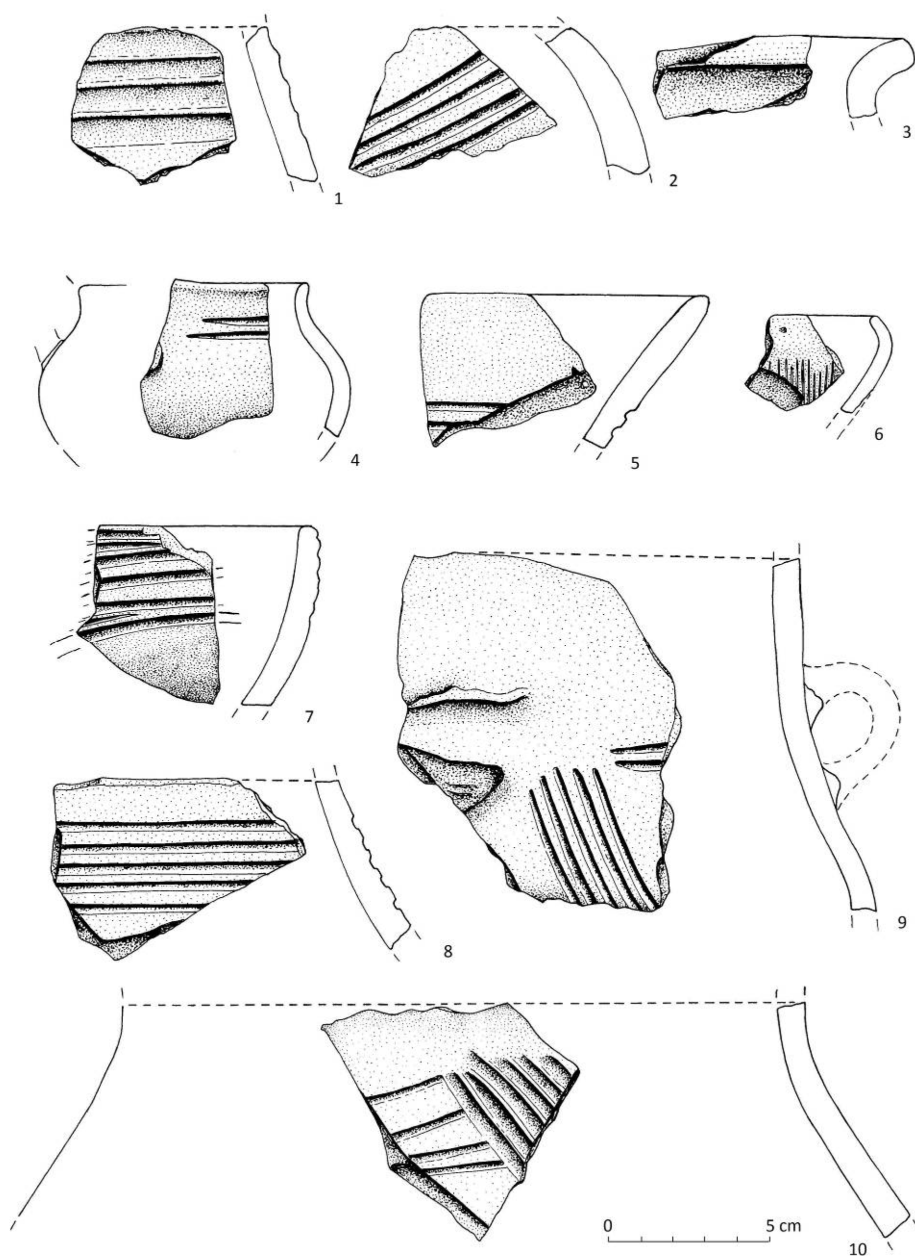
Pl. 53. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

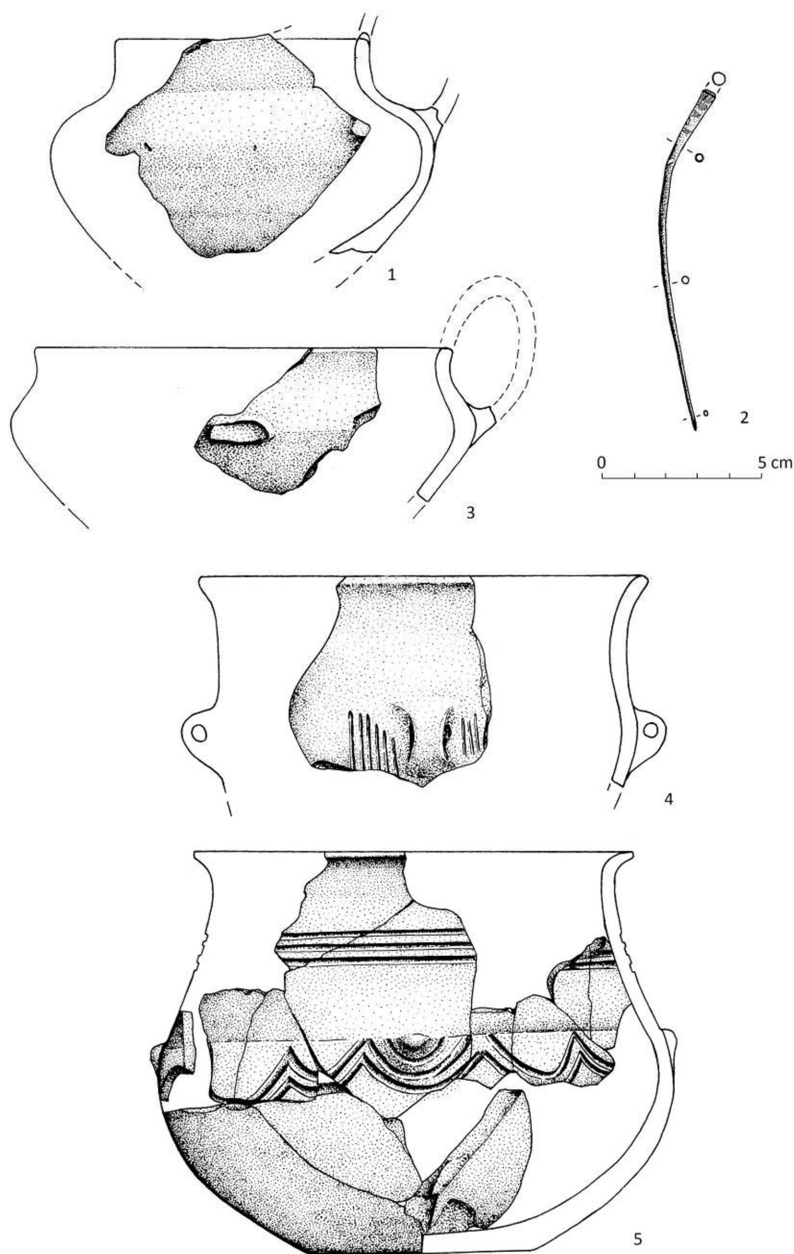
Pl. 54. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

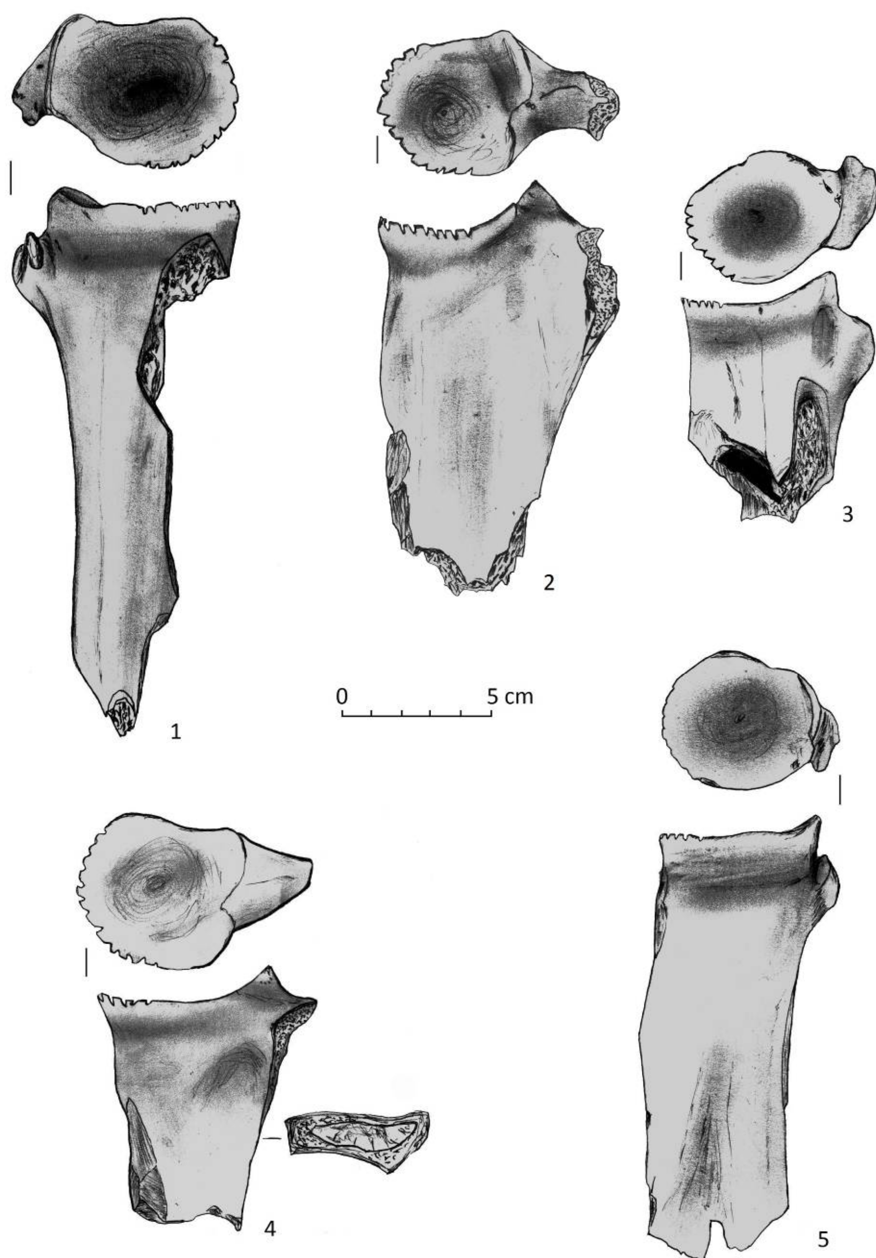
Pl. 55. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

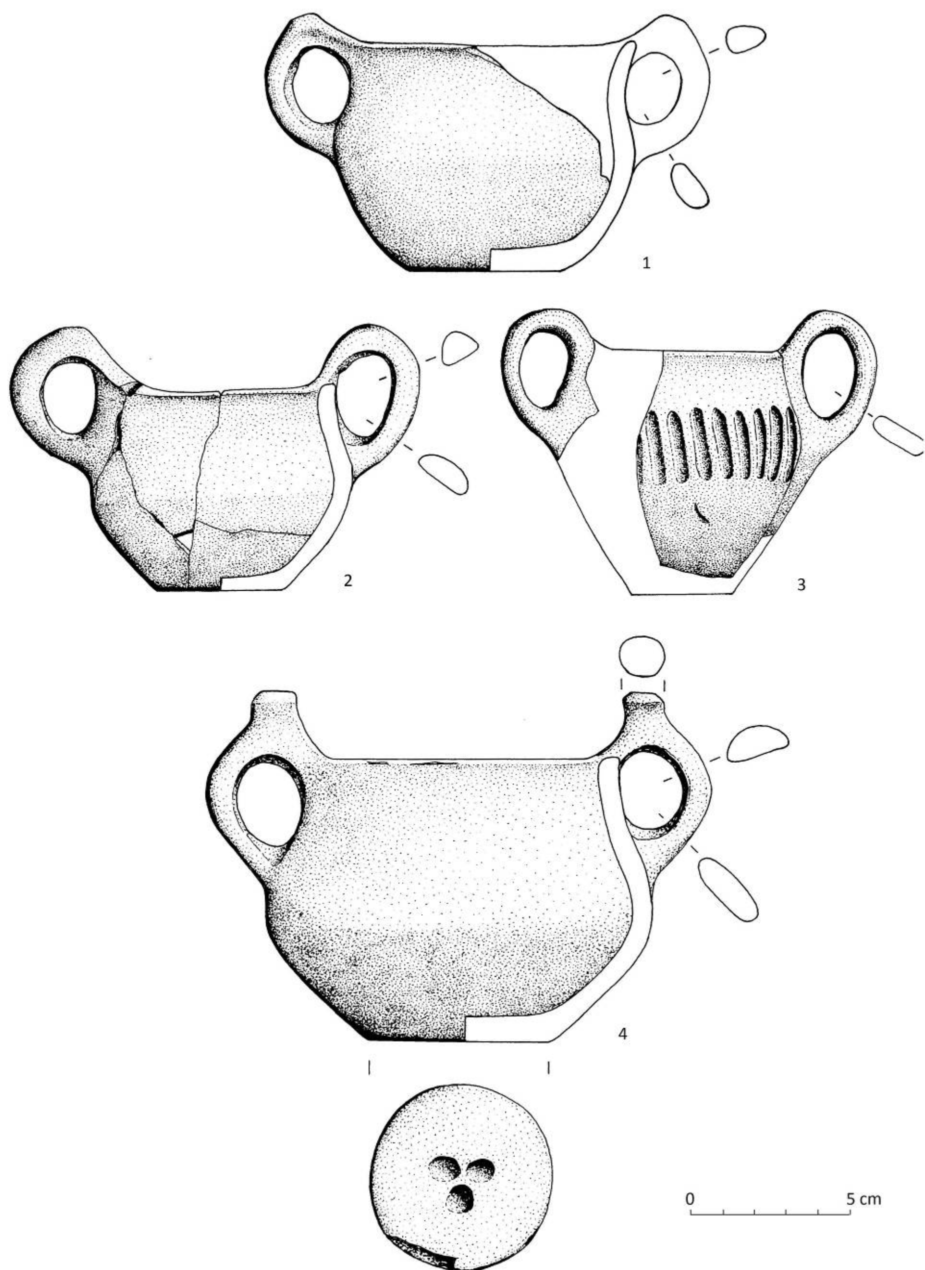
Pl. 56. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

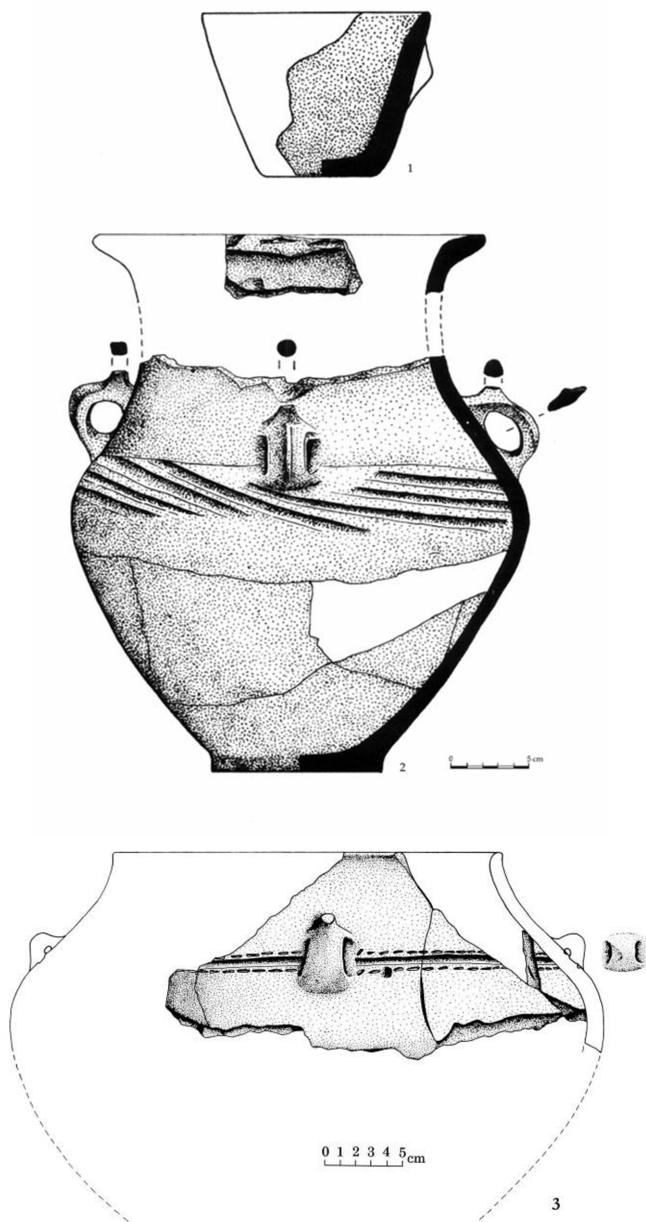
Pl. 57. Sebeş-*Podul Pripocului*. Ceramică (1, 3-4) şi ac de bronz (2) aparţinând Bronzului târziu; Sebeş-*Dealul de Lut*. Vas ceramic aparţinând Bronzului târziu (5) (săpături I. Al. Aldea)

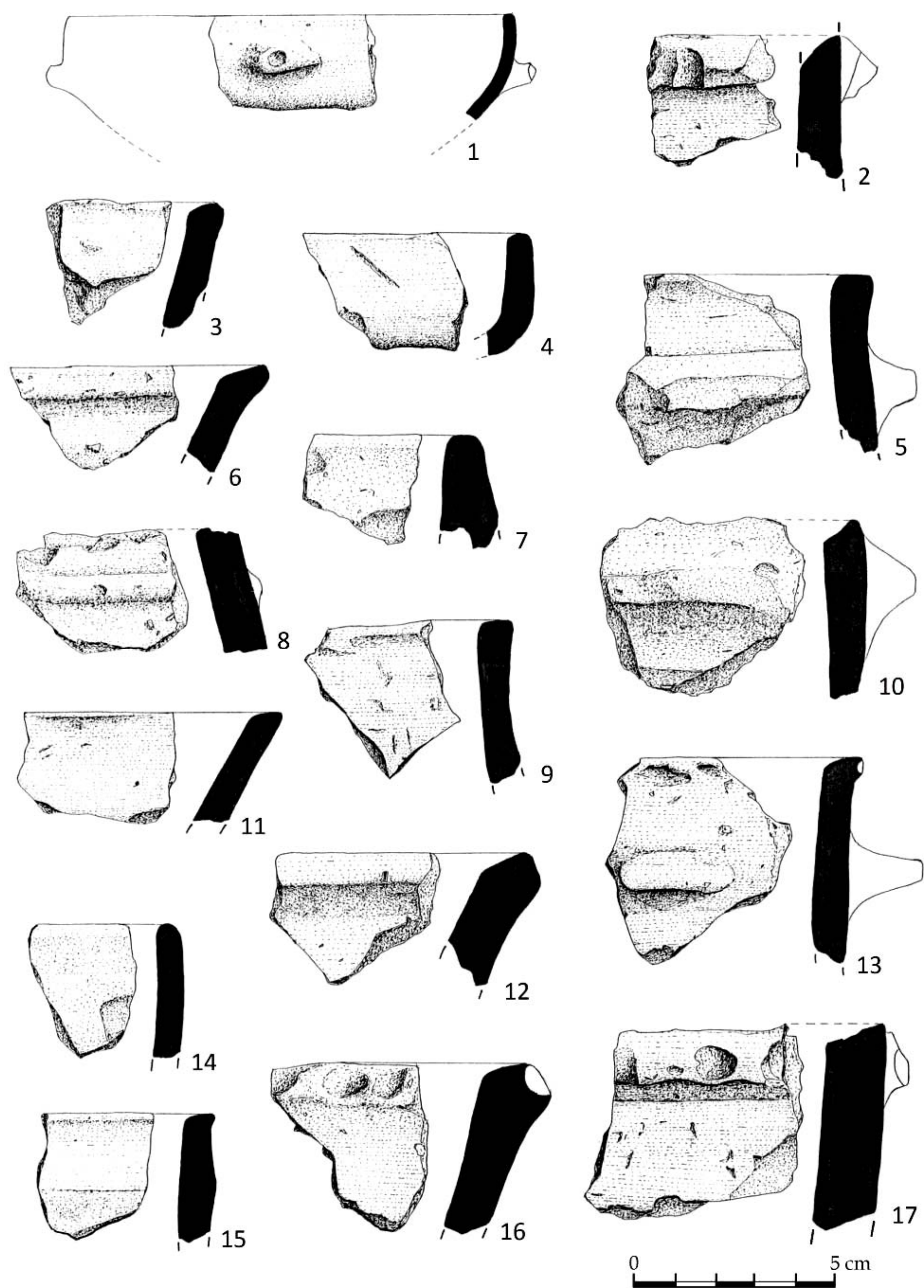
Pl. 58. Sebeş-*Podul Pripocului*. Omoplați crestați aparținând Bronzului târziu (săpături I. Al. Aldea)

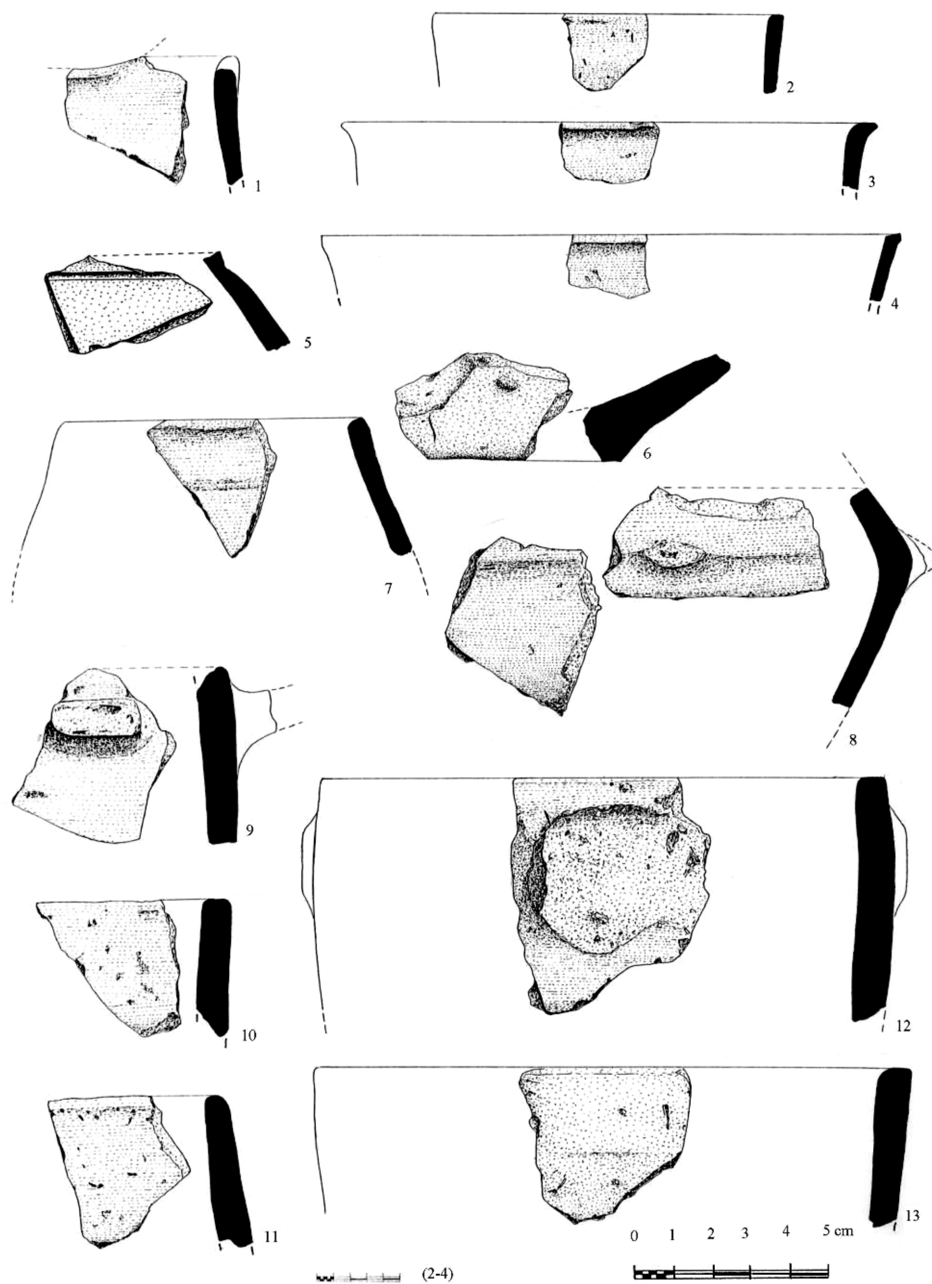
Pl. 59. Ceramică aparținând Bronzului târziu: Petreşti (3); locuri de descoperire nesigure (1-2, 4)

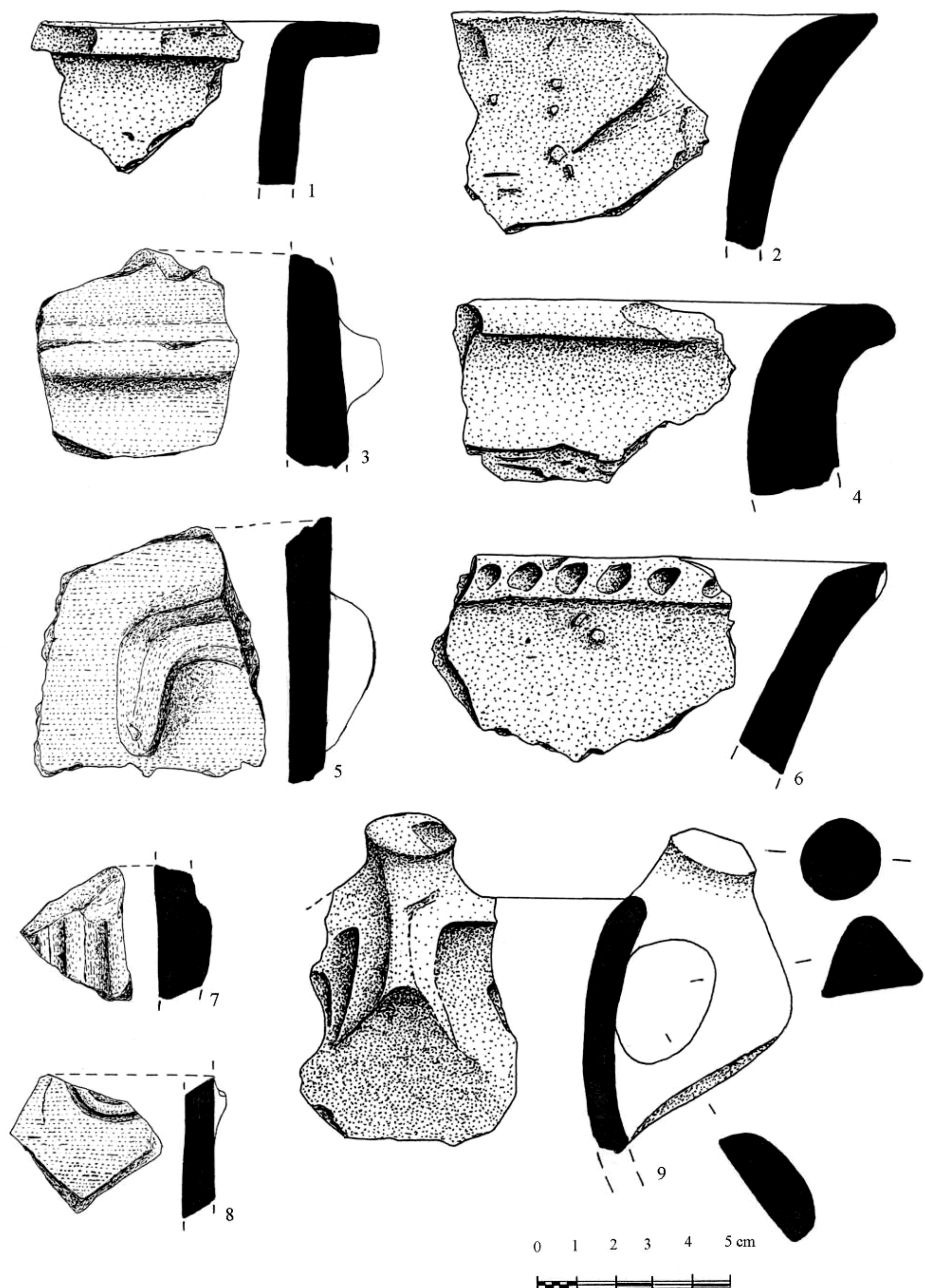
Pl. 60. Băcăinți-*Obreje*. Inventar funerar al unui mormânt de incinerație aparținând Bronzului târziu (1-2); Sebeş-*Podul Pripocului* – ceramică aparținând Bronzului târziu (vas cu toarte de tip Noua) (3) (săpături I. Al. Aldea) (1 – după I. Andrițoiu)

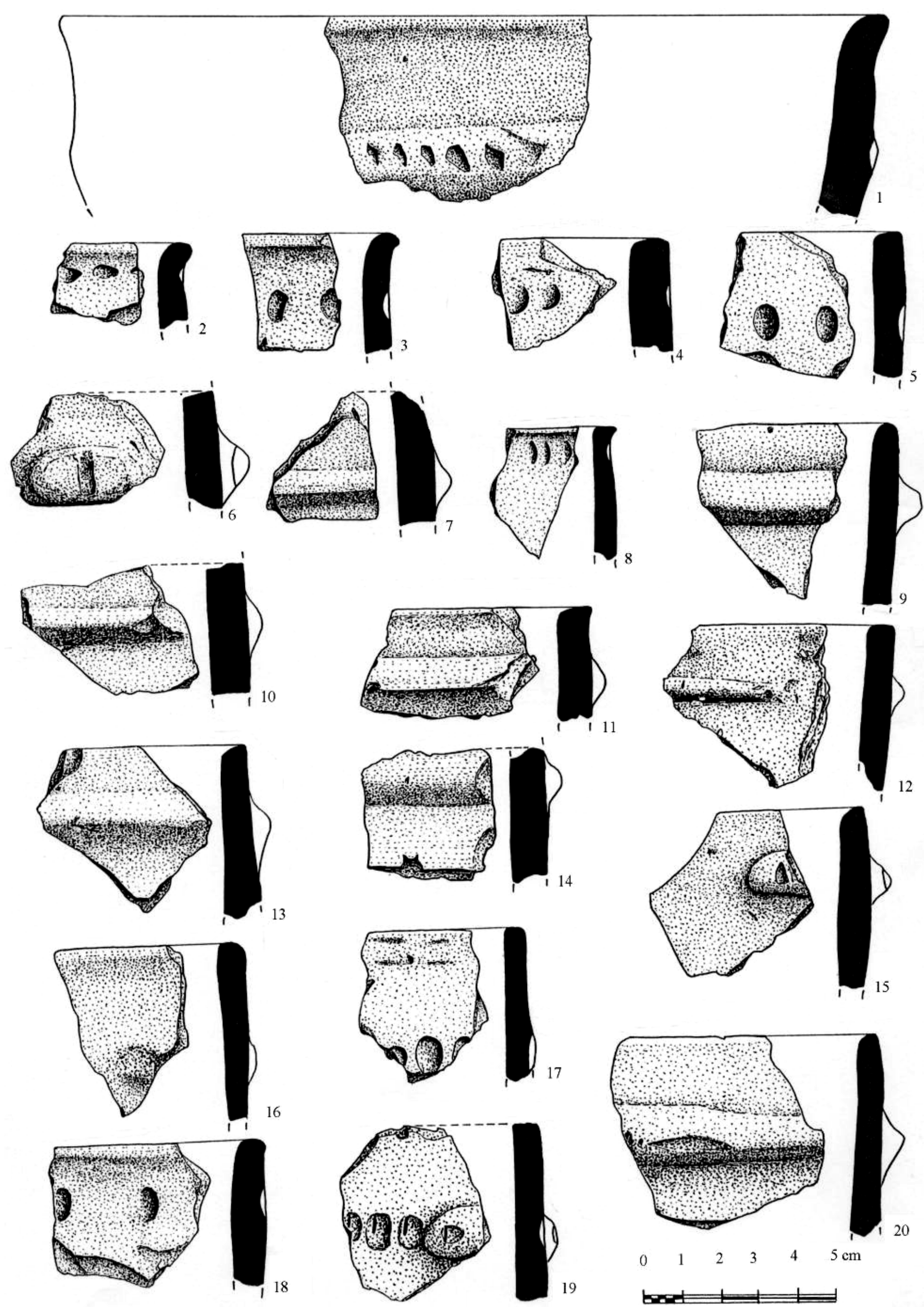
Pl. 61. Sărăcsău-*Obreje*. Ceramică aparținând Bronzului târziu

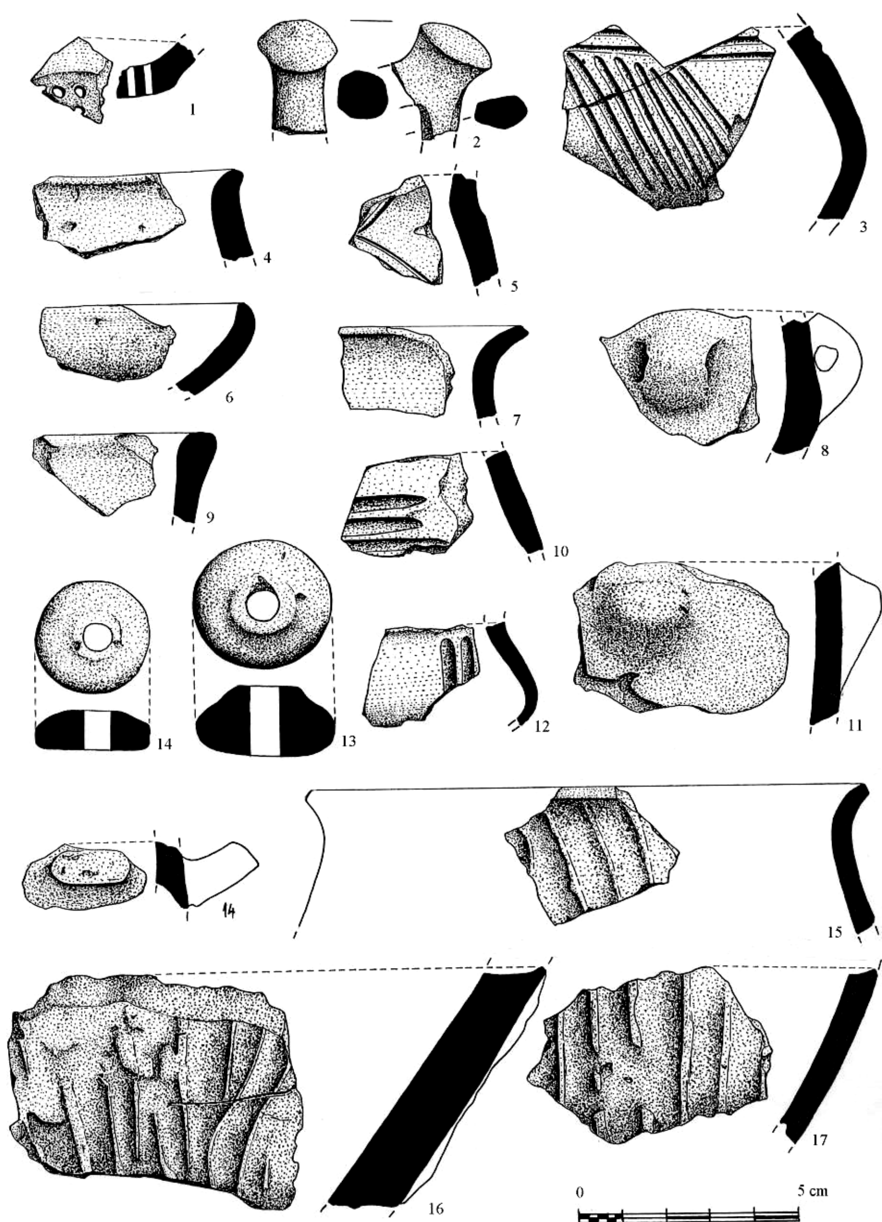
Pl. 62. Sărăcsău-*Obreje*. Ceramică aparținând Bronzului târziu

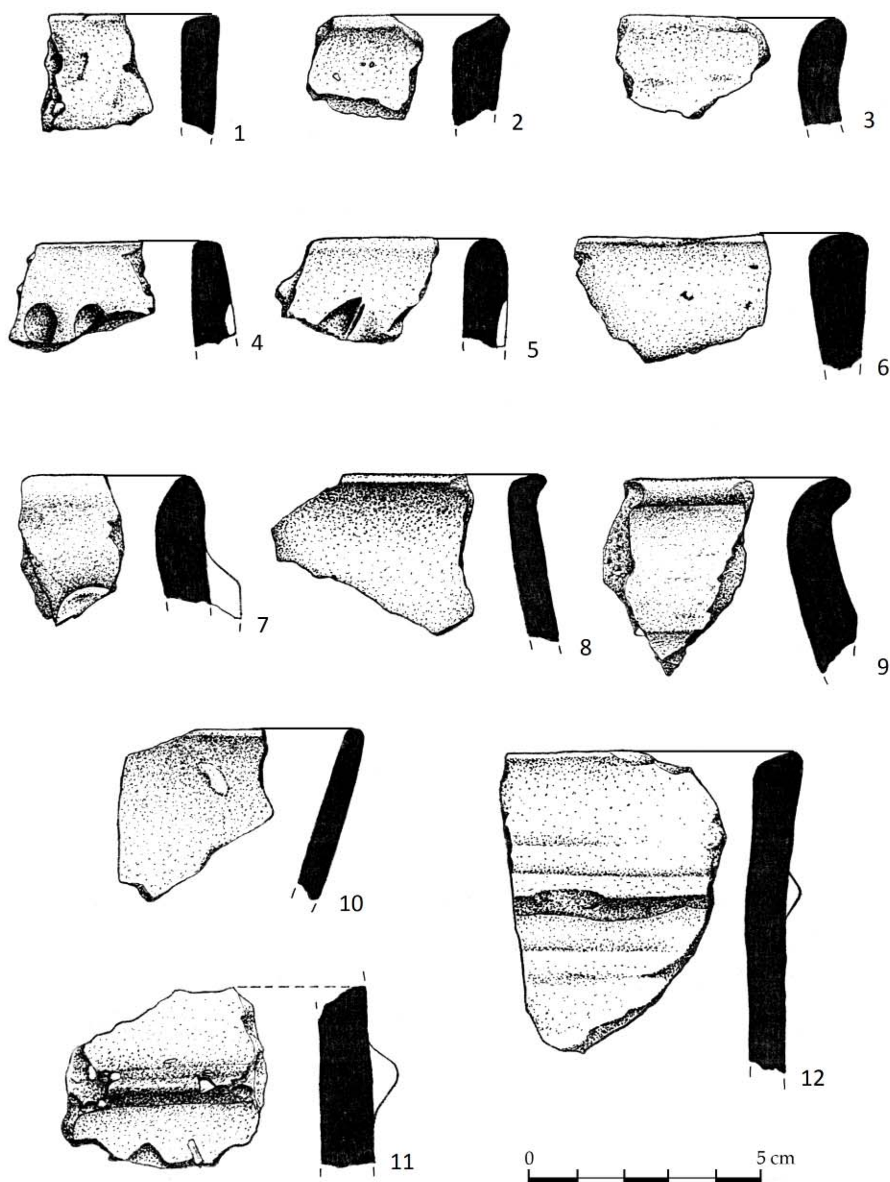
Pl. 63. Sărăcsău-*Obreje*. Ceramică aparținând Bronzului târziu

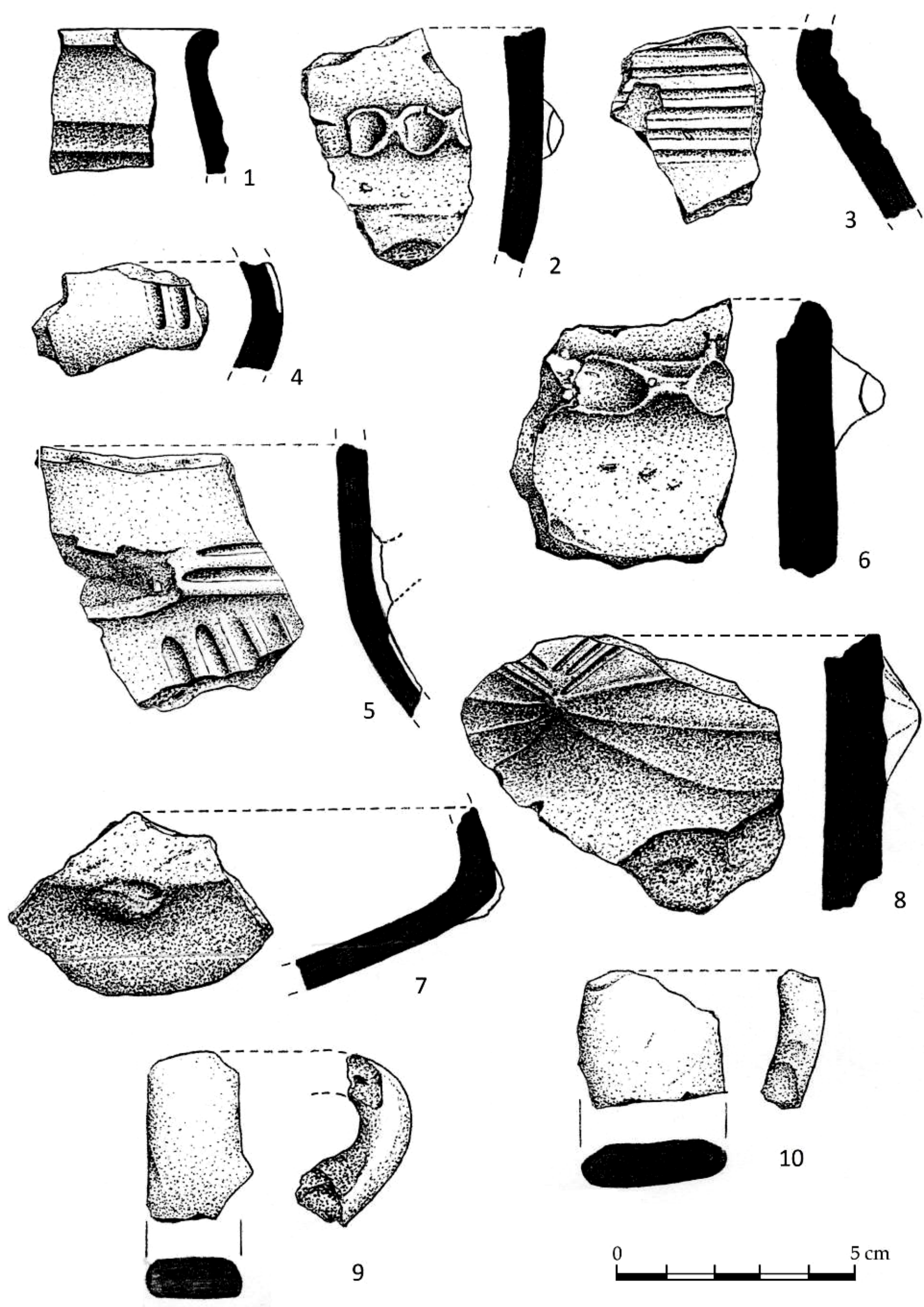
Pl. 64. Şibot-*La Baltă*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu

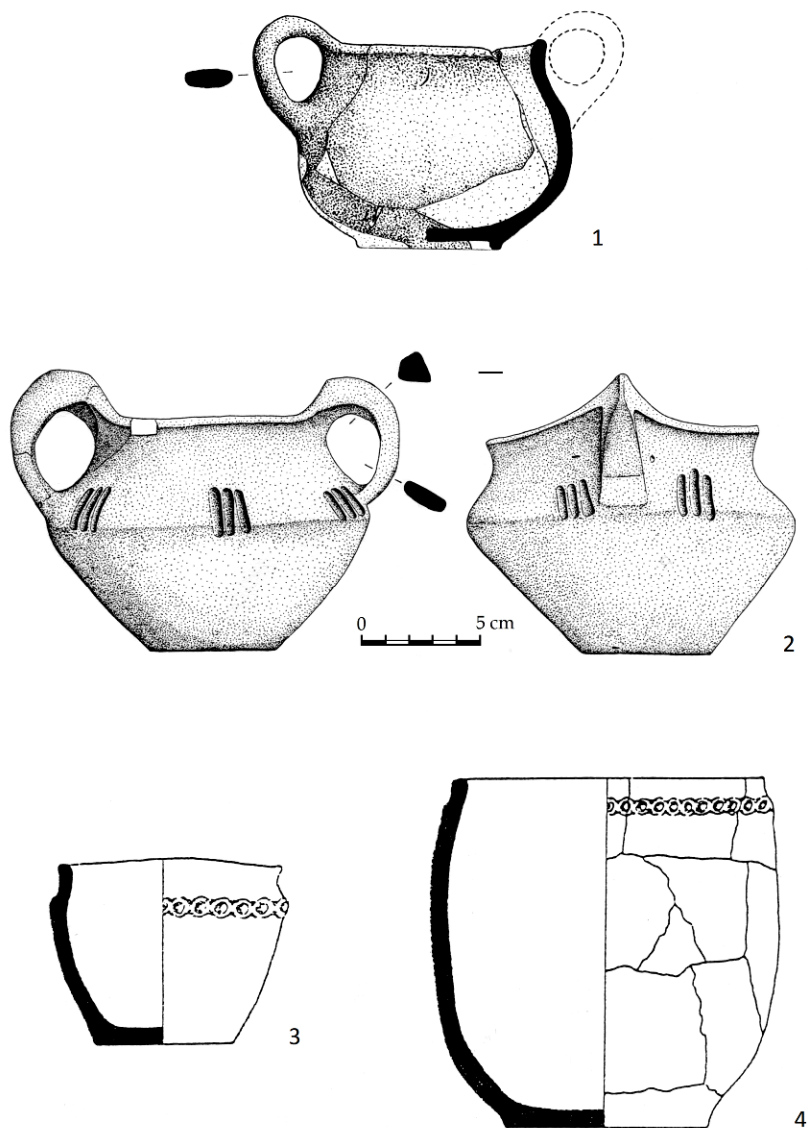
Pl. 65. Şibot-*La Baltă*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu

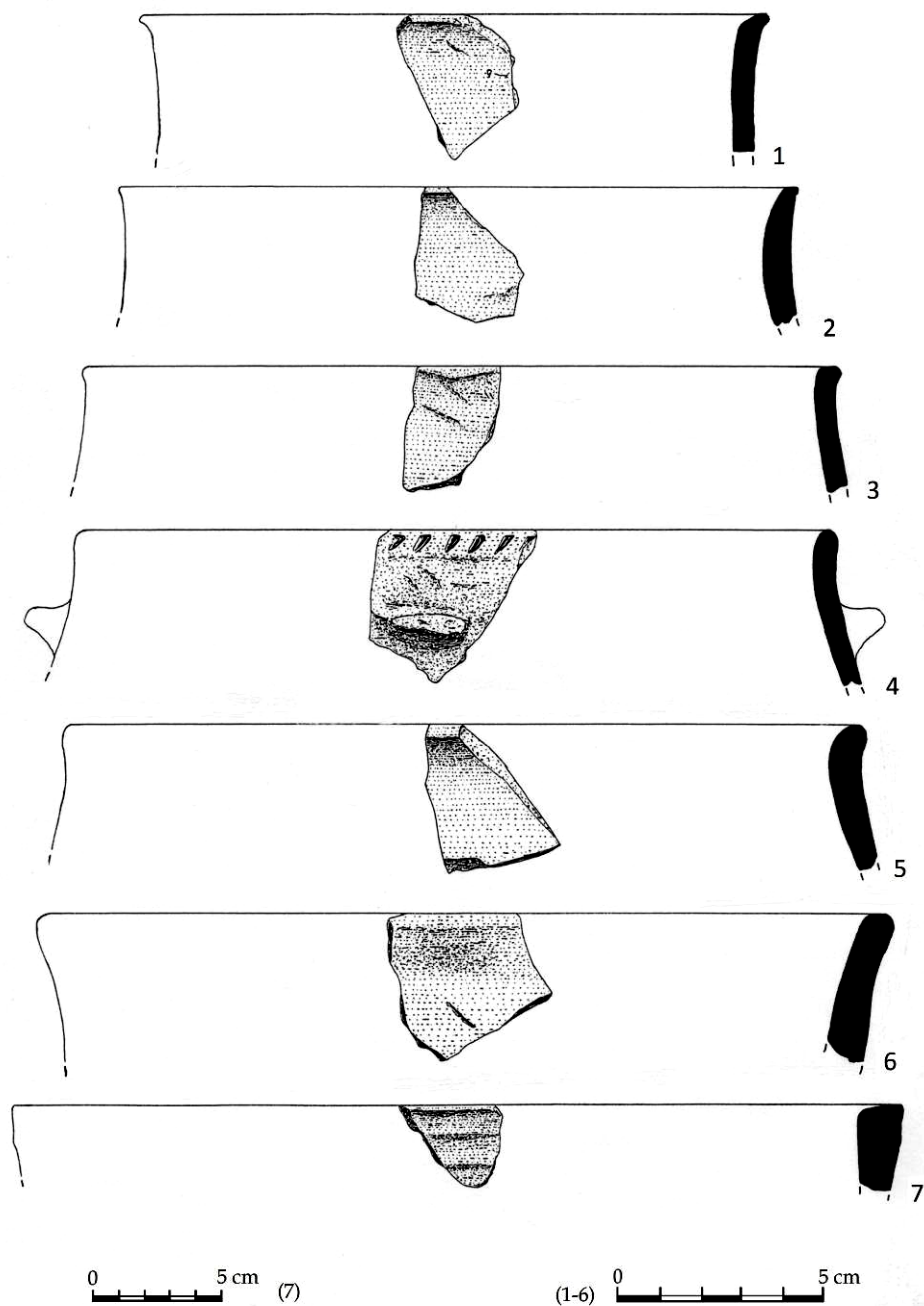
Pl. 66. Şibot-*La Baltă*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu

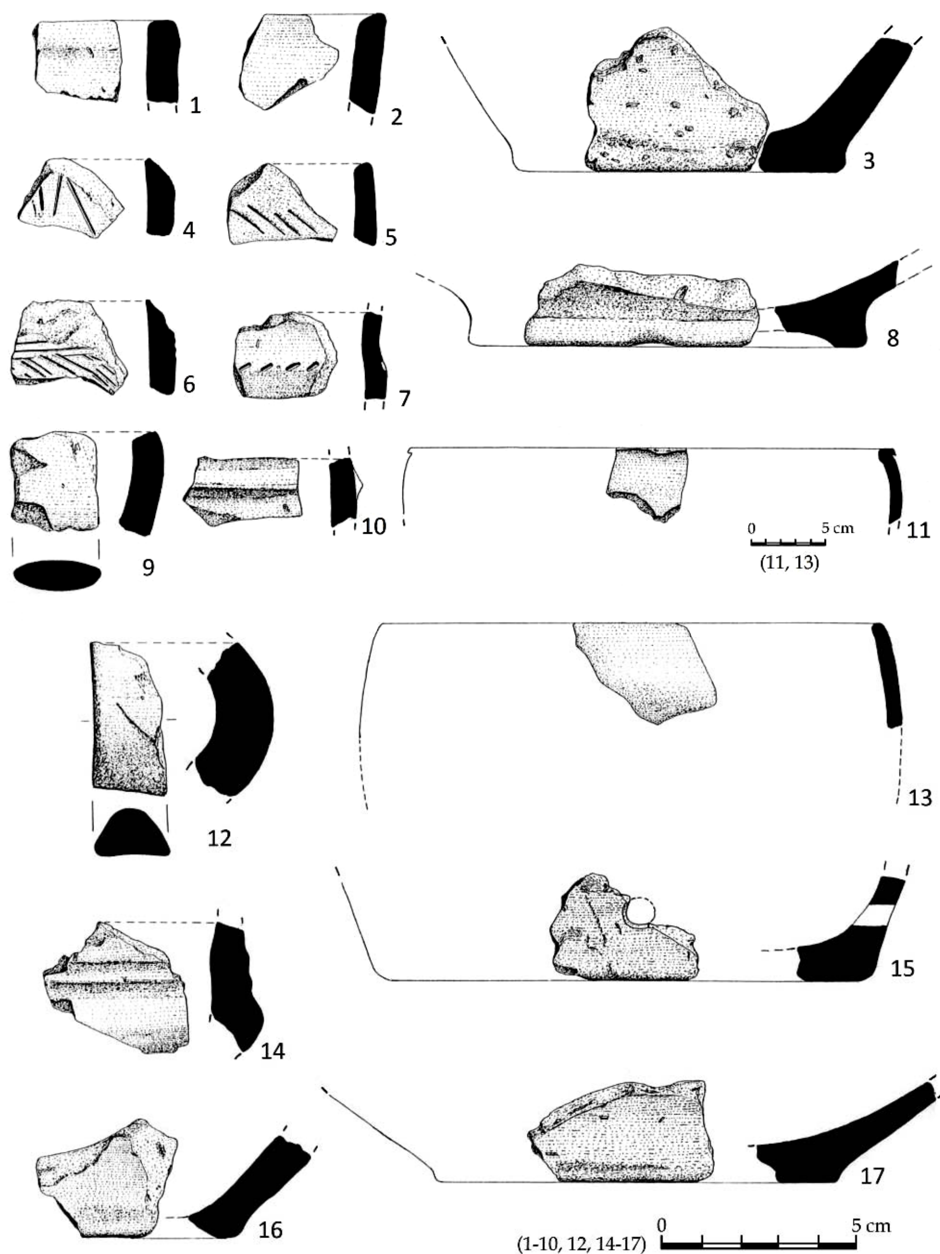
Pl. 67. Şibot-*La Baltă*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu

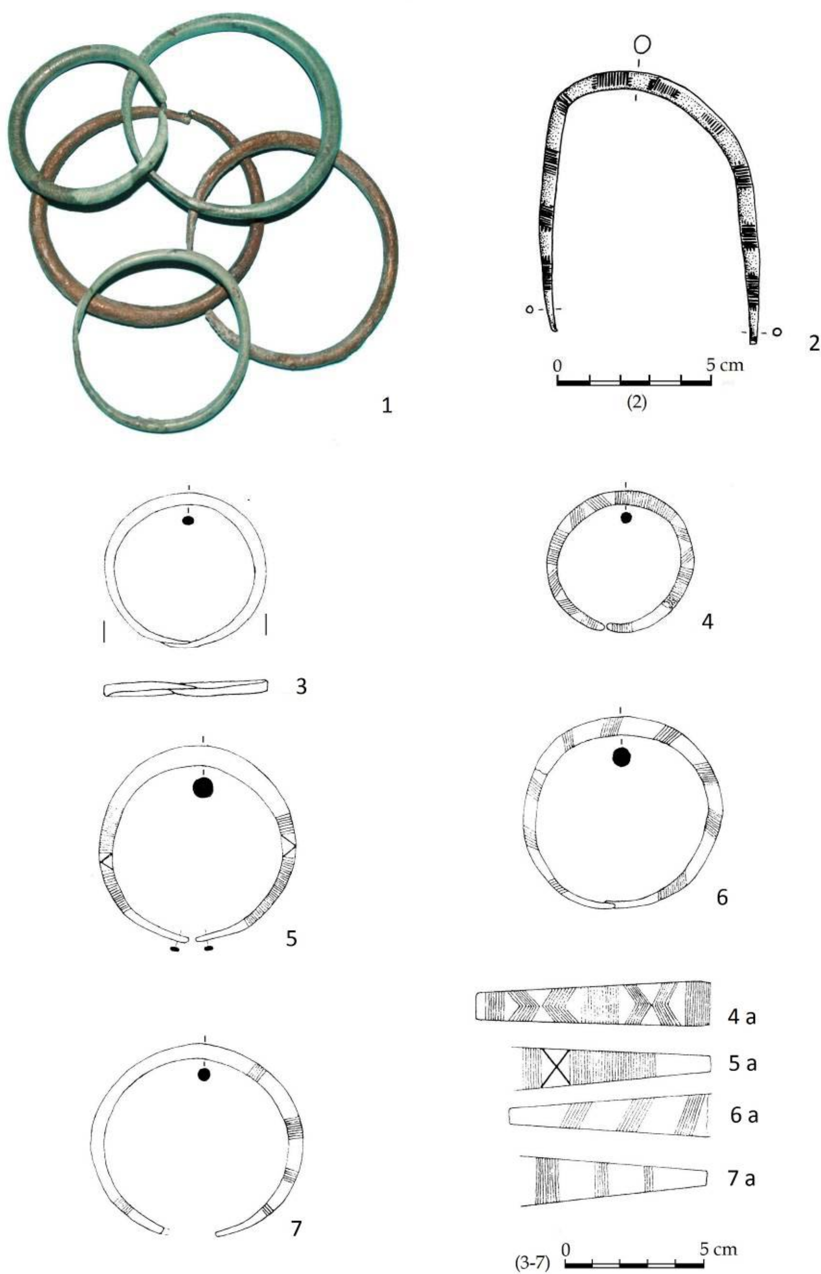
Pl. 68. Vinerea-*Zăvoi*. Inventar funerar mormânt din Bronzul târziu (după I. Andrițoiu - 3-4)

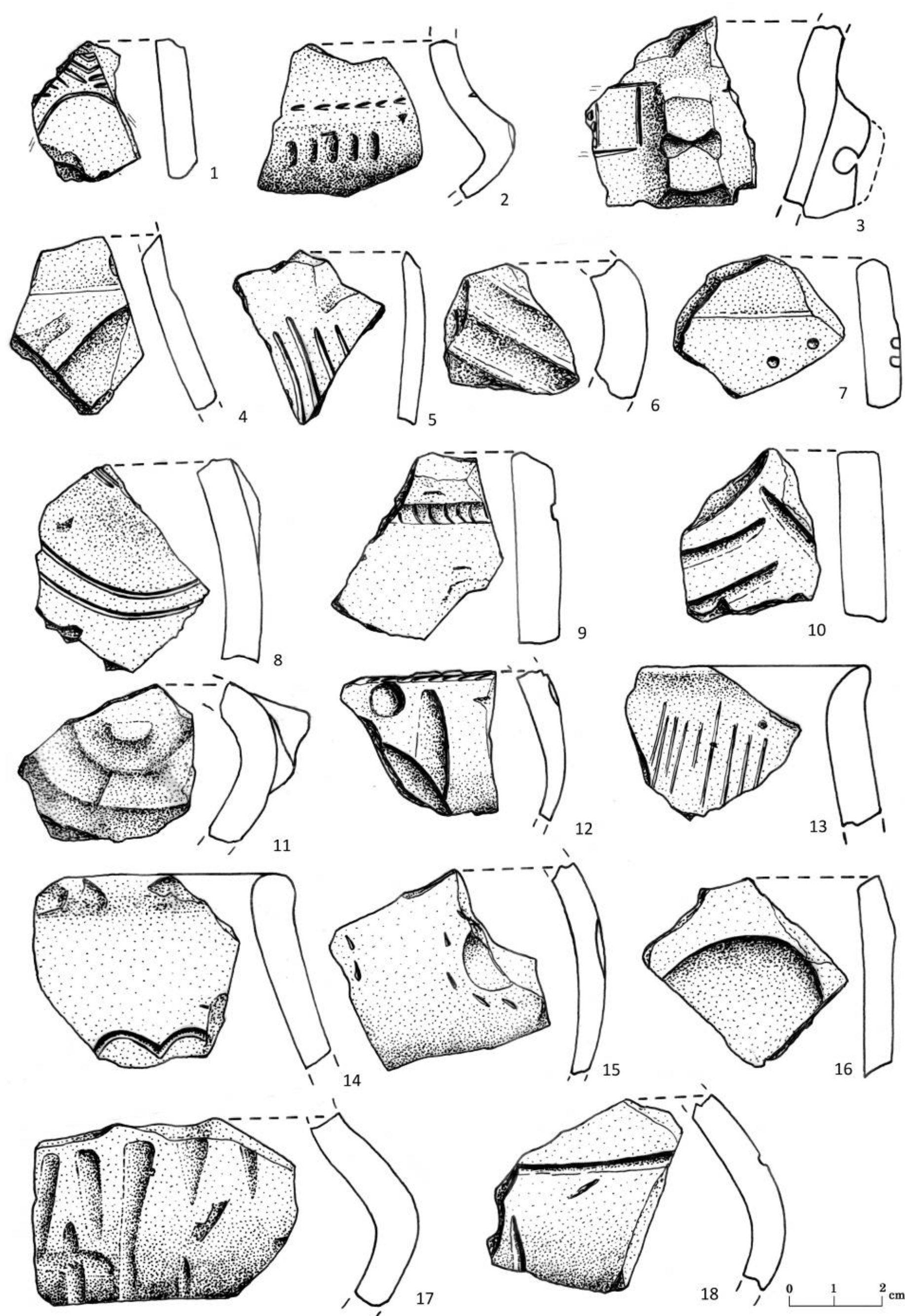
Pl. 69. Cugir-*Sub Peret*. Ceramică aparținând Bronzului târziu

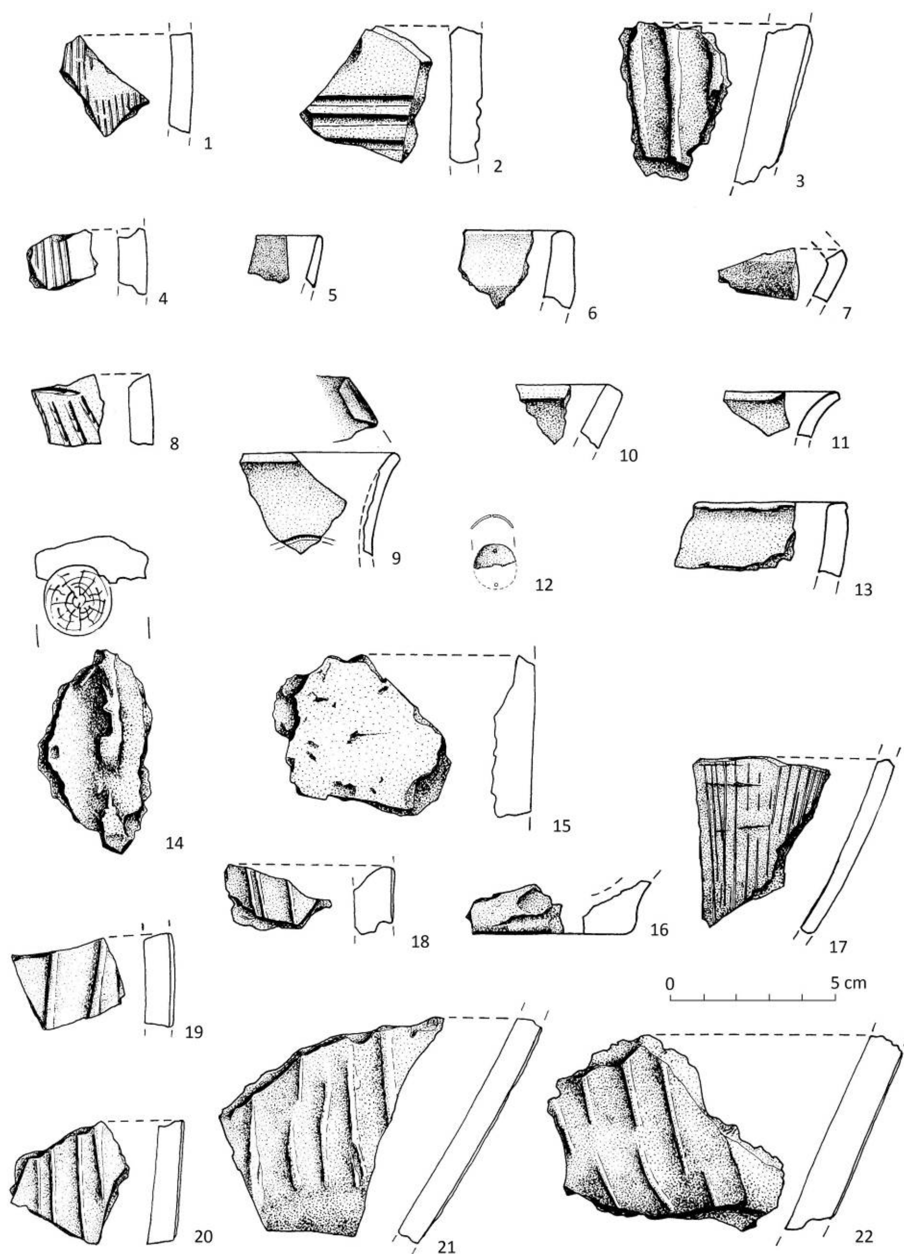
Pl. 70. Cugir-*Sub Peret*. Ceramică aparținând Bronzului târziu

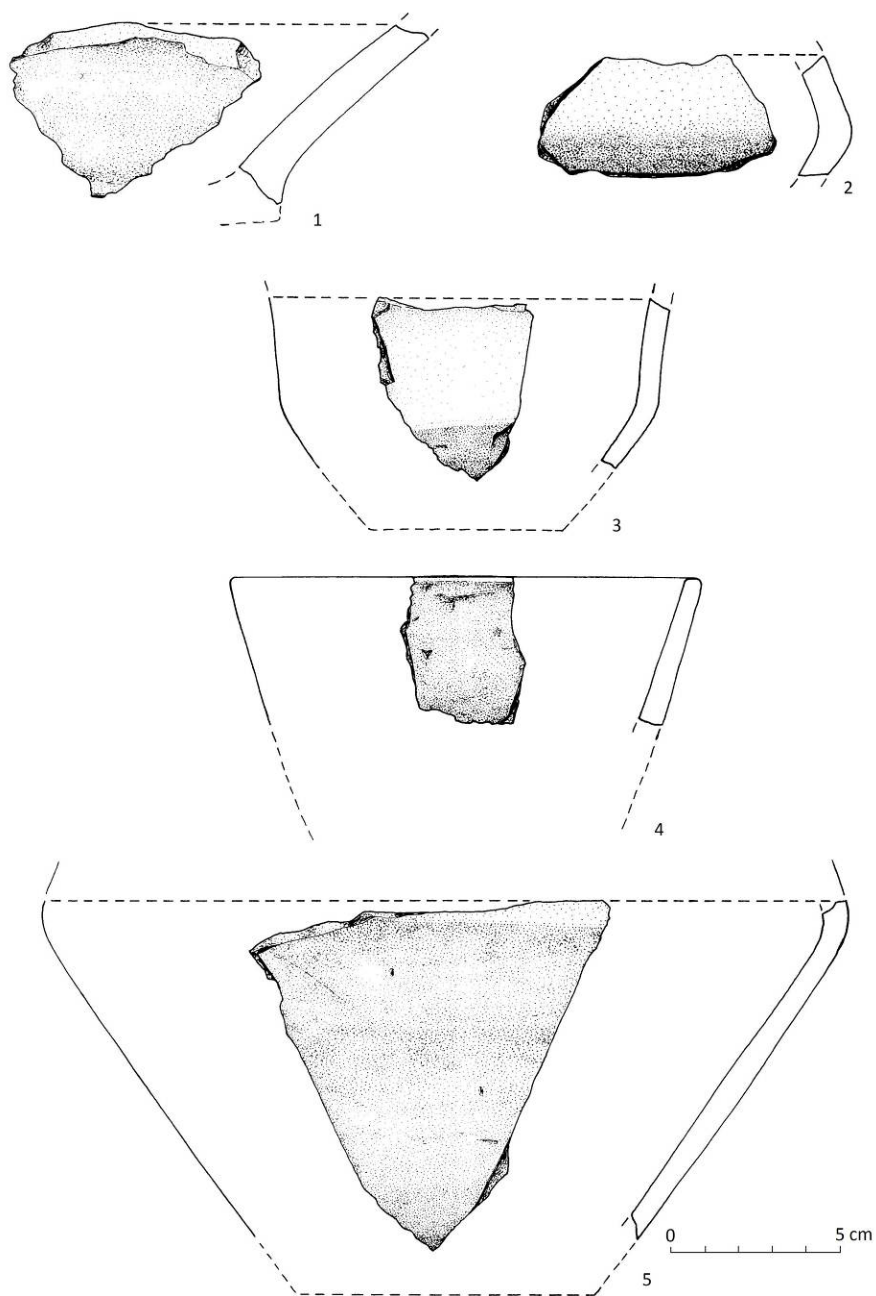
Pl. 71. Cugir-*Valea Dăii*. Depozitul de brățări *Cugir I*
(3-7 – după G. T. Rustoiu)

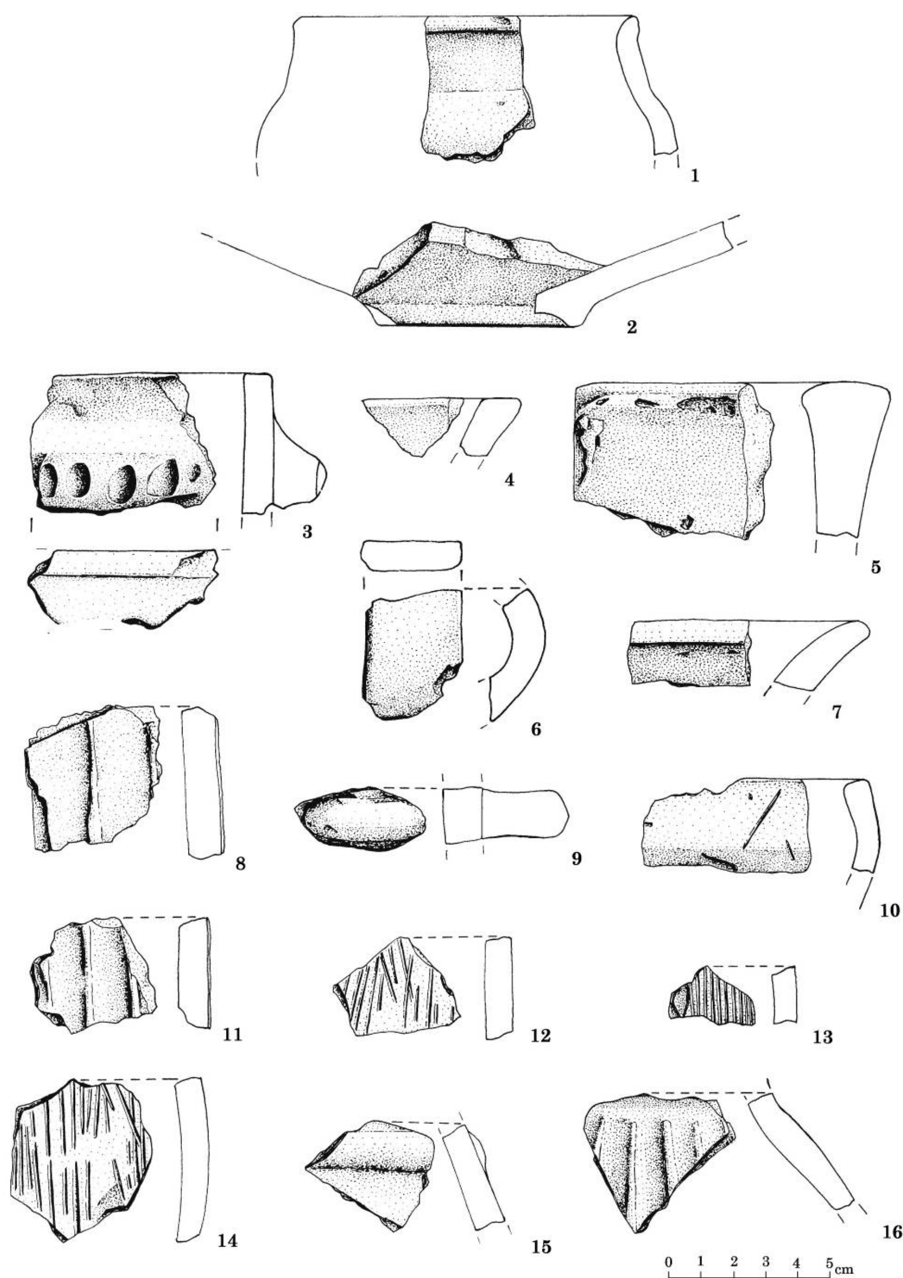
Pl. 72. Rapoltu Mare-*Şeghi*. Ceramică aparţinând Bronzului târziu

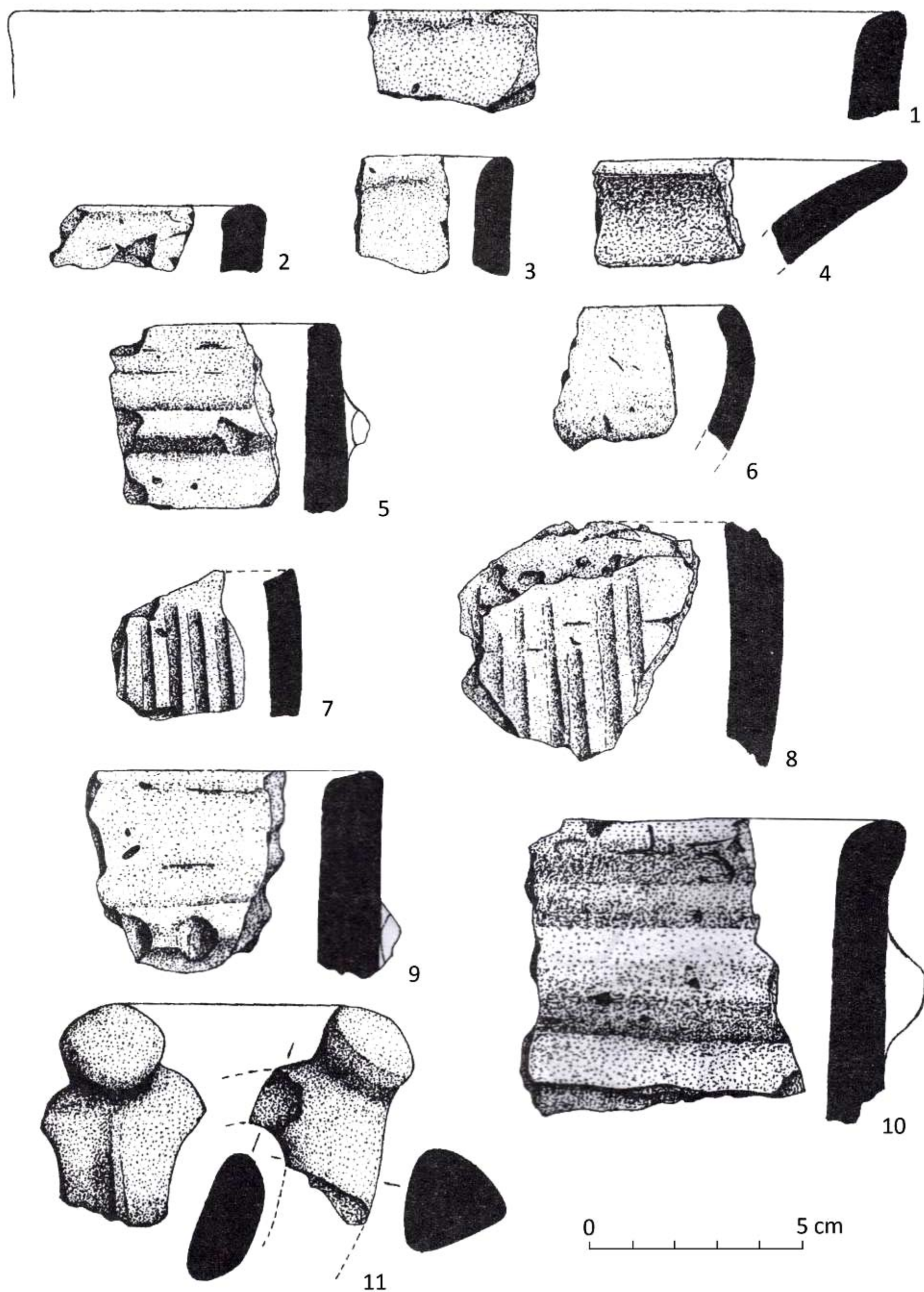
Pl. 73. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (Ha A) din *groapa 1/2006* (1-5); ceramică (6-7, 9-11; 13, 13-22), chirpici (14-15) şi buton de bronz (12) aparținând Bronzului târziu (Ha A) din *groapa 2/2006*; ceramică de tip Coțofeni (8)

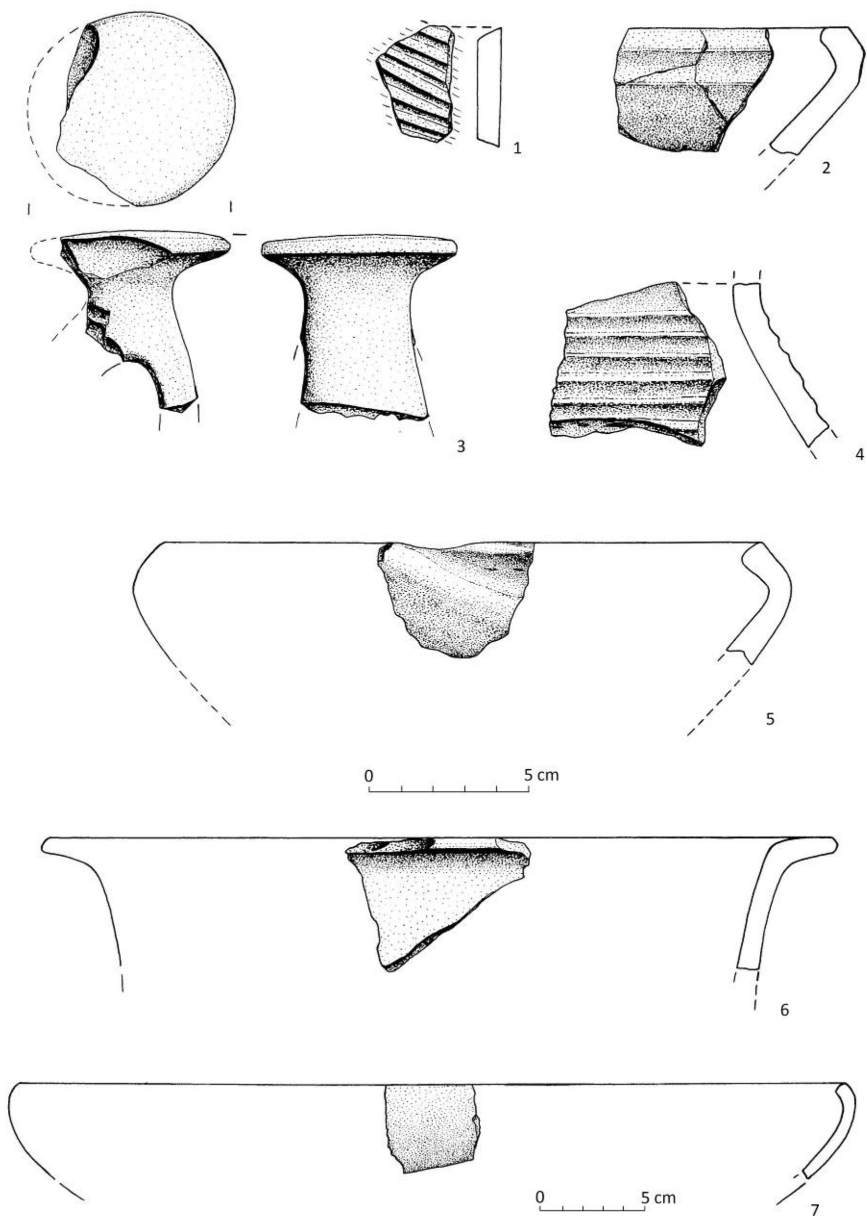
Pl. 74. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (Ha A) din *groapa 2/2006*

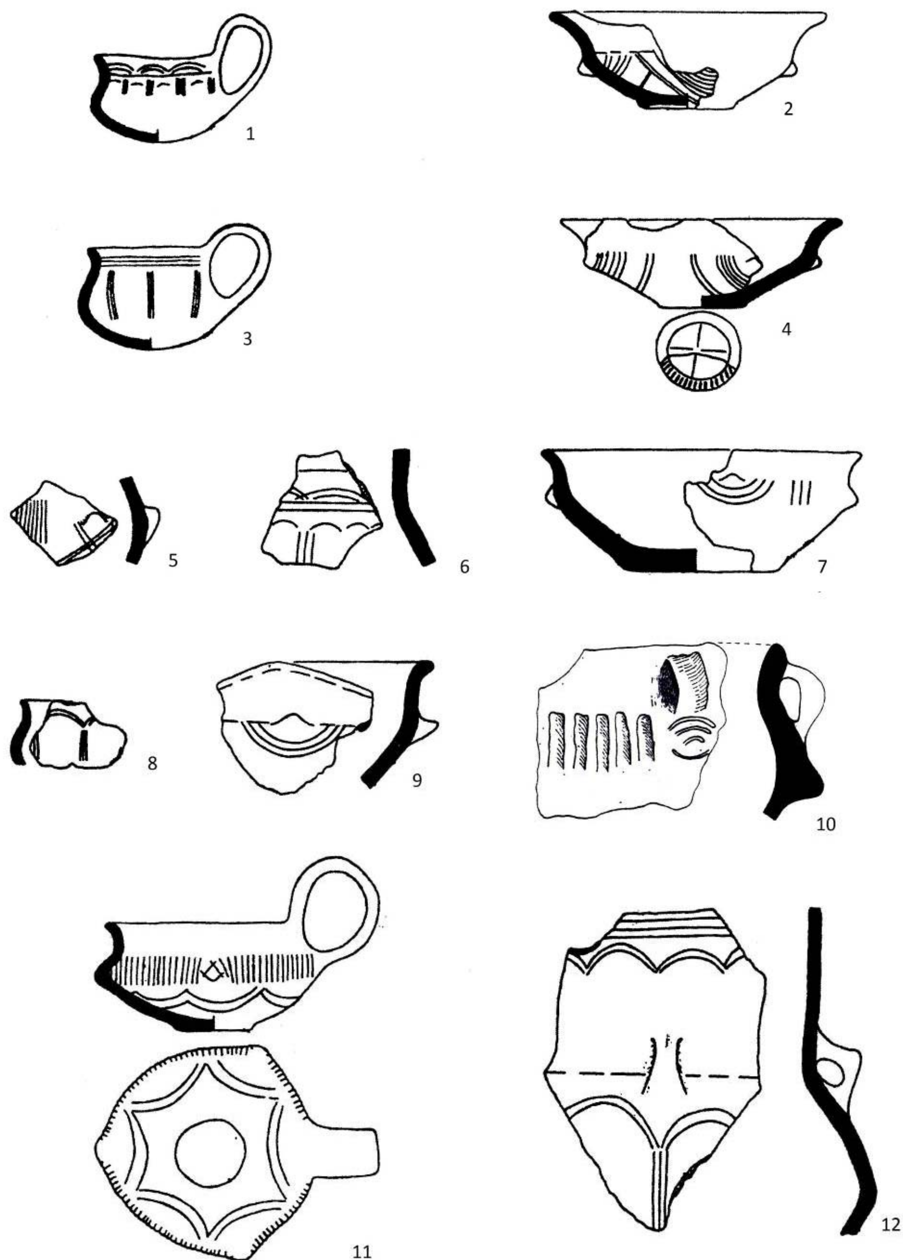
Pl. 75. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Ceramică aparținând Bronzului târziu (1-15) şi de tip Gáva (16) din cercetări de suprafață

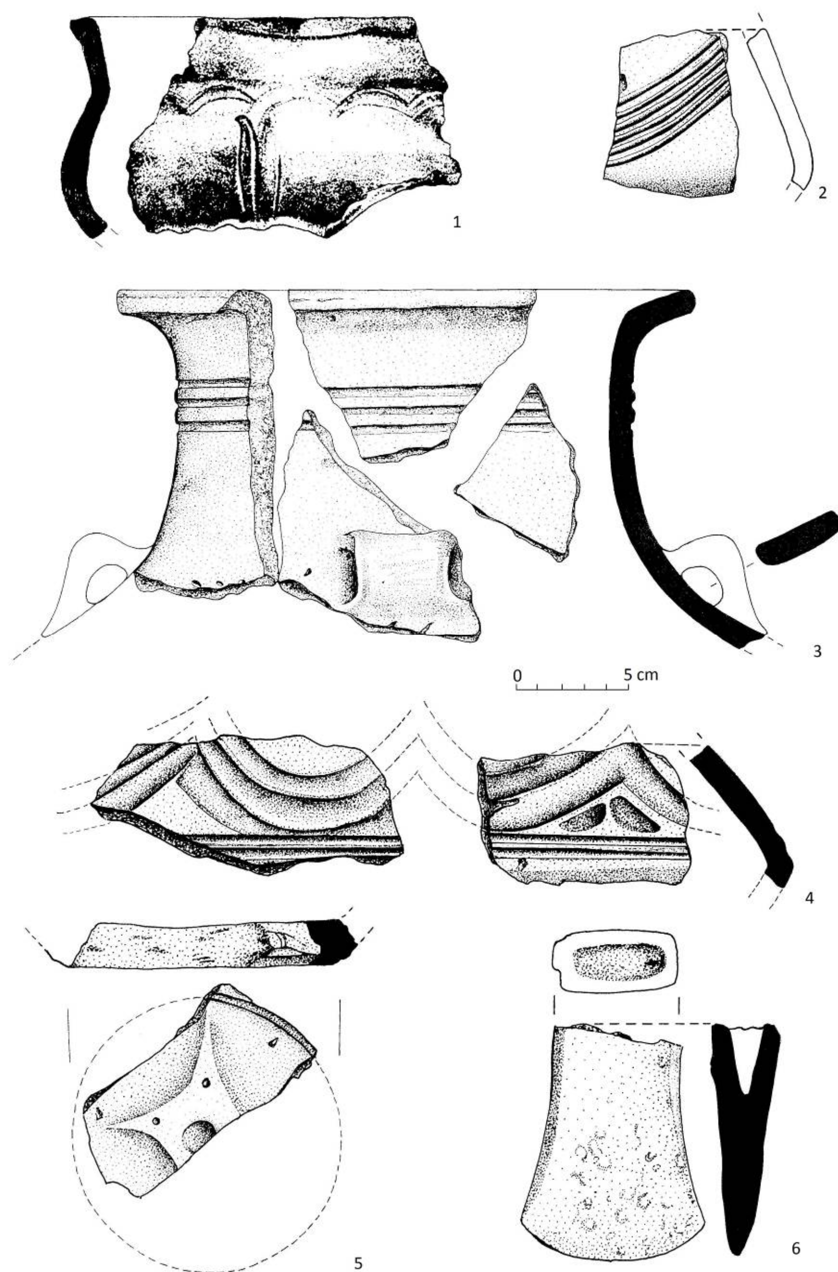
Pl. 76. Ciugud-*După Grădini*. Ceramică aparținând Bronzului târziu
(după C. I. Popa)

Pl. 77. Ceramică aparţinând Bronzului târziu de la Vinţu de Jos-*Podei* (1-2, 4-7) şi Războieni (3)

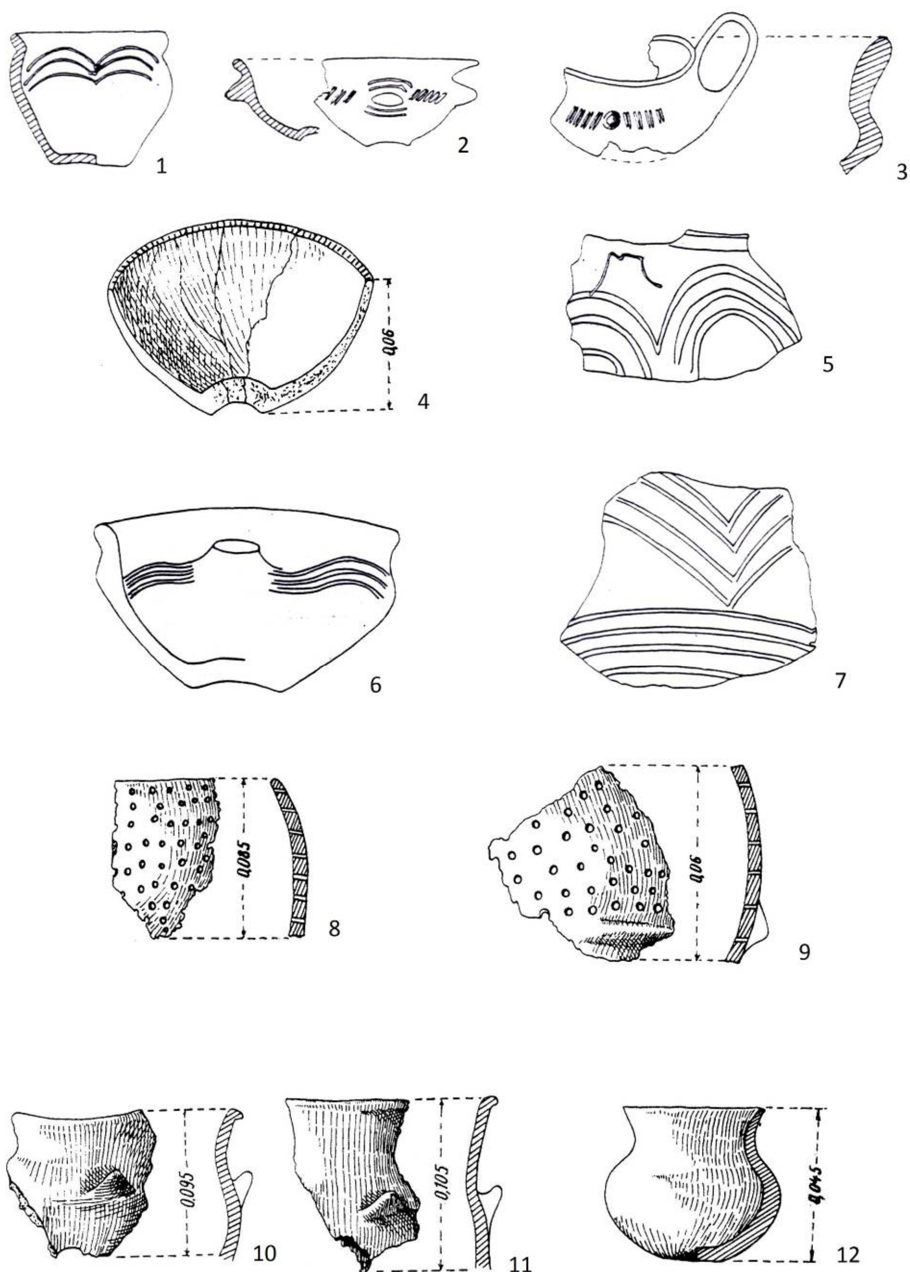
Pl. 78. Ceramică de tip Deva-Româneşti aparținând Bronzului târziu: Deva-*Viile Noi* (2, 4-6, 8); Deva-*Cimitirul Ceangăilor* (1, 3, 7, 9, 11-12); Simeria-*În Coastă* (10) (după I. Andrițoiu - 1-9, 11-12; B. Bassa – 10)

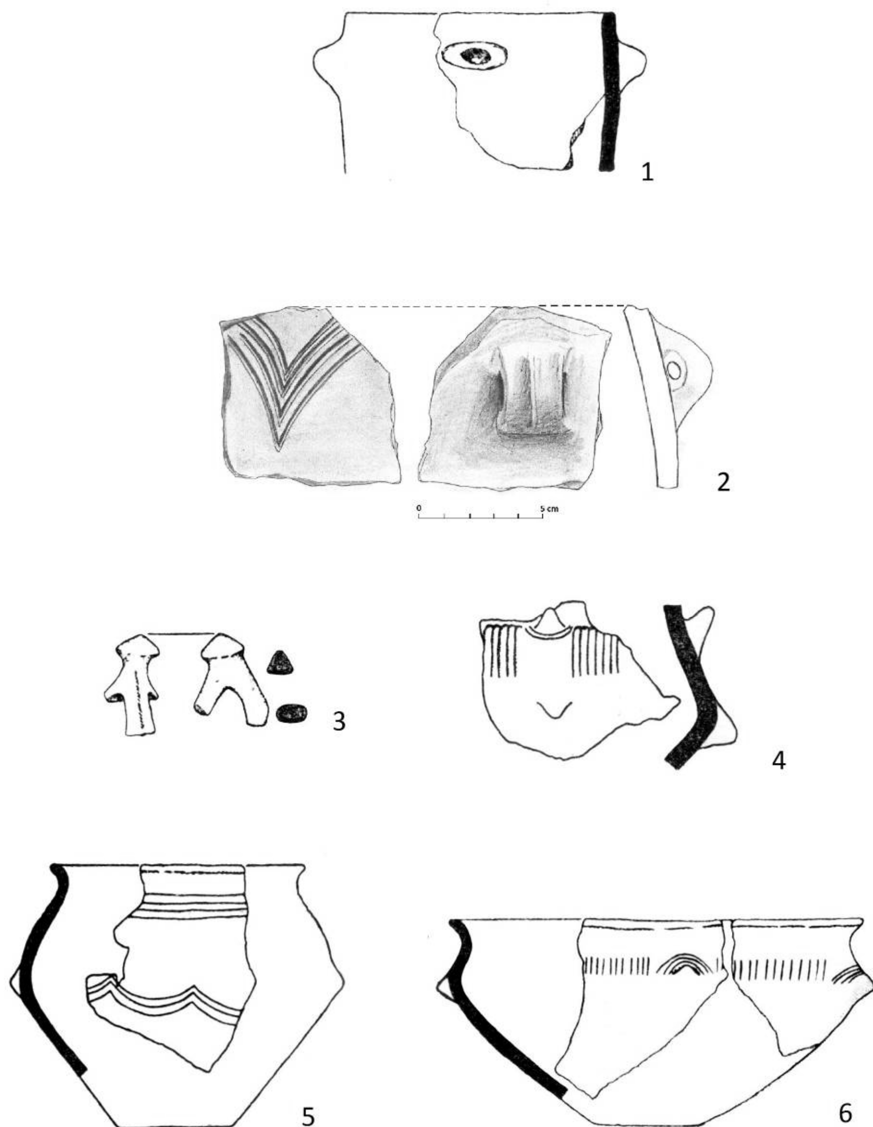
Pl. 79. Ceramică de tip Balta Sărată de la Rapoltu Mare-*Şeghi* (1); ceramică (2-5) şi celt de bronz (6) aparținând Bronzului târziu de la Deva-*Cimitirul Ceangăilor* (3-6) şi Streisângeorgiu (2) (după D. Ursuț *et alii* – 1)

Pl. 80. Simeria-*În Coastă*. Ceramică de tip Susani-Simeria (după Beniamin Bassa)

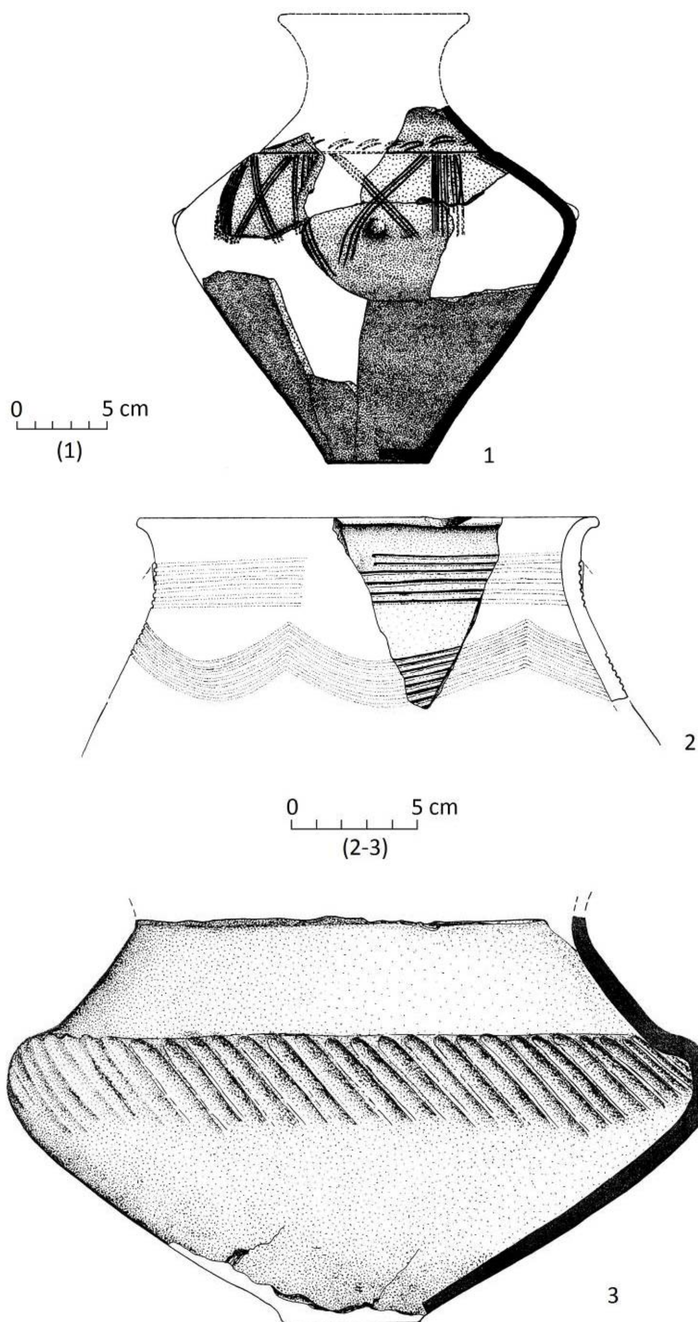
Pl. 81. Simeria-*În Coastă*. Ceramică de tip Susani-Simeria
(după Beniamin Bassa)

Pl. 82. Ceramică aparținând Bronzului târziu: Simeria-*În Coastă* (1, 3-6) şi Rapoltu Mare-*Şeghi* (2) (după Ioan Andrițoiu 1, 3-6; inedit – 2)

Pl. 83. Vase ceramice aparținând grupului Uioara-Cugir-Band: 1 – Band; 2-4 - Cugir (după Horia Ciugudean)

Pl. 84. Ceramică de tip Balta Sărată târzie (Subcetate) (1), de tip Susani-Simeria (Simeria) (3) şi de tip Gáva I (Teleac) (2)

II. METALURGICA

SPADA DE BRONZ DE LA SEBEŞ*

Recent, în colecţiile muzeului din Sebeş a intrat o nouă piesă din bronz. Este vorba despre o spadă[1583] **(pl. 85-87)** găsită în cartierul M. Kogălniceanu, în luna octombrie 2004, când s-au făcut lucrări la instalaţia de canalizare a cartierului.

Deplasându-ne la faţa locului am constatat că spada **(fig. 19/1-2; pl. 85; 86/a-b)** a fost scoasă de la - 0,80 m adâncime dintr-un strat de balast de culoare gălbuie. Nu s-au descoperit alte artefacte cu valoare arheologică nici în acel strat şi nici în cele superioare, observaţia fiind îngreunată şi de faptul că între timp, în respectivul şanţ, s-a construit un cămin de canalizare. Spada ar fi putut proveni şi din straturile superioare, de unde putea fi antrenată în timpul excavărilor.

Starea de conservare a piesei este foarte bună. Acoperită cu o patină verde-albăstruie, are vârful îndoit iar lama prezintă urme de folosire încă din antichitate. Greutatea spadei este de 560 g, lungimea fiind de 44 cm, din care lama 29 cm iar mânerul 15 cm. Lăţimea maximă a lamei foliforme cu nervura mediană foarte accentuată este de 5 cm.

* Studiul a apărut într-o primă versiune în volumul *Omagiu profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice* (ed. C. I. Popa, G. T. Rustoiu), Alba Iulia, 2005, p. 391-405.

1583 Inventariată în colecţia de arheologie cu numărul A. 6500. Sabia a fost achiziţionată de la elevul Trandafir Claudiu Adrian care a găsit-o într-un şanţ săpat în faţa blocului 162.

Garda, ale cărei contururi sunt rotunde, este decorată cu cinci nituri false **(pl. 87/2)** şi are lăţimea maximă de 8 cm, capetele ei fiind drepte. Mânerul plin, oval în secţiune, are lăţimea de 3,2 cm şi este decorat la rândul său cu trei nituri false **(pl. 87/1)**, iar spre capăt se lăţeşte terminându-se printr-o muchie ca de topor **(pl. 87/3-4)**. Spada a fost turnată dintr-o singură bucată şi prezintă unele vicii tehnologice la nivelul mânerului şi a îmbinării dintre gardă şi lamă, care probabil au avut ca şi consecinţă ruperea lamei în partea stângă, odată cu îndoirea ei **(pl. 87/5)**.

Piesa la care facem referire, îşi găseşte cele mai bune analogii în seria spadelor de tip Hajdúsámson, dintre acestea, cea mai exactă fiind într-un exemplar cunoscut încă din secolul al XIX-lea, provenit se pare de pe teritoriul Ungariei, dar al cărui loc de descoperire este necunoscut[1584].

Majoritatea cercetătorilor care au studiat spadele cu mâner plin timpurii, sunt de acord că exemplarele din Bazinul Carpatic au fost create în această regiune, părerile lor deosebindu-se însă în privinţa originii lor pe care o plasează fie în Europa de nord, fie în Bazinul Carpatic, precum şi în privinţa rolului pe care l-au avut modelele mediteraneene în geneza lor[1585].

Spadele de tip Hajdúsámson-Apa constituie unul din cele mai vechi tipuri din Europa Centrală. Ele au apărut ca o consecinţă a influenţei egeice şi au avut un rol important în dezvoltarea spadelor din sudul Germaniei[1586], elemente asemănătoare întâlnindu-se până în Scandinavia, la exemplarele din Stensgård şi Torupegård[1587], trebuind însă, atunci când se precizează acest lucru, să se ţină totuşi seama de diferenţele semnificative de formă şi ornament[1588]. Mânerul şi garda spadelor de tip Apa au analogii şi în exemplare din lumea egeană, semănând cu cele produse din os şi decorate cu plăcuţe de aur provenite din mormintele-puţ miceniene[1589]. Mânerul primei săbii de la Apa are elemente comune cu cel al sabiei faraonului Amosis găsită în mormântul mamei sale Ahhotep considerat a fi de inspiraţie miceniană[1590]. Şi P.

[1584] HAMPEL 1878, p. 292, fig. 3; HAMPEL 1886, pl. 19/6; KOVÁCS 1992, p. 330, 339, fig.1/1; KOVÁCS 1994; DAVID 2002, p. 369; pl. 90/2.
[1585] KOVÁCS 1992, p. 329.
[1586] DAVID 2002, p. 369.
[1587] MÜLLER-KARPE 1980, pl. 493/3-4.
[1588] DAVID 2002, p. 370.
[1589] BÓNA 1975, p. 274.
[1590] BOUZEK 1985, p. 39-40, fig. 11/1; BADER 1990, p. 204.

Reinecke vede o influenţă miceniană în mânerul sabiei principale de la Apa citând ca analogii sabia faraonului sus amintit şi mânerul cuţitului de bronz de la Satu Mare[1591]. T. Kovács vede influenţe miceniene şi în butonul mânerului sabiei din Ungaria, cu locul de descoperire necunoscut, considerând totodată că săbiile de tip Hajdúsámson din Bazinul Carpatic în care se manifestau influenţe egeice, au fost realizate într-un atelier din Transilvania sau din regiunea superioară a Tisei, unde era cunoscută şi tehnologia de fabricare a pumnalelor cu mâner plin din Europa Centrală[1592]. Referitor la influenţele exercitate de pumnale asupra spadelor din acest orizont atrag atenţia şi alţi cercetători care consideră lama foliformă a acestora drept rezultat al dezvoltării unor anumite pumnale carpatice[1593].

Sunt necesare însă câteva precizări privind detaliile morfologice ale spadei de la Sebeş, care o diferenţiază de cele aparţinând tipului Hajdúsámson-Apa. Din nefericire exemplarul asemănător descoperit pe teritoriul Ungariei s-a pierdut[1594] şi nu este cunoscut specialiştilor decât din ilustraţiile publicate în literatura de specialitate din secolul al XIX-lea **(pl. 88/1)**[1595]. Mult timp neglijată, spada a fost în final abordată de T. Kóvacs care în absenţa unui desen al profilului piesei, şi datorită lipsei unor detalii clare la desenul original, bănuieşte că mânerul se termină printr-un buton calotiform. Redesenează spada şi publică desenul **(pl. 88/2)** cu modificările butonului considerat de el unic printre săbiile de acest tip. Găseşte şi prototipul butonului calotiform într-o serie de obiecte semisferice din calcar şi marmură[1596], atribuite culturilor Hatvan, Füzesobony şi fazei timpurii a culturii Otomani, despre care spune că sunt mai degrabă butoni de sabie decât capete de măciucă[1597]. Descrierea spadei este preluată şi de W. David care datorită prezenţei pe mâner a unor nituri false, la fel ca pe prima spadă de la Apa, consideră că ambele pot constitui o singură variantă, Apa, a tipului Hajdúsámson[1598].

Exemplarul de la Sebeş este un tip diferit, la fel şi analogia sa din locaţia necunoscută de pe teritoriul Ungariei, la care, credem noi, mânerul nu se termină printr-un buton calotiform, ci ca şi în cazul

---

1591 POPESCU 1961, p. 380-381.
1592 KOVÁCS 1994, p. 61-62.
1593 BOUZEK 1985, p. 39.
1594 DAVID 2002, p. 370.
1595 HAMPEL 1878, p. 292, fig. 3; HAMPEL 1886, pl. 19/6.
1596 KOVÁCS 1992, fig. 1/2-3; 2/1-2.
1597 KOVÁCS 1992, p. 331-332.
1598 DAVID 2002, p. 370.

exemplarului de la Sebeş, sub forma unei muchii ascuţite ca de topor **(pl. 87/2)**. Acest mic detaliu morfologic, este definitoriu pentru acest tip de sabie întrucât îi modifică nu numai aspectul fizic, ci şi modalitatea de utilizare. Cu spade de tipul celei de la Sebeş, războinicul nu se limita la a doborî adversarul doar cu lama, putând lovi ca şi cu un topor, cu ajutorul muchiei prin care se termină mânerul.

Un alt element care diferenţiază exemplarul de la Sebeş şi, implicit, analogia sa din Ungaria de spadele de la Apa şi Hajdúsámson, este sărăcia decorului. Spada de la Sebeş şi analogia sa prezintă ca elemente decorative, pe lângă niturile false, un registru de patru nervuri, trei mai subţiri şi una mai lată, realizate prin turnare, în zona de unde mânerul se transformă într-o muchie tăioasă **(pl. 87/1-2)**. Acest element, este în contrast cu decorul bogat al exemplarelor de la Hajdúsámson şi Apa. Ar putea exista şi o explicaţie pentru lipsa unui decor bogat. În cazul exemplarului de la Hajdúsámson, se ştie că este vorba despre o spadă depusă ritual, pentru că a fost descoperită împreună cu alte 11 topoare de bronz, aşezată cu vârful spre sud, topoarele fiind aranjate grupat de-a lungul lamei cu muchiile spre est[1599]. Şi exemplarul de la Apa provine tot dintr-o depunere similară, depozitul fiind descoperit în 1939 de un soldat în timp ce săpa un tranşeu, împreună cu altă spadă, trei topoare de bronz şi o brăţară în spirală[1600]. Nu s-a consemnat din păcate modul cum erau aşezate artefactele în momentul descoperirii, dar prezenţa celorlalte piese indică tot o depunere rituală. Este deci vorba de nişte piese excepţionale, cu o destinaţie specială, aceea de a fi depuse ritual.

În cazul spadei de la Sebeş accentul cade pe funcţionalitate. Decorul spiralic caracteristic depozitelor sus amintite lipseşte, singurele elemente ornamentale fiind registrul de trei linii şi niturile false de pe gardă, cele de pe mâner putând avea, înainte de toate, un rol ergonomic **(pl. 87/1-2)**. Tăişul ca de topor prin care se termină mânerul, sugerează lărgirea posibilităţilor de atac cu spada de tip Sebeş, pentru folosirea ei în luptă pledând şi lama torsionată, cu vârful îndoit **(pl. 87/3)**. Nu este exclusă nici posibilitatea unei îndoiri rituale, însă pe baza observaţiilor făcute la locul descoperirii nu înclinăm către această variantă.

Spadele erau folosite în lupta de aproape. Scene de luptă cu astfel de arme sunt surprinse în *Iliada* când adeseori după ce şi-au aruncat suliţele luptătorii folosesc spadele, sau în cazul unor incursiuni nocturne în taberele inamice, când succesul atacului se baza pe capacitatea

---

[1599] ZOLTAI 1926, p. 129.
[1600] POPESCU 1941, p. 122.

luptătorilor de a se strecura nevăzuţi şi a ataca fulgerător. În *Iliada* un astfel de episod este acela în care sunt ucişi numeroşi traci veniţi în sprijinul Troienilor, sub conducerea regelui lor Rhesos. Ulise şi Diomede îi surprind adormiţi şi-i ucid pe mulţi dintre ei, inclusiv pe Rhesos pe care Tidide îl omoară cu spada[1601].

Evident este vorba despre spade scurte şi nu despre rapiere miceniene, care erau folosite pentru a doborî adversarul din carele de luptă. Rapierele având dimensiuni mult mai mari, ar fi incomodat luptătorii într-o astfel de incursiune în care se bazau pe atac surpriză şi camuflare perfectă.

Pentru a ilustra şi mai bine eficacitatea acestor spade scurte în lupta corp la corp aducem în atenţie o scenă gravată pe un inel de aur descoperit într-un mormânt-puţ de la Micene, inel datat în secolul al XVI-lea î. Cr. Scena prezintă un războinic înarmat cu o rapieră, cu ajutorul căreia încearcă să străpungă un alt războinic înarmat cu o spadă scurtă, aflat într-o postură evident mai avantajoasă[1602].

Tot din *Iliada* ştim că astfel de arme nu erau folosite exclusiv pentru a doborî adversarul, ci şi în contextul unor schimburi de daruri. Aşa se întâmplă în urma unei lupte dintre Aias Telemonianul şi Hector, cei doi despărţindu-se prieteni în urma unui schimb în care Hector îi dă spada *„ţintată-n argint”* împreună cu teaca şi chinga din piele, iar Aias îi dă lui Hector *„un şerpar sclipitor de porfiră”*[1603].

Aşa cum s-a subliniat şi cu alte ocazii când au fost prezentate arme datând din această epocă, trebuie avut în vedere faptul că era deja conturată o elită războinică cu un adevărat cult pentru faptele de arme şi cu un interes aparte pentru armele lor[1604]. Astfel se explică şi prezenţa unor elemente decorative complicate şi suntem siguri costisitoare pentru acele timpuri, pe spadele de la Hajdúsámson şi Apa, piese cu destinaţie specială. Ornamentul bogat al armelor era probabil şi un semn distinctiv de nobleţe; cel puţin aşa rezultă din *Iliada* în care se face referire în mod repetat la *„armele cele-nflorate-n aramă”*, *„arme frumoase”*, *„spada de-aramă ţintată-n argint”*[1605].

Şi în sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului comunităţile umane erau grupate în jurul unor centre mai importante constatându-se existenţa unei paturi înstărite sau a unor persoane cu rol conducător în

---

[1601] *Iliada*, cântul X, p. 475-495.
[1602] GOGÂLTAN 1997, p. 60-61, fig. 2/1.
[1603] *Iliada*, cântul VII, p. 300-305.
[1604] GOGÂLTAN 1997, p. 60-62.
[1605] *Iliada*, cântul III, 334.

cadrul triburilor[1606]. Pentru existența unei astfel de organizări sociale pledează prezența în zonă şi a unor sceptre, simboluri ale unei pături dominante, la Sebeş[1607] şi în apropiere la Vințu de Jos (Sibişeni[1608]).

Se ştie că unul dintre drumurile comerciale ale preistoriei, care lega Podişul Transilvaniei de Câmpia Tisei şi Europa Centrală, trecea de-a lungul cursului Mureşului. Pe acesta se tranzitau alături de produse finite şi o serie de materii prime necesare pentru obținerea bronzului, toate în schimbul sării de care aveau nevoie triburile din vest[1609]. Şi cum drumul care vine de la Ocna Sibiului, unde se exploata sarea încă din preistorie, trece la ieşirea lui din culoarul Apoldului pe la Sebeş, ne dăm seama că plasarea în această zonă a unor triburi care controlau comerțul cu sare în epoca bronzului pe cursul mijlociu al Mureşului, este pe deplin justificată.

În ceea ce priveşte apartenența culturală a spadelor de tip Hajdúsámson-Apa părerile sunt împărțite, unii atribuindu-le purtătorilor culturii Otomani, alții culturii Wietenberg sau chiar culturii Suciu de Sus[1610], însăşi teritoriul de formare al spadelor de acest tip fiind regiunea bazinului superior al Tisei[1611]. Spada de la Sebeş a fost descoperită într-o zonă unde se afla o aşezare a purtătorilor culturii Wietenberg. Săpăturile arheologice recente de la Lancrăm-*Glod* nu au surprins un nivel de locuire distinct al purtătorilor culturii Wietenberg[1612], relevând în schimb posibilitatea existenței aici a unei necropole Wietenberg[1613]. Acest lucru ar explica lipsa unui strat de cultură Wietenberg la *Glod*, sugerând plasarea aşezării în vecinătatea necropolei, probabil în zona cartierului M. Kogălniceanu, din a cărui extremitate nordică provin câteva fragmente Wietenberg[1614] **(pl. 86/c-d)**. Alte fragmente ceramice Wietenberg provin din cimitirul ortodox aflat la limita sudică a cartierului, sabia fiind găsită undeva între aceste puncte cu descoperiri ceramice. Aceste noi puncte cu descoperiri nu fac altceva decât să confirme bănuielile din timpul cercetării terasei de la Lancrăm-*Glod*, când s-a presupus că în sectorul sudic există o locuire

[1606] ANDRIȚOIU 1992, p. 92.
[1607] ALDEA 1973, p. 253, fig. 2-3; POPA, SIMINA 2004, p. 26-28; 170, 231, pl. 8, foto 1.
[1608] ANDRIȚOIU ET ALII 2004, p. 151.
[1609] ANDRIȚOIU 1992, p. 91.
[1610] BADER 1978, p. 94.
[1611] HOREDT 1962, p. 108.
[1612] POPA, SIMINA 2004, p. 17.
[1613] POPA, SIMINA 2004, p. 24-26.
[1614] Fragmentele ceramice aparținând fazei a II-a a culturii Wietenberg au fost găsite în fundația unui garaj.

corespunzătoare fazelor I-II ale culturii Wietenberg şi o locuire aparţinând fazei a III-a în sectorul nordic la *Zăcătoare*[1615].

Nu este exclus ca sabia să reprezinte o piesă pătrunsă în urma schimburilor comerciale. La Sebeş există piese vehiculate de purtătorii culturii Wietenberg, de factură central europeană, cum este acul cu cap discoidal datat la începutul Bronzului mijlociu, în Reinecke Bz. A_2[1616], descoperit la Sebeş-*Podul Pripocului* într-o aşezare aparţinând fazei a II-a a culturii Wietenberg[1617], depozitul de pandantive-ancoră, piese specifice Transdanubiei şi purtătorilor culturii ceramicii încrustate nord-panonice datat tot în Reinecke Bz. A_2[1618] şi chiar piese din mediul Otomani (?), cum este toporul de luptă cu disc[1619]. Nu este exclusă pătrunderea spadei de la Sebeş în mediul Wietenberg din aria culturii Otomani, întrucât se ştie că în Bronzul mijlociu în nord-vestul Transilvaniei funcţionau ateliere foarte productive[1620]. De altfel şi în cazul spadei cu locul de descoperire necunoscut, deşi publicată ca provenind de pe teritoriul Ungariei, ea putea fi descoperită tot în Transilvania, lucru pe care şi W. David îl bănuieşte[1621], cu atât mai mult cu cât în sprijinul afirmaţiei vine şi faptul că în momentul publicării piesei de către J. Hampel, Transilvania făcea parte din imperiul Austro-Ungar.

În ceea ce priveşte datarea spadei de bronz de la Sebeş, ea se leagă de orizontul cronologic definit de depozitele de tip Hajdúsámson-Apa care după Amalia Mozsolics se încadrează în Bronz III a[1622]. Descoperirile de la Apa, după I. Bóna sunt posterioare descoperirilor de tip Hajdúsámson, fiind contemporane cu perioada Koszider. Pentru J. Lichardus şi J. Vladár sunt o continuare estică a metalului de tip Hajdúsámson, iar pentru W. David, care le integrează în seria depozitelor de tip Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Jajta, aparţin perioadei Reinecke Bz. B[1623]. Fl. Gogâltan încadrează piesele de metal caracteristice orizontului Hajdúsámson-Apa în Bronz Mijlociu II, care corespunde perioadei Bz. A_2 din Europa Centrală datată între 1900 şi 1650 î. Chr[1624].

1615 POPA, SIMINA 2004, p. 31.
1616 ANDRIŢOIU 1993, p. 105, pl. IV/21; POPA 2001-2002, p. 97, pl. VIII/2.
1617 ANDRIŢOIU 1992, p. 50.
1618 KACSÓ 1993 a, p. 74-75.
1619 ANDRIŢOIU 1992, p. 91.
1620 HOREDT 1962, p. 108.
1621 DAVID 2002, p. 438.
1622 BADER 1978, p. 93.
1623 GOGÂLTAN 1999, p. 75, nota 456.
1624 GOGÂLTAN 1999, p. 208.

Ultimul lucru care trebuie lămurit este raportul spadei de la Sebeş şi al celei cu locul descoperirii necunoscut din Ungaria, cu cele de tip Hajdúsámson-Apa. Având în vedere particularităţile morfologice ale spadei de la Sebeş, deja enumerate, considerăm că acest exemplar alături de cel cu locul descoperirii necunoscut, reprezintă tipul cel mai arhaic de spadă. Celelalte exemplare mai recente, Hajdúsámson şi Apa 1, păstrează elemente ale acestor spade timpurii. Prima spadă de la Apa **(pl. 88/3)** este exemplarul care seamănă cel mai bine cu cel de la Sebeş. Dimensiunea spadei este mai mare, 62 cm spre deosebire de cea de la Sebeş care are doar 44 cm sau cea din „Ungaria”, de 47,6 cm[1625]. Forma lamei, uşor lăţită în zona de mijloc, şi profilul mai plat al mânerului seamănă cu cel al spadei de la Sebeş, însă butonul din capătul mânerului evoluează sub forma acelor protuberanţe de influenţă miceniană. Discutând spadele de la Apa, A. D. Alexandrescu remarcă faptul că aceasta şi cea din „Ungaria” au lame asemănătoare cu spadele scurte miceniene[1626]. În comparaţie cu spada de la Hajdúsámson **(pl. 88/4)**, şi ea de dimensiuni mai mari, 53,2 cm[1627], elementul care le leagă este lama foliformă cu nervura mediană foarte accentuată, lucru remarcat şi de T. Kóvacs atunci când prezintă exemplarul similar din Ungaria[1628].

După cum se observă, chiar şi în privinţa dimensiunilor, spadele de la Sebeş şi „Ungaria” sunt mai mici, constituind o formă intermediară între spadele propriu-zise şi pumnale, putând să le numim fără să greşim spade-pumnal.

Un alt element considerat important în încadrarea tipologică a spadelor este prezenţa niturilor false. Cele de tip Hajdúsámson-Apa au cinci nituri false dispuse pe gardă, iar cele care sunt mai recente patru. Spada de la Sebeş şi cea din Ungaria au câte cinci nituri false pe gardă şi alte trei pe mâner. Din această perspectivă tot prima spadă de la Apa păstrează cel mai mult din aceste caracteristici, ea având cinci nituri false pe gardă şi alte două pe mâner. Forma gardei este un alt element a cărei evoluţie poate fi urmărită pe diferitele tipuri. La spadele de la Sebeş şi „Ungaria”, marginile sunt rotunde iar capetele drepte **(pl. 85/1; 88/1-2)** însă acestea din urmă evoluează oblic la ambele spade de la Apa **(pl. 88/3; 89/2)**, mai accentuat la exemplarele de la Hajdúsámson **(pl. 88/4)** sau mai târziu la Dunavecse **(pl. 89/4)** şi la spadele de tip Au[1629]. De

---

1625 DAVID 2002, p. 438.
1626 ALEXANDRESCU 1966, p. 125.
1627 ZOLTAI 1926, p. 129.
1628 KÓVACS 1992, p. 330.
1629 DAVID 2002, pl. 95/1-4.

asemenea se modifică marginile gărzii care îşi pierd treptat forma rotundă caracteristică exemplarelor mai timpurii, cum este cazul spadei 2 de la Apa **(pl. 89/2)** şi a celor de la Téglás şi Dunavecse **(pl. 89/3-4)**, care au o formă intermediară între spadele cu gardă rotundă şi cele cu gardă trapezoidală specifice tipurilor Livada **(pl. 88/5-7)** şi Au **(pl. 88/ 8-9)**.

Alte diferențe semnificative între spada de la Sebeş şi celelalte, care pledează pentru încadrarea ei în alt tip, este modul prin care se termină mânerul, la Sebeş, aşa cum am arătat, sub forma unei muchii ca de topor, care a evoluat în butoni de diverse forme la exemplarele mai târzii: romburi suprapuse la Hajdúsámson, protuberanțe de inspirație miceniană la Apa sau forme discoidale la majoritatea celorlalte spade.

Toate aceste detalii morfologice ne îndreptățesc să considerăm cele două spade, de la Sebeş şi cea cu locul descoperirii necunoscut din „Ungaria”, drept un tip distinct, *tipul Sebeş*, anterior spadelor de tip Hajdúsámson-Apa.

De aceste spade timpurii de tip Sebeş se leagă genetic cele de tip Hajdúsámson-Apa fiind foarte posibil ca tipul Sebeş să reprezinte cel mai vechi tip de spadă cu mâner plin produs în zona Tisei şi a Crişurilor, către sfârşitul perioadei Reinecke A_2, de unde a pătruns pe calea schimburilor comerciale în zona cursului mijlociu al Mureşului, la Sebeş, într-o perioadă în care aici se dezvolta faza a II-a a culturii Wietenberg.

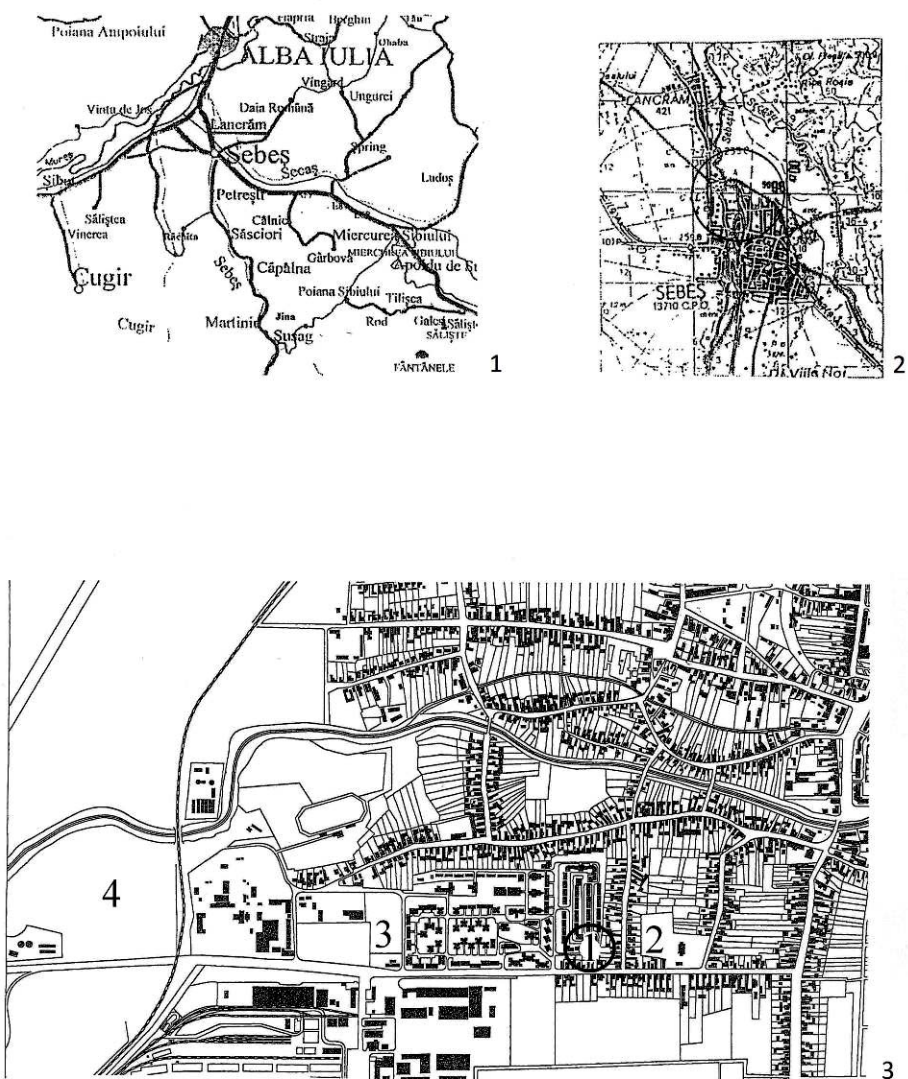
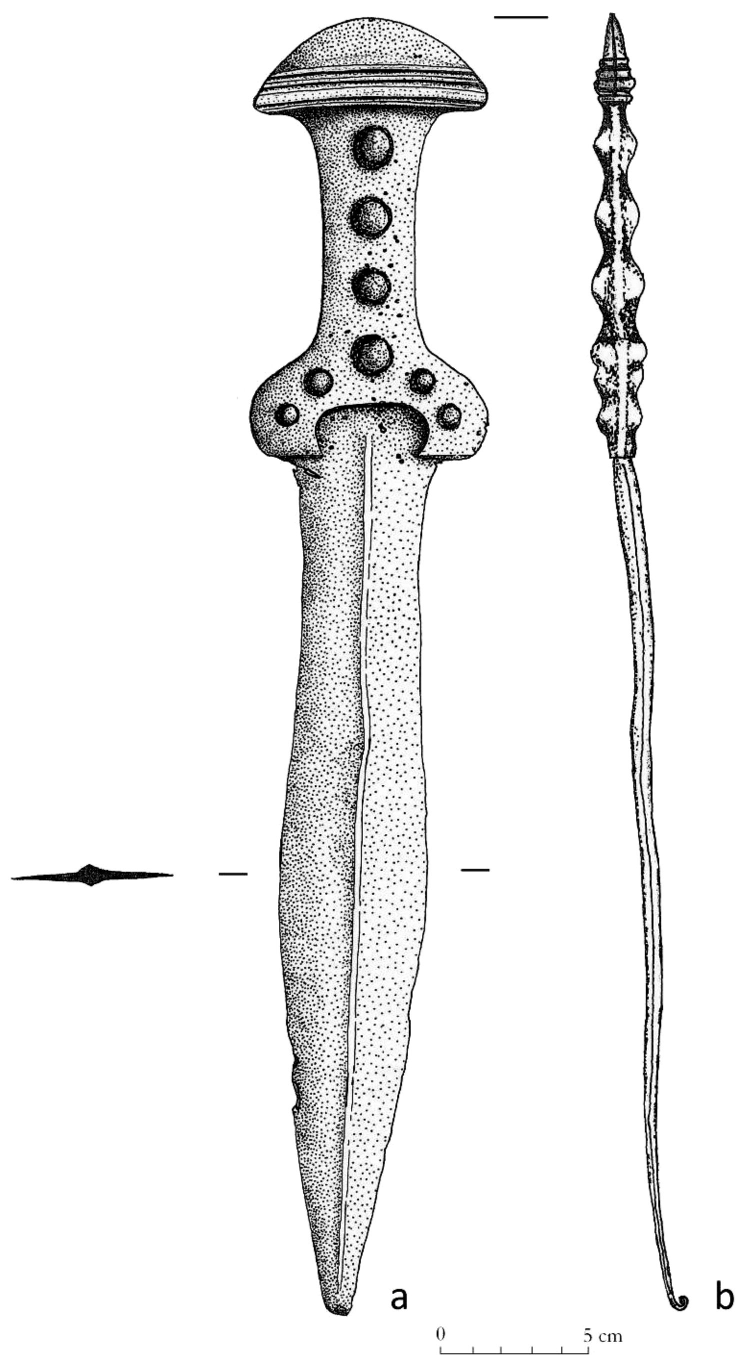
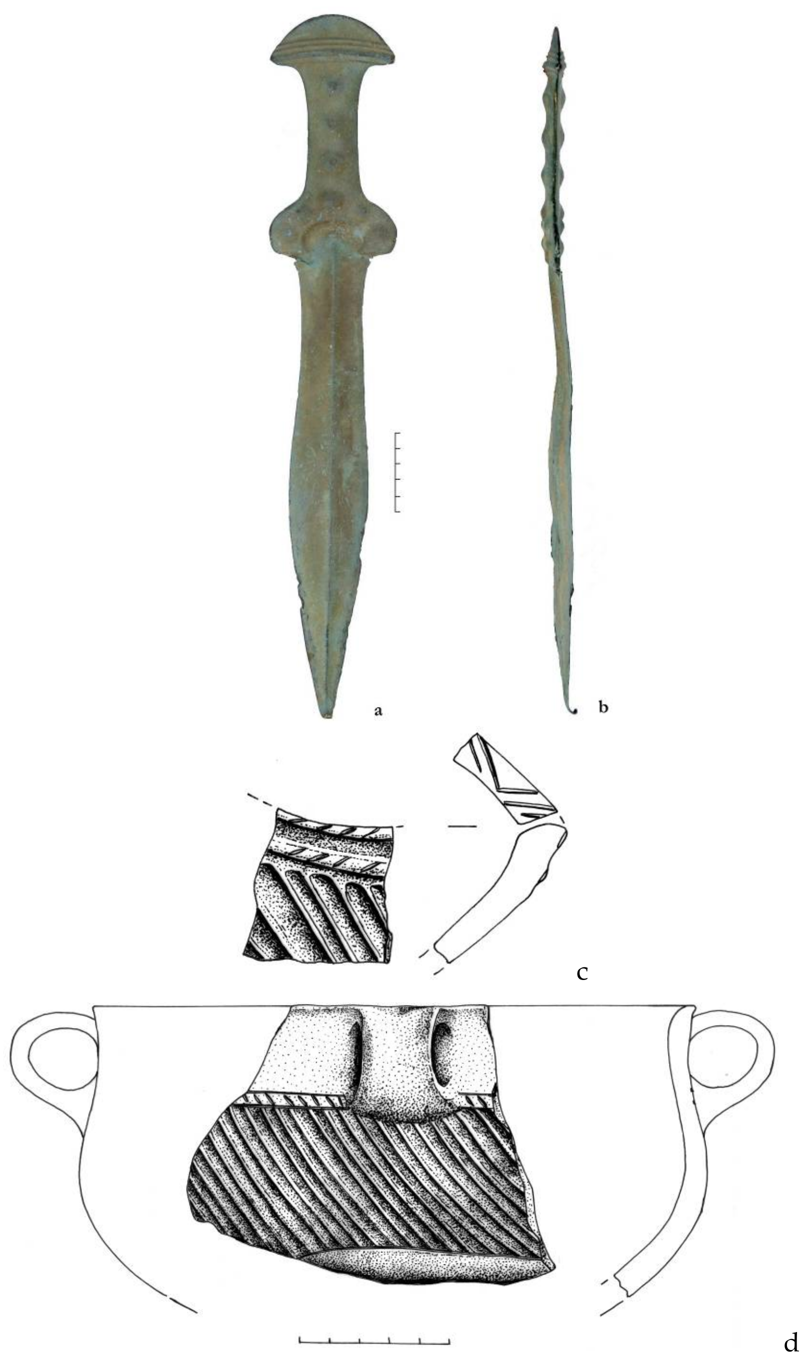

Fig. 19. Harta localității Sebeş (1) şi a locului descoperirii spadei (2); 3/1 - locul descoperirii spadei; 3/2-4 - puncte cu descoperiri Wietenberg

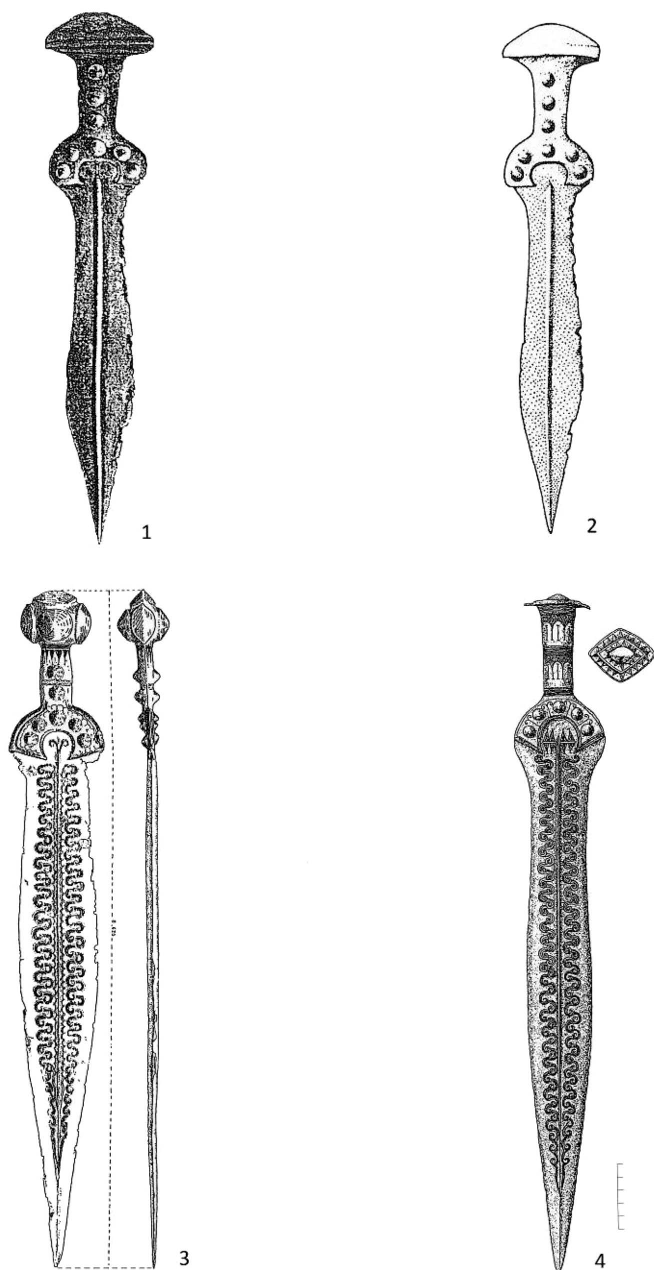
Pl. 85. Spada de bronz de la Sebeş (desen)

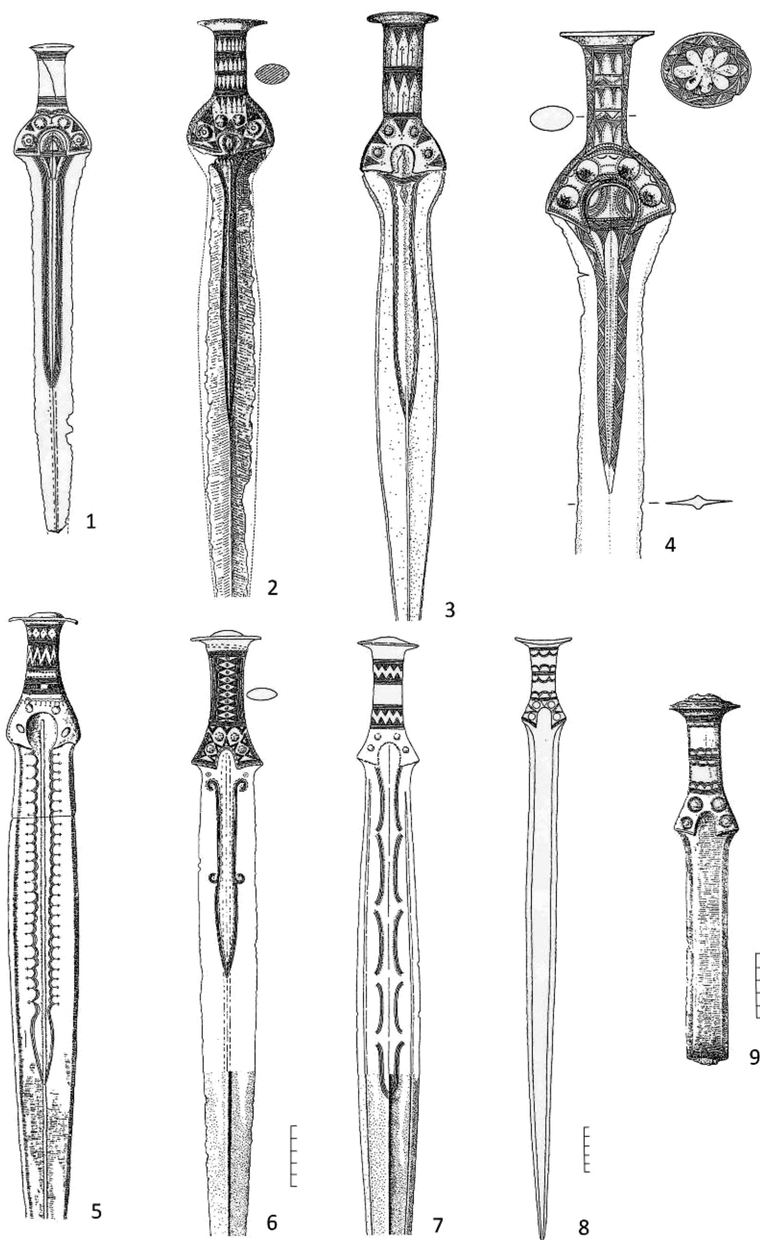
Pl. 86. Spada de bronz de la Sebeş (foto) (a-b) şi ceramică Wietenberg II descoperită în zona învecinată spadei (c-d)

Pl. 87. Spada de bronz de la Sebeş: 1 - mânerul spadei; 2 - detaliu cu garda spadei; 3-4 detalii cu butonul mânerului; 5 - detaliu cu vârful spadei

Pl. 88. Spade de bronz aparținând *tipului Hajdúsámson-Apa*: 1-2 - „Ungaria"; 3 - Apa; 4 – Hajdúsámson (după J. Hampel – 1; T. Kovács – 2; după D. Popescu – 3; W. David – 4)

Pl. 89. Spade de bronz aparținând *tipului Oradea*: 1 – Oradea; 2 – Apa; 3 - Téglás (după W. David); 4 - Dunavecse (după T. Kovács); spade aparținând *tipului Livada*: 5 – Livada; 6-7 - Zajta (după W. David); spade aparținând *tipului Au*: 8 – Zurndorf; 9 - Au (după W. David)

UN VÂRF DE LANCE DIN BRONZ DE LA ALBA IULIA

În vara anului 2001, în colecțiile muzeului din Sebeş (jud. Alba), a intrat un vârf de lance din bronz **(pl. 90/a-c; 91/a-b)**[1630]. Descoperit în condiții necunoscute în municipiul Alba Iulia undeva pe strada „Moților", vârful de lance are foaia foliformă alungită, realizată în două trepte parale cu conturul foii care se lățeşte uşor în zona îmbinării cu tubul de fixare în coadă, unde capătă un contur convex. Este prevăzută cu o nervură mediană puternic reliefată, şi cu alte două nervuri, mai puțin reliefate, care practic marchează marginile celor două trepte pe toată lungimea lor, continuându-se însă până sub foaie, pe tubul de fixare în coadă. Acesta din urmă, este prevăzut cu două găuri practicate paralel cu foaia, pentru fixarea în coada de lemn cu ajutorul unui cui **(pl. 90/b, c)**.

Vârful de lance nu este decorat, dar trecând dincolo de funcționalitatea nervurilor prezente pe foaie, care-i sporesc duritatea, acestea îi conferă o eleganță şi suplețe aparte. Turnat probabil într-un tipar bivalv, prezintă unele deficiențe în zona vârfului unde se observă o

1630 Vârful de lance a fost donat de profesorul Gheorghe Dărămuş, care-l avea de la un muncitor ce lucra la acea vreme pe unul dintre multele şantiere de construcții din Alba Iulia undeva pe strada „Moților". Vârful de lance a fost găsit în timp ce era săpată fundația unei case, împreună cu fragmente ceramice, care din nefericire nu au stârnit interesul muncitorilor şi nu au fost adunate. Ne exprimăm pe această cale toată gratitudinea noastră față de domnul profesor, care ne-a pus la dispoziție această piesă.

porozitate mai accentuată a metalului, fapt ce a dus la ruperea lui încă din antichitate; în acelaşi loc, tot din cauza unor pori s-a rupt o bucăţică din nervura mediană, lucru vizibil în prezent sub forma unei găuri de formă neregulată pe una dintre părţi **(pl. 90/a)**. Marginile foii prezintă şi ele mai multe ciobiri de dimensiuni mici datorate folosirii piesei. În partea inferioară a tubului acesta prezintă o crăpătură de 1,5 cm. Sunt vizibile şi bavurile de turnare, în părţile laterale ale tubului, sub forma unei uşoare îngroşări a peretelui metalic, dar care au fost însă atent finisate. De asemenea, pe una din laturi se observă o intervenţie contemporană făcută probabil de descoperitorul piesei, care a pilit nervura mediană pe o lungime de 3 cm, spre baza foii, unde aceasta capătă un contur convex, probabil pentru a verifica metalul **(pl. 91/c)**. Întregul vârf de lance este acoperit cu o patină brun maronie.

Lungimea păstrată a piesei este de 28,7 cm, din care foaia 15,8 cm iar tubul 13 cm. Lăţimea maximă a foii în partea inferioară unde aceasta capătă un contur convex, este de 4,2 cm, iar către capătul opus, 2 cm. Întregul vârf de lance, este gol în interior **(pl. 90/b)**. Capătul inferior al tubului de fixare, uşor ovalizat, are diametrul maxim interior de 2,8 cm, ajungând în zona mediană, acolo de unde porneşte foaia, la un diametru de 1,7 cm, pentru ca în capătul opus, în vârful păstrat al piesei, diametrul orificiului să fie de numai 2 mm. Greutatea piesei este de 250 g. Vârful de lance se păstrează în colecţia Muzeului Municipal Sebeş, colecţia de arheologie inv. A. 6475.

Unicat deocamdată în spaţiul transilvan, încercarea de a-i găsi asemănări în piesele similare cunoscute din literatura de specialitate, s-a soldat doar cu analogii în care se regăsesc anumite elemente ale acestuia. De altfel, puţinele modificări pe care le suferă în general acest tip de armă îngreunează analiza lui tipologică[1631]. Observăm, astfel, anumite asemănări ale piesei de la Alba Iulia cu structura foii vârfului de lance de la Bistriţa[1632], cu cel din depozitul de la Valea lui Mihai[1633], cu cele două exemplare din depozitul Maramureş IV, unul având lama cu o singură treaptă iar celălalt cu foaia realizată din două trepte[1634], cu un exemplar dintr-un depozit de la Miercurea Ciuc[1635] sau din Banat, de la Petroşniţa[1636]. Alte asemănări se pot face, de asemenea, cu exemplarul

---

1631 BADER 1978, p. 96.
1632 MARINESCU, DĂNILĂ 1974, p. 66, pl. II/2.
1633 BADER 1978, pl. 86/17.
1634 KACSÓ 1995 b, p. 15, fig. 3/5-6.
1635 REPARHHARGHITA 2000, p. 149-150 nr. 2; 369, pl. 33.
1636 GUMĂ 1993, p. 256, nr. 47, pl. 28/5.

fragmentar provenit din depozitul de la Aiud[1637], sau cel de la Uioara de Sus[1638], ultimul cu tubul de fixare lung la fel ca al celui de la Alba Iulia, cu exemplarul de la Suseni[1639] sau cu cele două exemplare provenite din depozitul de la Dipşa[1640]. În Oltenia o piesă asemănătoare avem la Slătioara[1641] iar din Moldova la Securiceni[1642], cu foaia formată din două trepte, dar de dimensiuni mai mici.

Analogii mai bune se cunosc de pe teritoriul Ucrainei Transcarpatice în depozitele de la Malja Dobron I[1643] şi Podmonastyr[1644], în Slovacia din depozitul de la Rĕsica[1645] iar în Austria, dintr-un mormânt ce aparține culturii Velatice-Baierdorf de la Pöttsching[1646], a cărui foaie are aceiaşi formă, fiind însă diferită dispunerea nervurilor.

Majoritatea analogiilor se întâlnesc însă pe teritoriul Ungariei unde vârfuri de lance asemănătoare sunt prezente, în nord-est, la Bodrogköz[1647] şi Pétervására[1648], atribuite primul culturii Berkesz iar cel de al doilea culturii Piliny şi în depozitele de la Bükkaranyos II[1649], Erdöhorváti[1650] Siograd II[1651], acestea cu tubul lung, sau Peterd[1652], toate exemplare cu foaia în trepte paralele cu marginea[1653].

Cele mai bune analogii le avem în Transdanubia, exemplare similare fiind descoperite în morminte aparținând fazei finale a culturii cu morminte tumulare. Cunoaştem astfel de piese de la Csabrendek[1654], Bakonybél[1655], Bakonyszücs[1656], Farkasgyepü II[1657], Csögle[1658] sau Koroncó[1659], acesta din urmă de dimensiuni mari.

1637 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 80, 223 pl. 107/4.
1638 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 251, pl. 251/11.
1639 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 107-108, pl. 189 /12-13; 190/1.
1640 CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 24, nr. 209-210, pl. XXX/1-2.
1641 PETRE-GOVORA 1995, p. 64, nr. 16, fig. 10/4.
1642 IGNAT 1981, p. 141, nr. 9, fig. 7/6.
1643 KOBAL 2000, I, p. 86, nr. 78; II, pl. 39/7.
1644 KOBAL 2000, I, p. 99, nr. 115; II, pl. 36/29.
1645 NOVOTNÁ 1980, p. 68, nr. 381, 383, pl. 58 D/5, 7.
1646 FOLTINY 1966, p. 73, pl. 1/1.
1647 KEMENCZEI 1984, p. 124, nr. 38, pl. 68 b/1.
1648 KEMENCZEI 1984, p. 119, nr. 29, pl. 51/5.
1649 MOZSOLICS 1985, pl. 4/1-2.
1650 DANKÓ, PATAY 2000, p. 22-23, pl. 19/5.
1651 MOZSOLICS 1985, pl. 43/11, 14.
1652 MOZSOLICS 1985, pl. 61 / 7.
1653 MOZSOLICS 1985, p. 20
1654 KEMENCZEI 1990, fig. 2/12.
1655 KEMENCZEI 1990, fig. 4/1, 2, 5.
1656 KEMENCZEI 1990, fig. 5/2.
1657 KEMENCZEI 1990, fig. 7/11.

Un alt exemplar asemănător ca formă este cel de la Budapesta, pus în legătură cu purtătorii culturii câmpurilor de urne[1660].

Vârfuri de lance cu tubul lung şi foaia în trepte se întâlnesc frecvent în descoperirile din orizontul Kurd şi par să constituie un tip longeviv care poate fi urmărit până în descoperirile aparținând orizontului Aranyos[1661]. Astfel de exemplare întâlnim în depozitele de la Bükkaranyos I[1662], dar cu o singură treaptă, Szentgáloskér[1663], exemplar similar cu cel precedent însă cu tubul lung, Pölöske[1664], Keszthley[1665], Füzesobony[1666], Szolnok I[1667], sau mai aproape de Transilvania, la Doboz[1668], dar acesta din urmă fiind de dimensiuni considerabil mai mici.

Aceste lănci sunt încadrate de M. Rusu în varianta Şpălnaca, care cuprinde lăncile cu nervuri late, dispuse spre tăiş în trepte proeminente[1669]. Pentru exemplarele transilvănene, din punct de vedere tipologic se pare că ele derivă din lăncile romboidale de tip Pecica, în cursul procesului evolutiv unghiurile laterale ale romburilor suferind rotunjiri, pe lângă nervura mediană adăugându-li-se de la una până la trei nervuri late dispuse în trepte. Majoritatea exemplarelor sunt de dimensiuni mari, 20-30 cm, lucru care indică faptul că acestea sunt lănci grele de luptă ale căror coadă era, de asemenea, foarte lungă, ajungând după estimările făcute de cercetătorul amintit la lungimi de peste 5 m. Primele exemplare de acest tip apar la limita dintre Bz. C şi Bz. D, şi sunt frecvente în depozitele din Ha A. Numărul mare al subvariantelor lăncilor de tip Şpălnaca indică faptul că ele au fost preferate în această perioadă[1670].

O particularitate a vârfului de lance de la Alba Iulia este faptul că nervurile de pe foaie, care corespund practic marginii treptelor foii, se continuă pe sub aceasta până pe tub sub forma unor caneluri **(pl. 91/c)**.

1658 KEMENCZEI 1990, fig. 9/7.
1659 KEMENCZEI 1990, fig. 12/2.
1660 FOLTINY 1965, p. 63, pl. 1/16.
1661 MOZSOLICS 1985, p. 21.
1662 MOZSOLICS 1985, pl. I/15.
1663 MOZSOLICS 1985, pl. 113/11.
1664 MOZSOLICS 1985, pl. 124/4.
1665 MOZSOLICS 1985, pl. 130/5, 6; 131/3.
1666 MOZSOLICS 1985, pl. 146/2.
1667 MOZSOLICS 1985, pl. 221/.
1668 SZATHMÁRI 1991, p. 50, nr. 3, fig. 1/3.
1669 RUSU 1972 a, I, p. 227; II, fig. 35/5-8.
1670 RUSU 1972 a, I, p. 228.

Aceste feluri de nervuri şi caneluri reprezintă, din punct de vedere tehnologic, o întărire a tubului prin profilare creându-se astfel şi canalele pentru scurgerea sângelui[1671]. Astfel de exemplare, ale cărui nervuri se continuă pe tub, întâlnim în depozitele de la Siograd II [1672] şi Rešica[1673].

În ceea ce priveşte datarea acestui tip de lance, exemplarele din Slovacia provenite din depozitul de la Rĕsica, fac parte din descoperirile specifice orizontului Ožd'any sincronizat de Mária Novotná cu etapa finală a culturii cu morminte tumulare şi cu începutul culturii câmpurilor de urne[1674], deci sfârşitul Bz C-Bz D. Exemplarul de la Bodrogköz este atribuit culturii Berkesz, a cărei evoluție este plasată de majoritatea cercetătorilor în Bz C-D[1675], iar cel de la Pétervásara culturii Piliny, datată la fel în Bz C-D[1676].

Vârfurile de lance de la Bükkaranyos I şi II, sunt încadrate de A. Mozsolics în seria depozitelor de tip Aranyos, iar cele provenite din depozitele de la Siograd II, Peterd, Szentgáloskér, Pölöske, Keszthley, Füzesobony şi Szolnok I în descoperirile din orizontul Kurd. După cronologia lui Reinecke orizontul Aranyos poate fi sincronizat cu o fază târzia a Bz D, iar Kurd şi Gyermey cu Ha A_{1-2} [1677].

Exemplarul din mormântul de la Pöttsching atribuit de către S. Foltiny culturii Velatice–Baierdorf este datat în Ha A_1, precizând însă că această formă în vestul spațiului carpatic se întâlneşte încă din Bz D[1678], Acelaşi cercetător atribuie exemplarul de la Budapesta tot Bronzului târziu, în perioada culturii câmpurilor de urne[1679] deci tot Bz D, iar cel din depozitul de la Doboz în Bz D-Ha A_1[1680].

Lăncile de la Malja Dobron şi Podmonastyr, sunt incluse de J. V. Kobal în tipul D, vârfurile de lance cu foaia flamboiantă, fiind specifice sfârşitului Bz. D şi începutului de Ha A_1, prezente în seria Kriva în proporție de 18,4 % şi în seria Lazy I unde procentul creşte la 45,3%[1681].

Cele din Transdanubia de la Csabrendek, Bakonybél, Bakonyszücs, Farkasgyepü II, Csögle şi Koroncó, pe care le considerăm

1671 SOROCEANU 1997, p. 393.
1672 MOZSOLICS 1985, p. 43/15.
1673 NOVOTNÁ 1980, p. 58 D/5, 7.
1674 NOVOTNÁ 1980, p. 3, fig. 1, vezi tabelul cu sincronismele culturale.
1675 KEMENCZEI 1984, p. 12-13.
1676 KEMENCZEI 1984, p. 31.
1677 MOZSOLICS 1985, p. 53.
1678 FOLTINY 1966, p. 72-73.
1679 FOLTINY 1965, p. 63.
1680 SZATHMÁRI 1991, p. 60.
1681 KOBAL 2000, p. 35.

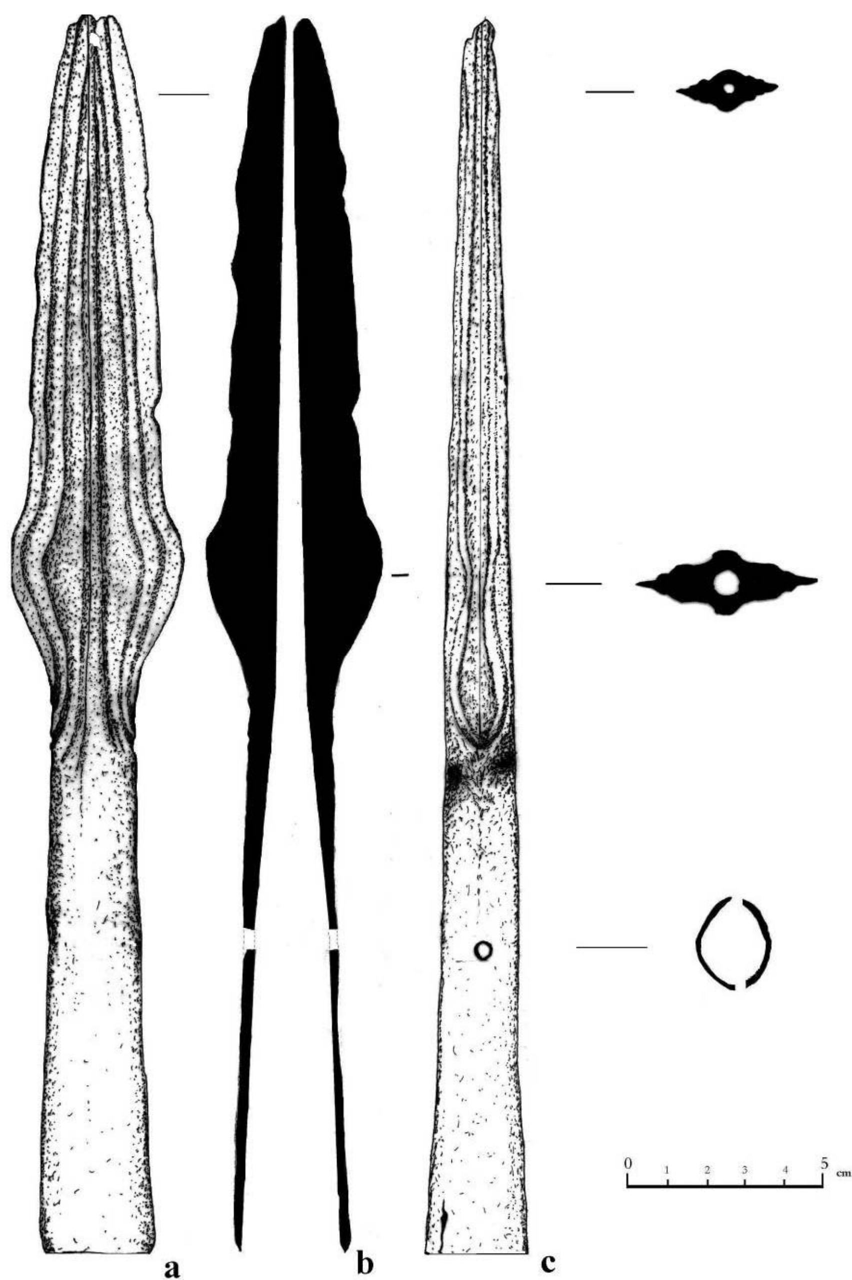
ca fiind cele mai bune analogii pentru piesa de la Alba Iulia, sunt descoperiri prezente în mormintele de războinici din faza finală a culturii mormintelor tumulare. Printre ele apar două tipuri: cu lamă netedă şi cu nervuri. Primul reprezintă un tip general european, în timp ce majoritatea descoperirilor celui de-al doilea tip sunt localizate în bazinul carpatic. Cele mai vechi exemplare aparţinând acestui din urmă tip, apar ca piese de inventar funerar din faza finală a culturii mormintelor tumulare în Transdanubia, zonă unde se consideră că au fost turnate primele prototipuri ale acestora. De aici a fost preluată confecţionarea lor de către industria bronzului din nordul Ungariei şi ţinutul Tisei Superioare la sfârşitul etapei Bz. D, pentru ca apoi, în Ha. A_1 să se răspândească în întregul Bazin Carpatic [1682].

Pentru spaţiul românesc, exemplarul din Moldova de la Securiceni este datat la limita dintre sfârşitul bronzului târziu şi începutul hallstattului[1683], mai timpurii fiind cele din depozitul de la Miercurea Ciuc datat în Bz D[1684] sau cele din depozitul Maramureş IV, atribuite seriei Uriu-Opály (Bz C_2-D)[1685].

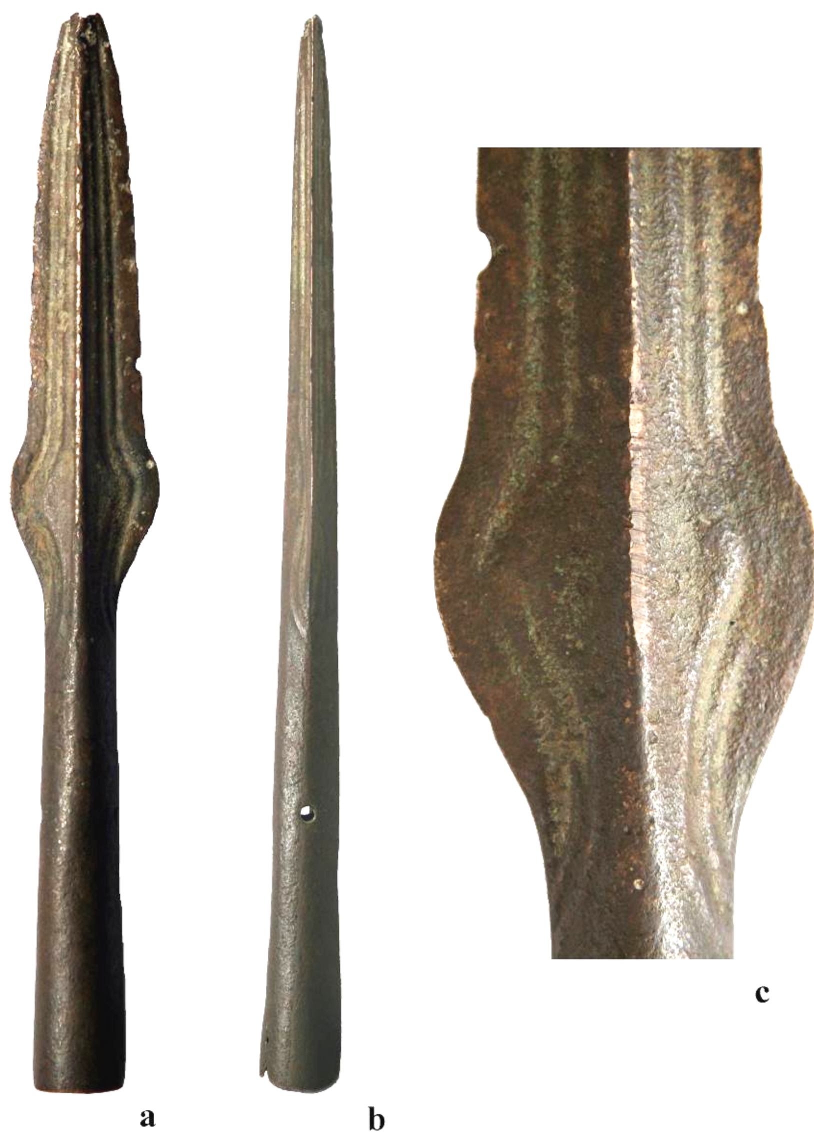
Exemplarele transilvănene de la Bistriţa, Aiud, Uioara de Sus, Dipşa, Suseni sau cele din Banat de la Petroşniţa sau din Oltenia de la Slătioara, sunt atribuite seriei Cincu-Suseni (Ha A_1-A_2). În această perioadă metalurgia bronzului şi-a continuat dezvoltarea, după cum o dovedesc depozitele din seria Cincu-Suseni, caracteristic pentru această perioadă fiind afluxul de elemente de origine central-europeană introduse prin relaţii de schimb, influenţe culturale şi chiar meşteri ambulanţi. O contribuţie importantă în difuzarea acestor elemente au avut-o purtătorii grupului cultural Lăpuş şi ai culturii Gáva, datorită cărora unii cercetători consideră că au fost îngropate depozitele din seria Cincu – Suseni[1686].

În cazul exemplarului de la Alba Iulia-*Str. Moţilor*, pe baza analogiilor central-europene şi în special a celor din Transdanubia, considerăm că este posibil ca el să reprezinte o piesă de import, specifică ariei geografice şi culturale sus amintite, ajunsă la Alba Iulia în urma relaţiilor comerciale intense de la începutul Hallstatt-ului, plasându-l din punct de vedere cronologic în Ha A_1.

1682 KEMENCZEI 1990, p. 223.
1683 IGNAT 1981, p. 141.
1684 REPARHHARGHITA 2000, p. 150.
1685 KACSÓ 1995 b, p. 15.
1686 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 23-24.

Pl. 90. Lance de bronz de la Alba Iulia (desen)

Pl. 91. Lance de bronz de la Alba Iulia (foto)

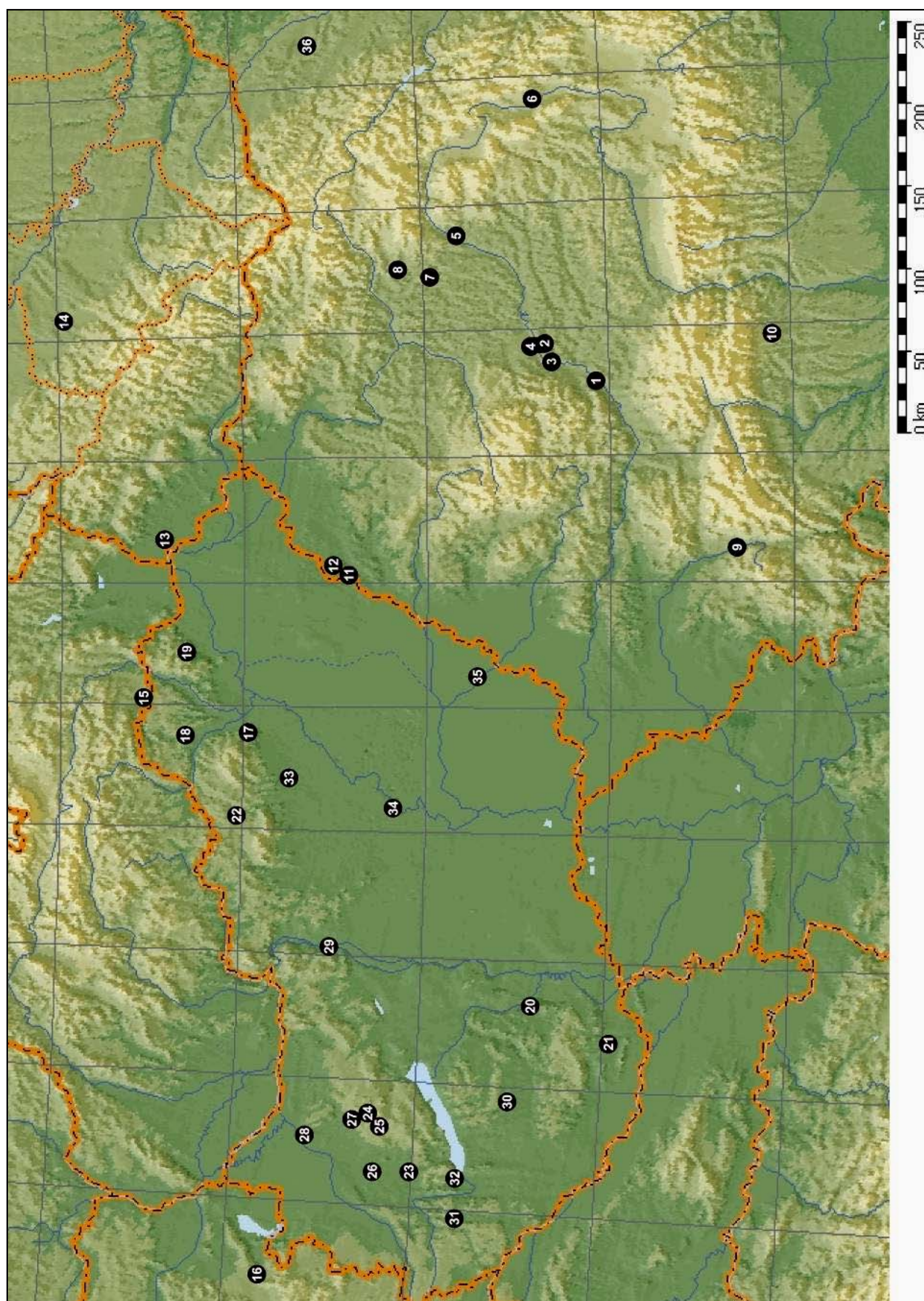

Fig. 20. Hartă cu răspândirea tipului de lance de la Alba Iulia

Nu este lipsit de importanță faptul că la Alba Iulia în cartierul Ampoi III este semnalată o așezare aparținând Bronzului târziu[1687], de care eventual poate fi legată descoperirea vârfului de lance, str. Moților traversând spre acest cartier, însă din nefericire nu cunoaștem locul exact al descoperirii piesei și nici fragmentele ceramice prezente la locul descoperirii vârfului de lance, asocierea lui cu acestea putând fi doar presupusă.

1 – Alba Iulia (jud. Alba, România)
2 – Uioara de Sus (jud. Alba, România)
3 – Aiud (jud. Alba, România)
4 – Ocna Mureș (jud. Alba, România)
5 – Suseni (jud. Mureș, România)
6 – Miercurea Ciuc (jud. Harghita, România)
7 – Dipșa (jud. Bistrița Năsăud, România)
8 – Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud, România)
9 – Petroșnița (jud. Caraș-Severin, România)
10 – Slătioara (jud. Vâlcea, România)
11 – Șilindru (jud. Bihor, România)
12 – Valea lui Mihai (jud. Bihor, România)
13 – Malya Dobron (Zakarpats'ka, Ucraina)
14 – Podmonaster' (Ivano-Frankivsk, Ucraina)
15 – Resiča (Slovacia)
16 – Pöttsching (Burgenland, Austria)
17 – Bükkaranyos (Borsod-Abaúj-Zemblén, Ungaria)
18 – Bodrogköz (Borsod-Abaúj-Zemblén, Ungaria)
19 – Erdrhorváty (Borsod-Abaúj-Zemblén, Ungaria)
20 – Siógrád (Tolna, Ungaria)
21 – Peterd (Baranya, Ungaria)
22 – Pétérvására (Herves, Ungaria)
23 – Csabrendek (Veszprém, Ungaria)
24 – Bakonybél (Veszprém, Ungaria)
25 – Farkasgyepú (Veszprém, Ungaria)
26 – Csögle (Veszprém, Ungaria)
27 – Bakonyszücs (Veszprém, Ungaria)
28 – Koroncó (Györ-Moson-Sopron, Ungaria)
29 – Budapesta (Ungaria)
30 – Szentgáloskér (Somogy, Ungaria)

[1687] CIUGUDEAN 1994 b, p. 61.

31 – Pölöske (Zala, Ungaria)
32 – Keszthely (Zala, Ungaria)
33 – Füzesabany (Heves, Ungaria)
34 – Szolnok (Jász-Nagykyun- Szolnok, Ungaria)
35 – Doboz (Békés, Ungaria)
36 – Securiceni (Suceava, România)

PROBLEMATICA TURTELOR DE CUPRU ŞI BRONZ DIN BAZINUL CARPATIC ŞI CÂTEVA PRECIZĂRI NECESARE CU PRIVIRE LA DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA PĂNADE

PREAMBUL

Nu demult timp, în prestigiosul anuar *Apulum*, au fost introduse în circuitul ştiinţific de specialitate câteva bronzuri descoperite accidental în hotarul localităţii Pănade (com. Sâncel, jud. Alba)[1688]. Iniţiativă lăudabilă dacă s-ar fi adăugat la aceasta şi un efort minim de a intra în posesia unor informaţii strict necesare unei publicări ştiinţifice. Circumstanţele apariţiei acestor piese, găsite de localnici cu prilejul arăturilor mecanizate, au fost precizate de autorii articolului referitor la descoperire[1689]. Cât priveşte apartenenţa acestora la un depozit, nu credem că mai există dubii de nicio natură[1690].

Piesele intrate în posesia catedrei de istorie-arheologie a Universităţii din Alba Iulia ne erau cunoscute încă din anul predării lor, în 1996. Ele au rămas în colecţiile acestei instituţii, unde se află şi în prezent. Firesc, descoperirea a atras după sine interesul pentru recuperarea, pe cât posibil a altor piese, cât şi identificarea pe teren a locului descoperirii. Din păcate, la momentul perieghezei din toamna anului 1996, întreprinsă de I. Andriţoiu şi I. Al. Aldea, cultura de porumb existentă pe locul identificat, în punctul numit *Lab/În Lab* nu a

1688 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a.

1689 La momentul predării primelor piese catedrei de istorie-arheologie din cadrul Universităţii „1 Decembrie 1918” Alba Iulia de către studentul Radu Andron, în anul 1996, s-a primit şi informaţia potrivit căreia în arătură se puteau găsi numeroase bronzuri care erau tăiate sau trase de plug, oferind, astfel, o primă imagine asupra numărului mare de piese ce compuneau depozitul răvăşit permanent, an de an, cu ocazia lucrărilor agricole.

1690 O primă semnalare a altor piese din acelaşi depozit de la Pănade, găsite ulterior, o găsim la WOLLMANN, CIUGUDEAN 2005, p. 98.

permis obținerea rezultatului scontat[1691]. De atunci bronzurile de la Pănade au rămas nepublicate, dar erau cunoscute într-un cerc restrâns de specialişti.

Acestea au fost desenate de noi (în anul 1998), urmând să facă obiectul unui viitor articol referitor la mai multe bronzuri transilvănene inedite. Apariția studiului referitor la *unele* (s. n.) piese ce compun depozitul de la Pănade ar fi făcut inutilă republicarea lor. Însă modul eronat în care este prezentată compoziția şi numărul obiectelor predate de Radu Andron ne obligă, în mod necesar, la această intervenție, în condiții normale de nedorit.

Autorii publicării depozitului afirmă că au fost recuperate un număr de cinci bronzuri, anume două seceri fragmentare, un fragment de verigă, o turtă şi un topor de tip celt[1692]. Nu ştim care dintre cei trei semnatari au cules în anul 1996 aceste informații sau au văzut la acel moment piesele. Fiindcă, atât în acel an cât şi în 1998, atunci când am desenat respectivele artefacte, numărul pieselor era de şapte (7), nu patru, câte au fost publicate (!), mai puțin celtul lipsă. Mai mult chiar, autorii amintiți publică, fără să îşi dea seama (!), de fapt, cinci piese, deşi descriu doar patru (!) creând şi mai multă confuzie în jurul acestui depozit. Nu ne rămâne, astfel, decât să apreciem că interesul pentru descoperire s-a înfiripat odată cu expunerea *unora* dintre aceste bronzuri (doar patru la număr) în expoziția de bază de Universității, acestea fiind, de altfel, şi cele publicate. Celor şapte exemplare văzute şi desenate de noi în anul 1998 li s-ar adăuga şi un celt, provenit din aceeaşi donație, care s-ar fi rătăcit „în circumstanțe regretabile", aşa cum specifică, la un moment dat, autorii articolului în cauză[1693]. Care sunt circumstanțele reale ale dispariției acestei piese nu le cunoaştem şi, prin urmare, nici ne propunem să le elucidăm cu acest prilej. Putem doar face precizarea că acel celt nu l-am văzut[1694].

Prezentarea bronzurilor descoperite în anul 1996

1691 În schimb, au fost descoperite urmele unei locuiri eneolitice. Mulțumim Dr. Ioan Al. Aldea şi Dr. Ioan Andrițoiu pentru aceste informații. O imagine a locului de descoperire a depozitului vezi la CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, fig. 1.

1692 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 95.

1693 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 95, nota 5.

1694 Existența unui celt în rândul bronzurilor recuperate în anul 1996 nu a putut fi confirmată de Dr. Ioan Al. Aldea şi Dr. Ioan Andrițoiu. Singurul specialist arheolog din cadrul catedrei de istorie-arheologie de atunci, care ar fi putut vedea celtul cu pricina, era Prof. Dr. Iuliu Paul.

Prin urmare, numărul pieselor de bronz recuperate în anul 1996 de la Pănade a fost de *opt*, incluzând şi celtul „călător”, de colecţie, care probabil cu greu va mai putea fi studiat vreodată. Însă, pentru artefactele prezentate putem oferi o descriere a lor, atât pentru cele cunoscute, cât şi pentru cele inedite:

1. Seceră cu limbă la mâner, păstrată fragmentar. Piesa are baza concavă, mânerul fiind prevăzut cu nouă nervuri pe margine, dintre care cea interioară se prelungeşte drept pe lamă. Pe lama căreia îi lipseşte vârful se distinge o nervură, slab reliefată, paralelă cu muchia. În zona de contact dintre mâner şi tăiş pe partea exterioară se păstrează ciotul de la turnare. Nu se observă urme de utilizare. Patină de culoare verde închis. Lăţimea lamei = 3,4 cm; lăţimea mânerului = 2,6 cm **(pl. 92/2 = fig. 22/2)**.

2. Seceră cu limbă la mâner, păstrată fragmentar. Piesa are baza concavă, mânerul fiind prevăzut cu două nervuri pe margine, decorate cu alveole, dintre care cea interioară se prelungeşte drept pe lamă. Tăişul lamei este lăţit şi ascuţit. În partea superioară a mânerului se păstrează ciotul de la turnare. Nu se observă urme de utilizare. Patină de culoare verde închis. Lăţimea lamei = 2,5 cm; lăţimea mânerului = 2,3 cm **(pl. 92/3 = fig. 22/1)**.

3. Seceră cu limbă la mâner, păstrată fragmentar. Piesa are baza concavă, mânerul fiind prevăzut cu două nervuri pe margine, dintre care cea interioară se prelungeşte de-a lungul lamei. În zona de curbură a piesei se păstrează două cioturi de turnare. Se observă urme de utilizare la nivelul tăişului. Patină de culoare verde închis. Lăţimea lamei = 2,4 cm; lăţimea mânerului = 1,8 cm **(pl. 92/1)**.

4. Seceră cu cârlig, păstrată fragmentar; lipsesc părţi din mâner şi din vârful lamei. La nivelul lamei se observă urme de utilizare. Patină de culoare verde deschis, slab păstrată. Lăţimea lamei = 2,8-3 cm **(pl. 92/4)**.

5. Brăţară (?), păstrată fragmentar, în secţiune circulară şi ovală. Patină de culoare verde deschis. Diametrul = 0,6-0,8 cm **(pl. 92/5)**.

6. Turtă de formă rotundă, cu secţiunea conică. Piesa a fost tăiată înainte de răcirea metalului, rezultând un decupaj de formă triunghiulară. Patină de culoare verde închis. Diametrul = 12,5 cm; înălţime = 6,9 cm **(pl. 92/7)**.

7. Turtă de formă rotundă, cu secţiunea calotiformă, similară cu prima. Patină de culoare verde închis. Diametrul = 13-13,6 cm; înălţime = 8 cm **(pl. 921/6 = fig. 23)**.

Acestor piese li s-ar alătura, aşa cum am precizat, celtul rătăcit, din 1996 şi celtul achiziţionat de Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia un an mai târziu[1695].

Secerile

Categoria de bronzuri cea mai bine reprezentată în depozitul recuperat parţial de la Pănade este cea a secerilor, patru la număr.

Două dintre aceste seceri au fost publicate[1696] **(pl. 92/2-3; fig. 22)**, ele putând fi încadrate în categoria celor cu limbă la mâner (*Zungensicheln*). Nervurile ce mărginesc mânerul secerilor permit includerea în tipul Uioara 8 propus de M. Petrescu-Dîmboviţa[1697], prezente în spaţiul intracarpatic începând cu seria de depozite Uriu-Domăneşti şi terminând cu exemplarele sporadice şi târzii din depozitele seriilor Jupalnic-Turia şi Moigrad-Tăuteu. Cele mai numeroase exemplare de acest tip apar în Transilvania însă în cadrul seriei Cincu-Suseni[1698].

Decorul alveolat pe nervurile exterioare ale mânerului secerilor (analizat distinct de crestături) apare în numeroase depozite ale seriei Uriu-Domăneşti, la Căuaş II[1699], Curtuiuşeni[1700], Domăneşti[1701], în seria Cincu-Suseni, la Aiud[1702], Band[1703], Berzasca[1704], Bogata[1705], Bogdan Vodă[1706], Caransebeş[1707], Cincu[1708], Cugir II[1709], Deva III[1710], Dipşa[1711], Guşteriţa II[1712], Igriş[1713], Pecica III[1714], Sfăraş[1715], Sighetu Marmaţiei[1716],

---

1695 CIUGUDEAN 1999, p. 98, fig. 2/1; CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 95, fig. 3 = 7/2. Iniţial s-a marcat ca loc de descoperire a celtului din 1997 punctul numit de localnici *Sub Furci*. Ulterior, celtul a fost ataşat, credem pe bună dreptate, depozitului.
1696 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 96, fig. 4/1-2 = fig. 6.
1697 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 39.
1698 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, *passim*; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, *passim*.
1699 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 30/5.
1700 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 40/10; BADER 1978, Pl. LXXXIII/4, 6.
1701 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 20.
1702 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 105/5, 7-8; 106/1-4.
1703 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 115/1.
1704 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 117/2.
1705 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 121/6.
1706 MOTZOI-CHICIDEANU, IUGA 1995, fig. 3/3-4, 6-7, 10-14, 18-20.
1707 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 12/4; 125/4.
1708 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 129/6-7; 130/1-2.
1709 CIUGUDEAN, ALDEA 1997, fig. 6/7; 7/3-4; CIUGUDEAN, ALDEA 2005, Abb. 6/7; 7/3-4.
1710 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 135/27-28.
1711 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 138/13, 17; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, Pl. V/1-6; VI/3-5; VII/1, 4-5; VIII/2, 5; IX/4, 7-8; X/2-4, 8.
1712 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 151/1, 4, 9; 152/3, 5, 6-7, 13-14, 18; 153/6.

Suseni[1717], Şpălnaca II[1718], Uioara de Sus[1719], Valea lui Mihai[1720], în seria Jupalnic-Turia, la Cenad[1721], în seria Moigrad-Tăuteu, la Arad II[1722], Josani[1723], Sălard[1724], Sîg[1725], Suatu[1726], Şpălnaca I[1727], Zagon I[1728], apoi la Sâmbăta Nouă I[1729] sau în depozitul de la Dridu[1730], eşalonate din punct de vedere cronologic în intervalul Bz D-Ha B, cu o maximă utilizare caracteristică perioadei Ha A (seria Cincu-Suseni), pentru a cita doar exemple din spațiul românesc.

Una din cele patru seceri, prin morfologia sa, cu lama lățită şi unghiul format în zona de contact cu mânerul credem că aparține tipului cu cârlig **(pl. 92/4)**. Tip larg răspândit în intervalul Bz D-Ha B, secerile cu cârlig apar în număr mare în depozitele transilvănene. Starea fragmentară în care s-a păstrat exemplarul de la Pănade îl face cu greu încadrabil într-un anumit tip.

Cât priveşte secera de la **pl. 92/1** aceasta constituie un tip rar, dar întâlnit pe parcursul Ha A_1-Ha B_3, cu o prezență mai bine documentată în Ha B_1-B_2. Exemplare asemănătoare fac parte din depozitele Guşterița II[1731], Uioara de Sus[1732], Variaş[1733] (seria Cincu-Suseni; Ha A), Şpălnaca I[1734] (seria Moigrad-Tăuteu; Ha B_1), Hida[1735] (seria Sângeorgiu de

1713 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 162/3, 7.
1714 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 176/25.
1715 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 184/10.
1716 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 186/3, 6, 9.
1717 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 189/6.
1718 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 197/7, 12; 198/5, 8; 199/1, 3.
1719 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 224/1, 3, 10-12; 226/3, 5; 227/3-4, 6, 8; 228/1, 5, 11; 229/6-7, 11; 231/3, 7, 10; 232/9; 233/5, 7; 234/2, 12; 235/7, 9; 236/11; 237/3, 6, 8; 231/3, 7, 10; 232/9; 233/3, 5, 7; 234/1-2; 235/7, 9; 236/11, 14-15; 237/3, 6, 8.
1720 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 276/6, 10; Bader 1978, pl. LXXVI/13-15.
1721 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 287/3.
1722 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 296/16.
1723 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 309/11-13.
1724 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 316/14-15, 17-19.
1725 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 318/11.
1726 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 233/28.
1727 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 327/1-2, 13.
1728 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 337/1.
1729 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 342/2-3, 6.
1730 Enăchiuc 1995, Abb. 2/2, 5-6.
1731 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 151/1.
1732 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 234/8.
1733 Petrescu-Dîmbovița 1977, Pl. 293/7.
1734 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 327/12.
1735 Petrescu-Dîmbovița 1977, pl. 349/3.

Pădure-Fizeşu Gherlei; Ha B_2), Ghirişu Român (seria Şomartin-Vetiş; Ha B_3)[1736] ori la Pécs II (Ungaria)[1737].

Brățara

Deşi nu există certitudinea, fragmentul de bară **(pl. 92/5)** aparține, cel mai probabil, unei brățări unispiralice. Aceeaşi utilitate este dată şi de autorii publicării ei. Întrucât au fost precizate deja reperele privind larga sa datare, fără valoare cronologică, decât în asociere cu alte artefacte, nu vom mai insista asupra ei[1738].

Turtele

Aşa cum am precizat deja s-a afirmat că din depozitul de la Pănade face parte o singură turtă de bronz[1739]. În realitate, în anul 1996 au fost recuperate două turte masive, lucru ce reiese limpede şi din faptul că ambele piese sunt publicate, dar sub forma unei singure turte. Greu de închipuit, dar erorile se țin lanț. Comparând cu desenele realizate de noi, apare clar că în desenul ilustrat avem o turtă, iar în fotografie o altă turtă (!)[1740]. Înseamnă că cineva *a văzut* şi *a desenat* (dintre cei trei autori?) o a doua turtă care, potrivit aceloraşi, nu ar fi existat, conform textului!

Cele două turte de la Pănade reprezintă, cu siguranță, apariții extrem de interesante şi importante pentru categoria din care fac parte, iar problematica lor o vom discuta pe larg în rândurile de mai jos. Aspectul masiv, zvelt ca şi forma aparte, asemănătoare unor „pălării", le recomandă, deocamdată, ca prezențe extrem de rare, dacă nu singulare (din cele publicate până în momentul de față) în peisajul depozitelor de bronzuri transilvănene **(pl. 92/6-7)**[1741].

1736 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, pl. 358/13.

1737 MOZSOLICS 1985, Taf. 46/10.

1738 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 98, fig. 5/2 = 7/1.

1739 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 95.

1740 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, fig. 5 (desen); fig. 9 (foto). O simplă comparare între cele două imagini publicate ar fi înlăturat autorilor eroarea. Cel mai clar punct de reper era oferit de semnul incizat în X, care nu se regăseşte pe desen, deşi, dacă era vorba de aceeaşi piesă din fotografie, trebuia, în mod normal să fie redat şi grafic.

1741 În condițiile în care mii de turte descoperite numai în Transilvania încă nu sunt publicate, este greu de făcut aprecieri exacte. Mircea Rusu constata, în anul 1972, existența turtelor de cupru sau bronz în 55 de depozite transilvănene datate în Bz. D-Ha A. În depozitul de la Uioara de Sus se cunosc 2299 de turte întregi sau fragmentare (RUSU 1972 a, p. 92, 96; RUSU 1972 b, p. 17) iar la Band 1428 (RUSU, CHIȚU 1982, p. 36). La Aiud au fost descoperite 1027 de turte de cupru sau bronz cu care s-a căptuşit şi căpăcuit groapa în care a fost descoperit depozitul iar suma totală a turtelor calculată pentru doar

Turtele sunt caracteristice pentru depozitele din Bronzul târziu, dar se întâlnesc într-un interval mai larg, cuprins între perioada Bz C-Ha B_3[1742]. Cele cu secțiunea plan-convexă, adesea de formă circulară, sunt cunoscute în numeroase depozite, însă majoritatea au secțiunea mult mai aplatizată, fiind de un tip aparte, mult mai simplu, de cel documentat la Pănade. Acestea apar încă din Bronzul mijlociu în depozitul de la Roşiori (jud. Bihor)[1743]. Apoi, se regăsesc în perioada Bz D, în seria de depozite Nicolae Bălcescu-Gura Dobrogei, în depozitul de la Constanța-Palas[1744], în seria Uriu-Domăneşti, în depozitul de la Prilog[1745], dar mai cu seama în cele ale seriei Cincu-Suseni (Ha A_1) de la Cetatea de Baltă[1746], Chergheş[1747], Dipşa[1748], Liubcova[1749], Ocna Sibiului[1750], Uioara de Sus[1751], Valea lui Mihai[1752], Sacoți[1753] şi Techirghiol[1754] sau în descoperiri izolate, cu loc necunoscut[1755]. Într-o formă ceva mai masivă, dar nu similară celor de la Pănade, le regăsim în seria Jupalnic-Turia (Ha A_2) la Dezmir[1756] sau în Ha B_1, în depozitele seriei Moigrad-Tăuteu, la Nou Săsesc[1757], Tăuteu[1758], Visuia[1759] şi Dârja[1760]. În Ungaria apar, spre exemplu, în depozitele de bronzuri de la Beremend[1761], Székesfehérvár[1762] sau Szentes-*Nagyhegy*[1763].

---

opt mari depozite-atelier transilvănene se ridică la peste 6800 de bucăți cumulând aproximativ 4000 kg! (RUSU 1972 a, p. 91; RUSU, CHIȚU 1982, p. 33).

1742 RUSU 1972 a, p. 95; RUSU 1972 b, p. 19.

1743 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 43, pl. 8/7; DAVID 2002, Taf. 130/8.

1744 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 80, pl. 98/6.

1745 BADER 1978, p. 83, pl. LXXVIII/12.

1746 PEPELEA 1973, p. 518, fig. 1/17; REZI 2009, p. 41, pl. 4/19.

1747 ANDRIȚOIU 1971, p. 87, 91, fig. 1/14.

1748 CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 44, pl. LIV/3.

1749 GUMĂ 1993, p. 254, pl. XII/42 (datează depozitul mai degrabă în Bz D-Ha A).

1750 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 100, pl. 167/10.

1751 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 116, pl. 273/1-3, 5; METALURGIA NEFEROASELOR 1994, p. 27, nr. cat. 52.

1752 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 118, pl. 277/3-5.

1753 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 120, pl. 283/16.

1754 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 121, pl. 285/22.

1755 Vezi EMÖDI 2003, p. 117, fig. 14.

1756 RUSU 1972 a, pl. 234/5-7; RUSU ET ALII 1977, pl. R 65c/33.

1757 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 132, pl. 313/21.

1758 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 137, pl. 331/7.

1759 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 138, pl. 335/4-5.

1760 RUSU ET ALII 1977, pl. R 66 d/37.

1761 MOZSOLICS 1985, Taf. 252/19, 22.

1762 PETRES 1960, p. 36, pl. IX/4.

1763 CSALLÁNY 1939, p. 67, Abb. 2/1-4.

Prima încercare de clasificare a turtelor din depozitele aflate în Bazinul Carpatic (după formă şi greutate) aparţine lui J. Hampel[1764]. Pentru Transilvania singura clasificare o datorăm lui M. Rusu, în teza sa de doctorat, însă ea a rămas puţin accesibilă specialiştilor pe fondul nepublicării acestei lucrări capitale pentru metalurgia bronzului preistoric; tot aici avem cartate toate descoperirile de turte din perioada Reinecke Bz D-Ha A din Transilvania, Crişana, Maramureş şi Banat[1765]. În lipsa unor studii speciale asupra turtelor de bronz (tipologie, greutate, compoziţie etc.)[1766], discuţia pe marginea pieselor de la Pănade a fost limitată de acest impediment. Deocamdată reperul cel mai important în analiza specială a acestor piese din Ungaria şi România o constituie contribuţia Amaliei Mozsolics[1767].

Una dintre particularităţile turtelor de la Pănade este dată de decupajul lor. Analogiile oferite de autorii publicării depozitului de la Pănade pentru decupajul turtelor au fost făcute[1768] doar cu turtele descoperite în depozitul de la Rohod[1769] şi cu o turtă cu două tăieturi triunghiulare dispuse diametral opus, găsită la Nyírtura, toate din Ungaria[1770].

Nu pot fi însă trecute cu vederea o serie de descoperiri similare, unele publicate cu mult timp în urmă. Încă din anul 1886, J. Hampel publică, cu un desen excelent, o turtă absolut identică celor de la Pănade, descoperită la Petreu (jud. Bihor) (ung. Szentpéterseg)[1771] **(pl. 93/1)**. O altă piesă identică provine dintr-un depozit (?) descoperit în România, în secolul al XIX-lea, la „Valea Someşului" (Satu Mare), pe care T. Bader o semnala ca având o formă neobişnuită[1772] **(pl. 93/7)**. Turte similare sunt însă cunoscute şi de pe teritoriul Ungariei, din depozitul de la Tiszaszentimre[1773] **(pl. 93/2)**, de la Pusztabodolyó[1774], o alta având loc

---

[1764] RUSU 1972 a, p. 91.

[1765] RUSU 1972 a, p. 91, harta 5; RUSU 1972 b, p. 17.

[1766] Vezi o discuţie în literatura românească de specialitate asupra turtelor perforate la Carol Kacsó (KACSÓ 1990 a, p. 243 şi urm.).

[1767] MOZSOLICS 1984.

[1768] CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 99.

[1769] MOZSOLICS 1984, p. 38; KEMENCZEI 1984, Taf. CCXVII a/13, 15-16.

[1770] KEMENCZEI 1984, p. 180, Taf. CCXIX a/17. În mod greşit, în cazul acestei turte, autorii citaţi descriu o singură tăietură, de formă rectangulară (CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 99).

[1771] HAMPEL 1886, pl. I/3 a-b.

[1772] BADER 1978, p. 83, 128, pl. LXXXIV/17. Acelaşi autor semnala (BADER 1978, p. 83, 124) şi apoi publica o turtă masivă, în formă de „pâine ovală" descoperită izolat la Dobra-*Dealul Acâş* (jud. Satu Mare) (BADER 1996, p. 271, Abb. 16).

[1773] KEMENCZEI 1984, p. 188, Taf. CCX/18.

[1774] MOZSOLICS 1984, p. 38.

necunoscut de descoperire („Ungaria")[1775] **(pl. 93/3)** alături de cele trei turte amintite de la Rohod[1776] **(pl. 93/4-6)**. La acestea se adaugă turta de un tip aparte descoperită în depozitul de la Nyírtura **(pl. 93/8)**, cu două decupaje duble de formă triunghiulară, realizate diametral opus. Piesa este atribuită de T. Kemenczei culturii Gáva[1777].

Aceste tăieturi *antice*, ce au în prezent aspectul unor decupaje triunghiulare constituie, probabil, elementul cel mai interesant al celor două turte găsite la Pănade. Facem această precizare întrucât piesele au fost publicate *după* ce au fost „mutilate" prin tăierea unor părți importante în vederea recoltării de probe pentru analiză metalografică. Au fost prezentate şi două probe ca fiind din aceeaşi turtă. Întrucât am lămurit că în studiul celor trei colegi *ambele* turte sunt ilustrate *decupate pentru probe*, putem astfel să ne explicăm diferențele totuşi mari între cele două analize ale Manuellei Kádár (94,84 % Cu pentru proba 1 şi 87,79 pentru proba 2) (!)[1778] şi să acceptăm că ele nu pot aparține unei singure piese ci ambelor; aceleaşi diferențe notabile sunt vizibile şi în procentul staniului pe probele recoltate[1779]. De remarcat procentul ridicat de cupru, prezent şi în alte turte din depozite[1780], multe dintre exemplarele Bronzului târziu cu profilul plan-convex fiind chiar din cupru pur **(pl. 95/3)**[1781]. Procentul mare de cupru sau chiar cuprul pur din foarte multe turte cumulat cu numărul impresionat atât cantitativ cât şi numeric înregistrat în cele mai importante depozite datate în Hallstatt-ul A din Bazinul Carpatic ridică problema corectitudinii folosirii exclusive a termenului de *depozite de bronzuri*, în locul celui, credem noi, mult mai aproape de aceste realități, de *depozite de bronzuri şi cupru*. turtele de acest tip sunt întâlnite pe o arie vastă, la distanțe foarte

---

1775 MOZSOLICS 1984, Taf. 16/2a-2b.

1776 MOZSOLICS 1984, p. 38; KEMENCZEI 1984, p. 182, Taf. CCXVII a/13, 15-16.

1777 KEMENCZEI 1984, p. 180, Taf. CCXIX a/17.

1778 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 99 sq., tabelul 1.

1779 CIUGUDEAN ET ALII a, p. 100, tabelul 2.

1780 RUSU 1972 a, p. 91, care prezintă o discuție asupra analizelor lui J. Hampel asupra unor turte, ce indică un procent în compoziție de 2-13 % Sn; BADER 1978, p. 83.

1781 TYLECOTE 1976, p. 30 sq., fig. 19. Carol Kacsó (KACSÓ 1980 b, p. 301) vorbeşte, la rândul său, în contextul discutării depozitelor de la Bicaz, de turte lucrate doar din cupru.
Turtele de cupru, de forme similare celor din epoca bronzului, se perpetuează în Europa până în plin ev mediu, aşa cum o ilustrează descoperirea de la Helgoland (Germania), luată ca reper şi pentru analiza comparativă a celor din epoca bronzului (STÜHMER ET ALII 1978, p. 11 sqq., Abb. 2-7).

mari de centrul metalurgic din Bazinul Carpatic, cum ar fi în Marea Britanie sau în Palestina secolelor XIV-XII a. Chr.[1782].

Întrucât detaliul legat de tăierea turtelor nu s-a consemnat decât la nivelul de constatare încercăm să oferim o posibilă interpretare rolului *practic* pe care trebuie să îl fi avut această operaţiune. Nu putem trece cu vederea similitudinea frapantă între forma şi decupajul turtelor de la Pănade şi cel al turtelor (lupelor) *din fier* de epocă dacică din zona Sarmizegetusei Regia. Decupajul triunghiular al turtelor dacice este explicat de I. Glodariu şi E. Iaroslavschi drept o necesitate a înlăturării suprafeţei cu impurităţi aflată în dreptul orificiului de introducere a aerului în cuptorul pentru redus ori în vederea controlării rezultatului de reducere; această operaţie ar fi permis, apoi, şi secţionarea mai uşor a turtei în momentul prelucrării ei[1783].

Cu toate diferenţele evidente atât de ordin cronologic, cât şi al materiei prime, respectiv bronz şi fier, credem că ne aflăm în faţa unei operaţii metalurgice ce viza acelaşi scop. Suntem înclinaţi să vedem în aceste decupaje acţiuni menite să verifice rezultatul coacerii şi calităţii metalului, ipoteză pentru care pledează şi A. Mozsolics[1784], susţinută de faptul că tăietura a fost realizată până în plin miez, în partea centrală a turtei cât şi de faptul că turtele de la Pănade, cu o grosime apreciabilă, impuneau o astfel de verificare a reducerii, neaplicată, interesant, în cazul marii turte găsită la Újfalu[1785]. Aceeaşi operaţiune o invoca, într-una din ipotezele sale, şi C. Kacsó pentru a explica perforaţiile unora dintre turtele prezente în cele două depozite de la Bicaz[1786], ca şi în cazul unei turte apărute în tumulul 12 de la Lăpuş[1787] şi a altora descoperite la Crăciuneşti[1788] **(pl. 96/1-3)**, Popeşti[1789] şi Uioara de Sus[1790], pe care autorul

[1782] TYLECOTE 1976, p. 30 şi urm.

[1783] GLODARIU, IAROSLAVSCHI 1979, p. 42, fig. 6/3-4; IAROSLAVSCHI 1997, pl. XXVII/3-4.

[1784] MOZSOLICS 1984, p. 38.

[1785] MOZSOLICS 1984, Taf. 19.

[1786] KACSÓ 1980 b, p. 302; KACSÓ 1990 a, p. 243. Trebuie menţionat că aceste perforaţii au fost văzute ca realizate în scopul ca turtele să poată fi înşirate pe o frânghie sau nuia (OROSZ 1907, p. 75; NISTOR, VULPE 1974, p. 14) sau pentru a da acestor piese o greutate adiţională în relaţiile de schimb (NISTOR, VULPE 1974, p. 14-15); vezi şi KACSÓ 1990 a, p. 244.

[1787] KACSÓ, MITREA 1976, p. 545; KACSÓ 1980 b, p. 302; KACSÓ 1990 a, p. 244; KACSÓ 2001, p. 239, Abb. 27/H 12.

[1788] NISTOR, VULPE 1974, p. 10, 14-15, fig. 4/31-33; KACSÓ, MITREA 1976, p. 545; KACSÓ 1990 a, p. 235, 244-245, fig. 1/4-5; 4-5; KACSÓ 1991, p. 12-13, fig. 4/c-4/d; KACSÓ 1995 b, p. 8, 12, pl. IV-V; KACSÓ 2001, p. 239.

[1789] OROSZ 1907, p. 75.

[1790] KACSÓ 2001, p. 239.

citat le vedea drept depuneri rituale[1791]. Aceste ultime turte, cu perforație, de un tip aparte[1792], se cunosc şi din depozitele Bodrogkeresztúr III[1793] **(pl. 96/4)**, Kazimir[1794], Ság-Berg II[1795] şi Tatabánya din Ungaria[1796]. Rămâne de stabilit pe viitor cu ce tip de unealtă erau realizate astfel de decupaje, ce lăsau o urmă perfect netedă pe suprafața turtelor. Ca ipoteză de lucru s-a avansat posibilitatea folosirii unor fierăstraie speciale[1797], deşi credem, mai degrabă, că erau folosite topoare de tip celt.

Prin particularitatea lor, cele două turte de la Pănade ilustrează, pe de o parte, nivelul înalt atins de metalurgia bronzului în zona intracarpatică, în care existau cuptoare performante pentru redus minereul, iar pe de altă parte căutarea meşterului metalurg de a elimina, pe cât posibil, pierderile înregistrate în cazul realizării unor turte de mici dimensiuni, la care impuritățile exterioare, cumulate pe cantitatea de metal brut produs erau mai mari. Pornind de la premisa că unele turte de acest gen ajungeau pe marea piață a schimburilor, decupajul ar fi reprezentat şi o garanție a compoziției şi modului în care metalul era topit. Faptul că până acum am folosit, fără rezerve, termenul de *decupaj*, general acceptat de specialişti[1798] - ce poate fi contestat şi înlocuit cu cel de tăieturi[1799] - se bazează pe o descoperire de la Zimandu Nou, unde a fost găsită tocmai o probă („felie”) pentru verificarea calității metalului, de formă triunghiulară **(pl. 96/5)** provenit dintr-o turtă de tipul celor de la Pănade[1800].

O problemă este ridicată de modul în care aceste turte erau realizate. Descoperirea unor creuzete cu fundul conic sau calotiform în care se puteau turna turte de formă rotundă, cunoscute în mormintele

---

1791 KACSÓ, MITREA 1976, p. 545.
1792 Vezi discuția asupra acestor turte la Carol Kacsó, care semnalează şi tratează şi turtele perforate sau semiperforate accidental în timpul răcirii pieselor (KACSÓ 1990 a, p. 244).
1793 MOZSOLICS 1984, p. 35, Taf. 5/1; 6/1, 4-12; MOZSOLICS 1985, p. 101, Taf. 21/1, 4-12.
1794 MOZSOLICS 1984, p. 35.
1795 MOZSOLICS 1984, Taf. 22/1.
1796 MOZSOLICS 1984, pl. 15/3; MOZSOLICS 1985, p. 201, Taf. 122/12.
1797 CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 44.
1798 Vezi MOZSOLICS 1984, p. 38. Termenul de decupaj este folosit recent şi în literatura de specialitate românească (vezi CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 96, 99; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 44).
1799 Discuții purtate cu prilejul comunicării acestei lucrări la Sesiunea Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (noiembrie 2006), în care termenul de decupaj a fost contestat, fiind preferat cel de tăietură.
1800 MOZSOLICS 1984, Taf. 20.

unor metalurgi din cultura catacombelor, precum cele de la Lakedemonovka (tumulul I, mormântul 12 şi tumulul II, mormântul 4)[1801] ar sugera o astfel de modalitate în care era evitată amestecarea minereului cu combustibilul. Pentru sud-vestul Transilvaniei este semnalată prezența în unele depozite a unor turte turnate în „cuiburi”[1802]. Cel mai probabil însă, aceste turte masive erau produse în cuptoare de redus minereul[1803], prin săparea în sol a unui „recipient” după forma dorită, în cazul nostru având aspectul unor cavități concave. Aşa se explică şi asperitățile puternice care apar pe suprafața turtelor de acest tip, şi nu numai, cât şi „marginile” ce depăşesc diametrul propriu-zis al turtei.

În cazul ambelor piese, dar mai cu seamă la cea de la **pl. 92/6** se observă marginea „evazată” datorată surplusului de material supus reducerii. De aici şi aspectul de „pălărie”[1804]. Exemplare identice turtelor discutate, dar fără decupajul amintit, la care se observă marginea rezultată în urma turnării în cuptoare le cunoaştem de la Nyergesújfalu-Duna[1805] **(pl. 95/2)**, din depozitul de la Lovasberény[1806] şi masiva turtă de la Újfalu[1807] (Ungaria) **(pl. 94/1)**; aceleaşi turte masive le regăsim şi în depozitul de la Szentes-*Nagyhegy*[1808]. De pe teritoriul României amintim o turtă din depozitul de la Dezmir[1809] şi turta întreagă de la Pălatca (jud. Cluj)[1810]. De aceeaşi formă calotiformă în profil, cu aspect masiv, dar având aspectul oval este turta descoperită izolat la Dobra-*Dealul Acâş* (jud. Satu Mare)[1811] **(pl. 95/1)**. Fragmente din trei turte din aceeaşi categorie provin şi din depozitul Rozavlea III[1812]. De asemenea, cu prilejul publicării primului depozit de bronzuri de la Moigrad (Moigrad

[1801] MOHEN 1981, fig. 4/1-2.
[1802] ANDRIȚOIU 1992, p. 76.
[1803] RUSU 1972 a, p. 92 sqq.; RUSU 1972 b, p. 17.
[1804] Terminologia nefiind unitară am utilizat termeni prin care am încercat să tratăm turtele comparativ. De pildă, Tiberiu Bader prezintă turta de la „Valea Someşului” ca având „formă de pâinişoară, tăiată vertical pe jumătate” (BADER 1978, p. 83).
[1805] MOZSOLICS 1975, p. 23, Abb. 6/3.
[1806] MOZSOLICS 1985, Taf. 245/31.
[1807] MOZSOLICS 1984, Taf. 19.
[1808] CSALLÁNY 1939, p. 67, Abb. 2/1-4.
[1809] RUSU ET ALII 1977, pl. R 65c/32.
[1810] ROTEA 1997, p. 14, fig. V/4.
[1811] BADER 1978, p. 83, 124; BADER 1996, p. 271, fig. 16). O turtă de formă similară, cu secțiunea plan-convexă, a fost publicată şi din depozitul de la Dridu (ENĂCHIUC 1995, Abb. 9/18), altele fiind prezente în depozitul de la Beremend (Ungaria) (MOZSOLICS 1985, Taf. 252/12, 15, 18) şi Doboz-Hajdúirtás (SZATHMÁRI 1991, p. 58, fig. 7/7).
[1812] KACSÓ, MITREA 1976, p. 539-540, 545, fig. 2/3-5; KACSÓ 1995 b, p. 16, fig. 9/4-6.

I), I. Nestor ilustra şi două turte masive, calotiforme cu o porţiune lăţită în prelungirea suprafeţei plane[1813] **(pl. 94/2-3)**. O turtă care, probabil, intră în aceeaşi categorie a fost recent publicată dintr-un depozit de la Mereşti-*Peştera Mare (Orbán Balazs)*[1814]; probabil aici pot fi încadrate şi cele patru turte ovale găsite în depozitul de la Uriu[1815].

Din aceste turte urmau să fie realizate lingourile, prezente în număr mare, mai cu seamă în aşa-numitele depozite-turnătorii din Bazinul Carpatic[1816]. Lingouri se cunosc, de pildă, fie sub formă de piese (având formă de bară), precum în depozitele de la Band[1817], Cetatea de Baltă[1818], Cugir II[1819], Dezmir[1820], Galoşpetreu[1821], Prilog[1822], Rapoltu Mare[1823], Uioara de Sus[1824] (România), Füzesabony[1825], Ecseg[1826], Kemecse[1827] (Ungaria), fie prin tipare pentru turnat bare-lingou, aşa cum ne este cunoscut cel de la Aszód (Ungaria)[1828].

În discuţia asupra lingourilor, trebuie spus că mult mai bine este cunoscută şi cercetată aria de circulaţie a lingourilor keftiu, adesea prezente în scene din Egiptul antic, dar adesea alăturі de turte plan-convexe. Spre exemplu, într-un mormânt din Theba, datat în jurul anului 1500 a. Chr. avem reprezentaţi doi bărbaţi care poartă pe umeri piese brute destinate unui atelier de prelucrarea a bronzului. Unul dintre ei ţine un lingou keftiu, în timp ce al doilea poartă un coş (?) plin cu turte de mari dimensiuni[1829] **(fig. 21)**. În cazul Egiptului antic cunoaştem

---

1813 NESTOR 1935, p. 42, Abb. 6/4-5.
1814 EMÖDI 2006, p. 33, 38, fig. 9/1. Din păcate atât din text cât şi din fotografia publicată de autor nu reiese cu claritate dacă turta respectivă (datată în Ha A_1) este doar simplu plan-convexă sau are o formă conică, masivă.
1815 ROSKA 1932, p. 77, fig. 1/1-4.
1816 RUSU 1972 b, p. 17 sqq.
1817 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 82, pl. 116/7.
1818 PEPELEA 1973, p. 518, fig. 1/6; REZI 2009, p. 41, pl. 47-48, 53, pl. 4/16-18.
1819 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 91, pl. 135/11; CIUGUDEAN, ALDEA 1997, p. 109, 118-119, fig. 8/7-16; CIUGUDEAN, ALDEA 2005, Abb. 8/7-16.
1820 RUSU ET ALII 1977, pl. R 65 b/26.
1821 BADER 1978, p. 83, pl. LXXIII/32; CHIDIOŞAN, SOROCEANU 1995, p. 174, Abb. 3/17-18.
1822 BADER 1978, p. 83, pl. LXXVIII/15.
1823 În acest depozit am identificat trei bare-lingou (MCDR Deva, nr. inv. 15747; 15792; 15814); vezi şi BASSA 1968, p. 43.
1824 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 116, pl. 272/1, 3, 10-28. Numai în acest depozit este consemnat un număr de 106 bări-lingouri.
1825 MOZSOLICS 1984, p. 32, Taf. 11/1-4; KEMENCZEI 1984, Taf. CXII a/1, 11-15.
1826 KEMENCZEI 1984, Taf. CXVI a/20.
1827 KEMENCZEI 1984, Taf. CXXII/59-60.
1828 MOZSOLICS 1984, p. 32, Taf. 12.
1829 TYLECOTE 1976, p. 18, fig. 12.

şi valoarea simbolică a lingourilor de cupru; sugestivă în acest sens este o inscripţie din templul de la Karnak, aflată deasupra figurii faraonului Amenophis al II-lea (cca. 1447-1420 a. Chr.) cu următorul conţinut: *„Dacă el trage [cu arcul] asupra unui lingou de aramă îl despică ca pe un papirus”* şi o scenă ce redă pe faraon trăgând o săgeată asupra unui lingou din cupru. Aceeaşi valoare simbolică a lingourilor keftiu o aflăm şi în Cipru, unde întâlnim scene în care acest tip de piese sunt depuse ca ofrande[1830]. În Bazinul Carpatic lingourile keftiu constituie apariţii cu caracter de unicat, putând fi amintit aici doar exemplarul de la Pălatca (jud. Cluj)[1831], iar din Transdanubia pe cele de la Birján şi Szentgáloskér, aparţinând orizontului Kurd (Mozsolics B Vb)[1832] şi Lovasberény, din orizontul Gyemely (Mozsolics B Vc)[1833].

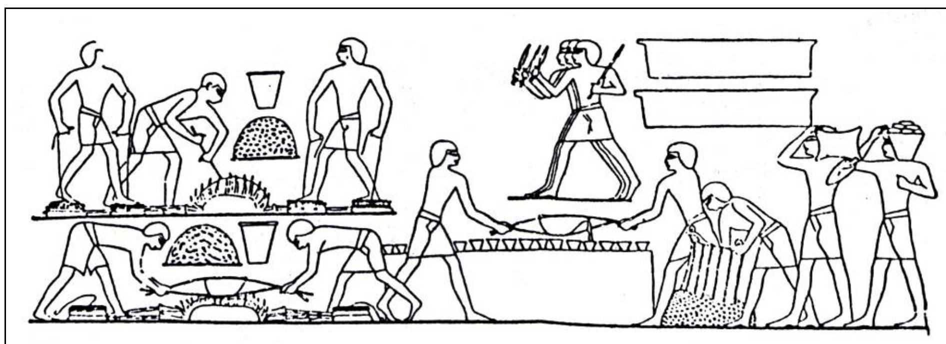

Fig. 21. Scenă cu ilustrarea etapelor procesului metalurgic în Egiptul antic. În dreapta imaginii pe umăr sunt purtate lingouri de tip keftiu şi lingouri mari calotiforme (după Ronald F. Tylecote)

Despre comerţul cu lingouri pe distanţe mari, ne stau mărturie şi celebrele epave din epoca bronzului descoperite pe coastele Turciei, la Ulu Burun[1834] şi Capul Gelidonya[1835], ce transportau pe mare un număr mare de lingouri şi care au ridicat problema existenţei unor „antrepenori” particulari care comercializau astfel de bunuri cu largă căutare în epocă[1836].

1830 HANSEN 2005, p. 305.
1831 ROTEA 2004, p. 8, fig. 4 a; vezi şi HANSEN 2005, p. 305-306.
1832 MOZSOLICS 1985, p. 89, Taf. 62/6 (Birján); 194, Taf. 114/6 (Szentgáloskér).
1833 MOZSOLICS 1984, p. 33 sq.
1834 BASS 1986.
1835 MUHLY ET ALII 1977.
1836 MUHLY ET ALII 1977, p. 361-362.

Prezența unui semn în forma literei X în zona centrală a uneia dintre cele două turte de la Pănade[1837] **(pl. 92/6)** este întâmplătoare şi ea se datorează unui accident. Studiind atent turta se pot observa pe întreaga ei suprafață alte astfel de tăieturi. Discutarea acestui accident în contextul semificațiilor simbolistice sau a semnelor de meşter credem este hazardată.

TIPOLOGIA TURTELOR MASIVE ŞI A CELOR CU URME DE INTERVENȚII MECANICE DIN BAZINUL CARPATIC

Clasificarea tipologică a turtelor de cupru sau bronz nu a făcut, decât foarte rar, obiectul unor studii speciale. Am amintit deja contribuția lui J. Hampel. Însă, singura tipologie pe care o cunoaştem pentru turtele din spațiul intracarpatic aparține lui M. Rusu care, în funcție de forma şi greutatea acestor piese, distingea trei mari grupe: a) turte mari întregi de peste 10 kg; b) turte mijlocii; c) turte mici[1838].

Pornind de la forma şi dimensiunile turtelor, la rândul nostru le-am clasificat în trei tipuri principale. Am avut în vedere *doar* turtele masive întâlnite pe teritoriile României şi Ungariei, precum şi cele cu intervenții mecanice intenționate.

Tipul I – turte fără decupaje (Dezmir, Dobra, Lovasberény, Moigrad, Nyergesújfalu-Duna, Pălatca, Rozavlea III, Szentes-*Nagyhegy*, Újfalu şi, probabile, Mereşti, Uioara de Sus şi Uriu) **(pl. 94; 95/1-2)**.

Tipul II – turte cu decupaj.

Varianta II.1. Cu un singur decupaj (Petreu, Rohod, Tiszaszentimre, „Valea Someşului", Pănade, Pusztabodolyó, „Ungaria") **(pl. 92/6-7; 93/1-7; fig. 23)**.

Varianta II.2. Cu două decupaje (Nyírtura) **(pl. 93/8)**.

Tipul III – turte perforate (Bicaz I, Bicaz II, Bodrogkerezstúr III, Crăciuneşti, Kazimir, Lăpuş, Popeşti, Ság-Berg II, Tatabánya, Uioara de Sus) **(pl. 96/1-4)**.

După cum se poate observa din cartarea turtelor din tipul II, acestea sunt întâlnite în Bazinul Carpatic, în nord-vestul României şi nord-estul Ungariei; excepție fac turtele de la Pănade, singurele cunoscute deocamdată din Transilvania **(fig. 25)**. În schimb, turtele masive cu secțiunea plan-convexă (tipul I), având aspectul de „pălărie" cuprind şi zona Transdanubiei **(fig. 24)**, în timp ce turtele cu perforație (tipul III) deşi se concentrează în Bazinul Carpatic se întâlnesc, sporadic

---

1837 Semnalată de CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 98 sq., fig. 9.
1838 RUSU 1972 a, p. 93; RUSU 1972 b, p. 17.

atât în Transdanubia, cât şi în sectorul superior al Dunării mijlocii **(fig. 26)**. Cu siguranță, descoperirile cartate nu ne oferă decât o imagine parțială, preliminară, a ariei de răspândire reale a turtelor de la sfârşitul bronzului şi începutul epocii fierului. Numărul ridicat al pieselor din Ungaria nord-estică poate fi pus şi pe seama efortului arheologilor maghiari de a publica, constant, astfel de descoperiri. Publicarea marilor depozite transilvănene şi în special a celui de la Uioara de Sus ne va releva, suntem convinşi, o altă imagine şi pentru spațiul intracarpatic românesc.

După cum se poate observa din tabelul de mai sus **(Tabel 2)**, dimensiunile pentru turtele masive tăiate, din tipul II, varianta 1 (Pănade) sunt apropiate: 12,5 respectiv 13-13,6 cm pentru exemplarele de la Pănade, 11,8 cm pentru turta de la Tiszaszentimre[1839], 11, 13 şi 13,5 cm pentru cele de la Rohod[1840], 11,7 cm pentru turta de la Pălatca[1841], 11 cm pentru cea de Petreu[1842] şi cca. 9 cm pentru un exemplar din „Ungaria"[1843]. Exemplarul din tipul II, varianta 2 de la Nyírtura măsoară 14 cm[1844]. Valori similare au şi turtele din tipul I, mai numeroase: o turtă fragmentară, având formă de semicalotă, din depozitul de la Uioara de Sus, probabil asemănătoare celor discutate de noi, are diametrul de 13,5 cm[1845], cea de la Dobra 13 cm, iar cele două exemplare de la Moigrad I, fără „apendicele" datorat turnării măsoară 12, respectiv 13 cm[1846]; dimensiuni cu adevărat impresionante, de 34 cm, le are turta de la Újfalu[1847]. Din păcate nu avem date suficiente despre greutatea pieselor care, în cazul unor valori apropiate ar fi permis avansarea ipotezei folosirii lor chiar ca posibile unități premonetare[1848].

1839 MOZSOLICS 1984, Taf. 16/4; KEMENCZEI 1984, p. 188.
1840 KEMENCZEI 1984, p. 182, Taf. CCVII a/13, 15-16.
1841 ROTEA 1997, p. 14, fig. V/4.
1842 HAMPEL 1886, pl. I/3 a-b.
1843 MOZSOLICS 1984, Taf. 17/2a-2b.
1844 KEMENCZEI 1984, p. 180.
1845 METALURGIA NEFEROASELOR 1994, p. 27, nr. cat. 52.
1846 NESTOR 1935, p. 42.
1847 MOZSOLICS 1984, Taf. 19.
1848 Date disponibile, de pildă, pentru turtele din tipul I de la Moigrad care au însă valori mult diferite pentru greutate, 1 kg, respectiv 2,158 kg (NESTOR 1935, p. 42). Din acelaşi tip, cele două turte masive calotiforme din depozitul Szentes-*Nagyhegy* au greutatea de 2,35 kg, respectiv 2,80 kg (CSALLÁNY 1939, p. 67). Turtele perforate de la Bicaz I, Bodrogkeresztúr III, Crăciuneşti şi Lăpuş au o greutate sub 1 kg, în timp ce exemplarele de acelaşi tip din depozitele de la Uioara de Jos şi Bicaz II cântăresc peste 1,5 kg (vezi KACSÓ 1990 a, p. 244).

Nr crt.	Locul descoperirii	Diametrul turtei (cm)			
		Tip I	Tipul II		Tip III
			Varianta 1	Varianta 2	
1	**Bicaz I**	-	-	-	f. d.
2	**Bicaz II**	-	-	-	f. d.
3	**Bodrogkerezstúr III**	-	-	-	7-10
4	**Crăciuneşti**	-	-	-	10,7; 11; 13
5	**Dezmir**	cca. 8[1849]	-	-	-
6	**Dobra**	13	-	-	-
7	**Lăpuş**	-	-	-	10,5
8	**Lovasberény**	f. d.	-	-	-
9	**Kazimir**	-	-	-	f. d.
10	**Moigrad I**	12; 13	-	-	-
11	**Nyergesújfalu-Duna**	f. d.	-	-	-
12	**Nyírtura**	-	-	14	-
13	**Pălatca**	11,7	-	-	-
14	**Pănade**	-	12,5; 13,6	-	-
15	**Petreu**	-	11	-	-
16	**Popeşti**	-	-	-	f. d.
17	**Pusztabodolyó**	-	f. d.	-	-
18	**Rohod**	-	11; 13; 13,5	-	-
19	**Ság-Berg II**	-	-	-	18
20	**Szentes-*Nagyhagy***	f. d.	-	-	-
21	**Rozavlea III**	cca. 11-12	-	-	-
23	**Tatabánya**	-	-	-	f. d.
24	**Tiszaszentimre**	-	11,8	-	-
25	**Újfalu**	cca. 35			
26	**Uioara de Sus**	13,5	-	-	f. d.
27	**„Ungaria”**	-	cca. 9	-	-
28	**„Valea Someşului”**	-	cca. 11	-	-

Tabel 2. Tipuri şi variante de turte din Bazinul Carpatic în Bronzul târziu

Datare

Cât priveşte datarea şi încadrarea culturală a turtelor cu decupaj triunghiular, acestea pot fi făcute cu o marjă de eroare ce diferă de la caz la caz. Spre exemplu, depozitele din care fac parte turtele din *tipul II* (Pănade) descoperite în Ungaria la Tiszaszentimre, Rohod şi Nyírtura au

1849 Este fragmentară.

fost atribuite culturii Gáva (orizontul Hajdúböszörmény)[1850]. O atribuire similară poate fi avansată şi pentru depozitul de la „Valea Someşului". În schimb, turta din *tipul I* de la Nyergesújfalu-Duna a fost încadrată de către A. Mozsolics, pe baza a două săbii cu care se asociază, din faza B Vb, orizontului Kurd (Hallstatt A_1)[1851] iar cea de la Lovasberény în orizontul Germely (Hallstatt A_2)[1852]; aceeaşi datare o are turta de la Dezmir aparținând seriei Jupalnic-Turia (Ha A_2)[1853]. Turta de la Pălatca fiind găsită întâmplător[1854] nu ştim dacă se leagă de locuirea din Bronzul târziu sau nu. Turtele din depozitul Moigrad I aparțin Ha A_2-Ha B_1. Turtele din *tipul III* (cu perforație) sunt datate în perioada Bz D (Lăpuş, Crăciuneşti[1855])-Ha A_1 (Bicaz I)-Ha A_2 (Bicaz II)[1856] şi ar putea fi puse pe seama comunităților Lăpuş. Cu toate că cele mai numeroase cantități de turte apar, indubitabil, în depozitele datate în Transilvania în Ha A_1[1857], se pare că aceste turte masive sunt specifice momentului de apogeu şi de început al declinului metalurgiei bronzului transilvănean.

Depozitul de la Pănade a fost datat, pe baza pieselor publicate, între seriile Jupalnic-Turia şi Moigrad-Tăuteu, mai precis la orizont de Ha A_2-B_1[1858].

Prezența în cadrul depozitului a unor piese fragmentare, din care o seceră fragmentată intenționat[1859], dar şi a celor două turte întregi sugerează includerea acestuia în rândul depozitelor ce conțin piese destinate retopirii şi prelucrării[1860], undeva în apropierea locului de descoperire funcționând, probabil, un atelier metalurgic. Conform opiniei altor specialişti care agreează ideea interpretării depozitelor de bronzuri drept ofrande, piesele fragmentate ar fi putut fi distruse intenționat, ritual[1861]. Vecinătatea locației găsirii depozitului analizat cu *Valea Ocnişoarei* (locul mai fiind numit şi *Sărătura*)[1862] confirmă deja o

---

1850 MOZSOLICS 1984, p. 38; KEMENCZEI 1984, p. 74, 76, 78, 81 sqq., 179 sq., 182, 188.
1851 MOZSOLICS 1975, p. 23.
1852 MOZSOLICS 1985, p. 145.
1853 RUSU 1972 a, pl. 234/5-7; RUSU ET ALII 1977, pl. R 65c/33.
1854 ROTEA 1997, p. 14.
1855 NISTOR, VULPE 1974, p. 15; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 56; KACSÓ 1995 b, p. 8.
1856 KACSÓ 1980 b, p. 302.
1857 RUSU 1972 a, p. 92.
1858 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 101.
1859 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 101, fig. 8.
1860 Pentru problema atelierelor-turnătorii transilvănene, vezi RUSU 1963, p. 184, nota 23; RUSU 1972 b, p. 17; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 23 sq.; RUSU, CHIȚU 1982.
1861 Vezi mai recent, HANSEN 2005, p. 307 sq.
1862 WOLLMANN, CIUGUDEAN 2005, p. 98; CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 102, fig. 1-2; CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 51 sq.

situație specifică Transilvaniei, în care mai multe depozite au apărut în zone cu zăcăminte de sare sau cu ape sărate. Mircea Rusu remarca faptul că *„atelierele mici sau ambulante sunt răspândite în mod egal în întreg teritoriul Transilvaniei, deseori în apropierea masivelor sau izvoarelor sărate"* iar *„prezența marilor depozite-ateliere în preajma salinelor şi nu a zăcămintelor de cupru, subliniază şi mai mult interdependența dintre exploatarea şi valorificarea complexă a acestor bogății ale subsolului transilvănean"*[1863].

Compoziția depozitului de la Pănade, prin prisma pieselor cunoscute se prezintă, actualmente, astfel: patru seceri, două celturi, două turte şi un fragment de bară. La aceste piese se adaugă cele 34 de bronzuri recuperate în anul 2002[1864] ridicând cifra totală, edită, la 43 de piese, dar şi cele din anii 1999-2000[1865], al căror număr nu-l cunoaştem, depozitul fiind, cu siguranță, mult mai mare. Seria bronzurilor de la Pănade este completată cu o daltă (preistorică?) găsită mai demult, în secolul al XIX-lea, dar despre care nu se cunosc alte detalii[1866].

Trecând peste aspectele delicate de recuperare, identificare, numărare şi publicare a pieselor din depozitul de la Pănade, se poate spune că *erare human est*! Republicarea anunțată a întregului depozit, din conținutul căruia am stăruit asupra celor două turte cu decupaje, va trebui să țină seama şi de aceste corecții colegiale, pe care le-am considerat absolut necesare.

1863 RUSU 1972 b, p. 18, 45; vezi şi RUSU 1972 a, p. 93 sq. Discuții recente asupra relației depozite de bronzuri-zăcăminte de sare, la CIUGUDEAN ET ALII 2006 b, p. 49 sqq., fig. 11. Sven Hansen deşi nu respinge observația lui Rusu sugerează, la rându-i, că aceste depozite nu se află, totuşi, la mare distanță de zăcămintele cuprifere ale Carpaților Apuseni (HANSEN 2005, p. 308).
1864 CIUGUDEAN ET ALII 2006 a, p. 95, nota 2.
1865 WOLLMANN, CIUGUDEAN 2005, p. 98.
1866 REPARHALBA 1995, p. 139.

Fig. 22. Depozitul de bronzuri de la Pănade. Seceri de bronz

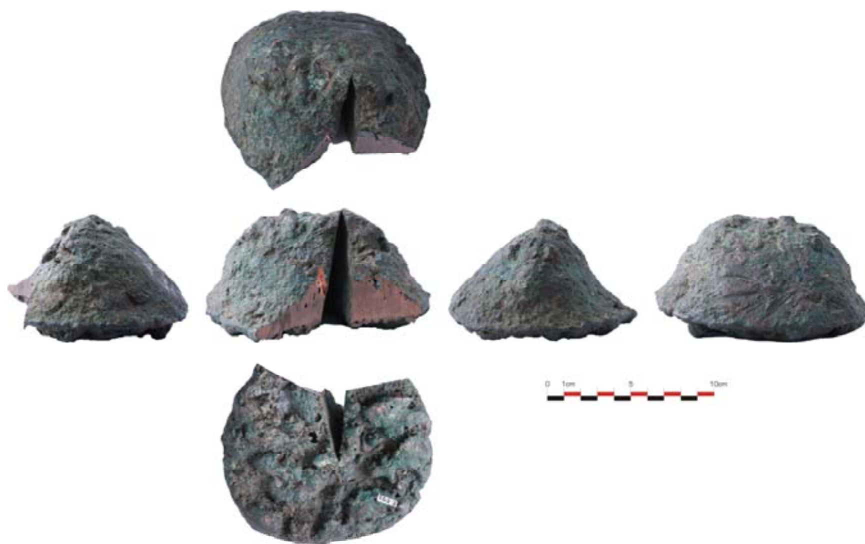
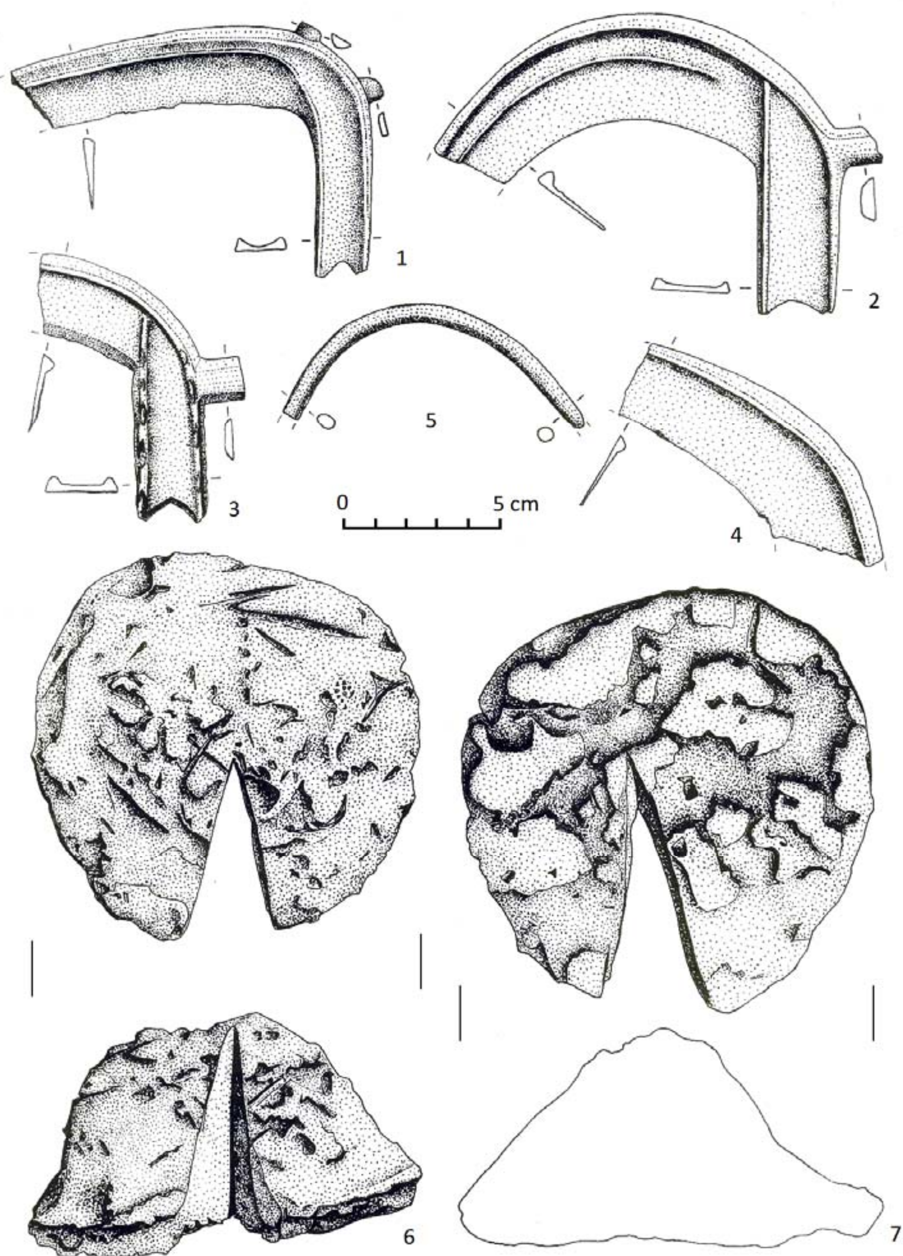
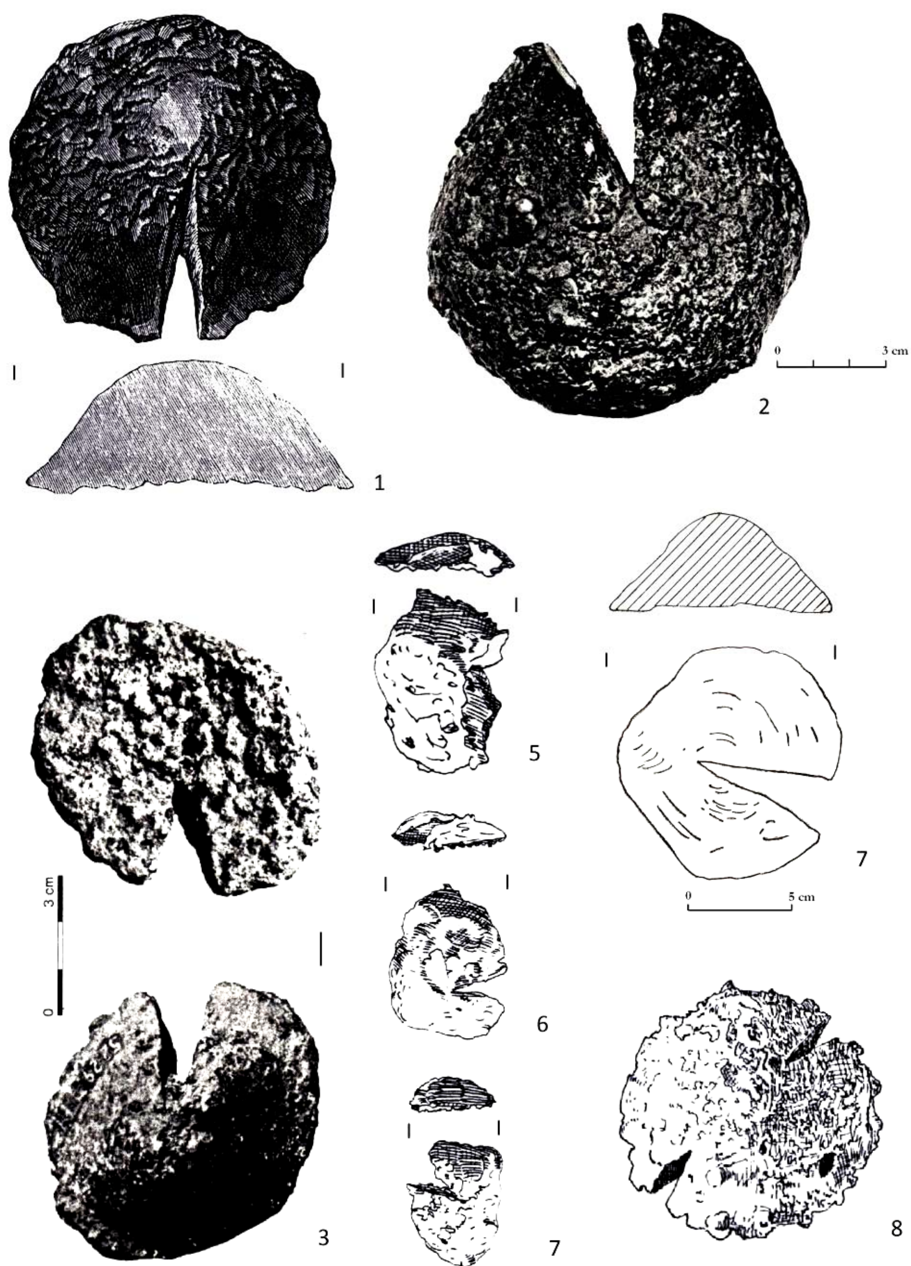

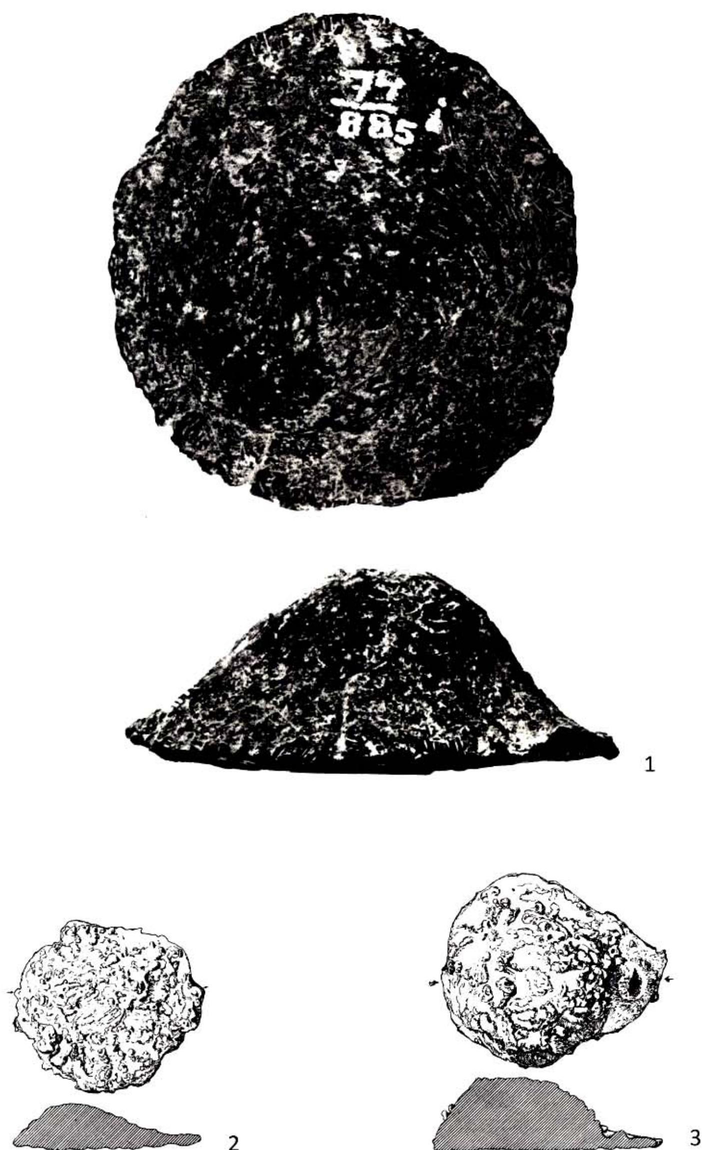
Fig. 23. Depozitul de bronzuri de la Pănade.
Turtă de bronz (foto după prelevarea probelor de metal)

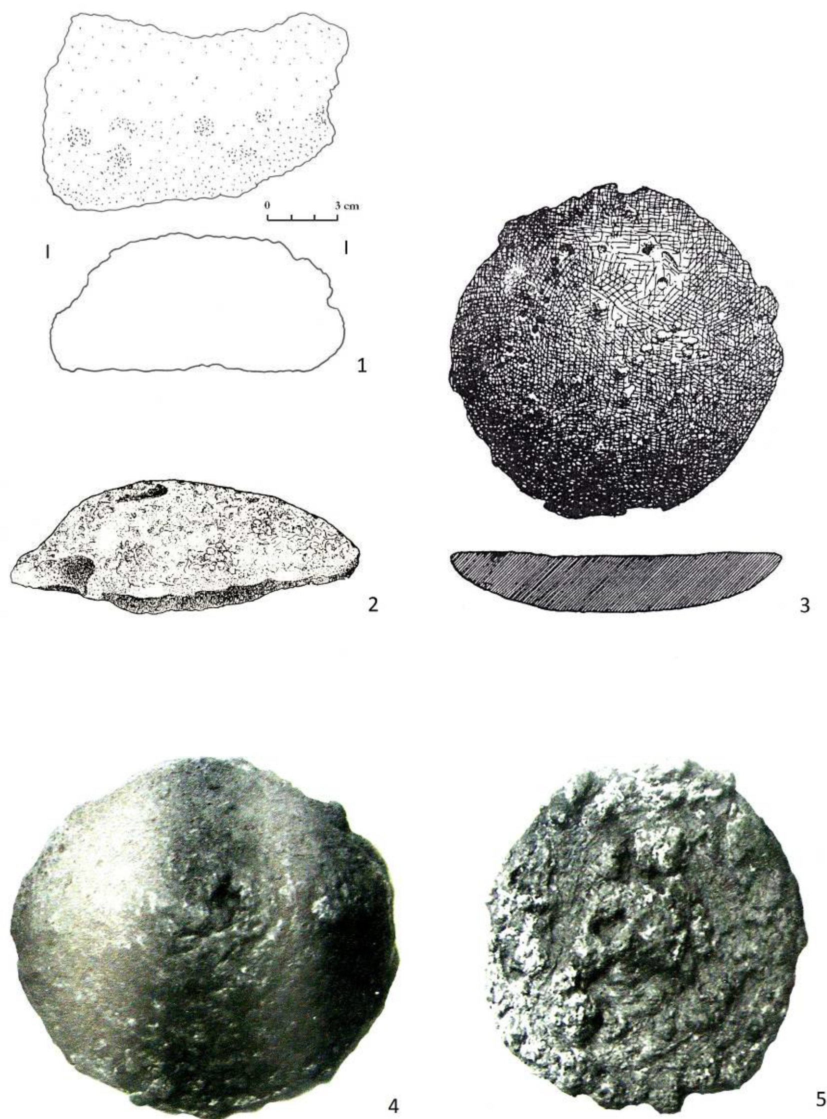
Pl. 92. Depozitul de bronzuri de la Pănade cu piesele din anul 1996 (desen)

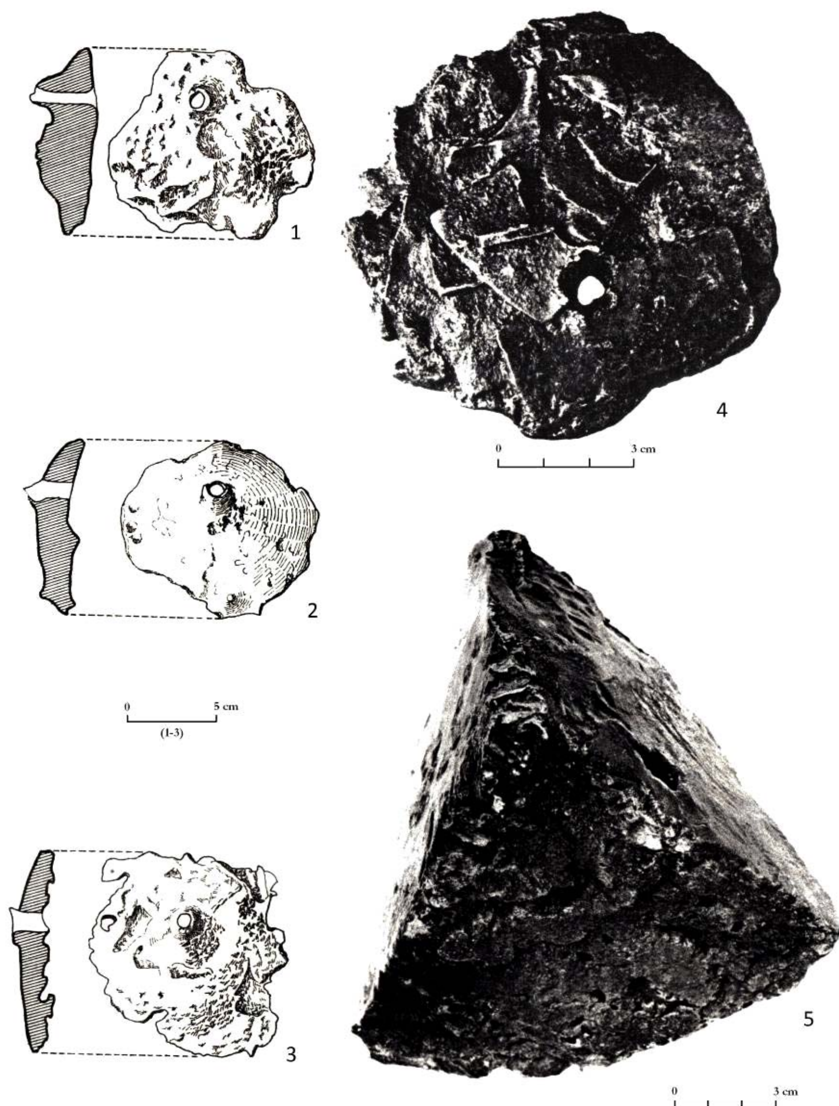
Pl. 93. Turte calotiforme cu decupaj (tip II): Petreu (1), Tiszaszentimre (2), „Ungaria” (3), Rohod (4-6), „Valea Someşului” (7), Nyírtura (8) (după J. Hampel – 1; T. Kemenczei – 2, 4-6, 8; A. Mozsolics – 3; T. Bader – 7)

Pl. 94. Turte calotiforme fără decupaj (tipul I): Újfalu (1) şi Moigrad I (după A. Mozsolics – 1; I. Nestor – 2-3)

Pl. 95. Turte calotiforme fără decupaj (tipul I): Dobra (1), Nyergesújfalu-Duna (2), fără locul descoperirii precizat (3), Szentes-*Nagyhegy* (4-5) (după T. Bader – 1; A. Mozsolics – 2; R. F. Tylecote – 3, Csallány: 4-5)

Pl. 96. Turte perforate (tip III) (1-4) şi „felie” de turtă calotiformă (tip II) (5): Crăciuneşti (1-3), Bodrogkerezstúr III (4), Zimandu Nou (5) (după Fr. Nistor, Alexandru Vulpe – 1-3; A. Mozsolics – 4-5)

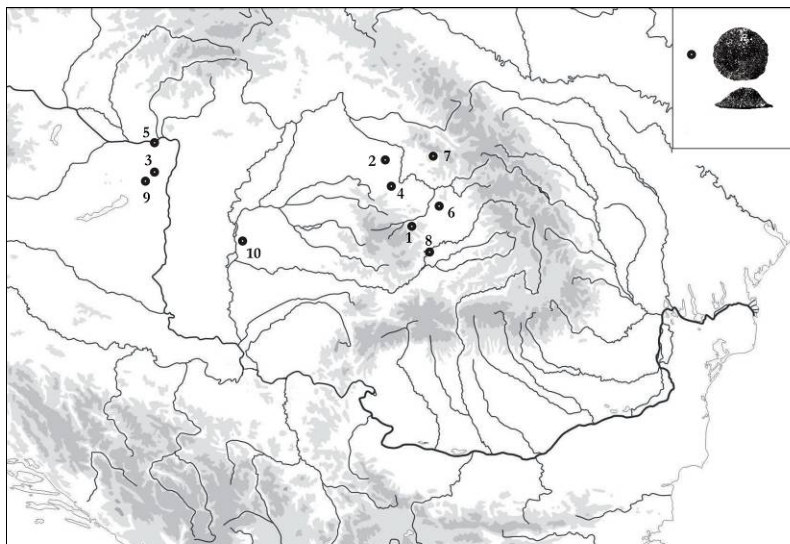

Fig. 24. Aria de răspândire a turtelor de cupru/bronz calotiforme (tipul I) din epoca bronzului şi prima epocă a fierului în Bazinul Carpatic: Dezmir (1), Dobra (2), Lovasberény (3), Moigrad (4), Nyergesújfalu-Duna (5), Pălatca (6), Rozavlea III (7), Uioara de Sus (8), Újfalu (9), Szentes-*Nagyhagy* (10)

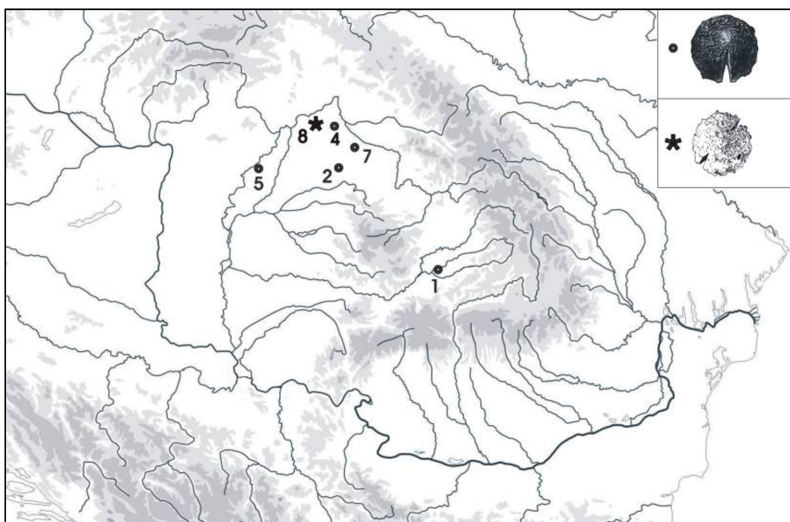

Fig. 25. Aria de răspândire a turtelor de cupru/bronz calotiforme cu decupaje de probă (tipul II) din epoca bronzului şi prima epocă a fierului în Bazinul Carpatic: Pănade (1), Petreu (2), Pusztabodolyó (4), Rohod (5), Tiszaszentimre (7), Nyírtura (8)

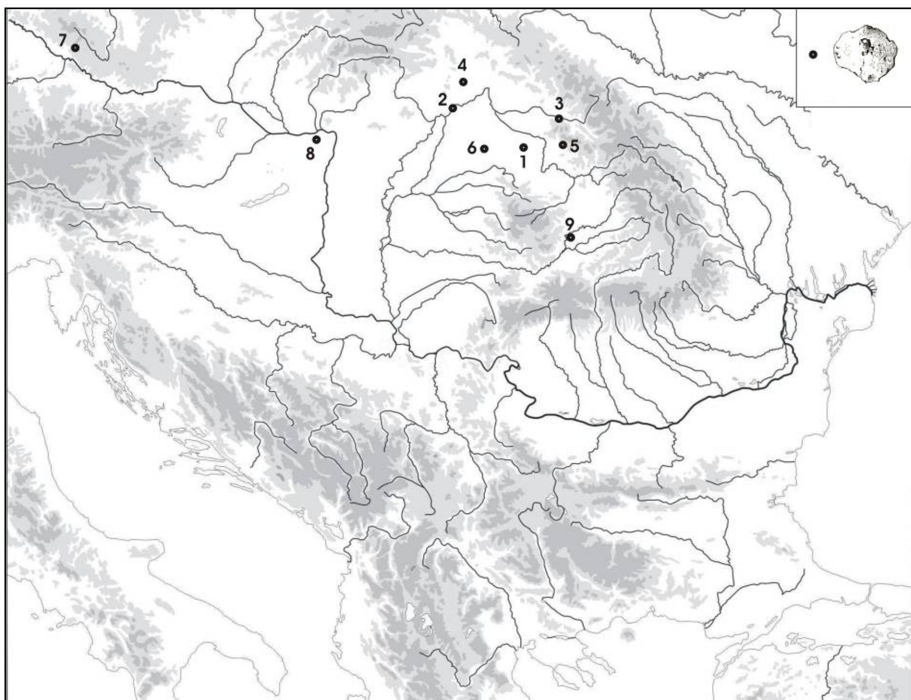

Fig. 26. Aria de răspândire a turtelor de cupru/bronz perforate (tipul III) din epoca bronzului în Bazinul Carpatic şi zona nord-alpină: Bicaz I, Bicaz II (1), Bodrogkerezstúr III (2), Crăciuneşti (3), Kazimir (4), Lăpuş (5), Popeşti (6), Ság-Berg II (7), Tatabánya (8), Uioara de Sus (9)

UN POIGNARD DE BRONZE DE CUT (DÉP. ALBA). DES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES POIGNARDS ORIENTAUX DU TÉRITOIRE DE LA ROUMANIE*

Dans les collections du Musée Municipal de Sebeş on garde à côté d'autres objéts de métal, un poignard de bronze ayant indiqué comme lieu de découverte la localité de Cut (dép. Alba). La pièce est entrée dans les collections de ce musée en 1966, le 7 Mars. Elle a été offerte par un habitant, Dicu Vasile, qui l'a trouvé dans l'endroit consigné dans le registre d'inventaire, comme *Dosul Buturzii* «sous le bois, au bord de la vigne»[1867]. Des objéts de bronze provenant de Cut, ont été signalés dès le dernier siècle par Carl Gooss, dans un point nonprécisé du village, mais on n'en a pas des informations détaillées[1868]. Ne pas disposant d'aucune sorte d'informations concrètes regardant les conditions de découverte et le contexte dont la pièce a été découverte, on ne nous reste que faire une analise typologico-stylistique, ainsi qu'on puisse assurer une intégration chronologique et autant que possible une culturelle aussi.

Le poignard se garde dans un état de conservation précaire, présentant sur la surface une série d'irrégularités, ayant pour cause un grand usage, mais gardant sa patine de couleur verte claire. Certaines irrégularités du poignard peuvent être expliqués par son usinage de

* L'étude a été publiée dans une première version, à court, dans les revue *Carpica* [Cristian I. Popa, *Un pumnal de tip răsăritean de la Cut (jud. Alba)*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, p. 17-30] et et une version étendue dans revue *Ephemeris Napocensis* [Cristian I. Popa, *Un poignard de bronze de Cut (dép. Alba). Considérations concernant les poignards orientaux du territoire de la Roumanie*, în *EphNap*, IX-X, 1999-2000, p. 61-87].

1867 Le poignard est inventarié avec le nombre 3898. Nous remercions à regreté notre collegue Nicolae M. Simina du Musée de Sebeş pour sa amabilité de mettre à notre disposition la pièces et les informations nécessaires en la concernant.

1868 GOOSS 1876, p. 33.

battre le fer au froid après le coulage préalable. L'exemplaire a la lame foliforme avec les bords corrodés et sa longueur est de 6 cm. La largeur maxime de la lame est de 2,3 cm et l'épaisseur maxime est de 0,4 cm. Il a un poids de 24,700 g. De la base de la lame part une nervure médiane assez bien prononcée et qui disparaît vers le bout de la pièce graduellement. D'une part et d'autre de la nervure on peut observer les traces faibles de deux petits fossés longitudinaux. Le poignard est équipé d'un pédoncule aplati, qui a dans la section une forme rectangulaire. La zone de la lame et le pédoncule est délimitée par un grossissement annuilaire en lui conférant une grosseur maxime dans cette portion, celle de 0,88 cm. Avec la lame et le pédoncule, le poignard a une longueur de 10 cm **(pl. 99/5)**.

L'exemplaire de Cut appartient aux poignards de type oriental, une catégorie d'armes qu'on trouve dans un membre assez grand sur le térritoire de la Roumanie pendant l'epoque du bronze et dans la période suivante. La problematique soulevée par cette catégorie de pieces est très intéressante celles-ci reflétant d'une manière expressive, l'influence des centres métalurgiques orientals dans la production des bronzes de l'espace carpato-danubien.

Le prototype du poignard de Cut doit être cherché dans la région nord-pontique où il apparaît exécuté en bronze, dans le cadre de la variante nistrienne de la culture Iamnaia[1869]. Sur le territoire de la Roumanie des piéces analogues, mais exécutées en cuivre, et qui semblent inspirées par ce milieu; peuvent être encore cataloguées les exemplaires recontrées dans l'enéolitique, en milieu Cucuteni B[1870], en Banat (Pecica[1871]) ou, plus tardif, in culture Coțofeni, de Băile Herculane (dép. Caraş-Severin)[1872] et Şincai (dép. Mureş)[1873] ou in milieu contemporaine, à Mihai Viteazu (dép. Constanța)[1874]. Les pièces de ce type sont caractérisées par un pédoncule, plus ou moins aplati, avec la séction rectagulaire et le lame foliforme, ou ayant parfois une nervure pen relevée.

Dans la première âge de l'epoque du bronze ancien on a un poignard avec la lame au manche, exécuté en cuivre connu à Ostrovul

---

1869 DERGACEV 1986, p. 43, fig. 8/20; 13/21-22; 18/9; DERGACEV 1994, 126, fig. 2A/9; MANZURA, SAVA 1994, p. 173, fig. 9/7.
1870 COMŞA 1980, p. 216, fig. 8/14.
1871 ROSKA 1942 a, p. 224, fig. 275/3.
1872 ROMAN 1976, p. 17, pl. 8/26.
1873 LAZĂR 1998, p. 43-45, fig. 1/6 = fig. 2.
1874 IRIMIA 1981, p. 347, fig. 2/2.

Corbului (dép. Mehedinți)[1875] **(pl. 97/1, 3)** ou du milieu Glina la phase III, découvert dans l'établissement éponyme de la culture[1876] **(pl. 97/2)**; et encore deux pièces dateés en Monteoru I C_3 provenant de la nécropole de Cândeşti[1877] **(pl. 97/4-5)**. Toujours du bronze ancienne se date un exemplaire de Cernavodă (dép. Constanța)[1878].

Dans le moyen bronze, deux exemplaires peuvent être cités comme découvertes sur le territoire de la Roumanie, fortuitement apparus à Coslogeni (vill. Dichiseni, dép. Călăraşi) dans deux points différents de la localité[1879] **(pl. 98/3-4)**, un autre étant trouvé à Grădiştea (dép. Călăraşi)[1880] **(pl. 97/6)**. De la même période date un poignard prévu avec un pédoncule et une nervure médiane, de Tiream (dép. Satu Mare) d'une claire inspiration orientale[1881] **(pl. 98/12)**, similaires avec un poignard découverte à Carei-*Bobald*, in milieu Otomani[1882] **(pl. 98/7)**. Deux poignarde, exécuté en bronze provient de l'établissement éponyme de la culture Wietenberg de Sighişoara[1883]. L'exemplaire dont la nervure médiane marque est daté aussi dans le moyen bronze[1884] **(pl. 98/11)**. Dans l'arie de la culture Monteoru, du niveau correspondant à la phase II b de Sărata Monteoru, on connaît deux poignards semblable qui se placent chronologiquement dans la fin du moyen bronze[1885] **(pl. 98/5-6)**. Dans la même culture sont connus ceux de Pietroasa Mică[1886] **(pl. 98/1-2)**, Copăceana[1887] **(pl. 101/6)** et Odobeşti[1888] **(pl. 98/8)**. Un exemplaire de Bucureşti-Băneasa, datée du Tei II[1889] **(pl. 98/9)**, à Costişa étant

[1875] BERCIU 1953, pl. XLI/14; TROHANI 1979, p. 331-332, fig. 1/2.
[1876] NESTOR 1960, p. 91, fig. 17/5; BERCIU 1966, pl. XI/3; SCHUSTER 1997, p. 140, 142, fig. 38/2, inclus par les auteurs cités dans la catégorie des couteaux.
[1877] FLORESCU 1978, p. 114, fig. 10/4, 6.
[1878] CULICĂ 1975, p. 525.
[1879] CULICĂ 1975, p. 521, 524, fig. 2/2-3; MORINTZ 1978, p. 93, fig. 52/2-3; MUNTEANU 1993, p. 87, considerè les poignards spécifiques pour la culture Katakombnaia.
[1880] CULICĂ 1975, p. 521, fig. 2/1.
[1881] BADER 1978, pl. LXXXVIII/16; pour une placé similaires voir et DERGACEV 1991, p. 50.
[1882] ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 41, fig. 2/8.
[1883] SCHROLLER 1933, p. 67, pl. 55/3, 5; HOREDT 1960, p. 129, fig. 13/5; BOROFFKA 1994 b, p. 235, pl. 130/1; ANDRIȚOIU, RUSTOIU 1997, p. 32, fig. 21/1.
[1884] BOROFFKA 1994 b, p. 235, pl. 130/1 place la découverte dans les phases B-C de la culture Wietenberg, mais relevant le fait que sous l'aspect typologique le poignard pourrait appartenier à une étape plus ancienne; voir et HOREDT 1960, p. 129; ANDRIȚOIU, RUSTOIU 1997, p. 32, note 206.
[1885] NESTOR, ZAHARIA 1955, p. 500, fig. 6/2; MORINTZ 1978, p. 111, fig. 55/7.
[1886] OANCEA 1981, p. 157, 189, fig. 16/16; 17/12.
[1887] COMAN 1980, fig. 115/3; SOROCEANU 1995, Abb. 7/4.
[1888] VULPE 1964, p. 132, note 8, fig. 4/2 = 5/3.
[1889] LEAHU 1966, p. 80, pl. III/3; LEAHU 1988, p. 231, fig. 3/7.

trouvée un autre poignard, dans les milieu innconu[1890]. À l'est de Prut, une série de découvertes similaires proviennent de la culture de céramique avec plusieurs ceintures, nommée *Mnogovalkovaia*, où on trouve le type Srubnaia ancienne)[1891], de la culture des catacombes (*Katakombaia*)[1892], de groupes Kuban[1893] et Terskaia[1894] de culture nord-Caucasienne et du cadre de la culture Srubnaia[1895].

Une distribution uniforme et consistante des poignards de type oriental dans l'espace carpato-danubien a lieu dans le même temps avec la pénetration à l'ouest de Prut, dans le bronze tardif, sur le fond des bouleversements dans le monde egeïque, des certains communautés estiques, les composants de la culture Noua et Sabatinovka. Maintenant font leur apparition, surtout dans la partie estique de la Roumanie une série d'exemplaires, connus soit des établissements, soit du contenu des certaines dépôts de bronzes qui illustrent suggestivement une nouvelle vague de population, avec un armement spécifique. La présence, dès le moyen bronze de telles découvertes, qui envahissent tout le territoir de la Roumanie, semble évoquer l'assimilation préalable des certaines éléments de culture matérialle de provenance estique et pas absolument la pénétration effective des certaines communautés de cet espace. Pour la Transylvanie, l'arrivée des porteurs de la culture Noua ne fait que renforcer l'influences estique captée déjà par les communautés Wietenberg, dès les premières phases d'evolution[1896].

Tenant compte des caractéristiques tipologico-stylistiques de la pièce de Cut, celle-ci trouve difficilement ses correspondances dans les découvertes connues sur le territoire de la Roumanie. Les plus proches analogies peuvent être établies avec les exemplaires connus de Duda-*Matran* (vill. Epureni, dép. Iaşi)[1897] **(pl. 99/7)**, Roşcani (vill. Băneasa, dép. Galaţi)[1898] **(pl. 99/4)** et Rogojeni-*Dealul Mic* (vill. Suceveni, dép.

1890 LEAHU 1966, p. 80; LEAHU 1988, note 58.
1891 DERGACEV 1986, fig. 36/9-10; SAVA 1991, fig. 2/3, 5; 7; 10/5; MANZURA, SAVA 1994, p. 182, fig. 15/6-7.
1892 CERNÎH 1966, fig. 36/476-477, 495, 486, 488-489, 507, 514, 544-546; MANZURA, SAVA 1994, 179, fig. 13/4-5.
1893 CERNÎH 1966, fig. 29/93-102.
1894 CERNÎH 1966, fig. 30/196, 201-202, 239-242, 254, 256.
1895 CERNÎH 1970, fig. 56/40-56; BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 467, 469, 471, fig. 127/13, 17.
1896 BOROFFKA 1994 b, p. 285.
1897 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1966, p. 346, 348-349, fig. 1/7; PETRESCU-DÂMBOVIŢA 1977, p. 75, pl. 80/15; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 110, pl. 59/7; DERGACEV 1991, p. 50.
1898 DRAGOMIR 1994, p. 378, fig. 3/2.

Galați)[1899] **(pl. 99/8)**, des cas où on trouve la lame foliforme et la nervure médiane, le pédoncule avec la section rectangulaire et l'anneau divisant entre les deux parties constitutives. Mais les dimensions des pièces citées sont encore plus grandes. Des plus petites dimensions proches de celles du poignard de Cut, a un exemplaires découvert dans le cadre du depôt de Ulmi-Liteni-*Pe Curte* (vill. Belceşti, dép. Iaşi)[1900] **(pl. 99/2)** et aussi une pièce provenante de Vărghiş-Crăciuneşti-*Kövesbere* (vill. Vărghiş, dép. Covasna)[1901] **(pl. 99/3)**. Dans le cas du poignard de Ulmi-Liteni de dimensions plus petites, la lame présente seulement sur une de ses faces la vague trace de la nervure, et la zone entre la lame et le pédoncule n'est pas prévue avec le seuil divisant. En ce qui concerne l'exemplaire de Vărghiş-Crăciuneşti, un peu plus grand, le faible évidenciemment de la nervure médiane, l'absence de l'anneau de démarcation et la section ovale du pédoncule sont des éléments qui distinguent les pièces de point de vue typologique.

Donc, la découverte de Cut met en évidence un poignard de petites dimensions, moins documenté jusqu'ici sur le territoire de la Roumanie. La lame courte de ces pièces, connue par les apparitions de Ulmi-Liteni et Vărghiş-Crăciuneşti (la lame de l'exemplaire de Ulmi-Liteni à seulement environ 4 cm !) met le problème de la fonctionnalité effective de ces poignards. On soulève la question si les poignards ne pourraient pas être désignés correctement avec un terme hybride de petits couteaux-poignards pareil, par exemple, à celui de poignard-épée. On ne peut pas laisser à côté la possibilité que certaines exemplaires eusseut été utilisées, come a été déjà postulé, en tant que lance[1902].

Les poignards de type oriental trouvés sur le territoire de la Roumanie sont plus fréquemment rencontrés dans le zone estique de cet éspace. Ils apparaissent dans des milieus culturels différents, étant véhiculés comme des bons pour une large circulation. Deux groupes

---

[1899] LESKOV 1980, p. 82; FLORESCU 1991, p. 112, fig. 111/11.

[1900] On doit préciser que l'encadration de la pièce de Ulmi-Liteni parmi les poignards, est mise en question par la majorité des chercheurs, voir FLORESCU M. 1960, p. 120; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1960, p. 157; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 77; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 111; MORINTZ 1978, p. 184.

[1901] La pièce a été publiée premièrement par Z. Székely, comme pointe de lance (SZÉKELY 1955, p. 860). On doit soulignier que le dessin de l'auteur cité est très différent de celui publié de A. C. Florescu (FLORESCU 1991, fig. 209/5).

[1902] DUMITROAIA 1985, p. 469; PETRE-GOVORA 1995, p. 37.

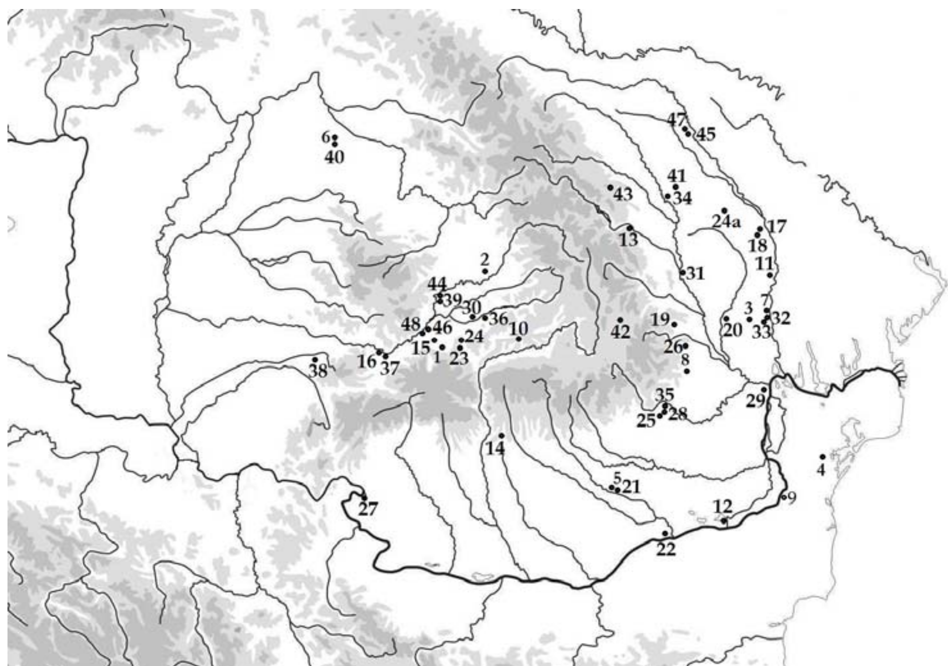

Fig. 27. Hartă cu răspândirea pumnalelor de tip răsăritean pe teritoriul României: *1* - Apold; *2* - Band; *3* - Băleni; *4* - Beidaud; *5* - Bucureşti-Băneasa; *6* - Carei; *7* – Cavadineşti; *8* - Cândeşti; *9* – Cernavodă; *10* - Cincu; *11* – Copăceana; *12* - Coslogeni; *13* - Costişa; *14* – Crucişoara; *15* - Cut; *16* - Deva; *17* - Duda; *18* - Epureni; *19* - Fitioneşti (?); *20* – Gârbovăț; *21* - Glina; *22* - Grădiştea; *23* - Guşterița; *24* - Loamneş; *25* – Năeni; *26* – Odobeşti; *27* - Ostrovul Corbului; *28* - Pietroasa Mică; *29* - Pietroiu; *30* - Proştea Mare; *31* - Răcătău; *32* - Rogojeni; *33* - Roşcani; *34* - Ruginoasa; *35* - Sărata Monteoru; *36* - Sighişoara; *37* - Simeria; *38* - Susani; *39* - Şpălnaca; *40* - Tiream; *41* - Ulmi-Liteni; *42* - Vărghiş-Crăciuneşti; *43* – Vânători-Neamț; *44* - Uioara de Sus. Descoperiri din Ha B-C: *45* - Jijia; *46* - Teleac; *47* – Truşeşti; *48* - Vințu de Jos

zonales se distinguent en Moldavie, l'une dans la zone de dép. Iaşi, et l'autre, mieux représenté par le nombre des pièces, se trouve dans le dép. de Galați. Les deux zones se circonscrivent de point de vue culturel dans l'aire Noua. L'exemplaire daté le plus tôt, est celui de Gârbovăț-*Zaharasca* (vill. Ghidigeni, dép. Galați) provenant d'un établissement Noua I[1903] **(pl. 100/7)**. De la surface d'un établissement Noua, sans le precisement de la phase proviennent les exemplaires trouvés à Rogojeni-

[1903] FLORESCU ET ALII 1967, p. 78, fig. 7/15; FLORESCU 1991, p. 73, fig. 109/23.

Dealul Mic[1904], Ruginoasa (dép. Iaşi)[1905], Roşcani (dép. Galați)[1906] et Epureni-*Şoldăneşti* (dép. Vaslui)[1907] **(pl. 101/1)**. Dans l'etape Noua II est integré l'exemplaire trouvé à Răcătău (dép. Bacău)[1908]. Fortuitement fut trouvé un exemplair de grandes dimensions à Vânători-Neamț (dép. Neamț), interprété par Gh. Dumitroaia comme fer de lance[1909]. Comme des pièces qui composet l'inventaire des depôts de bronzes de la culture Noua, les poignards de type oriental sont rencontrés à Duda (1 exemplaire)[1910], Băleni-*Rădiu* (dép. Galați - 6 exemplaires)[1911] **(pl. 101/1-6)** et Ulmi Liteni (1 exemplaire). La dérnière découverte citée, étant trouvée dans le contenu d'un établissement Noua, Noua II probablement, confirme l'attribution culturelle de pièces qui composet le depôt[1912].

Un type de poignard Krasnomaiațk, un peu semblable à la Epureni, vient de Mogoşeşti. La lame de poignard est l'échelle et ajouré poignée **(pl. 101/2)**. La pièce, initialement mentionnés dans le contexte de l'âge du fer[1913], a été récemment publié et placé à la fin du Bronze[1914], avec analogies in le depôt Lozova (Moldova)[1915].

De la zone sud-estique de la Munténie, à côté de ces deux poignards de Coslogeni datés dans le bronze moyen et mentionnés ci-

---

1904 DRAGOMIR 1970, p. 505-506, fig. 5/3; FLORESCU 1991, p. 112, fig. 111/11.
1905 LESKOV 1980, p. 82.
1906 DRAGOMIR 1994, p. 378, fig. 3/2.
1907 COMAN, BUZDUGAN 1978, p. 139-144, fig. 2/a-d; inclus par Valentin Dergacev dans la catégorie de poignard-épée; voir DERGACEV 1991, p. 50.
1908 METALURGIA 1996, p. 6, pos. 120.
1909 DUMITROAIA 1985, p. 469, fig. 6/b = 8/3. Tiberiu Bader inclut la pièces dans la catégorie de poignards (BADER 1996, p. 276, note 53).
1910 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1966, p. 346, 348-349, fig. 1/7; MOZSOLICS 1973, p. 211; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 75, pl. 80/15; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 110, pl. 59/7; MORINTZ 1978, p. 180, fig. 105/7; LESKOV 1980, p. 81, pl. 9A/83; DERGACEV 1991, p. 50.
1911 DRAGOMIR 1967, p. 90, fig. 8/1-4; MOZSOLICS 1973, p. 210; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 73, pl. 73/20-25; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 88, pl. 53/32-37; MORINTZ 1978, p. 180, fig. 103/2; LESKOV 1980, p. 81, pl. 9A/84-86; DERGACEV 1991, p. 50; LEAHU 1995 b, p. 65.
1912 FLORESCU M. 1960, p. 120, fig. 3/6 = 4/11; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1960, p. 157; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1964, p. 257, fig. 5/7; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 77, pl. 88/7; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 111, pl. 65/8; MORINTZ 1978, p. 184, fig. 107/2; FLORESCU 1991, p. 137, fig. 101/8.
1913 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1953, p. 31; LÁSZLÓ 1994, p. 148.
1914 POPESCU 2009, p. 269-272, fig. 2. Anca Popescu ne sait pas de nos études concernant le type orientaux de poignards en Roumanie (POPA 1999 b; POPA 1999-2000). Donc pas donner une image de la présence de ces armes par rapport à l'ouest découvertes connue du Prut.
1915 DERGACEV 2002, p. 37, 124, pl. 33-34; 35/17.

dessus, on connaît, de la même localité, un autre poignard de type oriental. La pièce respective provient de l'établissement éponyme de la culture, sur Grădişte etant trouvé dans une fosse appartenant au premier niveau Coslogeni d'ici (1 exemplaire)[1916] **(pl. 101/4)**. De la partie ouest du village est publié un autre poignard de type oriental, qui semble provenir d'un depôt daté dans le bronze tardif[1917] **(pl. 99/1)**. Un poignard du même type est signalé à Pietroiu trouvé à la suite de certaines investigations superficie[1918]. De Beidaud fut publié, dans milieu Coslogeni, un poignard de même type[1919] **(pl. 101/5)**.

Les découvertes de l'intérieur de l'arc carpatin soulèvent des problèmes d'attribution culturelle. Ainsi, les poignards de Loamneş (dép. Sibiu)[1920] **(pl. 98/10)** et Band[1921] **(pl. 101/3)**, signalé dans la littérature de spécialité, manquant de détails relatifs au contexte de leur découverte, sont difficilement conférés exactement du point de vue chronologique et culturel. Pour ce dernier, il est très important de mentioner les très bonnes analogies qu'il avait avec l'exemplaire de Coslogeni-*Grădişte*[1922]; K. Horedt avait publié un poignard de type tardife d'Apold[1923] **(pl. 101/2)**. Le poignard de petits dimensions de Vărghiş-Crăciuneşti, déjà mentioné, provient d'un tumulus affecté par les travaux d'une carrière de pierre, occasion de decouvrir plusieure tombeaux. Le poignard, autres deux objets de bronze et un pot globulaire qui ont été sauvés ont constitué probablement l'inventaire d'un tombeau d'inhumation[1924]. L'appartenance culturelle de ces vestiges a été interprété différemment. Ainsi, Z. Székely associe les tombeaux en tumulus à la culture Wietenberg[1925], tandis que A. C. Florescu insère les mêmes materiaux dans le cadre des enterrements du type Srubno-Hvalinsk, probablement[1926]. Zs. Székely établit la

---

1916 NEAGU, NANU 1986, p. 101, 113, 115, fig. 17/a; 22; NEAGU 1993, p. 175, pl. X/4.
1917 MORINTZ 1978, p. 179, fig. 100/4.
1918 NEAGU, NANU 1986, p. 115.
1919 JUGĂNARU 1996, p. 294; JUGĂNARU 1997, p. 353-356, pl. I.
1920 REINER 1887, p. 159, fig. A 3; SCHROLLER 1933, pl. 55/7; ROSKA 1941, p. 145, fig. 169/2; l'inclusion du poignard parmi ceux de type oriental appartient à V. Dergacev (DERGACEV 1991, p. 50).
1921 ROSKA 1942 a, p. 175, fig. 207; LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/92.
1922 NEAGU, NANU 1986, fig. 17/a; 22; NEAGU 1993, pl. X/4.
1923 HOREDT 1948, p. 307, fig. 2.
1924 SZÉKELY 1955, p. 860.
1925 SZÉKELY 1955, p. 860.
1926 FLORESCU A. C. 1991, p. 159.

découverte parmi les vestiges de la bronze anciennt[1927]. L'hypothèse soutenue par A. C. Florescu semble plus proche de la réalité et la présence du poignard de type oriental de forme archaïque soutient ses affirmations, même si la présence de certains communautés appartinant à la culture Srubnaia peut-être discutée.

Un poignard de type oriental le plus occidental des poignards provenant des établissements, a été découvert en Crişana au Tiream-*Holmul Cânepii*, dans une sité de la culture Otomani, avec plus encore niveaux des habitation (Otomani I, II, III)[1928]. On ne précise pas à quell d'entre il peut être associée. La datation par T. Bader de la phase Otomani II, considérant à la base les poignards de Tiream, est le seul signe qui suggère le placement de la pièce dans cette phase[1929].

Un autre poignard, parmi les peux découverts dans un context archéologique assuré, provient de Carei-*Bobald* (dép. Satu Mare). L'exemplaire executé en bronze, prévu d'une nervure médiane, a été trouvé dans le habitation (habitation 3/1989) Otomani, appartenant à la phase classique[1930], et se rapproche du point de vue typologique, au poignard de Tiream et à celui du Loamneş; le dernier peut étre daté dans la même période, le bronze moyen.

Conformément à ce qu'on a pu observer, les poignards de type oriental, représentent une composante caractéristique pour les découvertes du compléxe culturel Noua-Coslogeni sur le territoire de la Roumanie, dans lequel la prédomination des armes de type oriental est, d'autre part, une particularité individualisée[1931]. Ils reflètent un apport assez significatif de point de vue quantitatif au nombre des pièces d'origine estique trouvées soit isolées, soit dans certains depôts de bronzes[1932]. Ils est très interessant de remarquer l'abesence jusqu'au présent des moules pour couler des armes pareilles, fréquemment

---

[1927] SZÉKELY 1997, p. 67, pl. XCI/7. Une série de détails individualise en plus, à l'auteur cité, les discutions sur les découvertes de Vărghiş-Crăciuneşti. Parmi ceux-ci on rappelle la considération de la pièce tout comme Z. Székely, comme point de lance, aussi que la conféction de celle-ci en cuivre et en bronze, comme elle apparaît à A. C. Florescu. C'est la localité Ocland qui est son lieu de provenance et non pas Vărghiş-Crăciuneşti.

[1928] BADER 1978, p. 37; pour le placement chronologique des niveaux de culture de Tiream, voir şi NÉMETI 1990, p. 44.

[1929] BADER 1978, p. 61.

[1930] ROMAN, NÉMETI 1990 a, p. 41, fig. 2/8.

[1931] MANZURA, SAVA 1994, p. 187.

[1932] Sur la présence des pièces de type estique sur le territoire de la Roumanie, voir PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 21; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1980, p. 176; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1995, p. 48.

rencontrées à l'est du Prut. Deux moules du dépôt de Hălchiu (dép. Braşov) **(pl. 100/13-14)**, de la série d'Uriu-Domăneşti, auraient pu être utilisées pour le coulage des pièces pareilles, avec lame large[1933], une autre pièce de Oşorhei, de la même série[1934], en représente la variante périphérique, occidentale, des poignards de type oriental.

Du point de vue tipologique, les poignards trouvés sur le territoire de la Roumanie font partie des diverses catégories, toutes ayant des corespondences dans l'espace entre Prut et Volga, où on le trouve sous le nom de poignard de «tip cimerien». Pour l'epoque tardive du bronze, on les trouves dans le milieu de la culture Sabatinovka, comme pièces finies, à Berezky[1935], Eliseevichsky[1936], Golourovo[1937], Lobojkovo[1938], Novoazovsk[1939], Sokoleni[1940], Gojany[1941], Svatovo[1942], Kranîi Kut[1943], Gruşka[1944], Chmel'na[1945], Sandraki[1946], Udobnaja[1947], Liventsovskoye[1948], Kobakovo[1949], Ingulsk[1950], Mereni[1951], Dancu[1952] e. a[1953]. La découverte des moules pour couler de telles armes prouve l'existence des ateliers, ainsi ceux de Golourovo[1954], Derevjannoje[1955], Maliye Kopany[1956], Mazepincy[1957], Novokievka[1958], Krasnomayatsk[1959], Volosškoje III[1960],

---

1933 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 60, pl. 49/2-3.
1934 PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 65, pl. 57/1.
1935 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/2.
1936 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/3.
1937 DERGACEV 1991, p. 50.
1938 LESKOV 1980, pl. 2/19-30; 3A/38-39; KLOČKO 1995, fig. 24/6-7.
1939 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/7.
1940 BEREZANSKAIA ET ALII 1985, fig. 135/23.
1941 KLOČKO 1995, fig. 25/3.
1942 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/8.
1943 DERGACEV 1991, p. 50.
1944 LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/93.
1945 KLOČKO 1995, fig. 24/2.
1946 DERGACEV 1991, p. 50.
1947 LESKOV 1980, 70, pl. 7/53-54.
1948 KLOCHKO 1993, pl. 9/2.
1949 LESKOV 1980, pl .1/8; KLOČKO 1995, fig. 24/3.
1950 MORINTZ 1978, 185, fig. 109/3-4; BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 496, fig. 135/22; KLOCHKO 1993, pl. 9/3; KLOČKO 1995, fig. 32/1.
1951 SAVA 1994, fig. 6/10.
1952 DERGACEV 1991, p. 39, 41, 50, fig. 1/8 = 2/11. E. Sava inclut le poignard parmi les vestiges de type Noua (voir SAVA 1994, p. 145).
1953 Voir CERNÎH 1975, pl. IX/2; XXXIV/9-29; XXXV/11-33; XXXVI/1-17.
1954 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 8-9, pl. 1/7, 9 a-c, 16 a-b; KLOČKO 1995, fig. 24/4.
1955 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 10, pl. 2/17 b.
1956 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/1; 7/1; KLOČKO 1995, fig. 23/1; 24/1.
1957 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 10, pl. 2/21.

Androvskaya[1961], Novokiyevskaya[1962], Marinkova[1963], Dudchany[1964] e.a.[1965]. Du milieu Noua, on rappele les apparitions de Goian[1966], Poiai[1967] et le moules de Magala[1968] et Cobâlnea[1969]. On les trouve aussi le cadre de la culture Srubnaia, le long de son évolution qui aussi le bronze tardif[1970] aussi; au sud de la Pologne on connaît un poignard de type oriental de Orzelec[1971], et en Autriche on connaît deux exemplaires, trouvés à Stillfried a.d. March[1972] et Vom Mondsee[1973], mais où ils sont considerés de type cypriote[1974]. Un poignard de type oriental a été même dans l'espace nord-bulgarie, à Sliven[1975].

Les découvertes de Transylvanie restent certainement interessantes à cause de l'aire péripherique. Malheuresement, le contexte de provenance de la majorité des pièces trouvées dans cet espace reste incertain. Elles font la preuve sinon de la pénétration éféctive de certaines communautés estique, au moins de l'orientation de l'espace intra-carpatique vers le monde estique, d'où on a adopté une série d'armes de ce type. Le fait qu'en Transylvanie on trouve sous l'aspect du nombre des variantess trouvées dans la partie estique de la Roumanie, plaide, selon notre oppinion, pour leur véhiculation dans la plupart des

---

1958 KLOČKO 1995, fig. 25/5.

1959 SULIMIRSKI 1938, pl. III/10; KRIVȚOVA-GRACOVA 1955, fig. 20/1-2; BOČAREV, LESKOV 1979, p. 15-17, pl. 5/42, 44 6/50 c; BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 496, fig. 135/20-21; DERGACEV 1986, p. 180, fig. 52/16-17; KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/5; 7/7; NEAGU 1993, p. 175, pl. X/1-3; KLOČKO 1995, fig. 25/6.

1960 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 27, pl. 12/99; KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/6; 7/3-4; KLOČKO 1995, fig. 23/2.

1961 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/9; KLOČKO 1995, fig. 26/2, 5.

1962 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 6/4; 7/5.

1963 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 26, pl. 12/97; KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 7/6.

1964 KLOCHKO 1993, p. 44, pl. 7/2.

1965 Voir BOČAREV, LESKOV 1979, pl. 2/22-23; 3/27-28; 35 a-b; 7/56; 9/73 a, 76 b; 12/110; 13/123; 14/131-132.

1966 LESKOV 1980, pl. 9A/89; MUNTEANU 1996, p. 34, fig. 6.

1967 DERGACEV 1975, fig. 9/18; DERGACEV 1986, fig. 48/14.

1968 SMIRNOVA 1972, p. 21, fig. 9/1; BOČAREV, LESKOV 1979, pl. 12/112; LESKOV 1980, p. 81, pl. 9A/87; DERGACEV 1991, p. 50.

1969 LEVITSCKII, SAVA 1993, p. 133, fig. 13/8; SAVA 1994, p. 145, fig. 5/20; inclus par V. Dergacev dans la catégorie des poignards-épeé (DERGACEV 1991, p. 50).

1970 BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 463, 469.

1971 SULIMIRSKI 1938, p. 140-141, fig. 3.

1972 HILLER 1992, p. 8, fig. 9/a.

1973 HILLER 1992, fig. 9/b.

1974 HILLER 1992, p. 8-9.

1975 LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/94.

commnunautés apparentés avec celles de Moldavie ou Muntenie. Le poignard de Tiream représente, pour le moment, la plus ouestique produit de ce type, la présence dans le milieu de la culture Otomani étant indiscutable.

Représentant une vraie «mode» de l'epoque en matière d'armes, les poignards de typ oriental exercitaient une influence sur les pièces avec le functionnament semblable de l'epoque du bronze, qui était beacoup plus vaste qu'aire d'extension. On peut rappeler ici les poignards avec la lame foliforme, trouvè sur le territoir de l'Hongrie à Felsözsolca[1976], Benczúrfalva[1977], Pétervására[1978], de l'horizon des depôts *Ópály*, sincrone aux depôts de type *Râşeşti-Băleni* attribuée de la culture Noua, ou à ceux de Bükkaranyos I[1979], Besenyöd[1980] un peu plus tardifs, de l'horizon *Aranyos*[1981], des pièces qui marquent la limite de ouest de ces produits d'inspiration estique[1982]. De Slovaquie, le plus typique poignard c'est celui trouvé à Hostice, de type Peschiera, selon l'oppinion de R. Peroni, appartenant à la serie des depôts *Ópály*[1983]. En Slavonie (Croatie), ce type de poignard est présent en milieu Belegis II à Vučedol, datée en Br D-Ha A_1[1984].

Gabriel Jugănaru, en discutant un poiganard de type oriental découvert à Beidaud (dép. Tulcea) dans établissement Coslogeni, mais où on a des matérieux Babadag I, pense que celui-ci, â côté du poignard dont on a déjà parlé d'établissement de Grădiştea-Coslogeni (dép. Călăraşi), date de la période Ha A_1-Ha A_2 étant dans du type Krasnomaiţk[1985]. La pièce de Beidaud et celle de Coslogeni ont de parfaites analogies en Transylvanie, à Band[1986]. En conséquence même cet exemplaires d'anciene provenance doit étre placé dans la même période.

Les poignards avec la lame foliforme et avec laune au mancher évoluent dans la période Ha A-B aussi. En ce sens, des preuves sont les

---

1976 MOZSOLICS 1973, p. 32-33, pl. 57/2-3.
1977 MOZSOLICS 1973, p. 32.
1978 MOZSOLICS 1973, p. 32.
1979 MOZSOLICS 1985, p. 105, pl. 2/8.
1980 MOZSOLICS 1985, p. 97, pl. 18/5.
1981 HAMPEL 1896, pl. CCLIV/3; vue aussi MOZSOLICS 1985, pl. 275.
1982 MOZSOLICS 1973, p. 33.
1983 VLADÁR 1972, p. 50, pl. 7/142; MOZSOLICS 1973, p. 33, pl. 77 B/3.
1984 FORENBAHER 1994, p. 54, fig. 8/1.
1985 JUGĂNARU 1997, p. 353-356, pl. I.
1986 ROSKA 1942 a, p. 175, fig. 207; LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/92.

exemplaires de Truşeşti (dép. Botoşani)[1987] **(pl. 102/6)**, Jijia (dép. Botoşani)[1988], Chişinău[1989] et Mândreşti[1990] (Rép. Moldova) de l'aire du groupe Chişinău-Corlăteni. En ce milieu culturel, la lame du poignard reçoit une forme triangulaire ou avec les côtes parallèles. Des pièces similaires sont trouvées à l'est de Prut, dans la culture Belozerca à Socoleni[1991], Şirocoe[1992], Kardašinka I[1993] et II[1994], Cocicovatoe[1995], Novo-Aleksandrova[1996], Zavadovka[1997], Ciurupinsk[1998], Zavadovka[1999] et dans la nécropole de Cazaclia[2000]. Récemment a été publié une moule de Popeasca (Rép. Moldova) pour couler de telles armes[2001]. Dans Ha B sont encadrées des moules présentes dans le cadre de la culture Černoles, de Oskol[2002] et Bolšaja Tarasovka[2003].

En Transylvanie, les poignards avec lame foliformes proviennent des depôts de Deva III (dép. Hunedoara)[2004] **(pl. 102/4)**, Band[2005] **(pl. 100/11)**, Cincu[2006] **(pl. 102/3)**, Guşteriţa II[2007] **(pl. 102/5)**, Şpălnaca II[2008] **(pl.**

1987 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1964, p. 262, fig. 7/7; FLORESCU 1991, p. 134, fig. 100/5 pour l'attribution du poignard à la culture Noua; LÁSZLÓ 1994, p. 148, fig. 80/5 associé au poignard la habitation de type Corlăteni.
1988 LÁSZLÓ 1994, p. 148.
1989 LESKOV 1980, p. 81, pl. 9A/88; LEVIŢKI 1994 a, p. 166, fig. 3/13; LEVIŢKI 1994 b, p. 133, fig. 58/27.
1990 DERGACEV 1975, fig. 3/22; LEVIŢKI 1994 a, p. 166, fig. 3/8; LEVIŢKI 1994 b, p. 76, 133, fig. 52/10.
1991 LEVIŢKI 1994 a, p. 175, fig. 5/9; LEVIŢKI 1994 b, p. 75; pour l'atribution du poignard à la culture Sabatinovka se prononce O. Munteanu (MUNTEANU 1996, p. 35).
1992 LEVIŢKI 1994 a, p. 175, fig. 5/8.
1993 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 23-24, pl. 11/88; LESKOV 1980, p. 83.
1994 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 24, pl. 11/90; LESKOV 1980, p. 83.
1995 LEVIŢKI 1994 a, p. 175, fig. 5/10.
1996 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 21, pl. 9/73 b.
1997 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 22, pl. 10/83 c, 84.
1998 PRESS, KRIVŢCOVA-GRAKOVA 1955, fig. 34/13-14; BOČAREV, LESKOV 1979, p. 25, pl. 11/93; LESKOV 1980, p. 83.
1999 LESKOV 1980, p. 83.
2000 AGULNIKOV 1996, fig. 14/5, 8; 16/6; 21/2.
2001 GUKIN, LEVIŢKI 1993, p. 124, fig. 1/1a.
2002 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 33, pl. 14/140.
2003 BOČAREV, LESKOV 1979, p. 33, pl. 17/41.
2004 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 91, pl. 136/8; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 118, pl. 92/20; pour les analogies des poignards de Deva voir MOZSOLICS 1985, pl. 113/7, pl. 277.
2005 PETRESCU-DÎMBOVIŢA, p. 82, pl. 116/1.
2006 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 88, pl. 129/11.
2007 PETRESCU-DÎMBOVIŢA, p. 96, pl. 156/10.
2008 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, pl. 201/15-16.

102/1-2) et Uioara de Sus (dép. Alba)[2009] **(pl. 100/8-10)**, touts de la série *Cincu-Suseni*. On peut encadrer ici-même, le poignard d'Apold[2010].

Ce qu'il est d'interessante c'este la forme d'une pièces en bronze trouvés à Simeria dans la fosse d'un habitation daté en Ha A_1. On a trouvé ici â côte d'un poignard avec la lame foliforme et manchon doté à trois rivets et un poignard interpretée de poit de flèche[2011] **(pl. 100/12)**. Nous n'éliminons pas la posibilité que cette découverte soit, en réalité, toujours un poignard de type oriental, les flèches de la période ayant une forme toute différente[2012] en leur manquant la boucle spécifique aux poignards orientaux appartennant à l'époque de bronze tardif. Le deuxième poignard, à langue prévue avec trois rivets **(pl. 100/16)** trouve de très bonnes analogies dans les découvertes de date récente spécifiques aux poignards de type oriental, comme celui du dèpôt de l'établissement de Susani-*Deluţ*[2013] **(pl. 100/15)** ou celui de Vučedol[2014]. Ces découvertes recouvrent la période Bz. D final et Ha A[2015]. Le pièces en métal de Simeria peuvent être attribuées au groupe Susani (Susani-Simeria), intégration déjà fait par I. Andriţoiu pour la ceramique d'ici[2016].

La présence dans le cadre du depôt de Uioara de Sus des pièces identiques aux celles du depôt de Băleni, prouve la persistance de ce type de poignard, le moins comme des pièces de dépôt, jusqu'aux niveaux de la période Ha A. De l'espace hongrois proviennent des découvertés encadrées dans l'horizon *Kurd* (Ha A-B), comme celles de Szentgáloskér[2017] et Sárazsadány[2018]. On constate, dans le cas des exemplaires datés dans Ha A, la tendance d'élarger la lame et sa

---

2009 PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 115, pl. 246/4-6; PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1978, p. 133, pl. 193/818-820.

2010 HOREDT 1948, p. 307, fig. 2.

2011 BASSA 1970, p. 225, fig. 8/2.

2012 Voir par exemple une flèche du dépôt Cugir-*Valea Gugului* (CIUGUDEAN 1997 b, p. 118, fig. 8/1), Uioara de Sus (PETRESCU-DÎMBOVIŢA 1977, p. 116, pl. 251/16-19).

2013 STRATAN, VULPE 1977, pl. 26 B/2.

2014 FORENBAHER 1994, p. 54, fig. 8/1.

2015 Le poignard de Susani a été daté par Al. Vulpe au Ha A et attribué au serie de dèpôts Cincu-Suseni (STRATAN, VULPE 1977, p. 56), pendant que M. Gumă insère, avec une certaine probabilité, la même pièce dans la phase tardive du groupe Balta Sărată (GUMĂ 1993, p. 164-165). Le poignard de Vučedol a été daté dans l'interval Bz. D-Ha A_1 (FORENBAHER 1994, p. 54).

2016 ANDRIŢOIU 1996, p. 224. Dès le début B. Bassa a mal attribué les découvertes à la culture Pecica (BASSA 1970, p. 229). Aussi, V. Vasiliev atribue mal trouvés au Ha B_2-Ha B_3 (VASILIEV ET ALII 1991, p. 56, note 178).

2017 MOZSOLICS 1985, p. 194, pl. 113/7.

2018 MOZSOLICS 1985, p. 184, pl. 169/11.

fréquente perforation. Un poignard de type oriental plus récent, fait en fer, qui transpose un type de pièce en bronze plus ancien a été trouvé a Teleac (dép. d'Alba) et appartient au Hallstatt moyen[2019] **(pl. 102/7)**, identique avec un fragment de poignard (?) dans le depôt Vințu de Jos III (dép. d'Alba), appartenent la serie Bâlvăneşti-Vințu[2020].

Du point de vue typologique, dans l'evolution des poignards de type oriental sur le téritoire de Roumanie peuvent être détachées quelques observations. Premièrement, pour la période du bronze récent on peut constater leur fabrication selon des modèles simples, rencontrés des l'éneolitique. Essentiellement, les formes se maintiennent même à travers le bronze moyen. Mais il apparaissent aussi des exemplaires, comme ceux de Sărata Monteoru[2021] et Pietroasa Mică[2022], appartenant à la culture de Monteoru, où on trouve la partie qui sépare les portions du poignard et langue, qui annoncent les éxemplaires du bronze tardif. Simultanément avec l'utilisation des ces poignards on doit dater les exemplaires de Grădiştea, Beidaud et Band, qui forment une variante tont à fait spéciale du typ Krasnomaiațk, don't nous pouvons appélér de *typ Band-Beidaud*. Du point de vue cultural ces pièces apparaissent au sud de la Roumanie dans la zone culturelle Coslogeni tardife, même à Grădiştea et Beidaud[2023]. En Transilvanie, le poignard de Band appartienne, probablèment, au group Gligoreşti or group culturel Uioara-Cugir-Band, plus tard group daté par H. Ciugudean dans l' interval Ha A[2024].

Le problème de l'encadration chronologique et culturelle du poignard découvert à Cut est assez difficile. En absence de toute date regardent le contexte duquel il provient, par ses troits stylistique moins évoluée, avec la base de la forme plus large, le poignard de Cut se constitue comme un élément caractéristique pour les poignards de type Srubnaia anciens[2025].

La présence d'un commencement d'anneau entre la lame et le pédoncule suggère une étape plus tardif d'evolution des poignards de ce type mentionné[2026]. On rappele ici le fait qu'une des analogies les plus

---

[2019] CIUGUDEAN 1980, p. 61, 65, fig. 3; VASILIEV ET ALII 1991, p. 55-56, fig. 17/1.
[2020] ALDEA, CIUGUDEAN 1987, p. 80, pl. IV/20.
[2021] MORINTZ 1978, fig. 55/7.
[2022] OANCEA 1981, fig. 17/12.
[2023] Voir JUGĂNARU 1997, p. 354.
[2024] CIUGUDEAN 1994 a, p. 35, fig. 7.
[2025] BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 469.
[2026] BEREZANSKAIA ET ALII 1985, p. 469.

proches de la pièces de Cut est le poignard de Vărghiş-Crăciuneşti, qui, selon l'oppinion de Adrian C. Florescu, fait partie d'une découverte funéraire qui peut être expliquée par un groupe de population intrus, de type Srubnaia[2027]. On n'est pas très sûr qu'on peut parler d'une presence effective de telles communautés dans l'espace intra-carpatique, d'autant plus qu'aujourd'hui on constante une tendance de répulsion envers l'idée de la participation directe de Srubnaia aux phénomènes passées à l'ouest de Prut[2028]. Les seuls élémentes orientaux sûres qui pénetrent en Transylvanie sont ceux de type Noua ou ceux qui en dérivent, documentés par les mélanges avec population locale. Le poingnard de Cut aurait du appartenir à une telle communauté, mais on ne peut pas, pour le moment, le préciser à coup sûr. On peut croire que les matériaux Bronze tardife (probablement Ha A), inédite de Cut-*Valea Buturuzii*[2029] **(pl. 99/9-10)**, peuvent être placés plus tôt dans le temps que le poignard qu'on a analysé. En conséquence, la posibilité d'une syncronisation entre les deux découvertes est inexistente. Le dernier aspect relévé concerne la possibilité que le poignard eut fait partie d'un depôt des bronzes, la position géografique du lieu de découverte, «sous le brois, aux bord des vignes» nous faisant penser plutôt à ce type de monuments qu'à une établissement proprement-dit.

LE CATALOGUE DES DÉCOUVERTES DE POIGNARDS DE TYPE ORIENTAL DANS LA ROUMANIE

I. L'EPOQUE DU BRONZE
I.1. BRONZE ANCIEN

1. CÂNDEŞTI (dép. Vrancea) – 2 exemplaires – la culture Monteoru I C3.
Bibl.: FLORESCU 1978, p. 114, fig. 10/4, 6; BADER 1996, note 53.
2. CERNAVODĂ (dép. Constanța) – 1 exemplaire.
Bibl: CULICĂ 1975, p. 525.
3. GLINA (mun. Bucureşti) – 2 exemplaires la culture Glina.
Bibl: NESTOR 1960, p. 91, fig. 17/5; BERCIU 1966, pl. XI/3; SCHUSTER 1997, p. 140, 142, fig. 38/2.
4. OSTROVUL CORBULUI (dép. Mehedinți) – 2 exemplaires.

[2027] FLORESCU 1991, p. 159.
[2028] CAVRUC 1993, p. 92; CAVRUC 1996, p. 68; pour la thèse de la participation du facteur Srubnaia, voir PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1966, p. 349; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 21; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1990, p. 176; FLORESCU 1991, p. 14-15; LEAHU 1995 b, p. 65.
[2029] Les materieux inedits, trouvés dans la collection du Musée de Sebeş à côte d'autres vestiges de type Criş, Basarabi et Latène; pour une partie des découvertes de type Basarabi, voir CIUGUDEAN 1997 b, p. 140, fig. 28/6-7.

Bibl.: BERCIU 1953, pl. XLI/14; TROHANI 1979, p. 331-333, fig. 1/2.
5. NĂENI (dép. Buzău) – 1 exemplaire – Bronze anciene (?).
Bibl: BADER 1996, p. 276, note 53.

I.2. BRONZE MOYEN

1. BUCUREŞTI-BĂNEASA – 1 exemplaire – la culture Tei II.
Bibl: LEAHU 1966, p. 80, pl. III/3; LEAHU 1988, p. 231, fig. 3/7.
2. CAREI (dép. Satu Mare) – 1 exemplaire – la culture Otomani III.
Bibl: ROMAN, NÉMETI 1990, p. 41, fig. 2/8; BADER 1996, p. 265, 275, fig. 4/8.
3. COPĂCEANA (dép. Vaslui) – 1 exemplaire.
Bibl: COMAN 1980, fig. 115/3; SOROCEANU 1995, Abb. 7/4; BADER 1996, p. 276, n. 53.
4. COSLOGENI (dép. Călăraşi) – 2 exemplaires.
Bibl: CULICĂ 1975, p. 521, 524, fig. 2/2-3; MORINTZ 1978, p. 93, fig. 52/2-3; MUNTEANU 1993, p. 87; BADER 1996, p. 275, note 53.
5. COSTIŞA (dép. Neamț) – 1 exemplaire.
Bibl.: LEAHU 1966, p. 80; LEAHU 1988, note 58.
6. CRUCIŞOARA (dép. Vaslui) – 1 exemplaire (Bronze moyen ?).
Bibl: BADER 1996, p. 276, note 53.
7. FITIONEŞTI (?) (dép. Vrancea) – 1 exemplaire (Bronze moyen ?).
Bibl: OANCEA 1981, p. 157 et note 72.
8. GRĂDIŞTEA (dép. Călăraşi) – 1 exemplaire.
Bibl: CULICĂ 1975, p. 521, fig. 2/1.
9. LOAMNEŞ (dép. Sibiu) – 1 exemplaire.
Bibl: REINER 1887, p. 159, fig. A/3; SCHROLLER 1933, pl. 55/7; ROSKA 1941, p. 145, fig. 169/2; DERGACEV 1991, p. 50.
10. ODOBEŞTI (dép. Vrancea) – 1 exemplaire – la culture Monteoru (Bronze moyen ?).
Bibl: VULPE 1964, p. 132, note 8, fig. 4/2 = 5/3; IRIMIA 1981, note 2.
11. PIETROASA MICĂ (dép. Buzău) – 2 exemplaires – la culture Monteoru.
Bibl: OANCEA 1981, p. 157, 189, fig. 16/16; 17/12.
12. SĂRATA MONTEORU (dép. Buzău) – 2 exemplaires – la culture Monteoru II b.
Bibl.: NESTOR, ZAHARIA 1955, p. 500, fig. 6/2; GIMBUTAS 1965, fig. 156/1-2; MORINTZ 1978, p. 111, fig. 55/7.
13. SIGHIŞOARA (dép. Mureş) – 1 exemplaire – la culture Wietenberg.
Bibl: SCHROLLER 1933, p. 67, pl. 55/3, 5; HOREDT 1960, p. 129, fig. 13/5; BOROFFKA 1994, p. 235, pl. 130/1; ANDRIȚOIU, RUSTOIU 1998, p. 32, fig. 21/1.
14. TIREAM (dép. Satu Mare) – 1 exemplaire – la culture Otomani.
Bibl: BADER 1978, pl. LXXXVIII/16; ROMAN, NÉMETI 1990, p. 41; DERGACEV 1991, p. 50; BADER 1996, p. 275, note 53.

I.3. BRONZE TARDIF

1. BAND (dép. Mureş) – 1 exemplaire.
Bibl.: ROSKA 1942 a, p. 175, fig. 207; LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/92; BADER 1996, p. 275, n. 53.
2. BĂLENI (dép. Galați) – 6 exemplaires – la culture Noua.

Bibl.: DRAGOMIR 1967, p. 90, fig. 8/1-4; MOZSOLICS 1973, p. 210; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 73, pl. 73/20-25; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 88, pl. 53/32-37; MORINTZ 1978, p. 180, fig. 103/2; LESKOV 1980, p. 81, pl. 9A/84-86; DERGACEV 1991, p. 50; LEAHU 1995 b, p. 65; BADER 1996, p. 276, note 53.

3. BEIDAUD (dép. Tulcea) – 1 exemplaire.

Bibl.: JUGĂNARU 1996, p. 294; JUGĂNARU 1997, p. 353-356, pl. I.

4. COSLOGENI (dép. Călăraşi) – 2 exemplaire – la culture Coslogeni.

Bibl: CULICĂ 1975, p. 521-522, pl. 3/1; MORINTZ 1978, p. 179, fig. 100/4; NEAGU, NANU 1986, p. 101, 113, 115, fig. 17/a; 22; NEAGU 1993, p. 175, pl. X/4.

5. CUT (dép. Alba) – 1 exemplaire.

Bibl.: POPA 1999 b, p. 17, 27-28, fig. 1.

6. DUDA (dép. Iaşi) – 1 exemplaire.

Bibl: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1966, p. 346, 348-349, fig. 1/7; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 75, pl. 80/15; PETRESCU-DÂMBOVIȚA 1978, p. 110, pl. 59/7; MORINTZ 1978, fig. 105/7; DERGACEV 1991, p. 50; BADER 1996, p. 276, note 53.

7. EPURENI (dép. Vaslui) – 1 exemplaire – la culture Noua.

Bibl: COMAN, BUZDUGAN 1978, p. 139-144, fig. 2/a-d; DERGACEV 1991, p. 50.

8. GÂRBOVĂȚ (dép. Galați) – 1 exemplaire – la culture Noua.

Bibl: FLORESCU ET ALII 1967, p. 78, fig. 7/15; FLORESCU 1991, p. 73, fig. 109/23.

9. MOGOŞEŞTI (dép. Iaşi) – 1 exemplaire – la culture Noua (?).

Bibl.: Petrescu-Dîmbovița 1953, p. 31; László 1994, p. 148; Popescu 2009, p. 269-272, fig. 2.

10. PIETROIU (dép. Călăraşi) – 1 exemplaire.

Bibl.: NEAGU, NANU 1986, p. 115.

11. PROŞTEA MARE (dép. Sibiu) – 1 exemplaire (Bronz tardif ?).

Bibl.: HOREDT 1948, p. 307.

12. RĂCĂTĂU (dép. Bacău) – 1 exemplaire.

Bibl.: METALURGIA 1996, p. 6, pos. 120.

13. ROGOJENI (dép. Galați) – 1 exemplaire – la culture Noua.

Bibl: LESKOV 1980, p. 82; FLORESCU 1991, p. 112, fig. 111/11; BADER 1996, p. 276, note 53.

14. ROŞCANI (dép. Galați) – 1 exemplaire – la culture Noua.

Bibl.: DRAGOMIR 1994, p. 378, fig. 3/2.

15. RUGINOASA (dép. Iaşi) – 1 exemplaire.

Bibl.: LESKOV 1980, p. 82.

16. ULMI-LITENI (dép. Iaşi) – 1 exemplaire – la culture Noua.

Bibl.: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1953, fig. 5/7; FLORESCU 1960, p. 120, fig. 4/11; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1960, p. 157; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 77, pl. 88/7; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 111, pl. 65/8; MORINTZ 1978, p. 184, fig. 107/2; FLORESCU 1991, p. 137, fig. 101/8.

17. VĂRGHIŞ-CRĂCIUNEŞTI (dép. Covasna) – 1 exemplaire – la culture Noua (?), Srubnaia (?).

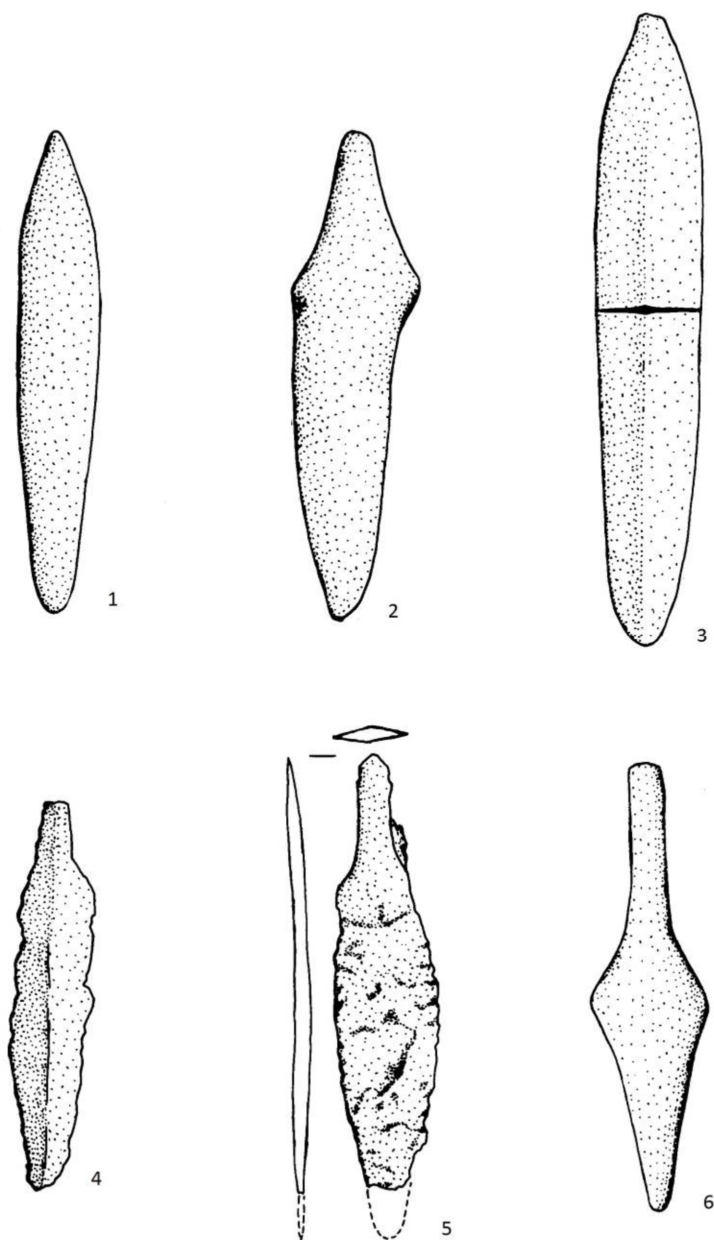
Bibl: SZÉKELY 1955, p. 860; FLORESCU 1991, fig. 209/5; SZÉKELY 1997, p. 67, pl. XCI/7; BADER 1996, p. 275, n. 53.

18. VÂNĂTORI-NEAMȚ (dép. Neamț) – 1 exemplaire – la culture cultura Noua (?).

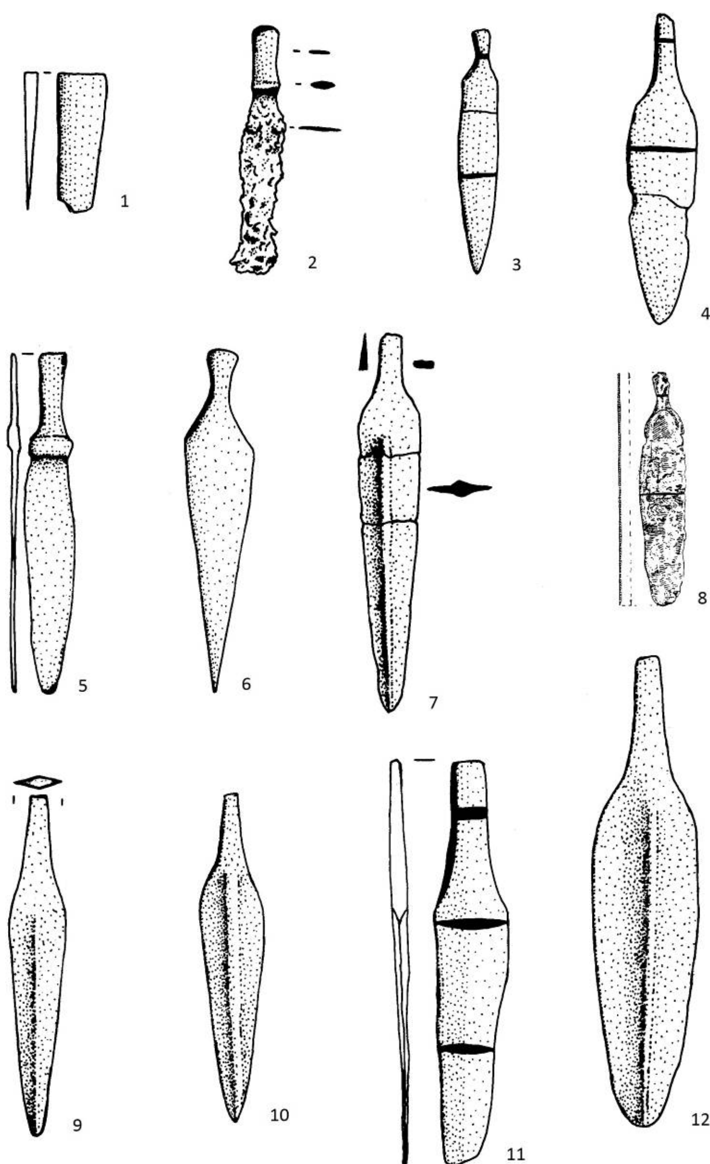
Bibl.: DUMITROAIA 1985, p. 469, fig. 6/b = 8/3; BADER 1996, p. 276, note 53.

I.4. HALLSTATT A

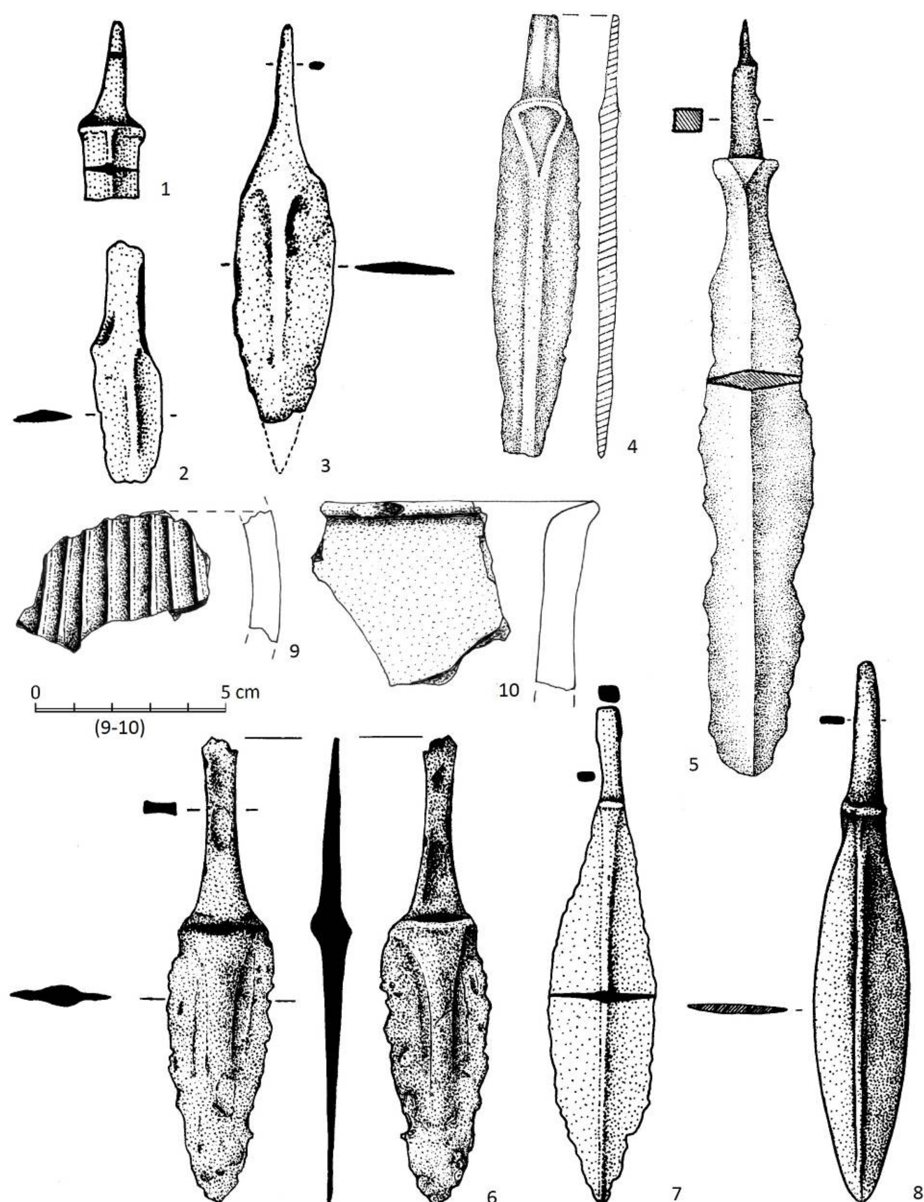
1. APOLD (dép. Sibiu) – 1 exemplaire.
Bibl: HOREDT 1948, p. 307, fig. 2.
2. BAND (dép. Mureş) – 2 exemplaires.
Bibl.: ROSKA 1942, p. 175, fig. 207; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 82, pl. 116/1; LESKOV 1980, p. 82, pl. 9A/92.
3. BEIDAUD (dép. Tulcea) – 1 exemplaire.
Bibl.: JUGĂNARU 1996, p. 294; JUGĂNARU 1997, p. 353-356, pl. I.
4. CINCU (dép. Braşov) – 1 exemplaire.
Bibl.: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 88, pl. 129/11.
5. DEVA (dép. Hunedoara) – 1 exemplaire (Deva III).
Bibl.: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 91, pl. 136/8; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 118, pl. 92/20.
6. GUŞTERIȚA (dép. Sibiu) – 1 exemplaire (Guşterița II).
Bibl: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 96, pl. 156/10.
7. SIMERIA (dép. Hunedoara) – 2 exemplaires – la groupe Susani-Simeria.
Bibl.: BASSA 1970, p. 225, 229, fig. 8/1-2.
8. SUSANI (dép. Arad) – 1 exemplaire – la groupe Susani-Simeria.
Bibl.: STRATAN, VULPE 1977, p. 56, fig. 26 B/2; GUMĂ 1993, p. 164-165.
9. ŞPĂLNACA (dép. Alba) – 2 exemplaires (Şpălnaca II).
Bibl.: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, pl. 201/15-16.
10. UIOARA DE SUS (dép. Alba) – 3 exemplaires.
Bibl.: PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, p. 115, pl. 245/2-3, 10, 12, 16; 246/4-6; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978, p. 133, pl. 93/818-820.

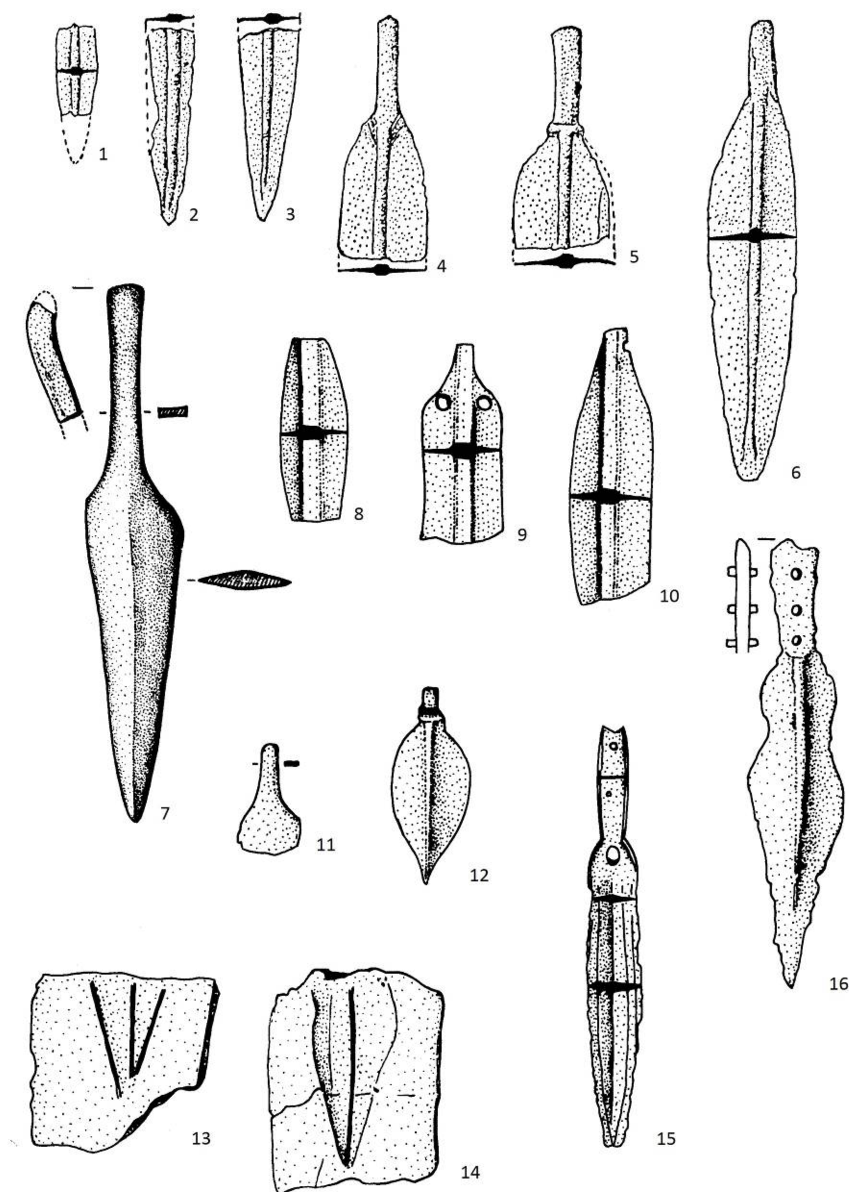
Pl. 97. Les poignards orientaux: Ostrovul Corbului (1, 3); Glina – 2; Cândeşti (4-5); Grădiştea (6) (apud G. Trohani et D. Berciu – 1, 3 C. Schuster – 2; M. Florescu – 4-5; V. Culică – 6)

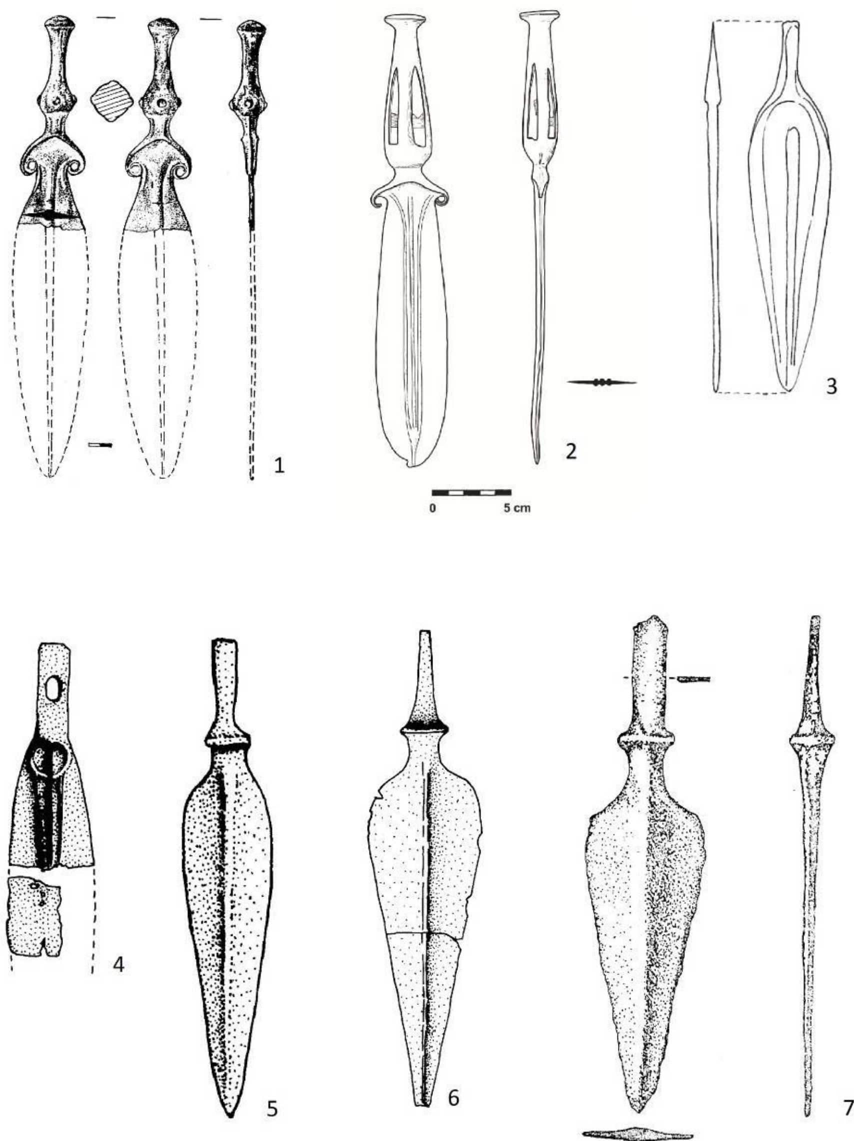
Pl. 98. Les poignards orientaux: Pietroasa Mică (1-2); Coslogeni (3-4); Sărata Monteoru (5-6); Carei-*Bobald* (7); Odobeşti (8); Bucureşti-Băneasa (9); Loamneş (10); Sighişoara (11); Tiream (12) (apud Al. Oancea – 1-2; V. Culic – 3-4; I. Nestor, E. Zaharia; S. Morintz – 4-5; P. Roman, I. Németi – 7; Al. Vulpe – 8; V. Leahu – 9; Z. Reiner – 10; I. Andrițoiu, A. Rustoiu – 11; T. Bader – 12)

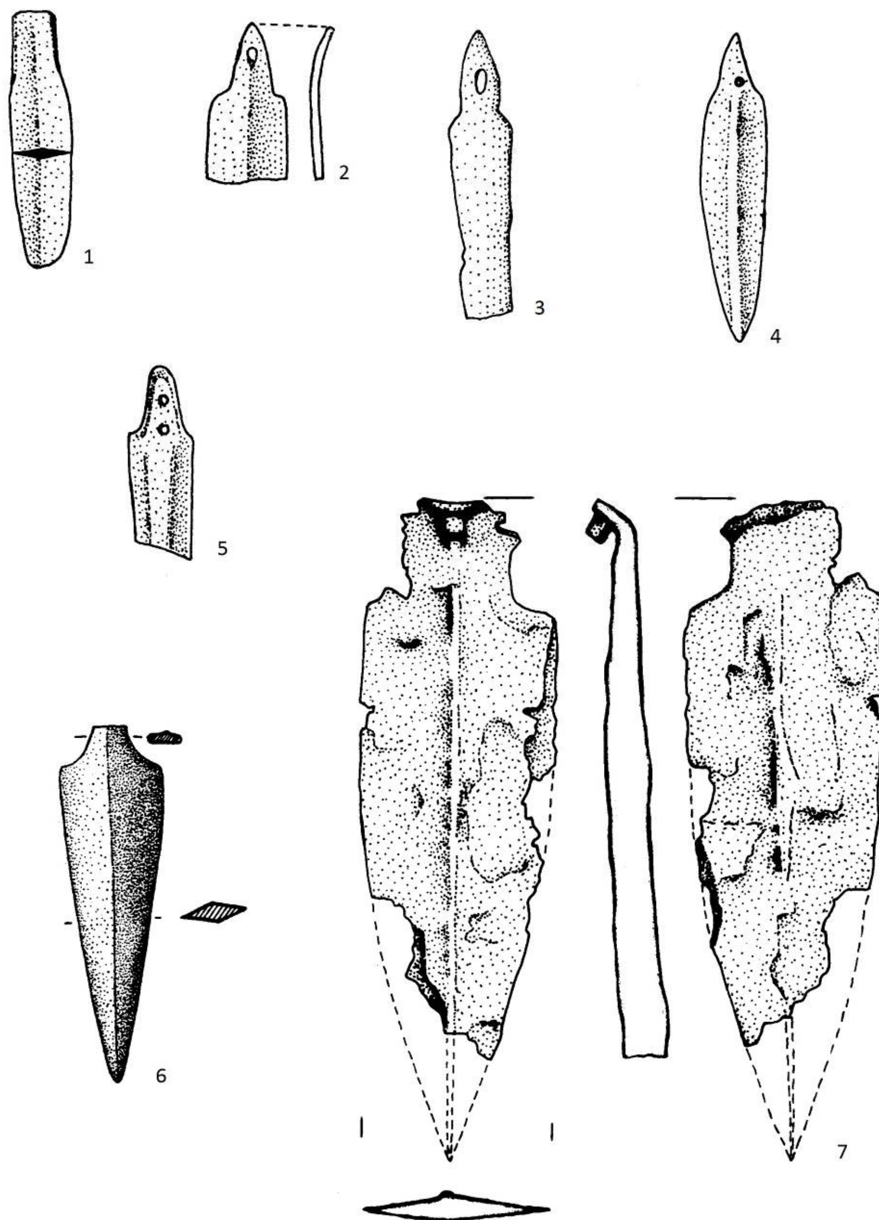
Pl. 99. Les poignards orientaux (1-8) et ceramique Bronze tardife (Ha A) (9-10): Coslogeni (1); Ulmi-Liteni (2); Crăciuneşti-Vărghiş (3); Roşcani (4); Vânători-Neamț (5); Cut (6); Duda (7); Rogojeni (8) (apud V. Culică – 1; A. C. Florescu – 2-3, 8; I. T. Dragomir – 4; Gh. Dumitroaia – 5; Cut – 6; C. I. Popa – 6; M. Petrescu-Dîmbovița – 7); Cut-*Valea Buturzii* (9-10)

Pl. 100. Les poignards orientaux (1-2, 15) et moules (13-14): Băleni (1-6); Gârbovăț (7); Uioara de Sus (8-10); Band (11); Simeria (12, 16); Hălchiu (13-14); Susani (15) (apud I. T. Dragomir 1-6; A. C. Florescu – 7; M. Petrescu-Dîmbovița – 8-11, 13-14; B. Bassa – 12, 16; I. Stratan, Al. Vulpe – 15)

Pl. 101. Les poignards orientaux: Epureni (1); Mogoşeşti (2); Copăceana (3); Apold (4); Band (5); Coslogeni (6); Beidaud (7) (apud G. Coman, C. Buzdugan – 1; A.-D. Popescu – 2; T. Soroceanu – 3; K. Horedt – 4; M. Roska – 5; Marian Neagu, D. B. Nanu – 6; G. Jugănaru – 7)

Pl. 102. Les poignards orientaux: Şpălnaca (1-2); Cincu (3); Deva (4); Guşteriţa (5); Teleac (7) (apud M. Petrescu-Dîmboviţa – 1-6; H. Ciugudean – 7)

FEATURES OF THE BRONZE AGE IN TRANSYLVANIA. BETWEEN OLD AND NEW RESEARCH

(Abstract)

This volume comprises the fruit of several research undertakings in the form of studies brought together by a common element: the Bronze Age in Transylvania. The starting point of these contributions, some of which unpublished before, was, at least for a part of them, marked by artefacts, sites, archaeological facts related to Sebeş or its environs. Due to their sheer importance in providing a deeper insight into the Bronze Age, some discoveries triggered large-scale analyses of either the Transylvanian area or its connections with more distant cultural regions. Such is the case with the Bronze Age village at Sebeş-*Podul Pripocului* whose evolution on the Secaş River bank provided posterity with a rich deposit of information. Although the vestiges unravelled as a result of archaeological investigations are often held as reference points in specialist literature, they have, however, never been properly published. Thus, this full presentation of the ceramic vessels and bone or metal artefacts discovered in this locality coming several decades later, with several exceptions, we consider as nothing less than an accomplished duty, one carried through by the authors of this book. The archaeological material constituted the starting point of the review discussions in this book on the beginning of the Middle and Late Bronze Ages in Transylvania. In order to shed light on certain aspects regarding the excavation site, what proved to be of real use were the information and excavation record from the last years of research (1967-1968), set at our disposal by dr. Ioan Al. Aldea with the same outstanding generosity.

In the same category fall also two of the bronze weapons presented in this book: the sword at Sebeş and the Eastern dagger at Cut. The links they show with the Central-European and Southern continental area in the case of the first one, and the East, against the background of the expansion of the Eastern populations, respectively, triggered ample debate concerning much more than their area of origin. Other finds present in the contents of this book come from the environs of the Secaş Plateau: the spearhead at Alba Iulia and the items found in the bronze deposit at Pănade.

This book is structured into two major sections: **I. Cultural Evolutions and Syntheses** and **II. Metallurgy**. The first section contains a synthesis of the early days of the Bronze Age in the Intra-Carpathian territory and its relationship to the neighbouring areas. Various issues are dealt with, of which we mention the spiritual and material culture, the metallurgy and cultural manifestations of that historical period. Due to the research activities undergone at Sebeş and in its surrounding areas have provided a better insight into the transition to the Middle Bronze Age and the emergence of the

Wietenberg culture. Furthermore, they contribute to a better understanding of the final period in the evolution of the Bronze Age in Transylvania. At the same time, the prime importance of the excavations at Podul Pripocului cannot be stressed enough. The revaluation of some of the old and new finds have enabled a re-discussion of the Late Bronze Age in Transylvania in accordance with the new cultural facts first defined in this book.

The second section of this book is dedicated to the metallurgy of bronze. Although the situation of some of the first bronze items (the Deva I deposit of necklaces and sickles, several accessories, such as the neck-plate pin *Scheibenkopfnadel* from Sebeş, or the heart-shaped pendant *Blechanhänger* and the oar-shaped pin *Ruderkopfnadel* from Păuleni) is dealt with also in the first part, the contributions gathered here are based on metal items discovered at Sebeş area or in its neighbouring areas. Our objective was thus to illustrate our discussions also with the artefacts which are products of the intense Intra-Carpathian bronze metallurgy and which ultimately define the age from a phenomenological perspective. As we have already mentioned, the discussions on certain artefact types is rather far-reaching (see the ingots at Pănade) comprising the Carpathian Basin area or even the entire territory of Romania (the dagger at Cut), but in each case we highlighted the place they occupy within the larger context of metallurgy in Transylvania.

This book aims, as the subtitle *Between Old and New Research* well anticipates, to put to good use the investigations of the mid-20th century as well as present-day ones, and unify them according to the new interpretations, some of which developed by the authors themselves according to their own views.

CULTURAL CHANGES AT THE END OF THE EARLY BRONZE AGE AND THE BEGINNING OF THE MIDDLE BRONZE AGE IN TRANSYLVANIA

The first part of the synthesis studies dedicated to the cultural evolution of the Bronze Age, which stand at the beginning of this volume, focus on issues of current interest regarding the beginning and the end of the Bronze Age in Transylvania.

The first study covers extensively the issues concerning the final stage of the Early Bronze Age in Transylvania and several aspects of the preceding stage, as well as of the beginning of the Middle Bronze Age. The period under scrutiny corresponds to the use of the *Besenstrich* motif and, later on, of the textile impression on ceramic vessels. The timeline of the research into this matter is presented along with the stratigraphy, the complexes, the habitat and material culture, as well as terminology and periodisation issues of EBA III in Romania.

Next, several artefacts appearing in Transylvania at the end of EBA II are presented and discussed, artefacts widely circulated in Central Europe and the Balkans. Among them, the author deals with the beaked vessels of Southern origin encountered in Transylvania at Meteş and Ciungi, to which three more

new examples from Zlatna, Rapoltu Mare and Peşteana are added. These begin to be encountered at EBA II level until the early MBA, at Peşteana, for example. That was when at Gligoreşti and Tărtăria cups with raised handle, of Southern origin as well, appear presenting analogies at Odaia Turcului, in Monteoru IC_4-IC_3 or the Edineț group. Likewise, attention is drawn to the incised zigzag decorations on pottery of the late EBA II at Gligoreşti, Pianu de Jos, Tureni şi Şibot, which the author links to similar discoveries in Monteoru cultural area.

The cultural background against which these objects were produced still remains to be defined as some consider it to be Şoimuş, while others hold it is Copăceni. The author argues that at the end of the EBA II there emerges in the centre of Transylvania, against a Copăceni background, a horizon of finds of the Gligoreşti-Valea Janului type in which alongside the local material culture, foreign elements of Central European origin, such as the *Besenstrich* decoration, show up. This horizon, represented by the finds at Gligoreşti, Sebeş-*Valea Janului*, Războieni, Bratei post-date the groups of Şoimuş and Copăceni and pre-date the EBA III (the Gornea-Foeni group).

EBA III is characterised by the emergence of the textile impression pattern alongside the *Besenstrich* one and it is considered to be a spacial extension of the Gornea-Foeni group in Transylvania. The author holds that the so-called Iernut group, as it was defined by H. Ciugudean, is unacceptable because there is no pottery decorated with textile impressions at the eponymous site in Iernut. Consequently, until some break-through discovery occurs, the suggestion to use the name of Gornea-Foeni for the Intra-Carpathian area as well, is made. The finds dated to this group are currently concentrated exclusively on the middle course of the River Mureş (Deva, Balomiru de Câmp, Şibot, Alba Iulia, Miceşti etc.) with an isolated encounter in the SE of Transylvania, at Zoltan. These discoveries are considered the expressions of certain phenomena occurring at the periphery of the Nagyrev and Hatvan cultures they are related to.

The following timeline is suggested for Transylvania:

EBA IIb – Finds of the Năeni-Schneckenberg, Gligoreşti-Valea Janului, early Ciomortan types.

EBA IIIa - Gornea-Foeni I (Foeni I-Ocnele Mari-Aiud phase), Ciomortan.

EBA IIIb - Gornea-Foeni II (Gornea-Orleşti-Miceşti phase), Ciomortan.

A distinctive issue is represented by the Ciomortan group from the SE of Transylvania, about whose evolution the author believes it began as far back as the late LBA II and went well into the MBA. Judging after the appearance of the pottery, this group seems to have one of its roots in the local group of Jigodin to which Central-European elements are added. This group pre-dates the Wietenberg culture in the area and had a direct contribution to the make-up of the Costişa culture in Moldova.

The beginnings of the Middle Bronze Age in SW Transylvania differ from the other areas. Thus, in Țara Hațegului, at Peşteana a settlement dated to the

MBA I with material connected to the Corneşti-Crvenka or Visag-Iaz groups in Banat, was probed.

In a separate analysis, the issue of the Wietenberg I stage is tackled. At Derşida, at the level 1 which is dated to Wietenberg I there is encountered material which, as the author argues, is related to the Andrid group. Accordingly, the possibility that the Wietenberg culture might have emerged from the Andrid group alongside other elements, probably of southern origin, is put forth. Some sites dated to this phase (Suatu, Păuleni, Plopiş etc.) do not contain finds that are clearly from this phase, such being the case at Derşida where the absence of textile ornamentation is conspicuous. At Pianu de Jos, on the other hand, which is dated to the Wietenberg I phase, this type of ornamentation is present which suggests that it derived from the Gornea-Foeni fund, unlike the contents of level 1 at Derşida.

The dating of the Wietenberg II phase, well-represented in Transylvania, is discussed also from the perspective of the metal items of Central-European origin, which date them to the Reinecke Bz. A_2 level, with a focus on Sebeş. Here was also examined a Wietenberg settlement containing earlier elements than the ones known, with analogies to the Hatvan cultures or even to the Sanislău group or the Derşida I level.

The author looks also into the cremation necropolis at Bratei which he dates to an early stage of the Wietenberg culture with certain links with the Hatvan culture.

At the end, an appendix containing the repertoire of ceramic finds, from Transylvania, decorated with *Besentrich* motif and dated to the Early Bronze Age, can be found.

NEW PERSPECTIVES ON THE CULTURAL EVOLUTION OF THE LATE BRONZE AGE IN THE CENTRAL AND SOUTH-WESTERN TRANSYLVANIA

This undertaking addresses a series of issues regarding the Late Bronze Age (Reinecke Bz. D-Ha A) in Central and South-Western Transylvania. It brings forward into discussion the material published over the last decades as well as a number of new finds.

The Late Bronze Age material found at Sebeş-*Podul Pripocului* (Alba County) following the excavations led by K. Horedt (1960) and I. Al. Aldea (1966-1967) **(fig. 7)** are presented here in their entirety. It was as a result of these finds that K. Horedt introduced the concept of *Late Noua facies* that goes into the Ha A period. From the material kept at the Museum in Sebeş, the inventories of two Ha A complexes post-dating the Noua type settlement, were recovered. In one of these complexes (called by us *Complex A*) grooved and slipped pottery is present **(pl. 47/8-9)**. Two fragments are covered in graphite **(pl. 46/2, 8)**. One ceramic fragment is of characteristic Gáva type, which comes to support its dating to the Ha A_2 **(pl. 46/4)**. A bronze pin comes also from this complex **(pl. 47/7)**. In *Complex B* we notice a large biconical vessel, tiered and with good

analogies to the Igrița group **(pl. 48/1)**. The rest of the material coming from the cultural layer contains elements of Noua type or dated to the Gligoreşti group (the Noua-Wietenberg synthesis), elements of the Cugir-Band type **(pl. 49-51; 52/1-2; 53-56; 57/1, 3-4)**, but also scapulas bearing cut marks, characteristic to the Noua culture **(pl. 58)**. In the cultural layer it was also found a decorated pin with thickened head (*Nadel mit profiliertem Kopf*) **(pl. 57/2)**, often encountered in the Carpathian Basin and only in West Romania, dated mainly to Bz. D-Ha A **(fig. 8)**. Difficult to decipher is the overall connection of this material with the one presenting good analogies to the Igrița group in Crişana. First of all, we refer here to the tiered biconical vessel from *Complex B* but also to the vessel and potsherds found at *Dealul de Lut* **(pl. 57/5)** (which is virtually part of the same site), for which exist analogies in the discoveries of the Igrița type. The latter, however, by their shape, decoration and type indicate an earlier stage that can be dated in the interval Reinecke Bz. D-Ha A_1.

Of particular interest is the biconical vessel with rounded body and Noua type handles right beneath the neck **(pl. 60/3)**, encountered exclusively at sites in Moldavia, dated to the Noua I stage, similar to another vessel from Băcăinți, Transylvania **(pl. 60/2)**.

Based on the material which had been fully analysed, it can be concluded that the pottery dated by K. Horedt to the late Noua phase actually belongs to the Ha A period (most likely to the Cugir-Band group).

From the neighbouring areas of Sebeş and even from Sebeş come several vessels which are part of old collections **(pl. 59).** One of them comes from Petreşti **(pl. 59/3)** and another one became known in literature as having been found at Alba Iulia **(pl. 59/4)** but which is quite likely to have been found in the Sebeş area. Another item, part of the former collection of the Evangelical Gymnasium whose findspot is unknown, has a faceted belly and bears vitrification traces on one handle **(pl. 52/3)**.

Considering the observations from a number of sites, it can be argued that vessels with handles presenting conical or discoidal knobs are kept in the repertoire of the Ha A_1 pottery, but are in fact of Noua type. Such discoveries ceased to show up in this area in Reinecke Bz. D.

A fresh look is taken here into the cremation urn found at Băcăinți and attributed to the Wietenberg culture. According to the authors, it dates to the synthesis Wietenberg-Noua/Gligoreşti (Bz. D). In the vicinity of the findspot of this urn, it was identified also the settlement where material of the same type (Wietenberg-Noua/Gligoreşti) or presenting analogies in West Romania were found.

Furthermore, brought forth and discussed is new as well as already known Late Bronze Age archaeological material found at a number of sites in Central and South-Western Transylvania: Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece* **(pl. 73-75)**, Şibot **(pl. 64-67)**, Sărăcsău **(pl. 61-63)**, Vinerea **(pl. 68)**, Cugir **(pl. 69-71)**, Vințu de Jos, Războieni **(pl. 77)** etc. In the light of the observations, the finds of the Cugir-

Band group and their connection to the Noua culture as well as to the neighbouring groups of that time, are reconsidered.

Special consideration is given to renewed interpretations of older excavations of the Late Bronze Age settlements at Simeria-*În Coastă*, Deva-*În Vii*, Deva-*Cimitirul Ciangăilor*, Deva-*Micro 15*, the findspots of a number of artefacts dated by Ioan Andrițoiu to the Igrița group or some other related communities **(pl. 78-82)**. The relation established between these discoveries and some other from South-Western Transylvania enabled us to draw conclusions as to their character. It is thus pointed out the fact that these goods were produced in a context of the late Balta Sărată group (which previously occupied the north-east of Banat and Țara Hațegului) to which Igrița and eastern influences of the Noua type were added. In the light of the research undertaken in the latest decades, it is obvious that these discoveries possess a stand-alone character and we suggest that they be called *finds of the Româneşti-Deva type* **(fig. 14)**. Their subsequent evolution in the mentioned area can lead to *finds of the Susani-Simeria type* **(fig. 17)**, which can represent either a new, distinctive stage in the cultural evolution of the Mureş, or merely a new stage of the same cultural manifestation. It is certain, however, that this material presents numerous links to the West. The finds of the Susani-Simeria type are dated to Ha A_1-Ha A_2 and may stand at the origin of the Gáva culture in the territory of the lower and middle course of the Mureş River.

The end of the Late Bronze Age III is marked by the emergence of the Gáva culture and the large-scale spreading of the spiritual and material culture simultaneously with the appearance in Transylvania of the great fortified settlements. This moment has to be placed at the level of Ha A_2.

In conclusion, we believe that that our image of the cultural realities in central and SW Transylvania will undoubtedly become more complete once certain materials are presented on:

1. the “Sântana group” and its role in the cultural evolutions on the lowe Mures as well as its relation with the Igrița groups, the finds of the Deva-Româneşti and Susani-Simeria type, and the early Gáva culture.

2. the exact location and boundaries of the area occupied by the Susani-Simeria communities in the south-west of Transylvania as well as their link with the Uioara-Cugir-Band group.

3. the definition of Ha A_2 and its cultural groups in Transylvania, as well as on the precise period marking the beginnings of the Gáva culture in this area.

Until these desiderata become reality, the considerations developed based on the finds we have studied and brought to your attention can constitute a point of departure for further debate remained largely tributary to the research done in the last decades.

The Bronze Sword at Sebeş (Alba County)

A sword of the *Vollgriffschwert* category has recently joined the collections of the Museum in Sebeş **(pl. 85; 86/a-b; 87)**. Its best analogies are with the Hajdúsámson-Apa sword type, and particularly with the one discovered at an unknown findspot in Hungary. Unfortunately, this item has been lost so that specialists know of it only from 19th-century specialist literature. The drawings of this sword were, in the course of time, falsely interpreted and altered which caused it to be typologically subsumed in an erroneous way.

The sword discovered at Sebeş not long ago provides new data on this sword type which morphologically differs from the Hajdúsámson-Apa and pre-dates it. Elements found on the swords from Sebeş and "Hungary" can also be found on swords from Hajdúsámson and Apa, but in a more advanced form.

All of this data enable us to subsume the two swords found at Sebeş and in Hungary into a different, new type, the *Sebeş* one, as we call it. The sword was probably produced in the Tisa and Crişuri area at the end of the Bronze Age A_2 and reached Sebeş and the Mureş area by means of trade during the second phase of the Wietenberg culture here.

A Bronze Spear Head from Alba Iulia

In the summer of 2001 a bronze spear head **(pl. 90-91)** entered the collections of the Sebeş Museum (Alba County). Found in unknown circumstances in Alba Iulia, on the Moţilor Street, the spear head lost its tip in ancient times. The current length is 28.7 cm and the maximum width of the elongated leaf-like blade is 4.2 cm.

Being unique in the Transylvanian area, we have not found analogies in literature, only regarding some elements present in its shape. We notice some similarities regarding the leaf-like tip to the ones found at Bistriţa, to the fragment found in the Aiud hoard, as well as to those found at Uioara de Sus and Suseni, all belonging to the Cincu-Suseni hoard series.

The closest analogies are found in the Transdanubian area in Hungary, with spear heads found in graves belonging to the final stages of the tumuli grave culture (*Hügelgräberkultur*). We know of similar spear heads at Csabrendek, Bakonybél, Bakonyszücs, Farkasgyepü II, Csögle and Koroncó.

It is possible that the Alba Iulia-"Moţilor street" find be an import, representing the above mentioned area, being possibly brought over as a result of intense trade relations at the beginning of the Hallstatt period, chronologically Ha. A_1.

A Few Necessary Remarks Regarding the Pănade Bronze Hoard

The author places into discussion the Pănade Bronze hoard discovered in 1996, also making a few corrections to its recent published form, as follows: as

recently published, the hoard contained just 5 pieces, 2 fragmented sickles, one fragment of a shackle, one bronze ingot and a socketed axe type; in reality the total inventory recovered in 1996 contains another 3 pieces, two more sickles and another ingot **(fig. 22-23; pl. 92)**. A special consideration was given to the two massive ingots **(fig. 22)**, with a content of 94.84% and 87.79% Cu, respectively. Their shape and the particularity of having cut out parts, resulted before the metal cooled down, establish them as extremely rare occurrences in the Carpathian Basin at the end of the Bronze Age. In the opinion of the author the ingot were cut as part of a test made so as to ensure the overall quality of the material before their insertion into the kiln or for trade. This type has also been found at Petreu **(pl. 93/1)**, "Valea Someşului" (Romania) **(pl. 93/7)**, Tiszaszentimre **(pl. 93/2)**, Nyírtura **(pl. 93/8)**, "Hungary" **(pl. 93/3)** (Hungary) and Rohod (Slovacia) **(pl. 93/4-6)** the last having two cut-outs, opposing each other on the diameter and being triangular in shape. One of the Pănade ingots also bears an X mark, incised **(pl. 92/6)**. This type of ingots were obtained in smelting kilns and were the largest and heaviest of their kind known in the Carpathian Basin bronze hoards, with a diameter of 10 up to 14 cm. Almost all of them had a high percentage of copper. They are known as corresponding to the Reinecke Ha A_1-Ha B_1 interval.

A typology for these massive ingots, with or without cut out parts or presenting perforations, found in the Carpathian Basin is put forward, according to 4 main categories:

Type I – without cutouts (Dezmir, Dobra, Lovasberény; Nyergesújfalu-Duna; Moigrad; Pălatca, Rozavlea III, Szentes-*Nagyhegy*, Újfalu; Uioara de Sus probably) **(pl. 94-95)**.

Type II – variant 1 - single cutout (Petreu, Tiszaszentimre, "Valea Someşului", Pănade, Pusztabodolyó, "Ungaria") **(pl. 93/1-7)**; variant 2 – two symmetrically placed cutouts (Nyírtura) **(pl. 93/8)**.

Type III – perforated (Bicaz I, Bicaz II, Bodrogkerezstúr III, Crăciuneşti, Kazimir, Lăpuş, Popeşti, Tatabánya, Uioara de Sus) **(pl. 96/1-4)**.

The Pănade bronze hoard was dated, according also to the complete inventory, between the Jupalnic-Turia and Moigrad-Tăuteu series, more precisely in the Ha A_2-B_1 horizon.

Explanation of Figures

Table 1. Chronological table of the cultural evolution of the Late Bronze Age in Central and Southern Transylvania.
Table 2. Ingot types and variants in the Carpathian Basin in the Late Bronze Age.

Fig. 1. Map of finds decorated using the *Besenstrich* method dating from the Transylvanian Early Bronze Age (the numbers are consistent with those in the final repertoire).
Fig. 2. Map of the ceramic finds decorated with textile impressions in Transylvania .
Fig. 3. Distribution map of the Foeni type bowls: Foeni (1), Ocnele Mari (2), Orleşti (3), Aiud (4), Alba Iulia (5), Arad (6), Körösladány (7).
Fig. 4. Map of the **C**iomortan type finds in Transylvania.
Fig. 4a. Way of wearing the necklaces from Deva (suggestion to reconstruct the decorative function).
Fig. 5. The archaeological site at Sebeş-*Podul Pripocului* (picture from the left-hand bank of the Secaş River).
Fig. 6. Vessel in the shape of a truncated bicone found at Sebeş-*Podul Pripocului* (1); Cioclovina (2 a-b) (2 – after I. Emödi).
Fig. 7. Location of archaeological probings and sections in 1960, 1966-1967 at Sebeş-*Podul Pripocului* (after Kurt Horedt and the excavation log kept by Ioan Al. Aldea).
Fig. 8. Distribution map of thickened-head pin decorated with "fishbone" motif in Romania: **1.** Cornuțel; **2.** Crasna; **3.** Deva; **4.** Guşterița II; **5.** Izbândiş; **6.** Mada; **7.** Sebeş; **8.** Şuncuiuş; **9.** Teleac; **10.** Ticvaniul Mare; **11.** Uioara de Jos; **12.** Uioara de Sus; **13.** Zau de Câmpie; **14.** Lunca Târnavei.
Fig. 9. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Image of the profile sectioned by the works of 2006 (after sloping).
Fig. 10. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Stratigraphic profile and the two complexes (G 1 şi G 2/2006) datind from Ha A.
Fig. 11. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Picture of *Pit 1/2006* (after sloping).
Fig. 12. Bronze socketed axe found at Cugir (unknown findspot).
Fig. 13. Massive Wietenberg IV cup from Geoagiu de Sus.
Fig. 14. Distribution map of the finds of the Deva-Româneşti type (1 – Cerişor-*Peştera Cauce*; 2 – Deva; 3 – Româneşti; 4 – Simeria).
Fig. 15. Bowl of the Româneşti-Deva type from Deva-*Micro 15*.
Fig. 16. Distribution map of the finds of the Susani-Simeria type.
Fig. 17. Cups of the Susani-Simeria type from Hunedoara-*Dealul Sânpetru* (1), Deva-*Viile Noi* (2-4) and Periam (3) (after V. Sârbu et alii – 1; I. Andrițoiu – 2-4; M. Roska - 5).
Fig. 18. Map of Ha A settlements in the centre and SW of Transylvania.
Fig. 19. Map of Sebeş (1) and findspot of the sword (2); 3/1 – findspot of the sword; 3/2-4 - Wietenberg findspots.
Fig. 20. Distribution map of the spear type found at Alba Iulia.
Fig. 21. Depiction of the metallurgic process in Ancient Egypt. To the image right, Keftiu and large, planoconvex ingots can be seen being carried on one shoulder (after Ronald F. Tylecote).
Fig. 22. The deposit of bronzes at Pănade. Bronze sickles.

Fig. 23. The deposit of bronzes at Pănade. Bronze ingot (photo taken after the metal samples were drawn).

Fig. 24. Distribution area of planoconvex copper/bronze ingots (type I) from the Bronze Age and the early Iron Age in the Carpathian Basin: Dezmir (1), Dobra (2), Lovasberény (3), Moigrad (4), Nyergesújfalu-Duna (5), Pălatca (6), Rozavlea III (7), Uioara de Sus (8), Újfalu (9), Szentes-*Nagyhagy* (10).

Fig. 25. Distribution of planoconvex copper/bronze ingots with trial incisions (type II) from the Bronze Age and the early Iron Age in the Carpathian Basin: Pănade (1), Petreu (2), Pusztabodolyó (4), Rohod (5), Tiszaszentimre (7), Nyírtura (8).

Fig. 26. Distribution of perforated copper/bronze ingots (type III) from the Bronze Age and the early Iron Age in the Carpathian Basin and the northern alpine area: Bicaz I, Bicaz II (1), Bodrogkeresztúr III (2), Crăciuneşti (3), Kazimir (4), Lăpuş (5), Popeşti (6), Ság-Berg II (7), Tatabánya (8), Uioara de Sus (9).

Fig. 27. Distribution map of the Eastern daggers in Romania: *1* - Apold; *2* - Band; *3* - Băleni; *4* - Beidaud; *5* - Bucureşti-Băneasa; *6* - Carei; *7* – Cavadineşti; *8* - Cândeşti; *9* – Cernavodă; *10* - Cincu; *11* – Copăceana; *12* - Coslogeni; *13* - Costişa; *14* – Crucişoara; *15* - Cut; *16* - Deva; *17* - Duda; *18* - Epureni; *19* - Fitioneşti (?); *20* – Gârbovăţ; *21* - Glina; *22* - Grădiştea; *23* - Guşteriţa; *24* - Loamneş; *24a* – Mogoşeşti; *25* – Năeni; *26* – Odobeşti; *27* - Ostrovul Corbului; *28* - Pietroasa Mică; *29* - Pietroiu; *30* - Proştea Mare; *31* - Răcătău; *32* - Rogojeni; *33* - Roşcani; *34* - Ruginoasa; *35* - Sărata Monteoru; *36* - Sighişoara; *37* - Simeria; *38* - Susani; *39* - Şpălnaca; *40* - Tiream; *41* - Ulmi-Liteni; *42* - Vărghiş-Crăciuneşti; *43* – Vânători-Neamţ; *44* - Uioara de Sus.
Ha B-C finds: *45* - Jijia; *46* - Teleac; *47* – Truşeşti; *48* - Vinţu de Jos.

Pl. 1. Early Bronze Age pottery from Odaia Turcului (1); Pančevo (2); Alba Iulia (3); Gligoreşti (4); Aiud (5) (after R. Băjenaru - 1; S. Grčki-Stanimirov - 2; H. Ciugudean - 3, 5; Fl. Gogâltan, G. Florea – 4).

Pl. 2. Pottery of the Transylvanian Early Bronze Age: Gligoreşti (1); Pianu de Jos (2); Şibot (3); Tureni (4); Războieni (10) and of the Monteoru culture: Sf. Gheorghe (5, 9), Sărata Monteoru (6-7), Dalnic (8) (after Fl. Gogâltan, G. Florea - 1; H. Ciugudean - 2, 4; C. I. Popa - 3; E. Zaharia - 6-10).

Pl. 3. Early Bronze Age cups: Gligoreşti (1); Tărtăria (2); Odaia Turcului IV (3-4) (after C. I. Popa - 1; H. Ciugudean - 2; R. Băjenaru - 3-4).

Pl. 4. Early Bronze Age beaked vessels: Meteş (1-2); Năeni (3); Ciungi (5); Rapoltu Mare (6); Zlatna (7) şi din Bronzul mijlociu: Peşteana (4) (after H. Ciugudean - 1-2; Al. Vulpe, V. Drâmboceanu - 3; N. Vlassa - 5; C. I. Popa - 4, 6-7).

Pl. 5. Early Bronze Age pottery from Cicău (1-2, 6); unknown findspot (3); Cuciulata (4); Berghin (5) (after H. Ciugudean - 1-2; C. I. Popa - 3; Gh. Bichir - 4; C. N. Rişcuţa - 5; I. Winkler, Takács – 6).

Pl. 6. Early Bronze Age pottery: Şoimuş (1-2); Ampoiţa (3); Copşa Mică (4, 14); Uioara de Jos (5); Galaţii Bistriţei (6); Ciumăfaia (7); Limba (8); Chiuza (9); Teiuş (10); Bădeni (11-13) (after I. Andriţoiu - 1-2; H. Ciugudean - 3, 5, 8, 10; M. Blăjan - 4, 14; G. Marinescu - 6, 9; Z. Székely - 7; N. Boroffka - 11-12; Gh. Lazarovici, Z. Milea - 13).

Pl. 7. Early Bronze Age pottery from Gligoreşti-*Holoame* (săpături Fl. Gogâltan) (after C. I. Popa).

Pl. 8. Early Bronze Age pottery from Războieni (after C. I. Popa).

Pl. 9. Early Bronze Age pottery from Războieni (after C. I. Popa).

Pl. 10. Early Bronze Age pottery from Sebeş-*Valea Janului* (after C. I. Popa).
Pl. 11. Early Bronze Age pottery from Sebeş-*Valea Janului* (after C. I. Popa).
Pl. 12. Early Bronze Age pottery from Sebeş-*Valea Janului* (after C. I. Popa).
Pl. 13. Early Bronze Age pottery from Bratei-*Valea Buzdului* (after C. I. Popa).
Pl. 14. Early Bronze Age pottery from Geoagiu de Sus (after C. I. Popa).
Pl. 15. Early Bronze Age pottery from Iernut-*Hulpişti* (after M. Rotea).
Pl. 16. Early Bronze Age pottery from Lechința de Mureş (after D. Popescu).
Pl. 17. Early Bronze Age pottery from Deva-*Magna Curia* (after N. C. Rişcuța).
Pl. 18. Early Bronze Age pottery from Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 19. Early Bronze Age pottery from Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 20. Early Bronze Age pottery from Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 21. Small cart wheel (1), zoomorphic figurine (2), miniature axes made of burnt clay (3, 5-7), bone tools (8-9), spindle whorl (10) and reel (11) from the Early Bronze Age found at Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 22. Early Bronze Age pottery from Vințu de Jos-*Deasupra Satului* (after C. I. Popa).
Pl. 23. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 24. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 25. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 26. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 27. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 28. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 29. Early Bronze Age pottery from Miceşti-*Cigaşe* (after C. I. Popa).
Pl. 30. Early Bronze Age pottery from Fărău (1), Ghirbom (2), Limba (3), Petreşti (4), Rapoltu Mare (5-7), Deva-*Dâmbul Popii/Str. Depozitelor* (8-13) (after C. I. Popa).
Pl. 31. Early Bronze Age pottery from Răhău (1), Lancrăm (2-4), Sebeş-*Țiglăria lui Weber* (5), Miceşti (6), Aiud (7) (after C. I. Popa 1-6; H. Ciugudean - 7).
Pl. 32. Middle Bronze Age pottery from Zoltan Miercurea Sibiului-*Gară* (1-3, 5) and Săsciori-*Vârful Măglii* (4, 6-8) (after C. I. Popa).
Pl. 33. The ornament repertoire of the Ciomortan group in Transylvania.
Pl. 34. Middle Bronze Age pottery from Peşteana-*Măgureauă* (after C. I. Popa).
Pl. 35. Middle Bronze Age pottery from Peşteana-*Măgureauă* (after C. I. Popa).
Pl. 36. Middle Bronze Age pottery from Peşteana-*Măgureauă* (after C. I. Popa).
Pl. 37. Middle Bronze Age pottery from Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 38. Middle Bronze Age pottery from Zoltan (after V. Cavruc).
Pl. 39. *The Deva I* deposit of bronzes (after C. I. Popa).
Pl. 40. The *Deva I* deposit of bronzes (after C. I. Popa).
Pl. 41. The deposit of the Tolnanémedi type at Sebeş (after C. Kacsó).
Pl. 42. Bronze jewellery and clothing from Păuleni (1-2) and Sebeş (1-2 after C. Cavruc, D. Buzea).
Pl. 43. Middle Bronze Age pottery from Sebeş-*Podul Pripocului* (after C. I. Popa).
Pl. 44. Middle Bronze Age pottery from Sebeş-*Podul Pripocului* (after C. I. Popa).
Pl. 45. The Bronze Age cremation necropolis at Bratei (after E. Zaharia).
Pl. 46. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (Ha A) – *complex A* (excavations by K. Horedt).
Pl. 47. Sebeş-*Podul Pripocului*. Pottery (1-6, 8-9) and bronze needle (7) from the Late Bronze Age (Ha A) – c*omplex A* (excavations by K. Horedt) (7- after *Horedt et alii 1967*).
Pl. 48. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (Ha A) – *complex B* (excavations by K. Horedt).

Pl. 49. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 50. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 51. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 52. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (1-2) (excavations by I. Al. Aldea); unknown findspot (3).
Pl. 53. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 54. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 55. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 56. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age pottery (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 57. Sebeş-*Podul Pripocului*. Pottery (1, 3-4) and a bronze pin (2) of the Late Bronze Age; Sebeş-*Dealu de Lut*. Late Bronze Age ceramic vessel (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 58. Sebeş-*Podul Pripocului*. Late Bronze Age scapulas with incision marks (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 59. Late Bronze Age pottery: Petreşti (3); uncertain findspots (1-2, 4).
Pl. 60. Băcăinți-*Obreje*. Grave goods from a Late Bronze Age cremation grave (1-2); Sebeş-*Podul Pripocului* – Late Bronze Age pottery (3) (excavations by I. Al. Aldea).
Pl. 61. Sărăcsău-*Obreje*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 62. Sărăcsău-*Obreje*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 63. Sărăcsău-*Obreje*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 64. Şibot-*La Baltă*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 65. Şibot-*La Baltă*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 66. Şibot-*La Baltă*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 67. Şibot-*La Baltă*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 68. Vinerea-*Zăvoi*. Grave goods from Late Bronze Age grave (3-4 after I. Andrițoiu).
Pl. 69. Cugir-*Sub Peret*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 70. Cugir-*Sub Peret*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 71. Cugir-*Valea Dăii*. The *Cugir I* bracelet deposit (3-7 – after G. T. Rustoiu).
Pl. 72. Rapoltu Mare-*Şeghi*. Late Bronze Age pottery.
Pl. 73. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Late Bronze Age pottery (Ha A) from *pit 1/2006* (1-5); pottery (6-11; 13, 13-22), adobe (14-15) and bronze button (12) of the Late Bronze Age (Ha A) from *pit 2/2006*.
Pl. 74. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Late Bronze Age pottery (Ha A) din *groapa 2/2006*.
Pl. 75. Aurel Vlaicu-*Izvorul Rece*. Pottery of the Late Bronze Age (1-15) and of the Gáva type (16) from surface survey.
Pl. 76. Ciugud-*După Grădini*. Pottery of the Late Bronze Age.
Pl. 77. Pottery of the Late Bronze Age from Vințu de Jos-*Podei* (1-2, 4-7) and Războieni (3).
Pl. 78. Pottery of the Deva-Româneşti type from the Late Bronze Age: Deva-*Viile Noi* (2, 4-6, 8); Deva-*Cimitirul Ceangăilor* (1, 3, 7, 9, 11-12); Simeria-*În Coastă* (10) (after I. Andrițoiu: 1-9, 11-12; B. Bassa – 10).
Pl. 79. Pottery of the Balta Sărată type from Rapoltu Mare-*Şeghi* (1); pottery (2-5) and bronze socketed axe (6) of the Late Bronze Age found at Deva-*Cimitirul Ceangăilor* (3-6) and Streisângeorgiu (2) (after D. Ursuț et alii - 1).
Pl. 80. Simeria-*În Coastă*. Pottery of the Susani-Simeria type (after Beniamin Bassa).
Pl. 81. Simeria-*În Coastă*. Pottery of the Susani-Simeria type (after Beniamin Bassa).
Pl. 82. Late Bronze Age pottery: Simeria-*În Coastă* (1, 3-6) and Rapoltu Mare-*Şeghi* (2) (after Ioan Andrițoiu 1, 3-6; unpublished – 2).

Pl. 83. Ceramic vessels of the Cugir-Band group: 1 – Band; 2-4 - Cugir (after Horia Ciugudean).

Pl. 84. Pottery of the Late Balta Sărată type (Subcetate) (1), of the Susani-Simeria type (Simeria) (3) and of the Gáva I type (Teleac) (2).

Pl. 85. The bronze sword found at Sebeş (drawing).

Pl. 86. The bronze sword found at Sebeş (photo) (a-b) and Wietenberg II pottery discovered in the vicinity of the sword (c-d).

Pl. 87. The bronze sword found at Sebeş: 1 - hilt; 2 –detail of the guard; 3-4 detail of the hilt button; 5 – detail of the tip.

Pl. 88. Bronze swords of the *Hajdúsámson-Apa type*: 1 - "Ungaria" (after J. Hampel); 2 - "Ungaria" (after T. Kovács); 3 - Apa (after D. Popescu); 4 - Hajdúsámson (after W. David).

Pl. 89. Bronze swords of the *Oradea type*: 1 – Oradea; 2 – Apa; 3 - Téglás (after W. David); 4 - Dunavecse (after T. Kovács); swords of the *Livada type*: 5 – Livada; 6-7 - Zajta (after W. David); swords of the *Au type*: 8 – Zurndorf; 9 - Au (after W. David).

Pl. 90. Bronze spear found at Alba Iulia (drawing).

Pl. 91. Bronze spear found at Alba Iulia (photo).

Pl. 92. Pănade bronze deposit and the items found in 1996 (drawing).

Pl. 93. Planoconvex ingots (type II): Petreu (1), Tiszaszentimre (2), "Ungaria" (3), Rohod (4-6), "Valea Someşului" (7), Nyírtura (8) (after J. Hampel – 1; T. Kemenczei – 2, 4-6, 8; A. Mozsolics – 3; T. Bader – 7).

Pl. 94. Planoconvex ingots (type I): Újfalu (1) şi Moigrad I (after A. Mozsolics – 1; I. Nestor – 2-3).

Pl. 95. Planoconvex ingots (type I): Dobra (1), Nyergesújfalu-Duna (2), no findspot mentioned (3), Szentes-*Nagyhegy* (4-5) (after T. Bader – 1; A. Mozsolics – 2; R. F. Tylecote – 3, Csallány - 4-5).

Pl. 96. Perforated ingots (1-4) and "slice" of planoconvex ingot (5): Crăciuneşti (1-3), Bodrogkerezstúr III (4), Zimandu Nou (5) (after Fr. Nistor, Alexandru Vulpe – 1-3; A. Mozsolics – 4-5).

Pl. 97. Eastern daggers: Ostrovul Corbului (1, 3); Glina – 2; Cândeşti (4-5); Grădiştea (6) (after G. Trohani et D. Berciu – 1, 3 C. Schuster – 2; M. Florescu – 4-5; V. Culică – 6).

Pl. 98. Eastern daggers: Pietroasa Mică (1-2); Coslogeni (3-4); Sărata Monteoru (5-6); Carei-*Bobald* (7); Odobeşti (8); Bucureşti-Băneasa (9); Loamneş (10); Sighişoara (11); Tiream (12) (after Al. Oancea – 1-2; V. Culic – 3-4; I. Nestor, E. Zaharia; S. Morintz – 4-5; P. Roman, I. Németi – 7; Al. Vulpe – 8; V. Leahu – 9; Z. Reiner – 10; I. Andrițoiu, A. Rustoiu – 11; T. Bader – 12).

Pl. 99. Eastern daggers (1-8) and Late Bronze Age pottery (Ha A) (9-10): Coslogeni (1); Ulmi-Liteni (2); Crăciuneşti-Vărghiş (3); Roşcani (4); Vânători-Neamț (5); Cut (6); Duda (7); Rogojeni (8) (after V. Culică – 1; A. C. Florescu – 2-3, 8; I. T. Dragomir – 4; Gh. Dumitroaia – 5; Cut – 6; C. I. Popa – 6; M. Petrescu-Dîmbovița – 7); Cut-*Valea Buturzii* (9-10).

Pl. 100. Eastern daggers (1-13, 15) and moulds (13-14): Băleni (1-6); Gârbovăț (7); Uioara de Sus (8-10); Band (11); Simeria (12, 16); Hălchiu (13-14); Susani (15) (after I. T. Dragomir 1-6; A. C. Florescu – 7; M. Petrescu-Dîmbovița – 8-11, 13-14; B. Bassa – 12, 16; I. Stratan, Al. Vulpe – 15).

Pl. 101. Eastern daggers: Epureni (1); Mogoşeşti (2); Copăceana (3); Apold (4); Band (5); Coslogeni (6); Beidaud (7) (after G. Coman, C. Buzdugan – 1; A.-D. Popescu – 2;

T. Soroceanu – 3; K. Horedt – 4; M. Roska – 5; Marian Neagu, D. B. Nanu – 6; G. Jugănaru – 7).

Pl. 102. Eastern daggers: Şpălnaca (1-2); Cincu (3); Deva (4); Guşteriţa (5); Teleac (7) (after M. Petrescu-Dîmboviţa – 1-6; H. Ciugudean – 7).

LITERATURA

AGULNIKOV 1996 - Serghei Agulnikov, *Necropola culturii Belorzerka de la Cazaclia*, BT, XIV, Bucureşti, 1996.

ALDEA 1973 - Ioan Al. Aldea, *Un sceptru de os din aşezarea Wietenberg de la Lancrăm*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 25-35.

ALDEA, CIUGUDEAN 1987 - Ioan Al. Aldea, Horia Ciugudeam, *Depozitul hallstattian Vințu de Jos III*, în *Apulum*, XXIV, 1987, p. 79-89.

ALDEA, CIUGUDEAN 1995 - Ioan Al. Aldea, Horia Ciugudean, *Der dritte hallstattzeitliche Depotfund von Vințu de Jos, Kr. Alba, Siebenbürgen*, în *Bronzefunde I*, 1995, p. 213-225.

ALEXANDRESCU 1966 - Alexandrina D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter in Rumänien*, în *Dacia N. S.*, X, 1966, p. 117-180.

ANDREESCU 1992 - Radian Andreescu, *Sondajul arheologic efectuat la Tîrcov-Vf. Dâlma, jud. Buzău*, în *CA*, IX, 1992, p. 44-45.

ANDRIȚOIU 1969 - Ioan Andrițoiu, *O nouă aşezare din epoca bronzului la Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 37-46.

ANDRIȚOIU 1970 - Ioan Andrițoiu, *Două celturi din colecția Muzeului din Deva*, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 633-637.

ANDRIȚOIU 1971 - Ioan Andrițoiu, *Depozitul de bronzuri de la Chergheş*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 83-92.

ANDRIȚOIU 1973 - Ioan Andrițoiu, *Sondaj arheologic pe dealul Cetății Deva*, în *Sargetia*, X, 1973, p. 11-26.

ANDRIȚOIU 1976 - Ioan Andrițoiu, *Descoperiri arheologice pe valea Streiului inferior*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 393-413.

ANDRIȚOIU 1978 a - Ioan Andrițoiu, *Contribuții la cunoaşterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 63-83.

ANDRIȚOIU 1978 b - Ioan Andrițoiu, *Descoperiri arheologice la Crăciuneşti (com. Băița, jud. Hunedoara)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 55-71.

ANDRIȚOIU 1979 - Ioan Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 15-34.

ANDRIȚOIU 1982-1983 - Ioan Andrițoiu, *Considerații asupra unor materiale arheologice aparținând bronzului târziu descoperite în împrejurimile Devei*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1983, p. 125-137.

ANDRIȚOIU 1986 - Ioan Andrițoiu, *Contribuții la cunoaşterea culturii Noua în sud-vestul Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica*, X, 1986, p. 39-56.

ANDRIȚOIU 1986-1987 - Ioan Andrițoiu, *Contribuții la cunoaşterea culturii Wietenberg în sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 45-63.

ANDRIȚOIU 1988 - Ioan Andrițoiu, *Contribuții la cunoaşterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei. Grupul cultural Şoimuş*, în *SympThrac*, 5, 1987, p. 12-13.

ANDRIŢOIU 1989 - Ioan Andriţoiu, *Contribuţii la cunoaşterea bronzului timpuriu în sud-vestul Transilvaniei. Grupul cultural Şoimuş*, în *Thraco-Dacica*, X, 1-2, 1989, p. 39-56.

ANDRIŢOIU 1992 - Ioan Andriţoiu, *Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, BT, II, Bucureşti, 1992.

ANDRIŢOIU 1993 - Ioan Andriţoiu, *Metalurgia bronzului în sud-vestul Transilvaniei. Epoca bronzului (I)*, în *AnB*, II, 1993, p. 85-117.

ANDRIŢOIU 1994 - Ioan Andriţoiu, *Câteva consideraţii privind descoperirile funerare din aria culturii Wietenberg*, în *Relationes*, Bucureşti, 1994, p. 147-169.

ANDRIŢOIU 1995 - Ioan Andriţoiu, *Grupul cultural Şoimuş*, în *Comori ale epocii bronzului în România/Treasures of The Bronze Age in Romania*, Bucureşti, 1995, p. 234-236.

ANDRIŢOIU 1996 - Ioan Andriţoiu, *Considération concernant la fin de l'âge du Bronze dans le sud-ouest de la Transylvanie*, în *The Thracian World 1996*, p. 224-225.

ANDRIŢOIU, RUSTOIU 1997 - Ioan Andriţoiu, Aurel Rustoiu, *Sighişoara-Wietenberg. Descoperirile preistorice şi aşezarea dacică*, BT, XXIII, Bucureşti, 1997.

ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 a - Ioan Andriţoiu, Valentin Vasiliev, *Quelques considérations concernant la culture Noua en Transylvanie*, în *CCBD*, Călăraşi, 1993, p. 101-123.

ANDRIŢOIU, VASILIEV 1993 b - Ioan Andriţoiu, Valentin Vasiliev, *Câteva consideraţii privind cultura Noua în Transilvania*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 121-161.

ANDRIŢOIU ET ALII 2004 - Ioan Andriţoiu, Cristian I. Popa, Nicolae M. Simina, *Raport de săpătură. Şantierul arheologic Vinţu de Jos-„Deasupra Satului" (jud. Alba) (1994-1998)*, în *ActaMP*, XXVI, 2004, p. 141-192.

ASLANIS 1985 - I. Aslanis, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die frühbronzezeitlichen Funde und Befunde*, PAS, 4, Berlin, 1985.

BADER 1978 - Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică*, Bucureşti, 1978.

BADER 1990 - Tiberiu Bader, *Bemerkungen über die Ägäischen einflüsse auf die Alt -und Mittelbronzezeitliche entwicklung im Donau-Karpatenraum*, în *Orientalisch-Ägäische einflüsse in der Europäischen Bronzezeit*, Bonn, 1990, p. 181-205.

BADER 1991 - Tiberiu Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, IV, 8, 1991.

BADER 1996 - Tiberiu Bader, *Neue Bronzefunde in Nordwestrumänien*, în T. Kovács (Hrsg.), *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag*, Budapest, 1996, p. 265-301.

BADER, DUMITRAŞCU 1970 - Tiberiu Bader, Sever Dumitraşcu, *Săpăturile arheologice la aşezarea de tip Otomani de la Medieşul Aurit*, în *Materiale*, IX, 1970, p.127-136.

BADER ET ALII 1982 - O. N. Bader, D. A. Kraniov, M. F. Kosarev, *Epochu bronzii pesnoi podosii SSSR*, în *Arheologija SSSR*, 7, 1982.

BALÁZS 1907 - B. Balázs, *A Tibold-Daróczi (Borsodm). Bérczúti őstelep*, în *AÉ*, XXVII, 3, 1907, p. 247-265.

BASS 1986 - George F. Bass, *A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş). 1984 Campaign*, în *AJA*, 90, 3, 1986, p. 269-296.

BASSA 1968 - Beniamin Bassa, *O aşezare de la sfârşitul Epocii bronzului*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15-21.

BASSA 1970 - Beniamin Bassa, *Şantierul Simeria*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 225-232.

BASSA, MĂRGHITAN 1967 - Beniamin Bassa, Liviu Mărghitan, *Aşezarea hallstattiană de la Săuleşti*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 105-109.

BÁTORA 1981 - J. Bátora, *Die Anfänge der Bronzezeit in der Ostslowakei*, în *SlovArch*, XXIX/1, 1981, p. 7-16.

BÁTORA 1983 - J. Bátora, *Záver eneolitu a začiatok doby bronzovej na východnom Slovensku*, în *Historica Carpatica*, 14, 1983, p. 169-227.

BĂDĂU-WITTENBERGER 1994 - Mihai Bădău-Wittenberger, *Consideraţii despre cultura Noua în Transilvania*, în *ActaMN*, 31, I, 1994, p. 151-172.

BĂJENARU 1995 - Radu Băjenaru, *Cultura Glina*, în *Comori ale epocii bronzului în România/Treasures of The Bronze Age in Romania*, Bucureşti, 1995, p. 182-184.

BĂJENARU 1996 - Radu Băjenaru, *Un tip de decor specific bronzului timpuriu*, în *SCIVA*, 47, 3, 1996, p. 313-323.

BĂJENARU 1998 - Radu Băjenaru, *Discuţii privind cronologia absolută a culturii Glina*, în *SCIVA*, 49, 1, 1998, p. 3-22.

BĂJENARU 2002 - Radu Băjenaru, *Date noi privind cronologia bronzului timpuriu în jumătatea sudică a României*, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 107-143.

BĂLAN 2009 - Gabriel Bălan, *Cronologia şi tipologia dălţilor de bronz cu toc de înmânuşare din România*, în *Apulum*, XLVI, 2009, p. 1-40.

BĂLĂŞESCU, DIETRICH 2009 - Adrian Bălăşescu, Laura Dietrich, *Observaţii privind utilizarea omoplaţilor crestaţi din cultura Noua, pe baza materialului de la Rotbav, jud. Braşov*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 31-44.

BĂRBAT 2008 - Ioan Alexandru Bărbat, *Un ac din bronz descoperit recent în localitatea Lunca Târnavei (com. Şona, jud. Alba)*, în *PA*, VII-VIII, 2008, p. 49-57.

BÂRZU 1994-1995 - Ligia Bârzu, *Le station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-VIIe siècles) avec une expertise de Maria Bulai-Ştirbu*, în *Dacia, N. S.*, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295.

BEJINARIU 1995 - Ioan Bejinariu, *Materiale arheologice preistorice din colecţia Liceului Simion Bărnuţiu din Şimleu-Silvaniei*, în *ActaMP*, XIX, 1995, p. 17-37.

BEJINARIU 2001 a - Ioan Bejinariu, *Late Bronze Age in the Depression of Şimleu*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit* (Hrsg. C. Kacsó), BM, 1, 2001, p. 157-174.

BEJINARIU 2001 b - Ioan Bejinariu, *Consideraţii privind descoperirile culturii Wietenberg din judeţul Sălaj*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zalău, 2001, p. 95-117.

BEJINARIU 2003 a - Ioan Bejinariu, *Noi descoperiri ale culturii Suciu de Sus din judeţul Sălaj*, în *Marmatia*, 7/1, 2003, p. 65-81.

BEJINARIU 2003 b - Ioan Bejinariu, *Opinions on the Wietenberg type finds from the Sălaj county*, în *Bronzezeitliche Kulturerscheinungen im Karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten, Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag* (Hrsg. C. Kacsó), Baia Mare, 10-13 Oktober 2001, Baia Mare, 2003, p. 25-68.

BEJINARIU 2005 a - Ioan Bejinariu, *Beitrage zur Kenntnis der Bronzemetallurgie im Nordwesten Rumäniens (unter Berücksichtigung des Oberlaufes von Crasna und Barcău)*, în *Bronzefunde II*, p. 47-74.

BEJINARIU 2005 b - Ioan Bejinariu, *Descoperirile din perioada târzie a primei epoci a fierului*, în *Civilizaţii uitate, civilizaţii restituite (cercetări arheologice preventive din judeţul Sălaj 2002-2003)* (catalog de expoziţie), Alba Iulia, 2005, p. 6-9.

BEJINARIU, LAKÓ 1996 - Ioan Bejinariu, Eva Lakó, *Despre sondajul arheologic de la Cehei punctul „Misig" (1987)*, în *ActaMP*, XX, 1986, p. 11-33.

BEJINARIU, LAKÓ 2000 - Ioan Bejinariu, Eva Lakó, *Contribuţii la cunoaşterea bronzului târziu din nord-vestul României. Aşezarea de la Crasna*, în *ActaMP*, XXIII/I, 2000, p. 153-219.

BEJINARIU, KADAR 2003 - Ioan Bejinariu, Manuela Kadar, *Toporul din perioada timpurie a epocii bronzului de la Şasa (jud. Sălaj)*, în *In memoriam Nicolae Chidioşan* (coord. A. Chiriac, L. Cornea, C. Ghemiş, G. Moisa), Oradea, 2003, p. 47-59.

BEJINARIU ET ALII 2004 - Ioan Bejinariu, Eva Lakó, Daniel V. Sana, *Materiale arheologice din epoca bronzului de la Doh (com. Măierişte), jud. Sălaj*, în *ActaMP*, XXVI, 2004, p. 111-131.

BERCIU 1953 - Dumitru Berciu, *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R.*, I, 1953, p. 589-691.

BERCIU 1961 a - Dumitru Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia, N. S.*, V, 1961, p. 125-161.

BERCIU 1961 b - Dumitru Berciu, *Câteva probleme ale culturii Verbicioara*, în *SCIVA*, XII, 2, 1961, p. 227-240.

BERCIU 1966 - Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.

BERCIU, BERCIU 1949 - Dumitru Berciu, Ion Berciu, *Săpături şi cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum*, III, 1949, p. 1-43.

BERCIU, POPA 1965 a	- Ion Berciu, Alexandru Popa, *Deux dépôts d'objets en bronze de la Transylvanie centrale*, în *AAC*, VII, 1-2, 1965, p. 69-81.
BERCIU, POPA 1965 b	- Ion Berciu, Alexandru Popa, *Un nou cimitir de tip Noua la Teiuş*, în *Apulum*, V, 1965, p. 39-50.
BERCIU, POPA 1965 c	- Dumitru Berciu, Alexandru Popa, *Urme ale culturii Noua la Alba Iulia*, în *Apulum*, V, 1965, p. 547-540.
BERCIU, POPA 1967	- Ion Berciu, Alexandru Popa, *Depozitele de bronzuri de la Zlatna şi Aurel Vlaicu*, în *Apulum*, VII, 1967, p. 73-84.
BEREZANSKAIA ET ALII 1985	- S. S. Berezenskaia, I. G. Kolosov, V A. Kruvvotroščenko, D. I. Teleghin, N. N. Cernincenko, *Arheologia Ucrainscoi SSR*, tom I (Pervobîtnaia arheologhia), Kiev, 1985.
BICHIR 1959	- Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata (r. Rupea, reg. Stalin)*, în *Materiale*, VII, 1959, p. 351-359.
BICHIR 1962	- Gheorghe Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cucuilata und Mândrişca)*, în *Dacia, N. S.*, VI, 1962, p. 87-114.
BICHIR 1970	- Gheorghe Bichir, *Săpăturile de Mândrişca (jud. Bacău)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 113-125.
BLĂJAN 1975	- Mihai Blăjan, *Descoperiri arheologice în hotarul comunelor Unguraş (jud. Cluj) şi Mălin (jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 619-635.
BLĂJAN 1996	- Mihai Blăjan, *Aşezări din cultura Schneckenberg descoperite la Copşa Mică (jud. Sibiu)*, în *ActaMN*, 33, I, 1996, p. 145-154.
BLĂJAN, TATAI-BALTĂ 1978	- Mihai Blăjan, Cornel Tatai-Baltă, *Descoperiri din epoca neolitică şi perioada de tranziție spre epoca bronzului în județele Sibiu, Alba şi Cluj (I)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 9-38.
BLĂJAN ET ALII 1983	- Mihai Blăjan, Eugen Stoicovici, Cornel Tatai, Ioan Man, *Studiul arheologic şi metalografic al unor obiecte de aramă şi bronz, descoperite în sudul Transilvaniei*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 95-124.
BOČAREV, LESKOV 1979	- V. S. Bočarev, A. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmeergebiet*, PBF, XIX, 1, München, 1979.
BOGDANOVIĆ 1996	- M. Bogdanović, *Mittelserbien in der Bronzezeit und die Vatina-kultur*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B. C.* (ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 97-108.
BOLOHAN, MUNTEANU 2001	- Nicolae Bolohan, E. R. Munteanu, *Sat Siliştea, com. Români, jud. Neamț*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 44-46.
BOLOHAN, CREȚU 2004	- Nicolae Bolohan, C. Crețu, *Recent discoveries belonging to Early/Midle Bronze Age in central Moldova*, în *Thracians Chişinău*, 2004, p. 55-76.

BÓNA 1975 - István Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostlichen Beziehungen*, Budapesta, 1975.

BÓNA 1992 - István Bóna, *Bronzezeitliche Tell-kulturen in Ungarn*, în *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-siedlungen an Donau un Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p. 9-39.

BONDOC 1999 a - Dorel Bondoc, *Cercetări arheologice de suprafață pe raza localității Bădoşi, com. Bratovoieşti, jud. Dolj*, în *Oltenia*, XI, 1999, p. 54-64.

BONDOC 1999 b - Dorel Bondoc, *Colecția de arheologie a Muzeului şcolar Desa, jud. Dolj*, în *Oltenia. Studii şi comunicări*, XI, 1999, p. 65-73.

BOROFFKA 1994 a - Nikolaus Boroffka, *Probleme der jungbronzezeitlichen Keramik in Ostungarn und Westrumänien*, în *The Early Hallstatt period (1200-700 B. C.) in south-eastern Europe*, BMA, I, Alba Iulia, 1994, p. 7-23.

BOROFFKA 1994 b - Nikolaus Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südoesteuropa*, Teil 1-2, Bonn, 1994.

BORONEANȚ 1971 - Vasile Boroneanț, *Gornea-Vodneac, un nou aspect al epocii bronzului descoperit în zona Porților de Fier*, în *RM*, 1, 1971, p. 5-12.

BULZAN ET ALII 2000 - Sorin Bulzan, Călin Ghemiş, Gruia Fazecaş, *Săpăturile de salvare de la Oradea-punctul Salca „Pepinieră”*, în *Crisia*, XXX, 2000, p. 81-140.

BOUZEK 1985 - Jan Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interreltions in second millenium B. C.*, Göteborg/Praga, 1985.

BOZU 1982 - Ovidiu Bozu, *Depozitul de bronzuri de la Fizeş (jud. Caraş-Severin)*, în *StComCaransebeş*, IV, 1982, p. 137-153.

BUZEA 2004 - Dan Buzea, *Obiecte din metal descoperite în aşezarea preistorică de la Păuleni Ciuc-Ciomortan, jud. Harghita*, în *Studii de istorie veche şi arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004, p. 113-123.

BUZEA 2006 - Dan Buzea, *Descoperirile arheologice de la Olteni, jud. Covasna*, în *Corviniana*, X, 2006, p. 67-122.

CAVRUC 1993 - Valeriu Cavruc, *With reference to formation of Noua culture (a historiographic survey)*, în *CCBD*, X, 1993, p. 83-99.

CAVRUC 1996 - Valeriu Cavruc, *Câteva considerații privind originea culturii Noua*, în *Angustia*, 1, 1996, p. 67-78.

CAVRUC 1997 - Valeriu Cavruc, *The Final Stage of the Early Bronze Age in South-Eastern of Transylvania (in the light of new excavations at Zoltan)*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, 1-2, 1997, p. 97-133.

CAVRUC 1998 - Valeriu Cavruc, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în *Catalogul expoziției Cultură şi Civilizația din Carpații Răsăriteni în lumina noilor descoperiri arheologice*, Sfântu Gheorghe, 1998, p. 30-31.

CAVRUC 1999 - Valeriu Cavruc, *Considerații privind situația etnoculturală în sud-estul Transilvaniei în epoca bronzului mijlociu*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 13-41.

CAVRUC 2000 - Valeriu Cavruc, *Noi cercetări în aşezarea Păuleni (1999-2000). Raport preliminar. Prezentare generală*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 93-102.

CAVRUC 2001 a - Valeriu Cavruc, *Legături între Moldova şi sud-estul Transilvaniei în bronzul mijlociu*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 55-76.

CAVRUC 2001 b - Valeriu Cavruc, *Sat Păuleni, com. Păuleni, jud. Harghita*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 57-65.

CAVRUC 2001 c - Valeriu Cavruc, *Sat Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 71-73.

CAVRUC 2001 d - Valeriu Cavruc, *Some references to the cultural situation in southeast Transylvania in the Middle and Late Bronze Age*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit* (Hrsg. C. Kacsó), BM, 1, 2001, p. 45-82.

CAVRUC 2002 - Valeriu Cavruc, *Noi considerații privind grupul Ciomortan*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 89-98.

CAVRUC, CAVRUC 1997 - Valeriu Cavruc, Galina Cavruc, *Aşezarea din epoca bronzului timpuriu de la Zoltan*, în *Angustia*, 2, 1997, p. 157-172.

CAVRUC, CAVRUC 1999 - Valeriu Cavruc, Galina Cavruc, *Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna*, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 131-132.

CAVRUC, DUMITROAIA 2000 - Valeriu Cavruc, Gheorghe Dumitroaia, *Descoperirile aparținând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 131-154.

CAVRUC, ROTEA 2000 - Valeriu Cavruc, Mihai Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 155-171.

CAVRUC, BUZEA 2002 - Valeriu Cavruc, Dan Buzea, *Noi cercetări privind epoca bronzului în aşezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001-2002. Raport preliminar*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 41-88.

CĂSTĂIAN 1995 - Mihai Căstăian, *Contriubuții la repertoriul arheologic al zonei Orăştie*, în *BCŞS*, 1, 1995, p. 39-51.

CERNICH 1966 - E. N. Cernich, *Istoria drevneišei metallurghi vostocinoi Evropi*, Moscova, 1966.

CERNICH 1970 - E. N. Cernich, *Drevneišaia metallurghia Urala I povoljia*, Moscova, 1970.

CERNICH 1976 - E. N. Cernich, *Drevneia metalloobrabotka na Jugo-Zapade SSSR*, Moscova, 1976.

CHICIDEANU 1977 - Ion Chicideanu, *Date noi privind începutul culturii Tei (Săpăturile de la Brăteşti-Bungeşti),* în *SCIVA*, 28, 2, 1977, p. 225-238.

CHIDIOŞAN 1968 - Nicolae Chidioşan, *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derşida*, în *Dacia, N. S.*, XII, 1968, p. 155-175.

CHIDIOŞAN 1974 - Nicolae Chidioşan, *Sincronismele apusene ale culturii Wietenberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, în *Crisia*, 4, 1974, p. 153-176.

CHIDIOŞAN 1980 - Nicolae Chidioşan, *Contribuţii la istoria tracilor din nord-vestul României. Aşezarea Wietenberg de la Derşida*, Oradea, 1980.

CHIDIOŞAN, EMÖDI 1981 - Nicolae Chidioşan, Ioan Emödi, *O descoperire de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului în peştera Mişidului, com. Şuncuiuş, jud. Bihor*, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 161-167.

CHIDIOŞAN, EMÖDI 1982 - Nicolae Chidioşan, Ioan Emödi, *Grupul cultural Igriţa de la sfârşitul epocii bronzului*, în *Crisia*, XII, 1982, p. 61-86.

CHIDIOŞAN, EMÖDI 1983 - Nicolae Chidioşan, Ioan Emödi, *Descoperirile arheologice din peştera Izbândiş (com. Şuncuiuş) aparţinând grupului cultural Igriţa*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 17-32.

CHIDIOŞAN, SOROCEANU 1995 - Nicolae Chidioşan, Tudor Soroceanu, *Der Bronzefund und Galoşpetru, Kr. Bihor*, în *Bronzefunde I*, p. 169-186.

CIUGUDEANU 1978 - Horia Ciugudeanu, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul judeţului Alba (I)*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 39-53.

CIUGUDEAN 1979 - Horia Ciugudean, *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul judeţului Alba (II),* în *Apulum*, XVII, 1979, p. 65-86.

CIUGUDEAN 1980 - Horia Ciugudean, *Pumnalul hallstattian de la Teleac (jud. Alba)*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 61-65.

CIUGUDEAN 1986 - Horia Ciugudean, *Grupul Bedeleu şi câteva consideraţii privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXII, 1986, p. 67-82.

CIUGUDEAN 1988 - Horia Ciugudean, *O aşezare din epoca timpurie a bronzului la Alba Iulia*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1-2, 1988, p. 15-22.

CIUGUDEAN 1991 - Horia Ciugudean, *Zur frühen Bronzezeite in Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoiţa, jud. Alba*, în *PZ*, 66, 1, 1991, p. 79-114.

CIUGUDEAN 1990-1993 - Horia Ciugudean, *Câteva observaţii privind cronologia unor manifestări culturale aparţinând bronzului timpuriu transilvănean*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 117-119.

CIUGUDEAN 1994 a - Horia Ciugudean, *The Hallsatt A Period in Central Transsylvania*, în *The Early Hallstatt*, BMA, II, Alba Iulia, 1994, p. 25-40.

CIUGUDEAN 1994 b - Horia Ciugudean, *Perioada Hallstatt A în centrul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 59-73.

CIUGUDEAN 1996 a - Horia Ciugudean, *Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei*, BT, XIII, Bucureşti, 1996.

CIUGUDEAN 1996 b - Horia Ciugudean, *The Early Bronze Age in Central and South-Western Transylvania*, în *The Thracian World 1996*, p. 254-255.

CIUGUDEAN 1996 c - Horia Ciugudean, *Meteş „La Peşteră"*, în *CCA. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 77.

CIUGUDEAN 1997 a - Horia Ciugudean, *The Early and Midle Bronze Age in Transsylvania – General view*, în *The Bronze Age Civilisation in Transsylvania (exhibitation catalogue)*, Alba Iulia, 1997, p. 5-12.

CIUGUDEAN 1997 b - Horia Ciugudean, *Cercetări privind epoca bronzului şi prima vârstă a fierului în Transilvania*, BMA, VII, Alba Iulia, 1997.

CIUGUDEAN 1998 - Horia Ciugudean, *The Early Bronze Age in Western Transylvania*, în *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin* (ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BMA, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 67-83.

CIUGUDEAN 1999 - Horia Ciugudean, *Depozite şi obiecte izolate de bronz descoperite pe teritoriul judeţului Alba*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 97-106.

CIUGUDEAN 2003 - Horia Ciugudean, *Noi contribuţii privind bronzul timpuriu din Transilvania*, în *Apulum*, XL, 2003, p. 89-122.

CIUGUDEAN 2004 - Horia Ciugudean, *Descoperiri aparţinând bronzului târziu pe cursul mijlociu al Mureşului*, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 179-185.

CIUGUDEAN 2009 a - Horia Ciugudean, *Câteva observaţii privind cronologia aşezării fortificate de la Teleac*, în *Apulum*, XLVI, 2009, p. 313-336.

CIUGUDEAN 2009 b - Horia Ciugudean, *Bemerkungen zur Chronologie der befestigten Siedlung von Teleac*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 66-94.

CIUGUDEAN 2010 - Horia Ciugudean, *Piesele de aur din depozitul Cugir I şi relaţia lor cu sistemele metrologice din Bronzul târziu*, în *Apulum*, XLVII, 2010, p. 23-40.

CIUGUDEAN, FLOREA 1995 - Horia Ciugudean, Ioan Florea, *Contribuţii la repertoriul arheologic al localităţii Pianu de Jos*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 59-66.

CIUGUDEAN, ALDEA 1997 - Horia Ciugudean, Ioan Al. Aldea, *Depozitul de la Cugir şi raporturile sale cu manifestările culturale ale bronzului târziu*, în *Cercetări privind epoca bronzului şi prima vârstă a fierului în Transilvania*, BMA, VII, Alba Iulia, 1997, p. 99-134.

CIUGUDEAN ET ALII 1999 - Horia Ciugudean, Adrian Gligor, Dan Anghel, Marius Voinaghi, *Cercetări arheologice în aşezarea de la Ampoiţa-Piatra Gomnuşei (jud. Alba)*, în *Corviniana*, V, 1999, p. 39-69.

CIUGUDEAN, ALDEA 2005 - Horia Ciugudean, Ioan Al. Aldea, *Der erste von Cugir, Kr. Alba, und seine Bezihungen zu den spätbronzezeitlichen Kulturphänomen Siebenbürgens*, în *Bronzefunde II*, p. 95-132.

CIUGUDEAN ET ALII 2006 a - Horia Ciugudean, Marius Ciută, Manuela Kádár, *Consideraţii privind câteva piese din depozitul de bronzuri de la Pănade (com. Sâncel, jud. Alba)*, în *Apulum*, XLIII/1, 2006, p. 95-110.

CIUGUDEAN ET ALII 2006 b - Horia Ciugudean, Sabin A. Luca, Adrian Georgescu, *Depozitul de bronzuri de la Dipşa*, BB, V, Sibiu, 2006.

CIUTĂ 2004 - Marius Ciută, *Consideraţii asupra locuirii Wietenberg de la Şeuşa-La Cărarea Morii (com. Ciugud, jud. Alba)*, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 147-178.

COMAN 1980 - Ghenuţă Coman, *Statornicie şi continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1980.

COMAN, BUZDUGAN 1978 - Ghenuţă Coman, C. Buzdugan, *Un nou tip de pumnal descoperit în Moldova*, în *SCIVA*, 29, 1, 1978, p. 139-144.

COMŞA 1980 - Eugen Comşa, *Die Kupferverwendung bei den Gemeinschaften der Cucuteni-Kultur in Rümanien*, în *PZ*, 55, 2, 1980, p. 197-219.

COMŞA 2000 - Alexandra Comşa, *Date antropologice referitoare la osemintele umane aparţinând epocii bronzului, descoperite la Păuleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 173-176.

CRĂCIUNESCU 1999 - George Crăciunescu, *Rogova, jud. Mehedinţi*, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 96-97.

CRIŞAN 1988 - Ioan Crişan, *Două descoperiri din perioada de trecere de la epoca bronzului la epoca fierului la Cefa*, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 353-362.

CSALLÁNY 1939 - Gábor Csallány, *A Szentes-Nagyhegyi kora-vaskori bronzlelet*, în *FoliaArch*, I-II, 1939, p. 58-67.

CSÁNYI 1980 - R. M. Csányi, *Árokkal körülvett sírok a Halomsíros kultúra Jánoshidai temetőjében*, în *AÉ*, 107, 2, 1980, p. 153-165.

CSÁNYI, STANCZIK 1982 - M. R. Csányi, I. Stanczik, *Előzetes jelentés a Tiszaug-Kéménytetői bronzkori tell-telep ásatásáról*, în *AÉ*, 109/2, 1982, p. 239-254.

CSÁNY, TÁRNOKI 1992 - M. Csány, J. Tárnoki, *Katalog der ausgestellten Funde Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Teell-siedlungen an Donau und Theiss*, în *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Teell-siedlungen an Donau und Theiss*, Frankfurt am Main, 1992, p. 175-210.

CUCOŞ 1974 - Ştefan Cucoş, *Vase neo-eneolitice cu tub şi semnificaţia lor*, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 125-130.

CULICĂ 1975 - Vasile Culică, *Contribuţii la cunoaşterea epocii bronzului în judeţul Ialomiţa*, în *SCIVA*, 26, 4, 1975, p. 521-527.

DANI 1999 - János Dani, *A Gáva kultúra urnatemetője Vencsellő-Kastélykert lelőhelyről*, în *JAMÉ*, XLI, 1999, p. 109-135.

DANKÓ, PATAY 2000 - J. Dankó Katalin, Patay Pál, *Régészeti leletek. A Sárospataki Református Kollégium Tudomanyos gyüjteménzeiben*, în *Borsod-Abaúj-Zemblén megye régészeti emlékei*, Miskalc, 2, 2000.

DAVID 2002 - Wolfgang David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta*, BMA, XVIII, Alba Iulia, 2002.

DERGACEV 1975 - Valentin A. Dergacev, *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do. n. e. iz Dniestrovsko-Prytskogo miejdurechya*, Chişinău, 1975.

DERGACEV 1986 - Valentin Dergacev, *Moldavija i sosednie territorii v epochu bronzi*, Chişinău, 1986.

DERGACEV 1991 - Valentin Dergacev, *Depozitul de bronzuri din satul Dancu-raionul Hânceşti (R. Moldova),* în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 39-55.

DERGACEV 1994 - Valentin Dergacev, *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, p. 121-140.

DERGACEV 2002 - Valentin Dergačev, *Die Äneolithischen und Bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF, XX/9, Mainz, 2002.

DETEV 1968 - Peter Detev, *Thraces de la civilisation de Razkopanica en Transylvanie*, în *Apulum*, VIII/I, 1968, p. 61-90.

DETEV 1981 - Peter Detev, *Le tell Razkopanica*, în *Cultures prehistorique en Bulgarie, Bulletin de l'Institut d'archaeologie*, XXXV, 1981, p. 141-188.

DRAGANOV 1995 - V. Draganov, *Submerged Coastal Settlements from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Soyopol and Urdoviza Bay near Kiten*, în *Prehistoric Bulgaria* (ed. D. W. Bailey, I. Panayotov), Monographs in World Archaeology, 22, 1995, p. 225-241.

DRAGOMIR 1967 - Ion T. Dragomir, *Un nou depozit de obiecte de bronz descoperit la Băleni în sudul Moldovei*, în *Danubius*, I, 1967, p. 89-105.

DRAGOMIR 1970 - Ion T. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Rogojeni, pe valea Horincii (jud. Galați),* în *Materiale*, IX, 1970, p. 503-510.

DRAGOMIR 1994 - Ion T. Dragomir, *Vestiges archéologiques typiques de l'énéolithique, du bronze et du premier âge du fer découverts en Moldavie méridionale*, în *Relations*, Bucureşti, 1994, p. 375-384.

DRAGOTĂ ET ALII 1999 - Aurel Dragotă, Cristian Roman, Marian Țiplic, *Descoperiri arheologice în județele Sibiu, Alba şi Hunedoara*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, 81- 96.

DUMITRAŞCU 1989 - Sever Dumitraşcu, *Contribuții la cunoaşterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 119-168.

DUMITRAŞCU 1994 - Sever Dumitraşcu, *Biharea. I. Săpături arheologice (1973-1980)*, Oradea, 1994.

DUMITRAŞCU, CRIŞAN 1989 - Sever Dumitraşcu, Ioan Crişan, *Depozitul de bronzuri de la Şuncuiuş, județul Bihor*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 17-118.

DUMITRESCU, STRATAN 1967 - Vladimir Dumitrescu, Ion Stratan, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Visag (r. Lugoj, reg. Banat)*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 71-81.

DUMITROAIA 1985 - Gheorghe Dumitroaia, *Obiecte de aramă şi bronz descoperite pe teritoriul județului Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, IX-XI (1977-1979), 1985, p. 465-481.

DUMITROAIA 2000	- Gheorghe Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la Cucuteni până în bronzul mijlociu*, Piatra-Neamț, 2000.
DUMITROAIA 2001 a	- Gheorghe Dumitroaia, *Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 31-40.
DUMITROAIA 2001 b	- Gheorghe Dumitroaia, *Considerații asupra culturii Costişa-Komarov de pe teritoriul Moldovei*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 13-22.
ECSEDY 1978	- István Ecsedy, *Bronzkori telep Biharugrán*, în *Folia Archeologica*, XXIX, 1978, p. 59-69.
ECSEDY ET ALII 1982	- István Ecsedy, L. Kovács, B. Maráz, I. Torma, *Magyarország régészeti topográfiája. A szeghalmi járás*, IV/1, Budapest, 1982.
EMBER 1952	- M. Ember, *Die Textilabdrücke auf den Tószeger gefässen aus der Bronzezeit*, în *ActaArchHung*, II, 1-3, 1952, p. 139-142.
EMÖDI 1978	- Ioan Emödi, *Noi date privind depozitul de la Cioclovina*, în *SCIVA*, 29, 4, 1978, p. 481-495.
EMÖDI 1979	- Ioan Emödi, *O groapă rituală de la sfârşitul epocii bronzului descoperită la Oradea*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 735-743.
EMÖDI 1980	- Ioan Emödi, *Necropola de la sfârşitul epocii bronzului din Peştera Igrița*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 229-273.
EMÖDI 1995	- Ioan Emödi, *Descoperiri din epoca bronzului din Peştera Mişidului*, în *Crisia*, XXV, 1995, p. 9-21.
EMÖDI 1997	- Ioan Emödi, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului din Peştera Ungurului (jud. Bihor)*, în *ActaMN*, 34/1, 1997, p. 485-504.
EMÖDI 2003	- János Emödi, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului din Bihor*, în *In memoriam Nicolae Chidioşan* (coord. A. Chiriac, L. Cornea, C. Ghemiş, G. Moisa), Oradea, 2003, p. 115-127.
EMŐDI 2006	- János Emődi, *Bronzleletek a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangból*, în *Acta (Siculica)*, 2, 2006, p. 31-48.
ENĂCHIUC 1995	- Viorica Enăchiuc, *Der Bronzefund von Dridu, Kr. Ialomița*, în *Bronzefunde I*, p. 279-310.
FAZECAŞ 1997	- Gruia Fazecaş, *Aspecte privind aşezările culturii Otomani de pe teritoriul României*, în *Crisia*, XXVI-XXVII, 1997, p. 51-65.
FÂNTÂNEANU 2004	- Cristinel L. Fântâneanu, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinul Oltului inferior* (rezumatul tezei de doctorat, coord. şt. P. I. Roman), Constanța, 2004.
FIGLER 1994	- András Figler, *Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 21-38.
FLOCA 1969	- Octavian Floca, *Harta arheologică a municipiului Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 7-36.

FLORESCU 1960 - Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hârlău, reg. Iaşi),* în *AM*, I, 1960, p. 115-127.

FLORESCU 1970 - Marilena Florescu, *Problèmes de la civilisation de Costişa à la lumière du sondage de Borleşti*, în *Dacia, N. S.*, XIV, 1970, p. 51-81.

FLORESCU 1978 - Marilena Florescu, *Câteva observații referitoare la ritul şi ritualurile practicate de purtătorii culturii Monteoru în lumina săpăturilor de la Cândeşti (jud. Vrancea),* în *Carpica*, X, 1978, p. 97-136.

FLORESCU 1991 - Adrian C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Aşezări şi necropole*, CCDJ, I, Călăraşi, 1991.

FLORESCU ET ALII 1967 - Adrian C. Florescu, Ştefan Rugină, D. Vicoveanu, *Aşezarea din epoca bronzului târziu de la Gârbovăț (r. Tecuci, reg. Galați)*, în *Danubius*, I, 1967, p. 75-87.

FLORESCU, FLORESCU 1990 - Marilena Florescu, Adrian C. Florescu, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, în *AM*, XIII, 1990, p. 49-102.

FOLTINY 1965 - Stephen Foltiny, *Hungarian archaeological findings in the American Museum of Natural History* în *Hungarian Quarterly*, 5, 1-2, 1965.

FOLTINY 1966 - Stephen Foltiny, *Ein Grabfund der Urnenfelderzeit aus Pöttsching in Burgenland* în *Arheologia Austriaca*, 40, 1966, p. 67-76.

FOLTINY 1967 - Stephen Foltiny, *Neue Angaben zur Kenntnis der Urnenfelderzeizlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 49-71.

FORENBAHER 1994 - S. Forenbaher, *The „Belegis II" group in eastern Slavonia,* în *The Early Hallstatt*, 1994, p. 49-62.

GEDL 2001 - M. Gedl, *Die Jüngere Bronzezeit im Ostteil der Polonischen Karpaten*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit* (Hrsg. C. Kacsó), BM, 1, 2001, p. 335-352.

GERLOFF 1993 - S. Gerloff, *Ösenhalsringe*, în *Die Funde der Bronzezeit aus Frankreich*, Berlin, 1993, p. 105-107.

GHENESCU ET ALII 2000 - Ovidiu Ghenescu, Daniel V. Sana, Viorel Ştefu, *Cercetări arheologice de suprafață în sectorul Vințu de Jos-Tărtăria (jud. Alba)*, în *BCŞS*, 6, 2000, p. 69-85.

GHEORGHIU, LASCU 2001 - Raluca Gheorghiu, Ilie Al. Lascu, *Considerații privind materialul hallstattian din punctul inedit Oarda-„Bulza II"*, în *BCŞS*, 7, 2001, p. 87-96.

GIMBUTAS 1965 - Marija Gimbutas, *Bronze Age cultures in central and eastern Europe*, Haga, 1965.

GIRIĆ 1996 - Miodrag Girić, *Erscheinung der Pytos-bestattungen der Kinder im südöstliche gebiet der panonischen Ebene in der mitteleren Bronzezeit*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B. C.* (ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 137-146.

GLODARIU, IAROSLAVSCHI 1979 - Ioan Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizația fierului la Daci (sec. II î.e.n.–I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.

GOGÂLTAN 1993 - Florin Gogâltan, *Foeni, eine frühbronzezeitliche Siedlung aus dem Südwesten Rumäniens. Vorlaufiger Bericht*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 1993, p. 51-64.

GOGÂLTAN 1995 - Florin Gogâltan, *Die Frühe Bronzezeit im Südwesten Rumäniens. Stand der Forschung*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 55-79.

GOGÂLTAN 1996 a - Florin Gogâltan, *About the Early Bronze age in the Romanian Banat*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B. C.* (ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 43-67.

GOGÂLTAN 1996 b - Florin Gogâltan, *Die Späte Gornea-Kalakača-Siedlung von Giroc und die Frage Beginns der Basarabi-Kultur im Südwesten Rumäniens*, în *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloquim in Drobeta-Turnu Severin (7-9 November 1996)*, Bucureşti, 1996, p. 33-51.

GOGÂLTAN 1997 - Florin Gogâltan, *O rapieră de tip micenian de la Densuş (jud. Hunedoara)*, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 54-65.

GOGÂLTAN 1998 - Florin Gogâltan, *Early and Middle Bronze Age chronology in South-West Romania. General aspetcs*, în *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin* (ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BMA, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 191-212.

GOGÂLTAN 1999 - Florin Gogâltan, *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi piesele de metal*, BHAB, XXIII, Timişoara, 1999.

GOGÂLTAN 2000 - Florin Gogâltan, *Aria sudică de răspândire a culturii Otomani*, în *ActaMP*, XXIII/I, 2000, p. 121-152.

GOGÂLTAN 2001 a - Florin Gogâltan, *The settlement of Căşeiu and some problems concerning the Late Bronze Age in the center and northern Transylvania*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit* (Hrsg. Carol Kacsó), BM, 1, 2001, p. 191-214.

GOGÂLTAN 2001 b - Florin Gogâltan, *Le bronze ancien et le bronze moyen du sud-ouest de la Roumanie: une perspective critique sur les systèmes chronologiques*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburstag* (red. Fl. Draşovean), Timişoara, 2001, p. 281-310.

GOGÂLTAN 2004 - Florin Gogâltan, *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Corneşti-Crvenka*, în *Festchrift für Florin Medeleț zum 60. Geburtstag* (red. P. Rogozea, V. Cedică), Timişoara, 2004, p. 79-153.

GOGÂLTAN, FLOREA 1994 - Florin Gogâltan, Gelu Florea, *Săpături arheologice la Gligoreşti (jud. Cluj) – 1990*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 9-38.

GOGÂLTAN, ISAC 1995 - Florin Gogâltan, Adriana Isac, *Die Spätbronzezeitliche Siedlung von Căşeiu (I)*, în *EphNap*, V, 1995, p. 5-26.

GOGÂLTAN ET ALII 2004 - Florin Gogâltan, Ioan Al. Aldea, Adrian Ursuțiu, *Raport preliminar asupra investigațiilor arheologice de la Gligoreşti-„Holoame", com. Luna, jud. Cluj (1994-1996)*, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 61-101.

GOOS 1876 - Carl Goos, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876.

GRČKI-STANIMIROV 1996 - Snežana Grčki-Stanimirov, *Pančevo-„Donja Varóš" – Horizont der ersten siedlungen der frühen Bronzezeit im südlichen Banat*, în *The Yugoslav Danube Basin and the neighbouring regions in the 2nd millenium B. C.* (ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 69-80.

GUKIN, LEVIȚKI 1993 - V. Gukin, Oleg Levițki, *O formă de turnat din bronzul târziu descoperită la Popeasca*, în *Revista arheologică*, Chişinău, 1, 1993, p. 124-126.

GUMĂ 1993 - Marian Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BT, IV, Bucureşti, 1993.

GUMĂ 1995 - Marian Gumă, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and nort-western Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1995, 1-2, p. 99-137.

GUMĂ 1997 - Marian Gumă, *Epoca bronzului în Banat*, Timişoara, 1997.

GUMĂ, SĂCĂRIN 1983 - Marian Gumă, Caius Săcărin, *Şantierul arheologic Valea Timişului-„Rovină"*, în *Materiale*, Bucureşti, 1983, p. 159-160.

HAMPEL 1878 - József Hampel, *Magyarhoni äskori letek külföldi gyüjteményekben*, în *AÉ*, 12, 1878, p. 281-293.

HAMPEL 1886 - József Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, Budapest, 1886.

HAMPEL 1896 - József Hampel, *A bronzkör emlékei magyarhonban*, III, Budapest, 1896.

HANSEN 1994 - Sven Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, Teil, 1-2, Bonn, 1994.

HANSEN 2005 - Sven Hansen, *Noi cercetări asupra metalurgiei epocii bronzului în sud-estul Europei*, în *Bronzefunde II*, p. 301-315.

HARHOIU 1979 - Radu Harhoiu, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Galații Bistriței*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 321-323.

HILLER 1992 - S. Hiller, *Österreich und die mykenisch-mitteleuropäischen Kulturbeziehungen*, în *JOAI*, 61, 1991-1992, p. 1-19.

HOREDT 1948 - Kurt Horedt, *Elemente răsăritene în câteva descoperiri preistorice din Transilvania*, în *AISC*, V, 1944-1948, p. 304-309.

HOREDT 1949 - Kurt Horedt, *Săpături privitoare la epoca neo-eneolitică*, în *Apulum*, III, 1949, p. 44-69.

HOREDT 1953 - Kurt Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra şi Teiuş*, în *Materiale*, I, 1953, p. 785-815.

HOREDT 1960 - Kurt Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia, N. S.*, IV, 1960, p. 107-137.

HOREDT 1961 - Kurt Horedt, *Spada de bronz de la Livada*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 105-109.

HOREDT 1967 a - Kurt Horedt, *Einflüsse der Hügelgräberkultur und der Velaticer Kultur in Siebenbürgen*, în *Germania*, 45, 1967, p. 42-50.

HOREDT 1967 b - Kurt Horedt, *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 137-156.

HOREDT 1968 - K. Horedt, *Die Kupferzeit in Transsilvanien*, în *Apulum*, VII/I, 1968, p. 103-116.

HOREDT ET ALII 1962 - Kurt Horedt, Mircea Rusu, Ivan Ordentlich, *Săpăturile de la Otomani (r. Marghita)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 317-324.

HOREDT ET ALII 1967 - Kurt Horedt, Ion Berciu, Alexandru Popa, Iuliu Paul, Ion Raica, *Săpăturile arheologice de la Răhău şi Sebeş*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 11-27.

HOREDT, SERAPHIN 1971 - Kurt Horedt, Carl Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara-Schässburg*, Antiquitas, 10, Bonn, 1971.

HORVÁTH 1994 - László Horváth, *Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéz*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 219-235.

IAROSLAVSCHI 1997 - Eugen Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, BMN, XV, Cluj-Napoca, 1997.

IGNAT 1981 - Mircea Ignat, *Contribuții la cunoaşterea epocii bronzului şi a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 133-146.

Iliada - Homer, *Iliada*, vol. 1-3, Bucureşti, 1999.

IRIMIA 1981 - Mihai Irimia, *Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente*, în *SCIVA*, 32, 3, 1981, p. 347-369.

JUGĂNARU 1996 - Gabriel Jugănaru, *Fin de âge du Bronze en Dobroudja*, în *The Thracian World 1996*, p. 293-294.

JUGĂNARU 1997 - Gabriel Jugănaru, *Un pumnal de tip răsăritean descoperit la Beidaud-județul Tulcea*, în *CCBD*, XV, 1997, p. 353-357.

KACSÓ 1972 - Carol Kacsó, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în nord-vestul României*, în *SCIVA*, 23, 1, 1972, p. 31-44.

KACSÓ 1975 - Karol Kacsó, *Contributions à la conaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuş*, în *Dacia, N.S.*, XIX, 1975, p. 45-68.

KACSÓ 1980 a - Carol Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Băbeni*, în *ActaMN*, XVII, 1983, p. 417-423.

KACSÓ 1980 b - Carol Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureş)*, în *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 295-303.

KACSÓ 1987 - Carol Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis der Verbreitungsgebietes und der chronologie der Suciu de Sus-Kultur*, în *Dacia, N.S.*, XXXI, 1-2, 1987, p. 51-75.

KACSÓ 1990 a - Carol Kacsó, *Piese inedite din depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti*, în *SCIVA*, 41, 3-4, 1990, p. 235-250.

KACSÓ 1990 b	- Carol Kacsó, *Contribuţii la cunoaşterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Libotin*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 79-98.
KACSÓ 1991	- Karol Kacsó, *Bronzkori fémművesség Észak-Erdélyben*, Százhalombatta, 1991.
KACSÓ 1993 a	- Carol Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Sebeş*, în *EphNap*, III, 1993, p. 69-76.
KACSÓ 1993 b	- Carol Kacsó, *Contribuţii la cunoaşterea Bronzului târziu din nord-vestul Transilvaniei. Cercetările de la Suciu de Sus şi Groşii Ţibleşului*, în *RB*, VII, 1993, p. 29-49.
KACSÓ 1994	- Carol Kacsó, *Contribuţii la cunoaşterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Lăpuş-„Gruiul Târgului"*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 10-21.
KACSÓ 1995 a	- Karol Kacsó, *Der Hortfund von Arpăşel, Kr. Bihor*, în *Bronzefunde I*, p. 81-130.
KACSÓ 1995 b	- Carol Kacsó, *Al patrulea depozit de bronzuri de la Sighetu Marmaţiei*, în *RB*, IX, 1995, p. 5-48.
KACSÓ 1997	- Carol Kacsó, *Faza finală a culturii Otomani şi evoluţia culturală ulterioară acesteia în nord-vestul României*, în *StComSM*, XIV, 1997, p. 85-110.
KACSÓ 1999	- Carol Kacsó, *Descoperiri din epoca bronzului în peştera Valea Rea de la Vălenii Şomcutei*, în *SCIVA*, 50, 3-4, 1999, p. 113-126.
KACSÓ 2001	- Carol Kacsó, *Zur chronologischen und kulturellen stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuş*, în *Der nordkarpatischen Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7.-10 Oktober 1998* (Hrsg. C. Kacsó), Baia Mare, BM, 1, 2001, p. 231-278.
KACSÓ 2003	- Carol Kacsó, *Descoperiri Wietenberg la Lăpuş*, în *In memoriam Nicolae Chidioşan* (coord. A. Chiriac, L. Cornea, C. Ghemiş, G. Moisa), Oradea, 2003, p. 77-99.
KACSÓ 2004	- Carol Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004.
KACSÓ 2009	- Carol Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Sânnicolau de Munte (jud. Bihor, România)*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 165-171.
KACSÓ, MITREA 1976	- Carol Kacsó, Ioan Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea (jud. Maramureş*), în *SCIVA*, 27, 4, 1976, p. 537-548.
KADAR 2007	- Manuella Kadar, *Începuturile şi dezvoltarea metalurgiei bronzului în Transilvania*, Alba Iulia, 2007.
KALICZ 1968	- Nandor Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapest, 1968.
KALICZ 1981	- Nandor Kalicz, *Neue Aspekte über die Chronologie der Nyírség-Gruppe*, în *SlovArch*, XXIX/1, 1981, p. 67-74.
KALICZ 1984 a	- Nandor Kalicz, *Die Makó-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und NordBalkans* (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 93-108.

KALICZ 1984 b - Nandor Kalicz, *Die Nyirség-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und NordBalkans* (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 109-123.

KALICZ-SCHREIBER 1981 - Rózsa Kalicz-Schreiber, *Möglichkeiten zur feineren gliederung der Nagyrév-Kultur in Budapest*, în *Symposium Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 81-86.

KÁLLAY 1983 - Á. Sz. Kállay, *A késő bronzkori Halomsíros kultúra időszakának leletei Battonya Határában*, în *AÉ*, 10, 1, 1983, p. 42-60.

KALMAR, TATU 1986-1987 - Zoia Kalmar, Hristache Tatu, *Contribuții la cunoaşterea unui grup cultural din epoca bronzului din Banat răspândit şi în sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 35-44.

KEMENCZEI 1965 - Tibor Kemenczei, *A Pilinyi kultúra Tagolása*, în *AÉ*, 92/1, 1965, p. 3-26.

KEMENCZEI 1975 - Tibor Kemenczei, *Zur verbreitung der Spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur östlich der Donau*, în *FoliaArch*, XXVI, 1975, p. 45-70.

KEMENCZEI 1981 - Tibor Kemenczei, *Das spätbronzezeit urnengräbfeld von Alsóberecki*, în *FoliaArch*, XXXII, 1981, p. 69-94.

KEMENCZEI 1982 - Tibor Kemenczei, *Die Siedlungfunde der Gáva-kultur aus Nagykálló*, în *FoliaArch*, XXXIII, 1982, p. 73-93.

KEMENCZEI 1984 - Tibor Kemenczei, *Spätbronzezeit aus Nordostungarns*, Budapest, 1984.

KEMENCZEI 1990 - Tibor Kemenczei, *Der ungarische Donauraum und seine Beziehungen am der Ende der Hügelgräberbronzezeit* în *Beitrage zur gesicht und Kultur der Mitteleuropäische Bronzezeit*, I, Berlin-Nitra, 1990, p. 207–228.

KLOCHKO 1993 - V. Klochko, *Weapons of the tribes of Sabatinovka culture*, în *CCBD*, X, 1993, p. 43-55.

KLOCHKO 1995 - V. Klochko, *Zur bronzezeitlichen Bewaffnung in der Ukraine. Die Mettalwafen des 17.-10 Jhs. v. Chr.*, în *Eurasia Antiqua*, 1, 1995, p. 81-163.

KOBAL 2000 - J. V. Kobal, *Bronzezeitlische Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, vol. I şi II, PBF, XX/4, Stuttgart, 2000.

KŐSZEGI 1958 - F. Kőszegi, *Az Oroszvári bronzkori temető*, în *FoliaArch*, X, 1958, p. 43-59.

KOVÁCS 1965 - Tibor Kovács, *A Halomsíros kultúra leletei Bagon*, în *FoliaArch*, XVII, 1965, p. 65-86.

KOVÁCS 1975 - Tibor Kovács, *Der Bronzefund von Mende*, în *FoliaArch*, XXVI, 1975, p. 19-43.

KOVÁCS 1994 - Tibor Kovács, *Chronologische Fragen des Überganges von der Mittel- zur Spätbronzezeit in Transdanubien*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 159-172.

KOVÁCS 1992 - Tibor Kovács, *Zu Enstehungsfragen des Schwerttypus von Hajdúsámson-Apa*, în *Balcanica*, 23, 1992, p. 329-340.

KRIVȚOVA-GRAKOVA 1955 - O. A. Krivțova-Grakova, *Stepnoie Povoljie i Prichernomorie v epohu pozdnei bronzu*, în *Materialy i iisledovanija po archeologii SSSR*, 46, 1955.

KRUSELNICKA 2002 - L. I. Kruselnicka, *O nouă aşezare din epoca bronzului timpuriu în Ucraina subcarpatică*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 99-114.

LÁSZLÓ 1994 - Atilla László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, BT, VI, Bucureşti, 1994.

LAZAROVICI 1971 - Gheorghe Lazarovici, *Sondajul arheologic de la Deuş*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 71-82.

LAZAROVICI 1987 - Gheorghe Lazarovici, *Contribuții la cunoaşterea începutului epocii bronzului timpuriu în Banat şi Transilvania*, în *SympThrac*, 5, 1987, p. 84-85.

LAZAROVICI 1997 - Gheorghe Lazarovici, *About Early Bronze from Transsylvania*, în *Angustia*, 2, 1997, p. 9-36.

LAZAROVICI 1998 a - Gheorghe Lazarovici, *Încă o dată despre ceramica de la Gornea-Vodneac. Legăturile sale cu Transilvania şi alte zone*, în *Angustia*, 3, 1998, p. 41-57.

LAZAROVICI 1998 b - Gheorghe Lazarovici, *Once again about the Ceramics from Gornea-Vodneac, of the Early Bronze in Banat*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta Turnu Severin*, Bukarest, 1998, p. 47-70.

LAZAROVICI, MILEA 1976 - Gheorghe Lazarovici, Z. Milea, *Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 7-35.

LAZAROVICI, CRISTEA 1979 - Gheorghe Lazarovici, Nicolae Cristea, *Contribuții arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de Jos-Ciunga (jud. Alba)*, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 431-446.

LAZAROVICI, SĂCĂRIN 1979 - Gheorghe Lazarovici, Caius Săcărin, *Epoca bronzului în „clisura Dunării"*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 71-114.

LAZAROVICI, SFETCU 1990 - Gheorghe Lazarovici, Octavian Sfetcu, *Descoperiri arheologice la Silagiu-Buziaş,* în *Banatica*, 10, 1990, p. 45-57.

LAZĂR 1989 - Valeriu Lazăr, *Descoperiri arheologice la Sângeorgiu de Mureş (jud. Mureş)*, în *Apulum*, XXVI, 1989, p. 91-98.

LAZĂR 1997 a - Valeriu Lazăr, *O aşezare din epoca bronzului la Unirea (jud. Alba*), în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 67-73.

LAZĂR 1997 b - Valeriu Lazăr, *Descoperiri arheologice în Câmpia Transilvaniei*, în *ActaMN*, 34/I, 1997, p. 505-510.

LAZĂR 1998 - Valeriu Lazăr, *Consideration on some objects of copper discovered at Şincai-„Cetatea Păgânilor", Mureş county*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 43-45.

LEAHU 1963 - Valeriu Leahu, *O fază veche a culturii Tei descoperită la Cățelu Nou*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 309-321.

LEAHU 1966 - Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Bucureşti, 1966.

LEAHU 1988 - Valeriu Leahu, *Obiecte de metal şi mărturii ale practicări metalurgiei în aria culturii Tei*, în *SCIVA*, 39, 3, 1988, p. 223-241.

LEAHU 1992 - Valeriu Leahu, *Date şi considerații noi cu privire la periodizarea evoluției culturii Tei*, în *CA*, IX, 1992, p. 62-72.

LEAHU 1995 a - Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, în *Comori ale epocii bronzului în România*, Bucureşti, 1995, p. 253-255.

LEAHU 1995 b - Valeriu Leahu, *Depozitul de la Băleni (jud. Galați)*, în *Comori ale epocii bronzului din România*, Bucureşti, 1995, p. 65-66.

LEEB 1994 - Alexandra Leeb, *Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Melk/Spielberg-Flur Pielmünd, Niederösterreich*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 114-130.

LESKOV 1980 - A. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet I (Depots mit einheimischen Formen)*, PBF, XX, 5, München, 1980.

LEVITSCKII, SAVA 1993 - Oleg Levitsckii, Eugen Sava, *Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua dans la zone comprise entre le Prout et le Nistru*, în *CCBD*, X, 1993, p. 125-155.

LEVIȚKI 1994 a - Oleg Levițki, *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, BT, VII, 1994.

LEVIȚKI 1994 b - Oleg Levițki, *Culturi din epoca Hallstattului timpuriu şi mijlociu*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, p. 159-214.

LIPOT 2009 - Ştefan Lipot, *Restaurarea unui vas ceramic din colecțiile Muzeului Municipal „Ioan Raica" Sebeş*, în *Terra Sebus*, 1, 2009, p. 373-378.

LUCA 1999 - Sabin A. Luca, *Contribuții la istoria veche a Hunedoarei. Săpăturile arheologice sistematice din Grădina Castelului - campaniile anilor 1996-1998* (cu contribuții de C. Roman, Al. Sonoc şi D. Diaconescu), BAHC, I, Hunedoara, 1999.

LUCA, BOROFFKA 1995 - Sabin A. Luca, Nikolaus Boroffka, *New prehistoric discoveries from Sibiu, Romania*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 73-82.

LUCA, BOROFFKA 1997 - Sabin A. Luca, Nikolaus Boroffka, *Noi descoperiri preistorice din Sibiu*, în *BCMI*, VIII, 1-4, 1997, p. 75-78.

LUCA ET ALII 2003 - Sabin A. Luca, Zeno K. Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, BS, III, Sibiu, 2003.

LUCA ET ALII 2004 - Sabin A. Luca, Cristian Roman, Dragoş Diaconescu, *Cercetări arheologice în Peştera Cauce (I)*, BS, IV, Sibiu, 2004.

LUCA ET ALII 2005 - Sabin A. Luca, Cristian Roman, Dragoş Diaconescu, Horia Ciugudean, Georgeta El Susi, Corneliu Beldiman, *Cercetări arheologice în Peştera Cauce (II)*, BS, V, Sibiu, 2005.

MANZURA, SAVA 1994 - I. Manzura, E. Sava, *Interacțiuni „est-vest" reflectate în culturile eneolitice şi ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (schiță cultural-istorică)*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 143-192.

MARINESCU 1988 - George Marinescu, *Noi descoperiri de epoca bronzului la Bistrița*, în *FI*, V, 1988, p. 21-37.

MARINESCU 1993 - George Marinescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei*, în *RB*, VII, 1993, p. 5-27.

MARINESCU 1995 - George Marinescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, în *RB*, IX, 1995, p. 49-124.

MARINESCU 2003 - George Marinescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice de epoca bronzului în nord-estul Transilvaniei (II)*, în G. Marinescu, *Cercetări arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, vol. II, Bistrița, 2003, p. 323-404.

MARINESCU, DĂNILĂ 1974 - George Marinescu, Ştefan Dănilă, *Obiecte de bronz descoperite pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, în *FI*, III, Bistrița 1974, p. 65-88.

MARIŞ 1989 - Tiberiu Mariş, *Interferențe culturale în sud-vestul Transilvaniei la sfârşitul epocii bronzului în lumina unor recente descoperiri arheologice de la Hunedoara*, în *SympThrac*, 7, 1989, p. 257-258.

MARIŞ 1992 - Tiberiu Mariş, *Cercetările arheologice de la Hunedoara*, în *Materiale (partea I)*, Bucureşti, 1992, p. 51-55.

MARTA 2009 - Liviu Marta, *The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Satu Mare, 2009.

MAXIM ET ALII 1994 - Zoia Maxim, Aurel Bulbuc, Viorica Crişan, *Noi descoperiri arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (IV)*, în *ActaMN*, 31/I, 1994, p. 105-122.

MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ 1981 - Anna Medunová-Benešová, *Die Jevišovice-Kultur südwestmährens*, în *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten-Internationale Symposium 1977. Budapest-Velem*, Budapesta, 1981, p. 109-123.

METALURGIA 1996 - *Metalurgia în Pre şi Protoistoria României,* catalog de expoziție, Tulcea, 1996.

METALURGIA NEFEROASELOR 1994 - *Metalurgia neferoaselor în Transilvania preistorică*, Cluj-Napoca, 1994.

MILLEKER 1902 - Bódog Milleker, *Újabb vattinai leletek*, în *AÉ*, XXII/1, 1902, p. 48-68.

MITROFAN 1964 - Ion Mitrofan, *Cercetări arheologice pe teritoriul comunei Hăpria (r. Alba)*, în *Apulum*, V, 1964, p. 93-103.

MOGA ET ALII 2005 - Vasile Moga, Horia Ciugudean, Radu Ciobanu, Aurel Dragotă, Constantin Inel, Matei Drâmbărean, Cristinel Plantos, Ilie Lascu, Radu Ota, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Societatea Monolit*, în *CCA. Campania 2004*, Jupiter-Mangalia, 2005, p. 51-53.

MOHEN 1981 - Jean-Pierre Mohen, *Les sépultures de métallurgistes du début des âges des métaux en Europe*, în J.-P. Mohen, Ch. Élnérc (coord.) *Anis du Musée des Antiquités a atinales Millenaires. Dossier 2. Découverte du métal*, Paris, 1981, p. 131-142.

MOLNÁR 2000 - Zsolt Molnár, *Despre cronologia bronzului timpuriu pe valea superioară a Mureşului*, în *ActaMP*, XXIII/I, 2000, p. 29-54.

MOOSLEITNER 1988 - F. Moosleitner, *Vier Spangenbarrendepots aus Obereching, Land Salzburg*, în *Germania*, 66, 1, 1988, p. 29-67.

MORINTZ 1978 - Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Bucureşti, 1978.

MOTZOI-CHICIDEANU 2003 - Ion Motzoi-Chicideanu, *Câteva observații asupra culturii Monteoru*, în *Musaios*, VIII, 2003, p. 37-59.

MOTZOI-CHICIDEANU, IUGA 1995 - Ion Motzoi-Chicideanu, G. Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureş*, în *Bronzefunde I*, p. 141-168.

MOUCHA 1981 - V. Moucha, *Südöstliche Elemente in der mährischen und böhmischen Gruppe der Glockenbecherkultur*, în *Symposium Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 115-123.

MOZSOLICS 1952 - Amalia Mozsolics, *Die ausgabungen in Tószeg im Jahre 1948*, în *ActaArchHung*, II, 1952, p. 35-69.

MOZSOLICS 1973 - Amalia Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Ópályi*, Budapest, 1973.

MOZSOLICS 1975 - Amalia Mozsolics, *Bronzkori kardok folyókból*, în *AÉ*, 102, 1, 1975, p. 3-24.

MOZSOLICS 1984 - Amalia Mozsolics, *Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit*, în *BerRGK*, 65, 1984, p. 19-72.

MOZSOLICS 1985 - Amalia Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depofundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985.

MUHLY ET ALII 1977 - J. D. Muhly, T. S. Wheeler, R. Maddin, *The Cape Gelidonya Shipwreck and the Bronze Age Metals Trade uin the Eastern Mediterranean*, în *JFA*, 4, 3, 1977, p. 353-362.

MÜLLER-KARPE 1980 - Heinrich Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgrschichte*, 4/3, München, 1980.

MUNTEANU 1993 - Mihai Munteanu, *Posibile explicații asupra lipsei influențelor sudice în Bronzul mijlociu românesc*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 1993, p. 87-89.

MUNTEANU 1995 - Marius Munteanu, *Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din peştera de la Româneşti (jud. Timiş)*, în *Banatica*, 13/I, 1995, p. 145-148.

MUNTEANU 1996 - Octavian Munteanu, *Cercetări cu privire la epoca bronzului târziu în spațiul pruto-nistrian*, în *ActaMN*, 33/I, 1996, p. 19-48.

MUSCĂ 1979 - Tiberiu I. Muscă, *Unele observații în legătură cu fenomenul cultural Ciomortan*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 87-89.

NEAGU 1993 - Marian Neagu, *The eastern component of the Coslogeni culture*, în *CCBD*, X, 1993, p. 165-191.

NEAGU, NANU 1986 - Marian Neagu, D. B. Nanu, *Considerații preliminare asupra aşezării eponime de la Grădiştea Coslogeni, județul Călăraşi*, în *CCDJ*, II, 1986, p. 99-128.

NÉMETI 1969 - Ioan Németi, *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului*, în *StComSM*, 1, 1969, p. 57-72.

NÉMETI 1990 - Ioan Németi, *Contribuții la cunoaşterea sfârşitului epocii bronzului din nord-vestul României*, în *SCIVA*, 41, 1, 1990, p. 19-54.

NÉMETI 1995 - Ioan Németi, *Descoperirile arheologice de la Carei-Bobald (jud. Satu-Mare) în anul 1994*, în *CAANT*, I, 1995, p. 123-126.

NÉMETI, ROMAN 1994-1995 - Ioan Németi, Petre Roman, *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (grupul cultural Sanislău)*, în *StComSM*, XI-XII, 1994-1995, p. 25-32.

NÉMETI, MOLNÁR 2001 - Ioan Németi, Zsolt Molnár, *Data about the begining of the tell settlements from the N-V part of Romania*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani*, Zalău, 2001, p. 67-93.

NÉMETI, MOLNÁR 2003 - Ioan Németi, Zsolt Molnár, *Contribuții la cunoaşterea aşezărilor de tip tell din nord-vestul României. Ceramica aparținând epocii bronzului*, în *In memoriam Nicolae Chidioşan* (coord. A. Chiriac, L. Cornea, C. Ghemiş, G. Moisa), Oradea, 2003, p. 21-46.

NESTOR 1935 - Ion Nestor, *Ein Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, în *PZ*, XXVI, 1935, p. 24-57.

NESTOR 1944-1945 - Ion Nestor, *Études sur l' exploitation préhistorique de cuivre en Roumanie. Le dépôt de barres-colliers de Deva*, în *Dacia*, IX-X, 1944-1945, p. 165-181.

NESTOR 1960 - Ion Nestor, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 90-113.

NESTOR, ZAHARIA 1955 - Ion Nestor, Eugenia Zaharia, *Şantierul arheologic Sărata-Monteoru (1954) (r. Buzău, reg. Ploieşti)*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 498-513.

NEUGEBAUER 1994 - J. W. Neugebauer, *Die frühe und beginnende mittlere Bronzezeit in Ostösterreich südlich der Donau*, în *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 85-111.

NICA 1995 - Marin Nica, *Câteva date despre necropola şi locuințele din aşezările hallstattiene timpurii de la Ghidici punctul „Balta Țarovei" (județul Dolj)*, în *CCANT*, I, 1995, p. 236-246.

NICULIȚĂ, NICIC 2004 - Ion Niculiță, Andrei Nicic, *Evoluția decorului ceramic în spațiul nord-vest pontic la finele epocii bronzului-începutul Hallstattului timpuriu*, în *Thracians Chişinău*, I, Chişinău, 2004, p. 135-195.

NISTOR, VULPE 1974 - Fr. Nistor, Alexandru Vulpe, *Depozitul de bronzuri de la Crăciuneşti (Maramureş)*, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 5-18.

NOVOTNÁ 1980 - Mária Novotná, *Die Nadeln in der Slowakei*, PBF, XIII, 6, München, 1980.

NOVOTNÁ 1981 - Mária Novotná, *Zur Stellung und Funktion einiger Typen der Bronzeindustrie in der älteren Bronzezeit*, în *SlovArch*, XXIX/1, 1981, p. 121-129.

NOVOTNÁ 1984 - Mária Novotná, *Halsringe und Diademe in der Slowakei*, PBF, XI/4, München, 1984.

OANCEA 1981 - Alexandru Oancea, *Considérations sur l' étape finale de la culture de Monteoru*, în *Dacia, N. S.*, XXV, 1981, p. 131-191.

ORDENTLICH 1970 - Ivan Ordentlich, *Die chronologische Gliederung der Otomani-Kultur auf dem rumänischen Gebiet und ihre wichtigsten Merkmale*, în *Dacia, N. S.*, XIV, 1970, p. 83-97.

ORDENTLICH 1972 - Ivan Ordentlich, *Contribuţia săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida" (comuna Sălacea, judeţul Bihor) la cunoaşterea culturii Otomani (1)*, în *StComSM*, 2, 1972, p. 63-84.

ORDENTLICH 1974 - Ivan Ordentlich, *Aspecte privind cultura Otomani*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 135-151.

ORDENTLICH, KACSÓ 1970 - Ivan Ordentlich, Carol Kacsó, *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumeşti*, în *SCIVA*, 21, 1, 1970, p. 49-63.

OROSZ 1907 - Endre Orosz, *A papfalvi bronzleletről (Kolozs m.)*, în *AÉ*, XXVII, 1907, p. 73-76.

PANKAU 2004 - Claudia Pankau, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaş/Siebenbürgen*, Universitätsforschungen zur Archäologie, Band 109, Bonn, 2004.

PARE 1998 - Cristopher Pare, *Beiträge zum übergang von der Bronze- zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil I: Grunzüge der Chronologie im Östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert V. Chr.)*, Mainz, 1998.

PAUL 1992 - Iuliu Paul, *Cultura Petreşti*, Bucureşti, 1992.

PAUL 1995 - Iuliu Paul, *Vorgheschichtliche Untersuchungen in Siebenbürgen*, Alba Iulia, 1995.

PAUL ET ALII 2002 - Iuliu Paul, Adrian Ursuţiu, Gabriel T. Rustoiu, *Sondaje arheologice la Miceşti Cigaşe, judeţul Alba*, în *PA*, II, 2002, p. 9-24.

PAULIK 1962 - J. Paulik, *Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov*, în *SlovArch*, X, 1, 1962, p. 5-96.

PĂDUREANU 1979 - Eugen Pădureanu, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Vladimirescu*, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 145-180.

PĂDUREANU 1973 - Eugen Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice şi din epoca bronzului în judeţul Arad*, în *Banatica*, II, 1973, p. 395-402.

PĂDUREANU 1990 - Eugen Pădureanu, *Noi descoperiri arheologice în aşezarea fortificată de la Păuliş-Dealul Bătrân, jud. Arad*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 157-192.

PETICĂ, MOLNÁR 2000 - Mihai Petică, Zsolt Molnár, *Materiale preistorice de la Târgu Mureş „Cetate"-III*, în *RB*, XIV, 2000, p. 337-354.

PÂRVAN 1926 - Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.

PEPELEA 1973 - V. Pepelea, *Depozitul de bronzuri de la Cetatea de Baltă*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 517-521.

PESCARU ET ALII 2001 - Adriana Pescaru, Nicole C. Rişcuţa, Vasile Ferencz, Romică Pavel, Cristian I. Popa, *Balşa, Galbina-Peştera „Dosul Dobârlesei", „Dumbrăiţa", Galbina-„Piatra Brăţii", Mada-„Pleaşa Mică", „Chiciorele"*, în *CCA. Campania 2000*, Suceava, 2001, p. 32-33.

PETRE 1976 - Gheorghe Petre, *Aspecte ale începutului epocii bronzului în nord-estul Olteniei*, în *Buridava*, 2, 1976, p. 7-33.

PETRE-GOVORA 1987 - Gheorghe Petre-Govora, *Asupra evoluţiei culturii tracice Verbicioara*, în *SympThrac*, 5, 1987, p. 117.

PETRE-GOVORA 1988 - Gheorghe Petre-Govora, *Descoperiri arheologice din Oltenia privind epoca timpurie a bronzului*, în *Thraco-Dacica*, IX, 1-2, 1988, p. 137-147.

PETRE-GOVORA 1995 - Gheorghe Petre-Govora, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu-Vâlcea, 1995.

PETRES 1960 - É. F. Petres, *Székesfehérvári koravaskori kincslelet*, în *FolArch*, XII, 1960, p. 35-43.

PETRESCU 1986 - Sorin Petrescu, *Descoperirile din epoca bronzului de la Ictar-Budinț (com. Topolovățul Mare, jud. Timiş)*, în *Tibiscus*, VI, 1986, p. 211-217.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1953 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârşitului epocii bronzului şi începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIVA*, IV, 3-4, 1953, p. 443-487.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1960 b - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Koneț bronzogovo i nacealo rannejeloznogo veka v Moldove v svete posledenih arheologhiceskih rascopok*, în *Dacia, N. S.*, IV, 1960, p. 139-159.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1964 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul Hallstatt-ului din Moldova*, în *AM*, II-III, 1964, p. 251-272.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1966 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Duda (r. Huşi, reg Iaşi)*, în *AM*, IV, 1966, p. 345-350.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1978 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Die Sicheln in Rumänien*, PBF, XVIII/1, München, 1978.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1980 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *La contribution des recherches archeologiques a l'histoire des Thraces nord-danubiens (Âge du bronze et début de l'âge du fer)*, în *Actes du IIe Congres International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980, p. 165-180.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1995 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Metalurgia bronzului*, în *Comori ale epocii bronzului din România*, Bucureşti, 1995, p. 45-53.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA 2001 - Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Perioada târzie a epocii bronzului*, în *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 2001, p. 272-287.

PETROVSZKY 1979 - Richard Petrovszky, *Sondajul arheologic de la Iaz (comuna Obreja, județul Caraş-Severin)*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 77-96.

PETROVSZKY, GUMĂ 1979 - Richard Petrovszky, Marian Gumă, *Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud-vestul României – descoperirile de tip Balta Sărată*, în *StComCaransebeş. MemCD (1898-1978)*, III, 1979, p. 53-110.

PITTIONI 1954 - Richard Pittioni, *Urgeschichte des osterreichischen Raumes*, Wien, 1954.

POPA 1972 - Radu Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 439-461.

POPA 1998 - Cristian I. Popa, *Noi descoperiri aparținând bronzului timpuriu în bazinul mijlociu al Mureşului şi câteva considerații privind finalul acestei perioade în Transilvania*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 47-85.

POPA 1999 a - Cristian I. Popa, *Cercetări de teren în centrul şi sud-vestul Transilvaniei (I)*, în *BCŞS*, 5, 1999, p. 107-146.

POPA 1999 b - Cristian I. Popa, *Un pumnal de tip răsăritean de la Cut (jud. Alba)*, în *Carpica*, XXVIII, 1999, p. 17-30.

POPA 1999-2000 - Cristian I. Popa, *Un poignard de bronze de Cut (dép. Alba). Considérations concernant les poignards orientaux du territoire de la Roumanie*, în *EphNap*, IX-X, 1999-2000, p. 61-87.

POPA 2000 - Cristian I. Popa, *Harta arheologică a satului Gligoreşti (comuna Luna, județul Cluj)*, în *ActaMP*, XXIII/I, 2000, p. 55-120.

POPA 2001-2002 - Cristian I. Popa, *Materiale aparținând bronzului timpuriu şi debutului bronzului mijlociu din colecțiile Muzeului „Ioan Raica" – Sebeş*, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 79-98.

POPA 2003 - Cristian I. Popa, *Colecția de antichități a prof. Petru Balint (Alba Iulia)*, în *PA*, III, 2003, p. 49-69.

POPA 2004 - Cristian I. Popa, *Descoperiri din epoca fierului la Petreşti-Groapa Galbenă*, în *PA*, IV, 2004, p. 63-75.

POPA 2005 - Cristian I. Popa, *Modificări culturale la finalul Bronzului timpuriu şi începutul Bronzului mijlociu în Transilvania*, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice* (ed. C. I. Popa, G. T. Rustoiu), Alba Iulia, 2005, p. 51-183.

POPA, COMŞA 1981 - Dumitru Popa, Doina Comşa, *Cercetările arheologice de la Ațel (jud. Sibiu)*, în *StComSibiu*, 21, 1981, p. 35-37.

POPA, FERENCZ 1999 - Cristian I. Popa, Iosif V. Ferencz, *Peşteana-„Măgureauă", jud. Hunedoara*, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 84-85.

POPA, TOTOIANU 2001 - Cristian I. Popa, Radu Totoianu, *Date noi asupra locuirilor umane de la Sebeş-Podul Pripocului (jud. Alba)*, în *PA*, I, 2001, p. 33-54.

POPA, SIMINA 2004 - Cristian I. Popa, Nicolae M. Simina, *Cercetări arheologice la Lancrăm-„Glod"*, Alba Iulia, 2004.

POPA ET ALII 2004 - Cristian I. Popa, George Bounegru, Paul Mihai, *Raport asupra săpăturii de salvare de la Alba Iulia-Str. Brânduşei, f. n.*, în *PA*, IV, 2004, p. 150-155.

POPESCU 1925 - Dorin Popescu, *Fouilles de Lechința-de-Mureş*, în *Dacia*, II, 1925, p. 304-344.

POPESCU 1941 - Dorin Popescu, *Dépot de bronzés de Apa*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940 (1941), p. 119-125.

POPESCU 1944 - Dorin Popescu, *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944.

POPESCU 1956 - Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania. Sondajele de la Socodor-1948*, în *Materiale*, II, 1956, p. 43-88.

POPESCU 1961 - Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XVII, 2, 1961, p. 376-386.

POPESCU 1965 - Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (partea a II-a)*, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 323-340.

POPESCU 2000 - Anca Popescu, *Ceramica cu decor striat de la Costişa şi Deleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 203-208.

POPESCU 2001 - Anca Popescu, *Sat Costişa, com. Costişa, jud. Neamț*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 24-30.

POPESCU 2009 - Anca-Diana Popescu, *Un pumnal de tip răsăritean din Moldova*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 270-276.

POPILIAN ET ALII 1979 - Gheorghe Popilian, Marin Nica, Corneliu Tătulea, *Raport asupra cercetărilor arheologice de la Locusteni (județul Dolj)*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 207-213.

POPOVIĆ 1998 - Petar Popović, *Problem of Cult features in the Late Bronze Age cemetery at Konopište*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, II, Bucureşti, 1998, p. 147-153.

PROTASE ET ALII 1997 - Dumitru Protase, Cornel Gaiu, George Marinescu, *Castrul roman şi aşezarea civilă de la Ilişua (jud. Bistrița-Năsăud). Rapoartele preliminare şi concluziile asupra săpăturilor arheologice efectuate în anii 1978-1995*, în *RB*, X-XI, 1997, p. 27-110.

RADU 1973 - Ortansa Radu, *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiş)*, în *SCIVA*, 24, 3, 1973, p. 503-520.

REINER 1887 - Z. Reiner, *Vizaknai leletek*, în *AÉ*, VII, 1887, p. 157-159.

REPARHALBA 1995 - *Repertoriul arheologic al județului Alba* (ed. Vasile Moga, Horia Ciugudean), BMA, II, Alba Iulia, 1995.

REPARHCOVASNA 1998 - *Repertoriul arheologic al județului Covasna* (ed. V. Cavruc), Sfântu Gheorghe, 1998.

REZI 2009 - Botond Rezi, *Depozitul de bronzuri de la Cetatea de Baltă*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 45-63.

RIDICHE 2001 - Florin Ridiche, *Noi date privind cunoaşterea culturii Verbicioara (partea a II-a)*, în *Oltenia*, XIII, 2001, p. 33-63.

ŘÍHOVSKÝ 1979 - J. Říhovský, *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet*, PBF, XIII/5, München, 1979.

RIŞCUȚA 1997-1998 - Nicolae C. Rişcuța, *Materiale arheologice aparținând bronzului timpuriu în colecția Muzeului din Deva*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 103-128.

RIŞCUȚA 1998 - Cătălin Rişcuța, *Archaeological discoveries concerning the Early Bronze Age at Deva*, în *The Early and Midle Bronze Age in the Carpathian Basin*, BMA, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 111-139.

RIŞCUȚA 1999-2000 - Nicolae C. Rişcuța, *Materiale arheologice preistorice aflate în colecția veche a Muzeului din Deva*, în *AnB*, s. n., VII-VIII, 1999-2000, p. 205-228.

RIŞCUȚA 2001 - Nicolae C. Rişcuța, *Aşezări şi locuințe în cadrul grupului cultural Şoimuş*, în *Cercetare şi istorie într-un nou mileniu.*

Simpozion ştiinţific naţional, Galaţi 3-6 mai 2001, Galaţi, 2001, p. 24-29.
RIŞCUŢA ET ALII 2009 - Nicolae C. Rişcuţa, Cristian I. Popa, Iosif V. Ferencz, *Cercetări arheologice la Balşa şi Mada (jud. Hunedoara) şi câteva observaţii privind necropolele tumulare din Munţii Apuseni*, în *Apulum*, XLVI, 2009, p. 257-286.
ROGOZEA 1992 a - Petru Rogozea, *Grupul cultural Balta Sărată în contextul epocii bronzului din judeţul Caraş-Severin*, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 23-25.
ROGOZEA 1992 b - Petru Rogozea, *New archaeological finds in the cave from Româneşti, Timiş county*, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 98-100.
ROGOZEA 1994 a - Petru Rogozea, *New archaeological finds in the cave from Româneşti, Timiş county*, în *The Early Hallstatt*, BMA, I, Alba Iulia, 1994, p. 155-166.
ROGOZEA 1994 b - Petru Rogozea, *Cronologia grupului cultural Balta Sărată*, în *AnB*, III, 1994, p. 179-183.
ROMAN 1976 - Petre I. Roman, *Cultura Coţofeni*, Biblioteca de arheologie, XXVI, Bucureşti, 1976.
ROMAN 1980 - Petre I. Roman, *Substratul cultural al bronzului tracic*, în *Acta Hargitensia*, 1980, p. 13-21.
ROMAN 1981 - Petre Roman, *Zur rumänichen Frühbronzezeit (Der Forschungsstand)*, în *Symposium Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 157-169.
ROMAN 1984 - Petre Roman, *Probleme în legătură cu perioada timpurie a epocii bronzului şi începuturile culturii Otomani*, în *SCIVA*, 35, 4, 1984, p. 266-274.
ROMAN 1985 - Petre I. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului „tracic" în Oltenia*, în *Thraco-Dacica*, VI, 1-2, 1985, p. 116-122.
ROMAN 1986 - Petre Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 29-55.
ROMAN 1988 - Petre Roman, *Ostrovul Corbului (Rümanien) und Malé Kosihy (Tschechoslowakei)*, în *SlovArch*, XXXVI, 1, 1988, p. 217-224.
ROMAN 1996 - Petre Roman, *Ostrovul Corbului. Istoricul cercetării. Săpăturile arheologice şi stratigrafia*, în *Ostrovul Corbului*, I/Ia-Ib, Bucureşti, 1996, p. 11-123.
ROMAN 1998 - Petre Roman, *Aufteichnungen aus den Grabungsheften zu den Forschungen in den bronzezeitlichen Ansiedlungen von Ostrovul Corbului und Ostrovul Moldova Veche*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta Turnu Severin*, Bukarest, 1998, p. 17-31.
ROMAN 2008 - Cristian-Constantin Roman, *Habitatul uman în peşterile din sud-vestul Transilvaniei*, BB, XXV, Sibiu, 2008.
ROMAN, NÉMETI 1986 - Petre Roman, Ioan Németi, *Descoperiri din perioada timpurie (pre-Otomani) a epocii bronzului în nord-vestul României*, în *SCIVA*, 37, 3, 1986, p. 198-232.

ROMAN, NÉMETI 1990 a - Petre Roman, Ioan Németi, *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice de la Carei-„Bobald"*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 39-47.

ROMAN, NÉMETI 1990 b - Petre Roman, Ioan Németi, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 34-41.

ROMAN ET ALII 1992 - Petre Roman, Ann Dodd-Oprițescu, János Pál, *Beiträge zur Problemazik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas* (Hrsg. H. Hauptman), Mainz am Rhein, 1992.

ROMAN, DIACONESCU 2004 - Cristian C. Roman, Dragoş Diaconescu, *Archaeological research in Ciulpăz-„Bulgărelu Cave" (Peştişu Mic village, Hunedoara county)*, în *Studii de istorie veche şi arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004, p. 83-112.

ROMAN, DIACONESCU 1999-2000 - Cristian C. Roman, Dragoş Diaconescu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara (I)*, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX, 1999-2000, p. 97-127.

ROSKA 1932 - Marton Roska, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus (județul Someş)*, în *ACMI*, (1930-1931), 1932, p. 77-79.

ROSKA 1942 a - Marton Roska, *Erdély régészeti repertóriuma, I. Öskor*, Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum, I, Praehistorica, Cluj, 1942.

ROSKA 1942 b - Marton Roska, *A rézcsákányok*, în *Közlemények*, II/1, 1942, p. 15-77.

ROTEA 1993 a - Mihai Rotea, *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica*, 1-2, 1993, p. 65-86.

ROTEA 1993 b - Mihai Rotea, *Aşezările culturii Wietenberg*, în *EphNap*, III, 1993, p. 25-41.

ROTEA 1994 - Mihai Rotea, *Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate şi himeră*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 39-57.

ROTEA 1995 - Mihai Rotea, *The deposit from Deva (jud. Hunedoara)*, în *Comori ale epocii bronzului în România*, Bucureşti, 1995, p. 67-68.

ROTEA 1997 - Mihai Rotea, *Cercetări arheologice la Palatca-„Togul lui Mândruşcă". Observații preliminare*, în *RB*, X-XI, 1997, p. 13-19.

ROTEA 2000 - Mihai Rotea, *Beiträge zur Kenntnis der Phase I der Kultur Wietenberg. Die Bewohnung von Păuleni (Ciomortan), kreis Harghita*, în *ActaMN*, 37/I, 2000, p. 21-41.

ROTEA 2004 - Mihai Rotea, *Non-ferrous metalurgy in Transylvania of bronze Age*, în *ActaMN*, 39/1, 2002-2003 (2004), p. 7-17.

RUSTOIU 1993 - Aurel Rustoiu, *Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România*, în *Thraco-Dacica*, XIV, 1993, p. 131-142.

RUSTOIU 1995 - Gabriel T. Rustoiu, *Tipologia „capetelor de băț" aparținând culturilor bronzului mijlociu în România*, în *BCŞS*, 1, 1995, p. 61-72.

RUSTOIU 1997 - Gabriel T. Rustoiu, *Câteva considerații culturale şi cronologice privind bronzul târziu în bazinul mijlociu al Mureşului*, în *BCŞS*, 3, 1997, p. 19-26.

RUSTOIU 1998 - Gabriel T. Rustoiu, *Un depozit de bronzuri inedit descoperit la Cugir (jud. Alba)*, în *Apulum*, XXXV, 1998, p. 91-95.

RUSTOIU 1999 a - Gabriel T. Rustoiu, *Cercetări de suprafață pe raza municipiului Alba Iulia*, în *Corviniana*, V, 1999, p. 70-85.

RUSTOIU 1999 b - Gabriel T. Rustoiu, *O aşezare preistorică inedită identificată pe teritoriul municipiului Alba Iulia*, în *BCŞS*, 5, 1999, p. 95-105.

RUSTOIU 2000 - Gabriel T. Rustoiu, *O aşezare inedită aparținând bronzului târziu de la Oarda-„Bulza" (mun. Alba Iulia). Considerații culturale şi cronologice privind bronzul târziu în bazinul mijlociu al Mureşului*, în *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 161-175.

RUSTOIU 2001 - Gabriel T. Rustoiu, *Aşezarea de la Oarda-Dublihan (mun. Alba Iulia)*, în *PA*, III, 2003, p. 55-70.

RUSTOIU, ANGHEL 1999-2000 - Gabriel T. Rustoiu, D. Anghel, *Un aspect inedit de utilizare a paietelor de aur în decorarea ceramicii bronzului timpuriu din aşezarea de la Miceşti-Cigaşe (jud. Alba)*, în *Sargetia*, XXVIII-XXIX/1, 1999-2000, p. 53-56.

RUSU 1963 - Mircea Rusu, *Die verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia, N.S.*, VII, 1963, p. 177-210.

RUSU 1966 - Mircea Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balşa*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 17-40.

RUSU 1972 a - Mircea Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, dactilo. (teza de doctorat, coord. şt. Mircea Petrescu-Dîmbovița), Iaşi, 1972.

RUSU 1972 b - Mircea Rusu, *Metalurgia bronzului din Transilvania la începutul Hallstattului*, rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1972.

RUSU 1981 - Mircea Rusu, *Bemerkungen zu den grossen Werkstätten- und Giessereifunden aus Siebenbürgen*, în H. Lorenz (Hrsg.), *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz, 1981, p. 375-402.

RUSU ET ALII 1977 - Mircea Rusu, Egon Dörner, Viorica Pintea,Tiberiu Bader, *Bronzehortfunde aus Transsilvanien (Hallstatt A_2-B_3)*, în *InvArch*, 10 (R 64-70), 1977.

RUSU, CHIȚU 1982 - Mircea Rusu, Lidia Chițu, *Depozitul de la Aiud şi problema marilor ateliere de prelucrarea bronzului din Transilvania*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 33-51.

RUSU ET ALII 1999 - Mircea Rusu, Egon Dörner, Ivan Ordentlich, *Die Erdburg von Sântana-Arad in dem Zeitgleichen archäologischen kontext*, în *Transsilvanica*, p. 143-165.

SANA 2006 - Daniel V. Sana, *Descoperiri ale primei epoci a fierului*, în *Şimleul Silvaniei. Monografie arheologică. I. Istoricul cerecetărilor*, Cluj-Napoca, 2006, p. 45-66.

SAVA 1991 - Eugen Sava, *Relații între culturile „Mnogovalikova" dintre Nistru şi Prut şi cultura Monteoru*, în *Thraco-Dacica*, XII, 1-2, 1991, p. 15-37.

SAVA 1994 - Eugen Sava, *Epoca bronzului - perioada mijlocie şi târzie (sec. XVII-XII î. e. n.)*, în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, p. 141-159.

SÂRBU, DAMIAN 1992 - Valeriu Sârbu, Paul Damian, *O aşezare de la începutul culturii Tei descoperită la Căscioarele judeţul Călăraşi*, în *Istros*, VI, 1992, p. 11-16, 334-340.

SÂRBU ET ALII 2005 - Valeriu Sârbu, Sabin A. Luca, Silviu Purice, Cristian Roman, Nicolae Cerişer, *Hunedoara, jud. Hunedoara. Punct: Dealul Sânpetru*, în *CCA. Campania 2004*, Cluj-Napoca, 2005, p. 181-182.

SCHALK 1981 - Emily Schalk, *Die Frühbronzezeitliche Tellsiedlung bei der Sammlung Groningen (Niederlande) und Cambridge (Grossbritannien)*, în *Dacia, N. S.*, XXV, 1981, p. 63-129.

SCHREIBER 1972 - Rózsa Schreiber, *A korabronzlor problémái Budapesten*, în *AÉ*, 99, 1972, p. 151-166.

SCHREIBER-KALICZ 1984 - Rózsa Schreiber-Kalicz, *Komplex der Nagyrév-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nord Balkans* (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 133-233.

SCHUSTER 1990 - Cristian Schuster, *Consideraţii privind cultura Tei în lumina săpăturilor de la Mogoşeşti, jud. Giurgiu*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 103-105.

SCHUSTER 1996 - Cristian Schuster, *Despre cărucioarele din lut ars din Epoca bronzului de pe teritoriul României*, în *Thraco-Dacica*, XVII, 1-2, 1996, p. 117-137.

SCHUSTER 1997 - Cristian F. Schuster, *Perioada timpurie a epocii bronzului în bazinele Argeşului şi Ialomiţei Superioare*, BT, XX, 1997.

SCHUSTER 2007 - Cristian Schuster, *Transportul terestru în preistorie, cu privire specială la ţinutul Dunării*, Târgovişte, 2007.

ŠEBELA 1981 - Lubomír Šebela, *Die mährische Schnurkeramik und die Frühbronzezeit*, în *SlovArch*, XXXIX/1, 1981, p. 181-187.

SMIRNOVA 1972 - G. I. Smirnova, *Novye issledovanija pocelenija Magala*, în *ASGE*, 14, 1972, p. 12-31.

SOROCEANU 1975 - Tudor Soroceanu, *Însemnătatea cimitirului de la Mokrin pentru cronologia epocii timpurii a bronzului în Banat*, în *Banatica*, III, 1975, p. 33-48.

SOROCEANU 1984 - Tudor Soroceanu, *Materialien zur Bronze- und Hallstattzeit Siebenbürgens (II)*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 433-458.

SOROCEANU 1991 - Tudor Soroceanu, *Studien zur Mureş-Kultur*, în *Internationale Archäologie*, 7, Buch am Erlbach, 1991.

SOROCEANU 1995 - Tudor Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în *Bronzefunde I*, p. 15-80.

SOROCEANU 1997 - Tudor Soroceanu, *Zum Depotfund von Suseni, Siebenburgen* în *Chronos*, 1997, p. 389-402.

SOROCEANU, ISTRATE 1975 - Tudor Soroceanu, Mircea Istrate, *Faza finală a culturii Wietenberg*, în *StComSibiu*, 19, 1975, p. 21-27.

SOROCEANU ET ALII 1976 - Tudor Soroceanu, Mihai Blăjan, Tudor Cerghi, *Cimitirul de incineraţie de la Aiton*, în *FI*, IV, 1976, p. 57-82.

SOROCEANU ET ALII 1977 - Tudor Soroceanu, Gheorghe Lazarovici, Eberhard Amlacher, M. Mureşan, *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Mureş*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 57-65.

SOROCEANU, RETEGAN 1981 - Tudor Soroceanu, Alexandru Retegan, *Neue spätbronzezeitliche Funde im norden Rumäniens*, în *Dacia, N. S.*, XXV, 1981, p. 195-229.

STANCIU ET ALII 2005 - Ioan Stanciu, Florin Gogâltan, Adrian Ursuţiu, Vitalie Bârcă, Ioana Bogdan Cătăniciu, Adrian A. Rusu, Zsolt Molnár, Emese Apai, Marius Ardelean, J. G. Nagy, B. Rezi, Sz. Gáll, M. Tărâţă, Sz. Ferencz, P. Tătar, Zs. Komáromi, Valentin Deleanu, *Vlaha, com. Săvădisla, jud. Cluj. Punct: Autostrada Borş-Braşov, tronson 2 B, km 42+200-45+000*, în *CCA. Campania 2004*, p. 404-406.

STANCIU ET ALII 2007 - Ioan Stanciu, Florin Gogâltan, Emese Apai, Marius Ardeleanu, Sz. Ferencz, Victor Sava, T. Daroczi, A. Dobos, Zs. Komáromi, G. Fodor, Fl. Ardelean, I. Marchiş, D. Tanasiciuc, V. Lăzărescu, L. Irimuş, D. Culic, Al. Cociş, T. Kiss, E. Marchiş, Al. Moraru, A. Sucală, A. Antal, M. Gui, E. Zalomi, F. Milăşan, M. M. Diacu, *Vlaha, com. Săvădisla, jud. Cluj. Punct: Autostrada Borş-Braşov, tronson 2 B, km 42+200-45+000*, în *CCA. Campania 2006*, Tulcea, 2007, p. 393-395.

STRATAN, VULPE 1977 - Ion Stratan, Alexandru Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1977, p. 28-60.

STÜHMER ET ALII 1978 - H. H. Stühmer, H. D. Schulz, H. Willkomm, B. Hänsel, *Rohkupferfunde vor Helgoland*, în *Offa*, 35, 1978, p. 11-35.

SULIMIRSKI 1938 - T. von Sulimirski, *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*, în *WPZ*, 25, 1938, p. 129-147.

SZABÓ 1996 - V. G. Szabó, *A Csorva-Csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletegÿuttes alapján*, în *MFMÉ-StudArch*, II, 1996, p. 9-109.

SZATHMÁRI 1988 - István Szathmári, *Korai tütípusok a bronzkorban a Dunántúlon,* în *FoliaArch*, XXXIX, 1988, p. 59-80.

SZATHMÁRI 1991 - Imre Szathmári, *A Dobozi későbronzkori bronzlelet*, în *FoliaArch*, XLII, 1991, p. 49-68.

SZATHMÁRI 2002 - Imre Szathmári, *Neue Angaben über fie Funde der Vatya-Kultur in der Umgebung von Szigetszentmiklós*, în *Budapest Régiségei*, XXXVI, 2002, p. 235-246.

SZÉKELY 1955 - Z. Székely, *Contribuţie la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 843-863.

SZÉKELY 1969 - Zoltan Székely, *Villa rustica romană de la Ciumăfaia*, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 155-184.

SZÉKELY 1970 - Zoltan Székely, *Cultura Ciomortan*, în *Aluta*, II/1, 1970, p. 71-87.

SZÉKELY 1980 - Zsolt Székely, *Consideraţii arheologice privind aşezarea din epoca bronzului de la Peteni, jud. Covasna*, în *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 129-133.

SZÉKELY 1987 - Zsolt Székely, *Epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SympThrac*, 5, 1987, p. 139-140.

SZÉKELY 1989 - Zsolt Székely, *Contribuții privind riturile funerare din epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SympThrac*, 7, 1989, p. 246.

SZÉKELY 1995 - Zsolt Székely, *Necropola de incinerație în urne de la Turia județul Covasna*, în *CAANT*, I, 1995, p. 127-146.

SZÉKELY 1997 - Zsolt Székely, *Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, BT, XXI, Bucureşti, 1997.

SZÉKELY, SZÉKELY 1979 - Zoltan Székely, Zsolt Székely, *Aşezarea din epoca bronzului de la Peteni*, în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 71-72.

SZENDREI 1889 - János Szendrei, *Csoma József régiséggyüjteményei*, în *AÉ*, IX, 4, 1889, p. 150-154.

SZENTMIKLOSI, TINCU 2009 - Alexandru Szentmiklosi, Sorin Tincu, *Verbicioara discoveries in Hunedoara*, în *AnB*, s. n, XVIII, 2010, p. 11-21.

ŞADURSCHI, URSULESCU 1986 - Paul Şadurschi, Nicolae Ursulescu, *Noi date privind evoluția Hallstattului timpuriu în nordul Moldovei*, în *SympThrac*, IV, 1986, p. 43-44.

TASIĆ 1981 - Nikola Tasić, *Die Vatina-Kultur und ihr chronologisches Verhältnis zu den Kulturen von Vinkovici und Moriš und zur Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik*, în *Symposium Budapest-Velem*, Budapest, 1981, p. 199-206.

TASIĆ 1984 - Nikola Tasić, *Die Vinkovici-Kultur*, în *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und NordBalkans* (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 15-91.

TATU ET ALII 1991 - Hristache Tatu, Octavian Popa, Zoia Kalmar, *Contribuții la repertoriul arheologic al Țării Hațegului (județul Hunedoara)*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 93-81.

THE BRONZE AGE 1997 - ***, *The Bronze Age Civilization in Transylvania. Exhibition catalogue* (ed. Horia Ciugudean), Alba Iulia, 1997.

TINCU 2010 - Sorin Tincu, *Balta Sărată în Țara Hațegului*, în *Terra Sebus*, 2, 2010 (sub tipar).

TOČÍK 1963 - Anton Točík, *Die Nitra-Gruppe*, în *Acheologické rozhledy*, XV, 6, 1963, p. 716-774.

TODEA 2001 - Cosmin I. Todea, *Noi cercetări privind epoca timpurie pe Valea Geoagiului (jud. Hunedoara)*, în *BCŞS*, 7, 2001, p. 49-56.

TONČEVA 1981 - G. Tončeva, *Une habitat lacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ézérovo II)*, în *Dacia, N. S.*, XXV, 1981, p. 41-62.

TOPÁL 1973 - J. Topól, *Bronzkori ékszerlelet Ócsáról*, în *AÉ*, 100/1, 1973, p. 3-18.

TOTOIANU 2001 - Radu Totoianu, *Descoperiri de tip Igrița din bazinul râului Sebeş*, în *PA*, I, 2001, p. 82-91.

TOTOIANU 2005 - Radu Totoianu, *Spada de bronz de la Sebeş*, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice* (ed. C. I. Popa, G. T. Rustoiu), Alba Iulia, 2005, p. 391-405.

TROGMAYER 1963 - Ottó Trogmayer, *Beitrage zur Spatbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene*, în *ActaArch*, XV, 1-4, 1963, p. 85-122.

TROHANI 1979 - George Trohani, *Două cuţite-pumnal din metal descoperite la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinţi*, în *CA*, III, 1979, p. 331-333.

TUDOR 1983 - Ersilia Tudor, *Săpăturile arheologice de la Odaia Turcului (jud. Dâmboviţa)*, în *Materiale*, Bucureşti, 1983, p. 108-111.

TYLECOTE 1976 - Ronald F. Tylecote, *A History of Metallurgy*, London, 1976.

ŢÂRLEA ET ALII 2009 - Alexandra Ţârlea, Mihai Florea, Gheorghe Niculescu, *At the End of the Line: two Ösenringe Hoards from Romania*, în *AnB*, XVII, 2009, p. 305-333.

ŢUŢUIANU ET ALII 2010 - Costin D. Ţuţuianu, Cristina Mitar, Ioana Barbu, *Simeria, judeţul Hunedoara. Punct: Cimitirul Ortodox*, în *CCA. Campania 2009*, Suceava, p. 308-310.

ULANICI 1976 - Augustin Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Braneţ*, în *CA*, II, 1976, p. 33-72.

ULANICI 1979 - Augustin Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Greci, jud. Ilfov*, în *CA*, III, 1979, p. 9-26.

URSUŢ ET ALII 2001 - Dorin Ursuţ, Angelica Bălos, Costin Ţuţuianu, Vasile Ionaş, Marcel Moraru, Adriana Ţuţuianu, *Comuna Rapoltu Mare – schiţă monografică*, Deva, 2001.

URSUŢIU ET ALII 2008 - Adrian Ursuţiu, Costin D. Ţuţuianu, Roxana Stăncescu, Ioana Barbu, Imola Kelemen, Szeilard Gal, *Simeria, jud. Hunedoara. Punct: În Coastă*, în *CCA. Campania 2007*, Iaşi, 2008, p. 280-281.

URSUŢIU ET ALII 2009 - Adrian Ursuţiu, Costin D. Ţuţuianu, Roxana Stăncescu, *Simeria, jud. Hunedoara. Punct: În Coastă*, în *CCA. Campania 2008/Valahica*, XXI, Târgovişte, 2009, p. 195-196.

UZUM ET ALII 1973 - Ilie Uzum, Gheorghe Lazarovici, Ion Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea şi Sicheviţa*, în *Banatica*, II, 1973, p. 403-416.

VASILIEV 1983 - Valentin Vasiliev, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 33-57.

VASILIEV 1994 a - Valentin Vasiliev, *A propos du commencement du Premier Âge du Fer dans l'aire intracarpatique de Roumanie*, în *The Early Hallstatt*, BMA, I, Alba Iulia, 1994, p. 231-239.

VASILIEV 1994 b - Valentin Vasiliev, *Despre câteva opinii referitoare la cronologia primei epoci a fierului în Transilvania*, în *ActaMN*, 31/I, 1994, p. 37-47.

VASILIEV 1995 - Valentin Vasiliev, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie*, BT, Bucureşti, XII, 1995.

VASILIEV 1996 - Valentin Vasiliev, *Quelques aspects de la culture Basarabi en regardant surtout la Transylvanie*, în *Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa Kolloquimm in Drobeta-Turnu Severin (7.-9. Nevember 1996)*, Bucureşti, 1996, p. 137-142.

VASILIEV 1997 - Valentin Vasiliev, *Din nou despre câteva aspecte privind cronologia primei epoci a fierului în Transilvania*, în *Prima epocă a fierului la gurile Dunării şi în zonele circumpontice*, Tulcea, 1997, p. 93-98.

VASILIEV 1999 - Valentin Vasiliev, *Betrachtungen zur Chronologie der älteren Eisenzeit in Siebenbürgen*, în *Transsilvanica*, p. 173-179.

VASILIEV 2004 - Valentin Vasiliev, *Despre grupul cultural Igriţa*, în *ActaMP*, XXVI, 2004, p. 133-140.

VASILIEV 2004-2005 - Valentin Vasiliev, *Despre epoca bronzului şi prima epocă a fierului în Istoria Românilor, vol. I*, în *EphNap*, XIV-XV, 2004-2005, p. 5-22.

VASILIEV, GAIU 1980 - Valentin Vasiliev, Corneliu Gaiu, *Aşezarea fortificată din prima vârstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistriţa-Năsăud*, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 31-63.

VASILIEV ET ALII 1991 - Valentin Vasiliev, Ioan Al. Aldea, Horia Ciugudean, *Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuţii arheologice: aşezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.

VLADÁR 1972 - Jozef Vladár, *Die Dolche in der Slowakei*, PBF, VI/3, München, 1972.

VLADÁR 1981 - Jozef Vladár, *Die Problematik der Frühbronzezeit in der Slowakei*, în *Symposium 1977. Budapest-Velem*, Budapesta, 1981, p. 211-221.

VLASSA 1964 - Nicolae Vlassa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, în *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 351-367.

VLASSA 1965 - Nicolae Vlassa, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş-Autonomă Maghiară şi Cluj*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 19-38.

VLASSA 1974 - Nicolae Vlassa, *Asupra unor probleme ale neoliticului final şi ale începutului epocii bronzului în Transilvania*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 409-419.

VLASSA ET ALII 1966 - Nicolae Vlassa, Mircea Rusu, Dumitru Protase, Kurt Horedt, *Săpăturile arheoligce de la Iernut*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 399-410.

VLASSA ET ALII 1995 - Nicolae Vlassa, Zoia Maxim, Gheorghe Lazarovici, *Descoperiri arheologice la Bernadea (partea I-a)*, în *ActaMN*, 32/I, 1995, p. 575-588.

VUKMANOVIĆ, POPOVIĆ 1986 - Mirijana Vukmanović, Petar Popović, *Recherches archeologiques sur la localitae „Livade" pres de Mala Vrbica*, în *CPF*, III, 1986, p. 7-50.

VULPE 1964 - Alexandru Vulpe, *Cu privire la unele topoare de aramă şi bronz din Moldova*, în *AM*, II-III, 1964, p. 127-141.

VULPE 1974 - Alexandru Vulpe, *Probleme actuale privind metalurgia aramei şi a bronzului în epoca bronzului în România*, în *RI*, 27, 2, 1974, p. 243-255.

VULPE 1975 - Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX/5, München, 1970.

VULPE 1991 - Alexandru Vulpe, *Neue Beiträge zur Chronologie und kulturen Gliederung der Frühbronzezeit im unteren Donaugebiet*, în *Starinar*, XL-XLI, (1989-1990), 1991, p. 105-111.

VULPE 1997 - Alexandru Vulpe, *Considerații privind începutul şi definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în *Timpul istoriei. I. Memorie şi patrimoniu (In honorem emeritae Ligia Bârzu)*, Bucureşti, 1997, p. 37-50.

VULPE 2001 a - Alexandru Vulpe, *Perioada mijlocie a epocii bronzului la est şi vest de Carpații Răsăriteni*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamț, 2001, p. 9-12.

VULPE 2001 b - Alexandru Vulpe, *Bronzul timpuriu*, în *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 2001, p. 225-237.

VULPE 2001 c - Alexandru Vulpe, *Perioada mijlocie a epocii bronzului*, în *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 2001, p. 247-272.

VULPE, DRÂMBOCEANU 1981 - Alexandru Vulpe, V. Drâmboceanu, *Cercetări arheologice în raza comunei Năeni (Buzău)*, în *SCIVA*, 32, 2, 1981, p. 171-193.

ZAHARIA 1970 - Eugenia Zaharia, *Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, II/1, 1970, p. 63-69.

ZAHARIA 1987 - Eugenia Zaharia, *La culture Monteoru. L'étape des débutes à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru*, în *Dacia, N. S.*, XXXI, 1987, p. 21-49.

ZAHARIA 1990 a - Eugenia Zaharia, *Descoperiri ale culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei*, în *Thraco-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 33-37.

ZAHARIA 1990 b - Eugenia Zaharia, *La culture Monteoru. La deuxième étape de développement à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru (dép. de Buzău)*, în *Dacia, N. S.*, XXXIV, 1990, p. 23-51.

ZAHARIA 1993 - Eugenia Zaharia, *La culture de Monteoru. Les IVe-Ve étapes. Les fouilles de Sărata Monteoru*, în *Dacia, N. S.*, XXXVII, 1993, p. 15-38.

ZAHARIA 1995 - Eugenia Zaharia, *Cultura Ciomortan*, în *Comori ale epocii bronzului în România*, Bucureşti, 1995, p. 151-152.

ZAHARIA 1999 - Eugenia Zaharia, *Brandgräber der Übergangsperiode zur Bronzezeit aus Bratei (jud. Sibiu)*, în *Transsilvanica*, p. 53-58.

ZOLTAI 1926 - Lajos Zoltai, *Two Bronze Hoards from Hajdúsámson near Debreczen*, în *Man*, 84, 1926, p. 129-132.

WITTENBERGER 2006 - Mihai Wittenberger, *Groapa rituală nr. 4 din str. Banatului, Cluj-Napoca*, în *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase* (ed. C. Gaiu, C. Găzdac), Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 145-151.

WINKLER, TAKÁCS 1980 - Iudita Winkler, Matilda Takács, *Săpăturile arheologice de la Cicău (jud. Alba). Descoperirile din epocile bronzului şi hallstattiană*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 23-59.

WOIDICH 2008 - Manfred Woidich, *Die Siedlungsphase der Makó-Kosihy-Čaka-Kultur auf dem Tell von Uivar und deren Bedeutung für die Frühbronzezeit im rumänischen Banat*, în *MBGAEU*, Band 29, 2008, p. 117-136.

WOLLMANN, CIUGUDEAN 2005 - Volker Wollmann, Horia Ciugudean, *Noi cercetări privind mineritul antic în Transilvania (I)*, în *Apulum*, XLII, 2005, p. 95-116.

ABREVIERI

AA	- Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs, Wien.
AAC	- Acta Archaeologica Carpathica. Academia Scientiarum Polona Collegium Cracoviense. Cracovia, I, 1958 şi urm.
AnB	- Analele Banatului, serie nouă. Arheologie-istorie. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara, I, 1981 şi urm.
Acta (Siculica)	- Acta Siculica. Muzeul Național Secuiesc, 1, 2003 şi urm.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhag, I, 1930 şi urm.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
Acta Hargitensia	- Acta Hargitensia. Miercurea-Ciuc, I, 1980 şi urm.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj, I, 1964 şi urm.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie şi Artă Zalău. Zalău, I, 1977 şi urm.
AÉ	- Archaeologiai Értesitö a Magyar régészeti, müvésyt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata, Budapest, I, (1869) şi urm.
AJA	- American Journal of Archaeology. New York, 1, 1885 şi urm.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol”. Iaşi, I, 1961 şi urm.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe. I, 1996 şi urm.
Apulum	- Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia (Acta Musei Apulensis). Alba Iulia, I, 1942 şi urm.
Acheologické rozhledy	- Acheologické rozhledy. Institute of Archaeology, Prague, I, 1949 şi urm.
Aluta	- (Studii şi comunicări – Tanulmányok és Közlemények), Sfântu Gheorghe, I, 1969 şi urm.
Arheologija SSSR	- Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskih Istočnikov, Moscova.
ASGE	- Archeologičeskij sbornik Gosudarstvennogo Ermitaža,
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Muzeul Corvineştilor Hunedoara.
Balcanica	- Balcanica. Balkanološki institut. Belgrade.
Banatica	- Banatica. Muzeul de istorie al județului Caraş-Severin, Reşița, I, 1971 şi urm.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Bucureşti, 1908-1945.
BCŞS	- Buletinul Cercurilor Ştiințifice Studențeşti. Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia. Alba Iulia, I, 1995 şi urm.

BerRGK - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, I, (1904) şi urm.
BHAB - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara.
BM - Bibliotheca Marmatia. Muzeul Județean Maramureş. Baia Mare.
BMA - Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. Alba Iulia.
BMN - Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Bronzefunde I - Tudor Soroceanu (Bearb. u. Red.), *Bronzefunde aus Rumänien*, în *PAS*, 10, Berlin, 1995.
Bronzefunde II - Tudor Soroceanu (Hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien II. Descoperiri de bronzuri din România*, Bistrița, Cluj-Napoca, 2005.
BT - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.
Budapest Régiségei - Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeumnál A Budapesti Történeti Múzeumnál. Budapest, 1, 1889 şi urm.
Buridava - Buridava. Muzeul Județean de Istorie Vâlcea. Râmnicu-Vâlcea, 1, 1972 şi urm.
CA - Cercetări arheologice. Bucureşti, I, 1975 şi urm.
CCA - Cronica cercetărilor arheologice. 1994 şi urm.
CAANT - Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul român de Tracologie. Bucureşti, I, 1995 şi urm.
CCDJ/CCBD - Cultură şi civilizație la Dunărea de Jos/Culture et civilisation au Bas Danube. Muzeul Dunării de Jos. Călăraşi, I, 1985 şi urm.
Corviniana - Corviniana. Muzeul Castelul Corvineştilor Hunedoara. Hunedoara, I, 1995 şi urm.
CPF - Cahiers des Portes de Fer.
Crisia - Crisia. Culegere de materiale şi studii. Muzeul Țării Crişurilor, Oradea, I, 1971 şi urm.
Dacia - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucureşti, I, (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'historie ancienne. Bucureşti, I, 1957 şi urm.
Danubius - Danubius. Muzeul Regional de Istorie Galați. Galați, I, 1967 şi urm.
EphNap - Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca. Cluj-Napoca, I, 1991 şi urm.
Eurasia Antiqua - Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein, 1, 1995 şi urm.
EA-online - European Archaeology-online.
FI - File de Istorie. Bistrița, I, 1971 şi urm.
FoliaArch - Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest, I-II, 1939 şi urm.

Germania	- Germania. Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main, 1917-1920; Bamberg, 1921-1931; Berlin, 1932-1975; Mainz, 1976 şi urm.
Historica Carpatica	- Historica Carpatica. Eastern-Slovak Museum. Košice, 1, 1969 şi urm.
Hungarian Quarterly	- The Hungarian Quarterly. Society of the Hungarian Quarterly, 1, 1936 şi urm.
InvArch	- Inventaria Archaeologica. Corpes des ensambles archéologiques, Bucureşti.
Internationale Archäologie	- Internationale Archäologie (Hrsg. Herausgegeben von Claus Dobiat und Klaus Leidorf), VML Verlag Marie Leidorf GmbH.
JAMÉ	- Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyiregyháza. I, 1958 şi urm.
JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston University, 1, 1974 şi urm.
JOAI	- Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes in Wien. Österreichisches Archäologisches Institut. Wien.
Közlemények	- Közlemények az Erdély Nemzetí Múzeum Érem-és régiségtárából. Cluj, I-IV, 1941-1945.
Man	- Man. The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (1907-1965, vol. 37-95).
Marmatia	- Marmatia. Muzeul Judeţean Maramureş. Baia Mare, I, 1969 şi urm.
Materiale	- Materiale şi cercetări arheologice. Bucureşti, I, 1953 şi urm.
MBGAEU	- Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin, 1, 1980 şi urm.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Judeţean Neamţ. Piatra Neamţ, I, 1969 şi urm.
Offa	- Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Institut für Ur- und Frühgeschichte der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, 1, 1936 şi urm.
Oltenia	- Oltenia. Studii şi comunicări. Muzeul Olteniei Craiova, I şi urm.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcţia Judeţeană pentru Cultură, Culte şi Patrimoniul Cultural Naţional Alba. Alba Iulia, I, 2001 şi urm.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. München.
PBF	- Präehistorische Bronzefunde. München.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin, I, 1909 şi urm.

RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița, I, 1983 şi urm.
Relationes	- Relationes thraco-illyro-helléniques. Actes du XIVe Symposium National de Thracologie (à participation internationale). Băile Herculane (14-19 septembre 1992) (ed. P. Roman et Marius Alexianu), Bucureşti, 1994.
Revista arheologică	- Revista arheologică. Chişinău, 1, 1993-2004; serie nouă (1, 2005 şi urm.).
RI	- Revista de Istorie. Bucureşti.
RM	- Revista Muzeelor. Bucureşti, I, 1964 şi urm.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva, I, 1937 şi urm.
SCIV(A)	- Studii şi cercetări de istorie veche. Bucureşti, I, 1950 şi urm. (din 1974 Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie).
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Casopis archeologickeho ustavu Slovenskej Akademie vied v Nitre (Zeitschrift des archäologischen Instituts der Slowakischen Akakdemie der Wissenschaften in Nitra). Bratislav, 1, 1953 şi urm.
Starinar	- Starinar. Archeological Institute SASA, Belgrad. Belgrad. I, 1884 şi urm.
StComSM	- Studii şi comunicări. Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare, I, 1971.
StComCaransebeş	- Studii şi Comunicări de Istorie şi Etnografie, Caransebeş = Tibiscum.
StComSibiu	- Studii şi comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu, 12, 1965 şi urm.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Craiova I, 1983 şi urm.
The Early Hallstatt	- The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe. Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June, 1993 (ed. Horia Ciugudean, Nikolaus Boroffka)/BMA, I. Alba Iulia, 1994.
The Thracian World 1996	- The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology. Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996, Bucureşti, 1996.
The Thracian World 1997	- The Thracian World at the Crossroads of Civilizations. I. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology. Constanța-Mangalia-Tulcea, 20-26 May 1996 (ed. Petre Roman, Saviana Diamandi, Marius Alexianu), Bucureşti, 1997.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti, I, 1980 şi urm.
Thracians Chişinău	- Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology. Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004, I, Chişinău, 2004.

Tibiscus - Tibiscus. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara, I, 1971-1979.

Transsilvanica - Transilvanica. Archäologische untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt, Bonn, 1999.

Zalai Múzeum - Zalai Múzeum. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg, 1, 1987 şi urm.

WPZ - Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien, 1, (1914-1930).